FEJÉR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

A MEGYE KÖZÖNSÉGE IRÁNTI TISZTELETBŐL

ÍRTA

KÁROLY JÁNOS,

SZÉKESFEJÉRVÁRI KANONOK, BÁTAI CZ. APÁT,
MEGYEBIZOTTSÁGI TAG.

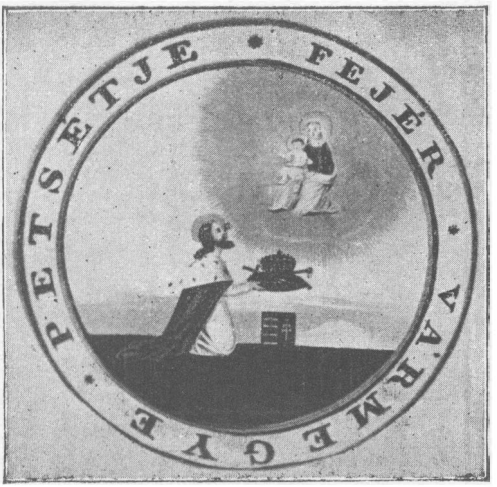

II. KÖTET.

EGY SZÍNNYOMAT ÉS TÖBB KÉPPEL.

MAGYARORSZÁG EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRE

KIADJA

FEJÉRVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

SZÉKESFEJÉRVÁR.

NYOMATOTT CSITÁRI K. ÉS. TÁRSA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1898.

Pótlékok az I. kötethez.

A.

A 265-ik lapon Gergellaki Buzlai Mozes főispán után, kiről az mondatik, hogy valószinüleg ő zárta be a fejérmegyei főispánok sorozatát a török hódoltság előtt, behelyezendő:

Imreffy Mihály, a ki János király 1527. évben mart. 17-én Budán tartott országgyülésén mint Fejérmegye főispánja volt jelen. [1])

B.

A 272. lapon tévedésből a főispánok névsorából ki maradt megemlitése annak, hogy mikor 1845-ben Cziráky Antal gróf a főispánságról lemondott, három évig Vásonkői gróf Zichy Jenő vezette a megye kormányzatát administrátori minőségben.

C.

A 352—359. lapokon, az országgyülési követek czimü czikkelyből kimaradtak a következő megyei követek nevei:

1708. Fiáth János, Meszlenyi János.

1709—10. Fiáth János.

---

[1]) A Magyarorsz. gyülések tört. I. Ferdinánd király alatt Dr. Fraknói Vilmos 52-ik lap.

1741. Rőth Sándor alisp. Hrabovsky István jegyző.
1791—92. Marich Tamás, Nagy Ignácz.
1796. Ugyanazok.
1802. Kocsi Horváth István, Ürményi Miksa
1805. Ürményi Miksa, Marich Dávid főszolgabiró.
1807. Ürményi Miksa, Sankovics József.
1808—1812. Ürményi Miksa, Végh Ignácz táblabiró.
1825—26. Marich István Dávid, Végh Ignácz.
1830. Marich Dávid, Bajzáth György.

D.

A 376. lapon, a „Megyei közgyülések“ czimü czikkely végén, idézve van a (XLV. oklevél) mely a vármegyének 1543. okt. 4-én a Dobozy Bertalan és Baracskai Pálffy Pál és Balázs között fenforgó perben hozott itéletét tartalmazza. Azonban ez oklevél az oklevéltárból a 604-ik lapról tévedésből kimaradt és itt a XLV. szám alatt egy sokkal későbbi t. i. a székesfejérvári püspökség 1777. febr. 17-én kelt alapitási oklevele közöltetik, minek következtében az oklevéltárban levő három utolsó t. i. XLV. XLVI. és XLVII. számu okleveleknek, melyek a 411., 412., 415. lapokon vannak tárgyalva és helyesen idézve, XLVI., XLVII. és XLVIII. számokat kell kapniok, a XLV. sz. alá pedig a következő oklevél helyezendő:

XLV.

1543. okt. 4. Veszprém várában. Fejérvármegye törvényszéke, nevezetesen Ágszentpéteri Nagy Benedek alispán, Pákuzdi István táblabiró, a királyi ügyész, de a ki nincs megnevezve, Nagy Máté megyei esküdt és Novai Albert megyei

jegyző, minthogy a török miatt fejérvári székházukba már nem mehetnek — a török lakván Fejérvárt — Veszprém várába mentek megtartani a törvényszéket, a hol is Baracskai Pálffy Pál és Balázst, kiket Dobozy Bertalan hütlenségről vádolt, a vád alól fölmentik.

Nos communitas confracti miserrimaeque sortis Comitatus Albensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos ob immanem turcarum crudelitatem in sedem nostram curialem Albensem convenire minime valentes, eo tunc urgentibus arduissimis nostris rebus quam celerrimo pede nosmet in arcem Veszprim cum protoculis et residuis archivi literis contulimus. Ubi vero congregati considentes fuerimus, generosus ipse Dominus noster Vice Comes Benedictus Nagy de Ag-Szent-Péter, una cum Fisco Regio solenniter simul officiose declarabant, et publicarunt, quod nobiles et Illustres Domini Paulus et Blasius Pálffy de Baracska, per Bartholomeum Dobozi crimine infidelitatis iniuste et indebite accusati secundum veritatem iudicialiter factae simul authenticatae inquisitionis, inculpati fidelissimi habeantur, dignoscantur, prout nunc a nobis et per nos habentur, publicantur improtocollantur. Bona antem sua iure Baracskaiano Pallffiaano, partim Muslaiano (helyesen Buzlayano) per secula continuo haereditaria, nempe Baraska, Bágyon, Ivancs Varsán, Zenth László, Zenth Miklós Zenth Ivan, Berin. Nadap, Csalla, Acsa, Felső Tabajd in Albensi, Kürth in Comaromiensi Comitatibus existentia habeant, possideant, uti hactenus semper habebant. possidebant Super cuius publicatae et improtocollatae sententiae veritatem imo in testimonium fidelitatis fidelium praedictorum Dominorum erga Sacr. Caes. Regiam Maiestatem extradedimus.

Notarii Alberti Novai de eadem sigillo nostro iudiciali munitas in Arce Vesprim anno Domini 1543. 4. octobris, Benedictus Nagy m. p. vicecomes, Stephanus Pákuzdi Tabulae Assessor m. p. Matheus Nagy iurassor m. p. (P. H.) Extradatum per me Albertum Novai iuratum et ordinarium Inclyt. Cottus Albensis notarium m. p.

Mult századbeli másolat. Cziráky Antal gróf lovasberényi levéltárában XXIV. lad. 5. sz.

TARTALOM.

Székesfejérvár szabad királyi város a megye székhelye története.

Székesfejérvár őskori emlékei.

A történész egyik forrása a geologia. Ennek segélyével állapitható meg, hogy minő népek laktak az illető területen. Fejérmegyében ugy a kő-, mint a bronz és vaskorszakból találhatók tárgyak. Fejérvár lakottságát bizonyitják az itt talált felíratos kövek és érmek. Római nevéről biztos adataink nincsenek. Cimbriana, Antiana, Caesarea, Floriana majd Herculia néven emlitik, valószinü azonban, hogy Curta volt a neve, nem volt fontos hely csak másodrendü 1—17. l.

Székesfejérvár alapitása.

Székesfejérvárt Szent István alapitotta, miután ősei már itt laktak. Királyi palotát épittetett és csoda szép basilikát, a B. Szüz Mária tiszteletére. Hogy a vár volt-e a nézetek eltérők, de valószinü, hogy már akkor várrá alakittatott 17—23. l.

A város neve.

A Fejérvár nevet Fejér György azon keleti szokásból származtatja, hogy a jelest, kiválót fehérnek nevezik. Ezt bizonyitja Szent István kisebb legendája is, midőn mondja, hogy Fejérvár nevét „kitünő nemességétől nyerte". Hogy j-vel, vagy h-val irják-e a nevet egész irodalom fejlődött ki. A régi pecsétek mind j-vel irták a királyi diploma is j-t használt. 23—32. l

Székesfejérvár kiváltságai.

Szent István kiváltságlevele elégett a basilikában. Ezt bizonyitja IV. Bélának 1237. máj. 27-én kelt privilegium töredéke, melyet az országos rendek 1446-ban megerősitettek 1495-ben Zápolya nádor átirta, ugyanekkor iratott át egy Róbert Károly idejéből való töredék is. Zsigmond, Albert,

V. István szabadalom levelei inkább a keresztesek jobbágyaira vonatkoznak. A többi városok kiváltság leveleiből összeállitható Székesfejérvár kiváltsága, adómentesség, önkormányzat, lelkészválasztás. 1541-ben I. Ferdinand megerősiti a szabadalmakat majd pedig 1703-ban I. Lipót biztositja azokat. 32—39.

Székesfejérvár helyrajzi fekvése.

Székesfejérvár régi képei kevés eltéréssel mind egyformák és ugyanazon hibákban szenvednek, mert a város mai fekvésével nem egyeztethetők össze. Van a kerek vár, jobbról és balról a két félhold alaku külváros, azonkivül emlittettik a Sziget és a Ráczváros továbbá a „Bemősstadt", melynek mai neve nem ismeretes. A török kincstári Defterek a török időkből igen sok városrészt és utczát emlitenek fel. A város három kapuval birt, a budai, palotai és uj kapuval. 39—57.

A basilika.

A győzelmi jeleket a királyok a fejérvári basilikában aggatták fel. Hartwik leirása a basilikáról és annak jogairól Bonfin és Du Mesnil leirásai. Az ásatások eredményei. A basilika összeállitott képe és annak kincsei. A Pozsonyba szállitott kincsek lajstromtöredéke 1600-ból Szent László, Szent István és Szent Kálmán koponyái és egyébb szent ereklyék. A templomhoz kötött bucsúk és jogok. A koronázási jelvények őrző helye. Épitésének ideje és felszentelése, épitészeti kiválóságai, III. Béla átépitteti az erre vonatkozó érvek. Róbert Károly alatt 1318-ban és 1327-ben is leég Nagy Lajos mausoleuma, Benedek prépost kápolnája, szent János és szt Ágota kápolnája és Ozorai Pipó temetkezési helye a torony alatt. Az orgonáról és a basilika 12 oltáráról. Mátyás király a templomot nagy költséggel restauráltatja és a maga számára mausoleumot épit Corvin János értékes ajándékai 1527-ig a basilikában megkoronázott királyok és királynék, a basilikában nyugvó királyok nevei és néhány királyi sirirat A basilika viszontagságai és pusztulása. A templom jobbágyainak kiváltságai 57—99.

A kiváltságolt prépostság és társaskáptalan.

1006. körül Sz István társaskáptalant alapit. A prépost kiváló szerepe, az őrkananoki tisztség kezdete 1198. A szent korona vándorlásai. A káptalan függetlensége és az ellene irányult törekvések. A káptalan tagjai és birtokai. 99—107.

A káptalan levéltára.

A káptalan, mint hiteles hely, pecsétjei. A káptalani levéltár eltünése a török idők alatt, annak eredménytelen keresése a pozsonyi, szepesi, nyitrai és veszprémi káptalanoknál. 108—116.

A prépostok.

A prépostok a kanczellári méltóság viselői A kanczellári méltóságról és annak fontosságáról Konrád, Fábián, Katapán, Feliczián, Péter, Katapán, Gergely, Katapán, G-vel jelzett névtelen, Péter, Róbert, Tamás, Corard, Zeland olvasó kanonok Miklós. Péter, Mihály, Benedek, Farkas, Ákos, Jób, Lindvai Bánfy Tamás, Achilles, Smaragd. Fülöp, Benedek, Pál, Farkas, Borsi Demeter, Benedek, Tamás, Ilméri János, Miklós, Antal, Tivadar, Gergely, Tamás, János, László, András, Gotthárd, Tatamér, István, György, Imre, Zudar János, Smaragd, Miklós. Benedek, Györgyi Bodó Miklós, Kálmáncsay Domonkos, Tersathi Frangepán György gróf, Bethlenfalvai Thurzó Zsigmond, Graborjai Beriszló Péter, Kreesmár Lőrincz, Várallyay Szaniszló; 1543-tól a prépostság mint czim szerepel. Ugody Ferencz, Kevess András, Kutassy János, Herovics Mátyás, Nagy György, Kapossy János, Szalay János Pallovits István, Szákonyi János, Kuzmits Péter, Müller Ferencz, Barnabeis János Bodog. Báró Nesselrode Vilmos Ferencz Bertram, Báró Nesselrode Bertram Ferencz prépostok szereplése és müködésük ismertetése. Onodi Zudar János, Palóczy György, Széchy Dienes Bodó Miklós, Sáry Péter Ujlaki Ferencz, Gerendi Miklós, Oláh Miklós, Draskovics Mátyás, Mathisy György, Jankovics András, Kapocsy János, Gorup Ferencz, Matusek András, Fogarasi gróf Nádasdy László, Dalberg Gellért Vilmos, Endling Rudolf őrkananokok szereplése. János őrkanonok és Esztergáros Péter keresztes vitéz büntetése. 116—143. l.

A prépostság, káptalan és őrkanonokság birtokai.

II. Endre kiadja a káptalan birtokjegyzékét Egyébb birtokok és adományok. A birtok csökkenése és bérbeadása 144—146. l

A sz. Miklósról czimzett bástyákon kivüli prépostság.

Alapitója és alapitásának ideje nem ismeretes; Szt. Péter és Pál várbeli plébánia egyházát administrálták, voltak birtokaik Ismeretes prépostjai. Valószinüleg a mai felsőváros volt e prépostság. 146—148. l.

A jeruzsálemi ker. Szt. János lovagrend Szt. István királyról czimzett konventje.

A régi Szt. István szigete, a mai sziget. A keresztes vitézek ismertetése és szereplése. Kolostoruk a mai szigetben állott Martirius esztergomi érsek épittette, Eufrozina királyné III. Béla anyja fejezte be. A kolostor birtokai és egyébb kiváltságai és perlekedései. Konventjük mint hiteles hely. Előljáróik nevei. A török foglalás alatt a rend feloszlott. 149—161. l.

Szent Péter és Pál apostolok temploma.

A várbeli plebánia templom volt. Helyének meghatározása az oklevelekből. E templomban volt eltemetve Géza fejedelem Szent István atyja. A királyok a koronázás után itt előkelő ifjakat lovaggá ütöttek 161—165. l.

A pálosok temploma és kolostora.

A pálos rend keletkezése és elterjedése. A rendből kikerülő jeles főpapok. A fejérvári rendház A pálosok iparral és földműveléssel is foglalkoznak. A rendház a török foglalással tünik el, később rövid időre felújul. 165—169. l.

A szent Domonkos máskép Predikátor rend szent Katalin tiszteletére szentelt temploma és monostora.

Alapitásáról semmi adat nincs, nevét az oklevelek hol szent Margit hol pedig szent Katalinnak emlitik, tagjai tudománynyal foglalkoztak. A kolostor helye nem ismeretes. 170—172. l.

A sz. Mihály tiszteletére szentelt Szent-ágostoniak temploma és rendháza.

A szent Ágostoniak Fejérvárott is birtak rendházzal. Zápolya Jánosnak a basilikából kidobott testét ide temették el. Valószinüleg a mai „Búza-piaczon" a szüz Mária szobor helyén állott. 173—174. l.

A szent Domonkos rendü apáczák kolostora.

E kolostor létezéséről két oklevél tanuskodik. Tagjai többnyire előkelő családok leányai voltak. 174—176. l.

A Ferencziek temploma és rendháza.

IV. László 1280-ban épittette templomukat és kolostorukat. A rend javadalmazása, régi kolostoruk helye. Az atyák a török időkben elszélednek 1688-ban visszatérnek és felépitik mai kolostorukat és templomukat. A ius asyli. 177—183. l.

Szent Imre kápolnája.

A mai belvárosi plébániaház helyén állott. A nagy káptalan kanonokjai gondozták. Voltak birtokai is. 183—185.

Szüz Mária kápolnája.

A Felső város valamelyik részében a budai ut közelében állott. Itt öltöztek át a királyok s úgy vonultak kiséretökkel a basilikába a koronázásra. 185. l.

Szent István király kápolnája.

1527-ben I. Ferdinánd megkoronázása alkalmával tétetik róla emlités. 186. l.

Szent Márton kápolnája.

E kápolnáról is megemlékeznek a történetirók Ide jöttek a királyok a koronázás után a kardvágásokat megtenni. Helye az Égettvárosban a mai Zsigray ház telkén lehetett. 186—187. l.

Szent Borbála kápolna.

Egy 1543-ki oklevél tesz róla említést. 187. l.

Szent Domonkos plébánia temploma.

A felső város plébánia temploma volt. Létezéséről az 1331 és 1333-ban kelt oklevelek tanuskodnak A szent Miklósról nevezett káptalan administrálta 187—189. l.

Szent Jakab apostol temploma.

A mai belvárosi plébánia templom helyén állott, hol körülötte temető volt. A jezsuiták restaurálták, mig nem helyén a mai székesegyház épült fel. 189—190. l.

A szent József kápolnája.

A palotai ut mentén a görög keleti hitközség bérháza helyén állt e kápolna. 191. l.

Szent Kozma és Demjén temploma az Ingovány utezában.

Egy 1537-ki oklevél emliti e templomot. Az Ingovány utcza helyének megállapitása oklevelek segélyével. 191—198. l.

Szent Anna kápolnája.

1480-ban Kálmáncsay Domonkos prépost épittette; egyetlen fennmaradt régi épület Birtokát képezte Keresztur Az őrkanonoksági birtokokkal a Kegyes Tanitó rendre szállt át. 198—200. l.

A cziszterczieK Nepomuki Szent János tiszteletére szentelt temploma és rendháza.

A volt pálos kolostor helyén a jezsuiták 1745-ben iskolát, 1751-ben pedig templomot épittettek. Később a pálosok kezébe került, 1813-ban pedig az iskolát a cziszterczieK vették át A templom nevezetességei A rendház könyvtára és a rend szelleme. 201—203. l.

A karmelita rend, most a papnövelde szent József tiszteletére szentelt temploma.

Építését 1730-ban kezdték és 1770-ben fejezték be a karmeliták. Maulpertsch freskói. A karmelita rend eltörlése után püspöki papnövelde lett. 203—204. l.

A belvárosi plebánia templom, egyszersmind székesegyház.

1758-ban kezdték a templomot épiteni. Főérdem a Jézus társaságé. Ez időben volt szó a püspökség alapitásáról. A templom belseje, festményei és kápolnái. 1864-ben és 1896-ban ujittatett meg. 204—209. l.

A felsővárosi szent Sebestyén plébánia templom.

E templomot a város lakossága hálából épitette, hogy az epemirigy nem tette tönkre a várost és fogadalmat is tett az évenként megtartandó ünnepre. Az oklevél. Itt tartattak az ugy nevezett juhász ünnepek. 209—216. l.

A közoktatás multja.

A plebánosi, káptalani, monostori és udvari iskolákról. 1688 után a jezsuiták iskolát nyitnak a mely fokozatosan fejlődik. 1777-ben a pálosok veszik át, majd pedig 1786-ban államosittatik, mig végre 1813-ban a cisztercziek kezébe kerül az oktatás ügye. 216—226. l.

Könyvtárak.

A régi időkből nem maradt fenn könyvtár. A püspöki, a papnöveldei és a cisztercziták, továbbá a társaskörök könyvtárai emlitendők. 227—228. l.

Pénzverő és pénzváltó intézetek.

A „Pénzverő“ hely a város északkeleti határában. Szent István első érmei Denarii Albenses, pondus Albensis. 1525-ki országgyülés emliti a Zekesfejérvár-i pénzváltó intézetet. 228—232. l.

Királyi harminczad.

Az 1498-ki törvény és egy oklevél emliti ez intézményt. 233. l.

A királyi palota.

Székesfejérvár mint királyi székhely, az ellenkező nézetek s ezek megdöntése. A királyi lakra vonatkozó világos adatok. Róbert Károly átteszi királyi lakhelyét Visegrádra. A palotát a törökök pusztitják el. A palota rajza. 234—241. l.

A veszprémi püspök palotája.

Építése nem ismeretes, 1248-ban említtetik első izben. A város és a veszprémi püspök perei a palota érdekében. 242—245. l.

A város belső élete.

A városok fontossága. Fejérvár szabadalmai, jogai és kötelességei. A basilika, két káptalan és a keresztesek külön állása. A bejött olaszok. A város szembeszállása a királylyal, a vármegyével és a kiváltságos testületekkel. A város képviseltetése. Ipar és kereskedelem. A közterhekről. Fejérvár szerepe a Ferdinánd és Zápolya János közötti harczban. A birák és esküdtek 1528—1543-ig. A város állapota a török uralom alatt, a fizetetlen hadak is garázdálkodnak. A török kormányzat, kincstári jövedelmek, hagyatékok, a kincstár részére le nem foglalt házak, az eladott kincstári házak, a népesség. 1563-ki fejadó, vámok és boltok A várfal javitása. Az 1688-ki visszafoglalás. 1703-ban Lipót a város régi kiváltságait visszaadja A lakosság. Birák és polgármesterek 1689—1896-ig. Az 1896-ki városi tisztikar. Városi követek és képviselők A káptalan országgyülési küldöttei. A katonai parancsnokok zsarolása A Rákóczy kor. Naczkel káplán pöre. A várfal lebontása, az 1843-ki tüzvész, 1848—49-ki események. A pesti új épületben levő foglyok névsora és az akkori idők vázolása 245—328.

Vallási, iskolai, jótékonysági, közművelődési és társadalmi intézmények 1896-ban.

A belvárosi róm. kath plebánia.

Eredete, kegyura és plebánosai. 328—329. l.

A felsővárosi róm. kath. plebánia.

Alapittatott 1778-ban. Plebánosai 329. l.

A görög keleti egyház.

Lelkészeinek névsora. 330. l.

Az ev. ref. gyülekezet.

1824-ben alakult meg. Először temetőt kért majd 1837-ben felépült a templom is, 1848-ban leégett de ismét helyreállittatott. 1884-ben elkészült az uj iskola is. Lelkészei 330—335. l.

Az ágostai hitvallású evang. egyház.

1852-ben szervezkedett, 1860-ig Várpalotához tartozott, ekkor iskolát állitott és tanitót kapott, 1873-ban imaházukat is felavatták. Lelkészei nevei. 335. l.

Az izraelita hitközségek.

1839—40 országgyülés megadta a zsidóknak a letelepedési jogot a szab. kir. városokban is. Ekkor kezdtek Fejérvárott is szervezkedni. 1863-ban két részre váltak és külön imaházat épitettek. A rabbik nevei. 336—337.

A püspöki papnövelde.

Milassin püspök hozta létre, később hozzájárult a káptalan és a kormány is. Előljárók és tanárok. 337—338. l.

A cziszterczi rend nyolcz osztályú r. k. főgymnasiuma.

A gymnasium állapota, a nevelési szellem, a mostani tanárok névsora. 338—339. l.

A m. kir. állami főreáliskola.

1854-ben alakult és fokozatosan fejlődött 1883-ban állami főreáliskola lett. Tanárai. 339—340. l.

Kereskedelmi akadémia, Alsófoku kereskedelmi iskola, Polgári leányiskola, Belvárosi elemi fiuiskola és leányiskola. Palotavárosi I. és II. kerületi, tóvárosi, viziváros, olaj utczai, zámoly utczai, öreg utczai elemi iskolák tanárai és gondnokai. Alsófokú ipar iskola, Városi rajztanoda. 340—343. l.

A Ferencz József nőnevelő intézet.

Farkas Ferencz nagyprépost vetette meg alapját. A szathmári irgalmas nénék kezelik. A tanárok nevei. 343—344 l.

A megyei kórház.

1863-ban Gradwohl Ede megyei királyi biztos adakozásra szóllitá a megyét, 1865-ben pedig egy bizottság alakult a kórház épitésre. 344—345. l.

Városi kórház.

Adatok hiányzanak. 345. l.

Városi árvaház.

A gráczi irgalmas nővérek vezetik. Az intézet alapitása. 345—346. l.

A különböző egyletek és intézetek elnökeinek és tiszt-viselőinek névsora.

346—350. l.

Színügy.

A német színészet. A magyar színészet állandósitása. 1874-ben az uj szinház megnyitása. 351—358.

A város érdekesebb pontjai.

Nevezetesebb utczák, terek és kiválóbb épületek és gyárak. 358—365. l.

Hirlapirodalom.

1863-ban jelent meg az első lap. 1871-től kezdve a hirlapirodalom folyton fejlődött. 366—370. l.

Nyomdászat.

1806-ban Számmer Mihály alapitotta az első nyomdát ma már öt nyomda müködik. 370—371.

Székesfejérvár és Fejérmegye külfőrténete.

Fejérvárott és Fejérmegyében történt nevezetes mozzanatok. A források és a beosztás. 372. l.

Árpádházi királyok kora 1000—1301.

A székesfejérvári törvénynapok, szent István temetése. Péter és Aba Samu. A pogány lázadás, szent Gellért halála I. Endre, III. Henrik és Béla herczeg harczai. I. Béla elfojtja a pogány lázadást. 1063-ban Salamon második megkoronázása. I. Géza koronáztatása. Szent László uralkodása. István király szentté avattatása, Gellért püspök és Imre herczeg tetemeinek felemelése. Kálmán, II. Béla és II. Géza koronázása és temetése. III. István és IV. István harczai. III. Béla, Imre, II. Endre kora. Az arany bulla. IV. Béla, a tatár dulás. V. István A királyi kincstár megrablása. A trónörökös elrablása. IV. László. A fővenyi csata. A mellőzött udvari párt lázadása. II. Ottokár elleni harcz. Az ország szegénysége. III. Endre. Az 1291-ki országgyülés, az 1299-ki gyülés 373—419. l.

Az Anjouk és örököseik kora 1301—1439.

A pápa beavatkozása. A különböző pártok jelöltjeinek megkoronázása. Róbert Károly végleges koronázása 1316. aug. 27-én, uralkodása Fejérvár lassan háttérbe szorul. Róbert Károly temetése. Lajos megkoronázása. A nádori gyülések. Lajos tartózkodásai Fejérvárott. Lajos halála és jellemzése. Mária uralkodása. Zsigmond fejérvári tartózkodásai. Az 1436-ki tárgyalások. Albert megkoronázása és halála, 419—446. l.

A hunyadiak kora. 1440—1490.

Albert halála utáni pártoskodás. I. Ulászló és V. László pártja. A szent korona elrablása. V. László megkoronázása. I. Ulászló koronáztatása. A kibékülés, Ulászló halála. A kormányzó tanács, Hunyadi János halála. V. László uralkodása. Mátyás és Frigyes német császár. 1452-ben a korona visszaszerzése. Mátyás koronázása. Az országgyülési tanácskozások. Mátyás esküvője Beatrixxel Mátyás temetése. A nagy király jellemzése. 446—479. l.

A Jagellók kora 1490—1526.

A trónvillongások és pártviszályok. II. Ulászló megkoronáztatása. A pórlázadás. Miksa elfoglalja Székesfejérvárt, Ulászló visszafoglalja a várost. Lajos herczeg koronázása. 1510-ki országgyülés II. Ulászló halála. 479—494. l.

A Habsburgok kora 1526.

Zápolya király választó országgyülése és megkoronázása 1526-ban Ferdinánd megkoronázása 1527-ben. Székesfejérvár szereplésének letünése. Kisérletek Fejérvár visszafoglalására, a pákozdi csata 1593—1601. A sárréti csata a város visszafoglalása a töröktől, a Csókakő melletti harcz. Brindisi Lőrincz A vár javitása és őrsége, élelmezése, a fővezérlet. A török Fejérvár visszafoglalására kisérleteket tesz, apróbb csatározások. A város elfoglalása 1602. aug 29 A két nemesi felkelés. Tisztek. A Martinovics féle összeesküvés áldozatai Az 1848-iki események. Gr Lamberg Ferencz és gr. Zichy Jenő halála A pákozdi csata Móga jelentése. A kitüntetések. A fegyverszünet. Jellasich megszökik, Fejérvárott hagyot őrségét a polgárok lefegyverzik Róth serege Perczel Mór és Görgeynek Tácznál magadja magát. Perczel jelentése. A decz 30-iki moóri ütközet Perczel és Ottinger között. Az országgyülés békekövetsége Bicskén 1849. jan 3-án Windischgrätz elutasitja őket Az ezután következő bajok. Az 1849 apr 14-iki függetlenségi nyilatkozatot, melyet sem a hadsereg, sem a nemzet, sem a jog, sem az eszély, sem a haza java nem kivántak sőt ellenéztek, Kossuth csupán személyes politikából keresztül hajtotta Kossuth és a miniszterium lemond, s Görgeyre bizza a kormányt. Ez megkérdezi tisztjeit és határozatukra aug. 3-án leteszi az Oroszok előtt a fegyvert. Haynau uralma a felség látogatása Fejérvárott. A hajnalodás tünetei. A király 1857-be ismét Fejérvárra jön. Az 1867. évi kiegyezés és koronázás. A béke müvei. A fejérvári országos kiállitás 1879-ben. Egyébb kiállitások a megyében. 494—610. l.

Székesfejérvár népessége.

611. l.

OKLEVÉLTÁR.

I. 1843. márcz. 13. Székesfejérvár város tanácsa elhatározza a hivatalos pecsét magyar köriratát.

II. A helytartó tanács ez ügyben való körözvénye.

III. 1845. V. Ferdinánd oklevele a város magyar köriratu pecsétje iránt.

IV. 1237. máj. 6. Székesfejérvár privilegiumainak töredékei Szent István és IV. Bélától.

V. 1320. nov. 11. A város kiváltságlevele IV. Bélától.

VI. 1693. febr. 20. Lipót átirja Székesfejérvár különféle privilegiumát.

VII. 1703. okt. 23. Lipót szabadalomlevele Sz.-Fejérvár város részére.

VIII. 1471. nov. 2. Csere Bálint és neje eladják Szent Péter utczában lévő házukat Kálmáncsay Domonkos prépostnak.

IX. 1427. jan. 7. Ugyanazon házat a prépost öcscse eladja Nagylucsei Dóczy Orbánnak.

X. 1483. aug. 20. IV. Sixtus pápa megengedi Hunyadi Mátyásnak, hogy a budai prépostsági templom mellett levő kőoszlopokat elvitethesse Székesfejérvárra.

XI. 1387. aug. 27. A fejérvári országgyülés egyezkedése a közbéke érdekében.

XII. 1366. V. Orbán pápa búcsút enged a székesfejérvári Szüz Mária templomban bizonyos napokra.

XIII. 1485. VIII. Incze pápa hogy a Hunyadi Mátyás és neje által a székesfejérvári basilikában megkezdett épitkezést befejezhessék segélyadományra hivja fel a hiveket.

XIV. 1254. IV. Béla a székesfejérvári Szüz Mária templom népeinek szabadalmakat ad.

XV. 1159—1191. körül III. Sándor és III. Kelemen pápák a székesfejérvári káptalant minden más hatóságtól függetlenitve a római szentszék alá helyezik.

XVI. 1366. V. Orbán pápa a székesfejérvári basilika prépostjának püspöksüveg és pásztorbot használását engedélyezi.

XVII. 1349. Nagy Lajos király meghagyja a fejérvári káptalannak, hogy az őrizete alatt állott szent István legendájában keresse ki a karakói várjobbágyok szabadalmait.

XVIII. 1828. febr. 7. Kassa város értesítése a káptalani levéltárról.

XIX. A pozsonyi káptalan jegyzéktöredéke a fejérvári keresztes vitézek okiratairól.

XX. 1700. Barnabeis fejérvári prépost kéri a tizedek megadását.

XXI. 1807. jul. 10. Ferencz király a fejérvári régi káptalan őrkanonoki birtokait Somogyban a kegyes tanító rendnek adományozza.

XXII. 1537. decz. 7. Gorozlói Pál Dénes a római szentszék hites jegyzője ítélkezik Esztergáros Péter ügyében.

XXIII. 1193. III. Béla jóváhagyja a fejérvári keresztes vitézek alapitását.

XXIV. 1338. A fejérvári káptalan átirja IV. Béla privilegiumát a keresztes vitézek javára.

XXV. 1272. V. Istvánnak a székesfejérvári keresztesek javára adott szabadalomlevele.

XXVI. 1431. Zsigmond király hasonló szabadalomlevele.

XXVII. 1443. Fejérvármegye szolgabirái bizonyitványa a keresztesek adómentességéről.

XXVIII. 1552. I. Ferdinánd megdorgálja Fejérvár előljáróit a keresztes vitézeken elkövetett jogtalanság miatt.

XXIX. 1539. aug. 14. János király utasitja a fejérvári káptalant, hogy vizsgálja meg a város által a keresztes vitézeken elkövetett sérelmek ügyét.

XXX. 1454. A keresztes vitézek konventje tiltakozik a kalocsai káptalan előtt, hogy a rend előljárói bizonyos birtokokat elajándékoztak.

XXXI. 1478. jan. 7. A székesfejérvári tanács Dóczy Orbán házát minden adótól felmenti.

XXXII. 1690. aug. 7. Lipót király a Fejérvárott letelepedett szent Ferencziek rendjének templom és kolostor helyet adományoz.

XXXIII. 1331. jul. 25. Tamás tihanyi apát Székesfejérvárról többeket a pécsi püspök elé idéz.

XXXIV. 1333. febr. 3. Miklós mester a székesfejérvári külvárosban lévő szent Miklós egyháza igazgatója a pécsi püspök elé idéztetik.

XXXV. 1716. máj. 6. Melczer György jelentése a fejérvári templomok állapotáról.

XXXVI. 1372. Határjárás szent György temploma, Sárszabadi és szent Mihály temploma közötti területen.

XXXVII. 1530. Kálmáncsay Domonkos megveszi Kereszturi Imrétől Keresztur községét.

XXXVIII. 1270. Péter veszprémi püspök az ő fejérvári palotáját Kolin veszprémi főesperesnek adja használatul.

XXXIX. 1290. körül jan. 8. András király utasitja a fejérvári káptalant, hogy értesitse őt a veszprémi püspök palotájának elfoglalásáról.

XL. 1290. A fejérvári káptalan a fentebbi ügyben jelentést tesz.

XLI. 1290. körül. András király felhivja Pál pécsi püspököt, hogy a fentebbi ügyben jelentést tegyen.

XLII. 1300. körül. A fejérvári káptalan jelenti András királynak, hogy a város által elfoglalt palota a veszprémi püspökségé.

XLIII. 1310. körül. Ugyanez a káptalan jelenti Róbert Károly királynak, hogy a város előljáróságát a király elé idézte.

XLIV. 1312. jun. 8. Róbert Károly a fejérvári előljáróságot a veszprémi püspök palotája ügyében elmarasztalja.

XLV. 1312. Róbert Károly hasonló elmarasztalási itélete.

XLVI. 1498. Buda város tanácsának levele, melyben Buda mint királyi székváros van emlitve.

XLVII. 1540. márcz. 14. János király a török császárhoz küldendő követe fizetéséhez a fejérvári káptalantól 1000 frtot kér.

XLVIII. 1853. márcz. 12. Királyhegyi Farkas Ferencz székesfejérvári nagyprépost a Ferencz József nőnöveldét alapitja.

XLIX. 1423. A hussiták pártjainak egyike jelentést tesz Zsigmond királylyal Székesfejérvárott tartott tanácskozásról.

L. 1440. jul. 17. A székesfejérvári országgyülés Ulászló királyt koronázza a szent István koponyáján lévő koronával.

LI. 1474. jan. 22. Mátyás király elrendeli a székesfejérvári vár erősitését.

Függelék. 1602. Linderberger János ügyvéd verses elbeszélése az 1601-ben vivott csókakői csatáról.

TÁRGYMUTATÓ.

Lap.

Székesfejérvár őskori emlékei . . . . . 1.
„ alapitása . . . . . 17.
A város neve . . . . . 23.
Székesfejérvár kiváltságai . . . . . 32.
„ helyrajzi fekvése . . . . . 39.
A basilika . . . . . 57.
A kiváltságolt prépostság és társas káptalan . . . . . 99.
A káptalan levéltára . . . . . 108.
A prépostok . . . . . 116.
A prépostság, káptalan és őrkanonokság birtokai . . . . . 144.
A Szt. Miklósról czimzett bástyákon kivüli prépostság . . . . . 146.
A jeruzsálemi ker Szt. János lovagrend Szt. István királyról czimzett konventje . . . . . 149.
Szt. Péter és Pál apostolok temploma . . . . . 161.
A pálosok temploma és kolostora . . . . . 165.
A Szt. Domonkos másképp Predikátor rend Szt. Katalin tiszteletére szentelt temploma és monostora . . . . . 170.
A Szt. Mihály tiszteletére szentelt Szt Ágostoniak temploma és rendháza 173.
A Szt. Domonkos rendü apáczák kolostora . . . . . 174.
A Ferenczieк temploma és rendháza . . . . . 177.
Szt. Imre kápolnája . . . . . 183.
Szüz Mária kápolnája . . . . . 185.
Szt. István király kápolnája . . . . . 186.
Szt. Borbála kápolna . . . . . 187.
Szt. Domonkos plébánia temploma . . . . . 187.
Szt. Jakab apostol temploma . . . . . 189.
Szt. József kápolnája . . . . . 191.
Szt. Kozma és Demjén temploma az Ingovány utczában . . . . 191.
Szt. Anna kápolnája . . . . . 198.
A Cziszterczieк Nepomuki Szt. János tiszteletére szentelt temploma és rendháza . . . . . 201.
A karmelita rend, most a papnövelde Szt. József tiszteletére szentelt temploma . . . . . 203.

Lap.
A belvárosi plebánia templom egyszersmind székesegyház . . . . 204.
A közoktatás multja . . . . . 216.
Könyvtárak . . . . . 227.
Pénzverő és pénzváltó intézetek . . . . . 228.
Királyi harminczad . . . . . 233.
A királyi palota . . . . . 234.
A veszprémi püspök palotája . . . . . 242.
A város belső élete . . . . . 245.
A pesti uj épületben levő foglyok névsora 1849. . . . . .
A vallási, iskolai, jótékonysági, közmivelődési és társadalmi intézmények 1896-ban . . . . . 328.
A belvárosi róm kath. plebánia . . . . . 328.
A felsővárosi „ „ „ . . . . . 329.
A görög keleti egyház . . . . . 330.
Az Ev. ref gyülekezet . . . . . 330.
Az ágostai hitvallásu evang egyház . . . . . 335.
Az izraelita hitközségek . . . . . 336.
Tanintézetek A püspöki papnövelde . . . . . 337.
A Cziszterczita rend nyolcz osztályu r kath. főgimnaziuma . . . 338.
A magyar királyi állami főreáliskola . . . . . 339.
Kereskedelmi akadémia, alsó foku kereskedelmi iskola, polgári és elemi osztályok . . . . . 340.
Ferencz József nőnevelő intézet . . . . . 343.
A megyei kórház . . . . . 344.
A városi kórház és árvaház . . . . . 345.
Egyletek és intézetek Sz.-Fejérvárott . . . . . 346.
A szinügy . . . . . 351.
A város érdekesebb pontjai . . . . . 356.
Hirlapirodalom . . . . . 366.
Nyomdászat . . . . . 370.
Székesfejérvár és Fejérvármegye kültörténete . . . . . 372.
Árpádházi királyok kora . . . . . 373.
Az Anjouk és örököseik kora . . . . . 419.
A Hunyadiak kora . . . . . 446.
A Jagellók kora . . . . . 479.
A Habsburgok kora . . . . . 494.
Székesfejérvár népessége . . . . . 611.
Oklevéltár . . . . . 613.

SZÉKESFEJÉRVÁR

SZAB. KIRÁLYI VÁROS, A MEGYE SZÉKHELYE

TÖRTÉNETE.

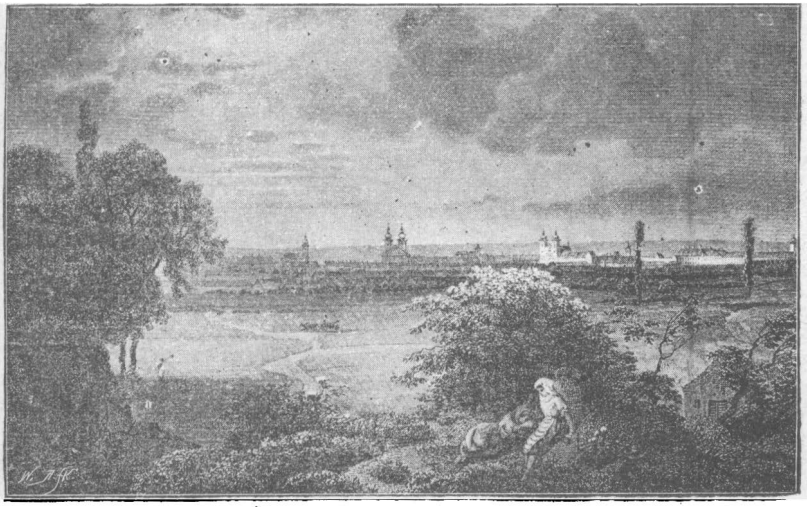

Székesfejérvár.

Székesfejérvár őskori emlékei.

„ . . . Van egy nagy könyvünk: a föld kérge. Annak valóságos lapjai vannak, mint a könyvnek a levelei, egyik a másikra fektetve; minden lap tizezer, százezer — kitudja mennyi évet képvisel. A vakmerő emberi tudás-szomj keresztül furta e lapokat ásóval, kalapácscsal, vésüvel, furóval. Minden lap tele van irott betükkel, tudósitásokkal, miket egyik százezred év a másiknak hagyott hátra: örökhalott és örökbeszélő tanujelekkel. Az emberi szellem megtanult azokból olvasni.

Megcsinálta a föld leveleinek a lapjait; kihallgatta a titkos betük beszédét, tanult titkokat a sziklából, a hegyalkotó ázalagok parányaiból . . .

A legelső lapja e könyvnek melyet ember felforgatott a gránit és porphyr réteg. Azon alul már

nem hatolhatott. Hogy azon alul mi van? arról csak a vulkánok beszélnek. Tüz . . .

Egyik lapot alkotta a tüz, másikat a tenger, az özönviz; harmadikat vegytani müködések, de az az erő, mely a gránitot mint rezgő kocsonyát tolta elő a földréteg hasadékaiból, az azt mondja: az én nevemet ne kérd! Én vagyok az Isten!"

Igen, az Isten, a ki az eget és földet teremtette.

Jókainak ezen elragadó sorai jutottak eszembe, melyeket ő egyik regényének a „Fekete gyémántok"-nak „Mielőtt ember lett volna a földön" czimü legelső czikkelyébe foglalt. Előkerestem hát az ő munkáját s ide irtam gyönyörü szavait.

Mert a történetirónak is, legfőkép a monografusnak, különösen ha azon korról értekezik, a mikor az emberek nem irtak pergamenre, annál kevésbé papirra, legföllebb csak kőre, tehát a mikor még nem voltak oklevelek: azt a könyvet kell kutatnia, a melynek lapjai a föld kérge alatt fekszenek egymáson, és a melyben a régészek ásnak, kutatnak és buvárkodnak, azt a könyvet, melyet a történelem geologiájának vagy legalább is ásványtanának nevezünk.

Különös szükséglet ez a városok eredetének kutatásánál, a melyek létesitéséhez oly sok természeti kedvezésen kivül egész nemzetek czivilizáczió-jának százféle neme vala szükséges.

A régészet tárja föl a föld rétegeit s mutatja meg, hogy a többszöri népvándorlás között mit hozott az egyik is másik is magával, meghagyván egyik is másik is, — sőt módositván, tökéletesitvén — azt, a mit müveletlenebb elődje létre hozott. Szóval a régészet vivmányai vezetnek bennünket

azon tény földerítéséhez, hogy a népvándorlások előtt, a hol azelőtt is embereklakta kunyhók, telepek álltak, ezen telepek, ma talán városok megközelítéséhez nagy részben ugyanazon utvonalak vezetnek ma is, a melyeken hajdan a szekér föltalálása előtt a népek gyalog-ösvényeket és csapásokat vertek maguknak.

A régészet segélyével volt megállapitható „Fejérvármegye története“ I. kötetének „a megye földje őstörténelme“ czikksorozatában az a történelmi tény, hogy Székesfejérvár vidéke keresztül élte az emberek ittlakásának minden korszakát; minthogy föllelhetők földjében mindazon rétegek, a melyek a kőkorszakon kezdve a bronc, a vas és a római korszak egymásutánjáról tesznek tanuságot.

Városunk egész vidékén, mondhatni az egész megye területén laktak őskori emberek, a kik nem ismervén még az ércz használatát, fegyvereiket, házi eszközeiket kőből késziték. A kőkorról tanuskodnak azok a föltalált kőbalták, vésők és egyébb kezdetleges szerszámok, a melyeknek összeszedésében a a m. n. muzeum jegyzéke szerint a megye majdnem minden községe résztvett.

A bronc vagy rézkornak bizonyitványait azok a bronz és rézből készitett lándsahegyek, sarlók, csákányok, nyak- és karpereczek szolgáltatják, melyeknek itteni készitésére vallanak a velök feltalált öntőminták és fel nem dolgozott érczrögök.

Végre a feliratos kövek ugy a római uralom, mint az azt megelőzőleg itt lakott népekről nyujtanak tájékozást, a mennyiben a nyelvtan segélyével annak a történelmi ténynek is fölismerésére jutunk,

hogy a római foglalást megelőző korban a celta népnek miféle törzsei lakták Fejérvár környékét.

Azonban, hogy magának Székesfejérvárnak talaja lakott hely volt-e a történelem előtti időkben, erre tudtommal sem a kő- sem a bronckorból nincsenek elégséges bizonyitékaink, és csakis gyanitható. Hogy az volt már a celták idejében, abból a beigazolt tényből lehet következtetni, hogy az egész megye területét a rómaiak betörésekor már a celta népek lakták, s hogy az a társadalom, azok a városok, azok a községek, azok a közlekedési eszközök és az a nyelv, melyet a rómaiak itt találtak, szintén celta volt. A következtetés erejét fokozza az a körülmény, hogy a város vidékének celta lakosai ép ugy be valának vonva Pannonia minden létezett uthálózatába, a mint annak a mostani lakosai a nagy világforgalomba. És ugy látszik, hogy főbb utirányok azóta nem is keletkeztek, s a most létezőknek nyomai visszanyulnak egész az ősidőkbe.

Azon nemzetközi utvonalak ugyanis, melyek Aquincumból indulnak ki és eszközei a legősibb kereskedelemnek, a megyén mennek keresztül. Valóban geographiai és helyrajzi okoknak kellett ahoz hozzájárulni, hogy a megye egész területe belevonatott azon uthálózatba, melynek szálai Aquincumban egyesültek, és azokba is, a melyek Vindobonából Sabarián keresztül és Vindobonából Bregetiumon Győrön keresztül vezettek megyénkbe, hogy azután ismét Olaszországba és a tolnamegyei „haduton“ végig Eszék felé menjenek.

Azon utvonal tehát, a mely Aquincumból Olaszországba vezetett, a mely Komáromtól Tatán keresztül Bicskének, innét pedig keresztülmetszve a rómaiaknál

régiebb Mészáros-utat, Csákvárt érintve Fejérvárnak jött; továbbá az a vonal, mely Bécsből Győrnek és Győrből Moórnak irányul és székvárosunkban találkozva az Olaszország felé vezető nagy nemzetközi vonallal, végre Fejérvártól Szombathelynek vezet, mondom, mindezen utak, mint a kereskedelem és egyéb társadalmi érintkezés vezetői Székesfejérvár talaján találkoztak és mentek ismét szerteszét a kitüzött irányok felé. Nagyon természetes tehát, hogy a mely ponton ennyi ut, ennyi érdek találkozott, annak a pontnak lakott helynek kellett lennie.

De az a körülmény is erre vall, hogy a mai „vár“ vagy „belváros“ helyrajzi fekvése t. i. a mai felsőváros területéről a körülfevő mocsárba benyuló hosszukás fél- vagy talán egész sziget már az őslakóknak nagyon alkalmas helyül kinálkozott védelmi szempontból is a megtelepedésre. Azért mondom a mai belvárost fél vagy egész szigetnek, mert azt hiszem, hogy azon csatorna, mely a lebontott budai kapu előtt összeköti a vár keleti oldalát környező egykori mocsarat, a mai vizivárost a nyugati oldalt környező mocsárral, a sárréttel: csak később, talán már a magyarok korában lett ásva.

De hogy a római korban már lakott hely volt Székesfejérvár területe, bizonyitják azon feliratos kövek, melyek a város területén felszinre kerültek s nagy részben mindezideig megvannak. — Ilyen a többek között az a kőlap, mely a lebontott „Budai kapu“ tornyába volt befalazva, s a mely valószinüleg mikor annak alapjait ásták, került ki a föld gyomrából, s falaztatott az épületbe. Ez a kőlap Sever és Antonin császárok tiszteletére vésetett, s rajta nem ugyan római, hanem inkább meg-

hóditott barbár alattvalók öltözetét viselő két szárnyas nemtő ábrázoltatik, egyikök olajágat, másikuk buzakalászt, a béke és földmivelés jelképét tartva kiterjesztett karokkal a fölirat felé.

Római kő, mely a lebontott „budai kapu“ tornyába volt falazva.

Az utolsó sor betüi, melyek Geta nevét foglalták magukban, ki vannak vakarva. Tudjuk ugyanis a rómaiak történetéből, hogy Septimius Severus császár Julia Domna nejével két fiat nemzett, t. i. Caracallát, más néven Marcus Aurelius Antoninust, és Getát, kiket atyjuk még életében uralkodó társakul fogadott. 17 évi uralkodása után azonban, 213. évben Kr. u., elhalt s birodalma a két fiura szállt. Antoninus uralomvágya és öcsese, Geta elleni gyülölete azonban annyira növekedett, hogy ezt tulajdon édes anyja ölében meggyilkolta, sőt ez sem volt elég, hanem, hogy Getának még emlékezete se maradjon meg, kiadta egész birodalmára a rendeletet, hogy mindazon emlékkövekről, melyek Geta nevét megörökitendők voltak, kivakartassék az ő neve. Ezt bizonyitja Septimius Severus diadalive Rómában, melyről a fölirat része „Septimio Getae Nobilissimo Caesari“

ki lett vakarva s ez a történelmi tény fejti meg azt is, miért lett a budai kapuba falazott kőről is a Geta nevét magában foglaló utolsó sor kitörülve.

Ugyanazon várkapuba volt befalazva egy másik kő, valamelyik római császár alakjával, de minden felirat nélkül.

Római oltárkő.

Mint székesfejérvári leletet emliti a Rómer-Dejardins-féle illusztrált munka azon oltárkát, melyen e fölirat olvasható: „Jovi optimo Maximo Lucius Septimius Veranus Veteranus Legionis II. Adiutricis Piae Fidelis Pro Voto Suscepto in expeditione Parthica Imperatore Antonino et Oclatinio Advento consulibus.“ [1])

Egy másik itt talált kőnek csak gipsz lenyomatát birjuk a püspöki könyvtárban, melyet néhai Pauer János püspök készitett, s a mely emléket Sedatus Augustusnak szentelve Publius Aurelius Crescens a Collapidaneorum Centonariorum magistere saját, valamint Faustinus és Rufinus emlékére állitott.

A kőfaragói ipar fejlettségéről tesz bizonyságot, tehát a rómaiak itt lakásáról is, azon ékes kő, mely a püspöki palota kertjében van felállitva, s a melyet Marcus Aurelius Attianus Decurio, nejének Aurelia Sabinának és leányának Aurelia Sabinillának emelt.

Végre a rómaiak itt lakásáról tanuskodik az a

[1]) Rómer Dejardins. „A m. n. Museum feliratos kövei.“ 10. l.

diszes emlék, mely 1784-ben, gondolom a püspöki palota alapjainak ásásakor a basilika helyének közepe táján a föld mélyében találtatott; s minthogy nem törmelék közül, hanem a basilika épitésekor is érintetlen földből vétetett föl, jele, hogy nem máshonnét került oda, hanem az volt eredeti helye. Innét 1803-ban a püspöki majorság épületébe, mely a mai Dettrich- és Hattyufy-féle házak helyén állt, falaztatott be. Itt állt 1815-ig, amikor is felsőbb rendeletre a m. n. muzeumba szállittatott. Daczára, hogy a kő darabokra törött, ügyes egybeillesztés után mégis pontosan olvasható. Fölül három dombormüvü alakot mutat, egy férfiét, egy nőét és közbül egy gyermekét. Az emléket C. Dignius Secundianus emelte a gyógyitók vétke miatt elhalt neje Aurelia Decia, nemkülönben maga, ugy szinte fia C. Dignius Decoratus, és életben levő leányai Dignia Decorata s Aurelia Secundina emlékére. Maga az emléket állitó származásra nézve idegen, t. i. raetiai nemzetiségü, s a bregetiumi — mai Ó-Szőny — municipiumnak Sevir Augustalisa volt. [1])

Dignius Secundianus fogadalmi köve.

[1]) E kő irodalma és teljes fölirata olvasható Rómer Dejardius idézett művében. 112. l.

Minthogy ezen kő felirata, t. i. az, hogy a föllállító a bregetiumi — ó-szőnyi — municipium augustalisának neveztetik, különös bizonyitékot képez arra nézve, hogy az illető Székesfejérvár helyén lakván, ez a hely lakott hely volt, szükséges tudnunk, miféle állás volt a rómaiaknál az Augustalis állás?

Hogy Augustus császár a római hatalom alatt levő valamennyi tartományát szorosabban összefüzze, nem elégedett meg azzal, hogy az északi és nyugati tartományoknak végleges és határozott politikai rendezést adott, hanem vallási tekintetben is egygyé akarta azokat forrasztani. De minthogy a meghóditott tartományok lakóinak, tehát a pannoniaiaknak is, nemzeti vallásuk és nemzeti isteneik voltak, t. i. a germánok, gallok és a dunamelléki celták nemzeti istenei, s ezeket, mint a tisztelet tárgyait nem lehetett a római istenek pantheonába beállitani, azt tette Augustus, hogy mindazon külön nemzeti isteneket, kiknek eredeti nemzeti külseje nem engedé meg, hogy egyszerüen a római és görög minták szerint átidomittassanak, ugy is mint Lareseket vagyis házi isteneket, ugy is mint a hódolt tartományok, falvak és városok védisteneit vette föl a római istenek külön sorozatába, vagyis minden helyi és tartományi istent egymás után Lares, vagyis házi istenekké változtatott át, a nélkül, hogy akár eredeti és különleges jellegeiket, akár neveiket elvesztették volna, csakis az Augustus nevet csatolta nevükhöz.

Minthogy a vallás, mióta a világ áll, minden nép életében tekintélyes szerepet játszott, az okos római kormányzat ezen assimiláló munkával a legyőzött tartományok érdekeinek kiszámitott felkarolása által nagyon ügyes dolgot végzett. A nélkül,

hogy a tartományok népei észrevették volna, halomra döntötte azon gátakat, a melyeket a vallások különféleségе feltornyosithatott volna; miért is minden kultusnak befogadása által nem csak a vallási egyesség lett megalapitva, hanem ugyanez tevé a politikai egyesség alapját is. A nemzeti isteneket vagy azonositották a római istenekkel, vagy csak azokhoz számitották, és a vallások, melyeknek jellege, jelképei és tantételei észrevehetően különböztek a birodalom vallásától, biztos menhelyet találtak Róma és Augusztus császár pártolása és védszárnyai alatt. Innen van, hogy az Augustus név, a császár neve, összekapcsoltatott a görög és keleti istenekkel, össze a nyugot isteneivel; innét van, hogy a Lares, a házi istenek tisztelete a császárok védelme alatt az egész birodalomra ki lett terjesztve, sőt az istenitett Augustus császár istenségével ugyanazonositva. Egy szóval azok a tartományi istenek, melyek a Pantheonból kiszorultak, Róma és Augustus templomába befogadtattak.

Ezen Laresek számára természetesen a császár papságot is szerzett, t. i. a tartománybeli népből férfiakat, kik eleinte csakis az isteni szolgálattal voltak elfoglalva, de később politikai feladatokkal is, t. i. a nép és hatóság közötti szerepléssel megliettek bizva. Nevük Sevir Augustalis, vagy egyszerüen Augustalis lett.

Egy ilyen Augustalis, vagyis a tartománybeliek isteneinek papja volt az a férfiu, ki a fentebb emlitett sirkövet családjának emeltette. A bregetiumi — ó-szőnyi — municipium tagja volt ugyan, de nem ott lakott, hanem a Székesfejérvár helyén állott városban vagy faluban. Municipium névvel ajándé-

koztattak meg t. i. azon tartománybeli községek, melyeknek lakosai nem rómaiak lévén, a római birodalom iránt szerzett érdemeiknél fogva a rómaiak kiváltságaira és tisztségeire emeltettek. Miként a föl-irat mutatja, nemcsak a kő fölállitója volt papi rangján kivül ilyen kiváltságolt, hanem neje is ilyen kiváltságolt családból származott.

Megemlitendők végre azok a kövek, melyek az 1844. évi ásatásokból kerültek elő, s a püspöki udvarban maig is őriztetnek. Rajzban itt is láthatók és azért érdekesek, hogy habár közelebbi vonatkozást nem jeleznek is Fejérvárra nézve, annyit még is elárulnak, hogy a várost viz vette körül a rómaiak idejében is, erre vall a csolnakos kő, mely vagy

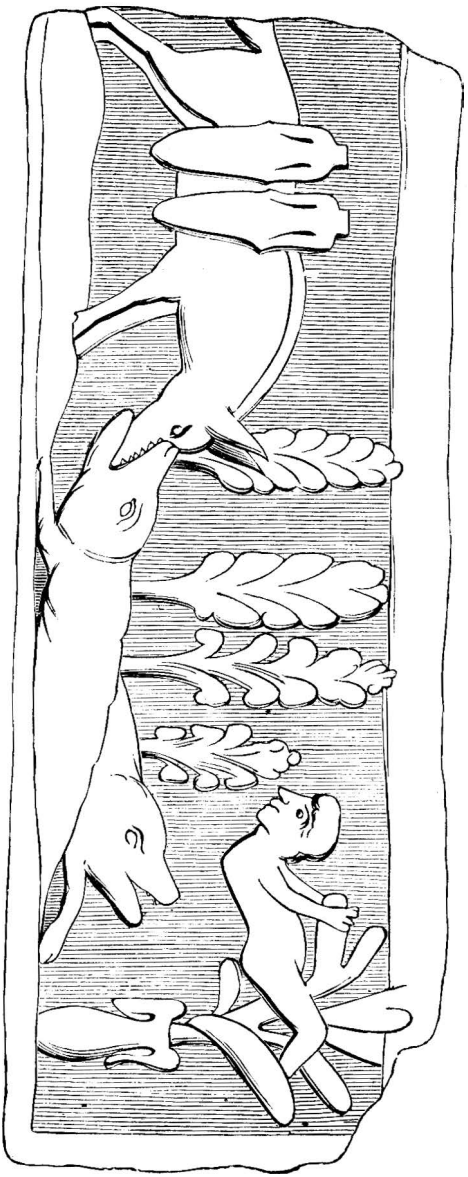

Római kő a basilika alapjaiból.

halászatra, vagy közlekedésre használtatott, a másik kettő pedig a nagy, vaddal telt környékbeli erdőt ábrázolja, a melyben vadásztak és a vadakkal viaskodtak.

Tárgyamon kissé túl is terjeszkedtem, de szükségesnek véltem bevitatni azt, hogy azon feliratos kövekben kétségtelen bizonyitékát birjuk azon ténynek, hogy Székesfejérvár földje a római korban is lakott hely volt.

E mellett tanuskodnak azok a Traján, Hadrián, Antoninus Pius korabeli római érmek is, a melyeket

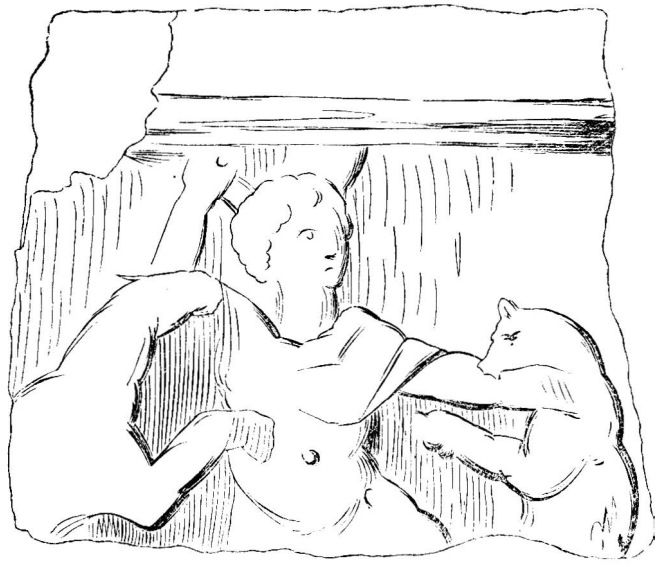

Római kő a basilika alapjaiból.

az uj megyeház épitésekor 1805-ben a föld gyomrából kiástak.

Azonban, ha vannak is feliratos köveink és érmeink, a melyek Székesfejérvárnak a rómaiak idejében való lakottságát bizonyitják, nem tudunk fölmutatni olyan követ, mely városunk római korbeli nevét jelezné, mint felmutathatja Szombathely a püspöki

palota földszinti folyosóján lévő azon követ, melyen a város egykori neve Sabaria is olvasható. És igy a római korbeli nevére nézve nem csak eltérők a tudósok nézetei, de semmi bizonyossággal sem birnak

Római kő a basilika alapjaiból.

annak megállapitásában. Lazius Cimbrianának mondja, Bombardi a mocsáros vidék miatt Antianával azonositja. Moró István azt hiszi, hogy a pannoniai Caesarea feküdt e helyen. Schoenwizner ellenben, ki a Szombathelyen talált régiségekről irt nagybecsű

müvében [1]) a régi Florianával tartja egynek. Felsorolván ugyanis Antoninus utrendjéből „Itinerarium Antonini“ Wesseling kiadása nyomán azon állomásokat és helységeket, melyeket a rómaiak Aquincum—Ó-Budától Sabária—Szombathelyig való utazásukban érinteni szoktak, ezen „Itinerarium“-nak 263. lapja után azt állitja, hogy ezen az uton az első állomás Floriana volt, mely Ó-Budától 30 ezer lépés távolságra esett; s e méretből azt következteti ugyan, hogy ez a távolsági pont a mai Velenczének felel meg, a hol különben szinte vannak római föliratos kövek, tehát lakott hely volt; mindazonáltal megakasztja Schoenwiznert a 30 ezer lépésnyi távolság és Székesfejérvár bősége a római emlékekben, és ezeknél fogva idézett műve 43-ik lapján már hajlandóbb Florianát Székesfejérvár helyére tenni, mit a Buda és Székesfejérvár közti 8 mértföld is igazol, kivált ha német mértföldenkint kerek 4 ezer lépést számitott volna egy mértföldre.

Ujabb időben Herculia néven nevezik a Székesfejérvár helyén állott római községet, e név lévén fölvéve a Romer-Desjardins-féle munkához csatolt térképen is.

Azonban ezek daczára is én hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy Curta jobban megfelel Székesfejérvárnak. Okaimat elmondtam Fejérvármegye története I. kötetének 97—98. lapjain; de megemlitem itt is, hogy e véleményre Ptolomaeus térképe indít. Ez a tudós ugyanis leirván Pannonia földrajzát, elszámlálja a dunaparti és beljebb fekvő helyeket. De minthogy az illető maga sohasem látta a pannonföldet,

[1]) Antiquitates Sabarienses. 40. 1

hanem csak a korabeli csillagászati és földrajzi ismeretekre épitett: csillagászati mértéket használ az egyes helyek megjelölésében, a térképi távolságok meghatározásában; megmondja, hogy ez vagy amaz a hely, erőd vagy város a geografiai hosszuság és szélesség melyik foka alá esik és azt helyesen is teszi Székesfejérvár vagyis Curtára nézve, midőn azt az északi szélesség 47-ik fokára helyezi, de téved abban, hogy a Duna kanyarulatát levezeti szinte e szélességi fokhoz, az az levezeti Curtához a mai Székesfejérvár helyének megfelelő szélességi fokhoz. Minthogy tehát a Dunát helytelenül hajlitja Curtáig, Curta fekvése pedig Székesfejérvárnak felel meg, ez indít engem arra, hogy nem Herculia, hanem Curta feküdt a rómaiak idejében Székesfejérvár helyén.

Hogy azonban Curta, vagy mások szerint Herculia sem municipium, még kevésbbé colonia jelleggel nem birt, hanem egyszerű és pedig Aquincum municipiumához beosztott falu volt, következtethetni lehet egy itt talált feliratból, [1]) melyet az itt levő canabensisek Antoninus Pius uralkodása idejében készitettek. Tudnunk kell ugyanis, hogy midőn a római sereg, a legiók és cohorsok utra keltek, a kereskedők és markotányosok egész tömege követte, ép ugy, mint szokásban van az maig is a táborozások alkalmával. Ha a sereg táborba szállt, e nép a katonaságra lévén egyedül utalva, annak közvetlen szomszédságában ütött tanyát. Sátrait, bódéit, melyekben élelmi szereit, italait s egyéb áruit eladta, a tábori nyelv „canabae“ [2]) néven nevezte. Mennél tovább

[1]) Corp. Inscript. Lat. III. 5. 10336. a m. n. Muzeumban.

[2]) A „Canaba“ elnevezést és annak jelentőségét ma is feltaláljuk a szerzetes házak azon helyiségében, melyben az italokat — miután a pinczéből felhozatták, tartani szokták.

maradt meg a legió egy helyen, annál szorosabbra füződött a viszony a tábor és a canabak között. S midőn a római katona kiszolgálta idejét, közönségesen szivesebben maradt bajtársai közelében, mintsem hogy hazájába, hol időközben uj nemzedék nőtt fel és a viszonyok megváltoztak, visszamenjen. Beálltak tehát a canabások vagyis a markotányosok közé s megtelepedésükkel növelték azok tekintélyét, sőt idővel a telepet egész községgé emelték.

Tekintve már most, hogy Székesfejérvárott Aquincumból lettek a legiók vezényelve, tekintve, hogy a feliratot az Aquincumból jött legiók markotányosai készitették: nagyon valószinű, hogy Székesfejérvár helyén nem valami nevezetes, hanem hadászatilag csakis Anquincumhoz tartozó falu lehetett, a mely mellett ezek a markotányosok megtelepedtek.

Tudva azt, hogy a rómaiak ritkán alapitottak uj községeket és városokat, hanem a talált és járt nyomokon haladtak tovább, alig tévedek, ha állitom, miszerint Curta már a celták idejében kiemelkedett a szomszédos vidék falvai közül, és bizonyos erőditési pont lehetett, melyet a rómaiak a strategiai fekvés kedvező voltánál fogva is eredeti jellegében megtartottak. Mindazonáltal Curta sohasem lett azzá, ami Bregetium vagy Aquincum lett. Sem politikailag, sem pedig hadászatilag. Keresztül szelték ugyan határát, vagyis ott találkoztak és onnét mentek szét azok az utak és kereskedelmi vonalak, a melyek Aquincumból, Vindobonából Győr és Sabaria felől jövén, az Adriának és Tolnának stb. vezettek; de mert távol esett a Dunától a római határ-védrendszerben, melynek fővonalát a Duna képezte, csak másodrendű fontosságot kapott, tartalék-tanyául és

visszavonulási helyül szolgálhatott csupán. Innét hogy kiemelkedőbb szerepét nem ismerjük, nevezetesebb tények emléke nem füződik falaihoz. Ez idő szerint a Duna fosztá meg dicsőségétől.

Székesfejérvár alapitása.

Azon idő óta, hogy a góth seregek betörtek Pannoniába, legyőzték a legiókat, s Itália fenyegetve látva magát, föláldozta a határvidéket, a Dunavonalt, s a pannon seregeket Itáliába vonta; ezen idő óta századok eseményei vonultak keresztül azon hely fölött, a hol most Székesfejérvár szab. királyi város, megyénk székvárosa áll. Keresztül mentek rajta a hunnok, azután jöttek az avarok, megszállták a szlávok, mig végre Árpád vezér elfoglalva a Dunántúlt, Fejérmegye területét fejedelmi családjának foglalta le; ez volt az első hely, melyet magának Pannoniában választott, minek következtében Székesfejérvár városát is Szent István annak közelében alapitotta. [1])

A budai krónika ezen szavait erősiti meg a többi irott emlék is. Igy a Kézai Simon krónikája: „és midőn a Dunán átkelve, Pannoniába bejöttek, maga Árpád azon helyt üté föl sátrait, hol most Fejérvár városa van telepitve; s az a hely vala Arpád vezér első szállása. [2]) Továbbá Bonfin: „Árpád azon a hegyen, mely Noénak neveztetik, ütött tábort, nem messze Fejérvártól melyet Szent István, a magyarok királya, ki Árpád véréből származott, megemlékezvén nemzetségéről, mely e helyen szállt meg

[1]) Budai Krónika. 40. l.

[2]) Kézai Simon Mester Krónikája. 46. l.

épitett.“ [1]) Végre Ranzan irja, hogy „Árpád a többi vezér közül ama hegyhez érkezvén, mely akkor Noe hegyének neveztetett, a mely részében az országnak ugy serege, mint saját maga számára is helyet foglalt. Itt idők multával Szent István a magyarok királya, a ki Arpád véréből származott, Fejérvárt alkotta.“ [2])

És a megye területének a fejedelmi ház számára ezen birtokba való vételében rejlik Székesfejérvár későbbi megalapitásának egyedüli és kizárólagos oka. Árpádot elragadta a vidék látása, lekötötte a fáradalmak megpihenése után kinálkozó föld gazdagsága és magának foglalta azt, adott belőle vezéreinek is, lakta azt maga is fejedelmi családjával, a melylyel Csepel szigetéből ide át látogatott, hisz a város határában elhuzódó Árpád völgye miért őrizte meg ma is nevét, ha nem Árpádtól örökölte azt? Csákvár, Veleg, Vajta ős alapitói Szabolcs, Veluk és Boita vezérek nem-e környezték őt?

És habár a Demkó hegyen talált öt pogánykori siron és a bennök talált kard, bárd, kengyelvasak, nyak- és karpereczek, boglárok és egyéb ékességeken kivül, melyek a magyarok maradványaira és itt lakására vallanak [3]), nincsenek is irott adataink, hogy Árpád közvetlen utódai Fejérvárt laktak, de az már több mint valószinü, hogy Geyza átlátogatott ide, csinált fészket magának, kitatarozta a szlávok és németek által fentartott helységet. Géza állandóan ott lakott Esztergomban a római Salva Mansio helyén,

---

[1]) Bonfin L. IX. Dec. I. 104. l.

[2]) Ranzanus. Indice VII. 349. l

[3]) Nagy Géza. A székesfejérvári magyar pogánykori lelet a fejérmegyei stb. tört. és rég. egylet évkönyve. 1893. 270. l.

a hol Adalbert is megfordult térítő utjában, István is született és meg is koronáztatott.

Innét, Esztergomból, mely kezdetben Szent Istvánnak is lakóhelye volt, a hova Gizella is udvarát hozta, indult ki a keresztény sereg is a lázadó Kupa ellen, hogy megvivja legelső csatáját, melynek kimeneteléről nemcsak Szent István hadi dicsősége és királyi trónja, hanem a nemzet vallása, Európában való megmaradása is függött. A csata győzelemmel végződött, Kupát Venczelin vezér vágta le páros viadalban. Testét felnégyelték és egy-egy részét Esztergomba, Veszprémbe, Győrbe és Erdélybe küldötték, hadd tudja mindenki, milyen sors vár arra, a ki ura, királya és az igaz vallás ellen agyarkodik.

Fejérvárra nem küldöttek belőle, ekkor még nem volt az kiválóbb város, a királyi széket még Esztergom uralta.

Azonban Esztergom nem maradt királyi székhely, Szent István nem maradt meg atyja várában, Kupa után már kevesebb ellenségtől kelle tartania, fölkereste tehát őse tanyáját, melynél jobbat, szebbet az ő izlése nem igen találhatott, eljött Fejérvárra, a melynek különben e név csak később adatott. Itt a táj gyönyörűsége meglepte a puszta fiait. Közel északra, nyugotra bő vadászat kinálkozott, a nagy vad bőségben volt, miként van ma is Székesfejérvár közvetlen közelségében elterülő lovasberényi, csákvári, csákberényi, moóri, palotai és nádasd-ladányi erdőkben. Körülötte voltak a fejedelmi ménesek, Dinnyés, Gárdony, Szabolcs sikságain. A vizek tele voltak hallal és szárnyasokkal s mindehhez csak az emlékezetnek kellett füződnie, hogy honszerző ősének ez volt legelső megszálló helye és a fiui kegyeletnek,

hogy itt hantoltattak el atyjának hamvai. Esztergomot, atyja székhelyét, az egyházi főpapnak engedte át, mert sehol a világon, kivéve Konstantinápolyt, nem székelt együtt király és főpap; nem a két hatalom összeférhetlensége miatt, hanem azért, mert mindenki a maga földjén volt és lehetett csak igazi ur. Eljött Fejérvárra, a hol bizonyosan már volt annyi épület vagy készittetett maga, a hol ideiglenesen födél alá juthatott családjával együtt, és a melyekben elhelyezhette testőreit, cselédségét, lovászait, pohárnokait, asztalnokait, tárnokait, a regéseket és hegedüsöket, solymárokat és peczéreket, a mosókat és pecsenyeforgatókat. De helyet kellett adni az udvari tisztviselőknek is, mert annak a sok különféle szolgarendnek kellett, hogy parancsolójuk legyen. Aztán lakás kellett a király és királyné külön-külön udvarbiráinak, kiknek egyikét, Kujárt, a szent királyét, ismerjük is, a ki a mai Balatonfő-Kajárt birta s neki nevet adott. Végre az egész királyi palota ispánjának, ki az udvar főembere volt, t. i. a comes palatinusnak vagy, mint magyarul nevezték, a nádorispánnak. És minthogy a királynak és családjának szüksége volt ruházatra és élelemre, azt ott készitették rendes tartózkodása helyén. Itt lakott tehát a király körül sok iparos család, kik között férj és nő mindenféle mesterséget, ötvösséget, fegyvergyártást, takácsságot, timárságot, a szűcs ipart, az arany- és selyemhimzéstől az aba- és vászonszövésig gyakorolták. És igy fejlődött a város épületekben, igy népesült az lakosokban; Szent István emelte az épületeket, s vitte magával és hivta külföldről a lakósokat.

Igaz ugyan, hogy sehol sincs szó arról, hogy Szent István magának Fejérvárott kőpalotát épittetett

volna, de azt is kétségbe kell vonnom, a mi a tudós Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent nagyszerű munka: „A magyar nemzet története“ I. kötetének 270-ik lapján olvasható, hogy: „ezen korban a fejedelmek lakóháza művészi kivitelű pompás faépület lehetett, minő Attiláé volt. És hogy Szent István Fejérvárott faházban lakott, a mi Szent Imre legendájából egyenesen ki is tünik; mert Szent István a gerenda hasadékán át látta fiát imádkozni.“ Dehogy a gerenda hasadékán, hanem a „fal repedésén“, minthogy Szent Imre legendája azt mondja: pater eius . . . caute imo et occulte per rimam parietis sepe prospiciebat; a mi annyit tesz, hogy atyja a fal repedésén keresztül óvatosan és titkon nézte fiát imádkozni;[1]) ha pedig a falnak volt repedése, melyen keresztül nézett a király, kell hogy kőből vagy vályogból volt épitve az a ház. Már az Esztergomban épitett Szent István kápolnája, vagy a veszprémi Gizella-kápolna bizonyságot tesznek arról, hogy voltak környezetében külföldről hozott épitészek, kik az Istennek szentelt épületeken kivül emberek számára is tudtak a kor igényeinek megfelelő lakásokat épiteni.

De művelődési és vallási czélokra is emeltetett a nagy király épületeket, ilyenek voltak a központi iskola és a tanitóknak elhelyezésére szánt épületek. De legnagyobbszerű épitése volt a királyi párnak, igazi diadalmi emléke a győzelmes magyar kereszténységnek, a Nagyasszonynak, Magyarország védőjének tiszteletére emelt basilika, „csodálatos ivezetekkel a chorus tetőjében, márvány padlóval a földön. A ki csak látta, hitelt fog adni szavainknak“ . . . mondja

[1]) Endlicher 194. l.

Hartvick. És ez a pompás egyház lett a magyar királyok házi kápolnája.“ [1]) A ki tehát ily fényes templomot épitett, bizonyára épittetett magának megfelelő lakást is.

Mindezen történelmi adatok tehát Székesfejérvár alapitójának Szent Istvánt vallják és hirdetik. De ő vette körül azt és erősitette várrá is.

Igaz ugyan, hogy Fejér György, nagy tudományú történetirónk tagadja, hogy Fejérvárott már Szent István idejében vár épittetett, s hogy az már a tatár pusztitáskor állott; erőssége csupán a vizfolyamatokkal és posványokkal oltalmaztatott“; hivatkozik Rogerius mesterre [2]) a ki azt mondja, hogy mikor a tatárok Fejérvárhoz érkezének, mely mocsarakkal van körülvéve, a hó és jégolvadás miatt nem kerithették azt hatalmukba. [3]) Pedig Rogerius idézett szavai egy szóval sem tagadják a vár létezését; csakis azt állitják, hogy a mocsarak olvadozó hava és jege miatt nem tudtak a tatárok hozzáférni.

Végre maga Fejér György is beláthatta volna tévedését azon oklevél alapján, melyet [4]) maga közöl, a mely oklevél t. i. 1055-ben I. Andrástól származik, a ki a tihanyi apátságot alapitá, s a mely oklevél szövegében Fejérvár neve „Feheruvaru“ kiejtéssel előfordul. Miként lehetett volna tehát a várost várnak nevezni, ha már ez időben nem lett volna az. A tatárok beütésekor a vár és külvárosok létezésére vallanak Tamás spalatói főesperes szavai is, ki azt mondja: „hogy a külvárosok fölégettettek, hanem a

[1]) Hartwick. Szent István élete. 10. pont.
[2]) Tudományos Gyüjtemény. 1818. évf. VI. kötet. 32 s követk. ll.
[3]) Endlicher. 292. l.
[4]) Cod. Dipl. I. 391. l.

város menten maradt, mert az olasz őrség által felállitott gépek segélyével minden oldalról megvédetett. [1]) Sőt hogy már a tatárok beözönlése előtt várerősséggel birt Székesfejérvár, bizonyitja azon történelmi tény, mely szerint, midőn Péter király 1045 körül, a felkelés kezdetén Fejérvárra sietett, hogy ott a dunántuli várkatonaságot összegyüjtse, onnét kizáratott és Mosonyba menekült. [2])

1061-ben pedig, mikor I. Béla az ország állapotának gyökeres javitása végett Székesfejérvárott országgyülést tartott és János, Vatha fia által vezérlett nép a kereszténység eltörlését követelte, Béla az urakkal a várba zárkózott stb., mondja a krónika. [3])

A város neve.

Két irányban fejlődött ki már egy egész kis irodalom Székesfejérvár neve eredetéről. Az egyik irány a körül forog, vajjon falaitól, főtemploma fehérségétől, vagy pedig a várost környező szikes föld fehér szinétől vette-e azt, vagy pedig keleti felfogás szerint eminens jellegénél fogva neveztetett igy el. A másik irány pedig arról vitatkozik, vajjon a régi helyesirás szerint Fejérnek irandó-e vagy pedig a mai szerint Fehérnek. [4])

Hogy Fejér György Székesfejérvár elnevezését a keleti fogalmakból, — melyek szerint a fehér a szépet, a kiválót, a fényest, a kitünőt és szabadot

[1]) Cap. 39.

[2]) Horváth Mih. Magy. tört. I. 273. l.

[3]) Thuróczy II. 46. fej. Budai Krónika. I. 116. l.

[4]) Lásd Moenich Károly. Székesfejérvár-e vagy Székesfehérvár? A helybeli tört. és rég. egylet 1893. évkönyve.

jelenté — származtatván, helyes uton járt, mutatja a „Tudományos Gyüjtemény“ 1840. évi III. füzetében közlött értekezése, melynek kiválólag tárgyunkra vonatkozó részeit, melyekben a keletiek szokásaira hivatkozik, ide is csatolom.

„A keletiek szokása szerint voltak Fejér országok, népek s városok a napkeleti nemzeteknél — a nem Görög, nem Római népeket értvén. — Volt fejér, fekete, vörös Orosz; — Fejér- s fekete Kazár-; fejér s fekete Bolgár ország; voltak fejér és fekete Kúnok, fejér és fekete Ugrok (Magyarok); Fejér és fekete Kalmukok; volt Erdélyben Gyula-Fejérvár, Croatiában tengermelléki Fejérvár, fekete Bolgárországban Bolgár- vagy Nándor-Fejérvár (Belgrád); volt fekete Moldvában Dnester-Fejérvár; az Araboknál a Fejérvár többnél több. — E jelenség okát szükség előre kitudnunk, hogy a kérdéshez tudományosan szólhassunk.

Bizonyos az, hogy az Orosz országnak mástól független, jelesebb, nagyobb része neveztetett Fejérnek: „Eine bekannte Erscheinung ist es, dass bei den orientalischen Völkern die Farbennamen — in einem bildlichen Sinne gebraucht werden. Die weisse Farbe bedeutet ein freies, selbstständiges Leben; die schwarze Farbe Abhängigkeit und Knechtschaft. — Diese Bezeichnungsweise sollen die Russen durch ihre Verbindung mit den orientalischen Völkern sich angeeignet haben, so dass nun durch Bjelaja Semlja ein von Abgaben freies Land, durch Tschernaja Semlja das einem Zins unterworfene Land, bezeichnet werde. [1]) Bei den Dschingischaniden war

[1]) Fischer: „Recherches sur les peuples de la Siberie.“ pag. 131—133.

nach Marko Paulo's Angabe die weisse Farbe die Herrscherfarbe. [1]) Wie bei den jüngeren chinesischen Kaisern die gelbe Farbe, und daher rührt es, dass die Mongolischen Völker alle grossen Herrscherstädte „weisse Städte", oder Zagan Balgassum zu nennen pflegen, was dem häufig vorkommenden Ak Schehr, oder Ak Serai bei den Türkischen Völkern, und dem Bjeligorod oder Belgrad bei den Slawischen Völkern entspricht. — In Russland selbst sollen nach Strahlenberg's Angaben alle Domänen und die Gűter des Adels, die von Steuern frei sind, die weissen Plätze und Gründe, die Bauernhőfe aber und Bürgerplätze schwarze Plätze genannt worden seyn, so wie die unteren Stände überhaupt das schwarze Volk genannt werden. [2]) Ein solcher Gegensatz zeigt sich auch bei der Bezeichnung der Bergbewohner im Altai, welche die Russen im siebzehnten Jahrhundert als die weissen und schwarzen Kalmüken kennen lernten, [3]) und eine ähnliche Unterscheidung und Bezeichnung durch Farben fanden schon im sechszehnten Jahrhundert die Kozacken-Häuptlinge, welche damals die erste Kunde von China einziehend, die schwarzen Mongolen im Westen, und die gelben Mongolen im Osten kennen lernten, [4]) oder die beiden Gebiete von China und der Mongolei, welche schon seit Alters mit den Namen Katai und Kara-Kitai (Karakatai) d. h. Das schwarze Katai bezeichnet wurden." [5])

---

[1]) Forster: „Geschichte der Entdeckungen im Norden." S. 178.

[2]) N. und O. Theil von Europa. S. 180.

[3]) Ab. Remusat: „Recherches sur les Langues Tartares." — Paris 1829. 4. Tom. V. pag. 239.

[4]) Forster: Geschichte I. c. S. 135.

[5]) L. Der ungarische Volksstamm, von F. H. Müller. II. Abth. p. 258.

A fejér és fekete Cumániának, és a fejér és fekete Kunok bizonyságát honi Krónikáinkban is felleljük, igy Túróczinál: [1]) A fejér és fekete Bolgár országokat a bizantiumi, a fejér és fekete Chazariát az arab Irók bőven emlegetik. Az elsőkről lásd Strittert „De Bulgaris“; — a másodikakról L. Fraehnt: Ybn Foszlan kiadásában.

Fejér Orosz országnak az neveztetett, mely mintegy szive, fője volt az egész orosz birodalomnak mind nagyságára, mind jelessegére nézve.

Nem különben a nagy, régi, kereskedés által hatalmas napkeleti Chazaria és Bolgár Országok is Fejéreknek neveztettek, a napnyugatiak, mint kevésbbé jelesek és hatalmasok, fekete Chazáriának mondattak, a byzantiumi és arab iróknál. — Sőt őseleink is a Wolga-melléki nagy Ugor Országhoz képest (Hungaria magna) Fekete Magyaroknak neveztettek: „Hieraus kamen die Weissen Ugren; diese Ugren fingen an unter der Herrschaft des Zars Iraklis bekannt zu werden, welcher mit dem Persischen Zaren Chosroa Krieg geführt hatte.“ — Und wiederum gingen die schwarzen Ugren vor Kiew vorbei, wie nachher unter dem Oleg. — Von nun an ward das Land der Slaven Ungern genannt.“ [2])

Ezekből nyilvánvaló, hogy a napkeletiek szokása szerint a mi szabad, mástól független, nagy, jeles volt, az fejér; a mi mástól függő, adózó, kisebb, alsóbb nemű vala, ez meg fekete nevet viselt. Ez bebizonyodik magokból a fejér városokból is: Gyula-Fejérvár (Alba-Julia) régenten Sarmis, Decebal s más dáciai királyok székes városa volt, és Gyula herczeg-

[1]) P. I. Cap. 10.

[2]) Nestor. edit. Schlötzer. P. II pag. 114. és 118—119.

nek, Szt. István rokonának lakhelye. [1]) — A tengermelléki Fejérvár (Belgradum) pedig a Horvát országi királyok székes- és koronáztatási városa volt: „Anno Incarnationis D. N. J. Chr. MDII. — „Ego Colomanus De gratia Rex Ungariae, Croatiae ac Dalmatiae, salve habito consilio, postquam, coronatus fui Belgradi super mare in urbe regia.“ [2]) Bolgár-Fejérvár pedig Bolgár Herczegnek lakhelye volt: „Salanus vero Dux, cum vidisset suos deficere, in bello, fuga lapsus est, et pro salute vitae Albam Bulgariae properavit. — Secundo autem die Dux Bulgariae misit nuncios suos — deprecans eos, quod partem Salani Ducis, avunculi sui non foveret etc. [3]) — Dnester-Fejérvár a Havas-Alföldön nemkülönben egykor herczegi lakhely volt. [4])

Ezekkel megközelíténk Fejérvárunk neve eredetének kifejtését: ha az is királyi lakhely volt, ha szabad, jelesebb Magyarországi város vala, a Fejér név méltán lőn — a napkeleti szólás szerint tulajdona.

Mivel tehát Szent István épitette városát királyi székével jelesbiteni szándékoskodta, azt napkeleti szokás szerint Fejér városnak méltán nevezte.“ És ez Fejérvár nevezetének egyedül hihető eredete.

A tudós történész érvelésén kivül azonban van egy határozott adatunk is, mely az ő felfogását, t. i. hogy Fejérvárt kiváló jellegénél fogva nevezték igy, minden kételyen felül helyezi. És ez a bizonyiték Szent István kisebb legendájában foglaltatik, a mely t. i. azt mondja, hogy Szent István „a Boldogságos

---

[1]) Schwantner I. 666., 794., 881. ll.
[2]) Fejér C. Dipl. II.
[3]) Névtelen jegyző. 41., 42. fej.
[4]) Reichersdorf S. S. Rev. Anno. I. k.

Szüz Mária nevére Fejérvár városában, mely nevét kitünő nemességétől nyerte, egyházat épite.“ [1])

De Fejérvárnak nem csak Fejérvár, hanem „Székesfejérvár“ a neve. Ezt a Székes jelzőt onnét adta neki a történelem, mert Szent István ide helyezvén királyi székét, a trónt, ugy intézkedett, hogy ez a város legyen utódainak is székes városa, királyi lakhelye; és habár másutt is volt nekik tartózkodási helyük: Róbert Károlyig, miként a történelmi emlékek igazolják, Fejérvárott laktak királyaink s királyi székhelynek, locus cathedralisnak mondja azt diplomájában több király, igy IV. László 1277-ben, [2]) II. András 1291-ben, [3]) sőt Nagy Lajos és Róbert Károly is királyi székhelyének nevezi. [4])

Be lévén e szerint igazolva Székesfejérvár elnevezésének eredete, foglalkozzunk a Fejérvár vagy Fehérvár?-féle kérdéssel.

Tény az, hogy a fehér szó, vonatkozzék az bármiféle tárgyra, nem csak a legrégibb codexekben, hanem a magánosok irataiban is, t. i. a leltárakban, a szótárakban, az irók és költők műveiben, a XI. századtól kezdve egész a XVI. századig „fejér“ és „feyér“ alakban használtatott.

„Fejér“ alakban használtatott továbbá e szó a legrégibb időktől kezdve a legújabbig nem csak a helynevekben, hanem és különös ragaszkodással az ősi szokáshoz a családnevekben is. Igy iratott és iratik máig is Fejéregyház, Árpád temetkezési helye, Fejéregyház falu a Kőrös mellett. Fejérkő, hegy

---

[1]) Endlicher István László. Rerum Hungaricarum Monum. Arp. 157. l.
[2]) Fejér C. Dipl. VII. 2 54. l.
[3]) U. o. 139. l.
[4]) U. o. IX. 1. 644. l.

Bakonybél mellett Gyula-Fejérvár, Nándor-Fejérvár, Fejérmegye és Székesfejérvár. És hogy városunkat nem csak másutt, de itthon is Fejérvárnak irták, bizonyitják az ide való czéhszabályok és pecsétek köriratai. Igy a „Szekes Fejervari Csizmazia Czeh Pecset 1692.“ „Szekesfejervári Borbili Cz. Pe. 1695.“ „Szekes Feiervari Gombkötő Czéh Pöcsetye 1713.“ A családnevekből pedig elég legyen felhozni a Fejér, Fejérváry, Fejérkövi, Fejérpataki, Fejérthói neveket. [1])

Végre, hogy Fejér alakban használta és kivánta jövőben is használni és használtatni maga Székes-Fejérvár város hatósága is; kiviláglik a Helytartó tanácshoz és a Felséghez 1843. martius 13-án intézett azon felterjesztésből, a melyben kérelmezi, hogy a város régi hiteles pecsétje köriratát magyarral felváltani, s ezt készitendő uj pecsétjére metszetni kegyelmesen megengedvén az eziránti felsőbb királyi jóváhagyást függő pecsétes levélben megörökiteni méltóztatnék; (I. Okl.) valamint 1845. aug. 9-én az erre jött helytartótanácsi válasz. (II. Okl.)

A város e kérését a királyi Felség teljesitette és kiadta 1845. évi böjtmás hó 6-án Bécsben kelt diszes oklevelét, melynek szövegében határozottan és világos szavakkkal meg van irva, hogy a pecsétnek, melynek szinnyomata e kötet első lapját disziti, körirata ez legyen: „Székesfejérvár szabad királyi város pecsétje 1845.“ (III. Okl.)

Ez a királyi diploma nem parancsolja ugyan meg, hogy Fejérvárt irjunk, de mindenesetre a város királyi kegy által teljesitett azon kérelmének, hogy neve „Székesfejérvár“ legyen, valamint a király ke-

[1]) Lásd Fejérmegye és Székesfejérvár város tört. és rég. egyl. évk. 1893. Moenich Károly czikkét.

gyelmes leiratának valóságos kicsinylésére vall és mulasztás követtetik el, ha akár a városi hatóság, akár pedig egyesek figyelmen kivül hagyják a történelmi emlékeket, valamint azoknak a királyi oklevél által is szentesitését és Székesfejérvár helyett makacsul Székesfehérvárt irnak.

Hogy érveimből semmit se hallgassak el, felhozom az utolsót is.

Azt tudjuk, hogy a Szent István által alkotott várispánságok és szervezetileg átalakitott vármegyék azon vár körül voltak elterjedve, a melyek a központot képezték. Tudjuk azt is, hogy korábbi keletkezésüek a várak, mint a vármegyék, amazok korábban kaptak nevet, mint emezek; és igy természetesnek találhatja mindenki, hogy a várispánság, valamint a későbbi vármegye is nevét azon vártól kölcsönzé, a mely az ő központja, székhelye volt.

Tudjuk azt is, hogy Székesfejérvár városát előbb alapitá Szent István, mint a fejérvári várispánságot, illetve a vármegyét, és igy a város neve is korábbi keletű, mint a vármegyéé. Mi természetesebb tehát, mint az a történelmi igazság, hogy Fejér vármegye Fejérvártól kölcsönzé nevét, kölcsönzé pedig azzal a helyesirással, a melylyel akkor Fejérvár városa irta az övét.

A vármegye következetesen megőrizte a mai napig a Fejérvártól kölcsönzött Fejér vármegye nevet és ebben elismerés illeti meg. Ellenben a város, daczára a fentebb felsorolt történelmi érveknek, elhagyta régi nevét a Fejérvárt, és használja a „Fehérvárt.“

Hát kérdezem: szégyenli magát a város, hogy a vármegye hű maradt a várostól kölcsönzött régi nevé-

hez? mi okból tagadja meg tehát azt a nevet, melyet ő adott a megyének? Az, hogy az akademia egyformán jónak találta a Fejérvárt is, meg a Fehérvárt is, nem döntő argumentum. Az akademia csupán nyelvtani itéletet mondott, de ezen itéletben is benfoglaltatik az, hogy „Fejérvár“ is helyes. Nagyon örvendenék, ha a nemes város, érveimet mérlegelve, ezentul Székes-Fejérvárt használna.

Nem mehetek tovább a nélkül, hogy szerény észrevételt ne tegyek Székesfejérvár nevének egyesek által való eltorzitására is. Láttam fiatal papok névjegyét, visitkártyáját, melyen a név alatt „Fejér egyházmegyei áldozár“ volt irva. Ez hiba, mert Fejér egyházmegye, Fejér püspöki megye nincs Magyarországban. A püspökségek azon várostól vették nevüket, a melybe a püspök székhelye alapittatott. Az esztergomi Esztergomtól, a veszprémi Veszprémtől, a csanádi Csanádtól stb. És igy a székes-fejérvári püspökség is Székes-Fejérvártól vette nevét. Tessék a kételkedőknek megnézni az alapitó levelet, abban világosan ki van mondva, hogy „Episcopatum Alba-Regalensem a libera Regiaque civitate nostra Alba-Regalensi denominationem habiturum ex ratione benigne erigendum et fundandum esse duximus ut nominis huius Ordinarius Dioccesanus Episcopus Residentiam suam . . . in praefata Civitate Alba Regalensi habeat; stb. [1]) Ha tehát székesfejérvári püspökséget vagy egyházmegyét irunk, ki kell irnunk azon város teljes nevét, a melybe helyezte az alapitó a püspök székét, és a melytől nevezni rendelte a püspökséget. Sem többet sem kevesebbet, de ezt

[1]) K. J. Fejérvármegy tört. I. 606. l.

teljesen. Történelmi tény tehát, hogy a város nevét ős időktől fogva „Fejérvárnak“ és nem Fehérvárnak irták, hogy a vármegye tőle vette a „Fejér“ nevet, hogy ujabb időben a város maga kérelmezvén hivatalos pecsétjének magyar köriratát, a király elrendelte, hogy az igy szóljon: „Székesfejérvár szabad királyi város pecsétje 1845.“

Székesfejérvár kiválíságai.

Azt már tudjuk, hogy Szent István Esztergomból Székesfejérvárra való átköltözésével városunkat tette királyi székhelylyé, s hogy fényét és dicsőségét emelje, a királyi lak épitése, iskolák emelése, káptalan alapitásán kivül épitette Nagy asszonyunk tiszteletére a világhirű bazilikát is. A város ezen fényes templomába helyezte el királyi székét és a koronát. Bár ő Esztergomban koronáztatott, utódai koronázási helyéül Székesfejérvárt tevé, sőt temetkezési helyül is, a mint ezt IV. Béla 1254-ben kelt diplomájában ekként fejezi ki: mi figyelemmel lévén a fejérvári egyház iránt és pedig méltán, a melyben t. i. a királyi szék és a korona őriztetik, és a hol a magyar királyok felkenetnek, a hol elődeink tetemei nyugosznak stb. [1])

Minthogy Szent István itteni megtelepedése maga után vonta az ország nagyjainak ideköltözését is, sőt hogy a felkarolt ipar és művészet a külföldiek, nevezetesen az olaszok — latinok — megtelepedését is megkivánta nagyon természetes, hogy a várost kiváló jogokkal kellett felruháznia.

[1]) Endlicher. Mon. Arp. 484. l.

Fel is ruházta. Azonban, fájdalom, Szent István ezen kiváltságlevele nem maradt az utókorra. Ott őriztetett az valószinűleg a basilika levéltárában; és minthogy Thuróczi krónikája [1]) megemliti, hogy a templom már Róbert Károly előtt ismételten leégett, Henszelmann pedig rábizonyit, hogy a templomot már III. Béla restauráltatta, [2]) valószinű, hogy ott lett az oklevél a lángok martalékává.

Hogy tűz pusztitotta el, bizonyitja IV. Béla által 1237. máj. 27-én a városnak adott privilegium szövegének töredéke, melyet IV. László, Róbert Károly, Nagy Lajos és Albert királyok, nem különben az ország rendjei 1446. Szt.-Vitus napján, Pest mellett tartott országgyülésen Noe Mihály Fejérvár város birája, Azori Deák János, Kewreshegyi Mátyás, Tamás, Pálnak fia és Vitha János tanácsosok kérésére megerősitettek és lemásoltak. Ma már e másolat sincs meg, de a város birtokában volt még 1495-ben, mert ezen év Fábián Sebestyén napján felmutatta azt a város ügyvédje Zápolya István nádornak és a királyi táblának azon perben, melyet Antal nyitrai püspök Székesfejérvár, Buda, Pest, Esztergom, Visegrád, Pozsony és Komárom polgárai ellen azért inditott, hogy őket a zsitvatői réven a révpénz fizetésére kényszeritse. De hasztalan, mert a városok felmutatták privilégiumaikat. Felmutatta Székesfejérvár is a magáéit, t. i. IV. Béla és Róbert Károlyét és ezeket Zápolya István nádor függő pecsét alatt át is irta.

IV. Béla oklevelének ezen átiratában ugyanis emlitve van, hogy „Székesfejérvárnak Szent Istvántól kapott oklevele, valamint a pápai követ levele tüz

[1]) Schwandtnernál 198. l.
[2]) Székesfejérvári ásatások.

által pusztult el. Kéri tehát a város, hogy a Szent Istvántól kapott kiváltságokban IV. Béla őket erősitse meg.

IV. Béla ez oklevél további szavai szerint: „meghallgatva a város kérelmét, s tudva azt is, hogy a város Szent István kiváltságát birta és annak gyakorlatában volt, a kérelmet teljesitette is. Megerősitette t. i. a szent király adta szabadalmakat", és azt mondja: „a fejérvári polgárok szabadsága pedig ez volt, hogy sehol az egész országban, sem a határszéleken senki adófizetésre őket ne kényszeritse, sőt bár honnét jönnének hozzájuk idegenből és szállnának meg náluk, ugyanazon szabadságban részesüljenek minden időben. Ha pedig valaki adót zsarolna tőlük: királyi haraggal és vagyonvesztéssel sujtassék." (IV. Okl.)

Ez oklevélnek Zápolya István nádor által a fenti évben eszközölt átiratása alkalmával iratott át egy későbbi, t. i. Róbert Károly idejében kiadott töredék is, és ebből tudjuk meg, hogy e szabadalmai sértetlen fentartásáért aggódó város 1320-ban Márk városbiró képében Róbert Károly elé is terjeszté ügyét, kérvén, hogy IV. Béla szabadalmát megerősitené. Felhasználta pedig erre azt az alkalmat, a mikor Erzsébetet, negyedik nejét Székesfejérvárott tartott országgyülésen megkoronáztatá. [1])

A megerősitő oklevelet ugyan nem maga a király adta ki, hanem a koronázásra egybegyült rendek egyeteme, nevezetesen Tamás esztergomi érsek, László kalocsai érsek és királyi kanczellár,

[1]) Kovachich. Vest-Com. 182. l.

János nyitrai, Benedek csanádi, István veszprémi püspökök, ez utóbbi egyszersmind királynéi kanczellár, György szerémi, Miklós győri, László pécsi, Johanka váradi, Péter boszniai püspökök, és kijelentik mindenkinek a kiket illett, hogy:

„a mikor mi az ország összes nemeseivel Székesfejérvárott Mindenszentek utáni nyolczad napon tartott országgyülésen valánk, megjelentek előttünk Márk ispán Fejérvár birája, esküdtjei és minden polgára és elénk terjesztették kegyes emlékezetü IV. Béla királytól kapott szabadalom levelüket, a melyben a többek közt az is foglaltatott, hogy ugy azon polgárok mint mindazok a kik bárhonnét hozzájuk költöznek az egész országban sehol adót fizetni nem tartoznak. Minélfogva a velünk egybegyült országos nemesekkel egyetemben kimondjuk, hogy se az ország birói, se a várnagyok vagy hozzátartozóik semmiféle adót tőlük ne vegyenek. Ha pedig azt mégis valaki, vakmerően, félretéve az istenfélelmet nevezett polgároktól venni merészelne, kiátkozással és javai vesztésével büntettetik.“ (V. Okl.)

Egyes irók emlitik még Zsigmond, Albert, V. István szabadalom leveleit is; de ezek nem átalában a várost, hanem inkább annak egyes külvárosában levő s többnyire a keresztesek jobbágyaira vonatkozó szabadalmakról szólnak. Én is felhozom e leveleket, de csak a magok helyén és igy a Nagy Lajos korabeli fejérvári gyülés privilegiumától egész I. Ferdinándig nem találtam adatot, a mely a város szabadalmainak megujitásáról szólna. De nehezen is volt rá szükség, mert még IV. Béla korától kezdve több város volt az országban, a mely királyi szabadal-

makkal láttatott el, és ezen szabadalmakban legtöbbnyire a székesfejérváriak szabadalmaira történik hivatkozás. Igy Garam-Szent-Benedek, Pest és Ó-Buda 1217-iki diplomáikban, a posonmegyei Szombathely ma Nagyszombat város 1238-ban kapott kiváltságában, [1]) Nyitra város 1258-ban kapott szabadalmában, [2]) Szatmár város 1264-ben nyert privilegiumában, [3]) Sopron város 1277-ben nyert diplomájában, [4]) Vasvár 1279-ben kapott oklevelében. [5])

Ezen városok szabadalmi leveleiből — egy kis fáradtsággal — legalább tartalmilag egybe is lehetne állitani Székesfejérvár kiváltságait, de ha arra itt nem is vállalkozom, annyit állithatok, hogy átolvasva a fent idézett diplomákat, az azokban adott szabadalmak, tehát Fejérvár városéi is abban központosulnak, hogy adót sehol az országban nem fizettek, önkormányzatuk, saját kebelükből választott hatóságuk és biróságuk volt, joguk volt lelkészt választani — eligere — boraik mérésére nézve pedig a szabadalom részletesebb szabványai szerint eljárni.

Már áldozó félben volt Székesfejérvár napja, a pártviszályban egyik is másik is többet zsarolt rajta a kelleténél, miért is polgárai 1541-ben I. Ferdinand trónja elé járultak esedezni, hogy szabadalmát erősitse meg. Ferdinand meg is teszi, kötelezi magát a kiváltságok sértetlen megtartására, melyek az idők zavaros körülményei közt többször megsértettek.

Birtokában volt a város Ferdinand e levelének még 1693-ik évben is, tehát a török idők után, minthogy a IV. Okl. szerint azt három más oklevéllel együtt I. Lipótnak 1693-ban bemutatta, és ujból meg-

[1]) Endlicher Monumenta. 444. l.
[2]) U. o. 499. l. — [3]) U o. 506. l. — [4]) U. o. 545. l. — [5]) U. o. 551. l.

erősitését kérte, mit Lipót meg is tett, 1693. február 26-án átirta „Porkoláb Bertalan fejérvári biró és tizenkét esküdt 1485-ben kelt határozatát a bormérési jogot illetőleg, továbbá Vaál, Vereb, Velencze és Tabajd birtokrészekről Fejérvár városának szóló 1541. junius 15-én kelt adománylevelet, valamint szinte a fenti időben keltezett s Csoór, Gyón, Isztimér adományozásairól kiadott oklevelet, végre I. Ferdinand 1541-ben kelt szabadalmát, mely szerint Ferdinand:

„kötelezte magát, hogy Székesfejérvár jogai, szabadalmai és kiváltságai — melyek a zavaros időkben többször megsértettek, nevezetesen, hogy sokkal több adó és vám zsaroltatott tőlük, mint a mennyit e szabadalmak szerint adtak volna, — tiszteletben tartassanak.“ (VI. Okl.)

A mikor pedig a török hatalom megtöretett, 1703. október 23-án Bécsben kelt ünnepélyes diplomában I. Lipót kijelenti, hogy:

„miután a számos éven át szerencsével folytatott háborúban egész Magyar- és Tótország erősségeit s várait — mint a hires királyi székvárost Budát és Székesfejérvárt — a török járom alól kiragadta, megnépesitette és régi helyzetébe visszaállitotta, s kegyesen megemlékezvén arról, hogy Székesfejérvár polgárai már régtől fogva . . . mindazon szabadalmakat s jogokat élvezték, miket Magyarország dicső királyai s az ország alkotmánya a szabad királyi városok részére biztositott . . . részint ezért, részint hiveinek Székesfejérvár okos és előrelátó polgármestere, biró, tanácsbeliek s esküdt polgárai részéről hozzánk nyujtott alázatos kérelmére, — azon felül figyelembe véve hűsé-

güket s hű polgáraink érdemeit, melyeket tehetségük szerint a város visszafoglalásánál s birtokba vételénél szereztek, s a magyar szent korona iránt az idők minden körülményeiben állhatatosan szolgálatkészek voltak s ezentul is készeknek nyilatkoztak, sőt még hűségük bizonyitékául a városnak fegyverrel jogosan történt visszafoglalását meghálálandók, pénzt ajánlottak fel a közszükség pótlására; — nekünk is akaratunk a polgárok azon igyekezetét segiteni, hogy régi fényük, jó létük megujitva legyen; . . megengedjük, hogy a város régi jó állapotába visszahelyeztessék, az ország karai és rendeivel egyesittessék, . . . a polgárok minden kiváltságuk és szabadalmukkal . . . éljenek, s az ország negyedik rendjével . . . egyesüljenek, az országgyülésekre . . . meghivassanak, . . . az előljárók és polgárok összesen egy királyi nemesként vétessenek, . . . adót fizessenek, . . . birtokjogot birhassanak, . . . mindazon falvak s más jószágokban, melyekről kimutatják, hogy hajdan az övék volt, . . . megerősittessenek, . . . kisebb tizedet ne fizessenek . . . bormérésre . . . a királyi kisebb haszonvételekre jogosittassanak . . . Ugyancsak, hogy az előljáróság nevezhessen megyés papot, plebánost a Canon szerinti törvényes jövedelmekkel és terhekkel, s jelentse be az illető helyen, . . . adót kivethessen, . . . helyhatósági határozatokat hozhasson, . . . saját területén itéletet mondhasson, . . bünügyekben felebbezés nélkül itélhessen, . . . élet-halál ura lehessen, kivéve ha királyi személynökünkhöz történik a folyamodás, . . . se katonai, se kamarai tisztjeink, se vármegye a polgárok felett törvényhatalmat ne gyakorolhasson,

. . . mindenféle adók, vámok és harminczadok alól Magyarországon belül fölmentetnek.“ . . . (VII. Okl.)

Ezekben csoportosithatók Székesfejérvár szabadalmai kezdve Szent Istvántól a legujabb időkig, a mig azokat az 1848-iki törvények és az ujabbak meg nem változtatták.

Székesfejérvár helyrajzi fekvése.

Székesfejérvár megtelepitésében, várrá való alakitásában, eltekintve a vidék iránt mint a honszerző Árpád családi birtoka iránti kegyelettől, úgy a fekvést, mint a helyi viszonyokat kell indokul tekintenünk. Az a vizektől környezett sziget, mely ma a belvárost alkotja, azok a körülötte levő kisebb-nagyobb területek, körülvéve hasonlókép vizekkel, melyek ma a külvárosok egynémelyikét képezik, nagyon alkalmasak voltak arra, hogy védelmül szolgáljanak; az a nagy terjedelmü viz pedig, mely nyugot felé Palotáig és Ősiig, észak felé pedig a keresztesi határig nyult, hozzávéve a Sóstót is, nagyon kedvező helyül kinálkozott őseink szórakozásaira. Ezen vizektől körülvett alakban irják le városunkat a hazai történészek is.

Istvánffy a Sóstót és Ingoványt emliti, melyek nemcsak a külvárosokat, de a belsőt is körülveszik, ez utóbbit még falak is erősitik. [1])

Stella János ugy irja le, hogy a belvárost vagyis a várat mély mocsár környezi, s csakis 2—3 magas töltésű ut vezet bele. [2])

---

[1]) Libr. I. 6. l. és Libr. XV. 165. l.

[2]) Schwandtner Scriptores Rer. Hung. T. I. 616. l.

Pray György is megegyez abban, hogy a várost az Ingovány és a Sóstó környezik, s a váron kivül megemliti a Szent István szigetét, a mai Ráczváros. [1])

Egyes oklevelek pedig bizonyságot tesznek arról, hogy Székesfejérvár városa a vár vagyis belvárosból, „Castrum“, a külvárosból, „Civitas exterior“, ujvárosból, „Civitas nova“, felsőváros és ujfaluból, „nova villa“ állt. Kálmáncsay Domonkosnak, a szent miklósi káptalan prépostjának, egy 1471-ben kelt házvételi szerződésében a városi magistratus tagjai városrészenkint vannak megnevezve, t. i. Németh Bálint biró, Nyerges Gál, Várday Mátyás, Ecsky Imre, Kányai Adorján, Prém Imre, Szakállas János, Mészáros Ferencz esküdtek a „Várból“; Kerekes István, Csabay Mátyás a külvárosból; Kővágó Gergely, Gaborján Benedek az ujfaluból; Meleg Balázs az ujvárosból, Fejérvárnak összesen tizenkét esküdt polgára. (VIII. Okl.) 1478-ból pedig: Korhy Fábián biró, Nyerges Gál, Kánya Flórián, Mészáros Ferencz, Zachy Dömötör, Ispán György, Borsos Miklós, Zondy Mihály a várból „de castro“; Kerekes István, Literatus Lőrincz a külvárosból „de civitate exteriori“; Kővágó György, Literatus Tamás ujfaluból „de nova villa“; Csapó Gál ujvárosból „de nova Civitate“ tizenkét esküdt polgár és Fejérvár város tanácsosai. (IX. Okl.)

A város ezen fentebb körvonalzott fekvésével megegyeznek azok az érmek, a melyek a városnak 1601-ben és 1688-ban történt visszafoglalása emlékére verettek. De megegyeznek a XVI. és XVII-ik századból fönmaradt képek is, ha t. i. eltekintünk attól,

[1]) Annales. L. II. 319. l.

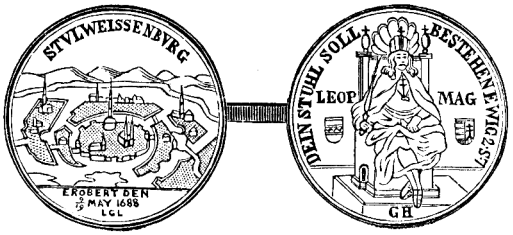

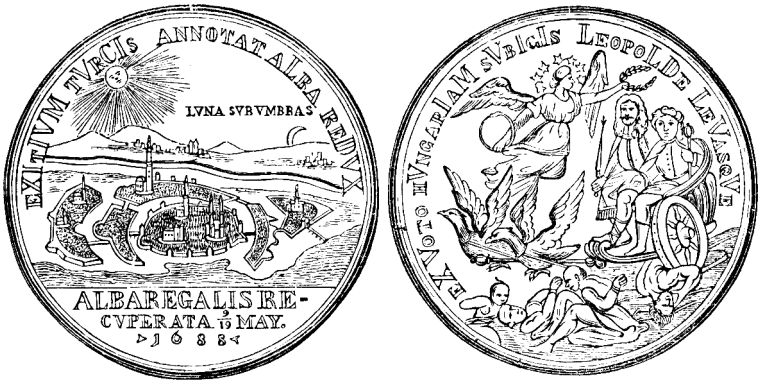

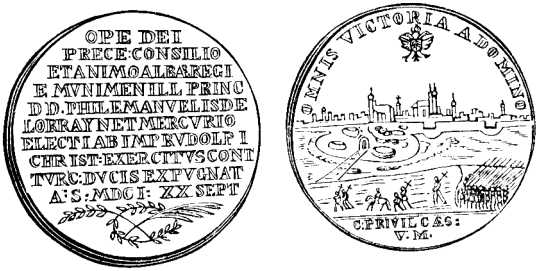

Székesfejérvár visszafoglalása emlékére vésett érmek.

hogy azokat a képeket, azokon a képeken látható városrészeket a valóságos fekvéssel, és a mai viszonyokkal megegyeztessük. Mert mihelyt arra vállal-

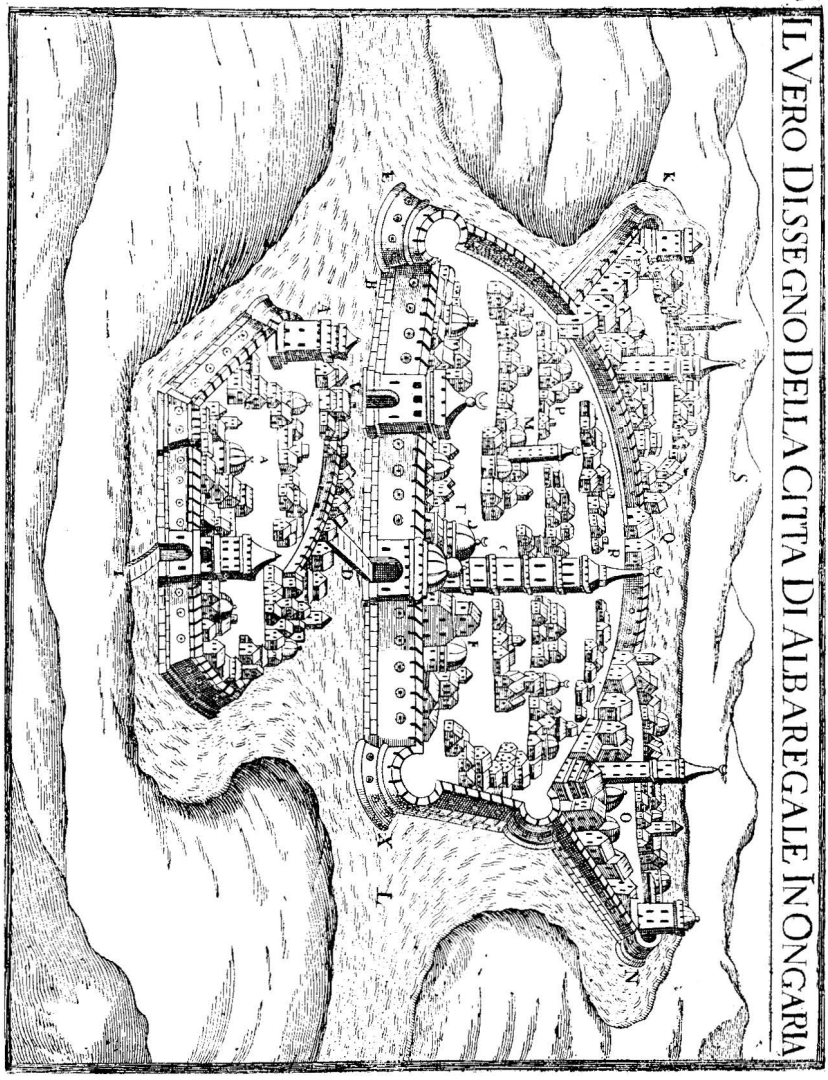

Székesfejérvár.

kozni akarunk, ugy az orientátio, mint a külvárosok fekvése teljesen zavarba hoz bennünket, ugy annyira, hogy a várnak ezeken a régi képeken feltüntetett

alakjával, a külvárosok, egyes várkapuk helyrajzával a mai alakot, a mai fekvést összhangba hozni és megegyeztetni alig sikerül. Ha pedig sikerül, akkor kell, hogy kontár munkának tartsuk legalább is azon képeket, a melyek nem is a helyszinén vétettek föl, hanem képzeletből, vagy egyik a másikat utánozva és ragaszkodva annnak minden hibája és tévedéséhez.

Van nekem Székesfejérvár régi képe legalább tizenkétféle kiadásban, részben hasonlók ahhoz a régi olajfestményhez, mely a városház tanácstermében függ. A tizenkét változatban van kettő, a melyek a többiektől is, de egymástól is egészen elütnek, s ha nem volna reájuk nyomva, hogy Székesfejérvár képe, senki sem tartaná azoknak. Ezt a kettőt, a mennyiben kutatásomra sem alkalmasak, de azért érdekesek, legelsőknek mellékelem. A többi kép, kevés kivétellel, mind hasonló egymáshoz. Hasonló rajtuk a vár alakja, t. i. egy kerek lepény, körülvéve vizzel, aztán jobbról is, balról is két félhold alaku földterület látszik „zwei Vorstädte“ azaz két külváros elnevezéssel. A balfelőli félhold alakot ismét egy másik földterület veszi körül és pedig oly formán, hogy mindjárt az előtértől felterjed észak felé s bekeriti a vár nyugoti és északi oldalát; és ez a rész neveztetik a régi képeken „Inselstadt és Raitzenstadt“ vagyis Sziget- és Ráczváros. A hiba itt az, hogy a sziget—ráczváros területe sohasem nyulhatott át a vár északi vége fölé, mert ma is közbe esik a Palota város és a Felső város között elterülő és egész a reáliskoláig benyuló mocsáros terület. Végre a jobboldali félhold alakon kivül, tehát keletről látható ismét egy félkör alaku terület, a mely „Bemösstadt“ névvel van jelölve, de a melynek neve ma nem ismeretes.

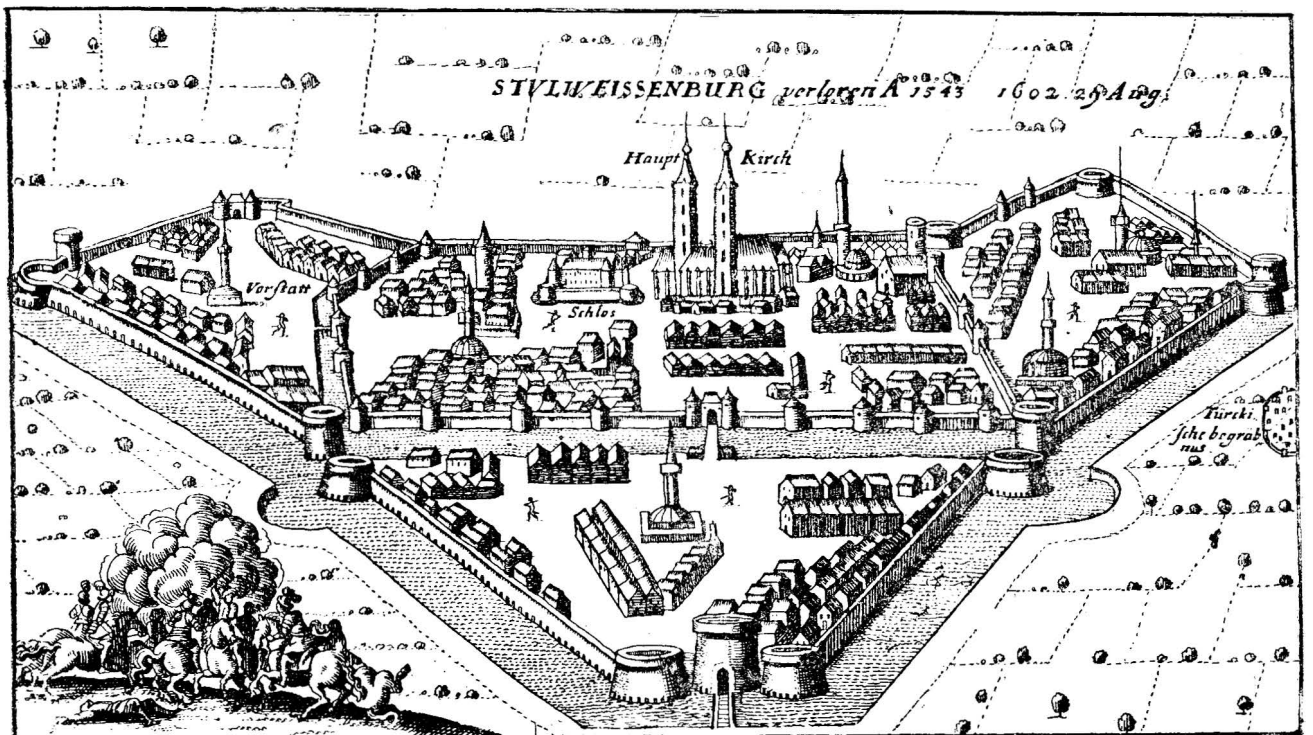

Székesfejérvár 1602-ből.

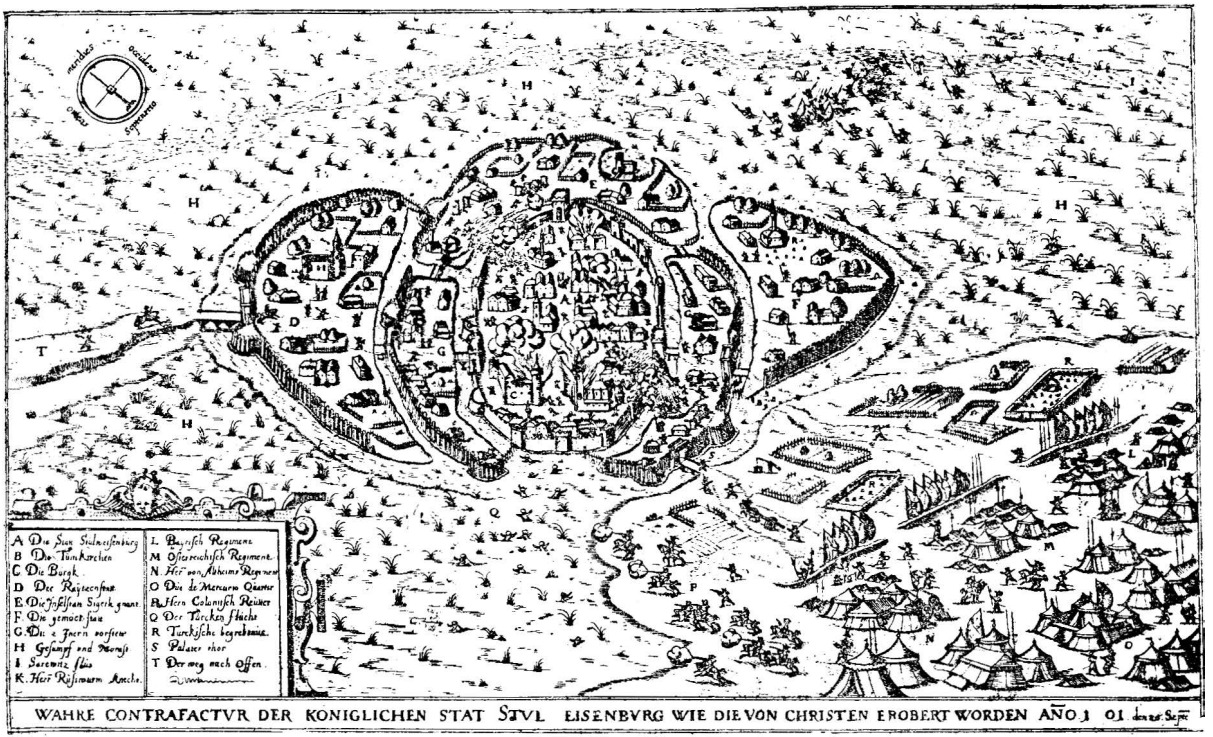

Székesfejérvár 1601-ből.

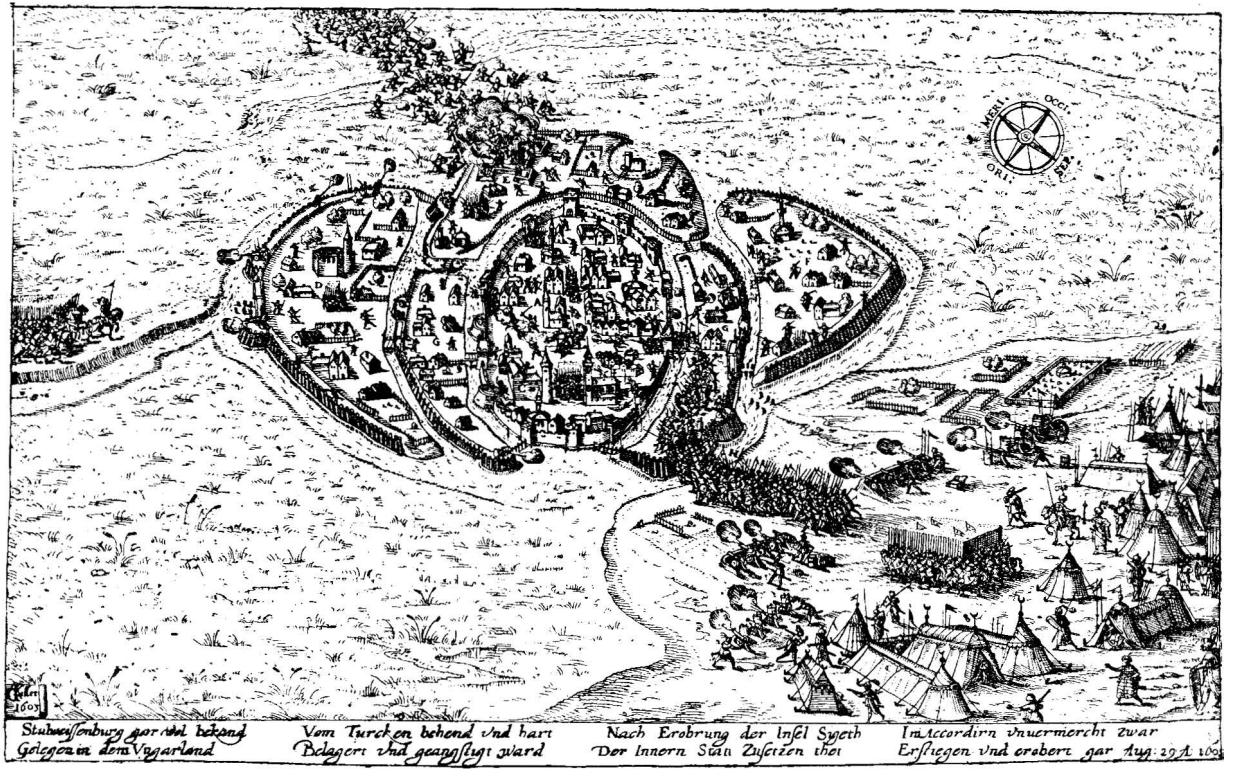

Székesfejérvár 1602-ből.

Ha ezeket a részeket tetemes eltérésekkel megtaláljuk is a mai város területén, ki kell javitanunk a képek azon hibáit, hogy azokon a „budai kapu“ azon a helyen jeleztetik, a hol voltaképen a „palotai kapu“ állt; vagyis mintha a budai kapu a vár nyugoti oldalából vezetett volna a „Sziget“-be, a mai palotai külvárosba, holott az a vár északi végén állt; a „palotai kapu“ pedig a vár nyugoti oldala helyett a keleti oldalára van rajzolva, a hol tulajdonképen kapu nem is létezett.

Ki kell még javitanom az emlitett képeken helytelenül rajzolt basilika és a királyi lak állását. A basilika rajza annyiban téves ugyanis, hogy a fő ajtó a bástya felőli végen látható, t. i. a két torony alatt, holott ott a templom szentélye és félkörű apsisa volt, a főajtó pedig a nyugoti végen a piacz felől. A rajzolók tévedése onnét eredhetett, hogy azon időben, a mikor ezeket a képeket rajzolták, le volt döntve a templom homlokzatánál állott két torony, — lévén egykor a templom négy tornyú, — és csak a szentély melletti két torony állt; a rajzolók tehát egymásról másolva a képet, azt gondolták, hogy a főajtó nem állhatott másutt, mint a fennálló két torony alatt. A királyi lak rajza is rosz helyen áll, t. i. a vár közepén; mert a királyi lak a vár nyugati bástyái mellett állott, közel a palotai kapuhoz, ott t. i. a hol most a Felmayer- és Luksche-féle házak állnak.

Keletről az a félkör, melyet ma a lövő-utcza, kigyó-utcza és a kórház-utcza képeznek, Nyugotról pedig az a tér, melyet ma a buza-piacz, tolnai-utcza és jancsár-utcza alkotnak egész a városi hiteles mérlegig; ez a két terület megfelel a képeken látható s a várat jobbról és balról ivező „zwei Vorstädte“ néven

nevezett két elő városnak. Ugyszinte a mai Sziget- és Ráczváros megfelel a képen látható balszélső kül-

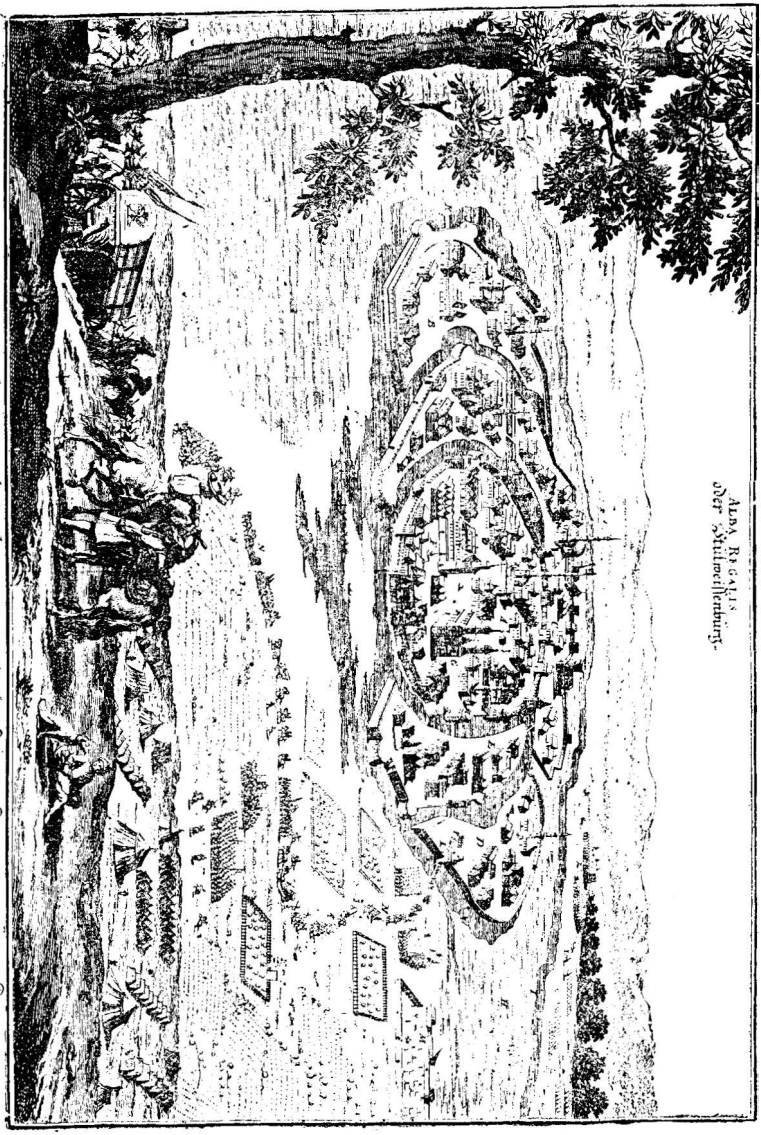

Székesfejérvár.

városnak. A délről fekvő Égett városnak a régi képeken nincs nyoma.

És igy egész biztonsággal megállapitható, hogy a fentebb emlitett „Castrum“, a vár, a mai belváros volt, a „Civitas exterior“ a mai felsőváros; a hajdani „Szent István szigete“, melyen a keresztesek monostora állt, a ma is Szigetnek nevezett városrész, később uj város, „nova civitas“, ma Palota város; s a „nova villa“ a mai Égett város, mely a 40-es években dühöngött tüzvész óta neveztetik igy. A „Bemös“ vagy „Gemös“ város, hogy melyik volt, nem tudom, talán a viziváros.

Hogy a „civitas exterior“ külvárosnak a mai Felsőváros felel meg, onnét következtetem, hogy a Szent Miklósról czimzett káptalan monostorát fekvésére nézve „extra muros“ vagyis bástyákon kivüli jelzővel jelölik a régi oklevelek; a felső várost pedig „Civitas extramoenialis“-nak, a plebániát is „parochia extramoenialis“-nak — bástyákon kivülieknek nevezik az egyházmegyei schematismusok, világos tehát, hogy a „Civitas exterior“ a mai felső városnak felel meg.

A mi a város régi utczáit illeti, történeti adataink ezek egynémelyikéről is megemlékeznek. Igy tudjuk, hogy volt a városban egy „Szent Péter-utcza“ közvetlen a Szent Péter plebánia templom szomszédságában. Ez utczában állt Csere Bálint és neje Margit asszony nemesi kuriája és háza, melyet 1471-ben 400 arany forinton eladtak Kálmáncsay Domonkosnak, a székesfejérvári Szent Miklósról czimzett társas káptalan prépostjának, szomszédjai pedig voltak e háznak északról Somody Péter, keletről a Szent Péter egyháza, délről egy kis köz, aztán Egyed, a nagy templom kanonokjának és Tóth Péter, a

Szent Péter egyháza kanonokjának [1]) kuriái. És minthogy, véleményem szerint, a Szent Péter temploma ott állhatott, a hol most a cziszterciek rendházának udvara észak felől végződik, a Szent Péter-utcza a mai iskola-utcza lehetett. Lásd VIII. Oklevelet.

Ismeretes a „Sziget"-ben volt „Zsemlyesütő-utcza", melynek egyik lakója Kyrály Benedek városi polgár magára vevén neje, Orsolya asszony és gyermekei, Imre és Verona terheiket, 1484-ben a fejérvári keresztesek konventje előtt eladja Csopakon levő szőlejét Péter, nándorfejérvári püspöknek 125 aranyforinton. [2]) Ez megegyez a mai „Sütő"-utczával.

Ismeretes a várbeli Szent Bertalan-köz, hol 1478-ik évben Margit asszony, néhai Fekete Mihály özvegyének egy nemes telke volt, a melyet a csatkai pálosoknak ajándékozott. De hogy merre feküdt? azt nem tudtam kikutatni. Pedig ez utczában álhatott a Szent Bertalan temploma is, melyről csak a Török Defterekben van szó, mely szerint azt mint „a Káptalan városrészben levő düledező romot eladják." [3])

Létezett egy „Olasz-utcza" is, bizonyosan még a Szent István által betelepitett olaszok lakták ezt, a kiknek pecsétjük is meg van a m. n. Museumban „Sigillum Civium latinorum" körirattal.

Volt egy „Biró" máskép „Polgár-utcza", a melyben és az olasz-utczában levő házait 1513, 1524, 1534-ben néhai Wapakői Onory László özvegye,

---

[1]) Helyesebben: Lelkészének, a mennyiben e templomban a Szt. Miklósról czimzett káptalan tagjai lelkészkedtek ugyan, mint plebánia templomban, de e templom nem birt külön káptalannal.

[2]) Hazai Okmt. V. 363. l.

[3]) Török Defterek. II.

Ilona a zsámbéki premontreieknek adta szent mise alapitványul. [1])

Emlittetik továbbá Szent Erzsébet utcza. [2])

Végre a régi időkre vall a mai „Szent Imre"-köz, a mennyiben odavezetett a királyi lakhoz, a mely mellett állt Szent Imre herczegnek is kápolnája, egykor születési helye.

Hogy amazokat az utczákat ma már nem tudjuk merre voltak, azon nem csodálkozhatunk, hisz a város annyi viszontagságon ment keresztül, hogy Isten csodája, hogy még áll. De van az 1543. évi portaösszeirásban két birtoka a káptalannak megemlitve, melyek a város területén feküdtek; ezek egyike az „Ingovány-utcza 35 portával 1 biró és 38 szegény jobbágygyal", valamint a „Káptalan-utczája" 16 portával 1 bióval és 17 szegény jobbágygyal. Hogy ez merre feküdt, senki sem tudja megmondani; pedig az Ingovány-utczának volt 1537-ben saját temploma is Szent Kozma és Demjén tiszteletére szentelve és saját plébánosa. Hátrább megmondom.

Ezek az emlékek a török előtti időkből maradtak fenn, hézagosak ugyan, de azért becsüket nem lehet megtagadni. Annál meglepőbb azonban, hogy a török korból majdnem az egész város helyrajza meg van mentve az utókor számára, és pedig nem magyar, hanem török forrásokban. E források a „Magyarországi török kincstári Defterek." [3])

E nagybecsü munka a török államigazgatás számviteli könyveit tartalmazza, magában foglalván

---

[1]) Orsz. levélt. Act. Paulin. de Zsámbok. 2. cs. 1—4. sz.

[2]) Fejér C. D. X. 7. 903. l.

[3]) Ford. Lászlófalvi dr. Velics Antal, bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. 1896. két kötet.

a magyar földöni török uralomnak házi, hadi, beligazgatási, bevételi és kiadási jegyzékeit.

A II-ik kötet 49 és köv. lapjain 1546. évről, tehát Székesfejérvár elfoglaltatásának harmadik évéről föl vannak jegyezve városrészenkint azok az ingatlanok, a melyeknek tulajdonosai a török elől vagy elmenekültek, vagy elhaltak, és igy birtokaik gazdátlanokká lévén a török állam javára elárvereztettek.

A tulajdonosok neveit itt mellőzve, csak a városrészeket nevezem meg, a melyekben azok az eladott ingatlanok feküdtek. Ilyen volt:

a) a Sziget kapuja városrész;

b) a Disznó-utcza városrész;

c) Nagy templom városrész;

d) Káptalan-utcza városrész, melyben a romba dölt Szent Bertalan temploma is eladatott;

e) Zsidó-utcza városrész;

f) Csiszár-utcza városrész. Ebben volt a „pelengér föld“;

g) Város-utcza városrész;

h) Szent Péter-utcza városrész;

i) Sziget városrész;

k) Szent Király-utcza városrész, ebben adatott el a dülőfélben levő Szent Király (István) temploma, vagyis a keresztes vitézek temploma;

l) Kis-utcza városrész;

m) Ingován városrész;

n) Buza-piacz városrész.

A 279-ik lapon pedig, a hol a „hitetlenek“ vagyis a fejérvári magyar lakosok fejadója van feljegyezve, előfordul:

A belső vár,

A külső vár, és az

Ingován város, mind a három városrész számos lakossal.

A város kapuiról is találunk e Defterekben följegyzéseket, lévén e kapuk forrásai a vámjövedelmeknek. A 71-ik lapon emlittetnek:

Szigeti kapu, ez a „Sziget“ külváros kapuja volt.

Ingováni kapu, az I. kötet 399. lapján,

Az Uj kapu,

Végre a budai kapu.

E szerint a török uralom alatt már a vár három kapujáról van tudomásunk, t. i. a régi „budai“, a „palotai“ és a Defterekben nevezett „uj kapu“-ról, mely őrségével, hidjövedelmeivel együtt többször van emlitve.

Állhatott pedig ez az „uj kapu“ a mai megyeháztér végén, a honnét az akkori keskenyebb vizen vagy mocsáron keresztül — minthogy ma is átmetszi a Széchenyi-utczát a csatorna — hid vezethetett a legegyenesebb irány az égett városi-ut felé.

Három kapuval kellett a várnak birnia már csak azért is, mert a város czimere is három tornyu erődöt ábrázol.

A „budai kaput“ — meg kell itt emlitenem, mert száz év mulva, ha t. i. az azt jelző táblát eldobják — senki sem fogja tudni helyét — tehát a budai kapu, melynek képét is adom, ott állt, a hol jelenleg Herczeg Ignácz háza áll. A várfal pedig ment délnek a mai kigyó-utcza során a kanálison belül, elzárva a mai Nádor-utcza északi kijáratát is. Még 1809-ben a várból való kijárat ezen a részen csakis e kapun és az egykori kis sétatéren vezetett. Azonban 1809-ben József nádor a fejérmegyei felkelő sereget jött megszemlélni, s szüknek találván a várkapun való közlekedést, tiszteletére és látogatásának

örök emlékére, a város kisajátitotta a bástyán belül álló két házat, azokat elhordatta, a bástyát lebontatta, igy nyitotta meg az utczát, s a Palatinus tiszteletére Nádor-utczának nevezte. Emlékül pedig egy vörös márvány lapot rakatott a kaputorony keleti oldalába a következő felirattal:

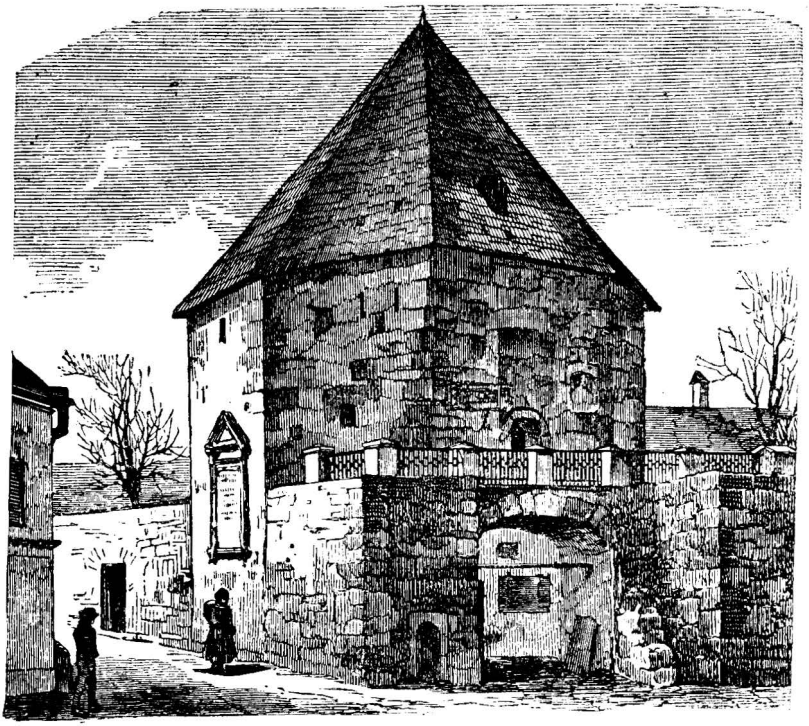

A „budai kapu“ tornya, lebontatott a 70-es években.

Francisco I.
Haered. Austriae — Imp. p. f. Aug.
Simul Hungariae — Rege Apost.
Quindena — Nobil — equitum — Hungarorum.
Duce. Josepho. — Archid. Austriae.
Regis. Optimi. — Fratre Optimo
Hungariae Palatino.

Insurgentium Millia.
Diebus XV. XIIII. XIII. Calend. Decemb.
MDCCCIX.
In campis Alba Regali adsitis.
Congregante lustrante
Portam hanc urbis
Quod angustüs commeantium multitudinem moraretur.
Senatus Populusque Alba Regalensis
Binis aedibus emtis.
Solo aequatis
Fecit ampliorem
ac olim Budensem vocatam
Deinceps memoriae causa Palatinam dicendam decrevit
MDCCCX.

Két emlék hirdette még Fejérvár régi dicsőségét és szenvedéseit, látta bukását többször és föltámadását is többször. Ez a budai várkapu és a szt. Anna kápolna. Azonban azt gondolta a város, hogy elég ebből egy is, és elpusztitotta a várkaput, eladta házhelynek s a vörösmárvány emléklapot kivitette a városmajorba, a római feliratos köveket pedig ki tudja hová. Az utcza még eddig „Nádor-utcza“ nevet visel, de köznyelven már fő-utczának hivják.

A „palotai kapu“ helyét még tudjuk, ott volt a lépcső-utcza alatt a Schay- és Hamvassy-féle házak között. Ez diszes épitkezésü volt; felső párkányzatát a királyok szobrai diszesiték, hova lettek ezek a mikor a várfalakkal ez a kapu is széthányatott, ki tudja megmondani.

Ezeket a kapukat lánczokon leereszthető és felhuzható hid vagy padozat zárta el, s mindegyik mellett még egy kis ajtó nyilt a kijárásra. A várat tizenhat kisebb toronynyal erősitett bástya vette körül,

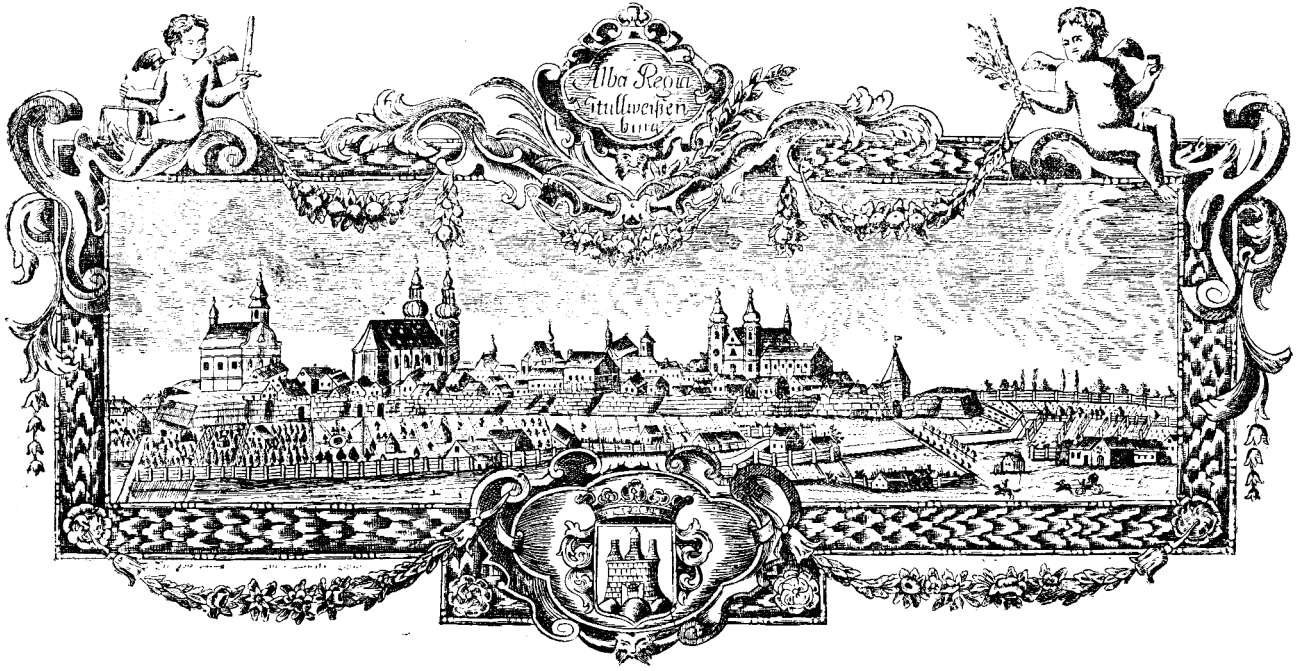

Székesfejérvár a mult században. Egy vándorkönyvből véve.

ezt pedig mindenütt szélesebb mocsár, mely például a püspöki kert alatt a mult század végén még olyan volt, hogy benne Farkas Imre püspök gyermekkorában, — a ki nekem ezt mondotta — vad ludakra vadásztak. De részint alacsonyabb falakkal, részint palánkokkal körül voltak véve a külvárosok is.

A basilika.

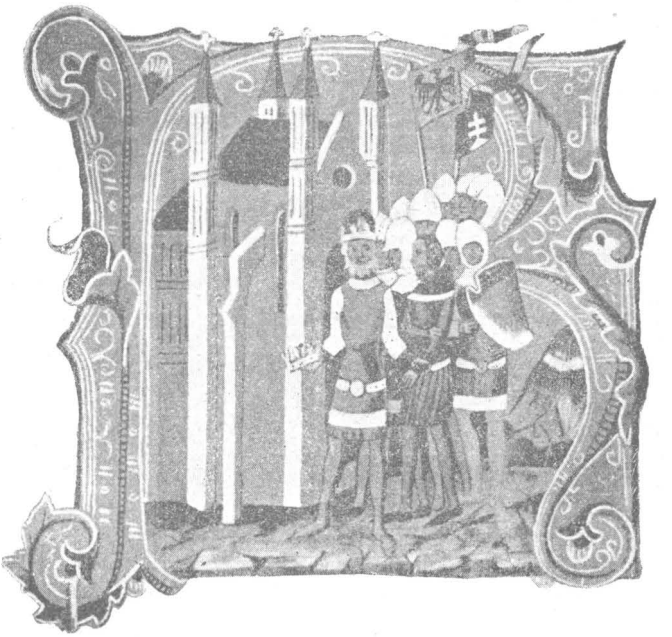

A székesfejérvári basilika.
(Midőn IV. Henrik Salamont Fejérvárra kiséri. A bécsi képes krónika után. Szilágyi S. Magy. Orsz. Tört. II. 73. l.)

A basilika alaku ama hires templomról szólok, melyet Szent István király a Boldogságos Szüz Mária, a magyarok Nagy Asszonya tiszteletére 1004-től—1038-ig épitett; ama templomról, mely szá-

zadokon keresztül nem csak a magyar szent korona és királyi trón őrző helyéül, hanem királyaink koronázási és temetkezési templomául is szolgált. E templom volt a kereszténynyé lett Magyarország vallásosságának legelső megnyilatkozása, rendeltetésénél fogva pedig a magyar nemzet álladalmi temploma, dicsősége nem csak a városnak, hanem az egész magyar hazának is.

Sok emlék veszi e templomot körül, és sok iró foglalkozott már vele.

IV. Béla 1251-ben kiadott azon oklevelében, melylyel ezen egyház szabadalmait megerősiti, azt mondja róla, hogy tartozunk királyilag gondoskodni azon templomról, a melyben a királyi trón és a korona őriztetik, a hol Magyarország királyai felkenettetnek és a hol királyi elődeink szent tetemei nyugosznak. Fölemliti a történelem, hogy e templomot a nemzeti dicsőség és kivivott győzelmek jelei ékesiték. Kun László, hogy Ottokáron vett győzelmének emlékezete megmaradjon, a csehek, lengyelek és morvák örök gyalázatára, elfoglalt javaikat és zászlaikat felaggattatta a fejérvári (XIV. Okl.) templom falain, a kormány és trón székhelyén. [1]) E templomban emelte föl 1291-ben III. Endre király a hadi zászlót, midőn seregével Albert osztrák herczeg ellen Győrbe indult. [2]) Itt lobogott amaz aranyhimzésü nagyszerü zászló, mely Szent István korából származott alá, s a királyok koronázása alkalmával az ország zászlósa által elővitetett, s a mely 1440-ben I. Ulászló koronázásakor a templom főajtója boltozatán ketté törött. Hunyadi Mátyás pedig valahányszor visszatért hadjáratáról,

[1]) Kézai 132. l.

[2]) Fejér C. Dipl. VI. 1. 116. l.

a Szent Szüz fejérvári templomában akgatta fel zászlait. [1])

De emlegeti e templomot számtalan iró is. Ezek között a legrégiebb Hartwik regensburgi püspök, Szent István életirója, [2]) ki saját szemeivel látta, s az életrajz XII. fejezetében eképen szól róla:

„Vala pedig a király valamint igazságos, ugy hűséges férfiu minden cselekedeteiben, egyedül csak Istenben bizakodó, ki mind önnön magát, mind országát szüntelen esdeklés közti fogadással és felajánlással a szeplőtelen Szüz Máriának Isten anyjának védelmébe ajánlá; ki iránt a magyarok oly dicsérettel és tisztelettel viseltetnek, hogy e Szüz menybevitelének ünnepét tulajdon nevének hozzáadása nélkül nyelvükön, Nagyasszony napjának mondják és hogy oltalmának kegyelmét annál inkább megnyerhesse, magában a királyi székvárosban, mely Fejérvárnak neveztetik, azon Szüz tiszteletére s nevére hires s bámulatos alkotmányu roppant szentegyházat kezdett épiteni; ennek karfalát külön választott vésemények, padolatát pedig márvány lapok ékesitik; szavaim valóságáról az tehet bizonyságot, a ki látta ennek temérdek sok palást, egyházi készület és egyéb ékességek nemeit, oltárai körül több tiszta aranyból készitett és igen drága, sorba vett kövekkel környezett tábláit, a Krisztus asztalán álló csodálatos művü fedeles sátort és minden kristály, ónikszkő, arany és ezüst edényekkel teljes kincstárát. Ezen leirt díszes egyházat a király saját kápolnájává tevé, melynek oly szabadságot engede, hogy az semmi

[1]) Ransan XXXIII.

[2]) Forditotta Érdi János.

püspök törvényhatósága alatt ne legyen; papjai egyedül az érseki közzsinaton tartoznak összegyülni, hogy ott megtanulván a hit ágozatait, a törvényes fenyitéktől el ne távozzanak. A gyóntatás- és kenetolaj szentelés napján akármely püspököt bizna meg ott létében a király, vagy küldene távollétében, az a bünösöket abban feloldaná, s a kenetolajt felszentelné. — Ünnepélyes szent misét is, ha talán a király ott volna, csak azon püspök szolgálhasson benne, a kit a fejedelem az ottani papság és prépost megegyeztével e végre rendelend; a király távollétében pedig egy püspöknek se legyen hatalma a prépost és papság engedelme nélkül a szentegyházban akár sz. miseáldozatot bemutatni, akár valamely más püspöki hatóságot gyakorolni. Ezen kivül ugyanazon egyház népét oly szabadnak nyilvánitá, hogy az tizedet semmi püspöknek adni ne tartozzék, hanem egyedül a prépostnak és az ottani papságnak legyen köteles a fejedelem intézkedése szerint szolgálni."

Ezek Hartwik szavai, melyek ha nem taglalják is elég szabatossággal a basilika épitészetét, de annál kimeritőbben ecsetelik annak páratlan jogait, kiváltságait, minthogy azonban jelen czikkben a monumentalis templomnak inkább stylszerü épitészete és belső berendezéséről akarok szólni, a történelmi adatok, az ezekből folyó következtetések, a három izbeni ásatásokról nyert leirások, különösen pedig Henszlmann behatóbb ásatása s ennek eredményéről szóló munkák és jelentések elég bő anyagot és tájékozást nyujtanak a basilika mérete, falai, oszlopai, sirjai, kápolnái és oltárai ismertetéséhez is. [1])

[1]) Az 1862-ik évi ásatás eredményét közölte Henszlmann „Székesfejérvári ásatások eredménye" czimü 1864-ben megjelent munkájában. —

De lássuk a basilika épitészetére vonatkozó adatokat.

Hartwik a fönmaradt régi irók között egyetlen, kinek a Sz. István basilikájáról adott leirását mint szemtanuét tekinthetjük, a későbbiek közt csak kettő hozható fel, kiknél oly adatot lelünk, mely vagy az előbbinél nem találtatott, vagy Hartwik jegyzetét jobban magyarázza és mely az ásatások alkalmával tett vizsgálat által igazoltatott; jelesen Bonfin, ki Sambucus 1581-iki frankfurti forditásában ezeket mondja: Szent István „hogy Szüz Máriának Magyarország iránti hajlamát megörökithesse, neki szentelte a fejérvári hires basilikát, melyben a királyok eltemettetnek és intézkedése szerint koronáztatnak. Csodálatra méltó az épitmény költségessége miatt, fényes márvány kirakataival és mozaik padlatával, birván felséges oszlopokkal, melyek némelyei képekkel, arany és ezüstből készitett oltártáblákkal csodálatosan diszitvék. Találtatnak továbbá ott királyi kápolnák és emlékek, mausoleumok alakjában, s ezeken kivül szobrok és nehány drágakövekkel kirakott sirtábla és Krisztus asztala fölött csúcsíves, drága kövekkel és aranyozással kirakott kúp.“ [1])

Du Mesnil pedig ezeket mondja:

„István a legjámborabb király, magát és országát felajánlotta fogadással és ajándékkal Szüz Mária örökös védelmébe, és hogy pártfogását megérdemelje, magában királyi székvárosában Fejérvárott a Szüz

---

A második illetőleg, — mert az első ásatást Érdy János eszközölte 1848-ban — harmadikról az 1874-ik éviről adott több rendbeli jelentést a m. k. vallás- és közokt. ministeriumnak. Tartott felolvasást az akademiában, Kisfaludy-társaság nagygyülésén, végre közölt czikkeket a „Pester Lloyd“ 1875. évf. több számában.

[1]) 179. l.

tiszteletére fényes basilikát alapitott, szentélye falainak arany vésetei valának, padlata márvány, István mindent ajándékozott, mi a szertartásra szükséges volt, legtisztább aranyból készitett és drága kövekkel kirakott oltártáblákat, csodálatos müvészettel épitett oltársátort és az ide tartozó mindennemü kristály, óniksz-kő, arany és ezüst edények nagy sokaságát. Nem akarta, hogy e városnak saját püspöke legyen, hanem hogy csak az pontifikáljon kit e czélra maga felhivott.“ [1])

Mind a három idézetből, ha azokat kissé elemezzük, merithetünk némi tájékozást a basilika belső berendezésére nézve.

Hartwikéból ugyanis kivehetjük, hogy a szentély nagyobb fénynyel volt díszitve, mint a templom többi része, hogy a padlata márványtáblákkal volt kirakva, hogy a templomban több oltár állott, végre hogy a főoltár fölött oltársátor volt. A két utóbbi szerző pedig, kik ámbár midőn Szent István basilikáját, mely az ő korukban már nem létezett, leirták, Hartwikot vették kutforrásnak, mégis megtanitnak arra, nevezetesen Bonfin — hogy a templomnak oszlopai voltak, Du Mesnil pedig: hogy a szentély falai aranyos diszitéssel voltak ellátva. És ez állitások valóságát beigazolták az ásatások.

Hogy t. i. a basilika középhajóját két oszlopsor választá el mellekhajóitól, azt nem csak a basilika és a kor jelleme és szelleme kivánta meg, de bizonyitja az ásatás által felfedezett oszlopalapzat, mely szerint Bonfinnak igaza volt, midőn a basilika méltóságteli oszlopairól — columnae magnificae — szól,

[1]) Doctrina et Disciplina Ecclesiae. Velenczc. 1751. IV. kötet. XLIII. könyv. 22. l.

melyek nagy fáradsággal és költséggel kemény mauthauseni gránitból készültek, bizonyitják végre ezen fenmaradt oszloptöredékek, melyek közül két darab a püspöki udvarban, harmadik a kertben, a negyedik, egy nagyobb darab, a városház délnyugati sarkán, az ötödik a budai kapuhoz közel álló egyik ház sarkán, a hatodik a városon kivül a Keresztesre vezető ut nyugoti oldalán mint határkő áll, a hetedik pedig, mely azelőtt a vásártéren állt s ma eredeti alakjából kifaragva a haleszkerti „Vértanuk szobrához“ alkalmaztatott; végre a nyolcz és kilenczedik darab Csoóron a Szőgyény-kastély egyik melléképületének falába van beépitve. Ezek a még meglevő oszlopdarabok mind a Bonfin által emlitett méltóságteljes oszlopok maradványai, s azt bizonyitják, hogy Szent István temploma a basilikák sorába tartozott. Ambár IV. Sixtus pápa levele szerint (X. Okl.) ezeket az oszlopokat Mátyás király a pápa engedélyével a budai prépostsági templom melletti romok mellül hozatta át 1483-ban.

Az ásatások kideritették azt is, hogy Szent István basilikájának félkörü apsisa volt, vagyis hogy a szentély félkörben végződött, mely félkör az épület négyszögéből kelet felé szökött ki, és félkúpbolttal volt födve, s valamint az apsis belseje ugy félkupja is ki volt rakva arany hátterü mozaik festményekkel, a mely mozaik üveg koczkáiból találtak is 1864-ben a Hoffman-féle ház épitésekor nagyobb mennyiséget, összefüggésben azonban csak egy darabot, mely egy női alak arczrészét mutatta és a melyet Pauer János akkor felszentelt püspök a m. n. Muzeumnak ajándékozott. Ezen mozaik kövek berakásáról készittetett ugyanazon püspök egy pacificálét, mely ma a székesegyház kincseinek egyik drága darabját képezi.

Valószinü, hogy a templom előcsarnok és előudvarral is birt; s ha tekintetbe vesszük, hogy a tornyok a basilikák és román templomok nyugati homlokzatán előbb jelennek meg, mint a szentélynek, vagy apsisnak oldalán; szükségképen fel kell tennünk, hogy Sz. István basilikája előtt ikertorony létezett, mert hiszen apsisa mellett is két torony állott. Ezen ikertorony helyét a püspöki-lak előtt a piaczon kell keresnünk. Maga a basilika nem az akkoriban Németországban uralgó kicsinyes egyházak csekély mérvei, hanem olaszhon régibb basilikáinak nagyszerü arányai szerint épült. Azonban minthogy a római s olaszországi régibb basilikák nem voltak összekötve tornyokkal, sz. István basilikája tornyainak eredetét a Pannoniában még akkor fennállhatott római állótáboroktól castrumoktól, a szalavári és várpalotai erősségektől kölcsönzé. S hogy Sz. István az ő basilikáját védeni akarta az ujitásaival meg nem elégedett pogánypárt támadása ellen, sőt ezért helyezte el valamint basilikáját, ugy lakását is a posványai miatt nehezen megközelithető Székesfejérvárba; igen természetesnek látszik.

A basilika tehát kettős jelleggel birt, az egyházé s az erődével, amazzal belső berendezésében, ezzel sarktornyaiban.

Mindezeket összefoglalva, basilikánkat a következőkben körvonalozhatjuk: hosszukás négyszög, felosztva két oszlopsorral három hajóra, ki nem szökő kereszthajóval; a középhajó felül emelkedvén az oldalhajókon, a felül emelkedésben levő ablakokon világittatott. Keleti részén kiszökő s nagy átmérővel biró apsissal, ezen apsis mindegyik oldalán állott egy-egy négyszögü torony, mely az apsissal együtt

kiszökött keletfelé, de nem egyszersmind dél- és északfelé; a négyszög nyugati oldalán szintén emelkedett két torony és e nyugoti toronypár sem szökött ki a hosznégyszögből egy irányban sem. Valószinü, hogy előudvar s előcsarnokkal is birt. A tornyok, itélve az alapfalak gyengesége után, nem lehettek szerfölött magasak. Arányai helyességével basilikánk igen kitünő helyet foglal el, s e tekintetben sokkal inkább Rómának keresztény basilikáihoz, mint más Európa nyugati részén ránk maradt egykoru épülethez csatlakozik. Bámulatra méltó nagy szakértéssel válogatott épitészeti anyaga és annak mesteri pontossággal végzett feldolgozása még ott is, hol ezen anyag a földbe volt eltemetve.

A magyar négy tornyos egyházak elseje lévén Sz. István basilikája, midőn a tornyok alkalmazása elvben eltér a többnyire későbben emelt szintén négy tornyos egyházak elvétől, benne külön magyar iskolára kell ráismernünk, melynek több példánya, t. i. a pécsi, esztergomi, nagyváradi székesegyházak későbben ugyan, azaz a XIII. század beálltakor, hanem mégis a székesfejérvárinak mintájára épült.

Kiterjedt pedig a templom hosszában keletről csaknem a várbástyáig, nyugatról a püspökség előtti térig; szélességben a püspöki kertben, s fazekas-utczában egyenközüleg 25—25 lépésnyire.

Hogy mily gazdagon szerelte fel Szent István és hitvese Gizella az épitett basilikát: tanusitja maga a szemtanu Hartwik a fentebb közlött idézetben, tanusitja Kéza is, midőn jelzi, hogy Szent István „Keánnal a bolgár és slávon herczeggel hadakozott, s ezt legyőzvén, kincseivel a maga által alapitott Bold. Szüznek fejérvári templomát gazdagitotta“,

gazdagitá pedig arany oltárokkal, keresztekkel, az isteni tiszteletre szükséges szent edényekkel, aranyszövetü s drága kövekkel himzett egyházi öltönyök s egyéb ékszerekkel.

Minden ajándéka között azonban, melyekkel a szent király az egyházat gazdagitotta, legkitünőbb volt azon drága kövekkel kirakott két melldísz — rationale, [1]) melyek mindenike 74 márka aranyértékkel birt, s melyekhez a római egyház azon szabadalmat csatolá, hogy bárki misézés közben ezen melldíszt használná, annak joga lenne a királyt fölkenni s megkoronázni. [2])

Királyi férjével vetélkedve gazdagitá a basilikát Gizella is, ki azt szinte arany és drága kövekből készült feszületekkel, kelyhek és ékszerekkel, önkezével himzett drága szövetü egyházi öltönyökkel ajándékozá meg. A fejérvári basilika tulajdona volt a budai várban maig is őrzött koronázási palást is, a mint azt felirata mutatja, mely szerint azt Sz. István és Geisla királyné készitették és adták a

---

[1]) A román műizlés korszakában birták a főpapok e sajátságos öltönydarabot, melyet azonban később egészen mellőztek. — Ez a melldísz — rationale, vagy pectorale, egy nyilással ellátott köralaku válöltöny volt, melyről elől és hátul egy-egy négyszegletes szövetdarab két párhuzamosan haladó szalagról csüngött alá. — Felöltése alkalmával a főpap fejét a köralaku nyiláson kidugta, miáltal az egyik négyszögü pajzs mellén, a másik hátán nyugodott. — Mig az ó-szövetségi zsidó főpapoknál a pajzs 12 kővel volt ékesitve, melyekbe a 12 zsidónemzetség nevei voltak vésve, addig a keresztény főpap melldíszének mindkét pajzsát erre emlékeztetőleg néha a 12 apostol himzett alakjával szokták ékesiteni. Egy ily példány látható az eichstädti dómban. — Hazánkban csak a fejérvári basilikának volt két ily melldísze, melyeket Sz. Istvántól nyert. [1])

[2]) Schwandtner Scriptores I. k. 95—96. l.

---

[1]) Czobor Béla „A középkori egyházi művészet kézi könyve.“ 186. l.

Fejérvárott levő Sz. Mária templomnak. [1]) E palástón kivül fönmaradt még napjainkig a királyi család-kincstárában egy, Gizella királynénk saját kezei által készitett, s a fejérvári templomnak ajándékozott egyházi díszruha, a fentihez majdnem hasonló fölirattal.

Van a pozsonyi káptalan levéltárában egy irattöredék, mely 1600-ban készült, és valószinüleg még a törökök előtt Pozsonyba szállitott székesfejérvári basilika szerelvényeinek lajstromtöredékét foglalja magában; érdekes volna, ha az egész oklevél megvolna, legalább templomunk megmentett fölszereléséről volna némi fogalmunk, ámde igy is érdekes az, minthogy a sok egyházi ruha, keresztek és edényeken kivül legelőször is „Szent László magyar király ezüst feje, ereklyéje és koronája, mely négy aranyos virággal van diszitve," — továbbá „Szent László ezüst kürtje" van benne megemlitve. [2]) Hogy Szent László koponyája csakugyan a templom kincse lehetett, tanusitani látszik Bonfin állitásában a legszentebb királyok ereklyéire való vonatkozás.

De a fent idézett lajstromban emlitett Sz. László koponyáján kivül, hogy itt őriztetett Szent István koponyája is már 1386-ban, t. i. a szent tetemnek a tatárok előli elvitele és visszahozása után, tanusitja azon oklevél, mely szerint 1387-ben Zsigmond uralkodása elején az országnagyok Fejérvárott összejövén, Szent István király ünnepe nyolczadán a szent király koponyája az oltárra helyeztetett, s az

[1]) E jelenleg koronázási palástón következő arany himzetü felirat olvasható: „Indictione XIV A Stephano Rege Et Geisla Regina Casula Hec Operata Et Data Ecclesie Sancte Marie Site In Civitate Albensi."

[2]) XIV. Okl.

[2]) Pozsonyi kápt. levélt. 63. 1. 9. Magyar Syon. I. 711. l.

ország nagyjai egyenkint mély tisztelettel ujjaikkal azt megérintve esküt tevének, hogy megszüntetik maguk között az egyenetlenséget, és közös akarattal munkálni fogják a nemzeti jólétet. (XI. Okl.)

A székesfejérvári basilikában őriztetett Szent István koponyája 1440-ben is, a mikor t. i. Ulászló király itt megkoronáztatván nem a Szent István koronájával, a melyet Erzsébet királyné Visegrádról elvitt, hanem — miként Ulászlónak a koronázáskor kiállitott oklevele [1]) mondja a székesfejérvári basilikában köztiszteletben álló Szent István koponya ereklyéjének tartóján — hermáján lévő ékes és drága művű koronával.

Itt őriztetett Sz. Kálmán feje is. Ugyanis 1511-ben, a mikor okt. elsején Miksa császár elfoglalta Fejérvárt s katonái a templomot kifosztották, Miksa ugyan nem nézte ezt jó szemmel, de maga is kivánt a kincsekből részesülni. Tudjuk azt, hogy Miksa ellen Kálmáncsay Domonkos pépost védte magát a basilika egyik tornyából, a hova a templom kincseivel s nehány polgárral vonult. De Miksa megkegyelmezvén nekik a templom kincseiből Bonfin szerint maga részére csak egy kissebb arany keresztet követelt, melyet Mátyás király által Bécsből elhozott családi tulajdonának állitott. Hogy azonban ez nem volt Miksának egyedüli követelése, abból látjuk, amit Ipolyinak a „magyar ereklyékről“ szóló, s az Archaeologiai Közlemények III. köt. 3. füzetében Sz. Kálmán hermájáról olvasunk a 109. lapon. „A szentnek fejereklye tartó hermája 1517-ig a székesfejérvári egyházban létezett, midőn Miksa császár ezt is

[1]) Kovachich. Suppl. ad Vest. Com. I. 68. l.

a mölki monostor számára megszerezte.“ (igy.) Ipolyi ezen állitását, vagyis hogy az ereklye a székesfejérvári templomban őriztetett, támogatja Pez Scriptores I. 279. Chronicon Monasterii Mellicensis ezen helyével: „1517-ben Miksa császár visszaadta a mölki kolostornak Szt. Kálmán fejét, vagy hermáját, mely a fejérvári templomba háború alkalmával jutott, és melynek visszaadása már régen volt igérve, egyuttal igéri, hogy szent Kálmán mölki sirját megfogja ujittatni.“

Az Ipolyi által idézett adatok nyomán a herma Fejérvárra nem háboru alkalmával jutott, hanem Péter király szerezte azt a szentnek testével együtt.

Még többet mondok. Basilikánkban őriztetett és a jámbor hivek tiszteletének tárgya volt még Keresztelő szt. János egyik ujja, szent András apostol feje, végre szent Márton vértanu koponyája is.

És ezen szentek ereklyéinek, valamint az ezen templomban nyugvó Szent István és Szent Imre tetemei tiszteletének emelése czéljából V. Orbán pápa 1366-ban mindazon keresztény hiveknek, a kik Karácsony, Uj év, Vizkereszt, Husvét, Áldozó csütörtökön és Pünkösdkor, valamint Kisasszony, Gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó és Nagy boldogasszony ünnepein, végre, Ker. Sz. János, Sz. Péter és Pál apostolok, Mindenszentek és bucsu napján töredelmes szivvel meggyónnak és megáldoznak egy egész évi és negyven napi bucsut ád és enged. Azokat pedig, a kik a fenti sátoros ünnepek és Urnapján ker. sz. János, sz. Péter és Pál apostolok napjainak nyolczadán a basilikát látogatják: száz napos bucsu engedélylyel jutalmazza. (XII. Okl.)

Mindezeket látva Ursinus Velius méltán fel-

kiáltott: felséges templom, dúsgazdag a kincsekben és szent emlékekben, világhirű pedig abban, hogy a királyok kezdettől fogva itt koronáztattak és itt te mettettek el. [1])

Az ily roppant kincsekkel felszerelt templomot közvetlen befolyása és igazgatása alatt kivánván első királyunk megtartani; számára a római pápától oly szabadalmakat és jogokat eszközölt, melyekhez hasonlókkal hazánk több egyháza még az utókorban sem dicsekedhetett. Ezek értelmében, minthogy egyik püspöki megyébe sem kebeleztetett be ezen egyház, a királynak különös megkeresése nélkül a hazának egy püspöke sem gyakorolhata abban főpásztori jogokat, nem teljesithetett püspöki ténykedéseket; s ennélfogva valahányszor nagyobb ünnepek alkalmával bucsunak kellett hirdettetnie, vagy olajszentelésnek s egyéb a püspöki joghoz kötött szertartásoknak végeztetniök, ezeket a fejérvári basilikában a hazának azon főpapja teljesité, kit ezekkel a király személyesen megbizott, vagy kit az ő távollétében ily esetekre a prépost, társai megegyeztével különösen meghivott volt. Minek következtében az egyház hivei is dézsmájokat nem valamely püspöknek, hanem kivételesen közvetlenül a társaskáptalan prépostjának és kanonokjainak fizették. [2])

A templom azonban méltóságának tetőpontját, az alapitónak legfőkép azon határozata által éré el, melynek erejével fejedelmi utódjainak koronáztatása helyéül rendeltetett, mely rendelet hatálya és ereje azon intézkedése által fokozódott, melynélfogva az ország koronáját és egyéb királyi jelvényeit e templomban kellett a nemzetnek őriztetnie.

[1]) De bello Pannonico. L. II. 35. I.
[2]) XIV. Okl.

A felelőséget e nemzeti kincsekre nézve a káptalan prépostjára ruházta, joga volt azonban ennek maga helyett e czélra a káptalanból egy alkalmas egyént őrkanonokká kinevezhetni. — Ezen őrkanonok kötelessége vala a koronán s egyéb királyi díszjeleken kivül, Révay szerint még egy kettős kereszt, stóla, öv, s a királyi zászló őrzése is,[1]) mely becses régiségek azonban idővel a pusztitó tüz, vagy egyébb csapások áldozatául estek.

Végre, hogy az ő és utódai temetkezési helyéül e templomot rendelte, hogy oda rendelte a sirt is, hol a királyi hatalom jelvénye, a korona őriztetett, csak kegyeletét akarta a nemzetnek az általa emelt szent hely s annak védasszonya, Bold. Szüz Mária a magyarok pártfogója iránt emelni.

Épitése e templomnak 1004—1005-ben kezdetett, — ugyanazon időtájban, midőn a velenczei sz. Márk temploma épittetett, s midőn 1038-ban buzgó alapitója jobblétre szenderült, még nem volt felszentelve, s csakis a nagy halott tetemeinek eltakaritása czéljából összejött főpapok által lett felavatva, s a közhasználatnak átadva.

E vázlat nyomán is eljuthatunk a meggyőződéshez, hogy Sz. István basilikája — különösen ha összehasonlitjuk azt Európa e korbeli összes épitészeti iskoláival — kiváló állást biztosit magának, a középkor nemcsak magyar, de egész Európa épitészeti történetében is. E kiváló állását pedig basilikánknak nemcsak a régi keresztény basilika szerkezetének a négy sarktornyos még régibb római várnak szerkeze-

[1]) Ezen zászlót vette ki András király 1291-ben a fejérvári templomból, midőn Albert austriai herczeg ellen vezeté seregét. Fejér Cod. Dipl. VI. I. 116. l.

tével való összeköttetésében kell keresnünk, hanem abban is, hogy a nagy költséggel és technikai jelességgel szerkesztett épület óriásilag emelkedik ki korának szegényes és csakis szükségleti épitményei fölött; még pedig oly időben, mikor nemzetünk még a barbárság határán állott, és a melyet Magyarország szomszédsága is csak nem rég lépett át.

Ily fény és pompával nyilvánult sz. István mély vallásossága az épitkezésben. A szalzburgi és passaui 11-ik századbeli templomokról tudjuk, mily szegények és sok helyen fából épültek valának, sőt tudjuk azt is, hogy midőn Péter Magyarországot Henriknek ajánlá föl, magát a nagyhatalmu német császárt is oly rozzant épületben fogadták, mely alatta s környezete alatt összeroskadt. És ime nálunk ezen időtáján oly épület emeltetik, melynek még alapzata is a legnagyobb gonddal faragott márványkövekből van rakva, oszlopainak anyaga a legnehezebb faragásu s messze földről hozott gránit; padlata fényes márványtáblás, s apsisa falain aranyos alapon mozaikképek tündökölnek. De ezen épületnek nemcsak e díszes kiállitását csodáljuk, hanem csodálnunk kell korában egészen szokatlan mérveit is, melyekkel megközelitvén a legnagyobb római keresztény basilikákat, messze tulhaladja nemcsak hazánk, hanem a szomszéd tartományok többi hasonczélu épitményeit is.

Mely évben és hogyan lett e basilika, Sz. István basilikája haszonvehetetlen, erre Henszelmann nem talált történelmi adatot, s igy egyedül az archeologia segélyére támaszkodik, midőn elég tapintattal a későbbi alépités pillérei, s az oszlopfők diszitéseiből következtetve arra az eredményre jut, hogy III. Béla idejében pusztitotta el a tűz. Pedig az oklevelek

mást bizonyitanak, azt t. i. hogy IV. László korában Németujvári Iván rabló kezei gyujtották fel és dobták áldozatul a templommal együtt az egész várost. — Ezt igazolja IV. László 1289. febr. 2. kelt oklevele [1]) valamint Lodomér esztergomi érsek 1295-ben intézett kérése a pápához, hogy a káptalan által préposttá választott Bicskei Gergelyt Botond fiát erősitené meg, és utalva szegénységére ne követelje tőle, hogy a megerősitésért Rómába menjen. Élénk szinekkel festi Lodomér Fejérvár akkori állapotát, mondván, hogy az egész basilika és az egész város porrá égett, ugy annyira, hogy a templom külső sekrestyéjében őrzött, nagy költséggel iratott, arany és gyöngyökkel ékesitett szertartásos és mise könyvek, a minők egész országban nem léteztek, a lángok martalékai lettek. [2])

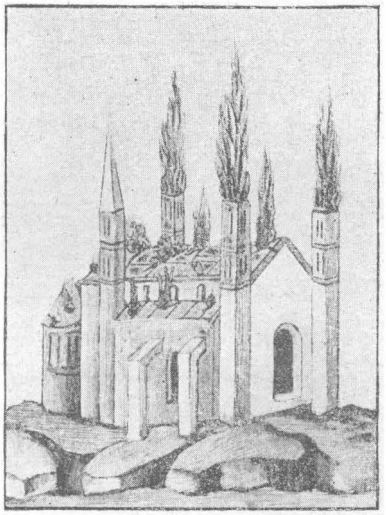

A székesfejérvári basilika.
(Az 1327-iki égés képe. Szilágyi S. Magy. orsz. Tört. I. 289. l.)

De vizsgáljuk körülményesebben az első és pontosabb érvet, t. i. az átépitésnél alkalmazva talált pillérrendszert.

Minthogy az ó-keresztény, vagyis basilika styl a középhajó elválasztásánál a mellékhajótól kizárólag oszlopot alkalmaz, s e szokás a 4-ik századtól egész

[1]) Hazai Okmt. I. 79.
[2]) Knauz Mon. II. 424. l.

a 11-ig tart, a kora román styl pedig vegyesen alkalmaz oszlopot és pillért; s miután a késő román styl, melynek fejlődése Németországban és nálunk is a 12-ik századra esik, noha nem kizárólag, de mégis többnyire csak pillért alkalmaz, végre miután a késő román styl a 13-ik században megy át a csúcsíves stylbe, mely kivált Magyarországban tőrendszeressé válik; (tő alatt értvén oly hordozó építészeti tagot, mely már függélyes alján késziti elő saját tagozásával az általa hordott boltgerinczek elrendezését és idomzását), mindezen alapigazságokból kiderül, hogy az ásatás alkalmával fölfedezett azon csekély tömegü majdnem négyszög alaku és attikai oszloplábbal ellátott pillértestek, melyek később két izben is körülburkoltattak és erősitettek — habár Sz. István basilikájának padlatán álltak is, nem lehettek sem Szent István basilikájának, sem Róbert Károlyénak pillérei. Ha pedig egyikéi sem voltak, kellett valakinek a kora csúcsíves stylü templom és Sz. István basilikája közt ugyanazon telken egy közbeeső, késő román stylü templomot épiteni, és ez III-ik Béla volt.

Legrégibb kutfőink keveset szólnak ugyan III-ik Béláról, templomunk épitésére nézve pedig épen semmi adatot sem nyujtanak; de mégis eleget mondanak Béla jellemzésére, melynélfogva a restauratió csakis neki tulajdonitható. Tény az, hogy Béla 23 évig uralkodott s ez idő alatt nagyobb háborut nem viselt; sok templomra és kolostorra tett alapitványlevelei azonban, ugyszinte Sz. László canonisatiójának keresztülvitele benső vallásosságáról, s az egyház iránti hű ragaszkodásáról tesznek tanuságot. Ha már most mindezen tulajdonokhoz hozzávesszük azon különbséget, melyet a második templom épitészeti anyaga,

Sz. István basilikájánál kiváló, s Róbert Károly sokkal kevesebb értékü anyaga mellett előtüntet; — ha hozzáadjuk azon körülményt, hogy a második épités a basilika padlatát megtartotta, apsisát az előbbinek végén meghosszabbitotta, magát pedig a templomot nyugatfelé megkurtitva, a basilika egész hosszára ki nem terjeszté; végre, ha a mérleg serpenyőjébe teszszük az érvek legerősebbjét, t. i. azt, hogy III-ik Bélának és családjának temetési helye a Szent István családjáé után a templom legdiszesebb helyét foglalván el, az csakis a templom alapitóját illethette meg; kétségkivül joggal mondható, hogy Szent István basilikája s Róbert Károly kora — csúcsíves temploma közötti — késő román stylü templomot III-ik Béla épitteté.

III. Béla által átépitett ezen második templom a tatárjárás alatt nem pusztulhatott el, mert Rogerius miután megemliti, hogy a tatárok az esztergomi várat bevenni nem birták, igy folytatja elbeszélését: „és midőn Fejérvárhoz közeledtek, mely mocsarakkal van körülvéve, mivel a hó és jég épen elolvadt, nem tudták a várost elfoglalni.“ [1]) De a lángok martaléka lett Róbert Károly idejében is.

Átépitette tehát e templomot Róbert Károly is. Ennek viszontagságairól sok iró emlékezik; igy Thuróczy, [2]) midőn Róbert Károly hitvese Mária királyné temetéséről szól, azt mondja: „ugyanezen esztendőben — 1318. — miután a fejérvári Szüz Mária templom ismételt tüzvésztől szenvedett, kezdte ezt ólommal födni és dicső bolthajtással dísziteni, valamint is legerősebb oszlopokkal ellátni“ — és a

[1]) Rogerius C. XL.

[2]) Schwandtnernál 198. l.

200-ik lapon folytatja, hogy „1327-ki april 3-án égett le a boldogságos Szüznek szentelt fejérvári templom, ámbár mint megjegyzém ólommal volt befedve. Az ólom táblák elolvadtak a lángoktól és mint olvadt viasz folytak le. Csak a szentély feletti harangtorony maradt épen, melyben sok szent ereklye tartatott, mit éppen a szentek érdemei miatt megesettnek tartanak. Mindazonáltal a király ugyanazon templomot ujra fedette be.“ Hasonló értelemben szól Bonfin is. „Károly nem feledkezvén el a vallásról, ugyanez évben (1315) a fejérvári basilikát, mely szapora tüz miatt majd összedült, valamint oszlopokkal támasztotta, ugy tisztes boltozattal is ellátta.“

Ez adatokból tehát az tünik ki, hogy Róbert Károly a leégett templomot nem csak ólommal födte, hanem boltozatot is huzott fölé, mit hogy megtehessen, a Béla által emelt pilléreket kőburkolattal erősitette meg, mert csak igy voltak azok elég erősek a boltozat elviselésére.

Azonban 1327-ben az uj épület ismét leégett, a király tehát uj javitáshoz és födéshez fogott. Az ujra épités kiterjeszkedett az egész hoszhajóra; és csakis egyedül erre, mert habár a tüzveszély — miként fentebb Bonfin idézete bizonyitja — a déli apsistornyot megkárositotta is, Róbert Károly vállalkozásának sem ezen, sem a nyugati torony ujra épitésére nem kellett kiterjeszkednie. Általában azt lehet észlelni, hogy az egész épitkezés nem foganatositttatott valami nagy gond és müizléssel, mit különösen a pillérek conceptiójánál, mely nem mutat az épitész valami nagy ügyességére, tapasztalunk.

De az épitész mentségére azon körülmény hozható fel, hogy boltozni kivánván a régi templomot,

megijedt a főhajónak rendkivüli szélességétől; a szélesség rendkivüliségéről pedig meggyőződhetünk, ha tudjuk, hogy az igen nagy rheimsi és kölni székesegyházak középhajóinak szélessége csak 50 régi római lábra terjedt, mig Fejérvárott a középhajó 60 régi római láb szélességgel birt. Innen magyarázható tehát a pillérek nagymérvü erősitése, melyet az épitész szükségesnek tartott.

Lajos király, kit az utókor „nagy“ melléknévvel tisztelt meg, s kiben lovagiassága mellett — mely jellemének oly vonzó szinezetet adott — a vallásosság is nagyban kifejlődött, szinte megörökité nevét a fejérvári basilikában. De nem is csoda, hisz kormányzását is vallásos zarándoklattal kezdé sz. László sirjához; az oklevélben pedig, melylyel ekkor a nagyváradi egyházat megajándékozta, „életét és királyságát a templomokban érette mondott imáknak vallá köszönhetni.“ Korának fejedelmei közt ő kétségkivül legjobban kimagasodott, s jelleme barátot ugy mint ellent az elismerés adózására tudott kényszeriteni. A fejedelem, kinek kormánya alatt az ország határát három tenger mosta, ki a tudományok fejlesztése czéljából Pécsett egyetemet alapitott s azt 5-ik Orbán pápával megerősittette; nem zárhatta ki kegyeletéből a fejérvári basilikát sem, melynek árnyékában atyja hamvai nyugodtak. Nagy Lajos a basilika északi hoszszárfalához egy nagyszerü mausoleumot, saját részére sirkápolnát épitett. A saját és elkülönitett királyi mausoleumok tehát a fejérvári templomban csak Nagy Lajossal kezdődnek. „Eltemettetett pedig (Lajos) Fejérvár városában, ama kápolnában, melyet maga a Bold. Szüz társas templomának oldalán épit-

tetett" mondja Thuróczy, [1]) Muglen Henrik pedig az ő krónikájában arról is tesz tanuságot, hogy e kápolna sz. Katalin szüz és martyr tiszteletére vala szentelve, sőt hogy e kápolnának egyik legfőbb dísze Nagy Lajosnak vörös márványból készült életnagyságu szobra volt, kétségen kivül helyzi Thuróczy midőn Kis Károly koronáztatásáról szól:

„Jelen vannak a királynék is — t. i. Nagy Lajos özvegye, Erzsébet és leánya, Mária királynő — hivatvák a keserves látványra. Ezek előbb az oltárokat látogatják, azután boldogult Lajos királynak sirkápolnájába mennek, és midőn megpillantják a jámbor király szobrát, szivök megesik és sokáig a hideg kőhöz ragaszkodván és a szomorú képet csókolgatván, könyjük záporával a pirosló követ áztatják." [2])

Bonfin pedig ugyan e jelenetet igy irja le: „(Kis) Károly Székesfejérvárra számos gyülekezetet összehí, parancsolja, hogy az elidegenitett koronát oda vigyék, és az ünnepélyre Erzsébetet és Máriát meghivja, meghagyja nekik, hogy oda jöjjenek a hol közös ügyük tárgyaltatik. Jelen voltak mint határoztatott a hölgyek, kik inkább gunyból és fájdalmuk nagyitására, semhogy az ünnepély diszitésére hitték magukat meghiva lenni, mindamellett Erzsébet a tettetést látta czélszerünek.

. . . Elébb Szent István nagy oltáránál imádkoznak, aztán, mielőtt a többi szent kápolnákat meglátogatnák, bemennek Lajos sirkápolnájába, mely a templom jobboldalán van, hogy ott is fohászkodjanak és a király sirhelye mellett is lelkeért imádkozzanak; oda bemenve titkos gyászukat, mintha eddig eléggé

[1]) 248. l.

[2]) Thuróczy 262. l.

nem gyászoltatott volna, megujitják, a sírt könyjükkel áztatják. Mária pedig azt átkarolván igy kiált fel: Atyám! miért hagytál el szegénységemben stb.“ [1])

E mausoleumokról szól Jankovics Miklós a régiségek szenvedélyes barátja, ki a mult század végén még majdnem egész épségben látta azt. „Láttam dicsőült sz. István apostoli buzgósága világszerte hires maradványát, a magyarok Nagyasszonya gazdag templomának északi oldalát, ahhoz ragasztott bálványkövekből ékesen faragott sudaras oszlopokat és ezekből kihajtott különféle állatoknak s képzeleteknek kimetszéseivel ékesitett boltozatoknak karjait. — Láttam annak tulsó oldalán még harmadrészben fedél alatt, első Lajos királytól (?), tizenöt öl hosszára kőből fonyott boltozatu hármas padolat osztályra felségesen épitett és régisége miatt egészen setét éjelben borult a prépost udvarában helyheztetett kápolnát, melynek magasságát kivülről közel 14 ölre tartottam és a melyben 1793—5. esztendőkben többszöri izben ájtatoskodtam, de tavali esztendőben elpusztitott helyén már üres udvarhelyet találtam. Láttam ugyanott a prépostság épülete alatt tudós Jankovich József által nekem mutatott hajdani keresztény catacombát, mely a közép téren álló egy gömbölyü gránit oszlopra ékes faragott kövekből nem szegletes góthus hanem római lapos körhajlatra, szinte mikép a gömbölyüre keritett épület kivánta, kerekdeden befejezve vala: mely épités évkorát ő Krisztus Urunk születése után a negyedik vagy az ötödik században helyheztetvén, hazánkban található minden épületek között legrégiebbnek tartotta, mely maga nemében egyetlen

[1]) 363. 21.

egy nevezetes hajdani épités maradványa hazánknak; azonban noha mind a római birodalom alatt, mind pediglen a vándorló vad népek és vandálok dulása között, nemkülönben a törököknek kétszázesztendeig duló ostromában épen fentartatott, nem előbb mint most, kétesztendő előtt szemem láttára nagy erővel betörettetvén, egy kertecske keritésének alsó párkányára fordittatott.“ [1])

Egy másik kápolnát nagy Lajos mausoleuma mellé Benedek prépost épittetett, egyptomi szent Mária Magdolna és sz. Afra tiszteletére. [2]) Ezen kápolnáról szól Fraknói Vilmos által az országos kamarai levéltárban felfedezett azon okmány, melyben Petrus de Karus fejérvári kanonok és a fejérvári templom oldala mellett alapitott Sz. M. Magdolna kápolnájának igazgatója Rozgonyi Jánostól egy évi járandóság fejében felvett 12 frtot nyugtáz. Harmadik kápolna létéről pedig Theiner Ágostonnak „Vet. Monumenta Historica Hungariam illustrantia“ czímü okmánygyüjteménye tesz emlitést, a mennyiben arról értesit, hogy Benedek pápa Gervasii Pétert, avignoni kanonokot küldte Magyarországba, a szent széknek tartozott tized beszedésére; s emlittetik a többek közt, hogy 1341. aug. 30-án Imre urtól, a fejérvári templom kanonokjától és jegyzőjétől egy arany forintot vett be, annak keresztelő sz. János és sz. Ágota kápolnái után. [3]) Negyediknek vehető azon torony alatti helyiség, melyet Ozorai Pipó, Zsigmond királytól, mint

---

[1]) Tudományos Gyüjt. 1827. 46. s köv. ll. Megjegyzem, hogy e czikkelyét Jankovich még a mult században irta, mert Nagy Lajos kápolnája már a jelen században nem állott.

[2]) Fejér Cod. Dipl. X. 7. 269.

[3]) Theiner id. m. I. k. 634. l.

a kinek különös kedvencze volt, temetkezési helyül kapott, s azt Fülöp és Jakab apostoloknak szentelte. [1])

Ez idézetek fonalán tehát eddig négy kápolnáról van tudomásunk; és pedig a templom északi oldalán t. i. Nagy Lajos mausoleumáról sz. Katalin tiszteletére; Benedek prépost által épitett egyptomi M. Magdolna és sz. Afra kápolnája, továbbá a Benedek pápa által egy arany forint erejéig megadóztatott sz. János és Ágotáéról; végre Ozorai Pipó által temetkezési helyül választott torony alatti helyiségről szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére szentelve. S valóban, kápolnákat az egyházak mellékhajói mellé leginkább a 14-ik században épitettek.

Ez időből már a templom egyéb felszereléséről is adnak némi fogalmat történelmi adataink, neve-

[1]) Az okmány igy szól e kápolnáról: „kelt Ozorán 1425. Jakab apostol ünnepén. Pipó, florenczi Scolári István fia, jelenleg Ozorai Pipó, Temesmegye és a királyi sókamara grófja stb. kinyilatkoztatja őszinte áhitatosságát a dicső szüz Mária fejérvári egyháza iránt, jámboran óhajtván, hogy Isten és urunk Krisztus Jézus anyjának közbenjárása őt segitse, kinyilatkoztatván továbbá ezen egyháznak tiszteletes és istenfélő prépost és kanonok iránti szeretetét; minek folytán saját költségén és Isten segedelmével felépitette ugyanazon szüz Mária egyházának valamely középső tornyát, mely annak élén vagy sarkán állott és régisége miatt nemcsak felső részében, hanem alapjában is félig roskadt volt, ugy, hogy omladozásnak már is indult és magának a templomnak boltját nevezetesen veszélyeztette; e tornyot ujra kellő magasságra felemeltetvén és ólom födéllel befedetvén, alsó részén tisztességes és dicséretes művü kápolnát alapitván, és ezt két szent apostolnak Fülöpnek és Jakabnak szentelvén, továbbá szent László királynak és Magyarország pártfogójának, tehát mi Pipó, a fennevezett prépost és kanonok uraknak jóváhagyásából és engedelméből a jámbor fogadásunknak megfelelőleg e kápolnát választjuk temetkezésünknek helyéül magunknak és nagyságos nejünknek, néhai nemes Ozorai András leányának“ stb Ennek tekintetéből és hogy a kápolnában az isteni tisztelet kellőleg megtartathassék, Pipó a fehérvári káptalannak több jószágot adományoz.

A székesfejérvári káptalantól átirva azon 1426-ki „feria sexta proxima post, festum beati Martini episcopi et Confessoris“ kelt okmányában, mely által Pipó alapitványát elfogadja. Eredetije az Eszterházi herczeg családi levéltárában Kismartonban.

zetesen az orgonáról, mely, hogy basilikánkban létezett volna, eddig még emlitve nem volt.

Ha Sz. István az ő basilikájában, melyet oly nagy fénynyel diszített, orgonát is alkalmazott volna, mint ujabb találmányt s ritka hangszert Hartwik bizonyosan megemlitette volna. De igy csak László király, Zsigmond unokája koronázásánál emlittetik legelőször az orgona. Azt mondja ugyanis Kottanner Ilona, ki mint Erzsébet királynénak és László anyjának udvari hölgye jelen volt László koronázási ünnepélyén: „A fiatal királyt elvitték a szentélyhez, de a szentély ajtaja — vagyis a cancellus ajtaja — be vala zárva, belül voltak a polgárok, kivül pedig volt asszonyom ő nagysága fiával a nemes királylyal, és asszonyom ő nagysága velök magyarul beszélt, a polgárok pedig szinte magyar nyelven feleltek ő nagyságának belül. — Tehát ő nagysága esküdött fia a nemes király helyett, ki ezen a napon épen tizenkét hetes volt. A mint ez régi szokások szerint megtörtént, kinyitották az ajtót és beeresztették természetes urukat és asszonyukat és a többieket is, kik arra valának rendelve, papokat és világiakat. A fiatal királyné pedig Erzsébet szüz leány fent az orgona mellett állott azért, hogy őt a tolongásban ne sértsék, mert ő is csak négy éves vala.“ [1])

Ez okmány még egyrészről az orgona létezéséről tanuskodik, egyszersmind azt is jelzi, hogy az orgona, mely mellett Erzsébet állott nem a templom nyugoti karzatán, hol a herczegnő nagyon távol lett volna anyjától, hanem hihetőleg a szentélyrekesztőn volt elhelyezve.

[1]) Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. Lipcse 1846. 37. l.

A templom különféle oltárairól szinte emlékeznek régi okmányaink. Igy tudjuk, hogy sz. Istvánnak is volt már 1321-ben különösen tiszteletére emelt oltára a fejérvári basilikában. Bizonyitja pedig ezt a fejérvári társas káptalan következő kiadványa, melyet Véghelyi Dezső ur hozott napfényre. „Mi a fejérvári egyház káptalana bizonyitjuk, hogy midőn Lampert országbiró és csanádi gróf hozzánk küldött levele szerint Heym fiának Lászlónak, Thobi Mykounak, Ábrahámnak, Mátyás fiának, Myskének és Tamás fiának Péternek 14 más nemessel előttünk a bőjt közepén Popi Pál és Miklós ellen hitet kellett letenniök az iránt, hogy ők fennevezett Pál és Miklósért 20 marka erejéig kezeskedtek, tehát eljövén ugyanezen László, Mykou, Abrahám, Myske, Mihály és Péter, s más 15 nemes személy előttünk megjelenvén, a leteendő eskü helyén, t. i. szt. István oltárán, távol maradván az érintett Pál és Miklós, letették a hitet az előirt mód szerint. Kelt a hitletéti nap után 1321-ben.“

Ez időben volt ugyan Fejérvárott Sz. István tiszteletére szentelt külön templom is; t. i. a keresztes vitézek temploma a „Szigetben“, de az idézet okmány nem ezen templomnak, hanem a basilikának Sz. István tiszteletére emelt oltáráról szól.

Továbbá sz. László oltárát megismerjük a már idézett Gervasius pápai küldött számadásából, melyben emliti, hogy 1341. október 17-én Jakab székesfejérvári kanonoktól négy kis pensát vett sz. László nevü oltára után. [1]) Ismét egy másikról tesz Mátyás király engedménye említést, mely szerint „Buzlay

[1]) Theiner I. 635. l.

Lászlónak megengedi, hogy maga, neje és gyermekei számára válaszszon sirhelyet szüz Mária fejérvári templomában a nyugati kapunál azon oltár jobb oldala mellett, mely prépost által mondatik alapitottnak lenni. [1]) — Sz. Péter apostol és sz. János evang. tiszteletére emelt oltárokról szól egy az országos kamarai levéltárban levő okmány, mely szerint 1376-ban sz. Péter oltárának Antal, sz. Jánosénak pedig György áldozár volt oltárnoka. — Megemlitendő sz. Imre oltára, melyet Erzsébet királyné emeltetett, s melynek javadalmazásául 1380-ik év april 6-án Budán tett s rendkivül érdekes végrendeletében Beed villáját hagyományozza. [2]) Végre a Mindenszentek oltára, melynek 1401-ben Valkói András kanonok volt gondnoka, s a mely oltárnak Kővágó Eőrsi Györgyné, Katalin asszony egy kelyhet, egy missalét, melyben minden Officium meg volt, 25 frtot, egyházi szereket, selyem és bársony ruhákat, továbbá a gondnokoknak javadalmazásul 5 kancza lovat és csikókat adott. [3])

Ha már most ezen oltárokhoz vesszük a kideritett kápolnák oltárait is, melyeket a kápolnák és mausoleumokban létezetteknek okvetlen föltételeznünk kell: kitünik, hogy a szent Szüz főoltárán kivül, a 15-ik századig tizenkét oltárnál több lett emelve Isten dicsősége s a védszentek tiszteletére, mindmegannyi emléke és fényes bizonyitéka a jámbor ősök vallásosságának.

A három szószékről elterjedt néphagyomány, úgyszinte a mese, hogy a basilikában hat barát szónokolt egyszerre: nem bir semmi alappal. Ellene

[1]) Wagner. Dipl. Sáros. 394. l.
[2]) Fejér C. Dipl. IX. 5. 401. l.
[3]) Körmendi levéltár Arm. 4. lad. 4. Nr. 22.

mond a műtörténet. A régi basilikában ugyanis szószék a mai értelemben nem is volt, mert az ambo, mely a görög ambanein (= föllépni) igétől nyert nevet, hajdan a szentélyrekesztőhöz volt illesztve s ettől származott a német Kanzel elnevezés is; de, mert ide-oda vala mozditható, s nem volt a templommal szervi összeköttetésben: megmagyarázható az ok, hogy a 15-ik század előtti időből miért nem maradt ránk csak egy példánya is a diszesebb emlékszerübb szószékeknek. A késő csucsíves korban a templom styljével egybehangzólag már állandó szószéket készitettek. Hazánkban ilyen csak kettő maradt fön, t. i. a körmöczbányai és a nagy-szebeni szász templomé; de ez utóbbit is kihordták a templomból, s az előcsarnok oszlopához állitották.

A mit még Mátyás korából akarok felhozni, az a templomnak csak is a dicső és nagy király által megkezdett, de kora halála miatt egészen nem létesithetett épitésére szoritkozik. Az Árpádok korszaka alatti királyok föntartották ugyan, és ha az elpusztult, fölépitették és bővitették is a templomot, mely dicsőségére szolgált Istennek s ékessége volt az egész hazának; de Mátyás az igazságos, nagyratörő lelkével túl akarta szárnyalni Sz. István minden eddigi utódait. Az, kinek állitólag paizsán is e szavak voltak vésve: „Szentséges Mária esedezzél Mátyás királyért!“ ki egyenes lelke, erős jelleme, a nép iránti ragaszkodása és benső vallásosságáért a sz. Szüz különös pártfogására volt méltó, kinek politikája kifelé azért volt mindig legjobb, mert az legtermészetesebb vala, kinek rendkivüli egyénisége a magyar népnek oly fényt tudott adni és dicsőséget, melylyel mindenütt ragyogott; ki tudott törvényt

szabni a szomszéd fejedelmeknek ép ugy, mint itthon elnyomói ellen megvédeni a szegény jobbágyot; ki felköltötte a nemzeti érzést, fejlesztette a tudományokat, kit országában szeretet és erő, külföldön pedig tekintély és tisztelet környezett, — Mátyás az igazságos, korának kiválólag keresztény hőse, ki nagy volt nemzete, nagy a külföld előtt; nagy tudott lenni mély hódolatában a nemzet védszentje iránt is.

Bonfin szerint „a templomot, melyben sz. királyunk emlékei fölállitvák, nemcsak hogy kiigazittatta, hanem roppant költséggel nagyobbitani is kezdte; mi a felséges királynak sikerül is, ha előbb kora halállal ki nem mulik. Nevezetesen a szentélynek uj alapját letette, hogy ide épithessen maga és apja számára mausoleumot. Hogy tehát itt maga számára sirkápolnát szentelhessen, megkezdetett a mesterséges boltozat műve, mely már is domborodó apsisban emelkedett és mely annyi kisebb boltozatoktól körös-körül támogattatik, hogy a mű legelmésebb szerkezetünek mondható és mivel mocsáros földön, faragott terméskőből emeltetett, igen mély alapra volt szüksége. Oly nagyszerü művet tervezett tehát a király, hogy ezen egyetlennel fölülmulta elődeinek valamennyi épitményeit.“ [1]) Hasonló értelemben szól Tuberó is. Szvorényi József pedig azt mondja Mátyás mausoleumáról: „sokan vannak éltesebbjeink között, kik ezen kápolnát, a főtemplom utolsó maradványrészét még csodálhatták. Mint különös jelességét emlegetik e kápolnának: Corvin Mátyás czimerét. Volt pedig ez egy kőből metszett holló, gyürüt tartva csőrében, s a boltozat középtéglájából (zárkövé-

[1]) 632. l.

ből) vasrudon csüngvén le. E rud ugy vala a boltozatba épitve, hogy kétség sem lehet a szemtanuk bizonyitásaként, mikép a kápolna eredeti felállásakor falaztaték oda. Élnek még, kik a kápolna lebontásakor, (melynek anyaga a püspöklak épületéhez használtaték föl és e czélból rontaték is le [1]) tudományos ügyszeretet s aggodalommal kérék a dolgozó kőmiveseket, hogy ovatosan s lehető épségben vennék le a becses emléket; de hiában, mert részint tudatlanság, részint vigyázatlanságból történt, hogy — mint ők álliták — a bolttal együtt lezuhanván, darabokra tört. Mely állitásuknak csalfasága azonban később világosságra jött. — Ugyanis megtalálá azt türhető épségben P. a felhányt romok között, s házához vitetvén, később Radvány Endre csanádi kanonoknak ajándékozá el, kinek halálával nem tudni hová lőn. Megjegyzendő végül, hogy e kápolna 1880-ban rontaték le végkép, azonban csak a föld fölepeig, s igy alapköveit maig is föld fedi, melyek egyenes vonalban ott lennének föltalálhatók, hol a püspökilak (helyesebben a püspöki kert) falai délfelé végződnek a mai Fazekas-utczában.

---

[2]) Nem e czélból; hanem miként látni fogjuk, mert sem kormány, sem más fentartani nem akarta, az uj püspök erszényét pedig más áldozatok vették igénybe, igy az lebontatott, nehogy összedüljön. Nagyon szereti a mai kor egyik másik fia az akkori székesfejérvári püspököket vandalizmussal vádolni, hogy nem tartották fenn a basilika maradványát. Pedig dehogy nem akarták fentartani. Olvassuk el csak Barnabeis János Bódog fejérvári prépost 1700-ban kelt felterjesztését a Neo Aquistica Commissióhoz, XX. Okl. valamint Nagy Ignácz püspök kérelmét is a restauratio érdekében, és nem fogjuk elitélni az egyházi férfiakat. De olvassuk el a „Sz. József kápolnája" czimü czikkhez csatolt jelentést is, a XXXV. számu oklevelet, látni fogjuk, hogy miként a királyi táblától kiküldött Meltzer György jelenti, a basilika maradványa nagyon rosz állapotban volt már 1716-ban, és hogy 1777-ben ismét oly karba helyeztetett, hogy az több évig még használtatott, az a város érdeme.

Mindezekből kitünik, hogy Mátyás uj boltozatot emelt, hogy a szentélyt meghosszabbitotta, végre hogy maga mausoleumot épittetett.

Mátyás a templom restauratiojára és sirkápolnájának épitésére 100.000 aranynál többet költött; nagy összeg kivált azon időben; de ha ez összeget összehasonlitjuk azon ajándékokkal, melyeket Mátyás fia adott a fejérvári templomnak: inkább keveselnünk kell. Érdeklődött Mátyás vállalata iránt V. Orbán pápa is, és hogy e nagy mü, mely többre irányoztatott elő kétszázezer aranynál, befejezést nyerjen, és hogy a hivek is járuljanak a költségekhez, VIII. Incze pápa 1485-ben és 1490-ben a fejérvári templomban ájtatoskodóknak bucsút engedélyez. (XIII. Okl.) — Korvin János ugyanis alig hogy atyját eltemeté, engesztelő áldozatot mutattatott be Istennek az elhunyt lelkeért. Kálmáncsay Domonkosnak, ki ez áldozatot bemutatni szokta a templom részére nagybecsü ajándékokat adott át. Ilyen volt ama tömör aranyból vert feszület, mely művészi becse s a berakott gyöngyök értékénél fogva 45000 aranyba kerültnek tartatott.

Fejedelmi ajándékai között emlittetnek még gyémánttal kirakott csészék, arany gyertyatartók, kelyhek, tányérok, ampullák, füstölők, aranyos vánkosok, több oltár-szerek, mind remek művészetüek, és gyémánttal kirakott arany anyaguak. Ide számlálhatni még több ezüst szobrot s 12 miseruha készletet, melyek gyöngyökkel valának himezve s melyek összesen 75 ezer aranyba kerültek. Megemlitendő végre azon 700 arany is, melyet az engesztelő ünnepélyes áldozat bemutatásakor az ország nagyjai az oltár szárnyára leraktak, s azon arany és ezüst pénzek, melyeket

akkori szokás szerint viasz fáklyába nyomva az alsóbb rendü papság s a káptalanbeliek áldoztak. Mindezeket terjedelmesen irják le Bonfin és Tubero.

Ha ide vesszük még, mit egy bretagne-i ifju, ki Foyx Annát II. Ulászló magyar király aráját Magyarországba kisérte, Anna franczia királynénak — a templomról, hol a koronázás alkalmával jelen volt irt: ugy szerezhetünk némi fogalmat, mily gazdag volt e templom, s mennyire bővelkedett mindenféle ereklyetartókban, főkép ama mellszobrokban, miknek fő-részében a szentek koponyáit vagy egyéb részeit szokták helyezni. „Az oltár — mondja az ifju herold — gazdagon volt diszitve, mert azon látható volt legalább is hatvan ezüst mű, ugymint királyok, szentek, püspökök, apostolok és martyrok hermái, melyeket hosszu volna elősorolni a többi reliquiariumokkal együtt. Mielőtt a mise megkezdődött volna, a király egy oratoriumba lépett, hol az ország koronáját felvette, mire ismét leült székére lefüggő hajjal, ez fekete volt és jól illett képéhez.“ [1])

Mátyás király épitkezéséről a mondottakból észlelhető, hogy az ő kápolnája helyét koránsem a püspökilak délfelé végződő falainál — miként Szvorényi állitá — hanem a püspöki-kert délkeleti szögletétől jobbra a Fazekas-utczában kell keresnünk.

Ugyanis tény az, mert az ásatások is bebizonyitották, hogy a templom északi oldala a mai püspöki térről ott vonult a bástya felé, a hol ma a püspöki palota kapujának és a kertben levő két fasornak közép vonala huzódik; a déli oldal pedig a mai piacz közepétől végig a Fazekas-utcza közép

[1]) Ez okmány a párisi nagy könyvtár kézirat gyüjteményében M. S. S. gall. 6764. sz. a. található, Petrovits másolta le a m. akadémia részére.

vonalán a mai Kórház-utcza felé. Minthogy pedig Nagy Lajos kápolnája a templom északi oldalához vagyis falához lett épitve, Mátyás király pedig hogy a maga részére az ellenkező oldalon kápolnát és sirhelyet épithessen a bástyát kibontatta; ott kellett neki azt kibontatni, a hova a kápolnát tervezte, t. i. a templom déli falának kelet felőli végén,

A székesfejérvári ásatások a püspöki udvarban.

annyival is inkább itt, minthogy a püspöki kert végében a bástya fal ma is eredeti minőségében áll, s a Mátyás kápolna mögötti bástyafal ujból fel sem épittetvén, Miksa serege ezen a nyiláson jött be. Ott kellett tehát e kápolnának állnia a Fazekas-utcza végének közepén, a Hoffmann-ház előtt, a melynek épitése alkalmával találtattak a már emlitett mozaik darabok is.

Ezt bizonyitotta b. e. Farkas Imre püspök is, a ki gyermekkorában még ministrált Mátyás király kápolnájában.

De lássuk már most a basilika szereplését a királyok koronáztatása és temetkezése alkalmával, vagyis mely királyok és királynék lettek itt felkenve és megkoronázva és kik ide temetve?

Szent István ama törvénye, hogy a királyok Székesfejérvárott a basilikában koronáztattassanak meg, mely koronázásnál Sz. László szabadalom levele szerint a budai polgároknak volt joguk a basilika főajtaja előtt fegyveresen állni,[1]) kevés kivétellel 1527-ig megtartatott. Megkoronáztattak pedig a következők:

Péter 1044-ben, I. András 1047., I. Béla 1061., Salamon 1058., másodizben pedig 1063., I. Geiza 1074., Szent László 1077., Kálmán 1095., II. István 1114., II. Béla 1131., II. Geiza 1141., III. István 1161., II. László 1161., IV. István 1162., III. Béla 1174., Imre 1185. és 1196., III. László 1204., II. András 1205., IV. Béla 1207. az általa épitett Sz.-Péter templomában és 1235., V. István 1266., IV. László 1272., III. András 1290., Venczel 1301., Ottó 1305., Róbert Károly harmadszor 1310-ben, minthogy először Zágrábban, másodszor pedig Budán koronáztatott meg, de nem a Szent István koronájával. Nagy Lajos 1342., Mária 1382., II. Károly, 1385., Zsigmond 1387., Albert 1437., V. László 1440. május 15., I. Ulászló 1440. jul. 17., Hunyadi Mátyás 1464., II. Ulászló 1490., II. Lajos 1516., Zápolya János 1526., I. Ferdinand 1527.

---

[1]) Rupp Jakab Budapest helyrajzi tört. 224. l.

A királynék közül pedig, a kikről történelmileg be van igazolva a következők koronáztattak a basilikában: u. m.:

Gertrud, II. András hitvese, Berchtold Krajnai és tiroli herczeg leánya. Margit, IV. Béla neje, Lascaris Tivadar bizanti császár leánya. Erzsébet, V. István felesége, Kuthen Kun vezér leánya. Erzsébet, IV. László neje, I. Károly szicziliai és nápolyi király leánya. Ágnes, III. András hitvese, ausztriai Albert leánya. Erzsébet, Róbert Károly neje, 1320. nov. 14. Mária, Zsigmond hitvese, Nagy Lajos király leánya. Borbála, Zsigmond második neje, Czillei Herman gróf leánya. Erzsébet, Albert hitvese, Zsigmond király leánya. Beatrix, Hunyadi Mátyás felesége, Ferdinand nápolyi és szicziliai király leánya. Anna, II. Ulászló neje, Gaston Candallei gróf leánya. Anna, I. Ferdinand hitvese, II. Ulászló király leánya. Izabella, Zápolya János neje, Zsigmond lengyel király leánya.

De nem csak a dicsőség napja sütött itt királyaink és királynéinkra, hanem reájuk borult a halál éje is. A következők temetéséről vannak adataink:

Szent Imre herczeg 1031. Szent István király 1038. Kálmán 1114. Álmos herczeg, II. Béla atyja, a ki 1129-ben Macedóniában elhalt, tetemei pedig 1137-ben itt temettettek. II. Béla 1141. II. Geiza 1161. II. László 1162. V. István 1173. III. Béla 1196. III. László 1205. Mária királyné, Róbert Károly első felesége, 1317. Károly herczeg, Róbert Károly fia, 1322. Róbert Károly 1342. Nagy Lajos 1382. Albert 1439. Hunyadi Mátyás 1490. II. Ulászló 1516. II. Lajos 1526. Zápolya János 1540., de a kinek tetemeit 1543-ban Achmet basa a sirboltból

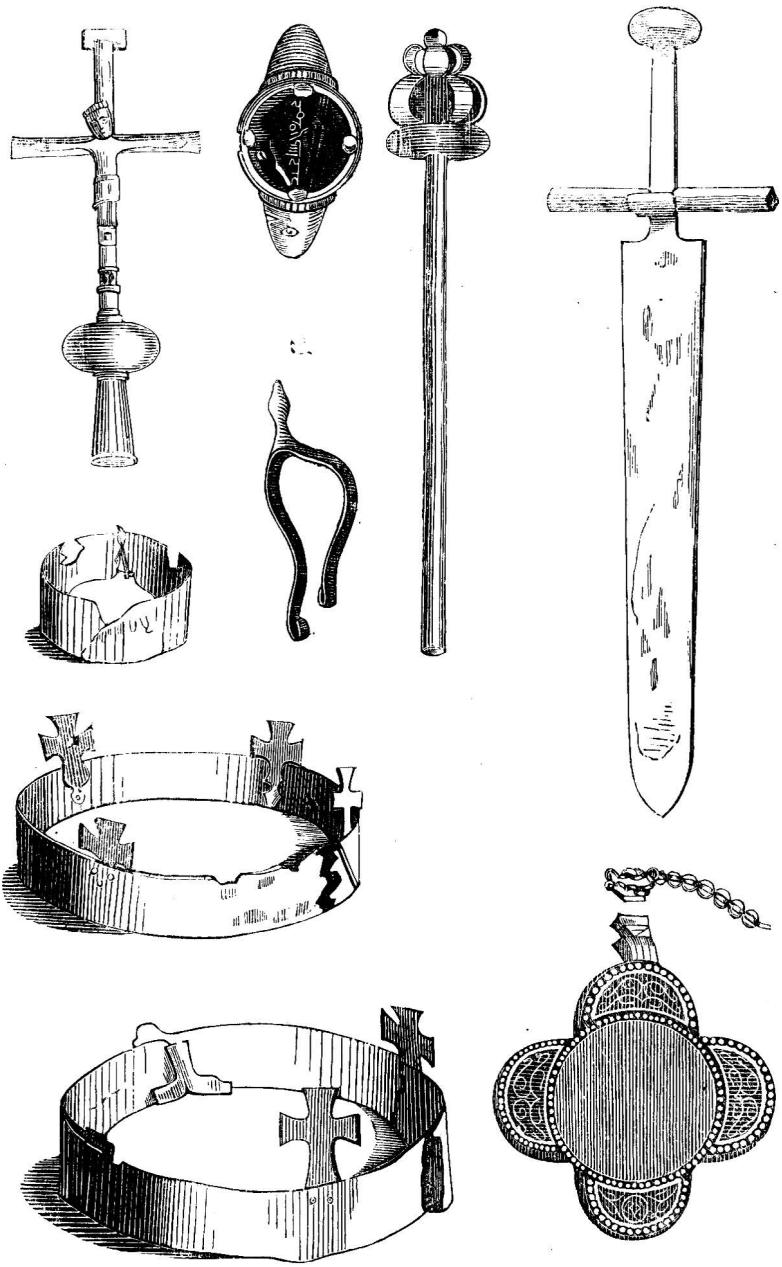

A királyi sirokban talált kincsek.

kidobatta, melyeket azután Sz. Mihály templomában, mely az Ágoston rendüeké volt, temettek el.

A királyi temetkezések dicsőségében még mások is részesültek. Igy tudjuk, hogy Rozgonyi István Zsigmond királytól, Buzlay László Hunyadi Mátyástól kaptak engedélyt, hogy maguk és családjuknak a basilikában sirboltot nyissanak. Ide temettetett Varkócs várparancsnok is, a ki a vár védelme alkalmával a kapun kivül rekedt, s a törökök fejét vevén és gyürüs kezét levágván a test azután a basilikába temettetett.

A királyi koporsók feliratai közül megőrzött a történelem hármat. Egyik Mátyás királyé, a másik Ulászlóé, a harmadik II. Lajosé. Nincsenek ugyan városunk birtokában, Mátyásé azt sem tudjuk hol van, csak Révay Péter őrizte meg a szöveget,[1] melyet Theobald fogalmazott; ez kettőből áll, és igy hangzik:

Corvini brevis haec Urna est; quem magna fatentur
Facta fuisse Deum; fata fuisse hominem.

A másik:

Mathias Regum specimen et gloria Martis
'Hic iaceo fortis Obrutus ante diem.
Qui domui Reges, Populos; fortesque Bohemos
Invasi solus, qui timor orbis eram.
Caesare de gemino, fateor duxisse triumphum,
Alter Germanus, Turcicus alter erat.

Ulászló sirköve fenn volt Székesfehérvárott 1543. évig, t. i. a törökök által való elfoglaltatásig, a mikor a császári tisztek Bécsbe vitték, hol az most az udvari könyvtárban őriztetik, felirata ekép szól:

---

[1] De S. Corona. Cap. V.

Anno Domini 1516. XIII. Mensis Martii
Castro Budensi hora VII. postmeridiem obiit
Serenissimus Wladislaus, Casimiri II. Poloniae
Regis Filius. Hungarie, Bohemie
Croatie Rex. Vixit annos LVIII. dies XIII, et
Regnavit in Hungaria Annis viginti quinque,
Mensibus V. Diebus XXIII. In Bohemia Annis
XLV. Mens. VI. Diebus XXIII. In ladula secunda
Consors eius Anna. [1])

II. Lajos koporsójának fölirata ez volt:

Inclyto, Magnanimo Pannoniorum Bohemiorumque Regi, Ludovico Wladislai filio, Qui pro Religione ac Patria adversus Immanissimos. Turcas. acie, decernens, Annos. primum. natus. XX Occubuit. Invictus, ac Potentissimus — Rex. Ferdinandus. Affini. Charissimo, Maria, Dulcissimo Coniugi Anna. Fratri Amantissimo, Moerentes. Pie. Inferias persolverunt. Anno ab obitu illius altero. Die XI. Novembris Cecidit vero. Anno a Christo. nato M. D. XXVI. Mense Augusto. Die Undetrigesimo.“ [2])

Mielőtt basilikánk ismertetését befejezném szükségesnek tartom, hogy annak viszontagságairól is még egyet-mást fölemlitsek.

Miksa viselt dolgait majd a város történetében mondom el. 1544-ben Szulejman budai pénztárnoka értesülvén, hogy Achmet, fejérvári parancsnok a mult évben Fejérvár szentegyházát fukarságból czudarul megfosztotta és a szertartásra való szent edényeket, minők még a vész után is megmaradtak, elvitte, Szulejman császárnak jelentést tesz, ki Achmet ellen haragra lobbanván, parancsolta, hogy pénz-

[1]) Pray. Annal. IV. 390. l.
[2]) Tud. gyüjt. 1818. VI. 48. l.

tárnoka Fejérvárra menjen és Achmetet megbüntetése végett hozzá küldje, s igy az utóbbi a lopásért elmarasztaltatott s az elvitteket kénytelen volt megtériteni. — Ezek után a császári pénztárnok szorgalmasan megvizsgálta a fejérvári szentegyháznak minden rejtekét, a királyok sirhelyeitől sem tartózkodott, áthágván a nemzetközi jogokat, melyek szerint az eldődök sirjai iránt mindig kegyelettel viseltettek. Elszedett tehát egyes sirokból és elvitt mindent, minek árát remélte megkapni. Találta pedig a királyok koronáit, kormánypálczáit, golyóit, melyeket kezökbe adni volt szokás, és melyek vagy tiszta arányból, vagy aranyozott czüstből voltak készitve, ezenkivül talált aranylánczokat, nagybecsü drága köveket a gyürükön, s mindent legnagyobb szorgalommal Szulejmann számadásaiba betudott. Zápolya János testét pedig, melyet gúnyolva sirjából kidobott, átadta a város előljárójának, hogy ezt, ha ugy tetszik, máshova temesse; hozzá adván: ime itt isteneitek egyike! A város előljárója a testet tisztelettel átvette és az egyik külváros sz. Mihály templomában eltemettette.“ [1])

Midőn 1601-ben szept. 20-án Merkurián fővezér Székesfejérvárt ostrommal bevette, a kétségbeesésig védelmező törökök több más épülettel a basilikát is légbe röpitették s egyedül Mátyás kápolnája maradt meg. Az összedült templom falait a behelyezett várparancsnok Stáhrenberg is, ugy szinte a következő évben Fejérvárt ismét elfoglaló török is a megrongált várfalak kijavitására használta föl. De még itt sem maradhattak kövei békében és emlé-

[1]) Rerum. Trans. C. III. cap. 11.

keül a régi dicsőségnek, mert a törököket kiüző Lipót több más várral Fejérvár bástyái széthányását is elrendelte; s igy kerültek a templom maradványai is a várfal alatt elterülő mocsár fenekére. A mik még fönmaradtak, azok a püspöki-kert keleti falába falaztattak, hol még maig is láthatók.

Mátyás király kápolnája fön állt még a fejérvári első püspök Nagy Ignácz idejében is, ki nemcsak házi kápolnául használta, hanem templomul szolgált azon időben a német ajku hiveknek is; sőt itt tartatott azon ünnepélyes szent mise is, melyet Nagy Ignácz 1777. aug. 15-én az ujonnan beiktatott káptalan jelenlétében először mondott. A megye szervezése körüli gondokkal elfoglalt buzgó püspök, hogy a régi dicsőség e maradványát a pusztulástól megóvja és föntartsa, segélyért többször a kormányhoz folyamodott; de sikertelenül. Azon kor még nem szülte meg a műrégészetet, nem annak buzgó s áldozatkész apostolait, nem volt még „műemlékek bizottsága“, melytől föntartását nyerte a végenyészethez közelgett s romjaiban is felséges zsámbéki templom is.

Igy pusztult el a világhirü fejedelmi templomnak ez utolsó maradványa. A Korvin kápolna a basilika sorsára jutott. — A templom századokig látta királyainkat trónra lépni, századokig azokat sirba szállni. — Benne őriztetett a nemzeti kincs, benne tétetett az a királyok fejére, miként sz. István meghagyta; s e meghagyása, ez akarata sokáig törvény volt a nemes utódok kegyelete előtt. Itt esküvének királyaink, itt esküdött a nemzet a hármas isteni személy, a Boldogságos Szüz és Isten szentjeinek nevében, hogy a nemzet jogait tisztelik, az egyház

törvényeit megtartják és mások ellen megvédik, hogy a haza boldogságára törekesznek, annak határait épségben tartják, s a netán elvesztett részeket vérök árán is visszaszerzik; hő imát mondott aztán király és nemzet. Isten pedig áldást s erőt adott a nemzetre, hogy történelmi missióját bármely hatalomnak akkor nyugot most meg kelet felé való túlterjeszkedése meggátlásában betölthesse, s az európai egyensúlyt föntarthassa.

Csak egyetlen oklevélre, t. i. IV. Bélának 1254-ben kiadott levelére akarom még az olvasó figyelmét felhivni, mely által a király a templom jobbágyainak, tehát magának a templomnak a maga nemében, az egész országban páratlan jogokat és kiváltságokat adott, illetőleg a Szent István királytól kapottakat megujitotta és megerősitette.

Ezen oklevélben el van mondva, hogy

1. a templom jobbágyai, nemesek és nem nemesek fölött sem a király, sem a nádor, sem a főispán, sem város, sem senki nem itélhet, nem itélhet sem gyilkosság, sem rablás, sem hamis pénzverés, sem semmiféle bünügyben, hanem egyedül és kizárólagosan csak a prépost és káptalan; kivéve ha a jobbágyok és nem jobbágyok között a templom és idegenek földjei elkülönzése iránt forogna fenn kérdés, ez esetben itél a király;

2. ha a prépost és káptalan az ő birói eljárásukban valaki által gyanusittatnának, királyi ember jelenlétét vehetik igénybe;

3. felmentetnek a jobbágyok minden olyan adózástól, a melyet a főispánok vagy megyei gyülések bármiféle költségre nézve másokra kivetnek;

4. mentek a jobbágyok minden nemü nádori-, főispáni- vagy országbirói megszállásoktól;

5. kivéve a kompos réveket, mentek minden rév- és átkelés költségeitől. (XIV. Okl.)

A kiváltságolt prépostság és társaskáptalan.

A „hires és bámulatos alkotású roppant szentegyház“ mellé, — melyet Szent István király „saját kápolnájává téve oly kiváltságokkal ruházott fel, hogy semmiféle püspök hatósága alatt ne álljon, s papjai csak az érseki zsinaton tartozzanak megjelenni, népe pedig semmiféle püspöknek tizedet ne fizessen, hanem az ottani prépostnak és papságnak tartozzék rendelkezés szerint szolgálni,“ s a mely templom a királyi trón, a szent korona és királyi tetemek őrzése által hazánknak nem csak történelmileg, de közjogilag is egyetlen és legnevezetesebb szent épülete volt, — mondom e templom mellé Sz. István király 1006. év körül kiváltságolt prépostságot és társaskáptalant is alapitott, hogy a Nagy Boldogasszony basilikáját, az abba elhelyezett országos, nemzeti és egyházi kincseket az ahoz kötött kiváltságok értelmében gondviseljék és őrizzék.

A prépost joga és kötelessége volt a szent koronát, a királyi trónt s a többi királyi ékszert a templomban őrizni, továbbá egyértelmüleg a királylyal, ha pedig ez távol volt a káptalan megegyezésével a szükség esetébeni püspöki ténykedések teljesitésére valamelyik püspököt felkérni, illetve neki azt megengedni; a királyok koronázásakor annyival is inkább jelen lenni, minthogy a prépost jelenléte nél-

kül eszközlött koronázás érvénytelennek mondatott. [1]) Igy tudjuk, hogy mikor 1309-ben Gentilis bibornok Róbert Károlyt Budán koronázta, János prépost, János éneklő, Kolin őr, Péter, István, Pál, Jakab, János és Miklós kanonokok helyezték az oltárra a királyi ruhanemüeket. [2])

Több ily jog gyakorlatában részesek voltak a kanonokok, vagyis valamennyien együtt véve képez tek egy egész jogtestületet, ugy hogy még a prépost választása a káptalannak volt kizárólagos joga, megerősitését a király és pápától nyervén: viszont a prépostnak kizárólagos jogához tartozott a kanonokok kinevezése; miként ezt IX. Bonifácz pápa 1291-ben kiadott levele, melyben egy-egy kanonok évi jövedelme is 70 arany frtban van kitüntetve [3]) és Mátyás király intézkedése [4]) is tanusitja. IX. Bonifácz idézett levelében még az is ki van mondva, hogy még azon esetben is a préposté a kinevezési jog, hogy ha annyi ideig volna is üresedésben a kanonoki szék, a mennyi idő eltelte után a lateráni zsinat határozatánál fogva a kinevezés az egész egyházban a pápára száll. A nyugtalan időkben pedig még azt is megnyerte a prépost III. Incze pápától 1198-ban, hogy nagyobb biztonságért a koronaőri tisztet más kanonokra is bizhatta. [5])

Nem csak eredeténél fogva, de leginkább közjogi tekintetben megbecsülhetlen értékű kincse volt és az ma is a magyarnak Szent István koronája.

---

[1]) Bonfin. dec. II. Libr. 1.
[2]) Theiner. II. 820. l.
[3]) U. o. II. 166. l.
[4]) Formulae sol. Styli. 546. l.
[5]) Pray Annal. R. Hung. I. 183. l.

A nemzet nem tartotta törvényes királyának azt az uralkodót, a ki nem ezzel a koronával lett koronázva; mert ha a trónvillongások között, mikor a sz. korona nem volt kéznél, egyik vagy másik megkoronáztatott is akár a pápától külön készitett, akár pedig Sz. István koponya ereklyéjéről levett koronával: a mikor a szent korona előkerült, soha sem mulasztották el magokat azzal megkoronáztatni. Elgondolható már most mily sulyos felelősséggel terhelt és mily kiváló bizalmi méltóság volt a fejérvári káptalanhoz kötött koronaőri méltóság. Be is látta ezt a prépost és biztonság czéljából 1198-ban a pápához folyamodott, hogy egy másik őrt is megbizhasson a korona őrzésével. A pápa teljesité is a kérést és tekintve az őrkanonokságnak egész a 17-ik századig élvezett dús javadalmait, módjában is állt a korona biztos őrizetéről gondoskodni. [1])

De hát még is volt eset többször a mikor a sz. korona Fejérvárról eltávolittatott. Tudjuk ugyanis az admonti krónikából, hogy Imre király özvegye Konstanczia, hogy fia III. László számára a trónt biztositsa, elhagyta az országot s a koronával VI. Lipót osztrák herczeghez menekült, s csak akkor került ismét vissza, mikor a kis Lászlót Fejérvárra hozták temetni. De a menekülő IV. Bélától is elvette Frigyes a koronát összes kincseivel együtt. V. István idejében is Ottokár cseh király kezében volt az. IV. László halála után pedig tudjuk, hogy a mikor az Árpádok véréhez ragaszkodó főurak, élükön Lodomér érsekkel velenczei Endrét Székesfejérvárra kisérték a koronát ellenpártosai hatalmukba keritették és csak Tivadar prépostnak, a ki IV. László alkanczellárja, ügyes,

[1]) Fejér Cod. Dipl. II. 333. l.

pontos, a hol kellett bátor és erélyes ember volt, sikerült azt kézrekeriteni, hogy azt Lodomér jul. 23-án a király fejére tehesse.

Azt is tudjuk, hogy III. Endre utódja, Venczel, mikor vissza ment hazájába, magával vitte a sz. koronát, s azt Bajor Ottónak adta kezébe. És midőn ezt az Ottót 1307-ben Apor László erdélyi vajda elfogta: a koronát szinte hatalmába keritette és csak 1310-ben adta Róbert Károly királynak, a melylyel aztán végérvényesen megkoronáztatott.

Végre ismeretes az is, hogy midőn Ulászló 1440-ben Székesfejérvárott megkoronáztatott, nem Sz. István koronáját tették fejére, a melyet, miként diplomájában mondja, a gondatlan őrzés következtében Erzsébet, Albert király özvegye Visegrádról elvitt, hanem azzal a koronával, melyet Sz. István király koponya ereklyéjének tartójáról vettek le.

Hogy ily ingatag volt a korona biztonsága, okát abban találhatjuk, hogy a trónkövetelők is, meg a nemzet is az avval való felavatáshoz kötötték a királyi hatalom törvényességét, és különösen a trónkövetelők iparkodtak azt mindenáron hatalmukba keriteni. Minek az lett a következménye, hogy midőn Apor László erdélyi vajda a szent koronát visszaadta és Róbert Károly vele megkoronáztatott: az ország rendei azt határozták, hogy ezentul a nemzet drága kincse ne Fejérvárott, hanem Visegrádon őriztessék.

A prépost és káptalan a király kápolnájává minősitett basilikával egyetemben ki volt véve ugy a veszprémi püspök — kinek megyéje területén állt Székesfejérvár — mint az esztergomi érsek joghatósága alól, s közvetlen a római pápa alá tartozott; s

a káptalanbeliek csak is az érseki zsinaton voltak kötelesek egyedül azért megjelenni, „hogy ott megtanulván a hit ágozatait, a törvényes fegyelemtől el ne távozzanak.“ [1]) Függetlenségéről a XIII. századból való több okmányon kivül jellemző bizonyitékot nyujt Tivadar prépostnak 1289-ben tett esküje is, ki, miután megválasztatását a szent szék megerősité, igy kezdte azt: „én, Tivadar, közvetlenül a római szent székhez tartozó Székesfejérvári egyház prépostja, esküszöm . . .“ [2])

A prépostok, Erzsébet királyné kérésére, V. Orbán pápa 1366-ban kelt levele által (XVI. Okl.) kitüntetésképp a főpapi diszjelvényekkel, a püspöksüveggel és ezüst pásztorbottal is fel lettek ruházva, s mint ilyet nevezék a káptalanbeliek 1396-ban Zudar János prépostjukat, hasonlókép Miklóst 1406-ban „Praelatusuknak“, főpapjuknak. [3])

Az esztergomi érsekek megkisérlék ugyan többször a prépost és káptalannak Sz. Istvántól nyert függetlenségét korlátozni, s joghatóságukat reájuk kiterjeszteni, de sikertelenül; noha e czél keresztülvitelétől olykor-olykor egyik másik pápa sem idegenkedett. Igy tudjuk, hogy III. Kelemen pápa 1191-ben jan. 8-án meghagyja Katapán prépostnak, ugyszinte a pannonhalmi apátnak, hogy elődeik példájára (?) az esztergomi érseknek engedelmeskedjenek. [4]) Dömötör esztergomi választott bibornok érsek 1382-ben szinte ezt akarta kieszközölni VI. Orbán pápánál, de István prépost ellentállt s daczára, hogy a választott

---

[1]) Hartwik. XII. és a (XV. Okl.)

[2]) Szvorényi Amoenit. Fasc. 5. 29. l.

[3]) U. o. 29. l.

[4]) Knauz. Az esztergomi főegyház Okmánytára. I. füzet. 13. l.

érsek kivánatára, — kit Orbán utódja IX. Bonifácz Magyarországban eddig ismeretlen rangra, a szent szék „született követének“ méltóságára emelt, — több társaskáptalant, u. m. a dömösit, titelit, aradit, ó-budait és a szebenit szoritotta joghatósága alá, a székesfejérvárinak függetlensége még sem lett megtörve. Azonban 1430-ban, midőn Benedek prépost Palóczy György érsek ellenében jogait védte, s az ügy az érsek részéről V. Márton pápa elé felebbeztetvén, látszólag az érsek javára dölt el, mégis csorbát szenvedett; mert habár a prépost Zsigmond király által is támogatva a pápánál orvoslatot keresett, ennek hirtelen halála miatt azt meg nem nyerhette.

Azonban a látszólagos csorbát helyre ütötte 1431-ben IV. Jenő pápa egy terjedelmes és nagyon érdekes levelével, melyet a fejérvári préposthoz intézett. Ezen levélben elmondja Jenő pápa, hogy elődje, Márton, megerősitette ugyan a fejérvári egyházat az ő szabadalmaiban, hogy t. i. senki másnak ne legyen alávetve mint egyedül a pápának vagy az annak oldala mellül küldött „legatusnak“, követének, hogy semmiféle érsek vagy püspöknek nem szabad a fejérvári templomban a király és a prépost hivása nélkül ünnepi misét mondani, a kenetek szentelését és a papszentelést mindenkor csak a meghivott püspök végezheti, hogy a netáni nagy interdictum idejében a káptalanbelieknek joguk van zárt ajtók mögött harangozás nélkül misézni, hogy minden érseki püspöki hatóságtól, egyházi törvényszékek vagy delegált birróságoktól mentesek és ezekben a nevezett káptalant ő is megerősiti, de ki mondja a „legatus“ szóra nézve azt is, a mibe t. i. az esztergomi érsek Márton pápa bullájában kapaszkodhatott, a hol t. i.

a pápának oldala mellől küldött követről van szó, kimondja, hogy semmiféle egyházi vagy világi hatóságok és személynek nincsenek alávetve, még ha az a született követi méltóságot viselné is; a minőt t. i. viselt akkor már az esztergomi érsek. Érvénytelennek mond ki minden ezzel ellenkező intézkedést, világos szavakkal, határozott alakban kijelenti, hogy akarom, rendelem és határozom, hogy a fejérvári egyház és annak káptalana minden régi jogában megmaradjon, a melyekben őt elődei t. i. III. Sándor, III. Kelemen, Incze és Bonifácz megerősitették, János és Márton pápák intézkedései pedig érvényteleneknek tekintendők. Az igen érdekes és fontos oklevél, melyet terjedelme miatt nem mellékelhetek, közölve van Theiner Monumentainak II. kötete 212—215. lapjain.

Idővel azonban a római szék nézete is megváltozott; a mit megerősitettek az elődök, azt megsemmisitették az utódok. Az ujonnan kieszelt jogczim, melynek alapján később az esztergomi érsek a fejérvári egyház és káptalanra hitték joghatóságukat kiterjeszthetni, az V. László kérésére V. Miklós pápától az esztergomi érseknek Széchy Dénesnek s utódainak 1452-ben adott primás s született követi czim vala, melyhez füzve volt a jog is, minden magyarországi egyház, még a kiváltságoltak fölött is, minden tekintetben fönhatóságot gyakorolni, — ha az apostoli elődök másként intézkedtek volna is. II. Pius ugyan nem, de IX. Bonifácz már tett olyféle nyilatkozatokat, hogy a primási szék fönhatósága alá rendelt több egyház és káptalan közé tartozik a székesfejérvári is; de Oláh Miklós, ki daczára, hogy több oly prépostot és apátot, kik primási és született követi joghatósága alá valának rendelve mint engedet-

leneket 1557. aug. 1-ére maga elé idézett: a fejérváriról említést sem tett. A másfél század alatt még t. i. a török ült a nyakunkon s a káptalan szétszóródott, szünetelt a kérdés is. Elkeseredett harcz fejlődött ki azonban Nesselrode Vilmos Ferencz gróf, prépost idejében, ki egyszersmind veszprémi püspök is volt, s ki mint ilyen a fejérvári templomban püspöki jogokat is követelt magának. Kedvező alkalom nyilt tehát ellene ujolag föllépni. A kérdés 1718-ban Rómába került, a Congregatióban érveltek jobbra is, balra is, felhozák, hogy ha kötelesek voltak a prépostok az érseki zsinatban megjelenni, kötelesek magokat az érseknek alá is vetni, stb. Kolonits bibornok érsek végre önhatalmulag vette el a prépost kiváltságát, s megtiltotta, hogy bárki neki engedelmeskedjék; a káptalan tulajdonát lefoglalá, s mint sajátját a városnak haszonbérbe adá. Ezen eljárás ellen ismét Barnabeis Bódog prépost tiltakozott, Rómában pedig soká nem akartak határozni, forgatták a dolgot ide-oda, az érsek érvei nem voltak tizenhárom próbásak, az akkori áramlat pedig az ily kiváltságolásoknak szinte ellene volt; végre megtalálták a nyitját s kimondatott, hogy a fejérvári prépost az esztergomi érseknek nem mint ilyennek, hanem mint apostoli követnek tartozik engedelmeskedni. De nem is csoda, hisz ez időben már a káptalan mint testület nem is létezett.

A káptalan tagjai ugy egyházi, mint társadalmi tekintetben előkelő állást foglaltak el. — Koronázáskor a prépost a főszerpapi tisztet viselte, a többi kanonok pedig a király öltöztetését s egyéb egyházi szolgálatot teljesite. Egy adat meglepő fényt derit a szfejérvári kanonokok ezen tisztségére. IV.

László király ugyanis Syster fiának, Benedek mester fejérvári kanonok ugy Pál és többi testvéreinek, mivel az első őt a koronázáskor felöltöztette, Fejérmegyében levő Csősz földét ajándékozta 1279-ben. Ugyanezen adományozást megerősiti III. Endre király Benedek testvérének Pál mester székesfejérvári olvasó kanonoknak is hű szolgálati jutalmául 1291. május 18-án. [1])

Számuk nagy lehetett, mert IX. Gergelynek 1234-ben kelt oklevele szerint, prenestei Jakab pápai követ a kanonokok számát negyvenre szoritotta, kik közül tizenhétnek áldozárnak kellett lennie, székük volt az egyházban; s meg volt nekik hagyva, hogy a karban fekete cappát viseljenek; házas kanonok a káptalanban meg nem türetett. [2]) A testület magyar volt, idegent nem igen vettek föl, s hogy mily előkelő családok tagjaiból kerültek ki a kanonokok, mutatják neveik, melyeket századokon keresztül az oklevelek sorolnak fel.

A káptalan mint kiváltságolt testület nem tartozott a városi hatóság alá, s a város területén levő vagyona is nem a városi hanem a megyei adórovó által iratott össze. Korábbi összeirás hiányában csak az 1543. évre támaszkodhatunk, s ebben látjuk, hogy például a káptalan birtokát képező Ingovány-utczában 35 porta, 1 biró és 38 szegény porta létezett; a káptalan várbeli utczájában 16 porta, 1 biró és 7 szegény porta, a Sz. Miklós káptalan tulajdonát képező külvárosi Sz. Miklós utczában 12 porta, 1 biró, 22 szegény porta, és 6 leégett porta szerepel.

[1]) A pecsét nélküli eredeti okmány tek. Békássy család levéltárában van. A győri tört. s rég. füzetek III. k. 2. füzetében 113. 114. l. közölte Rómer Flóris.

[2]) Cod. Dipl. III. II. 397. l.

A káptalan levéltára.

A káptalan hiteles hely is volt. Hiteles levélkiadásainak már a XII. század végén nyomára találni. II. András 1222-ben kiadott arany bullájának egyik példányát is levéltárában őrizte.[1]) Itt őriztetett az ugynevezett Sz. István legendája, vagyis az országnak Sz. István által megkezdett legelső telekkönyve, melybe a birtokadományozások és kiváltságok lettek bevezetve. E könyvet Róbert Károly, János őrkanonok idejében a sekrestyéből elvitette és Visegrádra szállitotta. (XVII. Okl.) Működési hatalma, pecséti hitelessége, a hármas könyv II. r. 21. t.-cz. értelmében hajdan az egész országra kiterjedt; hogy mily terjedelmesek lehettek ennélfogva bevallási könyvei az adásvevések, cserék és zálogokról, mily számosak a királyi megbizatások a vevő vagy adományos egyének, családoknak birtokukba vezetése eszközléséről, vagy a jogtalan adományozás, önkényü elfoglalás elleni ellenmondásokról stb. el lehet képzelni. Ügyesbajos egyesek, családok, testületek fölmentek a káptalanba s felvallák ügyeiket. Fölvétetett, bejegyeztetett, megőriztetett itt minden, mint egyéb hiteles helyü káptalanban vagy conventben, s miután ezen hiteles helyeken a könyvek és okmányok alapján minden bevallott dologról a káptalannak tudni s felvilágositást adni tehetségében állott: általános szólammá vált a kifejezés, melyet okos és sokat tudó emberekre szoktak alkalmazni: „ennek káptalan a feje.“

[1]) Másik példány szinte Sz.-Fejérvárott a keresztesek levéltárában volt letéve az Arany Bulla rendelkezése szerint.

A török uralom a káptalant elüzvén, hiteles helyi működését sem folytathatta, s igy történt, hogy az 1556. 39. t.-cz. értelmében hitelessége is megszünt.

Pecsétje 1246. és 1477-ről kerekded, körirata: „Sigillum Capituli Albensis Ecclesie“ volt, középett szüz Mária képe és az üdvözlő angyal. Kisebb pecsétje egy 1305-ki nyilt levele szerint, parabolica formáju volt. Három különböző korszakból a pecsétek

A székesfejérvári káptalan pecsétje 1246-ból.

mellékelt ábrákban láthatók. A függő pecsétek selyemzsinege különböző szinü volt. Egy 1269. jun. 30-án kelt kiadványon, melyben bizonyitja, hogy Chák Döme baranyai főispán, nyitramegyei Baroch földjét Fülöp esztergomi érseknek 40 márka közönséges ezüstön eladta, s melyen Dömötör mester prépost királyi vice Cancellár, Myke éneklő-, Felicián őr-, Mihály dékánkanonokok vannak nevezve, a függő

pecsét selyem zsinegje veres és ibolya szinü volt. — Egy 1272. évbeli okmányon pedig, melyben Mária királyné IV. Béla neje, Sixtus mester esztergomi olvasókanonok érdemeit, ki Rómában többször mint követ fáradozott, megjutalmazza, Hetény helységben levő birtokai adományozását átirja: a pecsét zöld és sárga selymen függ. [1])

A székesfejérvári káptalan pecsétje 1477-ből.

A székesfejérvári káptalan kisebb pecsétje 1385-ből.

Levéltára a sok veszedelem közt ki tudja hova került. Hogy a IV. László korabeli nagy tüzvészben nem pusztult el, abból következtetem, hogy a már felhozott Lodomér érsek féle levélben, melyben az egyházi könyvek elégéséről panaszkodik, a levéltár nem emlittetik. Midőn 1543-ban a török elfoglalta Székesfejérvárt, nagyon feltehető, hogy ugy a városi mint a megyei, de különösen a közokiratokat magában foglaló hiteles helyi levéltárakat a hatóságok,

[1]) Knauz. Az esztergomi főegyház okmánytára. I. f. Magyar Sion. III. k. 1. sz. 58. l.

illetve a káptalan a pusztulás ellen megmentendők, valamely biztos helyre szállitották. Ugy mondják, hogy a városét Pozsonyba vitték; valószinü-e ez? alább fogom megmondani. A vármegyéjéről fogalmam sincsen. Róla a török uralom kezdetéből csak annyi tudomásom van, a mennyit 1543. okt. 4-én Ágszentpéteri Nagy Benedek Fejérmegye alispánja, Pákozdi István táblabiró, a királyi ügyész, Nagy Máté megyei esküdt és Novai Albert megyei jegyző által Baracskai Pálffy Pál és Balázs valamint Dobozy Mihály között fenforgó ügyben tartott törvényszék végzésében mondanak, hogy t. i.: „minthogy a török kegyetlensége miatt a mi fejérvári székházunkba nem mehettünk: magunkhoz vevén a protokollumokat és megmaradt levéltári iratokat, Veszprém várába siettünk.“ [1]) És ez az odavetett néhány szó azt gyanittatja, hogy a megyei levéltárt nem mentették meg; a minthogy a mai megyei levéltár csakis nehány másolatot tartalmaz a régibb időből.

De hát hogyan vagyunk a káptalan hiteleshelyi levéltárával?

Szamosközy István erdélyi ember, a ki 1604. febr. 3-án az erdélyi rendekhez ir, hogy a levéltárak megmentése iránt érdeklődjenek, azt mondja e levelében, hogy: „ez elmult időkben történt veszedelmekben nem ilyen gondviselés volt ez féle drága marhára mint mostan. Budából, Pécsből, Zekesfeyervárból, Esztergomból Nagy-Zombatba takarták volt ez féle leveleket, melyekben most is az egész magyarországnak igazsága áll.“ [2])

---

[1]) Lásd Fejérvármegye tört. I. k. 376. l.

[2]) Tudománytár 1841. X. kötet. 64. s köv. ll.

A káptalani levéltárra nézve pedig általános a vélemény, hogy azt Pozsonyba szállitották, és azt is mondják, hogy a hiteles pecsétek is ott volnának. Igy állitja Rupp Jakab Magy. Orsz. Helyrajzi tört. I. k. 225. l.: „A kanonokok mihelyt a gyászos mohácsi vészről értesültek, a templom kincseivel és a levéltárral máshova menekültek. Ekép történt, hogy még Révay Péter tanusága szerint a 17. században a pozsonyi Sz.-Márton társastemplomában őriztetett a székesfejérvári káptalan két pecsétje, jegyzőkönyvei, tanuvallomásokkal és bizonyitványokkal telt két ládája s egyházi öltözetei.“

Hogy Pozsonyba szállitották: nagyon valószinü; de hogy innét elvitték, egy felhozandó adat következtetni engedi.

Mikor a Mária Terézia királynő által 1777-ben alapitott székesfejérvári székesegyházi káptalan az 1827. évi 26. t.-cz. értelmében hiteles helylyé emeltetett, legsürgősebb dolga volt, hogy a régi társaskáptalan hiteles helyi levéltárát felkutassa és visszaszerezze: Irt ez ügyben 1827. nov. 28-án az esztergomi, a pozsonyi, a nyitrai és a szepesi káptalanoknak, meg Kassa városának, s kérte mindegyikét, hogy nézze át levéltárait és lajstromait és ha találna valamely oklevelet, a mely a fejérvári régi káptalan levéltárából került volna a török időben oda, küldje meg, hogy igy hiteles helyi hivatásának a multra nézve is megfelelhessen. Irt 1836. nov. 30-án Kopácsy József veszprémi püspöknek is, kérve őt, hogy miután arról értesült, hogy a püspöki levéltárban léteznek Székesfejérvár és vidéke multját érdeklő oklevelek, kegyeskedjék azokat vele másolatban közölni. Kopácsy püspök meg is tette, mert azt hiszem onnét valók

a mai káptalani levéltárban levő s alább közlendő azon 8 db. egyszerü másolat, melyek a veszprémi püspök fejérvári palotájáról szólnak.

Kassa városa, csakugyan átkutatta levéltárát, 1828. martius 10-én felelt és közölte a Fejérvári káptalant érdeklő oklevelek lajstromát Hudák András városi levéltárnok hiteles kiadásában; de a mely oklevelek nem a fejérvári káptalan levéltárából valók voltak, hanem 5 db. királyi rendelet Domonkos fejérvári préposthoz intézve Késmárk és más városok kiváltása ügyében való eljárásra 1462-ből, egy db. pedig Székesfejérvár város megkeresése Kassa városához 1507-ből, hogy Richter Zsigmond fejérvári polgár követelését Huber Mihály kassai polgártól hajtsa be. (XVIII. Okl.)

A szepesi káptalan 1827. decz. 18-án feleli a levéltárnok értesitése alapján, hogy miután lehetséges, hogy egyéb túladunai hiteles helyek is keresik majd netán más helyekre vitt okleveleiket: mutassa fel a fejérvári káptalan azon oklevelek lajstromát, a melyeket keresnek, s ez annyival inkább szükséges, minthogy a szepesi káptalan levéltára is sokat szenvedett a Zápolya, Bethlen, Rákóczy és Tököly-féle mozgalmakban.

Az esztergomi káptalan azt válaszolta, hogy miután az ő levéltárában 1550 előtti oklevél alig van tiz darab, a többi pedig mind egy szálig családok és helyek szerint készitett lajstromok szerint van elrendezve és igy, hogy czélt érhessen, az egész levéltár minden egyes darabját átkellene vizsgálni, a mihez évek kellenének sat. sat., kéri tehát a folyamodó káptalant, hogy keresett okleveleinek lajstromát küldje meg.

A nyitrai káptalan válasza egyenesebb. Azt irja 1827. decz. 14-éről, hogy átnézette levéltárnokával az egész levéltárt, de abban nem volt feltalálható egyetlen egy oly oklevél sem, a mely a székesfejérvári káptalan levéltárából lett volna oda származtatva.

Végre a pozsonyi káptalan 1827. decz. 11-én igy felelt: Ambár az 1827. 26. t.-cz. értelmében nem a mi kötelességünk felfedezni, miféle oklevelek lettek a fejérvári káptalani levéltárból a pozsonyi káptalani levéltárba átszállitva, hanem a folyamodó káptalané, mindazon által átnézettük az elenchusokat, de nem találtunk nyomára annak, hogy a fejérvári káptalanból bármily okirat ide áttétetett volna.

Azonban a fejérvári káptalan nem nyugodott meg, hanem 1840. febr. 15-én a Felséghez folyamodott és kérte a kérvénye mellé csatolt elenchusban foglalt és a pozsonyi káptalan levéltárában levő oklevelek átadatását. Az oda csatolt lajstromot nem ismerem, annak másolata a mai káptalan levéltárában nincs meg, hogy honnét vette azt, nem tudom. De eredménytelen volt ez a lépése is, minthogy a m. kir. Helytartóság 1840. szept. 7-én 12671. sz. alatt következő értelemben válaszolt:

Minthogy az idézett 1827. 26. t.-cz 2-ik szakasza csakis azon oklevelek visszaadását rendeli el, a melyek a régi káptalan archivumában őriztettek és lettek a törökök betörésekor más káptalanokba elszállitva, a folyamodó káptalan által mellékelt lajstromban feltüntetett oklevelek pedig sem az illető káptalanra nem vonatkoznak, sem pedig nem igazoltatik, hogy azok a fejérvári káptalan levéltárában lettek volna valaha, hanem inkább a Székesfejérvárott léte-

zett másik hiteles hely, t. i. a keresztes vitézek konventjének tulajdonai voltak, és ezek, valamint a fejérvári régi káptalan között fenforgott peres ügyek aktáit képezik, és csak is azok levéltárában létezhettek, . . . ennélfogva a kérésnek hely nem adatik.

Ez volt a legprókátorosabb felelet! Pedig hát a fejérvári káptalan nem egyes oklevelet keresett, hanem kereste az egész levéltárt, melyet egész ládákban vélt valahol rejleni.

Székesfejérvár város tanácsa is megkereste 1867. jan. 15-én 300. sz. a. kelt levelében a pozsonyi káptalant, hogy a netán megőrzés végett oda vitt levéltárát engedné át. Mire a káptalan u. a. év jun. 16-án kelt válaszában azt mondja, hogy vannak ugyan Székesfejérvár városát érintő oklevelek nagy számban káptalani levéltárunkban, a melyeknek elenchusa is körülbelül 50 ivre terjed, mindazonáltal ezek az oklevelek nem a Fejérvár városi, hanem az itt székelt keresztes vitézek konventje levéltárából valók. És mellékel is egy lajstrom töredéket Fejérvár városát érintő több oklevélről, a melyek a keresztes vitézek tulajdonát képezték. (XIX. Okl.)

És ezzel be lett fejezve ugy a káptalani, mint a városi levéltárak holléte iránt inditott eredménytelen kutatás, azonban kiderült az, hogy a keresztes vitézek hiteleshelyi konventjének levéltára pozsonyi káptalanba került s maig is ott őriztetik, de a városé nem.

Azon feljegyzés tehát, a mely a székesfejérvári basilika egyházi ruhái és kincseiről 1600-ban Pozsonyban felvett és már fentebb emlitett lajstromban foglaltatik, [1]) a mely lajstrom meg van emlitve a XIX.

[1]) Knauz N. Magyar Sion. I. 711. l.

oklevél Capsa 63. 9-ik száma alatt is, azon feljegyzés, mondom, mely a Sz. László koponyája, ennek ezüst tartója, egyházi edények, Sz. László ezüst kürtje sat. felsorolása után tétetik, hogy t. i. „mindezeket a Reverendissimus a török háboruk veszélye elől magával vitte biztosabb helyre“, arra hagy következtetni, hogy az az ismeretlen Reverendissimus talán a fvári káptalani levéltárat is magával vitte valahova.

Hogy a török betörésekor élő fejérvári prépost Krecsmár Lőrincz nem mentette meg a levéltárt, onnét gyanitom, mert ő, ki részt vett a mohácsi csatában is, 1543-ban, Fejérvár elfoglalása évében szünt meg fejérvári prépost lenni. Zápolya által 1530-ban kinevezett Varallyai Szaniszló ellenprépost pedig 1541-ben már pécsi püspök volt. Az őrkanonokságot is Oláh Miklós birta 1527-től 1563-ig, de mindig távol lévén Fejérvártól, ő sem menthette meg a levéltárt, igy annak hollétét talán a jövő idők fogják felderiteni.

A préposlok.

A székesfejérvári társas káptalan prépostjait akarom e czikkelyben ismertetni. Ha feltüntettem Fejérvármegye történetének I. kötetében a vármegye főispánjait lehetőleg összes tisztviselőivel, ha felfogom sorolni székvárosunk biráit a legkorábbi időktől kezdve a mennyire t. i. a történelmi adatokban azokat feltaláltam egész a mai napig: miért ne tenném ezt a maga nemében páratlan káptalan történelmileg nevezetes tagjaival, a kik közjogi és egyházi hivatásuknál fogva a magyar hazának századokon keresztül kiváló szolgálatokat tettek.

Ne képzeljük, hogy a káptalanok tagjai csupán csak a breviárium recitálására voltak utalva, nem; ők szolgálták az egyházat és a hazát egyéb téren is. Tanitottak az iskolákban, mentek az ország minden részébe, hogy mint a hiteles hely kiküldöttei a királyi emberrel együtt a király, a nádor, ugy az országbiró megbizásait a birtokba iktatások, inkvizitiók, tanukihallgatások stb. ügyében végrehajtsák, valamint az adásvevéseket és végrendeleteket könyvükbe jegyezzék.

Ha pedig ellenség tört a hazára, kardot kötöttek, lóra ültek, s mentek a király oldala mellé, hogy meghaljanak a hazáért, a királyért, a mint tette András prépost és alkanczellár, ki Róbert Károlynak Bazarád elleni hadjáratában több főpaptársával elesett; a mikor elveszett a nála volt királyi pecsét is. Vagy Kálmáncsay Domonkos prépost, a ki Miksa ellen lépésről-lépésre védte Fejérvárt, végre a basilika tornyába vonulva védte a templom kincseit. Vagy Krecsmár Lőrincz prépost, a ki ott küzdött II. Lajos mellett Mohácsnál, a mikor a magyar szabadság ege beborult.

Azonban a legfőbb okot, hogy őket megismertessem abban találom, hogy ezek közül választották Árpádkori királyaink udvari kanczelláriájuk vezetőit, a királyi kanczellárokat, a mely méltóság, habár kezdetben szerényebb körben mozgott is, de később már magában is az azon kornak megfelelő magas müveltséget, a méltósághoz kötött kötelességek alapos tudását, mindenek fölött pedig a király teljes bizalmát föltételezte. A mely méltóságból aztán, mely az 1291. évi országos végzeményeknél fogva törvényesen csak is a székesfejérvári káptalanhoz volt kötve,

az illető prépost-kanczellárok legtöbbnyire püspöki és érseki székekre emeltetvén, a fejérvári káptalan lett az ország püspökei és érsekeinek mintegy növeldéje.

Minthogy pedig munkámat nemcsak a müveltebb köröknek irom, a melyek a királyi kanczellári méltóságról fogalommal birnak, hanem a népnek is: hogy ez is megismerje ezen országos méltóság történelmi fontosságát és kiválóságát és következtetést tudjon vonni arra nézve, mily fényt árasztott ez a tisztség a fejérvári káptalanra és magára Székesfejérvár városára, tájékozásul a kanczellári méltóság fejlődése és hatásköréről is elmondom a legszükségesebbeket.

A mióta emberek vannak a világon, a birtok- és jogszerzési vágy mindig meg volt bennük. Meg volt őseinkben is, kivált hogy ha a haza és trón érdekében tett hű szolgálataik jutalmazásáról volt szó. A birtokot és jogot pedig a király adta. A ki tehát a királytól valamit el akart nyerni, kérését legtöbbnyire személyesen terjeszté elé. Fölkereste a királyt „ad nostram accedens presentiam“ személyünk jelenléte elé járult, igy beszél III. Béla 1175. és 1181. évi okleveleiben, mikor a zágrábi püspök és a kanonokok kérelmükkel hozzá jöttek Székesfejérvárra. [1]) Ha a király teljesité a kérést és megadá a birtokot vagy kiváltságot, maga ez az „adás“ a „sola traditio“ nem volt elégséges arra, hogy a jogot a birtokra vagy kiváltságra megállapitsa, hanem meg kellett azt oklevéllel is erősittetni. Alakult tehát az a hivatal, mely ezen jogot adó és kiváltságokat biztositó okleveleknek szövegezését, kiállitását a király

[1]) Wenzel. Árpádkori uj okmt. III. 232. l.

akaratából, rendeletéből elvégezze, és ez a hivatal „királyi kanczellária“ nevet vett föl. Ezen kanczellária tehát a király parancsára adománylevelet állitott ki, vagy pedig ha régi, okleveles alapon nyugvó kiváltságok megujitása volt szóban, a kanczellária volt hivatva megitélni, jogosak-e arra az igények, nem alapul-e valamely jog hamisitványon, hiteles-e valamely oklevél, melynek megerősitését vagy ujabb alakban való kiadását kérik.

Ennek a királyi kanczelláriának személyzete, mely kezdetben folyton a királyt környezte, eleintén szerény állásban és szükebb munkakörben mozog, de foglalkozásánál, az oklevelek nagy becsénél fogva teljesen megbizhatónak kellett lennie, s befolyása az oklevelek kiadása körül mindig nagyobbodik, megválasztatásakor tehát a király bizalma volt az irányadó.

A király ezen magántisztviselőiből lassankint az ország egyik legtekintélyesebb, legelső méltósága lesz; és betöltőjének már nem csupán az oklevelek ügyében, hanem országos dolgokban is döntő szava lesz, sokszor magát a királyt is helyettesiti. Az eleintén korlátolt munkakörben mozgó kanczelláriának kezenyomát az Árpádok korának végével megtaláljuk nemcsak a királyi oklevelek kiállitásában, hanem nagy fontosságu magánjogi cselekvényekben, birói itéletekben, nemzetközi szerződésekben, a királyi tanácsban. A királyi oklevelekkel — a középkorban oly nagy értékkel biró iratokkal — való foglalkozás mindazok tekintélyét magasra emelte, a kiknek a közrebocsájtásban részük volt.

És ennek a királyi kanczelláriának vezetése már bölcsőkorától kezdve a legkidomborodóbb fejlettségéig legtöbbnyire a székesfejérvári társaskáptalan tagjaira

lett bizva; ezeket és pedig különösen a prépostokat szemelték ki királyaink arra, hogy a fejlődés kezdetén notáriussaik, később kanczellárjaik, a mikor pedig ennek a méltóságnak fénye az érsekekre szállt át, alkanczellárjaik legyenek; úgyannyira, hogy az 1291. évi országos végzemények [1]) megalapitván káptalanunk jogát ez állásra, a mit már IX. Gergely pápa levelében [2]) 1240-ben is kifejezve látunk: csupán az Árpádkor alatt körülbelül harmincz kanczellár szerepelt a székesfejérvári káptalannak legtöbbnyire prépostjai közül.

De lássuk a prépostok sorát, hogy a közöttük kiemelkedő kanczellárokkal is megismerkedhessünk. A legelső volt:

1022. Konrád, a ki magára vállalta a tolmács szerepét magyar nyelven adni elő azt a beszédet, melyet Nagy Boldog Asszony napján Szent István és az egybegyült főranguak és nép sokasága előtt Sz. Gellért itt Fejérvárott tartott.

1082. Fábián.

1093. Katapán.

1111—1113. Feliczián.

1134. Péter. Ezt II. Béla u. a. évben Lothár császárhoz küldötte, hogy azt Borics ellen, ki a magyar koronára való igényeivel neki sok zavart okozott, szövetségesévé tegye; a mi sikerült is, Péter prépost pedig ajándékokkal tért vissza. [3])

1138. Katapán.

Ez időben már a fejérvári káptalan egyik em-

---

[1]) Dr. Fejérpataki László. A királyi kanczellária az Árpádok korában. 24. 41. l.

[2]) Fejér C. D. IV. 1. 180. l.

[3]) Pauer J. Az Egyházi Rend érdeme. M. O. I. 83. l.

bere vesz részt II. Béla királyi kanczelláriájában, t. i. Barnabás kanonok, a ki 1146-tól 1157-ig mint jegyző, 1158-ban pedig már mint kanczellár szerepel; de azért ugyanazt végzi a mit előbb, t. i. az okleveleket irja. Barnabás kanczellári müködését oly okleveleknek eredetijében, melyeknek irójaként ő van megnevezve, lehetetlen föl nem ismerni. Ő irta a pannonhalmi levéltárban őrzött 1146. és 1150-iki okleveleket. [1]) Jellemző szépirását föl lehet ismerni, oly levelekben is, melyeknek irója megnevezve nincs. Ő irta az esztergomi káptalanban őrzött ólom bullás oklevelet, továbbá II. Geyzának 1142. körül a spalatói érsekhez és comeshez intézett magánlevelét, mely a bécsi állami levéltárban őriztetik; mi azt bizonyitja, hogy Barnabás nem csak szorosabb értelemben vett okleveleket irt, hanem a király politikai levelezését is vitte. Ez időben már kanczellár volt; később III. István alatt budai prépositá lett.

1170. Gergely.

1190—1198. Katapán. Prépostsága első évében lett III. Béla kanczellárjává. Vele együtt lép föl az oklevek formai részének meghatározott sorrendje és a kanczellár közremüködését az oklevelek kiállitásánál csaknem kivétel nélkül ez alakban tartalmazó sor mutatja: „Datum per manus magistri Catapani Albensis praepositi aulae regiae cancellarii“, „Kelt Katapán mester a fejérvári prépost és királyi kanczellár keze által.“ Világosan látjuk ezt III. Béla okleveleinek fenmaradt eredeti példányaiból. Katapán kezéből keltek ugyanis azon oklevelek, melyeket a király 1193-ban a székesfejérvári kereszteseknek [2]) és ugyanazon évben

[1]) Capsa 8. litt. B. és Capsa 31. litt. A. jelzet alatt.

[2]) Knauz Mon. Eccl. Strig. I. 142. l.

a Wegliai grófoknak ad,[1] az ő nevét találjuk az 1194-ben Domonkos bán részére adottban,[2] Imre király egy 1197-iki oklevelében[3] 1198-tól kezdve előbb mint egri választott[4] utóbb valóságos püspök szerepel az oklevelek záradékában.[5] Ekkor ott hagyja a kanczelláriát és egyedül püspöki hivatásának él.

A prépostságban még 1198-ban egy G. betüvel jelzett névtelen követte, ezt pedig

1202—1204. Péter, a ki egyszersmind Imre király kanczellárja volt, s bár a legkorábbi oklevele 1202-ben[6] a legkésőbbi 1204-ben kelt,[7] azért kétségtelen, hogy Imre királynak mindvégig kanczellárja volt. Később győri püspök lett.

1207—1209. Róbert. II. Endre király kanczellárja volt fejérvári prépost korától kezdve. Neve külföldi eredetűre utal. Az okleveleket mind ő signálja, de 1209-ben csak egyet[8] mert még ugyanazon évben a veszprémi káptalan választotta meg püspökének. Nagy tehetségű ember volt. Fontos ügyek elintézését bizta rá ugy a pápa, mint a magyar király. A közte és a szent-mártoni apát között fenforgó ügyet, az ő közbenjárására a pápa ugy intézte el, hogy a monostort a somogyi tizedek birásában meghagyta, a monostor plébániáira azonban a püspöki joghatóságot helyreállitotta. A királynét koronázó jogát illető ügyben Rómába ment, s ott megkötötte

---

[1] Kukuljevic. II. 169. l.
[2] Wenzel. XI. 56. l.
[3] Fejér C. Dipl. II. 308. l.
[4] U. o. 344. l.
[5] Hazai Okmt. VII. 2. l.
[6] Fejér. C. Dipl. II. 395. l.
[7] Wenzel. I. 91. l.
[8] U. o. VI. 333. l.

János esztergomi érsekkel az egyezményt, valamint a szent-mártoni apát közt az ujabb megállapodást. Nagy része van a II. András által kiadott aranybulla létrehozásának dicsőségében. Kiváló tollal ecsetelte ezen főpap tevékenységét Fraknói püspök a Mon. Vesp. Eccl. czimü nagyszerü müvében [1]) 1226-ban esztergomi érsek lett, s az maradt 1239-ig.

1212—1217. Tamás. Az alkanczellári állást töltötte be még mint szebeni prépost 1210—1212-ig, fejérvári prépost marad egész 1217-ig és kanczellár is, de 1217-től 1223-ig egri püspök, 1224-ben esztergomi érsek lett. 1214-ben mint fejérvári prépostot fölmenti II. Endre a Rómában tartandó zsinaton való megjelenéstől azért, mert a királyt a sz. földre kellett kisérnie. [2])

1218—1229. Corard. Több pápai oklevélben emlittetik, melyek a fejérvári káptalan és a szent-mártoni apát közötti ügyekben adattak ki. [3]).

Nem mint prépostot, de mint fejérvári olvasó kanonokot emlitem itt meg Zelandot a Kaplony nemzetségből való Vasvári Márton comes fiát, [4]) a ki 1226-ban kanczellár volt, azután veszprémi prépost és püspök lett. Mint ilyennek óriási küzdelmei voltak ugy IV. Bélával, kinek ellenére választotta meg a káptalan püspökké, valamint megyei papságával. Csak azt emlitem meg róla, hogy az egész papság megtagadta neki és a főespereseknek az engedelmességet, és pedig azért, mert Róbert püspök intézkedése folytán a lelkészkedő papság kötelezve lett

---

[1]) LXXIX.—LXXXVIII. l. l.
[2]) Fejér. C. D. III. 1. 165. l.
[3]) Fraknói id. m. 65. 69. 80. ll
[4]) Hazai Okmt. VI. 30. l.

jövedelme felét a káptalannak átadni, aztán meg a püspök is, meg a főesperesek is a kánoni látogatások alkalmával a plébániákon megszállván, a lelkészeknek nagy költségeket okoztak, s tőlük nagy dijakat vettek. Kezdetben csak a zalavári apátság plébánosai álltak fel, azután fölkelt az egész megye papsága. Megkisérték az ügyet az esztergomi érsek előtt kiegyenliteni, de sikertelenül; végre a püspök és káptalan kérésére a pápa megengedte, hogy Farkas fejérvári prépost legyen az ügy birája, a kinek elnöklete alatt pétervaradi (béla-forrási), szentgotthárdi és zirczi apátok 1253. ápril 30-án Székesfejérvárott megjelentek. A biróság nov. 19-ére ugyan oda egyrészről a veszprémi püspököt és káptalant, másrészről a veszprémi egyházmegye papságát megidézte.

Ferencz püspök az egész káptalanával megjelent a biróság előtt, a megyei papság csak két meghatalmazottat küldött, ezek azonnal tiltakoztak a biráskodás ellen, állitván, hogy a pápai dekretum a pápa tudta nélkül adatott ki. Fellebbeztek. Ez el nem fogadtatott. Uj terminus tüzetett ki, de az eredményről nem szólnak az oklevelek. [1])

1230. Miklós, egyszersmind alkanczellár.

1230—1231. Péter, egyszersmind alkanczellár; egy 1231. évi alapitó levél szerint Gugh Comes fia volt [2]) őt követi

1240. Mihály; már alkanczellár volt 1231-ben s mint ilyen lett fejérvári prépost. Azonban visszaélései miatt e méltóságától IX. Gergely pápa fölfüggesztette. [3]) A kanczellári méltóságot Péter és

[1]) Fraknói id. m. LXXXIX.—LXXXXIV. l. l.
[2]) Fejér C. Dipl. VII. 1. 126. l.
[3]) U. o. IV. 1. 180. l.

Mihály idejében a fejérmegyei Csák nemzetségből származott Ugrin kalocsai érsek viselte, de csak annak fényében ragyogott, mert a teendőket az alkanczellárok végezik.

1240—1241. Benedek. Az előbbi évben cserélte fel budai prépostságát a fejérvárival, a mikor megkapta a kanczellári méltóságot is. Mint fejérvári prépost az utolsó oklevelet 1240. aug. 12-én állitotta ki. [1]) Egy 1241. szept. 23. kelt levélben prépostságán kivül kalocsai választott érsek, megerősittetik 1243. jul. 15-én és már 1244-től mint ilyen szerepel. 1254. febr. 25-én esztergomi érsekké lett, kanczellárságát pedig élte fogytáig, t. i. 1261-ig jul. körül megtartotta. Kiséretében volt IV. Bélának, mikor ez a tatárok elől Spalatoba menekült.

1244. Farkas, alkanczellár. Prépostságában IV. Kelemen pápa megbizásából az esztergomi érsek és a zágrábi püspök erősitik meg. [2])

1244—1250. Ákos, alkanczellár és királynéi kanczellár volt már őrkanonok korában, azután lett budai és fejérvári prépost, végre mint ilyen 1251-ben pécsi püspök és a királytól, ki az ő kanczellári érdemeit nagyon kiemeli, donatiot kap. [3])

1251—1252. Jób. Az előbbi év nov. 23-án egy királyi oklevél végén mint székesfejérvári prépost és alkanczellár emlittetik. [4]) Emliti őt IV. Béla még 1252. jun. 15-én mint pécsi választott és megerősitett püspököt és alkanczellárt a ki egy ügyben a

[1]) Wenzel. VII. 115. l.
[2]) Fraknói id. m. 153. l.
[3]) Fejér C. Dipl. IV. 2. 95. l.
[4]) U. o. 107. l.

királynak referált, [1]) később mint pécsi püspök rövid ideig IV. László kanczellárja volt.

1252—1254. Lindvai Bánfy Tamás. Mint alkanczellár két oklevelet signál 1252. és 1254-ből. [2]) 1255-ben IV. Sándor pápa az ő kalocsai érsekké választatása ügyében intézkedik és róla mint alkanczellárról beszél. [3]) Az ő alkanczellársága alatt 1254-ben kap a fejérvári káptalan a királytól birtokot, de ennek levelét nem ő, ki prépost volt, signálja, hanem a kanczellár, Benedek érsek. [4])

1255. Achilles.

1255—1257. Smaragd. Állitólag Francziaországból, Campániából származott. Azon előkelő családnak tagja, mely a XIII. században birta Zsámbékot, Perbált és Pátkát. E család tagjai t. i. Eynardi Egyed és Smaragd comesek gazdagitották, a zsámbéki premontrei prépostságot Zsámbék egy részével, Pátka és Szerdahelylyel, s a mely adományozást a mi Smaragdunk, továbbá fivérei Eynard szolgagyőri főispán és Gilét kérésére IV. Béla 1258-ban ujra megerősiti. [5]) Mint fejérvári választott prépost és alkanczellár emlittetik legelőször egy oklevélben, melyben mint királyi kiküldött szerepel. [6]) A fejérvári káptalan kiadványaiban egész 1256. augusztus 25-ig mindig mint alkanczellár és választott prépost emlittetik; megerősitve prépostságában 1256. szeptember havában lehetett csak, mert 1256. október 6-tól kezdve neveztetik csak a káptalani mint a királyi ok-

[1]) Wenzel VII. 342. l.
[2]) Fejér IV. 2. 140. és VI. 2. 379. l.
[3]) U. o. IV. 2. 308. l.
[4]) U. o. 230. l.
[5]) Dr. Wertner Mór. A Magyar nemzetségek. II. 417. l.
[6]) Fejér C. Dipl. IV. 2. 317. l.

levelekben prépostnak. Mint prépost és alkanczellár utoljára 1257. martius 30-án adott ki oklevelet. [1]) Ugyanezen év május 30. oklevelében fejérvári prépostságán kivül kalocsai választott érseknek is nevezi magát. [2]) Igy ir 1258. aug. 7-ig. Ő az egyetlen alkanczellár az Árpádok korában, kinek kezéből aranybulla is kelt. [3]) Később mint kalocsai érsek V. István ifjabb király kanczellárja lett.

1258-ban Fülöp választatott fejérvári prépostá.

1259-ben Benedek, prépost és kanczellár.

1260—1262. Pál. Pozsonyi prépostból lett fejérvári választott prépost, magával hozván az alkanczellári méltóságot is. Ugy az ő általa kiadott oklevelekben, mint a fejérvári káptalanéiban 1262. aug. 3-ig alkanczellárnak neveztetik. Alkanczellári érdemeiért a királytól adományt nyer. [4]) IV. Béla őt 1259-ben, hogy a tatárok ellen segitséget kérjen a pápához küldi. Később veszprémi püspök és Mária királynőnek, utóbb pedig IV. Lászlónak kanczellárja lett. Az ő kanczellársága idejében adja ki a király 1269. decz. 22-én azt a nevezetes oklevelet, melylyel a királynői kanczellárságot az ő székéhez, a veszprémi püspökséghez köti. [5])

1262—1266. Farkas. Székesfejérvári választott prépostként vette át az alkanczellárságot. Az 1262-ik év végén zágrábi püspökké választatott, de megtartotta a fejérvári választott prépostságot is mindaddig, mig IV. Kelemen 1266-ban a prépostságban őt a ki el-

---

[1]) Hazai Okmt. VII. 69. l.
[2]) Wenzel XI. 439. l.
[3]) Fejér IV. 2. 450. l.
[4]) Fejér IV. 3. 286. l.
[5]) U. o. 405. l.

foglaltsága miatt a megerősitést mindeddig nem kérhette, megerősitette. 1268-ban győri püspök lett. Származására nézve a Beych nemből eredett.

1268—1277. Borsi Demeter. Mint választott prépost vette át az alkanczellárságot; prépostnak csak 1269. ápr. 9. után nevezi magát. Alkanczellárságát IV. Béla haláláig 1270. május 1-ig viselte s ezután csak mint prépost emlittetik. De átveszi az alkanczellárságot ismét IV. László alatt 1277. elején. Több oklevélben a fenti méltóságokon kivül „a pápa ur káplánja és alszerpapjának“ is nevezi magát. Részt vett az országos ügyekben is, igy 1277-ben a Rudolf császárral kötendő egyesség tárgyalásaiban is.

1277. Benedek, alkanczellár. [1])

1277, 1278. Tamás. Előbb IV. Béla notáriusa. Még Demeter prépost alkanczellársága idejében is, tehát 1277. első felében hantai prépost, notárius és comes capellae czimet visel. Demeternek mind a fejérvári prépostságban mind az alkanczellárságban utódja. Már 1277. aug. 20-án kelt oklevélben nevezi magát fejérvári választott prépostnak. Egy 1278. máj. 8-án kelt oklevél őt már fejérvári prépostnak és váczi választott püspöknek nevezi, [2]) mint ilyen a királynő majd a király kanczellárja lett. 1284-ben a királynő őt nagy adományban részesiti, s ez érdekes oklevélben előadja egész kanczellári pályáját, s kitünik, hogy Tamás testvérei igen előkelő személyek, s hogy igen gazdag, nagy birtokokkal biró családból származtak. [3])

---

[1]) Fejér C. Dipl. V. 2. 423. l.
[2]) U. o. 243. l.
[3]) U. o. V. 3. 210. l.

1278. Ilméri János, a már birt budai prépostságon és alkanczellárságon kivül, minthogy Tamás fejérvári prépost váczi püspökké lett, fejérvári prépostá is választatott. E prépostságban azonban nem erősittetett meg, mert ugyan ez év okt. 10-én már csak mint budai prépost és kalocsai választott érsek szerepel egy királyi oklevélben. Mint érsek rövid ideig maradt alkanczellár, mert 1278. nov. 14-én oklevelet adván ki, magát kanczellárnak nevezi. Őtet az oklevelek „decretorum doctor“ törvény tudornak is nevezik. Atyja, András comes, Ivanka comesnek fia volt, s az Ilméri, vagyis az Ürményi nemzetséghez tartozott. Később még 1278-ban IV. Lászlónak, majd III. Endrének lett kanczellárja.

Nevezetes szerepet vitt Ilméri János azon időben, mikor az Árpádok férfiágának kihalása után a nemzet VIII. Bonifácz pápa pártfogoltját Róbert Károlyt nem akarta királylyá elfogadni. A pápa ugyanis Magyarországot szentszéki hűbérnek nyilvánitván, az önérzetére ébredt nemzet szabad királyválasztási jogára támaszkodva heves ellenzéket képezett. Az ország nagyjai nagy többségéből alakult ezen ellenzéket az a kérdés foglalkoztatá: kit válaszszon a nemzet a maga királyává? A nagy nemzeti párt feje, mely a király szabad választásának jogát s ezzel együtt a nemzeti függetlenséget minden áron megőrizni kivánta, maga az ország nádora volt a hatalmas Csák Máté. Körülötte csoportosultak a nemzet legtöbb nagyjai, és a miben a magyar papság hazafiui érzelmeinek fényes bizonyságát láthatjuk, maga a püspöki kar nagy többsége is el volt határozva védelmezni a nemzet jogait a pápa igényei ellen. Ilméri János már ekkor kalocsai érsek, Endre egri, Imre váradi, Haab

váczi, Antal csanádi, Benedek veszprémi püspökök, Jakab szepesi czimzetes püspök, Apor Péter erdélyi és Miklós bosnya püspökök oly heves védőivé lőnek a nemzet szabad választási jogának, hogy Ilméri János kalocsai érsekben, Csák Máté mellett másik fejét láthatta a nemzeti párt. Ezen trónvillongás között sikerült a nemzeti pártnak Venczelt megválasztani, a kit aztán a rendek Székesfejérvárra kisértek, s 1301. aug. 27-én Ilméri János kalocsai érsek a Szent István koronájával megkoronázott. Hűséges szolgálataiért a király neki Budán 1301. szept. 26-án kelt levelével Palocsa várát adományozta.[1]) A történtekről értesülvén a pápa okt. 16-án kelt bullájával utasitja követét, hogy Ilméri János kalocsai érseket, ki „azon esztelenségre vetemedett“, hogy Venczelt megkoronázza s ezáltal mind az esztergomi érsek mind a szentszék jogait megsértette — (mert Gergely esztergomi érsek Róbert Károly pártján volt) négy hónap alatt a szentszék előtt személyesen megjelenni hivatalvesztés alatt kényszeritse, hogy e tettéért számot adjon. „Magyarország“, ugymond, „Szent Istvántól minden jogaival s hatalmával a római egyháznak lévén fölajánlva, csak ennek van joga arról intézkedni.“ Azonban János érseket e parancs már nem érte életben, ő a koronázás után nemsokára meghalt.

1278—1279. Miklós. Gyulafejérvári prépost volt, s előbb V. Istvánnak, mint ifjabb királynak, majd Erzsébet királyné kanczellárja lett, utóbb pedig IV. Lászlónak alkanczellárja és kanczellárja, a kinek uralkodása alatt t. i. esztergomi érsekké választatott. Azonban megfosztatván esztergomi érsekségétől, a

---

[1]) Fejér C. Dipl. VIII. 1. 67. 1.

mikor Ilméri János kalocsai érsekké és kanczellárá levése által a székesfejérvári prépostság megürült, ezt és az alkanczellári állást nyerte el. De Fülöp szentszéki követ megfosztá őt a prépostságtól is, s maradt csak alkanczellár, azonban 1279-ben egészen letünik. Változatos sorsát olvashatni Knauz N. Mon. Eccl. Strig. II. 1. és 129. s köv. l.

1287. Antal.

1287—1295. Tivadar. Szebeni prépostból fejérvárinak választatott, de megtartotta a szebenit is, a fejérváriban 1289-ben erősittetett meg. Alkanczellárságát már mint szebeni prépost viselte. Még mint választott fejérvári prépost kapott a királynétól adományt. [1]) Egy 1290. évi oklevélben szebeni és fejérvári prépostságán kivül váczi választott püspöknek is mondatik. Később győri püspökké lett, s ez volt 1297-en túl is. A budai káptalan 1294. évi oklevele szerint családi neve „de Tengurd," testvére pedig László comes volt. [2])

1295—1298. Gergely, Botond fia. Fejérmegyei nemes család ivadéka, mely Bicskét birta, s arról később a „Bicskei" nevet fel is vette. Már több év óta fejérvári kanonok, s 1295-ben, mikor Tivadar prépost a győri püspökségre ment át, préposttá lett, s mint ilyen kezdi alkanczellárságát. Ladomér esztergomi érsek 1298. év első napjaiban bekövetkezett halála után, a ki III. Endre pártján volt, nehány nap mulva nem ellenmondás nélkül Gergely választatott utódjául. Pauler Gyula igy ir róla: „III. Endre király szerette az ügyes, dolgos férfiut; Ladomér (érsek) ugy ajánlotta Rómában (a fejérvári prépostságra),

[1]) Wenzel IX. 571. l.

[2]) U. o. X. 252. l.

hogy nemes vér, ki a tudományban, a szent kánonokban kiválóan járatos. Gergely szigorú, kemény ember volt, Ladomérnak ereje és tapintata nélkül. Ő azokhoz a papokhoz tartozott, kik a hazai ügyekben is csak a pápára néztek; attól vártak mindenben parancsot, és minden rendeletét készek voltak teljesiteni. Lehet mondani, rajongott a szentszékért, és vigasztalhatatlan volt, hogy mikor prépositá lett, egyháza szegénysége miatt, nem utazhatott el mindjárt Rómába, hogy magát a pápának bemutassa. Benne is volt ambitió; az esztergomi érsekségre vágyakozott; de azt csak a pápaság kezéből akarta elfogadni. E feltétlen ragaszkodásában a szentszék iránt külön vált a többi magyar episcopatustól, mely — élén a két érsek — IV. László halála óta abban, a mi az ország világi dolgait illette, teljesen emancziplta magát a római curiától. Ladomér és társai sejthették, tudhatták, a mit III. Endre király ellenei tudtak, hogy Rómában Mária királynét, fiát, unokáját tartják Magyarország igazi, törvényes királyának, bár erre nézve, határozott lépés, kijelentés még nem történt; de az ő véleményük az általános nemzeti felfogás volt, hogy a magyar vérrel szerezte hazáját, nem pedig a pápától kapta. Vallását Rómának köszöni, de királyává azt választja, kit a törvény, kit a nemzet akar. Mig Ladomér élt, VIII. Bonifácz czélszerünek látta semmit sem tenni, hogy III. Endre király jogát kétségbe vonja, trónját megingassa. Nála, általa hiában is próbált volt szerencsét; de Gergelynek jellemében feküdt, hogy ha ily parancsot vesz, vagy ily kivánsággal találkozik, annak ne álljon ellent, sőt igyekezzék azt türelmetlen, erőszakos természetéhez képest, semmire sem tekintve, azonnal végrehajtani.

VIII. Bonifácz pápa III. Endre és Róbert Károly választási küzdelmei között, Ladomér halála után az esztergomi érseki székre oly embert keresett, ki szintén az Anjoukat pártolta s meg is találta emberét Gergely, fejérvári prépost személyében, ki a III. Endre által összehivott országgyülésen sohasem jelent meg, hanem társaitól is különvált. Ki is nevezte őt a pápa az esztergomi érsekség procuratorává, mint „kit nemes származás, tudomány, hatalmas barátok és rokonság, jártasság a közügyekben egyaránt ajánlanak.“ Gergely, Németujvári Henrik lázadó fiát, Iványt és társait feloldá az egyházi átok alól, melyet Ladomér és a magyar episcopatus azért mondott ki reájok, mert a nemzet által választott és meg is koronázott III. Endre ellenében kijelentették, hogy csak a szentszék által helybenhagyott királynak engedelmeskednek. E miatt az ellentét III. Endre és Gergely között egyre élesebb lőn. Az 1299-ben tartott országgyülésen Gergely nem is jelent meg. A többi püspökök és főurak igyekeztek őt kiegyeztetni III. Endrével, de ez Gergely makacs hűtlenségén hajótörést szenvedett. Gergely a főpapokat Veszprémbe hivta össze, e „gyanús helyre,“ mert annak vidéke a lázadók kezében volt, azok pedig vonakodtak megjelenni, miért Gergely őket egyházi átokkal fenyegette. Gergely érsek magaviselete felbontá az országgyülést. De mielőtt szétmentek volna, a király és az országgyülés kimondá, hogy minden interdictum, a mit Gergely ki talál mondani, semmis; érvénytelen és nem tekintendő olyannak, mintha a római szentszéktől eredne és a király, János kalocsai érsek, a püspökök, főurak, nemesek egész Magyarország nevében és megbizottjakép, még ott a Rákoson, Imre váradi

püspök, a hontmegyei Luka testvére, a debreczeni Szent-András templom alapitója, Gergely érsek ellen felebbezést jelentett be a pápához s abban elmondá, mikép viselte magát Gergely a király, a püspökök, az országgyülés iránt; felemlité, hogy a hűtlenek közé vonta magát, a kiket az egyház „rettentő bűneik“ miatt kebeléből kizárt, mert Isten egyházait feltörték, a szegénységet elnyomták, egyházi, világi keresztény hiveket megöltek és Magyarországot már majdnem négy király ideje óta vég nélkül való rettentő pusztitással, dúlással, rablással sanyargatták. Levele végén pedig III. Endrét, mint Magyarország királyát a szentszék különös oltalmába ajánlá. Ezután Endre pártja fegyvert fogott; Gergely ellenfeleit egyházi átokkal sujtá; a székesfejérvári országgyülés pedig az esztergomi érsekség birtokait Gergelytől elfoglalta. Majd az Anjouk is háborura készültek. A harczban VIII. Bonifácz pápa semlegességet tanusitott, sőt III. Endre követe ugy látá „nem helyesli, hogy a kis Károly Magyarországban kikötött.“ III. Endre 1301. jan. 14-én meghalt. Halála után pártja még vonakodott alkudni, de a főemberek lassan elhaltak. Igy János kalocsai érsek 1305. nov. 15-én hunyt el. Gergelyt pedig, ki nem tudott valóságos érsekké lenni, 1303. szept. 7-én IV. Fülöp franczia király emberei, Anagniban a pápát megrohanván, mellette megölték. [1])

Knauz sokkal szigoruabban itéli meg Gergely jellemét az ő életrajzában, melyet az idézett mű okleveleire támaszkodva irt meg. És méltán. Hűtlenségének pedig nem lehetett más indoka, mint a

---

[1]) Pauler Gy. A magyar nemzet története. II. kötet. 596. és a köv. ll.

beteges ambitio, feljutni a legmagasabb polczra bár mely eszközök, még a hűtlenség árán is. És ő ezt még sem tudta elérni; mert fejérvári prépost volt ugyan, a méltóságot viselte élete végeig, de megerősitve nem lett. Mert tudnunk kell, hogy a régi káptalan prépostját maga a káptalan választá, de megerősitését a pápa eszközlé. Azután érsekké nevezte a király, de megerősitése szinte a pápától függött. A megerősitést kereste tehát a pápánál és hogy ezt annál biztosabban megkapja, elpártolt püspök társaitól, el a nemzetgyüléstől, hűtlen lett királyához. Pedig erre nem volt szükség, hisz a pápa előbb-utóbb e nélkül is megerősitette volna állásaiban; de hát ő igy akart arra érdemeket szerezni. És mikor a szentszékhez ment, hogy czélját elérje, a pápa is elfordult tőle. Meghalt tehát a nélkül, hogy akár a fejérvári prépostságban, akár az esztergomi érsekségben megerősittetett volna.

1305. Tamás.

1312—1319. János mester, küküllői főesperes. Alkanczellár azon okmány szerint, melyben Róbert Károly Érdet a Tisza családnak adományozza 1318-ban.

1323. László. Alkanczellár, később kalocsai érsek.

1325—1330. András, alkanczellár. Ő kisérte Róbert Károlyt Bazarád elleni harczba Oláhországba, a hol Szécsy Dezsővel, Miklós erdélyi, Mihály pozsegai főpapokkal hősi halált szenvedett. [1])

1332—1333. Gotthárd.

1334—1349. Tatamér, kanczellár.

1356—1372. István.

1372. György.

[1]) Fejér C. Dipl. VIII. 1. 401. és 499. l.

1374—1375. Imre.

1396. Zudar János, egyházi jogtudor.

1396. Smaragd.

1406. Miklós, később kalocsai érsek.

1414—1432. Benedek apostoli jegyző, később győri püspök. Ez Zsigmondot az 1414-ben tartott konstanczi zsinatra kisérte. 1432-ben pedig IV. Jenő pápához követségbe ment. [1])

1447—1469. Györgyi Bodó Miklós kir. kanczellár.

1474—1495. Kálmáncsay Domonkos. 1462—1473-ig a fejérvári Sz. Miklósról czimzett bástyákon kivüli káptalan prépostja volt, azután lett a nagy káptalané. Ugy látszik székesfejérvári ember volt, itt birtak rokonai is, erre vallanak legalább azon ház adásvételi szerződések, melyek 1471-ben a város tanácsa előtt Csere Bálinték és Domonkos prépost, valamint ennek unokatestvére Kálmáncsay János fejérvári lakos között, 1474-ben pedig ez utóbbiak és nagy-lucsei Dóczy Orbán fejérvári Sz. Miklósról czimzett bástyákon kivüli káptalan prépostja között köttettek. [2]) Miként a Kassa város levéltárában őrzött oklevelek igazolják [3]) már 1463-ban Zápolya Istvánnal abban fáradozott, hogy több felső magyarországi város, köztük Kézsmárk a csehek kezéből visszaváltassék, és az ország határai helyreállittassanak. Többször járt Frigyes császárnál és Kázmér lengyel királynál követségben. Nála szállt meg Mátyás király Székesfejérvárott 1476. decz. 12. és 13-án midőn Beatrixxal való házassága alkalmával ide érkezett.

---

[1]) Egyetemes magyar Encyclop. 1870. VIII. 191. l.

[2]) Lásd mindkét oklevelet (VIII., IX. Okl.)

[3]) Lásd a XVII. Oklevelet.

S midőn 1490-ben a nagy fejedelem halála fölött a nemzet gyászbaborult, ő kisérte Mátyás tetemeit Bécsből Székesfejérvárra, s ő helyezé azokat a basilika közepén készitett ideiglenes sirboltba. II. Ulászló ép ugy becsülte Domonkosban az érdemet, mint Mátyás. Mikor a koronázásra Székesfejérvárra érkezett, szinte nála szállt meg. Ekkor történt, hogy János váradi püspök bevégezvén a koronázást, lemondott püspöki méltóságáról, elosztá vagyonát és ékszereit barátai között, melyek közül Domonkos az ő drága pecsétgyűrűjét kapta, és a Sz. Ferenczieknek rendjébe lépett. Kálmáncsay Domonkos volt az a hős, ki mikor Miksa császár 1490. nov. 6-án Székesfejérvárat ostrommal bevette, magához vevén az egyház kincseit, ékszereit és drága edényeit, több városi polgárral együtt a basilika tornyába vonult s onnét védekezett; miért is Miksa őt vagyonától és méltóságától megfosztotta.

Viselte a pannonhalmi apátság kommendátorságát, valamint a tengermelléki várak kormányzóságát is. Később szerémi, aztán váradi, majdan erdélyi püspök lett, a mely püspökségre való kinevezését akkép indokolta II. Ulászló VI. Sándor pápának 1501-ben irt levelében, hogy „azért nevezte őt ki erdélyi püspökké, hogy a török tőszomszédságában ilyen főpásztor legyen, de meg azért is, mert a káptalan óhajtását akarta teljesiteni.“ Bár Erdélyből a kalocsai érsekségre jelöltetett, azt alig foglalta el, mert ezen méltóságáról hallgat a történelem.

Fönmaradt Domonkos után egy hártyára irt, s gyönyörűen illusztrált munka a lambachi kolostorban, melyet Fejér Ipoly pannonhalmi főapát még tanár korában fedezett ott föl.

Domonkosnak, — kit történelmi emlékeink gyönyörű hanggal, kiváló rábeszélő tehetséggel megáldott igazi férfi szépségnek mondanak, ki a tudományokban mester, az országos ügyek elintézésében bölcs, a hazaszeretetben hős, a király iránti hűségben törhetlen, papi hivatásában a szent atyák tulajdonaiban volt bővelkedő — köszöni létét a régi korból megmaradt egyetlen épületünk a Sz. Annakápolna. Ő állitott 1488-ban városunk azon utczájában, melyben Sz. Imre született, ezen esemény megörökitése végett egy márvány emléket ezen felirattal: Reveren . . . Patr . . . Dominici Prepositi Hic Divi Stephani Carissima Proles Dux Emericus Dicitur esse Natus. Mely emléket 1734-ben találtak meg, [1]) de a melynek holléte ma ismeretlen.

1495. Tersathi Frangepán György gróf.

1502—1505. Bethlenfalvai Thurzó Zsigmond, kir. titoknok, később nyitrai, erdélyi és váradi püspök.

1508—1516. Graborjai Beriszló Péter, később veszprémi püspök, főkincstárnok, Dalmatia és Slavonia alkirálya. 1510-ben Sárkány Ambrussal volt követ Konstanczban Miksánál.

1517—1543. Krecsmár Lőrincz. Miksa főherczeg nevelője volt. Részt vett a mohácsi csatában. Azonban Zápolya is nevezett ki fejérvári prépostot, és pedig

Várallyay Szaniszló 1530-ban már prépost volt, egy 1537-iki oklevél szerint ez évben szinte annak neveztetik [2]) azonban 1541. október 20-án Ferdinand már pécsi püspökké nevezte. A török hódoltság idejében Szepesváralljára vonult, s ott a prépostságot

[1]) Pray Dissert. de S. Emerico. 73. l.

[2]) Pray. Specimen Hierarch. Hung. I. 182. 256. l.

birta. Eltemettetett u. o. Sirköve feliratát közli Koller Hist. Epp. Quinque Eccl. VI. 314. l.

A török 1543-ban elfoglalván Székesfejérvárt, a káptalan szétszórodott. Birtokait egyesek részint elfoglalták, részint pedig Ferdinand által 1556. szept. 6-án érdemes hazafiaknak, mint Tahy Ferencznek és Magócsy Tamásnak adományoztattak. Királyi kinevezések következtében csak a préposti és az őrkanonoki méltóságot töltették be, de legtöbbnyire püspökökkel és pedig amazok a következő sorrendben:

1545-ben Ugody Ferencz, mint csanádi püspök.

1556-tól 1567-ig Kevess András mint veszprémi püspök.

1587-ben Kutassy János pécsi, 1593-ban győri püspök, 1596-ban kalocsai és azután esztergomi érsek, főkanczellár és királyi helytartó lett s élte végeig az az 1601-ig megtartotta a fejérvári prépostságot. [1])

1604-től 1618-ig Herovics Mátyás volt állitólag fejérvári prépost és ez idő alatt elnyerte a csanádi püspökséget s birta a tihanyi apátságot is.

1621-ben Nagy György mint pozsonyi kanonok lett fejérvári prépost. [2])

1629. Kapossy János, az 1638-ban tartott nagyszombati megyei zsinat végzéseit mint fejérvári, vasvári prépost és őrkanonok irta alá. [3])

1648-ban Szalay János szinte mint fejérvári prépost irta alá a nagy-szombati tartományi zsinat végzéseit. [4])

1655—1656. Pallovits István.

---

[1]) Szvorényi. Amoen. V. 81. l.

[2]) Péterffy. Conc. Hung. II. 245. l.

[3]) U. o. 370. 375. l.

[4]) U. o. 385. l.

1668—1684. Szákonyi János.

1684—1687. Kuzmits Péter.

1687—1688. Müller Ferencz, udvari káplán, trieszti püspök.

1692—1703. Barnabeis János Bódog. Minden jó lelkü papnak szent kötelessége a düledezőben levő egyházi épületek helyreállitása utáni tövekvés. De ha valamely rom egy nemzet történelme által is meg van szentelve, annak az embernek a ki annak helyreállitásáért lelkesül, ha hozzá még nem is annak a nemzetnek szülötte: kétszeres érdem.

És ezen érdem illeti meg Barnabeis prépostot. A török időkből ugyanis három történelmi nevezetességü emlék maradt fönn, habár csak romokban is; t. i. a Sz. Jakab kápolnája, melynek helyére később a mai plébániai székesegyház épittetett, a bazilikából fenmaradt Mátyás kápolna, mely a mult század végén még a németajkuak isteni szolgálatára használtatott, és a Sz. Anna kápolna. Mikor Barnabeis prépost lett, legszentebb czéljául tüzte ki, hogy nem csak a Mátyás kápolnát restaurálja, hanem magát a romba döntött bazilikát is ujból fölépitse. Mi több, szándékában volt az is, hogy Tolna- és Fejérmegyében a török dulások alatt elpusztult templomokat is fölépitse. De ehhez erő kellett. Kereste tehát ezt és feltalálni hitte a királyi kinevezésben, mely szerint az egykori prépostsági birtokok kárpótlása fejében az azokból folyó tized adatott neki. Azonban a kincstár csakis nehány falu tizedét utalványozta. Folyamodott tehát 1700. nov. 8-án a Neo Aquistica Comissiohoz, s kérvényében elmondja (XX. Okl.) a királyi kinevezésen alapuló jogait, a sérelmet, elmondja, hogy már egy izben folyamodott ez ügyben,

s kérte Fejér- s Tolnamegye és Fejérvár város tizedét, azonban csak Fejérvár város tizedét adták meg, mellékelte tehát a királyi dekretumot s kérte az abban adományozott tizedet, hogy a két megye szüköllködő lelkészeit és szerzeteseit segélyezhesse, kötelezte magát a többek közt arra is, hogy a Szent István basilikáját, melynek ma csak alapjai láthatók, fölépiti és az abban rejlő királyi ereklyéket is a sokat szenvedett haza megvigasztalására fölkeresi. A commissio jogosultnak találta kérését, igért neki későbbi resolutiot, de adni nem adott semmit.

1703—1729. Báró Nesselrode Vilmos Ferencz Bertram. Hadi érdemeiért — mert katona volt — mint alszerpap kapta a fejérvári prépostságot, és a pécsi püspökséget. S miután 1711-ben áldozárrá és püspökké szenteltetett s e kettős méltóságot 1529-ig viselte a prépostságról lemondott azt u. a. év julius 7-én unokaöcscse

Báró Nesselrode Bertam Ferencz kapta meg, s birta mindaddig, mig a székesfehérvári püspökség és káptalan alapitása országgyülésileg elhatároztatván állásáról le nem mondott.

A káptalannak egy másik méltósága az őrkanonokság. Az őrkanonokok voltak t. i. a szent koronának és az egyház kincseinek választott őrei. Mint ilyen külön birtokai voltak. Nevezetes családok tagjai birták e méltóságot, köztük:

1370. Onodi Zudar János.
1439. Palóczy György.
1439. Széchy Dienes.
1447. Bodó Miklós.
1459—81. Sáry Péter, Mátyás király titkára.
1526. Ujlaki Ferencz.

1526. Gerendi Miklós.

1527—1563. Oláh Miklós. A nagy ember, ki esztergomi érsek és királyi személynök lett sokkal ismeretesebb a történelemből, hogy sem itt bővebben rajzolnám.

1598. Draskovics Mátyás.

1601—1612. Mathisy György.

1612—1618. Jankovics András.

1620—1629. Kapocsy János.

1636—1664. Gorup Ferencz.

1699. Matusek András.

1710—1730. Fogarasi gróf Nádasdy László. Előbb pálosrendi volt, mint ilyen csanádi püspök lett s kapta az őrkanonokságot. Ő restauráltatta legutóljára a Sz. Anna kápolnát, melynek oltára fölött maig is látható a nemzetségi czimer, a nádasból felszálló vadrécze és „Si Deus pronobis Qui contra nos“ felirat.

1730—1769. Dalberg Gellért Vilmos, hires német lovagcsalád sarjadéka.

1774—1803-ig sorukat bezárja Edling Rudolf gróf görczi érsek. Ő hagyott 2000 frt tőkét a fejérvári árvák részére. Az őrkanonoki birtokokat azon kikötéssel, hogy 1492 frt 42 krt a kath. plébánusok alapjába kell fizetni, I. Ferencz király 1807-ben a Piarista rendnek adományozá, azok tulajdonába bocsátván az őrkanonoksági vagyis Sz. Anna kápolnát is. (XXI. Okl.)

Elmondottam — talán terjedelmesen is — a mit ezen egykor virágzott fényes testületről feljegyezni jónak láttam. Azonban a mint a napban vannak foltok, ezen káptalan hosszu életében is találkoztak a kik állásukat, sőt emberi méltóságukat is beszennyezék, a kik erkölcsileg elbuktak. Ha e keretben

bőven bántam a ragyogó szinekkel, a történeti hűség megkivánja azt is, hogy ne kiméljem a sötét árnyékot se.

Fejér többször idézett művében [1]) van egy oklevél, melyben Nagy Lajos eképpen szól: „ . . . Minthogy János a fejérvári templom őre gonoszul kiásván Károly királynak néhai apánknak és maga János természetes urának és jóltevőjének a fejérvári székesegyházban ünnepélyesen eltemettetett testét és annak fejéről elorozván a temetkezés alkalmával arra tett csodálatos művű arany koronát, és ezen büne miatt az érsekek, főpapok és a többi főurak itéletéből hütlenségbe esvén, reá az életfogytiglani börtön keserves büntetése kenyér és viz mellett kimondatott; világos, hogy a hűtlenségbeni elmarasztaltatása folytán összes birtoka és annak járuléka a mi királyi székünkhez esett vissza — azért mi János néhai őrnek volt Gyogh (Diosd) nevű jószágát szeretett anyánknak, Erzsébet királynénak adományozzuk stb. Kelt 1349. sept. 2-án, kormányzásunknak nyolczadik évében.“

A másik: Esztergáros Péter, előbb keresztes vitéz, 1537-ben a nagy káptalan kanonokja. Ez a keresztes vitézek konventjének hites pecsétjét hamisitotta. Miként szól itélete, olvasható a XXII. Okl. magyarázó szövegében.

---

[1]) Cod. Dipl. IX. 1. 644. l.

A préposíság, káptalan és őrkanonokság birtokai.

Hogy a székesfejérvári káptalan már Szent István alapitásából el volt látva földbirtokokkal: röviden emlitettem Fejérvármegye története I. kötetének 164-ik lapján. Azonban javadalmazták a királyi utódok is. Igy tudjuk, hogy II. Endre 1229-ben a káptalan jogait és birtokait a pannonhalmi főapát által pör utján keresett tizedtartozás alól fölmentette, az apátnak és monostorának ezen tized helyett a királyi jövedelmekből 10 ezer darab sót rendelt évenkint Pozsonyban kiadatni. És valószinű, hogy ezen per folyamában állapittatott meg a fejérvári káptalan birtokjegyzéke is, melyet II. Endre a fenti évben kelt királyi levelébe foglalt, s a mely eredetben a pannonhalmi levéltárban őriztetik, a birtokjegyzék pedig másolatban a fejérvári káptalan levéltárának is egyik becses oklevele. Ennek első részében a Zala és Somogyban fekvő birtokok vannak felsorolva; a másik részben pedig az 1570—1578. évi királyi könyvekből kiirt birtokok. Ez utóbbiakat már ismerjük a fent idézett munka I. kötete 513—515. lapjaiból, ezeket tehát nem ismételem.

De vannak ezen jegyzékeken kivül egyéb adataink is a káptalani birtokokra vonatkozók. Igy tudjuk, hogy 1277-ben IV. László a káptalannak a három Baics helység földjét adományozta. [1])

II. Ulászló évenként 100 arany forint értékű sót adományozott neki. [2])

---

[1]) Fejér C. Dipl. V. 2. 381. l.

[2]) Országos levéltár. Rupp Jakab szerint „Prépostsági nem rendezett iratok között.

Birta a Buda közelében fekvő Gyógh — ma Diósd — földet, melyet 1350-ben Telman néhai budai biró fiának Péternek adott bérbe élete fogytáig. [1])

1424-ből fenmaradt egy határjárási levél a Nyn, Gaan és Megyerrel határos Kas birtokról, mely a fejérvári és budai káptalan, a Szt. Miklósról czimzett prépost és vértes-szent-kereszti apát tulajdonát képezte. [2])

Egy 1451-ben kelt okmány szerint a fejérvári káptalan joghatósága alá tartozó Noe helységbeli (Pákozd?) nemesek jobbágyai a basilika főoltárának s ez oltár gondnokságának évenként hat márka viaszkot, a Noe helységbeli plebános pedig a fejérvári alőrkanonoknak a szentelt olaj és krizma átvételekor 12 beles viaszgyertyával tartozott adózni. [3])

Az előbb emlitett birtokállomány azonban a török időkben nagyon megcsökkent, s 1622-ből tudjuk, hogy II. Ferdinand császár a székesfejérvári prépostság fejérmegyei birtokainak nagy részét, melyek már akkor a veszprémi várparancsnoksághoz tartoztak, t. i. a mai lánghi, kálozi, vajtai és palotai uradalmakat Zichy Pál palotai várparancsnoknak adományozta. [4])

Bérbe adta 1612-ben Jankovics Endre őrkanonok is az őrkanonoki birtokokat, a melyek ma a piáristáké, Enyingi Török Istvánnak, Hunyad megye örökös grófjának ezen sajátságos feltételek alatt, u. m. egy évre 192 frtért, egy Sz. Györgykor adandó selyemdunyháért; ugyanazon őrkanonoki birtokokat Lovas

---

[1]) Fejér C. Dipl. IX. 2. 254. l.

[2]) Rupp szerint Országos levéltár. N. R. A. 1557. cs. 27. sz.

[3]) U. o. Eccl. Camerat. 39. cz. 40. és 43. sz.

[4]) U. o. Eccl. Cam. irregestrata.

puszta hozzáadásával élete fogytáig évi 200 frtért, egy selyem dunyháért és egy pár csizmáért. [1])

A sz. Miklósról czimzett bástyákon kivüli prépostság.

A sz. István által alapitott kiváltságolt prépostság és káptalanon kivül Székesfejérvárott létezett még a fent czimzett prépostság is, melyet hajdan kis prépostságnak hivtak. E testület Pázmány Péter véleménye szerint világi áldozárokból állott; azonban Fuchszhoffer Monasteriologiájának kiadója azt a sz. Ágoston szabályait követő karinges szabályzott kanonokok prépostságai közé sorolja. [2]) Ez állitásának bebizonyitására idézi az 1499-iki évről szóló királyi jövedelmek jegyzékét, melyek között előfordul a „sz. Miklós gyolcsosai“ utczája nevezet, minthogy e szabályozott kanonokok Magyarországban fekete köntösük fölött gyolcs karinget szoktak viselni, ezért karingeseknek vagy gyolcsingeseknek — superpelliceati, linteati — neveztettek. De ha, mint valószinü, ez utcza nevezete alatt gyolcsot szövő takácsok értetnek, kik sz. Miklós prépostsága és káptalana papjainak gyolcsot szoktak szőni, nincs ok rá, hogy a prépostság világi papjait sz. Ágoston rendi szerzetes kanonokokkal helyettesitsük, még pedig annál kevésbé, minthogy ilyenek, mint sz. Ágoston remetéi amugy is léteztek a másik külvárosban.

Ki és mikor alapitotta? nem lehet tudni, csak annyi bizonyos IV. Incze pápa 1244-ben a sz. Miklós

[1]) Történelmi tár. II. 50. 51. l.

[2]) Czinár. II. 190. VII.

prépostjához intézett leveléből, — melyben a prépostság igen szük jövedelmei miatt javadalommal járó lelkipásztorkodásra ád engedélyt; — hogy e prépostság a 13-ik század elején már létezett. [1]) E prépostság kanonokjai voltak a várban levő Sz. Péter egyház plebánusai, miként azt már az Esztergárosféle oklevélben is láthattuk.

Hogy e prépostságnak fekvő birtoka is volt, több a 13-ik századtól kezdve fönmaradt okmány tanusitja, melyek szerint e prépostság birta a mostani somogymegyei Kaas puszta egyik részét, a többit 1229. és 1424-ből meglevő, — ez utóbbi — határjárási okmány szerint a székesfejérvári és budai káptalanok, s a vértes sz. kereszti apátság birta. 1471-ben Chere Bálint fejérvári polgár, Margit hitvesével együtt a sz. Péter negyedbeni házukat a sz. Miklós prépostjának Kálmáncsay Domonkosnak és unoka testvérének Jánosnak, ez pedig 1478-ban bátyja utódjának Orbán nevü sz. Miklósról czimzett prépostnak adta el 400 arany forinton. 1485-ben Kolgyári Miklós a Nyúl helység szőlőhegyén birt szőlejét Istvánnak, a sz. Miklós egyház prépostjának mint az ugyanott alapitott sz. Briccius püspök oltára gondnokának 20 frton adta el. Birta a prépostság Magyar-Almást is. Egyébiránt a prépostság jövedelmeit illetőleg, ezeknek 1543-ik évi részletes jegyzéke föltalálható Hevenessi kéziratai között. A prépostok közül ismeretesek ezek:

Briccius 1430. [2]) Kálmáncsay Domonkos 1462—73. Dóczy Orbán 1478. István 1485. [3]) Szatmáry

[1]) Fejér C. Dipl. IV. 1. 356. l.
[2]) U. o. X. 7. 269. l.
[3]) Acta Jesuit. Comar. 3. cs. 581. sz.

György 1495. királyi titoknok, 1505-ben pécsi püspök.[1]) Szatmáry Péter 1512. Vitéz János 1525. Bebek Imre 1527—1537. Zenarolla János Pál 1686.,[2]) a ki jelen lévén Fejérvár visszavételénél ennek történetét megirta.

Voltak ugyan e káptalan kanonokjainak a Sz. Péter temploma mellett házaik is, a hol t. i. a lelkészkedők laktak,[3]) de nem volt harmadik káptalan, a mint nem volt a Sz. Imre kápolnájának sem külön káptalana, mert ezt a basilika káptalanjának egyik másik tagja gondozta.

Helyét e prépostsági templom és monostornak Szvorényi oda teszi a Gaja és Sárviz közötti szigetre. Én, ha csak nem tévedés egy oklevél azon állitása, hogy az csakugyan a szigetben állt,[4]) nem igy vélekedem; azt tartom t. i. hogy ez a prépostság ott állt a Felső városon a mai honvéd tiszti-pavilon mögött az egykor Havranek ház és Veresmarti ház helyein. És ezen véleményre a prépostságnak elnevezése és a felső város latin elnevezése közötti rokonság vezet. A prépostság t. i. minden oklevélben „extra muros“ „bástyákon kivül“ jelzővel emlittetik. A régi egyházmegyei Schematismusok is „extra moenialis“-nak, bástyákon kivülinek nevezik a felső városi plebániát. Tehát mind a kettő ugyanegy városrészt jelent. A felső városban kellett tehát ezen prépostságnak lennie.

Miként már emlitém, e káptalan kanonokjai administrálták a Sz. Péter templomát, mely a várbeli

---

[1]) Cod. Dipl. IX. 14.

[2]) Kovachich Scriptores rer. hung. minor. I. 64. l.

[3]) Történ. Tár. VI. 234. l.

[4]) Kereszt. Prot. III. 743—750. l. l.

hivők plébánia temploma volt. És ez a körülmény tévesztette meg Jerneyt, [1]) ki azt hitte, hogy a Sz. Péter templomának is volt külön káptalanja.

A jeruzsálemi ker. Sz. János lovagrend Sz. István királyról czimzett konventje.

Székesfejérvar azon külvárosa, melyet ma keletről a palotai-ut, buza-piacz, a selyem-utcza, délről a vágóhid felé menő kanális, nyugotról a sárrét, északról pedig a tobak kanális vesz körül, s a melyet ma Palota város, Rácz város és Szigetnek neveznek a 13-ik században Szent István szigete, később Papsziget nevet viselt. Hogy miért nevezték hajdan Szent István szigetének, abban találom a feleletet, hogy az eredetileg, a minthogy ma is vizekkel levén körülvéve, valóságos szigetet képezett és Szent István azt, ki Székesfejérvárt lakta, külön tulajdonául foglalta s akkor még nem lévén benépesitve, a szent királynak gyümölcsös kertje, szórakozási helye volt. Később benépesült az, házak épültek, utczák keletkeztek benne, s ezek egyike később is Szent István-, a 14-ik században pedig Szent Király-utczájának neveztetett. Az egész nagy sziget ma már részekre oszlik és több nevet vlsel, t. i. Palota város, Rácz város nevet, és csak egy kicsi része tartotta meg a „Sziget“ nevet; azon része t. i., melybe a Sütő-utczából egy nyugot felé vezető köz vezet. Ez a kis kerek tér és a mellette nyugot felé eső házsor az a hely, a melyen a keresztes lovagrend

[1]) Rupp Jakab. Magy. Orsz. helyr. tört. I. 224. l.

háza és temploma állt. És valóban a régi Fejérvárt ábrázoló 3. és 4-ik kép északi oldalán látható az a keritett kis hely a templommal, mely ezt a mai szigetet jelzi, az ott lakó háztulajdonosok pedig állitják, hogy a kerek tér nyugati oldalán levő házak helyén sok épületkövet emeltek már ki a föld mélyéből.

A keresztes lovagrend konventjének helyét tehát ezek nyomán határozottan ott állapithatom meg, hogy létezett, a hol városunkban ez a mai „Sziget“ nevű hely van.

De hát kik voltak azok a jeruzsálemi sz. János lovagok vagyis keresztes vitézek?

Az 1048-ban Jeruzsálemben Keresztelő sz. János tiszteletére, betegek ápolására az utasok megvédésére alapitott rendnek, — hasonlólag a templáriusok és a Lázár-lovagok kiágozásával — volt ez egyik raja. Foglalatosságuk helye a kórház és a csatatér volt. E lovagrend már a legrégibb időktől fogva virágzott hazánkban, roppant javakkal láttatott el, és hazánk történelmére főleg az oránai perjelség elnyerése óta tettleges, sőt a Nagy Lajos utáni korszakban döntő befolyást gyakorolt.

A rendtagok mindmegannyi herczegi, grófi vagy legalább is tiszta nemes vérnek sarjai és példányképei voltak a ritka bátorság, hősi önfeláldozás és harczi vitézségnek. Gyávát nem türtek maguk közt; ha valamely lovag az ellenség elől megfutott, az rangját veszté és letépték melléről a rend keresztjét; ha csatában elhagyta magát fogni a helyett hogy hősi halállal halt volna meg: azt fogságából soha ki nem váltak, rabszolgául kellett neki nyomorultan elvesznie.

A tagok előkelőségének tulajdonitható, hogy

egyik-másik társuk laikus létére püspöki székbe is emeltetett. Igy tudjuk, hogy 1220-ban Guncellus, ki fejérvári keresztes volt, spalatói érsekké választatott, s Róbert veszprémi püspök által előbb áldozárrá aztán püspökké szenteltetett. [1])

Ily szervezet mellett csoda-e, ha a középkor a lovagiasság és harczi vitézségnek ez aranykora e vitéz lovagrendet mindjárt keletkezése óta mindenütt tárt karokkal fogadta? Csoda-e ha hazánk, a hősök e hazája, az óriási harczok e klassikus földje, hol a keresztény czivilisátió a pogány barbársággal, az emberi jogok eszméje a szolgasággal véres csatáit vivta, csoda-e mondom ha hazánk e vitéz lovagrendet azonnal felkarolta, meghonositá, s fiainak szeretetében s áldott földje javaiban dusan részesité?

De érdemesek is voltak reá. Midőn a tatárok oly annyira kipusztiták hazánkat, hogy a klosterneuburgi krónikás szerint „tizenöt napi járó földön nem volt található ember, és Krisztus születése óta nem volt oly nyomor széles e világon mint hazánkban“, [2]) akkor az övéitől elhagyott, szomszédaitól elárult szerencsétlen IV. Béla a keresztes lovagok által segittetve jött vissza eltiport országába; mely hűséges szolgálatukat a király el is ismerte 1242-ben kelt levelében. [3]) És midőn a szerencsétlen király a tatárok uj berohanásaitól való félelmében mindenfelé keresett segedelmet és sehol sem talált; ismét csak e lovagok köték fel kardjukat s keltek az ország védelmére. Igy beszéli azt IV. Béla 1254-ben Incze pápához intézett levelében. Azt mondja t. i.:

---

[1]) Fraknói V. Mon. Vespr. Eccl. LXXXIV. 1.

[2]) Pez. Scriptores Rerum Austriacarum I. 460. 1.

[3]) Schmidtth. Eppi Agrienses I. 159. 1.

Tudja meg Szentséged, hogy annyi szerencsétlenség közt Európa egyetlen keresztény fejedelme vagy nemzete sem nyujtott nekünk segélyt, hanem egyedül csak a jeruzsálemi sz. János lovagrend, melynek tagjai, a mint hozzájuk folyamodtunk, azonnal országunk és a keresztény hit védelmére jöttek. [1])

Kell e még fényesebb bizonyitvány? Van még másik is.

Midőn Róbert Károly király a hatalmas trencsényi Csák Máté ellen sikra szállt, s a csata vészei közt a királyi zászló Gurke zászlóvivő elestével elbukott: a keresztes lovagok fogták körül a királyt s lengették lobogójukat a veszélytől környezett felett, s a király e zászló alatt küzdött tovább — mondja Thuróczi János. [2])

De a fegyverviselésen, a haza védelmén kivül még más fontos és nemes hivatással is birt e rend, t. i. a betegápolással, minélfogva „Ispotályos“ nevet is viselt.

A gyógyászatot ugyan is hazánkban legelőször a Sz. István által Olaszhonból betelepitett benczések gyakorolták, de később a többi szerzeteseknek is hivatásukká lett az, t. i. a cziszterczita, premontreiek, ágostoniak, döméseknek, különösen pedig a keresztes ispotályosoknak, sőt gyakorolták a sebészetet és műtéteket is, a mitől több izben nevezetesen 1131., 1139., 1163., 1215., 1218-ban eltiltották a pápák, ne hogy az egyházi renden levő személyek véres műtéteket végezzenek. A budai zsinat pedig különösen hazánkra nézve tilalmazta, hogy papi

---

[1]) Fejér C. Dipl. IV. 2. 221. l.

[2]) Chron. Hung. II. 90. fej.

ember a sebészetnek azon ágát gyakorolja, a melyben az emberi testet égetni vagy vágni kell. A mely tilalom aztán többekkel együtt azt eredményezte, hogy a szerzetesek a sebészet ápolásával lassankint felhagytak, a mikor aztán az kizárólag a borbélyok és fürdősök kezébe került, kik semmi, vagy legföljebb is igen csekély tudományos készültséggel birtak.

Igen, a keresztesek háza az emberszeretet kiváló lakhelye volt. Befogadták a vándort, sőt Krisztus tanitványait követve, szinte kényszeriték az utasokat, hogy hozzájuk szálljanak. Náluk a beteg kivánsága mindenben teljesült. Vagyonukat nem ugy tekintették mint a magukét, rendjükét, hanem mint a szegényekét, s a ki nekik valamit adományozott, azt egyuttal Krisztus szegényeinek adta. Uj feladatuk lassankint elvonta a vitézeket a betegágy mellől, a szeretet gyakorlatától; de azért a rend e feladatát papjai, szolgáló fráterei teljesiték, és még mindig lehetett látni kórházaiban ápolókat, kik ámbár hozzá voltak szokva, hogy nekik szolgáljanak, a betegeknek szolgáltak, azokat emelgették, sebeiket kötözgették, mosogatták és szeretettel teljesiték azt, a mitől belsejükben undorodtak. A rendnek a sz. István szigetén levő házukon kivül volt még egy külön kórháza is sz. Antal tiszteletére szentelt templommal, melynek létezéséről csakis annyit tudok, a mennyi Fejérnél két helyen emlittetik, s a mely kórházi templomnak 1370-ben János pap volt a gondnoka. [1])

És ennek az érdemes lovagrendnek volt Székesfejérvárott a mai „Szigetnek“ nevezett helyen monostora és temploma.

---

[1]) Fejér C. Dipl. IX. 4. 260. és IX. 7. 302. l.

A rendház templomát Martirius esztergomi érsek kezdte épiteni, de alig emelkedtek fel a falak félmagasságnyira, az érsek 1251-ben elhalálozott. Azonban ez épitkezés nem maradt abban. Eufrozina özvegy királyné, II. Géza neje, III. Béla anyja saját, ugy férje és fia lelkiüdvéért befejezé a templomot, felajánlotta sz. István király tiszteletére, s hozzá épitette a kolostort is a lovagrend számára. Nem maradt ugyan fenn a jámbor királyné alapitó levele, de fenmaradt fiának, III. Bélának, 1193-ban kelt okmánya, kiállitva Katapán fejérvári prépost és kanczellár által, (XXIII. Okl.) melyben nemcsak felsorolja a lovagok javadalmazására édes anyja által adományozott birtokokat, hanem még a legtöbbnek körülhatárolását is megirja, a mely körülmény megyénk helyismeretére is kellemes világot vet.

Csak a megyénkbeli és a szomszédos birtokokat sorolom fel; ezeket ismerem egytől-egyig s helyüket is meg tudom határozni. Ezek voltak:

Ujudvar, ma Udvari Tolnában, ez távolabb esik ugyan már megyénktől, de érdekes azért, mert határjárásában érintve van Czecze ispán birtoka és mellette Vajta birtok. Igar, a megye déli szélén, két ekényi föld volt. Csiz, ma Csőszi, négy ekényi földdel. Gánth, ma Gyanta Tolnában. Fada, ma Fadd ugyanott. Tevel ugyanott. Fekil, későbbi oklevelekben Fethel és Dus, később Dius, egymásmellett Fejérvárhoz délre. Batthyán és Polgárdi történetében bőven lesz róluk szó. Petrella, ma Pötölle puszta. Barch, ma sz. Borbála puszta Zámoly mellett, mely egykor egy volt Keresztessel. Barchnak határai igy vannak leirva: Péter majorja, az árok, közös bokor, alsókut, pap árka, malom, Barát helye,

Borsód, Árpád völgye, az almási-ut, Péter árka, lóakol, Kér, Zámoly, esztergomi ut. Iszka, később egybeolvadt Sz.-Györgygyel. Zoboka ma ismeretlen de ott volt Bodaik és Csurgó között, a 16-ik században már Bakon volt a neve. Timár, Moór mellett. Zold vagy Zuld. Emlitve van Fejérvármegye tört. I. köt. 213. lapján a várföldek között, s feküdt III. Béla 1192-iki megerősitő levele, és II. András 1232. levele szerint [1]) Oroszlán, Timár és a Dobosi viz vidékén. Inota, Boinka, három szőlővel, melyek legnagyobbikát Borongh adta, ma Balinka. Bodaik. Eskü, ma Öskü, Ősi és Hagymáskér között Veszprémben. Ság, két ekényi földdel, Fejérben két Ság van; egyik Sz. Mihály és Kis Keszi között, a másik Szüzvár, Pákozd, Pátka és Csala között, Pátkához tartozik. Agár, ma Agárd a Fertő, vagyis tó mellett öt ekényi földdel és a Fertőből vagy is a tóból is az övék öt ekényi. Boglárd öt ekényi földdel. Azt hiszem a mai Boglár falu. Goloz, a mai Káloz. Bivol, későbbi oklevelekben Bial és Bialérnek neveztetik, ma Gusztus puszta Fejérvár és Csoór között; később a lovagrend őréé, Custosáé volt, innét neveztetik ma is Gusztusnak.

Ezen birtokokon és több más megyebeli de itt megnem nevezetten kivül adományozta még III. Béla emlitett megerősitő levelében a fejérvári konventnek a királyi haszonvételi joghoz tartozó szabad denárokat egész 60 gira erejéig.

III. István 1170-ben fölmenti a fejérvári Sz. István szigetén levő jobbágyaikat minden megszállási tehertől. [2])

---

[1]) Wenzel Árp. Okmt. VI. 500. l.

[2]) Fejér C. Dipl. II. 184. l.

Eufrozina özvegy királyné és III. Béla királytól a János lovagok ezen fejérvári monostora részére tett adományozásokat 1252-ben IV. Incze pápa is megerősitette, átirván III. Béla levelét. [1])

De tetézte őket még IV. Béla bőkezüsége is. Igy 1238-ban Szalochi sóban adott nekik ezer girát, adta a királyletei piacz és utvám két részét, különféle megyében fekvó több birtokot, Győrben egy fürdőt, a nádort és megyei főispánokat illető sertéstized alóli mentességet stb. stb. Ugyanazon évben pedig az ország bármely részében levő szőleik után a tizedmentességet. (XXIV. Okl.)

1272-ben V. István király azt rendelte, hogy a székesfejérvári keresztesek egyházának, melyben Eufrozina, II. Géza király özvegye, III. Béla király anyja tetemei nyugosznak — jobbágyai minden vám és gyüjtéstől szabadok legyenek, s egyik országzászlós se merjen náluk erőszakkal megszállni. Ezen szabadalomlevelet átirta Albert király 1438-ban [2]) és Ulászló király 1492-ben, ezét pedig átirta I. Ferdinand 1528-ban. (XXV. Okl.)

Zsigmond király is megerősiti őket és jobbágyaikat Nagymihályi Albert oránai perjel kérésére régi szabadalmaikban 1431-ben, mely szabadalomlevelet Demeter fejérvári prior megkeresésére ugyanazon évben átirja a fejérvári káptalan. (XXVI. Okl.)

Hogy ezen kiváltságaikat a gyakorlatban is érvényesitették, s ugy magukat mint jobbágyaikat minden adózástól megóvták, valamint annak bebizonyitására, hogy a fejérvári keresztesek konventje, a

---

[1]) A veszprémi püspökség római oklevéltára. 1896. 130. l. és Cod. Dipl. IV. 2. 125. l.

[2]) Fejér C. Dipl. XI. 66. l.

Sziget egész területe, mint kiváltságolt birtok, nem is a város, hanem a megye hatósága alatt állt, hivatkozom egy oklevélre, melyet Kuzeli Péter, Tulgyei György, Puczman Benedek, Dobozy Bertalan a megye négy szolgabirája 1443-ban arról adott ki, hogy midőn az ő kiséretükben Almásallyai György királyi adószedő a királyi adót szedni a keresztesek területére és utczájába ment: ugy a konvent, mint a jobbágyok több királytól és pápától kiállitott szabadalomlevelet mutattak fel, melyeket midőn az illető adószedő átvizsgált volna, az adószedést meg se kisérlette. (XXVII. Okl.)

Figyelemmel volt irántuk Mátyás király is, ki 1482-ki levelében fölmenti őket a királyi hivatalnokok törvényszéke, valamint a vám és adófizetés terhe alól. [1])

Ugyszinte egy későbbi oklevél, melyet I. Ferdinand 1542-ben Székesfejérvár birája és esküdtjeihez dorgálás képen intéz azért, mert a város a kereszteseknek a Sz. István-utczában tehát saját területükön a Szigetben levő tulajdon kuriáját, a mely nekik nagy hasznukra volt, tőlük erővel elvette, Oláh Imre jobbágyukat pedig az utczán elfogatta, megverette és saját területére hurczoltatta, a határukon levő malmot elpusztittatta, erdejüket kivágatta. (XXVIII. Okl.)

Hogy többet ne emlitsek, érvényesitették birtokjogaikat a megtámadó város ellenében 1539-ben is, a mikor t. i. Dalmady Sebestyén keresztes parancsnok arról tesz panaszt János királynál, hogy midőn Takács István jobbágyuk a „Szent király földje“ területen,

[1]) Czinár. Monast. II. 138. l.

a konvent fundusán az ő tudtuk és beleegyezésükkel házat épitene: Gémes András város birája, Kánthor János, Szárazy Ferencz, Deák Balázs, Torma Bence, Szabó János, Szabó Mihály, Deák Bertalan, Köntös Sebestyén, Ferenczy Péter, Földes László esküdtek parancsára Szárazy Ferencz és Deák Bertalan fegyveres kézzel mentek az ő jobbágyuk ellen az ő birtokukra, és nevezett Takács Istvánt erőhatalommal elfogták és a házépitést neki megtiltották. A király tehát kiküldi a fejérvári káptalant a dolog megvizsgálására, ez pedig Salomváry Máté kanonokot a városi tanácsnak a király elé való megidézésére. (XXIX. Okl.)

E rend birtokai közé tartoztak megyénkbeli Archa és Fir egyik része, melyet 1430 ban Örsi Bichkele Albert elfoglalt, a melybe mindamellett 1436-ban beiktattatott, [1]) s melyet 1461-ben Guthi Ország János keresztes parancsnok jogtalanul Ökördi Balak Jánosnak adott. [2])

Egy Szent Mihály szigete nevü fejérmegyei puszta birtoklásáról is van tudomásom, a melyet Székely Tamás aurániai perjel jogtalanul Porkoláb Bertalan fejérvári polgárnak adományozván, ez ellen 1454-ben a fejérvári konvent a kalocsai káptalan előtt tiltakozott. (XXX. Okl.)

Övéké volt Czirák pestmegyei falu, melyet Tamás mester az esztergomi sz. Erzsébet kórház igazgatója adott nekik János király 1534. évi elismervénye szerint. [3])

Birtak Felcsuthon is, amit a veszprémi káptalan

[1]) Fejér C. Dipl. X. 7. 381. és 835. ll.
[2]) Czinár. U. o. 138. l.
[3]) Hevenessy kéziratai.

1358-ban kelt, Róbert Károly királyhoz intézett vizsgálati jelentése igazol, mely szerint a felcsuthi nemesek hamis uton a nádor és a budai káptalan emberei közbejöttével a fejérvári keresztesek felcsuthi részbirtokát maguk közt felosztották. [1])

Dusan voltak tehát javadalmazva a fejérvári keresztesek; és én azt hiszem, hogy épen az ő gazdagságuk, Fejérmegyében fekvő birtokaik nagy állománya volt oka azon folytonos perlekedésnek, valóságos ökölharcznak, melyet ellenök nem csak a világi főurak, a Szentgyörgyi Vinczék, a Rozgonyiak, egyes falu népe, sőt maga Székesfejérvár városa is, hanem a fejérvári két káptalan is mindenkor vivtak. Mert ha az ember csak azon okleveleket olvassa is, melyeket a három „Protocollum Conaiferorum Albensium"-ban Kolonics érsek a pozsonyi káptalani levéltárból lemásoltatott, s olvassa Fejér Cod. Dipl. köteteiben foglaltakat, el kell mondani, hogy rendi foglalkozásuk mellett egész életük valóságos önfentartási harcz és háboru volt. Mindezekről majd meggyőződhetik az olvasó Fejérmegye Története azon részében, melyben sz. Borbála puszta, Iszka Sz. György, Bodaik, Felcsuth és Timárról lesz szó.

Pedig konventjük hiteles hely is volt, számtalan kiadványuk ismeretes az okmánygyüjteményekben. Pecsétjük ábráját mellékelem, s csak azt jegyzem még meg, hogy az Aranybulla egyik példánya az ő fejérvári konventjükbe helyeztetett el, azt rendelvén maga a bulla XXXI-dik czikkelye, hogy a hét példányban készitett oklevél egyike a pápának küldessék, másik a keresztesek konventjében, harmadik a basili-

[1]) Keresztesek Protoc. III. 1049—1050. ll.

kában, negyedik a királynál, ötödik az esztergomi, hatodik a kalocsai káptalannál, hetedik a nádornál helyeztessék el megőrzés végett.

Templomukról a defterek II. kötet 49. s következő lapjain emlittetik, hogy a sz. király városrészben a sz. király templom dülőfélben lévén, eladatott.

A székesfejérvári rendház előljárója már kezdettől fogva majd parancsnoknak — Praeceptor, majd perjelnek, — Prior — neveztetett. Téves tehát Czinár azon állitása, hogy csak akkor emelkedtek azok perjelségre, a mikor Vránát, mely a keresztes lovagoknak főszékhelye volt, világiak kezdték kormányzók neve alatt igazgatni.

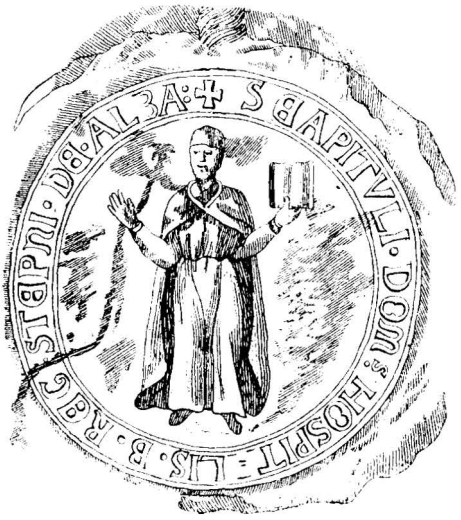

A székesfejérvári keresztes vitézek konventjének pecsétje.

A székesfejérvári konvent előljárói közül megemlitem :

1412-ből Sabdy Miklóst, a ki helyesen irva bizonyosan Szabady volt. [1])

1433-ból Dalmady Sebestényt. [2])

1435-ből Kölkedy Tamást. [3])

[1]) Fejér Cod. Dipl. X. 2. 333. l. és 6. 236. l.

[2]) U. o. X. 7. 495. l.

[3]) U. o. 727. l.

1460—61. Guthi Ország János, a Guthi Ország Mihály nádor öcscsét, ki özvegységre jutván lépett a rend tagjai közé. [1])

1469—87. Simontornyai Istvánt. [2])

1506. Dalmady SebesténYt. [3])

1512—19. Szabady Miklóst. [4])

1524—51. Dalmady Sebestény perjelt. [5])

A török foglalás alatt feloszlott e rend is. Kolostora és temploma helyét, melyben Eufrozina királyné, II. Géza hitvese nyugszik, nem jelzi semmi, s a melyet egykor Szent István szigetének, a XV. században „Julia szigetnek," később a keresztesekről „Papszigetnek", azután egyszerüen „Szigetnek" neveztek, ma „bika sziget" névvel tiszteli meg a feledékeny utókor.

Szent Péter és Pál apostolok temploma.

Ez volt a középkorban a várbeliek plebániatemploma. A Tudományos Gyüjtemény 1818. évi VI. k. 43-ik lapján az állittatik, hogy a basilikától észak felé mintegy kétszáz lépésnyire állt, a „Fekete sas" vendéglőhöz délre, a hol akkor Láng Ádám Ágoston könyvkötő háza volt. A „Fekete sas" vendéglő maig is fennáll, de Láng Ádám Ágoston könyvkötő házát ma már senki sem tudta szorosan meghatározni. Azonban csakugyan ott állhatott ez a

---

[1]) Czinár i. h. 138. l.

[2]) Rupp. Magy. orsz. helyrajzi tört. I 241. l.

[3]) Prot. Crucif. több helyén.

[4]) U. o.

[5]) U. o.

templom a „Fekete sas“ átellenében levő valamelyik ház helyén és a cziszterciták udvarának északi részén a szinte Sz. Péternek nevezett utczában. Csere Bálint és Kálmáncsay Domonkos prépost között 1471-ben kötött házeladási oklevélben ugyanis meg van említve e templom is. Azt mondja ugyanis az okirat: hogy Csere Bálint kőből épült háza és udvarával, mely a Sz. Péter utczájában fekszik, szomszédosak északról Somody Péter, keletről Sz. Péter plebániatemplom, délről egy kis köz és Egyednek a nagy káptalan kanonokjának, valamint Thót Péter a Sz. Miklósi káptalan kanonokjának házai voltak. [1])

Ugyan a Csere-féle ház iránt Kálmáncsay János, Kálmáncsay Domonkos prépost unokaöcscse és Nagylucsei Dóczy Orbán fejérvári Sz. Miklós káptalan prépostja között 1478-ban kötött adás-vevési szerződésben [2]) már egy kissé eltér az emlitett ház szomszédainak megjelölése. Azt mondja ugyanis ezen szerződés, hogy a kérdéses háznak északról Somody László háza, mely az 1471-iki szerződésben emlitett Péternek házával egy és ugyanaz, délről egy kis utczácska, keletről és nyugatról pedig szintén utczák a szomszédai.

Azonban teljes világosságot derit a Sz. Péter temploma helyére nézve a fejérvári városi tanács egy 1478. jan. 7-én kelt oklevele. (XXXI. Okl.) Ebben t. i. az van terjedelmesen leirva, hogy miután a várban levő Sz. Péter plebánia templom temetője, — azon időkben a temetők a templomokat környezték — a Sz. Péter templomához Hentel nevü városi polgár által kapcsolatosan épitett kápolna térfoglalása

[1]) L. VIII. Okl.
[2]) L. IX. Okl.

által, továbbá a templom sekrestyéjének nagyobbitása, végre a Sz. Miklós káptalan kanonokjainak két háza által, melyeket még a régi királyok adtak nekik lakásul, különösen észak felöl nagyon össze szoritatott és szüknek bizonyult, sokat gondolkodván arról, hogy azt ugy a prépost — tehát a Csere-féle ház — mint a másik két kanonok érdekeinek sérelme nélkül mikép nagyobbitsák meg: Nagylucsei Dóczy Orbán sz. miklósi káptalan prépostja és a káptalanbeliek megegyezésével azt határozták, hogy a két kanonok lakja a prépost által Kálmáncsay Jánostól vett házat, a régi két kanonoki ház pedig bontassék le és helye a temetőbe kebeleztessék. A város pedig azzal viszonozza a prépost és kanonokok szivességét, hogy a prépost által vett s most már a két kanonok lakásául szolgáló házat, t. i. a Csere-féle házat, mely polgári ház volt, ugyanazon régi szabadalmakkal látja el, a melyekkel a kanonokok lerombolandó házai mint nemesi curiák birtak. Ezen határozat szövege valamint a VIII. Oklevél szerint tehát majdnem biztosan megállápitható, hogy a Csere-féle ház ott állt a mai Jókai és Iskola-utcza északi végén, a Somody-féle ház pedig ennek északról átellenben, kelet és nyugatról két utcza, t. i. a mai Jókai és Iskola-utczák, délről egy kis köz, mely ma már be van épitve; a Sz. Péter templom pedig az azt környező temetővel a cziszterciták telkén, mely akkor magában foglalá a mögötte álló házhelyeket is. Ezen a telken kellett később azon török mecsetnek is állani, és valószinü, hogy a Sz. Péter plebánia templom alakittatott át a török időben ezen mecsetté, a mely telekről mondja Rupp Jak. [1]) a Jézus tár-

[1]) Magyar Orsz. helyrajzi története. I. 234. l.

saságbelieknek „a Nep. sz. Jánosról nevezett templom épitésére 1745-ben a török mecset telke adatott át, és az ezen telek s a szomszéd Horváth Zsigmond ház — ma Kovács Pál ház — közötti utczával együtt 48 ölnél hosszabb s 32 ölnél szélesebb téren . . . épült a cziszterczita temploma és székháza.“

Feltünhetik, hogy miért foglalkozom e templom helyének meghatározásánál oly tulságosan soká. Azért foglalkozom, mert megérdemli a vele való törődést egy részről az a históriai tény, hogy IV. Béla e templomban koronáztatott, egyedül ő a királyok között, [1]) másodszor pedig azért, mert a templom helyét s általa a várost is egy oly történeti ténynyel gazdagitja, mely nemcsak hogy kevéssé ismeretes, de bizonyitékul szolgál Székesfejérvár város alakulásának történetére, bizonyitékul arra, hogy városunk már Szent István uralkodása előtt lakott hely és a kereszténység magvának elhintett melegágya volt.

Tudjuk ugyanis, hogy Szent István atyja, Geyza fejedelem, ki neje, a német Sarolta, segélyével már a kereszténységnek hódolt, s a sz. keresztség vizének leöntésében is részesült, 997-ik évben halt meg. Hogy hol temették el? sem a régi, sem az ujabb hazai történetirók nem emlitik; egyedül a kis Ulászló koronáztatását egész közvetlenséggel tárgyazó Kottaner Ilona, Ulászló dajkája müvében, 38. l. — a hol t. i. urának a Sz. Péter templomban történt lovaggá üttetését leirja, a jegyzetben, 69. l., az mondatik, hogy e templom alatt van Geiza fejedelem, Szent István atyja, eltemetve. [2])

---

[1]) Thuróczy. II. 74. l.

[2]) Kottmer Ilona id. m. „St.-Peter und Paul, auf dem Platze zu Stuhlweissenburg, mit dem Grabe Herzogs Geysa des Vaters des h. Stephan“ Dlugoss nyomán. Historia Polonica Libr. XII.

Az itt való temetkezés itt való lakást bizonyit, az itt való lakás pedig a város fejlettebb állapotára enged joggal következtetni.

Ezért foglalkoztam én behatóbban a Sz. Péter és Pál temploma helyének megállapitásával.

Ki épitette? nem tudom, csak annyit tudok, hogy IV. Béla szenteltette fel s koronáztatta meg magát benne, október 14-én, a mely ünnepélyen Kálmán vitte a királyi kardot, Dániel ruthen fejedelem pedig vezette a király paripáját. [1]) Ez időtől fogva a királyok koronáztatásuk után e templomba mentek az egész kisérettel s ott ütöttek kard legyintéssel lovagokká előkelő ifjakat és férfiakat, a mint lovaggá ütötte benne Ujlaki Miklós erdélyi vajda Ulászlót, [2]) és I. Ferdinand is az ő koronáztatása után többeket. [3])

A Pálosok temploma és kolostora.

A Remete szent Pál rendnek Fejérvárott létezett temploma és kolostora nemcsak a helyi történet szempontjából érdekel bennünket, hanem azért is, hogy az a megye és város területén megalapitott rendházak között azon tősgyökeres magyar rendnek volt egyik székhelye, a melynek bölcsője, kezdete a mai székesfejérvári egyházmegye területéhez füződik.

Már a XIII. század első felében a pilisi hegység számos remetének adott tartózkodási helyet. Oda,

---

[1]) Thuróczy II. 74. l.

[2]) Kottaner Ilona id. m. 39. l.

[3]) Kovachich. Solemnia inaug. 5. l.

és pedig a pilis-szántói szikla barlangba vonult vissza Özséb esztergomi kanonok is, az ős Pousa nemzetségének tagja. Hogy a Pálos rend történetének irójával szóljak,[1]) Özséb 1246-ban megkapván az esztergomi érsektől (Benedektől, az egykor fejérvári prépostból lett érsektől) az engedélyt, hogy kanonoki állásáról és annak jövedelmeiről lemondjon, elosztotta javait a szegények közt és a Pilis-Szántó mellett levő hármas barlangba vonult, hogy ott hátralevő napjait az Istennek szentelje. Vele ment és telepedett le nehány barátja is; Özséb életének hire elterjedt a vidéken, és nem sokára még többen jöttek hozzá, kérve őt, hogy vele lakhassanak. Ezek közt emlitendő meg — bár családi nevét nem ismerjük Benedek, egy előkelő származásu, szép külsejü, és rendkivüli szellemi tehetségekkel megáldott magyar férfiu is.

Pilis-Szántó szomszédsága csakhamar a megszaporodott remete telepek központjává lett, s 1262-ben az az óhajtás nyilvánult körükben, hogy külön önálló szerzetes rendbe egyesüljenek, és sz. Ágoston szabályai szerint szervezkedjenek. Ekkor Özséb, hogy a szentszék jóváhagyását kieszközölje, személyesen Rómába ment.

IV. Orbán pápa Aquinói sz. Tamás közbenjárására Pál veszprémi püspököt bizta meg, hogy a remeték viszonyait vizsgálja meg és ha ugy találja, hogy anyagi helyzetük a kolostoruknak sz. Ágoston szabályai szerint való berendezésére képessé teszi őket, a szerzetet a szentszék nevében erősitse meg.

Pál püspök a megbizatásban eljárt, és arról győ-

[1]) Orosz. Synopsis Annalum Erem. Coenob. Ord. S. Pauli. 35. l.

ződött meg, hogy a remeték Sz. Agoston szabályainak egész kiterjedésökben való megtartására nem képesek. Ennélfogva 1263-ban részükre külön alapszabályokat állapitott meg, s ugy rendelkezett, hogy mint „jóváhagyott társaságban élő remeték“ szolgáljanak Istennek. [1]) Azonban V. Kelemen Gentilis bibornok által 1308-ban Sz. Ágoston szabályait egész terjedelmökben alkalmaztatta rájuk.

A székesfejérvári püspökség mai területén született ezen tősgyökeres magyar rend csakhamar felvirágzott, és királyainkban ugy mint egyes jótevőkben hatalmas támaszokat nyert. Nagy Lajos király megkapván remete Sz. Pál tetemeit a Velenczésektől, azt nagy ünnepélylyel Budára hozatta és ugy atyja Róbert Károly valamint maga Nagy Lajos, Erzsébet királyné, Hunyadi Mátyás, II. Ulászló, Zápolya János, továbbá Ders Miklós, Konth Miklós nádor, Bebek György és László, Homonnai Drugeth, Perényi Imre, Garai László nádor, Kinizsy Pál bőkezüsége mindig több és több rendháznak adott létet s a hazai ültetvény nem sokára messze kiterjedt s idővel terebélyes fává nőte ki magát, melynek ágai befogák nemcsak hazánkat és társországait, hanem elterjedtek Ausztria, Stájer, Szilezia, Morva, Csch, Olasz, Lengyel, Porosz, Oroszország sőt Svéczia és Portugall fölé is.

Vallásos és hazafias jellegénél fogva e rend hazánkban annyira népszerü lett, hogy a legelőkelőbb családok fiai léptek kötelékébe, s emelkedtek aztán az egyház és az ország legelső méltóságaira. Igy tudjuk, hogy Martinuzi György bibornok, gróf Eszterházy Imre esztergomi, Boskovich Márton, gróf

[1]) Fraknói id. m. 386. l.

Széchenyi Pál kalocsai érsekek, Bratulick Simon szerémi, gróf Nádasdy László csanádi püspökök, Lorándházy István és Zalánkemény János a rend generálisai voltak. Méltán tarthatták hát ez időben a pálosok rendjét a püspökök seminariumának, miért is a rend fájlalva annyi jeles tagjának elvesztését, kérte a constanczi zsinatot, hogy ne engedtessék meg egy rendtagnak se, hogy püspöki méltóságra emeltessék. [1])

Hogy a székesfejérvári rendházat, mely ott volt, a hol ma a czisterczita kolostorának déli része áll, ki épitette, meg nem mondhatom; annyit tudok, hogy már Róbert Károly idejében élénk telepe volt a keresztény kontempláló szellemnek, valamint a földmivelés és ipar fejlődésének is, mert birt már a rend a határban szántó földekkel és szőlőkkel, melyeknek tized kötelezettsége alól való fölmentésükért nevezett királyunk 1333-ban XXII. János pápához folyamodott; a ki a fejérvári prépostot utasitotta is, hogy ha czélszerünek látja nevezett rendet sajátkezüleg munkált szántóföldjeik és szőleik után járó tizedtől mentse föl. E pápai iratban ugyan nincs a fejérvári rendház külön megemlitve, mert az ország összes pálos rendházairól szól, de valószinü, hogy itt is volt, különben alig bizta volna meg a pápa ez eljárással a fejérvári prépostot. [2])

Annyi bizonyos, hogy Mátyás király idejében, ha nem is talán uj házat épitettek, de mindenesetre annak épitése vagy javitásával voltak elfoglalva. És ez az adat a legélénkebb világosságot derit a fejérvári ipar állapotára, melyben a fejérvári pálosok

[1]) Pados J. Széchényi Pál kalocsai érsek életrajza. 1862.
[2]) Theiner id. m. I. 593. l.

élénk tevékenységet fejtettek ki. Volt ugyanis több rendtag, a kik az épitkezésnél nem csak az ipar, de a művészet egyes ágaiban is kitüntek; igy emlékszik meg a történelmi adat „Vincze frater“ kőfaragóról, a ki nemcsak a rend templomának szentélyét készité el kiváló műizléssel, hanem a basilikában is — valószinü a Korvin kápolna épitésekor — kiváló szolgálatokat tett. — Ilyen művész volt „frater Jakab áldozár“, aki jártas lévén különféle mechanikai szakban, különösen kitünt az ékes ablakok készitésében, valószinüleg az üvegfestészetben is, s ugy a basilikában, mint rendjének több templomában csodás szépségü ablakokat készitett, helybeli monostoruk műszaki alakitásánál ő volt a tervező és épitő mester, és képezett is ki több tanitványt az ő művészetében. Ismeretes még „frater János“ áldozár, ki legművésziesebb szerkezetü orgonát készitett a helybeli pálos templomban, maga lévén abban az orgonista is. Ez idő tájban Csatkay Pál atya volt a fejérvári rendház priorja, ki tudományos képzettségü, szerény és alázatos szivü, mértékletes ember hirében halt el 1519-ben. [1])

A rend fejérvári háza a török foglalással pusztult el. Felujul ismét rövid időre a török kiüzetése után, de erről a „Közoktatás“ czikkelyben leend szó.

[1]) Annales Eremit Claustr. 284., 285., 293. l. l.

A szent Domonkos máskép Predikátor rend sz. Katalin tiszteletére szentelt temploma és monostora.

Ki és mikor alapitotta? nem emlitik a történelmi adatok. Annyi tény, hogy a fejérvári ház sz. Domonkos által szervezett rend alapitása után néhány évvel már fennállott; minthogy oklevél bizonyitja, hogy a fejérvári keresztes lovagok és a Sz. Mártoni monostor között a somogymegyei tizedek tárgyában a pilisi apát és a fejérvári prépost mint pápai biztosok alatt 1226-ban létrejött egyezség a fejérvári domonkos rend conventjében köttetett meg. [1])

Ferrárius Zsigmond a rend magyarországi történésze pedig [2]) 1247. évről róla, mint fennállóról, beszél. A mi a konvent czimét vagyis, hogy melyik szent tiszteletére volt szentelve, illeti, elágazók az adatok. Bors ispán neje, Anna asszony, ugyanis az ő 1231-ben kelt végrendeletében igy intézkedik: „Én, Anna, Bors ispán hitvese, halálom előtt a keresztények szokása szerint érett elhatározás és szabad akarattal, lelkem üdvére való tekintettel, javaimról következőkép rendelkezem: a predikátor-rend fejérvári szt. Margit egyházának hagyom a budai olaszkereskedőnél kölcsönben levő 80 márkát kamatostól és egy 5 éves pejlovat.“ [3]) 1367-ben pedig a keresztes

[1]) Fraknói id. m. 70. l.

[2]) Ferrarius. De rebus Ung. Prov. Sac. Ord. Praedicat. Bécs. 1637. IV. 509. l.

[3]) Fejér. Cod. Dipl. III. 2. 269. l.

vitézek előtt János hardi plebános és esperes valamint több környékbeli nemes felvallása szerint Ayáni Miklós, Móricz fia, a fejérvári szt. Margit czimü kolostornak egy ökröt hagyományoz. [1]) Végre Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, 300 forint hagyománynyal gazdagitotta a fejérvári házat. És ezen emlékek egybehangzólag sz. Margitról czimezik a fejérvári konventet. Valószinüleg tehát tévedésen, névcserén alapszik szűz szent Margit szentté avatási perében 1276-ban eszközlött tanukihallgatások közt Badoborai István növérének, szinte margitszigeti zárdaszűznek, az a mondása, hogy: „Sz. Margit apácza az atyjától, vagy anyjától, vagy fivérétől aranyat, ezüstöt, vagy posztót, bársonyt vagy bibort kapott, azt a főnöknő engedelmével részben az ő saját kolostoruknak vagy szegényebb egyházaknak, részben pedig a fejérvári sz. Katalinról czimzett predikátorrend monostorának küldte. [2])

Azt is megőrizték a történelmi emlékek, hogy 1243-ban IV. Incze pápa a fejérvári domonkosok priorjának, ki a királyi lakban a király gyóntató atyja volt, széles körü hatalmat adott három évi tartammal a jó reservált cásusoktól való felmentésre. [3]) Közli továbbá Theiner, hogy 1303. aug. 12-én a fejérvári káptalan jelenlétében egybegyült fejérvári rendfőnökök előtt, a kik között jelen volt Domonkos fejérvári predikátor rend priorja is, felolvastatott az a bulla, melyet VIII. Bonifácz pápa a Venczel király idejében kitört egyenetlenség lecsilla-

---

[1]) U. o. IX. 4. 93. l.
[2]) Fraknói id. m. 198. l.
[3]) Fejér C. Dipl. IV. 1. 301. l.

pitása érdekében kiadott. [1]) 1506. decz. 10-éről pedig az maradt fenn, hogy II. Gyula pápa Ulászló király kérésére megengedi, hogy András, ki a fejérvári predikátor rendnek volt priorja, s a rendháznak ujból való felépitésében tevékeny részt vett, ismét az itteni ház priorja lehessen. [2])

Hogy a templom védszentje nevét boldog Margit tévesztette el és nevezte sz. Katalin egyházának, s hogy valósággal sz. Margit tiszteletére volt szentelve, bizonyitja Nagyszécsi Ambrus deák a pannonhalmi sz. Márton monostor meghatalmazottja által a fejérvári keresztesek konventje előtt 1538. nov. 27-én feljelentett azon tiltakozása is, hogy a fejérvári külvárosban levő Sz. Margit tiszteletére alapitott sz. Domonkos rend konventje önhatalmilag elfoglalta és használja a Fejérmegyében levő Vértes sz. Kereszti monostort, és hogy a domonkosrendü prior ugyanazon vértes szentkereszti monostor tatai Hévizen levő egyik malmát Ewrsi Domonkos és Nagy Miklós tatai polgárnak s Nagy Miklósnénak eladta. [3])

Ezen kiváló és a nemzet nagyjai által is kitüntetett rend iskolákat kezelt, irodalommal foglalkozott, s egyik-másik termékét Hunyady Mátyásnak is ajánlotta, a ki Galeotti szerint [4]) nem egyszer asztalához híta tagjait s velök tudományosan vitatkozott.

A rendház helyéről fogalmam sincs.

---

[1]) Fraknói id. m. 404. l.

[2]) Theiner id. m. II. 573. l.

[3]) Hevenesi Gábor gyüjteményéből közölve a Tört. tár VI. k. 240. l.

[4]) Galeotus Martins de dictis et fidis Mathiae Reg. 30. fej.

A sz. Mihály tiszteletére szentelt Szent-ágostoniak temploma és rendháza.

E szerzetes rend már a III. században keletkezett. Elterjedt egész Európában, különféle alakzatait IV. Incze pápa egyesité 1243-ban, valamennyit sz. Ágoston szabályai alá rendelvén.

Hogy Fejérvárott is megtelepedtek, egyéb adaton kivül igazolja azon okirat, melyet 1303-ban a keresztes vitézek preceptora, a predikátorrend priorja és az ágostoniak priorja aláirtak, [1]) valamint az is, melyet 1305-ben a székesfejérvári szent Ágostonról czimzett remeték priorja tett közzé, kinyilatkoztatván, hogy azon zavaros időben, a mikor Róbert Károly, Venczel és Ottó ellenkirályok egymással vetélkedtek, s Németujvári Henrik bán fiai, Iván és Henrik az esztergomi érsek palotáit, a várost és birtokait egész vandalizmussal pusztitotta, Tamás esztergomi érsek és fejérvári prépost egybegyüjtvén Fejérvárott az egyházi férfiakat és szerzetes rendeket, átok alá vetette az emlitett lázadókat. [2])

E rendháznak hagyományozott Róbert Károly özvegye 1380-ban 300 forintot. [3]) Fuxhoffer Demjén szerint [4]) e rend temploma sz. Mihály arkangyal tiszteletére volt szentelve. Mikor 1543-ban Achmet basa feltörte a basilika sirboltjait, s kidobatta onnét

---

[1]) Theiner id. m. I. 404. l.
[2]) Fejér C. Dipl. VIII. 1. 183. l.
[3]) U. o. IX. 5. 404. l.
[4]) Monasterologia II. 282. l.

Zápolya János király tetemeit, a város birája azokat ebben a templomban temette el. A külvárosban állt, legalább az állittatik a Tudományos Gyüjtemény 1818. évf. VI. füzet 45 lapján: „A váron kivül a Sziget és Ujváros között voltak még északi keletre két hóstátok vagy külső városok, hol most (1818-ban) a budai külső város és a szérűk, posványok által elválasztatva. A napnyugoti részen, hol most Fischer háza van, állott az Augustinianusok klastroma, keleti felén pedig a sz. József plebánia-templom.“ E zavart állitás sehogy sem tájékoz bennünket. A XXXVI. sz. Oklevél alapján azt vélem, hogy a templom is meg a kolostor is ott állott, a hol most a hal-piaczon a szűz Mária szobra és a Boross-féle ház állanak.

A török hódoltság alatt pusztult el.

A szent Domonkos rendü apáczák kolostora.

Ezek is dicsérék itt az Istent, szolgáltak neki századokon keresztül és könyörögtek szent fölségéhez, hogy áldja meg a királyt és nemzetet. Csakhogy a milyen elrejtőzött volt életük és müködésük, a mennyire vissza vonultak e nemes lelkek a világ zajától, annyira hallgat is róluk a történelem. Pedig nem közönséges családok leányai keresték itt lelkük üdvét, hanem a legelőkelőbbeké, királyoké és herczegeké, nádoroké és főispánoké. A fejérvári kolostor tagja volt a többek közt Sennyei Katalin esztergomi születésü; ki a sz. Margit boldoggá avatása ügyében 1276-ban kihallgatott tanuk között eként emlittetik: „Huszonegyedik sorornak vala neve soror Katerina,

és vala Esztergomi Sennye urnak a leánya . . . Nem tudá megmondani hány esztendős, hanem csak azt, hogy huszonöt esztendeig volt ez klastromban, (t. i. a Margitszigetiben) ez zerzetben, az fejérvári klastromban kedeg (pedig) volt három esztendeig.“ [1])

A fejérvári apácza kolostorról különben még csak egyetlen egy emléket őrzött meg a történelem.

Moys ugyanis a királyné tárnokmestere, ki később nádor lett, a ki IV. László király nővérét Sabinát birta nőül s igy a királyi családdal sógorságban volt, [2]) a kitől — mert birtoka lehetett — nevét vette a pestmegyei Mojos falu, halála előtt Tamás váczi püspök királynéi kanczellár és a budai káptalan jelenlétében 1280. szept. 26 án végrendelkezik javairól, s hitvesének, ki „nemes ősöktől származik“ több birtokot hagyományozván, azt mondja, hogy a megichei nyest jövedelmet hagyja a fejérvári apáczák közt levő nővérének, [3]) Nyék falut szinte nővérének a fejérvári apáczának, valamint Zokol falut is [4]) szinte annak.

A ki különben meg akar ismerkedni azon magasrangu családokkal, melyekből részint az özvegységre jutott anyák, részint pedig a hajadon leányok ezen rendnek fátyola mögé kivánkoztak, az olvassa el Fraknói püspök gyakran idézett nagybecsü művét, s abban megtalálhatja a rend tagjai előkelőségéről fentebbi állitásom igazságát. [5]) És ha meggyőződik, hogy a IV. Béla leánya boldog Margit halála után

[1]) Fraknói id. m. 240. l.

[2]) Moys nádor özvegyét IV. László 1281-ben „Sabina soror nostra carissima“-nak nevezi. Fejér C. Dipl. V. 3. 78. l.

[3]) Hazai Okmtár VI. 260. l.

[4]) Zokol. Székely Érd és Tárnok között feküdt.

[5]) Id. m. CXX.—CXXVII. l. l.

a rend tagjai közt vannak V. István leányának Annának leánya Margit, V. István király leánya Erzsébet, az Aba nemzetségéből származó Budaméry Tamás ispán leánya Olympiades, a fejérmegyei Berki Pál leánya Ágnes, Moys Nándor leánya Judit, Csák Sándor leánya Alexandria, és Csák Máté leánya Margit, a Ratold ispán leánya Kinga, a veszprémmegyei Ajkai Péter leánya Alinka sbt. stb., s látni fogja, hogy „soror“ a Margit, „soror“ az Erzsébet, „soror“ az Olympiades, „soror“ a Judit, Alexandria, Kinga és Alinka és „soror“ az Ágnes is, a kolostor szolgálója, [1]) soror, testvér mind valamennyi, az urnő és a szolgáló, és látni fogja azon lelki nyugalmat, mely ezek arczáról sugárzik, és elmélkedni fog az azon kornak ma már ismeretlen irányán, s összehasonlitja a mai társadalom vonásával, mely szerint nem az a főtörekvés, hogy leszálljnnk a magasból az alázat mélységébe, hanem hogy kerülő, sőt tiltott utakon is fölemelkedjünk a porból a magasba, . . . és mindezt egybe veti: egyről meggyőződik, és ez az, hogy bár eltérők az irányok, de mind a két kor gyermeke találkozik abban, hogy a mint azok a magas családokból elvonult szerzetes lelkek nem kérkedtek szüleik és őseikkel, ugy a mai stréberség utján fel kapaszkodott képzelt nagyságok is elhallgatják leszármazásukat.

[1]) Fraknói id. m. 178. l.

A Ferenczieh temploma és rendháza.

A Fejérvárott létezett szerzetesrendek között a kikről legelőször kellett volna megemlékeznem, a Szent Ferenczieikről, azokat legutoljára hagytam. Nagy áldás volt e rend ős időktől fogva mind a városi mind pedig a környékbeli hivőkre. Ők segitették ki a lelkipásztorokat már akkor, mikor a fiatal kereszténységet itt meg kellett erősiteni. Őket hivják leginkább a betegekhez ma is, midőn azoknak feloldozást és vigaszt kell vinni. Ők segitik ki a vidéki lelkészeket, midőn ünnepnapokon áldozárokra van szükség. Ők látják el a városi aggok intézetének, kórházaknak és tömlöczöknek lakóit az evangelium vigaszával. Könyör adományból élnek, és mégis ők látnak el naponkint igen sok szegényt a nélkül, hogy arról a világ valamit tudna. Ők fogadnak be s nevelnek oly szegény és árva fiukat, kiknek némelyikéből sokszor tekintélyes állásu ember lesz. Jó lélekkel mondhatom, hogy az emberbaráti cselekedeteknek forrása itt soha ki nem apad, s a segély nélkül hagyott nyomorultak innét mindig merithetnek a felebaráti szeretet áradatából, mert a könyörületesek bátran oda vihetik alamizsnájukat, a nélkül, hogy titkuk elárultatnék, a szegények pedig mindig elvehetik a segélyt, a nélkül, hogy pirulniok kellene érette.

IV. László király telepitette őket ide, s épitette kolostorukat és templomukat 1280-ban. [1]) Élt tehát

[1]) Balázsovics. Brevis hist. Conv. Ord. S. Francisci. Pozsony. 1869. 47. l.

e rend az Árpádok korában, tanuja volt az Anjuk trónra emelkedése küzdelmeinek, osztozott azok dicső uralkodásának fényében, szerencsés volt a Hunyadiakat megbámulni és mindenkor és minden időben ott volt a nemzet fiai között, a hol ezen felséges magyar fogalomnak a „barát"-nak nemes érzületére volt szükség.

A rend javadalmazásáról kevés adatunk van, de van mégis. Egyik az, hogy a fejérvári keresztesek konventje előtt 1367-ben megjelentek János, hardi plebános, Miklós, Móricz fiának meghatalmazottja. Szentágotai Miklós fia Deák Dömötör, Igari János fia Mátyás, Tynódi Apsa fia Miklós, Szentágotai János fia Mihály, Sodáni János fia Péter, Töbörzsöki Gergely fia János, Peturi Pete fia András, Töbörzsöki Pete fia János, Töbörzsöki Tamás fia András, Pál fia Balázs, végre Maynódi fia András, és élő szóval előadták, hogy előbb nevezett Ayáni Móricz fia Miklós — miután több városi és megyebeli egyháznak ruha, kehely stb. beszerzésére különféle összegeket és javakat hagyott volna végrendeletileg, hagyományozott a fejérvári szent Ferenczrendűek egyházának is egy jó lovat és egy ökröt . . .[1] Nagy Lajos édesanyja, Erzsébet királyné pedig végrendeletileg hagyott nekik 300 frtot.[2]

Azt meg Bonfin emliti, hogy mikor 1490-ben János nagyváradi püspök II. Ulászlót itt Fejérvárott megkoronázta, szét osztotta javait, melyek közül drága pecsétgyűrűje Kálmáncsay Domonkos prépostnak jutott és a szent Ferenczieknek ajtaján kopogtatott, hogy a püspöki bibort a szerzetesi ruhával, a főpapi

[1]) Fejér. Cod. Dipl. IX. 4. 93. l.
[2]) U. o. IX. 5. 404. l.

méltóságot az alázatos barát szegénységével cserélje föl. Igy dicsőitette János püspök azon várost, melynek földjében sz. István hamvai nyugodtak.

A ferenczieknek régi temploma és kolostora ott állt a basilikától észak felé közel a keleti bástyafalhoz, körülbelül a hol most a püspökségtől a fürdőhöz vezető utczácska mellett a baloldali házak állnak. 1543-ban midőn Soliman hadai a várat ostrom alá vették a sz. Ferenczieknek temploma és kolostora védelmi állapotba helyeztetett, s ennek lett áldozata, mert az ostromló had romokba lövette a kettős épületet. A törökök uralkodása alatt nem volt itt tartózkodásuk, de vissza jöttek 1688. után mint Noe galambjai, s felkeresték feldult fészkük helyét, de ott meg nem tetepedhetvén, a közelben üresen álló préposti lakban találtak ideiglenes lakást, de a prépost is megérkezett és igy ki kellett nekik abból vonulni.

Azon a helyen, hol a rendnek mostani kolostora és temploma áll, állt három viskó, szegény iparosok házacskái. Az egyik egy rácz szűcsé, a másik egy magyar vargáé, a harmadik egy német gelencséré volt; ezeket sajátitotta ki Ványosy Lőrincz a császár teljhatalmu embere, s bocsájtotta birtokukba, valamint a török fegyvertárt is, melyet az atyák ideiglenesen isteni szolgálatra rendeztek be. E három viskóra és ideiglenes kápolnára kaptak 1690. aug. 7-én adománylevelet Lipóttól s a veszprémi káptalan őket birtokba is iktatta. (XXXII. Okl.)

Harmincz évig lakták e helyet s müködtek a fellélegzett város erkölcsi emelése érdekében, mig végre önzetlen jótevők segitségével fölépiték a mai templomot és kolostorukat.

A jótevők között meg kell emlitenem Vánosy Lőrinczet, a kiről a diplomában is szó van; Mecséry Ádámot, pozsonyi kamarai titkárt, a ki csoóri birtokán annyi fát és mészkövet adott mész égetésre, a mennyi csak szükséges volt az épületek felemelésére. A városi tanács helyet adott a város birtokán téglavető és égető kemenczéknek. Az épitési anyag meg volt, s 1720. szept. 1-én Sebach Kapistrán provinciális letette az alapkövet Paulikovics Menyhért kvardiánsága idejében. Az ünnepélyt emelték jelenlétükkel gr. Eszterházy Ferencz főispán, Meszleny János alispán, Ányos György és Vörös Pál szolgabirák, Suhóczy György perceptor. A város részéről pedig Hiemer Mihály főbiró, Friedl Antal gondnok, Payrl Lőrincz kamarás, Heik Gáspár, Übellacker Mihály, Boors János, Perzel Mihály, Vörös István, Trumauer Máté városi esküdtek. Jelen voltak még báró Bagnereck Lipót várparancsnok, Lósy Lipót és Szendrey János jézustársaságbeli atyák, a városi plebánia lelkészei.

Az épitkezésben segélyezték az atyákat gróf Esterházy Imre esztergomi érsek és mások. Az oltárok közül egyiket Daróczyné szül. Fiáth Zsófia készittette, s 1743. betetőztetvén a templom 1745. aug. 1-e Karancsberényi Berényi Zsigmond pécsi püspök felszentelte. Igy készült el a kolostor is, melyet a rend tagjai ma is laknak.

A szent Ferenczieк régi temploma valószinüleg Sz.-Bertalan tiszteletére volt szentelve, minthogy a Török defterek II. kötetében, a hol a városrészek vannak felsorolva, az mondatik, hogy „Káptalan utcza városrész, melyben a romba dölt Sz.-Bertalan temploma is eladatott.“

Mielőtt vázlatomat befejezném, meg kell a sz. Ferencz-rendüek mai templomáról emlitenem, hogy az a mult században birta az „asylum“ kiváltságát. Ez a kiváltság már az a szövetségben is ismeretes volt, s azon előnyben nyilvánult, hogy ha gyilkosok és betörők menekvésük közben vallásos czélra használt templom vagy temetőbe menekültek, a hatalom karjaitól meg voltak védve. Ma már csak szóvirágnak használjuk e kifejezést, ez az én asylumom, ez az én menhelyem, holott voltaképen csak bünösök keresték az asylumot.

Ilyen asylum volt a Ferencziek temploma. Több oklevél őriztetik a zárda levéltárában ezen jog és kiváltság érvényéről. Az illető menekült ott élelmeztetett a rend házában mindaddig, még a hatóság őt nem reklamálta, és ha reklamálta, ki is adta a rend a menekültet, de csak téritvény mellett, hogy az illető nem fog halállal büntettetni.

Ilyen végzést, illetőleg megkeresést küldött a fejérvári városi tanács a helybeli sz. Ferenczickhez Horváth János, Finta János s társai ügyében, kik „báró Zsigray ur ivánczi kastélyát feltörték, s abból jeles portékákat elloptak,“ stb. és kéri, hogy reversalis mellett adják őket ki.

De lássuk az okiratot egész terjedelmében.

In Causa Fisci Magistratualis Contra Invinculatos Ioannem Horváth, et alterum Ioannem Finta, nec non Michaelem Majsa, Catharinam Szabó, alteram Catharinam Márfy et Annam Szabó omnes officinarum effractores et Manifestos Fures, velut I. I.

Deliberatum est.

Horváth János és Finta János rabszemélyek önként megvallván mind Méltóságos Báró Sigrai Ur,

Ő Nagysága Ivánczi Kastélyának fölverését, onnénd Jeles Portékáknak lett ellopását, Pakodi Molnár három lovainak tolvaj módon követett el Tulajdonitását, Türgyei Görög Boltjának föltörését, s onnand számos Partékáknak hasonló ellopását, mind ketten ugyan Akasztófára itéltetnek, Finta János mindazonáltal kegyelmes Királi rendölésekhez, és Nemes Vmegye által adott reversalishoz képest Fejérvárra ugy mint T. P. Franciskanusok Klastromában Asilum helyére visszaküldettetik; Szabó Annának az lopott Partékáknak vétkes részesüléséért tekintetben vétetvén beteges és nyomorult állapotja, ugy terhes volta, eddig való raboskodás büntetésül tulajdonittatik, Márfi Kata pedig hasonló részesüléséért két hétig való rabságra, s azon közben két izben elszenvedendő 30 korbácsütésekre, Majsa Mihály még is a lopott Partékáknak részesüléséért 60 Pálcza ütésekre itéltetnek, Szabó Kata pediglen vétkesnek nem tapasztaltatván szabadon eresztetik, mennyiben azonban el lopott Partékák visza nem kerültek, Fönt irt raboknak értékéből visszatéritessenek.

Ioannes Farkas VNotarius Sedis m. p.

Ilyen megkeresést intézett a városi tanács Rojkó János ügyében 1775-ben, a ki Petrás János birtokán embert ölt, és a fejérvári Ferencz rendüekhez menekült.

Igy élvezte az asylumot Szunyogh Ferencz, ki 1778. november 6-án Mohán követett el gyilkosságot, miről a magistratus 1778. november 7-től kelt okmánya tanuskodik.

Aztán Rácz Mihály, elkövetett sodomai büneért a biztos haláltól a „Jus Asyllum“ mentette meg, a mennyiben ezen kedvezményt ő is felhasználta.

Tanuskodik erről az 1774. évi szept. 13-án kelt okmány.

Lóránth József, lopás gyanujával vádolt polgár az „asylum“ használata folytán szabadult meg a büntetéstől, amint az 1768. évi február 12-én kelt okmány tanusitja.

Nemes, vagy Adorjányi József, utlevéllel nem biró egyén, a szab. kir. város börtönébe záratott, a honnét megszökvén, az „Asylum“-ot vette igénybe, a mely megszabaditotta a büntetéstől. 1773. april. 13.

Zala vármegye részéről is tiszteletben részesült a székesfejérvári sz. Ferenczrendü atyák temploma és kolostorának „Jus Asylli“-ja, a mennyiben Horváth János csizmadia és tanitványa, Finta János, az adott reversalis szerint visszahelyeztettek a „Jus Asyllum“-ba. Tanuskodik erről az 1772. évi augusztus 18-án Zala-Egerszegen kelt okmány.

Szent Imre kápolnája.

Ott állt a királyi palota közelében, a mai belvárosi plebániaház helyén, a hol 1734-ben, Kálmáncsai Domonkos prépost által emelt siremlék találtatott ezen felirással: „Reveren Patr. . . Dominici Prepositi Hic Divi Stephani C . . a . . tissima Proles Dux Emericus . . . ur esse natus.“ A felirat sz. Imrének csak születése helyét akarta jelezni. Ki épitette? nem tudni, de állitják, hogy Eufrosina királyné, a ki a keresztesek monostorát is létre hozta. 1234-ben már szó van róla azon egyességben, mely Jakab prenestei püspök és pápai követ előtt a sz. mártoni apátság, a fejérvári két káptalan, keresztes lovagok

és sz. Imre kápolnája között a somogyi tizedek ügyében köttetett. [1]) Felügyelete és administrálásával a nagy káptalan kanonokjai voltak megbizva. A fejérvári keresztesek konventje ugyan is a fenti évben bizonyságot tesz arról, hogy nemes Diósi János és neje Klára Dióson levő rész birtokukat Berényi Péternek a sz. Imre kápolna gondnokának és fivérének, Berényi Pálnak, az ó-budai vár alparancsnokának, 30 arany frtért elzálogositották hat évre. [2]) 1378-ban Imre fejérvári kanonok volt gondnoka. Nagy Lajos előtt ugyanis Tamás kanonok a basilikában levő sz. Mária oltárának, Imre kanonok a sz. Imre kápolnának gondnoka a káptalan tulajdonát képező baranyamegyei Boor birtok ügyében tesznek vallomást. [3])

Birtokai közé tartozott a fejérmegyei Sárosd puszta, melyet mindazonáltal a király megegyezése mellett 1470-ben Rozgonyi János és Rajnálddal elcserélt, mely cserelevélből kitünik, hogy ezen kápolna gondozása a fejérvári káptalan őrkanonoki méltósága alá tartozott. [4]) A XV. században e kápolnának Iszka iránt is voltak bizonyos igényei, mert 1443-ban Ulászló meghagyá a fejérvári káptalannak, hogy az Iszkán végrehajtott beiktatásról állitson ki hiteles bizonyitványt; mire a nevezett káptalan azt jelentette a királynak, hogy azon parancsát azért nem teljesitheté, minthogy Iszka a Fejérvár városában levő sz. Imre kápolnájának tulajdonát képezi. [5])

---

[1]) Urs. Velius De bello Pannonico. I. 2. és Fejér C. Dipl. VII. 1. 310. l.

[2]) Fejér. U. o. IX. 2. 523. és 526. l.

[3]) U. o. IX. 7. 401. l.

[4]) Hevenessy Gábor kéziratai az egyetemi könyvtárban. 36. kötet. 9. sz. 317—324. l. l.

[5]) Keresztesek Protoc. III. 372. l.

Pray [1]) és utánna többen azt is állitják, hogy e kápolnának külön káptalanja is volt. De ez tévedes, a mi onnét támadt, hogy a nagy káptalan kanonokjai voltak mindig gondozói.

Szüz Mária kápolnája.

Kevés mondanivalóm van róla, helyét csak következtetem, hogy a Felső város valamelyik részében, a budai ut közelében állhatott. Mert a mikor a királyok koronázási ünnepségükre Fejérvárra jöttek, e kápolnába tértek be, hogy ott átöltözzenek, s a főpapok és nemesek kiséretében a basilikába menjenek. Ez a szokás annyira meghonosult, hogy Thuróczy megrovandónak tartotta Kis Károly királyt, ki ezen hagyományos szokástól eltérve nem tért be a B. Szüz kápolnájába, hanem egyenest a basilikába vonult és pedig fegyverek csörgése között. [2])

Tuberó Ulászló koronáztatását elbeszélve azt mondja e kápolnáról, hogy mikor fényes kiséretével Fejérvárra érkezett, betért a Szüz Mária kápolnájába, mely a városon kivül széles térségén állt, s annak előcsarnokából kiséretének kiválóbbjaival mutatta meg magát az összesereglett népnek. [3])

---

[1]) Dissertatio de S. Emerico. 79. l.

[2]) Thuróczy II. R. 7. fej.

[3]) Comment. De Temporibus suis Schwandtnernál. II. 144. l.

Szent István király kápolnája.

Ursinus Velius [1]) beszéli, hogy midőn I. Ferdinand 1527-ben Székesfejérvárott megkoronáztatott, s a sz. Péter templomában a régi szokás szerint aranysarkantyus vitézeket avatott volna fel, ezen tényked és után lóra ült és kiment a sz. István király kápolnájába, mely a Buda felé terjedő külváros szélén állott, a hova őt zászlók alatt püspökök, főnemesek és tengernyi nép követte, részint lóháton, részint gyalog. Itt egy drága szőnyegekből készitett sátorba vonult a király, s a nép felé fordulva ünnepélyesen megesküdött, hogy a haza védelmére, s az alkotmány megtartására nézve mindent megteend, mire a nép sokasága hangos éljenzés és üdvkivánatokkal felelt.

Ennyi az egész a mit e kápolnáról tudunk. Pedig mily érdekes volna tudni hol állott, és melyik az a pont városunk területén, a melyen királyi eskü és nép imája hangzott fel a magas égbe a magyar haza boldogságáért.

Szent Márton kápolnája.

Mint a sz. István kápolnájáról, ugy beszélnek a történetirók a sz. Márton kápolnájáról is, s azt mondják, hogy a királyok sz. István kardjával a négy vágást megtenni ide is jöttek. I. Ferdinand is

[1]) De bello Pannonico. 187. l.

koronáztatása alkalmával a sz. Péter templomából ide is jött kiséretével, s miután az ország rendeit és a népet arra buzditotta, hogy a haza védelmét szivükön viseljék, ő maga ünnepélyesen megesküdött királyi kötelességének hű teljesitésére, s hogy a hazáért kész életét is feláldozni az ősi szokás szerint lova nyergéből a közeli dombon a világ négy része felé vágott kardjával. [1]) Azt hiszem, hogy e kápolna a mai Égett város azon magasabb pontján állt, a hol most Zsigray háza van.

Szent Borbála kápolnája.

Istvánfy emliti Fejérvár 1543. évi ostroma leirásánál ezt a külvárosi részen tölgyfa erdőcskében álló kápolnát. Egyebet nem tudunk róla.

Szent Domonkos plebánia temploma.

Ezt a történetirók nem emlitik, pedig a középkorban a Felső város plebánia temploma volt. Azon oklevelek közt van róla szó, a melyeket a veszprémi püspök küldött meg levéltárából a fejérvári káptalannak, a mikor ez a régi káptalan hiteles helyi levéltára iránt nála tudakozódott.

Az egyik oklevél szerint 1331. jul. 25-én Tamás tihanyi apát értesiti László pécsi püspököt, mint a veszprémi püspökség jogainak védőjét, hogy rendelete értelmében Egyed, Miklós és János székesfejér-

[1]) Callimachus. Libr. I. és Lud. Tubero. L. II. §. 7.

vári sz. Miklós káptalan kanonokjainak kivételével a többi kanonokot mind, nem különben István, Csuta fiának és János, Exsző fiának kivételével Fejérvár egész külvárosi közönségét a pécsi püspök elé idézte. Hogy miért idézte? azt ez oklevélből még nem vehetjük ki, de elárulja a második oklevél. Azonban lássuk az első tartalmát, minthogy ebben sok érdekes dolog foglaltatik.

Az idéző jelentés szerint azt mondja Tamás apát, hogy embere, Benedek tihanyi benczés, sz. Jakab apostol napja utáni pénteken bement a sz. Miklósról czimzett káptalan templomába, s a fentebb emlitettek kivételével a stallumukban talált többi kanonokot megidézte, azután elment a sz. Domonkos plebánia templomhoz és a fentebb emlitett két polgár kivételével Szenthe plebános jelenlétében megidézte az egész külvárosi polgárságot; bejelentvén egyuttal ugy a Domonkos rendüek, mint a sz. Ferenczieк rendházában az idézést. (XXXIII. Okl.)

A másik oklevél 1333. febr. 3-án Visegrádon kelt. Ebben László pécsi püspök, mint a veszprémi püspökség jogainak fentartója, Simon Péter pécsi kanonoknak, vagy Tamás zonuki főesperesnek meghagyja, hogy Miklós mestert a székesfejérvári külvárosban levő sz. Miklós egyháza igazgatóját Henrik veszprémi püspök kérésére azon okból idézze meg, minthogy ez a Miklós a fejérvári külvárosban levő sz. Domonkos egyházát kirabolta. (XXXIV. Okl.)

E két oklevél tehát nem csak azt bizonyitja, hogy a külvárosban, és pedig vélekedésem szerint a Felső városban azon a helyen, hol egykor a kálvária állt, állt a sz. Domonkos temploma, hanem azt is, hogy az plebánia templom volt s Szente papban

egyik plebánusára találunk. De bizonyitékul hozható föl az is, hogy évtizedek előtt az egykori kálvária környékén sok embercsontot ástak fel, mi a terület temető voltát, ez pedig a plebánia templom létezését igazolja. Téves e szerint Pauer János azon állitása, [1]) hogy a régi felső városi plebánia egykor sz. Miklós prépostság czimét viselte. A sz. Miklós bástyákon kivüli (extra muros) prépostság, illetve káptalan temploma nem volt plebánia templom, de plebánia templom volt a sz. Domonkos temploma, melyet szinte a szent miklósi káptalan administrált.

Szent Jakab apostol temploma.

A mai székesegyház környékén hajdan temető volt, s e temetőben állott a sz. Jakab apostol tiszteletére épitett kisebbszerü templom. Épitője és épitése idejének emlékét elmosta a zivataros idő, de annyi valószinü, hogy már a török idők előtt ott állott. Van ugyan a Fejémegyei és Székesfejérvár városi tört. és régészeti egylet régiségtárában egy gyűrű, mely a körirat szerint a XV. századból való és Benedeké, a székesfejérvári sz. Jakab egyház lelkészéé, volt. [2]) A temető létezését bizonyitja az, hogy mikor 1826-ban a székesfejérvári egyház falai koczka kövekkel megerősittettek, de az 1864. évi restaurálttatás alkalmával is valamint az 1896. évi tetőzéskor, mikor az állványok gödrei ásattak, emberi csontokra akadtak.

---

[1]) Pauer. Hist. Dioec. Alba Reg. 407. l.

[2]) Fejérm. és Szfejérvár városi tört. és rég. egylet 1885. évi évkönyv. 146. l. l.

A törökök kiüzése után, hogy a hivek lelkioktatásban részesüljenek a Jézus társaságabeli atyák Fejérvárott missió állomást alakitottak. Kerestek templomot, melyben az isteni szolgálatot végeznék, de nem találtak. Ott állt a dombon a sz. Jakab temploma félig romokban és rongyos tetővel. Később csakugyan a Jézus társaságbeliek állitották helyre, s 1758-ig tartották benne az isteni szolgálatot mindaddig, mig helyén a várbeli plebánia templom, mely aztán székesegyházzá is lett, a város által épittetett.

Később, mikor a plebánia gondozása a Jézus társaságabeliekre ruháztatott, ezek mindent elkövettek, hogy az isteni szolgálatért epedő közönség templomot kapjon. Törekvéseiket előmozditá az esztergomi érsek, ki a városi tizedet mérsékelt áron a városnak bérbe adta, mely bérletből beszivárgott jövedelem egy részét a város is a kegyes czél előmozditására ajánlotta fel: Elősegité e nemes törekvést azon körülmény is, hogy a felsőbb hatóságilag leromboltatni rendelt bástyafalak köveit a templom épitésére fordithatták.

Felépitették tehát a régi sz. Jakab apostol temploma szentélyének helyén az uj templom kettős tornyát, sőt annak falait is részben az északi uj torony falaiba be épittették, minek nyoma az 1864. évi restaurálás alkalmával is látható volt, a mikor t. i. a mai sz. István koponya kápolnájának vakolata leveretett, s az egykori sz. Jakab templom sekrestyéjének faragott kőből készült ivezetes ajtóképe s a régi falak maradványa feltüntek. Ezen tornyok ujjá épitésével kezdetét vevén a mai plebániai székesegyház épitése, annak történetét külön czikkely képezendi.

A szent József kápolnája.

Midőn Fejérvár 1688-ban a töröktől visszafoglaltatott, a mostani palotai-ut mentén jobbfelül, azon a helyen, hol ma a görögkeleti hitközség tulajdonát képező bérház, s ebben Lőrincze Elek füszerkereskedő üzlete van, állt a sz. József kápolnája, de oly düledező állapotban és rongyos tetőzettel, hogy a mikor 1416-ban Melczer György kir. itélőtábla jegyzője hivatalos kiküldetésében eljárván, e kápolna állapotát is megvizsgálta, azt a XXXV. Okl. tanusága szerint teljesen használhatlannak nyilvánitotta. Később a görögkeleti hitközség tulajdonába ment, s az két házat épittetett a kápolna helyén, de miként szemeimmel láttam, a kápolna régi épülete ma is meg van, s egy bérszobául szolgál, ugyanazon falakkal, melyeket Melczer György leirt, t. i. alul kőből, fellebb vastag vályogból rakva.

Szent Kozma és Demjén temploma az Ingovány-uteza-ban.

Erről sem szóltak eddig a történetirók. Én is csak egy oklevélben találtam róla adatot. Abban t. i., melyet már XXII. sz. alatt Esztergáros Péter kanonok pecséthamisitási ügyében mellékeltem, s a mely szerint a vizsgálatra kiküldött Gorozlói Pál Dienes szentszéki hites jegyző 1537. decz. 7-én biráskodik, s kihallgatván a beismerő vádlottat, Pécsi Mihály,

Faa Benedek, Langhok Bernát, Fejérvári Benedek a sz. Péter plebánia templom lelkésze, s valamennyien a sz. Miklós káptalan kanonokjai, továbbá Gál, az Ingoványban levő sz. Kozma és Demjén tiszteletére emelt plebániatemplom lelkészének könyörgésére ... mond ítéletet. Annyit pedig az 1543. évi összeirásból is tudunk, hogy az Ingovány-utcza Fejérvár városában volt ugyan, de a káptalan külön nemesi birtokát képezvén, nem a városi hanem a káptalan joghatósága alatt állt.

Ennyi az egész a mit e templomról tudunk, de elegendő arra, hogy létezését igazolja.

Sok embertől tudakoltam már, hogy merre feküdt ez az Ingovány-utcza? senki sem tudott róla semmit. Igy hát magamnak kell magamat tájékozni.

Van egy oklevelem 1372-ből, mely szerint László opelni herczeg és Magyarország nádora Fejérvár mellett tartott nádorgyülésből kiküldi Kis János királyi embert és Literatus Jánost, hogy a Székesfejérvár mellett fekvő, s a Székesfejérvár káptalan tulajdonát képező bizonyos földrészt, mely sz. György vértanu temploma, Sárszabadi nevü majorság, a külvárosban álló sz. Mihály temploma, sz. István szigete és egy malom szomszédságában van, határolják körül, és nevezett káptalant vezessék bele.

Bár mily zavart és szük szavú is ez az oklevél, mégis talán eligazit bennünket az Ingovány-utcza helyének megállapitásában.

Azt mondják a kiküldöttek, hogy: amikor annak a darabka földnek, — mely Fejérvár városa mellett Sz. György vértanu temploma és Sárszabadi falu — villa — között fekszik helyszinére jöttek és azt körüljárták volna, elkezdték a járást egy völgy-

nél,[1]) mely a nagy mocsártól [2]) délre fekszik. Innét a nagy mocsáron áthaladva északfelé mentek, és ott egy bizonyos szigetben, [3]) mely a fejérvári káptalané, egy határjelet emeltek volna, de a vizáradás miatt azt nem tehették. Innét (tehát az emlitett sziget nyugoti oldalától) a mondott mocsár körül kelet felé haladva egy nagy árokhoz (a mai főkanálishoz, mely abban az időben nem annyira levezető csatorna mind inkább viztér volt) értek, mely Fejérvár város mellett húzódik. Ezen árkon végig haladva, egy hidhoz [4]) értek, és a mint ezt a hidat elérték, ez által ugy a Sz.-Mihály arkangyal templomát [5]) mint a külváros egy részét (t. i. a mai Ráczvárost és azon felül levő s előbb jelzett káptalani szigetet) bekeritették. Azonban itt (t. i. a palotai kapu hidjánál) azt mondták a káptalanbeli urak, hogy a mondott sz. Mihály templomát és a külváros egy részét nem azért kerülték meg, mintha a várossal akarnának perbe szállni, hanem csak azért, hogy az ő Ingovány nevü föld részüknek (t. i. felsőbb szigetnek, s a mellette levő malomnak [6]) határait beigazolhassák. Innét — mondják tovább a kiküldöttek — a mint az emlitett árok mentén a kérdéses malomhoz mentek, ugy a keresztes vitézek monostorát, valamint a szigetben levő sz. István király templomának tulajdonát képező egész birtokát, és a „Szigetet“ körüljárták,

---

[1]) Ez a Sóstó és Demkóhegy közötti völgy lehet.

[2]) Ez a város nyugoti oldalán elterülő mai Sárrét volt.

[3]) Ez a sziget az lehet, melyet az északról a vár tövében haladó kanálisból a Rózsás kert alatt nyugotra kiágazó Tobak-kanális, és a Reáliskolától az uj korcsolyázó pavillon mellett szinte nyugotra a Sárrétbe menő kis kanális bekerit.

[4]) A palotai kapu hidjához.

[5]) Ez a templom ott állhatott a palotai kapun kivül, a hol most a Sz. Mária szobor áll.

[6]) Minden valószinüség szerint a mai „Sörházmalom“-ról van itt szó.

a nélkül, hogy magát a monostort visszafoglalták — recaptiválták — volna; az egész terület birtokába a fejérvári káptalant beiktatták; ugyanott Albert keresztesparancsnok az illető káptalanbélieket ugy a monostor, mint a Szent István szigete és hozzá tartozó részek elfoglalásától eltiltotta. — Minélfogva mindkét fél a király itélőszéke elé idéztetett. (XXXVI. Okl.)

A fentebbi sorokból már most tájékozzuk magunkat. A keresztesek tulajdonát képező „Szent király szigetét", melyet később a keresztesekről „Papszigetnek" ma csak „Szigetnek" neveznek, már a város helyrajzi fekvése czimü czikkelyből is ismerjük és tudjuk, hogy azt a teret foglalja el, melyet északról a korcsolya pavillon melletti csatorna, keletről a palotai-ut egy része és a buza-piacz és selyem-utcza, délről a vágóhidi csatorna, nyugatról pedig a sárrétje kerit be. Ebben a „Szigetben" volt a keresztesek kolostora, temploma és temetője, utczáját Sz. Király-utczájának nevezték, népe pedig külön kiváltságokkal volt felruházva.

Ezen szigeten felül közvetlen északra feküdt egy másik sziget is, melyet nyugotról is és keletről is mocsár, északról a tobak csatorna, délről pedig a korcsolyázó pavillon kanálissa vett körül, s a mely szigethez tartozott állitólag a sörház malom is. A határolást végző királyi emberek a káptalan megkeresésére küldettek ki, és az oklevél szövegéből kitetszik, hogy a káptalan törvényes tulajdona csak a felső sziget volt a malommal, minthogy azt a szigetet Ingovány „villájuknak", falujoknak nevezék; és kitetszik az is, hogy a káptalan a keresztesek „Szigetét", melyen azok kolostora és temploma állt,

akarta elfoglalni s magát beiktattatni, kihagyásával természetesen a keresztesek sz. István király tiszteletére szentelt temploma és kolostorának. Eljöttek ugyanis a palotai kapu hidjáig, s bekeritették a halpiaczon álló sz. Mihály templomát is, tehát többet, mint a mi a káptalan törvényes birtoka volt. És elmondja a káptalan egész naivul, hogy ezt a nagy területet a sz. Mihály templomával korántsem azért járatta ám körül, mintha a várossal perbe keveredni akarna, hanem csak azért, hogy az ő birtokjogát az „Ingovány“ részbirtok iránt érvényesitse. Azonban itt elibök állt frater Albert a keresztesek parancsnoka, és tiltakozott az ellen, hogy a káptalan az ő konventjüknek tulajdonát, a Sz. Király szigetét, a kolostort és sz. István-utczáját elfoglalja. Világos tehát, hogy az „Ingovány“ nevü káptalani birtok, mely nemesi birtok levén, külön előljárósággal birt, a mely „Ingovány“ még a török időkben is ismeretes volt, azt a szigetet képezte, melyet északról a tobak kanális, délről pedig a korcsolyázó pavillon melletti kanális határol.

A káptalan ezen Ingovány birtokáról szól egy 1415. évből fenmaradt adat is, mely arra hagy következtetni, hogy a káptalan és a keresztesek konventje, előbbi az „Igovány“ falu, utóbbi pedig a Szent király szigetére nézve szomszédos birtokosok voltak, s hogy szomszédosok voltak a mindkét birtokhoz tartozó Sárrét egy részének birásában is.

Ez a történelmi adat azon verekedésről szól, mely a székesfejérvári káptalan ingovány-utczai jobbágyai és a keresztesek Sz.-István szigetebeli jobbágyai között téli időben a nagy ingovány, vagyis Sárréten a jéghátán nádvágás alkalmával ment végbe. A sérelmet szenvedett Keresztesek panaszt tettek

Zsigmond király előtt, ez pedig meghagyta Fejérmegye hatóságának, hogy küldje ki embereit, vizsgáltassa meg a panaszos ügyet, s tegyen neki jelentést. A vizsgálat megejtetett, s Csákberényi János Benedeknek Csal vagy Csák fiának fia és a szolgabirák következőkben teszik jelentésüket 1415-ben:

Tudja királyi Felséged, hogy a fejérvári keresztesek panaszára kiadott királyi parancs értelmében kiküldöttük kebelünkből Sikátori Györgyöt, András fiát, vármegyénk egyik szolgabiráját az ügy megvizsgálására, ki visszatérvén, következőkép adta elő jelentését: hogy ő Sz. Ágnes napján Fejérvármegyében jártában keltében mindazoktól, kiktől illett és szabad volt, nemesektől és nemtelenektől nyiltan és titokban tudakozódván, következőkről szerzett magának biztos tudomást. Miszerint Nagy Tamás halász, ennek fia Ferencz és cselédje Antal, továbbá Mészáros — Carnifex — Simon, Antal, László fia, Márton, Imre fia, Pál, Jánosnak Mészáros Simon szolgájának fia, Földvári Miklós, Dienes, Wethet János, Mihály, Móricz fia, Nagy Sebestény, Gál Márk, Parlagh, Deres Mátyás, Peeres Mátyás, Fülei György, Sambukus Tamás, Kis Péter, Pásztor Benedek, Palagh Dienes, Zalai Bereczk, Madarász János, Aczél János, Balogh János és Fayas János, valamennyien a székesfejérvári káptalannak az ő Ingovány utczájában lakó jobbágyai, Három királyok hete utáni csütörtökön a káptalan tudta és engedelmével, névszerint pedig Bertalan vikárius, Balázs éneklő-, Dávid őrkanonok. Was Silvester György, Váradi István, egy másik István, Imre, Szerémi Mihály Benedek, a Sz. Miklósról nevezett káptalan prépostja, továbbá Fejérvári

Péter, Tóth Péter, Győri Jakab, Acsádi János, András és ismét András fejérvári kanonokok tudta és engedelmével Zánthói Dávid a keresztesek perjele kormányzójának, továbbá László keresztes parancsnok, Márk éneklő-, János őr-, László olvasó kereszteseknek, következésképen az egész keresztes konvent tulajdonát képező birtokrészre a (sárréti nádasra) felfegyverkezve rohantak, s ott a jégen a nádat learatták és erőszakkal elhordták; mi több az ott levő s föntebb emlitett László keresztesparancsnokot, ugyszinte Albertet, Derel Jánost, két Bertalant és Balázst, kik valamennyien a keresztesek emberei (tehát a sz. király szigeti jobbágyaik) voltak, kegyetlenül megölni akarták, s meg is ölték volna, ha más jó lelkü emberek őket ebben meg nem akadályozzák. Mind ezzel meg nem elégedvén, másnap a keresztesek konventjének két jobbágyát, t. i. Fekete György péket és Szakállas Tamás posztószövőt, kik a keresztesek utczájában, (mely Szent Király utczájának is neveztetett) midőn ezek husért a mészárszékbe mentek, a káptalan emberei, köztük Mihály az ingoványi biró, elfogták, kézen lábon kegyetlenül megvasalták és minden ok nélkül elzárták. [1])

Ez az elbeszélés gyakorlatilag is meggyőz bennünket arról, hogy a két egyházi testület szomszédbirtokos volt a külvárosban és a sárréten is, és megismertet jobbágyaikkal, t. i. ugy a sz. István szigete, mint az Ingovány-utcza lakosaival.

Mind a két birtok ismeretes a török időkből is. Ugyanis 1546-ban elárverezte a török a „Sziget városrészben“ levő Mészáros Benedek házát a leg-

[1]) Fejér C. Dipl. X. 5. 700. l.

többet igérő Konthor Mihálynak; és Gyenei András házát Veli bin Abdullahnak. Ugyanazon városrészben levő Szent Király (Sz. István) utczában pedig a „dülőfélben levő Sz. Király templomot“ (a keresztesek Sz. István templomát), aztán Mészáros Ferencz házát. Az „Ingovány városrészben“ pedig Barbély Tamás és Asztaljártó Péter házát.

1563—65. közötti években az „Ingovány városban“ fejadó alá volt véve 43 ház tulajdonosa, egyenkint megnevezve.

A 150 évi török uralom után nagy részben idegen elemekkel lévén Fejérvár megtelepitve, feledékenységbe ment egészen az Ingovány-utcza emléke.

Szent Anna kápolnája.

Ez az egyetlen épülete van csak Székesfejérvárnak a régi időből. Mátyás korában épült; látta annak trónra léptét, fényes menyegzőjét, dicső megkoronáztatását, s gyászt öltött, mikor a nagy királyt közelében sirba tették. A török hódoltság korában romba dölt minden templom, s mint gazdátlan holmi elkótyavetyéltetett a bimbasik által a legtöbbet igérőknek. De szent Anna kápolnája érintetlen maradt, fennáll ma is, intő jelül, hogy a mit megkimélt a török, és a még nagyobb ellenség, az idő, ne akarjuk azt elpusztitani mi se.

Hogy ki és mikor épitette ezt a gothstylü kápolnát? soká homály fedte. Végre Kopcsányi Benedek piárista atya, és a kápolna gondnoka az ötvenes években kapott a városi levéltárból egy régi okiratot,

melyet közölt Pauer János akkori kanonokkal, s ez a szorgalmas történetbuvár kiolvasta belőle azt a tényt, hogy ezt a kápolnát Kálmáncsay Domonkos fejérvári prépost épitette 1480 körüli években.

Az oklevélben ugyanis, melyet 1530-ban Madocsay Gergely fejérvári kanonok és a sz. Anna kápolna gondnoka kérésére a fejérvári keresztesek

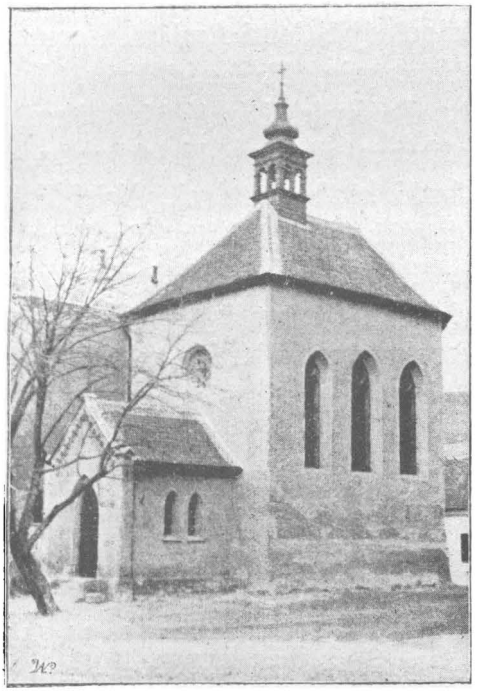

A Sz. Anna kápolna.

hiteles helyü konventje állitott ki, át van irva Hunyadi Mátyás király levele 1486-ból, melyben megerősiti egyrészről Kereszturi Imre és neje Margit, néhai Fajszi Istvánné, valamint ennek Fajszi Istvántól származott fia, Fajszi János, ugyszinte Kereszturi Imre és Margit asszonytól nemzett gyermekei, t. i.

Miklós, Benedek, Ferencz, Luczia, Katalin és Borbála, másrészről pedig Kálmáncsay Domonkos fejérvári egyház prépostja között adásvevési szerződést, mely szerint amazok emennek, illetve a sz. Anna kápolnának a Sárvize melletti Keresztur birtokukat 300 aranyért eladják. Ez örökáron eladás következtében Mátyás király utasitja a fejérvári keresztesek konventjét, hogy nevezett Kálmáncsay Domonkost, illetve a sz. Anna kápolnáját Csuti András, Kereszturi Antal, Kereszturi Sebestyén, Fejérvári Imre, Ihalhanfalvai Érdi Gergely, Fejérvári László királyi emberek egyikének jelenlétében iktassa birtokba; a mit aztán Fejérvári László közbenjöttével, Kelei Sebő Mihály és Mátyás, továbbá Kelei Bálint fia Benedek, Kelei Ágoston fia Péter, Veresrekketyei Csuti András, Felsőgerényi Cseh Dienes és több Felsőgerényi Cseh nevü birtokosok jelenlétében meg is tett. (XXXVII. Okl.)

Ezen érdekes és nagybecsü okirat eloszlatja a homályt, s világosságot vett a tényre, hogy a sz. Anna kápolnát a már többször emlitett Kálmáncsay Domonkos prépost épitette, és a vett Keresztur faluval javadalmazta.

A kápolnát gr. Nádasdy László, ki 1711—1729-ig volt fejérvári őrkanonok, restauráltatta, a minek nyoma meg van még ma is az oltár fölött látható családi czimerben.

Ma az egykori őrkanonokságí birtokokkal együtt az egyházi és hazafias érdemekben gazdag Kegyes Tanitórend tulajdonát képezi. Felügyeletét azelőtt egy-egy élemedett koru atya, ma a sz. Ferenczek házfőnöke teljesiti.

A Cziszterczieh Nepomuki Sz. János tiszteletére szentelt temploma és rendháza.

Mikor a törökök 1688-ban Székesfejérvárból kiüzettek s a lelkek gondozása végett a Jézus társa-

ságabeliek közül néhány atya itt letelepedett: Vánosy Antal helybeli születésü gazdag ember bőkezüségéből a török mecset telkén, vagyis azon téren, melyet előbb a Pálosok birtak s a melyen ezeknek a török foglalás előtt rendházuk is volt 1745-ben az iskola, melynek portája fölött „Sedes Palladis Doctae Sacra“ fölirat volt olvasható, a mai kéttornyu szentegyház pedig 1751-ben készült el. A birtokosrend eltörültetése után ugy az iskola, mint a templom az ismét ide telepitett Pálosok gondjára bizatott, azonban 1786-ban e szerzet léte fölött is kimondatván az eltörlés, az 1812. szept. 21-én kelt helytartótanácsi rendelet értelmében 1812. szept. 21-én mind a gymnasium, mind az egykori jezsuita társház és templom a hazafias és érdemekben gazdag cziszterczi rend zirczi apátsága tulajdonába ment át. A templomra vonatkozólag megemlitendő annak sz. Ignácz nevére szentelt öreg harangja, mely nagysága és gyönyörü hangjánál fogva ritkitja párját; valamint a templom festészete és a sekrestyében levő szekrények nagybecsü faragványai, ábrázolván t. i. minden szekrényajtó domborfaragványa a templom oltárainak képeit.

A rendház épitkezési tekintetben páratlan a városban. A magas földszin két emeletet tart maga fölött, s ugy a széles falak, tágas folyosók, mint az egész ház szobái különösen az ebédlő stukkói rendkivüli müizlésre vallanak.

Van a háznak szép könyvtára is, melyet legujabban Kolonics Lipót tanár rendezett nagy szakértelemmel, s a mely könyvtárnak a gazdagság mellett az a kiváló tulajdona is meg van, hogy abból a legnagyobb készséggel adnak ki a kutatók megkeresésére forrás munkákat.

Egyet említek még csak meg. Azt a testvéries barátságot, mely ezen házban a rend itt lakása óta él. A szellem egyházias, az irány hazafias, a müveltség klassikus, a szeretet önzetlen, a müködés önfeláldozó, — valóságos visszatükrözése a rendi apátok egész sora kiváló erényeinek.

A Karmelita rend, most a papnövelde sz. József tiszteletére szentelt temploma.

1730-ban kezdték a karmeliták a kolostorral együtt épiteni s 1770. felé végezték be. A templom

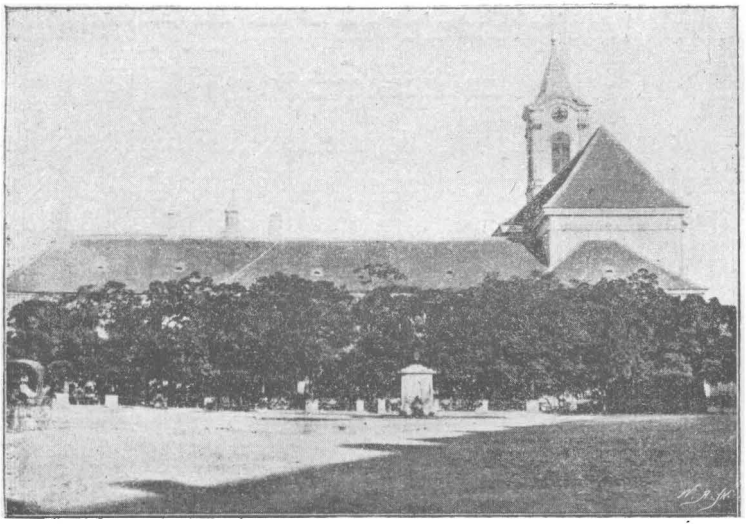

Az egykori karmelita, ma papnöveldei templom.

festészete akorában hires Maulpertsch ecsetének köszönhető. Azt mondják saját arczképét a karzat alatti kápolna falán imádkozó barát alakjában hagyá

az utókornak. Müvészetének remekét azonban azon freskómüben örökité meg, mely az oratoriumban a haldokló Krisztust a keresztfán ábrázolja. Oly gyönyörü kép ez: hogy a franczia és olasz müvészek is, kik azt megnézték, nem győztek elég magasztalással róla szólani, s nem egy müvész maradt meg utjában Fejérvárott, hogy a képet vászonra festhesse.

A karmelita rend eltörlése után az üresen maradt kolostor és templom a püspöki megye papnöveldéjének használatára bocsájtatott, mely intézet létrehozását Milassin Miklós püspöknek köszönhetni.

A belvárosi plebánia templom egyszersmind székesegyház.

A sz. Jakab apostol tiszteletére emelt régi templom történetét ott hagytam abba, a hol annak helyén a mai székesegyház két tornyának épitése eszközöltetett, vagyis a hol a székesegyház épitése megkezdetett. Az új két torony 1740. decz. 20-ig állt, de e nap éjjelén egy borzasztó fergeteg az északit teljesen megrongálta, s falának egy részét is ledöntötte, sőt a másikat is a régi templommal együtt tetemesen megviselte.

Nehogy tehát idővel az elemek még több kárt okozzanak, a város elhatározta a tornyok kijavitását s ezt az egyik toronynál 1742-ben a másiknál 1745-ben teljesitette is.

Végre elérkezett 1758. Buffler jezsuita atya ajkaira vette az Isten igéjét, behatolt vele az emberek szivébe s martius 24., 25-én tartott beszédjeivel a

templom épitésére szükséges áldozatok meghozatalára buzditotta Fejérvár közönségét. A lelkes beszéd nem téveszté hatását, s miként a hagyomány beszéli, egy szegény özvegy asszony, ki alamizsnából éldegélt, hozta meg a legelső áldozatot egy ezüst „Máriás“ adományával. Aztán szegény, gazdag, ifju és öreg tehetsége szerint járult a szent czélhoz, de mindenben legelől maga a városi tanács.

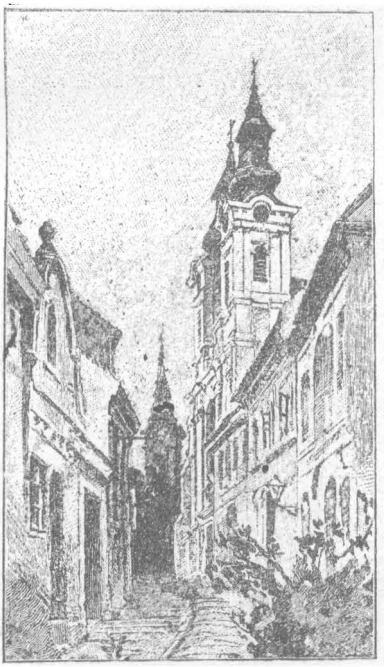

Sz. István utczája s a Székesegyház.

Nagy érdemet vivott ki magának a templomépitésében a Jézus társasága is; maga az épitészeti styl, az abban uralkodó rendszer élénk tanusága ama szerzet müvészetének, mely minden alkotásában — nálunk például a cziszterczita temploma és kolosto-

rában is visszatükrözi magát. Még a festő ecsete is méltányolta e hatást, s a templom közép boltozatán szemlélhető alakok csoportjaiban három helyen is ábrázolá e szerzet müködő tagjait, egyiknek kezében a templom alaprajzát adván.

Ez időtájban volt szó az országgyülésen a székesfejérvári püspökség megalapitásáról. Mária Terézia királyné tehát szinte fellelkesült templomunk épitése iránt, s nemcsak segédkezet nyujtott, hanem a templom szentély impozáns alakban való kiépitését is elrendelte, sőt a sz. István királyt ábrázoló főoltár kép festésével is udvari festőjét, Fischert, bizta meg. Királyi buzgalom és a nép lelkesedése, a város áldozatkészsége és fejedelmi hozzájárulása 1758-tól 1768-ig létrehozták Istennek e szép házát, melyben aztán az 1447. megalapitott püspöki szék is, meg a káptalani stallumok is helyet kaphattak.

Emlitésre méltó e toronypár egyik harangja, t. i. a lélekharang, melynek góth betüs felirata ez: x. rex. pro mundi pace Deus homo factus est. 1409.

De lássuk a templom belsejét.

A főajtón bemenve egész nagyszerüségében lep meg bennünket annak komoly de lélekemelő, magasztos és még is egyszerü stylje és ornamentikája. Elénk tárulnak a boltozat festményei, melyek majdnem kivétel nélkül sz. István életéből meritett jeleneteket ábrázolnak, tapintatos kegyelettel használván fel azokat a festő a szent király által alapitott város hódolata emelésére.

Az énekkarzat boltját sz. Czeczilia, a zenészek védszentjének képe disziti. Ez egészen uj kép festője Heinrich. E kupola előtti gerinczen e föliratot olvasható:

Pietas
Senatus Populique Alb.
Deo Optimo Maximo
In honorem S. Stephani
Primi Hungar. Reg. et Apostoli
A Fundamentis erexit
A. 1768.

Magyarul: Szt. István első apostoli magyar király tiszteletére emelte Székesfejérvár népe és tanácsa.

A következő boltozaton sz. István képe van koronával a fején, királyi pálczával a kezében, mellette fia Imre s Gellért püspök ennek nevelője, több személyből álló környezettel, egykor valamennyien Fejérvár lakosai. A kigyóval küzdő ember, a ledölt bálványtöredék, az angyal kezében a kereszt s az ebből csurgó vér, a keresztény hit győzelmét jelenti a pogányság fölött. Az egész csoportozat pedig sz. István érdemeit tünteti elő a kereszténység megalapitásában, mely nemzetünk maradandóságának alapját képezi. A boltozat négy sarkán a szent atyák képei, sz. Vazul caesarcai püspök, nazianzi sz. Gergely püspök, nagy sz. Gergely és sz. Ambrus milanói püspöké.

A közép boltozatokat a festő ecsete négy csoport közt osztá meg. Három csoport előtünteti az épitkezéssel foglalkozó személyiségeket, Kiss György akkori birót, ki első kapta a polgármester czimet, Vánosyt és Igalyt, és egy jézustársaságbeli atyát. De legérdekesebb a fő csoportozat, melyben sz. István egyik legkimagaslóbb alkotása ábrázoltatik, midőn t. i. az országnagyok jelenlétében a püspökségeket alapitó oklevelet Asztrik kalocsai püspöknek átadja. Háttérben Sion orma, az apostoli kettős kereszt és a koronát hozó angyal. A négy sarokban a négy nagyobb próféta képe.

A főoltár fölötti nagy boltozat ismét sz. Istvánt ábrázolja fehér öltönyben, midőn földi pályáját bevégezé s megdicsőülten a sz. Háromság előtt térdet hajtva megjelenik, hogy az evangeliumi girák szaporitásáért jutalmát elvegye. A négy sarkon ismét a négy evangelista képe látható.

A négy mellékoltár képei sz. László, sz. Imre, sz. Anna és Nep. sz. Jánost ábrázolják, valószinüen Cymbál festőtől, a ki nevét Sz. László képén hátra is hagyta.

A főoltár képe elénk állitja Sz. István életéből azon jelenetet, midőn ő koronáját, szeretett nemzetét, a boldogságos Szüznek oltalmába ajánlá. Fönn a levegőben dicsőséggel elárasztva, angyaloktól körül véve látható a b. Szüz azon alakban, mikép egykor pénzeinken veretett a „Patrona Hungarire“ körülirással. Alant Sz. István kìrályi palástban az ország jelvényeit fölajánlja. Ugyanez a kép van a budai várkápolnában, a hol a „sz. Jobb“ őriztetik. E kép képezi Fejérmegye czimerét és pecsétjét is. Már emlitém, hogy Mária Terézia rendelésére Fischer Vincze András, a királyné festésze, készitette.

A templom főajtajától jobbra van a Sz. Mária kápolnája s benne a sz. Mária képe, mely másolata a kolozsvári kegyeletes képnek, melyről hg. Eszterházi Pál nádor „Menyei Korona“ czimü művében csodás dolgokat jegyzett föl. A baloldali kápolna Sz. István koponyájának kápolnája. Itt tartatott az az ezüst tartóban egész ujabbi időkig, ma azonban püspöki rendeletre a sekrestyében öriztetik; helyét pedig Mélt. Prifach József praelatus és nagy prépost áldozatkészségéből Szász Gyula szobrász által készitett karrarai fehér márvány szobor foglalja el.

Csak azt emlitem még meg, hogy a szentélyt a hajótól elválasztó vörös márvány kanczellus a basilika melletti Mátyás király kápolnájából való.

Azon fekete márvány lapon pedig, mely a szószék átellenében van befalazva, a város hálája van kifejezve Mária Terézia királyné iránt, kinek a templom és egyházmegye létrehozását nagy részben köszöni.

Megujittatott e templom 1864. külsőleg a város, belsőleg a káptalan hozzájárulásával. Valamint megujittatott a két torony és fedélzet, a külső falakkal együtt 1896-ban szinte a város költségén.

A felsővárosi Sz. Sebestény plebánia templom.

A mai kéttornyu diszes templom helyén 1739-ben, egy kisebb kápolna állt szinte Sz. Sebestény tiszteletére szentelve. Azonban ez elégtelen lévén a hivek befogadására, de hálából is, hogy a nagyban dühöngő epemirigy városunkat nem tette tönkre, elhatározta a város, hogy adományok gyüjtésére kiküldi kebeléből Schinigin József és Pós Ignácz tanácsosokat, s fölépiti Isten dicsőségére és Sebestény Rokus, Xaveri Ferencz és Rozália szentek tiszteletére a mai templomot. E czélból egy előterjesztést tett Eszterházy Imre a veszprémi püspökség kormányzatával is megbizott esztergomi érseknek, kérve, hogy ezen szándékot, valamint a templom védszentje napján évenkint megtartandó fogadalmat jóváhagyná. Az érsek némi igazitással jóváhagyta, s kiadta a Moenich Károly városi levéltárnok által a városi levéltárban feltalált és szórul-szóra átforditott latin

szövegü okiratot, melynek egész terjedelme élénk világot vet az akkori buzgóság nagyságára.[1])

„Mi Imre, Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom hercege, galánthay Eszterházy gróf, Esztergom főváros Érseke, az Apostoli Szent Szék született követe, Magyarország primása, ugyanannak fő- és titkos Cancellárja, Esztergom vármegye örökös Főispánja, Ő Császári és Királyi Felségének valóságos belső- és a magyar királyi Helytartó tanácsnak Tanácsosa, nemkülönben a Hétszemélyes Tábla egyik Birája stb. stb. Emlékezetül adjuk ezennel mindeneknek, a kiket illet: Hogy Krisztusban kedvelt fiaink, esztergomi egyházmegyénkhez tartozó Székesfejérvár szab. kir. város Birája, Tanácsosai s a polgárság és lakosság közönsége, bemutattak nekünk egy kérelmökkel ellátott, hiteles alakban az esküdt jegyző által aláirt és pecséttel megerősített bizonyos okiratot, mely némely pontozatokat tartalmaz, a melyeknek örökös megtartására nyilt fogadalom alakjában magokat előttünk, mint főpásztoruk előtt kötelezték, könyörögve, hogy azokat jóváhagyni, és hatalmunknál fogva megerősíteni méltóztatnánk. Mely okiratnak tartalma a következő: „Mi ezen Székesfejérvár szab. kir. város Birája, Tanácsa és az összes polgárság és lakosság közönsége megfontoltuk és lelkünkben eltökéltük magunkat, hogy a Magyarországon uralkodó pestis eltávolitását, nehogy a szomszédból ezen városban is ragályosan elharapódzni, s a polgárok és lakosok közveszélyére elfajulni és elterjedni képes legyen, minél több lelki eszközzel megkiséreljük. E város közjavát tehát az összes lakóinak

[1]) Lásd Fejérvármegye és Székesfejérvár városi Tört. és Rég. Egylet Évkönyve. 1893. évre. 387. l.

megoltalmazását idejekorán fontolóra vevén, a legjobb előrelátásból a célból, hogy t. i. Isten ő Szent Felsége a félelmetes pestis veszélyétől ezen várost könyörületesen és kegyelmesen megóvni kegyeskedjék, magunkat a következő pontozatok megtartására ünnepélyes fogadalommal kötelezzük, u. m: Először: Hogy a budai külvárosban fenálló Szent Sebestény tiszteletére szentelt roskatag kápolna égetett téglából és kövekből Szent Sebestény, Rókus és Xaveri Szent Ferenc, úgy szent Rozália, mint kiváltképen a pestistől megoltalmazó védszentek tiszteletére újólag és a mint csak lehet minél előbb újra felépíttessék, a legjobb állapotba helyeztessék és minden időben fentartassék. Mivel pedig az erre megkivántató tetemes költségekre — a jelen viszonyokat tekintve — a városi pénztár jövedelme elégtelen, ezért a jótevőktől nyerendő segély gyüjtésére, — előre bocsátván a gyüjtendő adományok üdvös célját, — Schingin József belvárosi, és Pos Ignác külvárosi tanácsosok küldetnek ki, azon megbizatással, hogy a gyüjtendő adományokról annak idején s a kellő helyen számadással tartozzanak; különben pedig az előbb említett módon gyüjtendő segély elégtelensége esetén, az e célra még szükséglendő költségek, úgy a megkivántató tégla- és kövek, valamint most, úgy a jövőre nézve is a város részéről fognak kiszolgáltatni. — Másodszor: E városnak összes és minden egyes polgára s lakója, beleértve a hét évet betöltött gyermekeket is, Szent Sebestény napja előestéjén kötelesek lesznek kenyéren és vizen böjtölni, ez pedig mindaddig meg fog tartatni, mig a pestis ezen országban teljesen meg nem szünik. Továbbá: Harmadszor: Maga a Januá-

rius 20-ára eső Szt. Sebestény napja ezen város minden egyes lakója által örök időkön át meg fog ünnepeltetni, úgy, hogy az adózóktól beszedendő és szent czélra forditandó súlyos büntetés terhe alatt valamennyien minden — még a legcsekélyebb munkától is tartózkodni kötelesek lesznek. — Végre Negyedszer: Magán Szent Sebestény napján pedig az előbb említett módon évenként megünneplendő napon szintúgy örök időkön át ünnepélyes körmenet fog a fentjelzett kápolnához vezettetni, s ott egy énekes- és két csendes szent mise szolgáltatni. — Mely előre bocsátott pontozatok rendszeres és sértetlenül előirt alakban örök időkön át leendő megtartására és teljesitésére a pestisnek városunktól leendő kegyelmes eltávolitása tekintetéből, eme fogadalmunkkal magunkat és utódainkat lekötelezzük, városunk hiteles pecsétjével megerősitett, s bizonyság levél erejével biró jelen levelünknél fogva. Kelt Székesfejérvárott, 1739. évi január 16-án. Kajdocsy Imre s. k. fentebb jelzett város esküdt jegyzője.“ (P. H.)

Ennélfogva Mi, a fentjelzett Biró, Tanácsosok, polgárok és lakosok alázatos könyörgéséhez annál örömestebben járulunk hozzá, minthogy a Nekünk felterjesztett pontozatok, úgy maga a fogadalom is egyedül az Isten imádását és a szentek tiszteletét célozzák, s a hitbuzgó nép ezen önkéntes sanyargatásra az Isten haragjának megengesztelése tekintetéből, — mások példájaként, — önmaga ajánlkozott. — Továbbá ezen nyilvános fogadalmat helyben hagyjuk és örök időkre fenállónak nyilvánitjuk, a fentebb jelzett pontozatokat pedig jóváhagyván, elfogadjuk s azokat ekkép módositván, megerősitjük.

És pedig Először: Megengedjük, hogy a budai külvárosban fenálló roskatag kápolna ujra felépittessék, mihelyt elégséges költségről gondoskodva leend, s hogy a jövendő időkre is jó állapotban fentartassék, — mégis ugy, hogy annak felépitése az egyházmegyei és plebániai jogokra nézve káros következményeket maga után ne vonjon. — Másodszor: A tizenötödik életévöket még tul nem haladott gyermekek, úgy az aggok, valamint a betegek az előirt bőjtöt imádságokkal válthatják meg; kötelességökké tétetik azonban a szülőknek, vagy a kikre a gyermekek gondozása bizva van, őrködni, hogy a böjt imádság által pótoltassék. — Harmadszor: Szent Sebestény vértanu egész napját a hitbuzgó nép köteles legyen nyilvánosan megünnepelni, minthogy ebben — a téli időben anélkül is — kevésbé van munkával akadályoztatva. — Negyedszer: Ezen ünnepnapon az egész nép körmenetileg a fentjelzett kápolnába menend, s onnét egy énekes- és két csendes szent mise meghallgatása után a városba visszavezéreltetik. — Minek hiteléül kiadtuk jelen hivatalos pecsétünkkel és sajátkezü aláirásunkkal megerősített — levelünket. — Pozsonyban, érseki palotánkban, az Ur Ezerhétszázharminczkilencedik évének februárius tizenötödik napján. Fr (ater) Imre s. k. (P. H.) Ő Főmagassága kegyes parancsolatjára Berényi Zsigmond gróf, házi főpap. s. k.“

Ez a templom mely a felsővárosi kath. hivők plebánia temploma, s a melyben a hivek lelki vezetését a felsővárosi plebános két segédlelkészszel eszközli, a rendes ájtatosságokon kivül még egy más találkozásnak is gyülhelye. Értem a juhászokét. A mióta e templom fennáll, megjön ide minden

Sz. Mihály napján a Dunán inneni, de leginkább a Dunán tuli juhászok nagy sokasága. Ma már persze kevesebben, de egykor talán valamennyien. A juhászat, a török idők után a Dunán tul kezdte meg lendületét, itt voltak később a leghiresebb nyájak, és a juhász nép mely rendes czéhek szabályaival volt szervezve, ide jött Fejérvárra, s a Sz. Mihály napját a „juhász ünnepnek“ a felső városi templomot pedig „juhászok templomának“ nevezték el. A juhász ünnepen aztán hiven a czéh szabályok szerint megtartották „lakozásukat“ a „bárány“ meg a „csillag“ és „aranysas“ vendéglőkben, saját zöld selyem zászlajuk alatt aztán processióval mentek a templomba, a hol őket a plebános a három papos juhász misével és a predikáczióval várta. Az „Offertorium“ bőséges volt. Öt forintos bankók, régi ezüst tallérok találkoztak a tálczán, egy forintnál, vagy Szüz Máriás huszasnál még gyerekek sem adtak kevesebbet az Ur oltárára. — A szent mise alatt ott álltak az oltár előtt a zászlóval, rendesen ugyanazon családból való legény tartotta, jobbról-balról két két számadó vastag viaszgyertyát égetve. Mise után betüzték a zászlót a helyére, a jövő Sz. Mihályig nem nyult ahhoz senki. És ezzel eleget tettek őseik hagyományainak a lelkiekre nézve.

Azután szép sorrendben visszamentek a vendéglőbe, ott teritett asztalok várták őket. Az asztali áldás után, melyet a czéhmester mondott elő, neki ültek az ebédnek. Megtartották a szabaditást. stb. stb.

De jött aztán a gyakorlati élet. Mondom, hogy ide özönlött ez időre a szomszéd megyék összes juhászsága, mert hát a szegődés helye és ideje is

ez volt. A falkákat otthon addig gyerekekre vagy aszonyokra bizták, helyt álltak azok is hisz ott maradt a „pumi“ s terelte a nyájat a merre csak kellett. A lakománál pedig szólt a zene, táncolt a puszta fia a városi leánynyal, s nem egy szemből ragyogott rá a hajnali csillag. Egész héten tartott a dáridó, de a közben a szegődésekre is rá került a sor.

Oda áll egy tisztes öreg számadó egy jó külsejü juhász alak elé, fején pörge magyar kalap állt árvalányhajjal, vállairól lógott a kiforditott bunda. Meglátszott rajta, hogy nem e vidékről való, mert a dunántuli juhászság, — a mely többnyire még a török idők után ide jött morvák maradéka és Tolnából elterjedt németség sarjadéka volt, — széles peremü kalapot viselt.

Adjon Isten öcsém! Fogadj Isten bátyám! volt rá a felelet. Embert nézek ki belőled, és nekem arra volna szükségem, mert az uraság pepineriát állitott, azt őrizni kellenél te nekem, eljönnél e „hozzám“? és mi lenne a „szegődség“? El biz én bátyám, és nem kérek egyebet, minthogy a pumikat meg az ordasokat tartsák el. A pumik alatt azokat a kisebb fajta, de nagyon értelmes juhászkutyákat értve, az ordasok alatt pedig azokat a nappal kölönczczel járó nagyobb fajta ebeket, a melyek éjjel a nyájat megvédik a farkasoktól is, meg a tarhonyás juhhúsra vágyódó szomszédoktól is.

Hát aztán hány darab az a jószág, ha szabad kérdeznem? Hm, a kölyköket nem számitva van biz valami háromszáz. Erre a feleletre aztán a számadó mondta, hogy hm? Hát hogy hinak öcsém? Erdős Mózes vagyok, felelé a kérdett; mire a számadó nagy tisztelettel levevén kalapját s azt mondta: Éltesse az

Isten nemzetes uramat, ismerem a hiréből és ne haragudjék rám, hogy magam fajtának néztem. De hogy haragszom öregem, hisz én is a maga fajtája vagyok, mert hát én is juhász legényeket akarok fogadni, a magam birgéi mellé.

Erdős Mózes hires ember volt Pest vármegyében gazdagságáról, mert volt neki legalább 300 falka birkája. Fia, gondolom Mihály, Duna-Vecsén halt el a hatvanas évek elején.

A közoktatás multja.

Szent István az ő királyi székhelye, a világhirü basilika és káptalan mellé egyuttal iskolát is csatolt, melyből századok multával a mai főgymnasium fejlődött ki. Ugy gondolom, hogy a megye és város nemes közönségére nem lesz érdektelen, ha nehány vonással megemlékezem a fejérvári közoktatás történetéről, a „Sedes Palladis dotae Sacra“, a fejérvári főgymnasium eredetéről, hiszen az intézet eredete a legrégibb időkre vihető vissza, bölcsőjét maga Szent István király ringatta, élete tehát összeforrott a város történetével, része volt a város virágzásában, részt kér annak nagyságából, öröméből, mert részt vett mindig annak szenvedéseiben is.

A keresztény hittel együtt nyugattól vettük át a keresztény nevelés és tanitás formáit is. Az oktatás egészen az egyház kezében volt, a melynek már isteni Mestere kötelességévé tette a tanitást: „Tanitsatok minden népeket.“ Az elemi oktatás az úgynevezett plebánosi (fárai) iskolákban történt, melyek-

ben irásra, olvaasásra s a hit elemeire oktatta a pap az egyházához tartozó gyermekeket.

Ezen elemi iskolákon kivül voltak már az Árpád korszakban magasabb iskolák is. Kétségkivül már Szent István idejében megvoltak a székesegyházak mellett az ugynevezett székesegyházi (káptalani), a zárdák mellett pedig a monostori iskolák. A székesfejérváriról biztos adataink vannak; sőt a XII. század második felében meg volt már a veszprémi egyetem is. A közép- és felső iskolákban a hét szabad müvészetet (septem artes liberales) (grammatika, rhetorika, dialektika, geometria, arithmetika, astronomia és musika) tanitották az iskola fejlettségéhez mérten. A tanárok a papok és szerzetesek voltak, a káptalani iskolákban pedig a kanonokok. Az olvasó- és éneklő kanonok állott az intézet élén, segédei voltak az alolvasó vagy mesterkanonok, az almester (vice magister), az éneksegédek (succentor). Később azonban világiakat is vettek maguk mellé.

A pannonhalmi benczés főmonostor után a legelső középiskola volt a székesfejérvári káptalani iskola, mely már a XI. században oly jó hirnek örvendett, hogy tanulóit elvitték másfelé tanitóknak. A székesfejérvári iskolára vonatkozó legelső biztos adatot Szent Gellért csanádi püspök életrajzában találjuk:

„Egykor harmincz uj keresztény férfiu járult a püspökhöz, esedezvén, hogy fiaikat venné át s a tudományokba avatván, szentelné papokká. A püspök elfogadván, Walter mester gondviselésére bizta őket, egy erre alkalmas házat adván nekik, hogy a grammatikai és muzsikai tanulmányokban oktatná, s ezek

rövid időn ugyanazon tárgyakban nem közönséges előmenetelt tettek . . .

Valter mester pedig nagyon szaporodni látván a tanulók számát, mivel nagy munka nehezedék vállaira, igy szólt a püspökhöz: „E nagyszámu tanulóságnak nem tudok megfelelni hivatalom mind a két ágában t. i. az olvasásban és éneklésben. Küldj el tehát valakit és hozass akár olvasó, akár éneklő mestert.“ A püspök tehát elküldé Mór barátot a király üdvözlésére megparancsolván neki, hogy menjen be az iskolákba is, a melyek akkor Székesfejérvárott igen kitünőek valának s keressen a tanulók között egy tanitót vagyis oktatót és hozza el azt. Ez (t. i. Mór) Fejérvárra jövén s a királynál dolgát elvégezvén meglátogatta az iskolákat, a hol egy Henrik nevü német vala, a ki a tanulóknak almestere (vice magister) volt. Ezt szólitotta meg s ő csakhamar beleegyezett; könyveit magához vevén, vele együtt a püspökhöz ment, a ki örömmel fogadta őt s a tanulók olvasó mesterévé tette, Valter pedig az éneklésre tanitotta azokat.“

Vajjon ezen káptalani iskola egy és ugyanaz volt e azzal a királyi palotabeli iskolával, melyről Batthyány Ignácz Sz. Gellért életiratában tesz említést [1]) s a melynek alapitását Sz. Istvánnak tulajdonitja: nem tudom bebizonyitani. Annyi tény, hogy Szent István, ki anyanyelvén kivül már gyermekkorában elsajátitotta a német és a latin nyelvet, s a ki az azon idők tudományaiban korabeli fejedelemtársait tul is szárnyalta, mindent elkövetett, hogy a tanuló ifjakból a többi iskolák számára tanitók is képez-

[1]) C. Ignatius. Batthyán. Legenda major S. Gerardi. 330. l.

essenek. És tény az is, hogy a mint az angoloknál Alfréd király idejében szokás volt, szokásba jött az Árpád királyok alatt nálunk is, hogy a nemesek kiválóbb fiai, mint királyi apródok, a királyi palotában neveltettek és iskoláztattak. Ilyen ifjak voltak IV. Béla jegyzője Mátyás, aztán Lodomér, a kik később esztergomi érsekké lettek. Hogy pedig ezt a királyi oklevelekben kifejezett adatok is igazolják, hivatkozom IV. Béla 1248-ban kelt levelére, melyben Herbortról, Ost comes fiáról azt állitja, hogy gyermekkorától fogva a királyi kuriában vele a királylyal együtt neveltetett. Egy 1264. évi levélben pedig azt mondja Lőrincz mesterről, a királyi palota birája és igazgatójáról, hogy a királyi palota ifjai hires egyesületének tagja volt. Erzsébet királyné pedig 1285. évi levelében „házunk ifjairól“ tesz említést. És ezen ifjak egyike volt Lukács, ki hirül hozta 1284-ben a kunok fölötti győzelmet. És ilyen királyi apródról emlékezik meg IV. László 1281-ben „parvus serviens“ szolgálattevő ifjuról, és III. András Rátoldról, az apródról. [1])

Előfordul a székesfejérvári iskola III. Incze pápának 1216. ápr. 20-án és III. Honorius pápának 1217-ben kelt leveleiben is, melyekben egy névtelen tanitója emlittetik, mint mesterkanonok (Scholasticus Albensis). Virágzott tehát a fejérvári iskola az egész Árpád-korszakban, sőt még azután is. Igaz, hogy nincsenek adataink az iskola belső életéről, szervezetéről, fejlődéséről s csak annyit tudunk, hogy később a dominikanusok tanitottak benne, de a tanulókról több helyen találunk említést. Igy 1490-ben Ulászló koronáztatása alkalmával a

[1]) Bartal. Commentaria. 196. és 197. l.

trónra vágyó Miksa császár elfoglalta Székesfejérvárt. Ez alkalommal, irja Tuberó, katonáinak megtiltotta az emberek felkonczolását s igy senki sem öletett meg a város lakosai közül, néhány ifjut kivéve, kik a város elfoglalásának zajára az iskolából (e ludo litterario) kirohanván vagy oktalanságuk miatt, mivel a háboruskodást nem ismerték s igy nem tudták, hogy a harcz hevében mindenre képes a katonák elkeseredettsége, vagy mivel tüzes magyar vér lévén bennök, magok is fegyverrel rohantak az ellenségre.“

Még egyszer történik emlités a fejérvári iskola ifjuságáról. Mikor ugyanis a török 1543-ban Székesfejérvárt ostromolni kezdi, Istvánffy szerint, Varkocs, a vár kapitánya, a tanuló ifjuságot állitja a török ellen kivonult olasz és német csapatok helyére s a tanulók közül sokan hősi halált haltak a vár védelmében. Nem használt az önfeláldozó hősiesség, a törökök a várost elfoglalták s egész 1688-ig birták. A török uralom Fejérvárt tönkre tette, elpusztult a basilika, a káptalan tagjai szétmentek s igy megszünt a káptalani iskola is.

1688. év május 19-én felszabadult a város a török iga alól, s kezdetét vette a helyreállitás nagy munkája; az elmenekült szerzetesek visszatérnek, megjelennek a jezsuiták is, a kiknek az előtt nem volt Fejérvárott házuk; I. Lipót a belvárosban egy telket ad nekik, a melyen később a jezsuita rendház és templom felépül.

A jezsuiták házuk és a vezetésök alatt álló iskolák történetéről jegyzőkönyvet vezettek; azonban e könyvekből az iskola szervezetére vonatkozólag nem sokat tudunk meg. A Jézus-társaság nevelési elvei az ugynevezett Ratio Studiorumban vannak

letéve, mely 1591-ben jelent meg először nyomtatásban. Később némi változtatást is tettek rajta, a mennyiben uj tárgyakat is vettek fel. A Ratio Studiorum szerint a gymnasiumi tanfolyam öt osztályra terjed. A legfelső osztályt képezi a rhetorika, azután jön a humanitas, majd a grammatika három osztálya: felső (suprema), közép (media), és alsó (infima). Az iskolában nagy gondot forditottak az emlézésre s az ismétlésre, a szónoki tehetség előmozditására szinielőadásokat s szavalatokat tartottak. Egy-egy nap négy óra volt, délelőtt kettő és délután kettő; egy-egy tárgygyal csak félóráig foglalkoztak, hogy a gyermekek ki ne merüljenek. A vallásos életre fektették a fősulyt s az intézet kebelében számos vallásos testület virágzott; mint például a Mária congregatio.

Hogy mikor alapitották meg a jezsuiták a gimnáziumot Fejérvárott, azt biztosan nem tudjuk. Az azonban valószinü, hogy mikor a török uralom után 1688-ban megjelent a jezsuita-missió s hithirdetői működését megkezdette, egyuttal iskolát is nyitott egy-két osztálylyal. Az évkönyvek ugyanis feljegyzik a gimnázium ünnepies megnyitását az 1724. év november 6-án, s hozzáteszik, hogy a „Veni Sancte“ az egész városi tanács jelenlétében tartatott, mert a város jótéteményének köszönhető, hogy majdnem 20 évi megszakitás után ujra megkezdte az iskolákat P. Obalics Ferencz, a ki a négy grammatikai osztályban tanitott.

Már a 18-ik század elején meg volt az iskolájok, bár csak kezdetleges állapotban, de a tanitás később megszakadt s csak 1724. nov. 6-án kezdő-

dött meg ujra négy grammatikai osztálylyal és egy tanárral, de már 1726-ban két tanár működik.

A város is nemesen viselkedett a gimnázium felállitásánál, a jezsuitáknak iskolaépületet adott, s hozzájárult a tanárok fizetéséhez is évi 75 frttal, a melyhez 1740-ben még 75 frtot adott a rhetorika tanára számára, azon föltétellel, hogy a kóborló szegény diákok ez osztályba ne vétessenek fel.

Az iskolaépület a jelenleginek a helyén állott az ugynevezett közép-utczában (ma Iskola-utcza). A templom és kolostor felépülvén ezekkel kapcsoltatott össze s igy teljesen épületek közé ékelve nem terjeszkedhetett tovább midőn erre szükség volt. Maga az épület egy emeletes s az akkori viszonyokhoz képest elég terjedelmes volt, de csak kis részét használták iskolai czélra, mert alsó része befejezetlenül maradt, az emeleten pedig később a világi szabók laktak, kik a jezsuiták reverendáit készitették. Iskolai czélra tehát csak az egyik fele szolgált, a melyben a jezsuiták idejében 3 iskolaszoba volt, melyek tölgyfapadokkal és kathedrával voltak ellátva és a theatrum, mely nem volt kipadlózva.

A jezsuiták iskolája csakhamar virágzó lőn, ugy hogy 1737-ben fel kellett állitaniok a rhetorikai folyamot, mely két évre terjedt s igy 6 osztályu lett a gimnázium egy praefectussal vagyis igazgatóval s három tanárral, kik közül azonban az egyik rendesen világi volt.

A tanulók száma nagyon változó volt; egy évben azonban a hat évfolyamon 360 tanuló volt, mi igen nagy szám az akkori viszonyokat tekintve.

Az egyes osztályok tanulóinak elnevezésénél a

következő neveket találjuk: parvisták, principisták, grammatisták, syntaxisták, poeták és rhetorok.

*

1773-ban XV. Kelemen pápa „Dominus ac Redemptor noster . .“ kezdetü bullájában eltörölvén a jezsuita rendet, árván maradt a fejérvári gimnázium is. Az előadások azonban nem szüntek meg, mert a jezsuiták, mint világi papok, folytatták müködésüket 1777-ig, a mely évben a fejérvári gimnázium és társház Remete szent Pál rendének birtokába jutott, főleg Fekete György országbiró közbenjárása folytán.

Az utolsó tanárok voltak a jezsuita rendből: Braun Károly, Kovács József és Sebestyén András, a praefectus pedig Kapuváry Ignácz.

Az eltörölt jezsuita rend birtokait a pálosok nagyrészben megkapják és Fejérmegyében Acsán levő birtokukat is a székesfejérvári házhoz csatolják és ebből tartják fenn a gimnáziumot.

A pálosrend kötelezte magát, hogy a gimnáziumot a saját költségén fenn fogja tartani s ellátja öt tanárral az uj tanmódszer szerint. 1776. október 24-én Farádi Vörös Antal budai főigazgató, mint királyi biztos beigtatja a szerzetet a gimnázium birtokába s november 8-án már az iskolákat ünnepiesen meg is nyitják.

Mária Terézia a tanitás egyöntetüségét akarván elérni, kibocsátá a Ratio Educationis-t, mely a tanitás szabályait foglalá magában. Az országot 8 tankerületre osztotta, élére a főigazgatókat állitá; a nevelés terén pedig a vallásos nevelést hangsulyozza; az előadásokat minden nap szent mise előzte meg, a mely előtt felolvasták a tanulók névsorát; az előadások télen 8—½11-ig, délután 2—4-ig tartottak;

nyáron pedig 7—½10-ig, délután 3—5-ig. A fegyelmi szabályzat igen szigoru volt, a nevelés alapjává a szeretetet teszi, de a botbüntetést nem törli el; tilos volt a korcsmákba, mulatóhelyekre, szinházakba s tánczmulatságokra való járás. Este 7 órakor minden tanulónak otthon kellett lennie s mivel a hitoktató és a director többször meglátogatták az ifjakat, e tilalmat nem játszhatták ki.

A pálosrend fejérvári gimnáziuma az uj követelményeknek nagy részben megfelelt s e hazafias magyar szerzet, melynek tagjai között volt Virág Benedek, Ányos Pál és Kreskay is,[1]) az ifjakat jó hazafias nevelésben részesité, miért Vörös Antal főigazgató a fejérvári iskolát mindig dicsérettel emelte ki. Alattok az iskolatermek száma is szaporodott, ugyanis a szinháztermet Mária Terézia költségén átalakitották tantermekké 1777-ben, mert a jezsuiták három terme már kevés volt.

Mária Terézia halála után II. József anyja tanrendszerét némileg módositani akarja s egymás után adja ki rendeleteit. 1784-ben a német nyelvet teszi tannyelvvé és a szemléltető eszközök beszerzését sürgeti. A katholikus iskolák valláserkölcsi nevelésébe is beleavatkozik; eltörli a Mária congregatiót és minden az intézet kebelén belül létező vallásos társulatot. Elrendeli továbbá a tandij-szedést és pedig a gimnáziumban 6 forintot szedet.

II. József intézkedései nevezetes változásokat idéztek elő a fejérvári gimnázium külső és belső életében egyaránt. Egy ideig a régi mederben folyik

[1]) Ennek összes irodalmi hagyatéka a fejérmegyei nemes birtokos Kreskay-család révén Dr. Hattyuffy Dezső fejérmegyei árvaszéki elnök birtokában van.

minden, de mikor egymás után adja ki rendeleteit II. József, lemond állásáról Cserey Ambró, a pálosok fejérvári gimnáziumának ezidei igazgatója. A megüresedett igazgatói állásra ő felsége a pályázók közül egy piaristát nevezett ki, Benyák Bernát drt.

A pálosoknak rosszul esett a mellőzés és habár Benyák egyesité magában a kiváló tanférfiut a szeretetreméltó emberrel, mégis áldozatul esett tanártársai cselszövényének. Benyák testtel lélekkel előmozditá a tanügyet, a Ratio Educationis rendeleteit lehetőleg betartá, de másrészt önállóan jár el s helyes irányban vezeti a fejérvári gimnáziumot. A helytartó tanács több izben ki is fejezi elismerését sőt kimondja, hogy „a fejérvári gimnázium ifjuságának nevelése jó, a tanitás módszeres és talpraesett, a fegyelem feddhetlen.“

*

1786-ban II. József eltörölte a pálos rendet is s a fejérvári gimnázium királyi gimnázium lett. A pálosok ideiglenesen megmaradnak tanári állomásukon további intézkedésig s részben a vallásalapból kapnak fizetést és pedig az igazgató 400 frtot, a két humanista tanár 300 frtot, s a grammatikai osztályok tanárai 250 frtot. A pálosok rendházát kaszárnyának foglalják le s mivel a gimnáziumok számát kevesbiteni akarja II. József, felmerült a fejérvári gimnázium eltörlésének terve.

E válságos körülmények között akad egy férfiu Benyák személyében, ki a fejérvári gimnázium fenntartása mellett mindent elkövet. Végre hosszas huza-vona után 1786. deczemberben megerősitik a fejérvári gimnáziumot. Az eltörölt pálos szerzet tagjai tanitanak továbbra is, de ha valamelyik eltávozik,

helyét pályázat utján töltik be. Benyák ismét nagy lelkesedéssel végzi igazgatói teendőit, de a tanárok lassan elöregesznek, s egymás után mondanak le állásukról, helyökbe pedig világiak lépnek. A fejérvári gimnáziumra nagy csapás volt az, hogy Benyák Bernátot egyik tanár vádaskodásai miatt 1794-ben elmozditják az igazgatóságtól. 1795-ben Spaits István egy volt jezsuita neveztetik ki igazgatónak, ki a gimnázium épületének rendbehozására és szépitésére tett legtöbbet. Az iskola épület szük volt, ezért folyamodik a helytartó tanácshoz, hogy az épület másik felét is felhasználhassa és jó karba helyezhesse; végre 1803-ban a tervrajzot helybenhagyják és hozzá fognak a munkához.

1803-ban már szerzeteseknek akarták átadni a gimnáziumot mert folyton tanár hiánynyal küzd. A háborus körülmények is zavarólag hatottak a tanügyre.

1809-ben három kathedra állott üresen s az igazgató azt irja, hogy be kell csukni a gimnáziumot, ha csak a helytartó tanács ki nem segiti őket. A tanár hiányon azonban nem tudtak segiteni s megkezdték a tárgyalásokat a benczésekkel az átadásra vonatkozólag. E tárgyalások azonban eredménytelenek voltak, mert nem a benczések kapták meg a gimnáziumot, hanem a cziszterciták 1813-ban [1])

*

[1]) V. ö. Dr. Werner Adolf: A székesfejérvári kath. főgymnázium tört. 1897. Dr. Karácsonyi János Szent Gellért élete és művei.

Könyvtárak.

Sajnos, hogy városunk történelmi emlékei mélyen hallgatnak a könyvtárak, akár az irás, akár a nyomtatás korában való létezéséről, holott nem lehet föltenni, hogy ugy a káptalanoknak, mint azok egyes tagjainak, akár annak a sok szerzetesrendnek, a melyek legtöbbje az elmélkedő élet mellett a tudományokat is ápolta, ne lett volna kisebb-nagyobb könyvgyüjteménye. Rómer Flóris az egyetlen, a ki a „Magyar Könyvszemle“ 1876. évfolyamának 169-ik lapján tesz említést Kálmáncsay Domonkos fejérvári prépost, Mátyás király kiváló kedvenczének, a nagy tudományu államférfiunak, a tudós főpapnak könyveiről, a melyek közül, mint rendkivüli becses és ékes kiállitásu, egyik példányt a lambachi kolostor, másikat Lichtenstein herczeg bécsi könyvtára, a harmadikat pedig a zágrábi székesegyház kincstára őriz. Ezek valóban csak csekély maradványai lehetnek azon férfiu kincseinek, a ki Mátyás udvarában Vitéz Jánossal, Báthory Miklóssal, Dóczy Orbánnal, Janus Pannoniussal stb. oly gyakran érintkezett.

A mai könyvtárak között föl kell emlitenem a püspöki könyvtárt, mely magában foglalja az itt elhalt püspökök gyüjteményeit, s a melyeket nagy mérvben és értékben szaporitott dr. Pauer János a szenvedélyes gyüjtőnek különösen incunábulákban gazdag hagyatéka. De egy baja van e könyvtárnak, az t. i. hogy rendezve és lajstromozva maig sincs.

Másik könyvtár a cziszterczi rendé, gazdag és

becses tartalommal, melyet legujabban Kolonics Lipót tanár rendezett nagy tudással és szakértelemmel.

A harmadik a papnöveldei könyvtár. Ez, mely a nagy folyosóra nyiló egyik szobácskában van elhelyezve, még a karmelitáktól maradt fenn. Nagy értéket képviselnek azok a folio kötetek, melyek az összes szentatyák munkáit foglalják magukban. Van a papnövelde templom korusa melletti helyiségben még egy nagy halmaz könyv teljesen rendezetlen állapotban, s azon többszörös kiadásokat tartalmazza, melyek régebbi időkben az elhalt kanonokok és lelkészek könyvtárából kerültek ide.

Végre egyes társaskörök is rendelkeznek kisebb-nagyobb könyvtárral, mint a „Vörösmarty kör“, és a „Tóvárosi olvasókör.“

Pénzverő és pénzváltó intézetek.

Székesfejérvár külső határában még ma is négy olyan pont ismeretes, melyek mindegyikéhez bizonyos történelmi esemény emléke füződik. Egyik az „Árpádvölgye“, a mai sz. Borbála puszta és a város északi határa között, mely Árpád sátrai, — legalább is pihenő helyének tartatik. Másik az „András halma“, melyen állitólag az Arany bullát alkotta meg II. András az ott egybegyült országos rendekkel együtt. Ez ugyan nagyon gyenge érv volna annak bebizonyitására, hogy az Arany bulla Fejérvárott iratott, ha csak magának az Arany bullának záradékából nem lehetne biztosan következtetni, hogy az valóban fejérvári szerzemény. Harmadik a „János futása“ nevü völgyes

térség, mely a város déli része alatt terül el Kajtor és Aba felé, s a melyen állitólag vagy Korvin János menekülésének emléke maradt fönn, a mikor őt Kinizsy és társai a Csontmezőn megverték, vagy Zápolya János menekülésének Fejérvárról I. Ferdinand hadai elől. A negyedik pont a „Pénzverő“, a város északkeleti határában, mely azon érdekkel bir, hogy ott volt az ország legelső pénzverő mühelye sz. István idejében.

És a mi „Pénzverőnket“ igazolja az a tény, hogy az ország legelső érmeit sz. István veretté, rajtuk van t. i. a „Stephanus Rex“ és „Regia Civitas“ feliratok, a melyek kétségkivül sz. István nevét és Székesfejérvárét, az akkor ilyen minőségben egyedül álló „királyi városét“ jelentik.

És ezek az érmek — bár az alakban, pontozatokban és egyéb apró részekben különböznek is egymástól, egészben véve mégis hasonlók és egyöntetüek, mindegyiken t. i. rajta van a Stephanus Rex és a Regia Civitas felirat. A mit abból lehet magyarázni, hogy bár Sz. István 38 évig uralkodott, nem változtatta pénzét csak azért, hogy civilizálatlan népe megismerje azt, és ne essék áldozatul a pénzváltozás következményeinek. Hisz a velenczei köztársaság is, mely világkereskedelemmel birt, négy századon keresztül megtartotta kezdetleges veretü aranyainak alakját csak azért, hogy a világ minden részében ismerjék azt és a hitel benne ne ingadozzék.

Hogy a Szent István-féle érmek valósággal fejérvári veretüek Bél Mátyás, [1]) Katona, [2]) Schoen-

[1]) De vet. Litt. Hunno Schyth. 69. l.
[2]) Hist. pragm. I. 370. l.

visner, [1]) Rupp Jakab [2]) is megegyeznek. Érdy János pedig, Hartviktól „Sz. István élete“ forditását közölve, a hires Weszerletől kapott érmek hasonmásairól, melyek könyve hátulján láthatók, azt is állitja, hogy azokat az érmeket Sz. István nem csak hogy Fejérvárott verette, hanem verette királyi palotájában. [3]) És ezt az is bizonyitja, hogy Hartvik is az ő művében Székesfejérvárról szólván, azt mindenütt „regalis civitas“ vagy „civitas regalis“-nak nevezi. [4])

Sz. István állitólagos erszénye látható volt a millenniumi kiállitáson, és ezt az erszényt tele rakva ezüst pénzeivel vitte magával sz. István, valahányszor a szegényeket látogatta. A bécsi képes krónikában olvassuk róla, hogy: „Bursam auream in lumbis gestabat, refertam denariis puri argenti.“ E színezüst denárokkal veszi kezdetét a magyar pénzverés. Mellékelt rajzban látható példányt és csekély változatban sok ehhez hasonlót néhai Veszerle József egyetemi tanár vésetett rézre és adott ki Érdy J. Hartvik „Sz. István élete“ czimü müvében. Az érmek mindegyik változatán olvashatók — bár a betük fekvése tekintetében egymástól különbözőleg — a † Stephanus Rex és † Regia Civitas szavak.

Az első pénzverő helynek mondja Schönvizner is Fejérvárt. [5])

De a fejérvári pénzverő mellett érvelnek azok az érmek is, a melyek későbbi időkben „Denarii Albenses“ fejérvári denároknak neveztettek, és a

---

[1]) Not. Hung. rei Num. 90. l.
[2]) A Vegyesházi kir. érem. 166. l.
[3]) A könyv végén.
[4]) C. 12. 19.
[5]) Notitia Hung. rei nummariae. Budán 1801. 181. l.

melyek Róbert Károly idejében közforgalomban lévén, a római annaták lajstroma szerint, [1]) János fejérvári kanonok az ő ynami temploma után 60 fejérvári kis denárt fizetett. Végre a Fejérvárott vert pénz értékét jelzi a „pondus Albensis“ vagyis fejérvári sulykifejezés is, a mennyiben t. i. a sz. István korabeli pénznemek értéke suly szerint volt meghatározva s annyiban különbözött egymástól, a mennyiben a fejérvári vagy más pénzverdéből került ki. A fejérvári pénzverőből kerültek ki azok a kis denárok is,

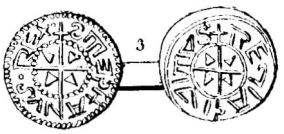

Sz. István király ezüst érme.

a melyeket 1841-ben a vasut épitésekor Sz. Mihály határában nagy mennyiségben találtak, s melyeknek ábrái a táblán láthatók.

A fejérvári pénzváltóról csak annyit mondhatok, hogy az 1525. évi hatvani gyülés 128. czikkelyében intézkedtek a rendek ezüst pénz verése iránt, és e czikkelyben meg vannak emlitve a budai, pesti, szegedi, kassai, pozsonyi és „Zekesfeyervár-i“ pénzváltó intézetek. [2])

---

[1]) Theiner id. m. I. 635. l.

[2]) Horvát Istv. Verbőczy Istv. emlékezete. Pest. 1819. 243. l.

Róbert Károly korabeli érmek.

Királyi harminczad.

Ilyen intézmény is székelt városunkban. Egyéb adaton kivül csak kettőt hozok fel reá vonatkozólag. Egyik az 1498-iki törvény, mely azt a határozatot foglalja magában, hogy „a legujabban létező minden harminczad töröltessék el az országban, kivévén a budait, székesfejérvárit, és a patait.[1]) És hogy a fejérvári harminczad még később is fenmaradt hatáskörében, bizonyitja a keresztes vitézek konventjének egy kiadványa 1498-ból, mely szerint ezek Ulászló parancsára Apsa Dienest és Tinódi Jakabos Andrást Fejérvármegyében levő Bogárd birtokba iktatták; a mely iktatás alkalmával jelen voltak a helybeli birtokosok közül Tarcsai Pál, Lukács és Mihály, Tarcsai Istvánfy Péter és Benedek, Tatárfalvai Erdős György, Bogárdi Csaba Benedek, Szentmártoni Sadányi György és Pál, Szeredi Miklós, Lóránth Albert, Tülgyei Balassa Görgy, Tülgyei Krón Bálint és Zsigmond polgár és harminczados Székesfejérvárról.[2]) A harminczad később a török idők után ujra megszaporodott az országban, s itt Fejérvárott is működött, a harminczadosok közöl ez időtájban Faabcsi Andrást és Vánossy Lőrinczet ismerjük.

---

[1]) Corp. jur. II. tit. 21. §. 2.

[2]) Hazai Okmt. V. 391. l.

A királyi palota.

Ki volna boldogabb mint én, ha a királyok fejérvári palotájáról bővebben irhatnék, annak mennél hűebb képét rajzolhatnám! De meg kell elégednem azon néhány száraz adattal, melyek okleveleink közt itt-ott elszórva vannak. Pedig hány nagy elhatározás jutott ott érvényre. Hányszor borultak benne fellegek a királyok arczára, midőn vészfellegek fenyegették az ország békéjét.

Hogy Sz. István Fejérvárra helyezte a királyi trónt, hogy ide tette a királyi lakást, és hogy városunkat fővárosává tette az országnak, már a város alapitásánál emlitettem. Hogy itt volt lakhelye, bizonyitja a „Székes“ jelző, bizonyitja az érmek körirata „Regia Civitas“ királyi város. Bizonyitja azon intézkedése, hogy az ő uralkodása alatt Nagyboldogasszony napján, Sz. Lászlótól kezdve pedig Sz. István napjára rendeltettek az Arany bulla által is az István napi törvénykezések. Ide jöttek tehát minden évben a királyok székhelyére az ország nagyjai, hogy a panaszokat meghallgassák és itéletet tartsanak.

A királyok itt lakása mellett vall az a gyakorlat, mely később törvénybe is iktattatott, hogy a kanczellári tisztet átalában a király lakó helyén levő káptalan prépostjai viseljék, és ha volt is eset, hogy más káptalan tagja is neveztetett ki, azt előbb utóbb a fejérvári káptalan választotta meg prépostjává.

Avagy miért helyezte ide sz. István a királyi trónt, a korona és a „Legenda S. Stephani“ őrzését?

a mint később ezt az első telekkönyvet elnevezték. Miért lett Székesfejérvár a koronázás és temetkezés helye, ha nem azért, mert itt volt a király otthona, székhelye is. Avagy 1254-ben, mikor IV. Béla a székesfejérvári basilikát jogai, birtokai és szabadalmaiban megerősiti, nem azt mondja-e oklevelében, hogy „gondoskodunk a székesfejérvári egyházról, és méltán, a hol a királyság széke és a korona őriztetik.“ [1]) Aztán azok a páratlan kiváltságok és szabadalmak, melyekkel a szent király az ő székvárosát felruházta, a melyeket a későbbi királyok megerősitettek s a melyekkel két századon keresztül egyedül maga Székesfejérvár dicsekedhetett csak, mint az ország fővárosa, és a mely szabadalmak mintájára adattak a későbbi városoknak szabadságai, vajjon mind ez nem azt bizonyitja-e, hogy Székesfejérvár volt az ország fővárosa egész Róbert Károlyig.

Vagy miért épitette sz. István a csodálatos alkotásu páratlan basilikát Fejérvárott, és miért tette azt királyi kápolnájává, ha nem azért, mert az ő királyi lakhelye is itt volt?

Aztán hol született fia Imre, az ő édes atyai reménye? és hol neveltette, és a mikor meghalt, hol helyezte a sirba? nem-e Fejérvárott?

Az, hogy egyik-másik király rövidebb vagy hosszabb ideig tartózkodott itt, és hogy a kiadott oklevelek nem mind Fejérvárott láttak napvilágot, nem azt bizonyitja, hogy nem volt itt királyi szék és lakhely, hanem azt, hogy a királyoknak másutt is p. Esztergomban, sz. István szülővárosában voltak palotáik, a hol időközönkint tartózkodtak és hogy

[1]) Fejér C. Dipl. IV. 2. 251. l. és Endlicher id. m. 484. l.

abban az időben folyton jártak-keltek, a hol az ő jelenlétük országos érdeknél fogva szükségesnek mutatkozott.

Már 1823-ban élénk irodalmi versengés fejlődött ki Baranyay Ferencz táblabiró Esztergom város szülötte, és Y. névtelen között. Amaz könyvében [1]) Esztergomnak követelte, hogy az volt az ország fővárosa, s ott volt a királyság széke, és azt is tagadásba vette, hogy Fejérvárott a királyok valaha laktak volna. Emez [2]) azonban az egész érvelést halomra döntötte, s Fejérvárt bizonyitotta királyi székhelynek s az ország egykori fővárosának.

Ujabb időben is szeretik Fejérvártól elvitatni az Árpádházi királyok lakását, s hivatkozván IV. Bélára, a ki 1249-ben mart. 15-én kelt levelében az esztergomi királyi palotát az esztergomi érsekségnek adományozta, azt állitják, hogy eddig volt Esztergom királyi székváros. Hát szemébe néztem én is ennek a fontos oklevélnek, és azt olvastam ki világos és minden kétértelmüséget kizáró szavaiból, hogy igen is IV. Béla az érsekségnek adományozta az Esztergomban levő palotát, de a melyet már elődje II. András is az eszergomi érseknek adományozott, és a mely palota melléképületeivel együtt az ódonság miatt régen összedült, és a melyet csak nagy költséggel lehetne helyreállitani. [3]) Ez az oklevél tehát nem magyarázható oda, hogy a királyok mindaddig mig az esztergomi palotát IV. Béla oda nem ajánn-

---

[1]) Disquisitio not. antiqu. L. et Reg. Civitatis Strigon. Pest. 1823.

[2]) Tudományos Gyüjtemény. VI. k.

[3]) Palacium nostrum regium cum omnibus domibus et utilitatibus ac pertinentiis suis quae vetustate diruta fuerunt, et reparatione sumptuosa indigerent. Knauz. Mon. Eccl. Strig. I. 376. l.

dékozta, Esztergomban laktak volna, és Esztergom lett volna az ország fővárosa. Hisz azt az esztergomi palotát a régiség tette rommá, és olyannyira düledezetté, hogy csak nagy költséggel lehetett volna helyreállitani. Tehát régen nem lakták, nem használták azt, sőt már mint lakatlant, IV. Béla atyja, II. András, is oda ajándékozta azt az érseknek, hogyan laktak volna tehát királyaink IV. Béláig ebben a palotában?

De lássuk a világos adatokat, melyek a fejérvári királyi lakra vonatkoznak.

IV. Incze pápa 1243-ban a Domonkos rend fejérvári priorjának, a ki a fejérvári királyi lakban mint gyóntató atya tartózkodott, hatalmat ad három évre a fentartott bünöktől való feloldozásra. [1]) Ez az adat is bizonyitja, hogy IV. Béla Fejérvárott lakott.

Finta nádor és Budaméri Egyed főtárnokmester és pozsonyi főispán 1272-ben Erzsébet özvegy királynét és fiát, IV. Lászlót, Fejérvárott a királyi palotában fogták el. [2])

Királyi székhelynek mondja Fejérvárt IV. László 1277-ben. [3]) III. András 1291-ben. [4]) Nagy Lajos egy 1307-ben kelt oklevelében, a melyben a befejező sorok igy szólnak: „Kelt János mester, Fejérvár a királyi szék egyháza prépostjának keze által.“ [5])

Egy másik oklevél, melyben Pál országbiró mond bizonyos perbeli itéletet, megemlékezve Nagy Lajos király trónra jutásáról, a király székvárosának nevezi

---

[1]) Fejér Cod. Dipl. IV. 1. 301. l.
[2]) U. o. V. 2. 131. és 425. l.
[3]) U. o. VII. 2. 54. l.
[4]) U. o. 139. l.
[5]) U. o VIII. 1. 224. l.

Székesfejérvárt, a hol t. i. ünnepélyesen megkoronáztatott. [1])

Nagy Lajos továbbá azon oklevelében, melylyel János fejérvári őrkanonok birtokát, Diósdot, édes anyjának, Erzsébet özvegy királynénak, adja, a fejérvári basilikát szinte a királyi székvárosban levőnek mondja. [2])

A királyi lakról, „Lajos király hajdani házáról," emlékezik meg Porkoláb Bertalan fejérvári biró esküdttársaival azon oklevélben, melyet a borbevitel szabályozása ügyében 1485-ben kiadott. (Lásd VI. Okl.)

Végre a királyi lakról tesz bizonyságot egy igen érdekes per, melyben Szentgyörgyi Péter országbiró 1506. nov. 14-én hoz itéletet. 1474-ben ugyanis Hunyadi Mátyás, László ó-budai prépositól 8 ezer forintot vesz kölcsön s Ernuszt János királyi kincstárnok kötelezi magát, hogy ha ez összeget Mátyás meg nem fizetné, ő fizeti meg, és még a prépostnak 400 forintot igér fáradtságáért. Azonban Mátyás csak 4 ezeret fizetett vissza, és elhalt Ernuszt is, meg egyik fia Zsigmond is, a pécsi püspök, Ulászló kincstartója; de életben volt másik fia, János, a kire állitólag atyja kötelezettsége átszármazott. László prépost is meghalt, de követelését átörökitette az esztergomi és budai káptalanokra. Tehát ezek lettek a felperesek. A két káptalan tehát megidézte Ernuszt Jánost. Ennek ügyvéde Szentmihályi Pálfy Bálint azt felelte, hogy ez az adósság nem Ernusztot, hanem a királyt, II. Ulászlót, mint Mátyás jogutódját terheli, terheli pedig Ulászlónak azon 1493.

[1]) U. o. IX. 6. 1. l.
[2]) U. o. IX. 1. 644. l.

febr. 24-én kelt bizonyitványa alapján, melylyel ez elismeri, hogy mindazon adósságokat, melyeket Ernuszt kincstárnoki hivatala ideje alatt tett, s a melyeket Mátyás magára vállalt, ő is t. i. Ulászló magára vállalja. Ennek alapján Szentgyörgyi Péter tehát Ladányi Miklós királyi ember és Antal fejérvári keresztes vitéz által a törvény elé idézteti a királyt az ő városából Székesfejérvárról."

Nem tartozik ide, hogy megemlitsem azt a botrányos itéletet, mely szerint Ernuszt János lett a vesztes, csak annyit jegyzek meg, hogy a királyt a fejérvári lakás tette fejérvári illetőségüvé. [1])

Igaz, hogy királyainknak, már az Árpádok korában, Székesfejérváron kivül másutt is voltak palotáik, királyi lakásaik, nevezetesen pedig a mai Ó-Budán az ó-budai káptalan monostora mellett; tanusitja ezt II. András egyik adománylevele is, melyben a sz. István által alapitott sz. László által pedig befejezett sz. Péter és Pál apostolok czimét viselő ó-budai káptalan egyházának, melyet fekvésénél és hiresség-énél fogva dicsér, ujabban tett adományozásáról szól. Ebben az ó-budai várban szoktak ugyanis királyaink, midőn vagy ájtatoskodási vagy országos dolgaikban Budára jöttek, megszállni. De mivel e várat és királyi palotát, Nagy Lajosnak 1355. évben kelt levele szerint, a káptalan épitette s annak a telkén is állt, a király részéről a királyi várnagy évenkint egy márka aranyat fizetett a tulajdonos káptalannak.

Tanusitja továbbá Ágnes királyné, II. András özvegyének 1301. jan. 9-én kelt levele, mely szerint az Ó-Budán levő királyi palota helyreállitását több

---

[1]) Tört. Tár. XII. 38. 40. l.

főur kérésére egyik hive, t. i. István mesterre bizta.

Midőn ugyanis a királyok kiséretükkel e várpalotába megszálltak, sokszor megesett, hogy az udvari emberek és a káptalani jobbágyok között egyenetlenségek támadtak, és legtöbbnyire a gyengébb alattvalók hurzták a rövidebbet: Nagy Lajos tehát e vár kisajátitása iránt intézkedett, kérvén VI. Incze pápát, hogy annak átengedésébe beleegyezzen, kárpótolva a káptalant somogy- és zalamegyei Komár, Galambok, Sz. Péter Káros stb. falvakkal.

Incze pápa a cserébe 1352-ben beleegyezvén Nagy Lajos Ó-Budának azt a részét, melyen a palota állt, a palotával együtt a korona birtokába vette, s királynéi városok sorába iktatta. Vajjon mely évben tette át Nagy Lajos lakását, királyi székét, ezen palotába, nem lehet meghatározni, de ez időtájban kellett annak történni, mert Engel Keresztély a német nyelven kiadott Magyarország történetének II. kötetében 83. 84. lapon igy ir: ez időtájban (1351.) kellett történnie, hogy Nagy Lajos Visegrádról Budára tette át székhelyét, . . . melynek magas és szép fekvése döntő hatással volt arra, hogy a királyi székhely, melyet már Róbert Károly a posványos rónán fekvő Székesfejérvárról Visegrádra tett át, Budára helyeztessék; a mely városról már 1498-ban a budai tanács is ugy beszél egyik oklevelében mint királyi székvárosról. [1])

Mindezekből meggyőződünk ugyan, hogy az Anjuk voltak, kik nem elégedtek meg a fejérvári tartózkodással, de tudjuk azt is, hogy Róbert Károly hagyta itt végle-

---

[1]) Tudományos Gyüjtemény. 1827. X.

gesen városunkat, s előbb Temesvárra, azután pedig Visegrádra tette át lakását, itt maradván Nagy Lajos is körülbelül egész 1347-ig. De meggyőződünk arról is, hogy habár ez idő után nem is lakták már többé királyaink Fejérvárt, palotájuk egész a török időkig megmaradt, s csak is akkor röpitették azt a törökök a basilikával együtt a levegőbe, midőn már a várat elvesztették.

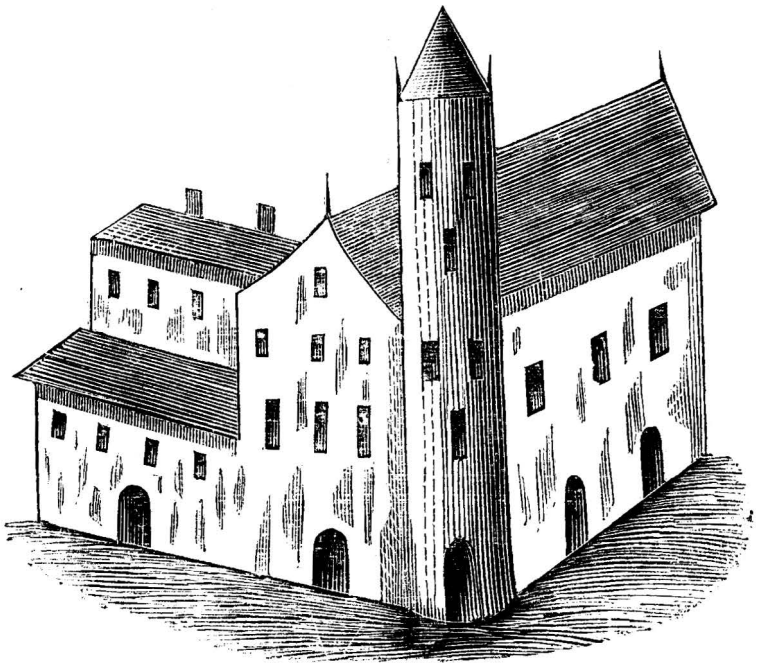

A királyi palota.

Rajzát sehol sem láttam, a mellékeltet is Fejérvár régi képeiről volt szives Számmer Kálmán helybeli nyomdász ur lemásolni és fába metszeni.

A veszprémi püspök palotája.

Melyik veszprémi püspök és mikor épitette ezt a palotát, vagy melyik király adományozta, hogy legyen megszálló helye az ország fővárosában, melyet sz. István a veszprémi püspökség alapitó oklevelében 1009-ben több várossal, nevezetesen Kolon, Visegrád, Urhida, Ősi, Berénnyel együtt a veszprémi püspök egyházi joghatósága alá helyez, [1]) e kérdésekre nem adnak a történelmi emlékek fölvilágositást. Valószinünek tartom, hogy a püspökség alapitásakor kapta.

A palotáról ugyan nincs szó, de az ehhez tartozó fejérvári piaczi jövedelemről már 1248-ban tétetik említés, a melyet, hogy bizonyos urak tőle elvettek, panaszkodik Bertalan püspök IV. Incze pápának, a ki az ügy megvizsgálására az esztergomi prépostot küldi ki. [2])

A legelső említés azon oklevélben tétetik róla, mely szerint 1279. április 24-én Péter veszprémi püspök kiváló szolgálatai jutalmazásául Kolin veszprémi főespereseknek adományozza élete végeig tartó használattal. (XXXVIII. Okl.)

Ez oklevélből sokat tanulhatunk. Tanulhatjuk azt, hogy e palota tartozéka volt Pákozd falu, aztán a sz. István napján a várban és a külvárosokban szedetni szokott piaczi vám jövedelme. Aztán meg azt, hogy Fejérvár város hatósága e palotát a hozzá

---

[1]) Hazai Okmt. VI. 1. l.

[2]) Fraknói id. m. 126. l.

tartozó jövedelmekkel erőszakkal elfoglalta és saját czéljaira forditotta, és hogy Kolin főesperes fáradozásának köszönhető, hogy a várostól visszaszerezte s a püspök birtokába bocsájtotta. Ez is egyik ok volt arra, hogy Péter püspök Kolinnak adta a palota és tartozékai használatát.

Azonban Péter püspök halála után Fejérvár városa ismét hatalmába keritette az idegen birtokot. Benedek veszprémi püspök ugyanis ismételve panaszkodott III. Endrének, hogy Dombó Miklós fejérvári ispán elfoglalta a palotát és haszonvételeit. Mire a király 1290. jun. 8. Budán kelt parancsában meghagyja a fejérvári káptalannak, hogy a foglalás tényállásáról őt értesitse. (XXXIX. Okl.)

A káptalan eljárt tisztében, s már u. a. év martius havában jelenti a királynak, hogy Csatár Péter királyi emberrel kiküldte a vizsgálatra káptalani emberét, s ezek ugy találván a dolgot, a mint panaszolva van, Miklós comest, és Vincze városi kamarást a király elé idézték. (XL. Okl.)

Vajjon a fejérvári káptalan fentebbi eljárása előtt vagy után de 1290 körül András király szinte Budán kelt levelével felhivja Pál pécsi püspököt, hogy Benedek veszprémi püspöknek a fejérvári biró és esküdtek, nevezetesen pedig Dombó Miklós által elfoglalt palotája ügyében, mely palota — mondja a király — már a püspökség alapitásakor a püspökségé lett — őt értesitse. (XLI. Okl.)

Egy 1300 körül kelt oklevél szerint a székesfejérvári káptalan a király parancsa következtében arról tesz jelentést, hogy a Benedek veszprémi püspök tulajdonát képező s Fejérvárott a várban

levő palotát a fejérvári biró és esküdtek, nevezetesen pedig Miklós ispán elfoglalta. (XLII. Okl.)

Különös makacsságot árul el a város közönsége ezen sérelmes ügyben. Már harmadik püspök, t. i. István, ül a veszprémi püspöki székben, a ki követeli birtokjogát a püspöki palota iránt, de ugy látszik sikertelenül. Változnak a város birái is, és mégsem hajlandók a királyi parancsnak eleget tenni. Most már Róbert Károly ül a királyi trónon, és veszi kezébe az ügyet. 1310 körül ugyanis meghagyja a fejérvári káptalannak, hogy kézbesitse embere által a város birája, esküdtjei és összes polgárainak szóló királyi megidézést. A káptalan el is jár tisztjében, kézbesiti Markus kanonok által a királyi levelet, melyben arról van szó, hogy a püspök fejérvári jobbágyait megadóztatják, a biró és esküdtek el is olvasták azt, és azt felelték rá, hogy majd elküldik birájukat a király elé. (XLIII. Okl.)

1312-ben már Markus volt a fejérvári biró; de ugylátszik, hogy az előbbi idézőparancsot föl sem vette, s az ismert ügyben, daczára, hogy a fenti oklevél szerint a város, a király előtt megjelenni igérkezett, még sem jelent meg. Minek következtében Róbert Károly 1312. május 23-án Sárosban kelt itélet-levele szerint azon okból, hogy miután a veszprémi püspök ügyében Fejérvár város birája és esküdtjei a király előtt meg nem jelentek, daczára hogy István püspök kilencz napig várakozott rájuk: elmarasztaltattak. (XLIV. Okl.)

Ugyanazon év Pünkösd táján Sároson kelt parancs szerint még egyszer meg voltak idézve a király elé, István püspök ismét várt kilencz napig,

de a város urai ismét nem mentek. Elmarasztaltattak tehát. (XLV. Okl.)

Mi történt aztán? nem tudom. Én megelégszem kutatásom eredményével, hogy közölhettem ezeket az okiratokat, melyek eredetiei ugyhiszem a veszprémi püspöki levéltárban őriztetnek, s a fejérvári káptalan levéltárába, miként már a „Káptalani levéltár“ czimü czikkelyben emlitém, e másolatok onnét kerültek.

A város belső élete.

Ha elismerjük azon történelmi igazságot, hogy a középkor utolsó századaiban az általános müvelődés első rendű tényezője Európaszerte a városi intézmény volt, akkor el kell azt ismernünk Magyarországra nézve Székesfejérvárról is. A frank királyok az önhatalmu bárók ellen a műveltség és vagyon által fölemelkedett városaikra támaszkodtak. A német városok maguk erejéből szövetségeket kötöttek, háborukat viseltek, az olasz városok pedig országok fölött uralkodtak.

Ha nem is emelkedett városunk ilyen hatalomra, mégis a maga nemében egyedül álló polczra emelé azt sz. István államalkotó bölcsessége, és állott az kétszázadon keresztül egymagában ugy is mint város, ugy is mint Magyarország fővárosa. Székesfejérvár várossá való alakitása sz. István királynak köszönhető, a ki azon kivül, hogy ide helyezé a királyi trónt, itt hozta létre a keresztény hit meggyökerezésére szükséges tényezőket, a magyar püspökségek,

szerzetes monostorok, káptalanok és iskolák alapitását, itt osztotta fiának az atyai intelmeket, hozta az országot szervező s biztonságára szükséges törvényeket, még azt is tette, hogy belátván miszerint a magyaroknak Európához való simulásuk az által eszközölhető a legkönnyebben, ha békés foglalkozásu idegenek telepittetnek le, kik a belföldiekkel majdan összevegyülve azoknak például szolgálhatnak, tárgyalásba bocsátkozott az apostoli szék követeivel, s megszerkesztette és kiadta azon kiváltságokat, melyek Székesfejérvárt, vagyis az idevalókat és ide telepedőket eddig ismeretlen, jövőre nézve pedig a magyar városi rend alapját képező szabadságokat foglalták magukban. A pápai követ beavatkozása azonban csak abból állhatott, hogy a király az ő tanácsát kérte, vajjon mily feltételek mellett lehetne olasz telepeseket hozni Magyarországba. Sem a feltételeket, sem az adott kiváltságokat nem ismerjük teljes szövegben; mert Székesfejérvárnak nem csak sz. István adta szabadság levele, hanem annak 1237. máj. 6-iki átirata is elveszett, valószinüleg elégett, egy csekély rész kivételével, melyet Zápolya István nádor itélő levele tartott fenn; és a melyet a fejérvári országgyülés 1320. nov. 14-én ujból megerősitett.

Ezuttal a fejérvári kiváltság pontjairól nem szólhatok, de annyit ténynek tarthatunk, hogy ez a szabadság a későbbi városok adományozott szabadságainak olyan teljessége volt, hogy a midőn más városok is szabadságoltattak, a fejérváriakra oly módon történt a hivatkozás, mint a királyi szabadságoknak teljes és bevégzett egészére. És ez a körülmény azt bizonyitja, hogy Szfejérvár nem csak mindig királyi város, hanem páratlanul kiváltságolt

legelső város volt majdnem két századig. Innét sugárzott ki ama társadalmi erő, mely az országnak más részeiben a községi életet növelte és termékenyitette. Szalay József azon aggodalma pedig, [1]) hogy a veszprémi püspökség alapitási oklevelében a püspök joghatósága alá helyeztetnek egyes városok, köztük Székesfejérvár is, egészen elenyészik, ha nem tévesztjük szem elől azt, miszerint nevezett városok csakis egyházi szempontból lettek a püspök joghatósága alá rendelve.

De hát miben állt Fejérvár város szabadalma? E kérdésre, minthogy a szabadalom levél nincs meg, csakis az ezen szabadalom alapján adott egyéb városok szabadalmaiból következtetve adhatok választ.

Ezek szerint a fejérvári szabadság 1-ső pontja volt a terüteti szabadság, vagyis azon terület fölött, mely a város tulajdona volt, a városi hatóság teljes törvényhatósági jogköre és önállósága. Ezen területen tehát a városi előljáróságon kivül más törvényhatóságnak nem volt helye; a városi előljáróság pedig közvetleni függésben az állami főhatalomtól, a törvények és szabadalmak alapján a városi községnek nevében tartotta fenn a közbékét. Ezen jognak eszményi kifejezésére a városnak volt védszentje, mint a város közbékességének jelképe; Fejérvárott vagy Szüz Mária, vagy később sz. István király. Ezen czélból szobra vagy képe a városházán alkalmaztatott, mint a németeknél a „Weichbild“, mely a város szent képe által oltalmazott területet jelentette, a védszent képe később a pecsétekre is átvétetett. Igy tudom, hogy Somorja város védszentje Szüz Mária

[1]) Városaink a 13-ik században. 8. l.

lévén, pecsétje ma is az, sőt neve is Sa. Mariá-tól Somorja lett. Igy vitte át Ercsi város is védszentje nevét községi pecsétjére, melyen a 16-ik században ez a felirat volt: „Ercsi város boldog asszony pecséti.“

A szabadság 2-ik pontja volt a községi autonomia, melynél fogva a város belviszonyairól szabadon intézkedhetett, biráját és a többi tisztviselőket szabadon választhatta, a birót a király erősitette meg hivatalában, s ha alkalmasnak nem találta, uj választást kivánt. A biró a király nevében és tekintélyével itélt minden bünvádi és polgári ügyben, ő volt a közigazgatás feje, s a királyi rendeletek egyenest hozzá intéztettek, ha pedig találkozott olyan, a ki ügyét a városi hatóság mellőzésével egyenest a királyhoz vitte: a törvényes és előtte ismeretes szabadság megvetőjének tekintetett. Oly ügyben azonban, melyben a biró itéletében a felek meg nem nyugodtak, a fellebezési forum a király, vagy ennek helyettese a legfőbb pénzügyi hatóság, a tárnok mester, volt. Vármegye vagy más város birája Fejérvár polgára fölött nem itélhetett, másutt mint otthon le nem tartóztathatott, és e kiváltságnak gyakorlati értéke leginkább az országban jövő menő kereskedők és iparosok mentességében érvényesült. És ha valaki átlépte a város határát azzal a szándékkal, hogy ott fog élni, s eleget tőn a kevés kötelezettségnek, mely a fölvételre szükséges volt, fölvétetett a város polgárai közé, s teljesen élvezte azon kedvezményeket, melyeket élveztek azok, kiknek családjai talán már a város alapitása óta itt laktak. Az önkormányzat a biró és tisztviselők választásán kivül még a városi statutum megalkotásában

is nyilvánult s mindegyiket az összes polgárság „universi cives et hospites“ „communitas tota“ a város piaczán tartott gyülésen intézte el; a mely polgár pedig az ily gyülésen meg nem jelent, azt a budai törvénykönyv szerint büntetés érte. Ha már most boszankodtunk eddig a fejérvári polgárság, különösen a földmives osztály, azon szokásán, mely szerint az vasár- és ünnepnapok délelőttjén a városháza terét egészen elállja, s a járás-kelést akadályozza, gondoljuk meg, hogy ez az ősi gyülésezés módjának hűséges folytatása.

A fejérvári tisztviselők között okmányilag a „birót“, a „kamarást“ és a „literatus“, „deák“ elnevezés alatt a jegyzőt, végre az „esküdteket“ „jurati cives“ ismerjük, a kiknek száma, — bele értve a „Castrumot“ vagyis belvárost, és a „suburbiumokat“ a külvárosokat — tizenkettő volt. A biró, ha itélt, az esküdtek meghallgatásával itélt, azonban teljes önállósággal ugy a polgári mint a bünvádi ügyekben. A biró gyakorlá a piaczi és ipar rendőrséget, képviselé kifelé a várost s a király meghivására csak is ő tartozott megjelenni, azonban, a mint a veszprémi püspök palotájának elfoglalása ügyét ismerjük, bünügyben a biró is, az esküdtek is, meg a polgárok is megidéztettek.

A szabadság 3-ik pontja volt a kegyuri jog, melynek alapján a város kegyura s fentartója lévén a kebelében levő plebániai egyházaknak, a plebánost is választotta és ugy a plebánia egyházak, mint azok lelkészei, ki voltak véve a kerületi esperes hatósága alól, és közvetlen a püspök alá tartoztak. Ezen patronátusi jogban nem is a feudalismus, hanem a városi szabadság tekintetei érvényesültek, melyek azt is ered-

ményezték, hogy városunk lakosai nem csak buzgó, hanem vallás dolgában is müvelt és értelmes hivők voltak. A városok egyházi épületei, tehát Fejérváré is és ezek diszitményei, bár ezek közül alig mutathatunk fel valamit, a középkori müvészet legbecsesebb maradványai és kincsei közé tartoznak. És ha nem feledjük, hogy városunknak a középkorban három plebániája, s körülbelül husz szerzetesi és egyéb temploma és kápolnája volt, el kell fogadnunk a következtetést, hogy a müvelődés és müvészet itt kellő ápolásban részesült, különösen ha hozzá veszszük az elemi iskolákat is, a melyekről egész a török uralomig ugyan adattal nem rendelkezem, de a török források már világos bizonyitékokat nyujtanak arra nézve, hogy Fejérvárott elemi iskolák már a török hódoltság előtt nagyobb számmal léteztek; ha mondom a mivelődés eszközeihez veszszük az elemi iskolákat is, melyeket a városi hatóság és lakosság segitett, a papság pedig szellemileg vezetett, okvetlen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a polgárság és papság közti szorosabb kapocs, és mindkettőnek összmüködése csak előnyös lehetett a város szellemi emelkedésére.

A szabadság utolsó pontja a vámmentesség volt, vagyis az az előny, hogy a város polgárai, kereskedői bár merre mentek az ország területén, sem átjáróknál, réveknél, sem egyéb vámhelyeknél áruczikkeik után senkinek vámot fizetni nem tartoztak; és ez a kiváltság a mint emelte a kereskedési kedvet, ugy előnyös volt magukra a kereskedőkre, a mennyiben nem voltak semmiféle zaklatásnak kitéve.

Összevetve a fejérvári szabadalom alapján a 13-ik században kiadott több városi kiváltságot, a

fent elősorolt pontok adják képét Székesfejérvár szabadságának.

De szabadsága mellett voltak terhei is. Ezek között emlitendő az egyházi tized és a honvédelem, a melyről azonban csak annyit tudunk, hogy IV. Béla a tatárok betörésekor 1241-ben Székesfejérvár és Esztergomban gyüjtött sereggel ment Pestre a tatárok elé [1]) és a muhii vereség után, midőn a Dunántulra is átszáguldott a tatár had, Fejérvár megmentését nemcsak a körüllevő mocsaraknak, hanem a városban levő védelemnek is lehet köszönni. Zsigmond korában pedig Székesfejérvár 10 kopjást volt köteles Pozsony védelmére küldeni, a kiknek évi költsége 420 arany forintba került. [2])

Azonban Székesfejérvár a kiváltságok tekintetében is oly különlegességet képez, a melyhez fogható az egész országban nem létezett. Voltak t. i. kebelében olyan intézmények, státusok a statusban, a melyek a városban a városhoz egészen hasonló szabadságokkal dicsekedtek. Ilyen volt a basilika, melynek sz. István adta szabadalmait IV. Béla erősitette meg 1254-ben, s a melyben ki volt mondva, hogy jobbágyai fölött sem a király, sem a nádor, sem főispán, sem senki nem itélhet, hanem csak a prépost a káptalannal együtt. [3]) Továbbá, hogy a jobbágyok sem a nádor és főispánnak sem senkinek sem tartoztak, midőn azok gyülésre jöttek, élelmet vagy költséget adni, föl voltak mentve a megszállás terhe alól, a mi pedig nagy volt, mikor a nádor 300 ló kisérettel is jött a gyülésre. A kompos

[1]) Történelmi Tár. I. 85. l.
[2]) Fejér C. Dipl. X. 7. 478. l.
[3]) Lásd a XIV. Okl.

réveken kivül minden vám- és hidpénztől föl voltak mentve.

Ilyen kiváltságolt volt a két káptalan, és a keresztesek lovagrendje is.

Hogy a két káptalan az ő városi jobbágyaival együtt ki volt véve a város hatósága alól, azt már a káptalan történeténél kimutattam, jelezvén, hogy a „Káptalan utczája“ és a „Sz. Miklós utcza“ két káptalani birtok jobbágyainak külön-külön birái voltak. A keresztesek szabadalmaira vonatkozó okleveleket pedig, melyek szerint a sz. István szigetében levő jobbágyaik tized mentességgel birtak, minden vám és kollektától — adótól — szabadok voltak, a XXIV., XXV. és XXVI. alatt mellékeltem; s hogy ezen különálló jogát a konvent érvényesitette is, igazolják a XXVII., XXVIII. és XXIX. sz. oklevelek, melyek ugy az 1443-ban megkisérlett királyi adószedés elleni tiltakozás, valamint a városnak az ő területükre való jogtalan beavatkozása miatt a királyok fellépéséről tanuskodnak. És arra is van példa, hogy a káptalanok egyik-másik érdemesebb jobbágyukat, mint például Köröshegyi Chegei Jakabot és fiait, a fejérvári egyház jobbágyait, III. András a fejérvári nemes jobbágyok közé sorozta 1291-ben. [1])

Meg kell még, hogy emlitsem a Fejérvár városában egykor letelepitett olaszokat, a kik kétségkivül az ipar és kereskedésnek voltak kiváló tényezői ugy itt, mint Esztergomban és Budán. Ezek az olaszok is, bár privilégiumaikról nem tudunk semmit, külön joghatósággal birtak, mit pecsétjük latin felirata is: „a székesfejérvári latin (olasz) polgárok pecsétje“

[1]) Fejér C. Dipl. VI. 1. 112. l.

értelemmel s a rajta levő három tornyos várkapu czimer, a város czimere, no meg a Fejérvárott létezett „Olasz utcza“ bizonyit.

A székesfejérvári olaszok pecsétje.

Ily külön jogok és szabadságokkal felruházott elemekből állván Fejérvár városa, valóban nemcsak élénk jogérzékkel, de finom tapintattal is kellett a város hatóságának birnia, hogy mások jogaival összeütközésbe ne jöjjön. Ennek a jogérzéknek pedig nem egyszer hiányát mutatta a város, ugy a király, mint a vármegye, és a kiváltságos testületekkel szemben.

A király iránti makacskodásra nézve elég legyen a veszprémi püspök fejérvári palotájának elfoglalása esetére hivatkoznom. III. András király a törvénytelenséget elkövető Dombó Miklós fejérvári birót és Vinczét, a városi kamarást, maga elé idézteti a fejérvári káptalan által 1290-ben. Azonban ezek alig jelentek meg a király előtt, mert 1310 körül Róbert Károly is megidézteti a város biráját, esküdtjeit az összes polgársággal szinte a fejérvári káptalan által; és miután ekkor sem jelentek meg, 1312. máj. 23-án Sároson kelt levelében Markus birót, az esküdteket és az egész polgárságot azon az alapon, hogy sem előtte — sem a tárnok előtt meg nem jelentek, elmarasztalja. Elmarasztalja u. a. év pünkösd nyolczadán szinte Sároson kelt levelével János polgárt

Gylis fiát, az akkori birót, ujra azért, hogy a király elé idézve lévén, ott meg nem jelent. Lásd XL.—XLV. okleveleket.

Más tekintetben is akadt kifogás a városi hatóság ellen, t. i. jogkörének tulterjesztése miatt. Tudjuk ugyanis, hogy a közbiztonság Zsigmond korában nagyon megcsökkent, s a féktelen rablás és gyilkosság szenvedélye nem csak a földhöz ragadt szegény nép, hanem a nemesi osztályból is csábitotta czinkosait, ugy, hogy Zsigmond kénytelen volt 1420. jul. 8-án Székesfejérvárott a fejér és solti részeken garázdálkodó gonosztevők fölött törvényt ülni. Ezen szomoru állapotnak lehetett tehát tulajdonitani Fejérvár azon tulkapását, hogy a gonosztevőkben nem nézte, hogy megyei vagy városi ember-e, hanem elfogta és fölötte itéletet mondott. És ezt gyakorolták más városok is. Minek következtében Zsigmond király 1421-ben Budán kelt levelében megtiltlja a városi hatóságoknak, különösen a székesfejérvárinak, hogy a megyei hatóság alá tartozó nemesek fölött bármily vétség miatt is itélkezhessék. [1])

De a királyok sem hagyták olykor érintetlenül a kiváltságokat. Igy tudjuk, hogy IV. Béla a tatárpusztitás után azon okból, hogy Fejérvár belvárosát, a Castrumot, — melynek lakosai a tatárok elől talán elmenekültek — megnépesitse, a káptalan külvárosában levő jobbágyokat betelepitette a várba. Ez ellen aztán a prépost a pápánál keresett orvoslatot. [2]) Igy tett Róbert Károly is, a ki Fejérvár ősi szabadalmainak daczára kötelezte a város polgárait, hogy

---

[1]) Károly J. Fejérvármegye tört. I. 599. l.

[2]) Fraknói id. m. 128. l.

a budai piaczi vámot a szigeti apáczák javára fizessék. [1])

Sem az Árpádok, sem az Anjouk korában nem találunk adatot arra nézve, hogy a városok országos dolgokban magukat képviseltették volna, egyedül azt az egyet, hogy 1381-ben martius 20-án a budai, visegrádi, székesfejérvári, kassai, trencsényi, zágrábi, nagyszombati, pozsonyi és soproni birák, esküdtek és összes polgárok a szent evangeliumra esküdve fogadják, hogy azon házassági kötést, mely Nagy Lajos király leánya, Hedvig, és Lipót ausztriai herczeg fia, Vilmos közt létre jött és megerősittetett, érvényesnek ismerik. [2])

De azt is tudjuk, hogy 1415-ben Zsigmonddal a konstanczi zsinaton Hahn János fejérvári biró vett részt a város nevében, [3]) a káptalan részéről pedig Benedek prépost. [4])

Mikor a rendek 1446-ban a fejérvári határozat alapján a Rákoson egybegyültek, hogy a Fridrik kezei közt levő V. László helyetteseül kormányzót válaszszanak, a nagy számmal megjelent főrendek, nemesek és városok követei között jelen volt Fejérvár követe is, bár nevét nem tudom; e gyülésen 6 czikkelyt hoztak a követendő eljárásra nézve, s e 6 czikkely megtartását minden jelenlevőnek egyenkint külön e czélra fogalmazott esküalakban kellett hittel fogadni. Meg is esküdött valamennyi, csak Pozsony, Buda, Kassa és Székesfejérvár követei nem; kik egy külön sátorban tanácskoztak, bár-

[1]) Fejér C. Dipl. VIII. 2. 244. l.
[2]) U. o. IX. 7. 446. l.
[3]) U. o. X. 8. 559. l.
[4]) U. o. 558. l.

mennyire iparkodtak is a sátorukba jött Szechy Tamás, Rozgonyi György és Palóczy László erre őket rábirni. Állitják, hogy azért nem esküdtek meg e követek, mert német ajkuak lévén, nem értették sem az eskümintát, sem a tárgyalást. Ez állhat a pozsonyi követre, de nem a székesfejérvárira, a ki csak magyar lehetett. A fejérvári követet inkább Ujlaki Miklós Fejérmegye főispánja befolyásolhatta, a ki a Hunyadi ház ellensége volt. [1])

Az 1452. évi pozsonyi és bécsi országgyülésen Szent-Györgyi Vincze Benedek volt Fejérvár követe. [2])

Képviselve volt Székesfejérvár János király 1527. évi budai országgyülésén is, [3]) valamint Ferdinand 1541. évi beszterczebányai gyülésén, — melyen a főpapok között jelen volt Oláh Miklós fejérvári őrkanonok is [4]) — de hogy kik képviselték a várost? azt az emlékek homályban hagyták.

A fejérvári kereskedelem élénkségére vall az a szabadalom, mely a város lakosait az összes vámok alól fölmenti. Valamint Nagy Lajos azon engedélye, hogy a szebeniek az olvasztott viaszkot a fejérvári vásárra vihetik, [5]) ellenben minden idegenből jött áruczikkért a városnak piaczi vám fizetendő, a mint kitünik ez János főajtónálló 1373-ban kelt leveléből, melylyel értesiti a szebenieket, hogy a fejérvári piaczra vitt viaszért ugyanannyi vámot tartoznak fizetni, mint a budaiak fizetnek. [6]) A „pondus Albensis“ a fejérvári suly, mely a pénz értékét szabályozta, s

---

[1]) Knauz Nándor. Az országos Tanács. Pest 1859. 41. l.
[2]) Teleki Hunyadiak kora. II. 205.
[3]) Fraknói. Magy. orsz. gyül. tört. I. 55. l.
[4]) U. o. II. 85. l.
[5]) Fejér C. Dipl. IX. 4. 500. l.
[6]) U. o. 554. l.

a „fejérvári véka“ az országos kereskedelem egyik pontjának vallja Fejérvárt.

Az ipar virágzó állapotáról kevés ugyan ez időből az adatom, de ezért egy 1416. évi oklevél a fejérvári iparosok között pék és posztósról tesz említést. [1])

Az ötvösségről pedig értesit Mátyás király azon oklevele, mely szerint megparancsolta a fejérvári birák és esküdteknek, hogy az itt elhalt Lőrincz aranyműves és hitvese Margit asszony hagyatékát a városi törvényes szokás szerint megbecsültessék, hogy igy az illető testamentomában emlitett adósságát törleszteni lehessen. Azonban — mondja az oklevél — ti ezt a mi királyi felségünk megvetésével tenni elmulasztottátok. Minthogy tehát a mi alattvalóinktól az engedelmességet megköveteljük, megparancsoljuk nektek, hogy nevezett Lőrincz aranyműves és felesége Margit asszony vagyonát és házát megbecsültessétek stb. év nélkül. [2])

Mátyás ezen rendelete a törvénykezésben szokásos felebbezési forumról, a király személyéhez való felebbezés gyakorlatáról is tanuskodik, de tanuskodik egy másik, szinte év nélkül közölt parancsa, melyben meghagyja a fejérvári törvényszéknek — sedes judiciaria — hogy bizonyos Szabó Miklós és Tóth János fejérvári lakosok között fenforgott perben uj itéletet hozzon. [3])

Azon czéh levél pedig, mely a gr. Eszterházy család pápai levéltárában őriztetik, 1512-ben Székes-

---

[1]) Fejér C. Dipl. X. 5. 702. l.

[2]) Kovachich Form. Sol. Styl. 464. l.

[3]) U. o. 360. l.

fejérvárott az uj városban, — nova civitas — levő szabóczéh szabályait foglalja magában. [1])

Mily mértékben viselte a város a közterheket? az egyes adatokból, melyekről tudomásom van, nem lehet még megközelitő tájékozást sem adni.

1433-ban Pozsony városa fentartására és 4 lovas ellátására 4020 forintot fizetett. [2]) Albert király pedig 1439. április 27-én Pozsonyban nyugtatja a sz. Márton napon esedékes adóját Fejérvárnak, mely Bappenheim kezébe lesz fizetendő. [3])

Ernuszt Zsigmond pécsi püspök és II. Ulászló kincstartója följegyzései szerint 1494-ben:

A fejérvári polgárság fizetett rendkivüli adóban	400	frtot.
1495-ben pedig	100	frtot.
Ugyanezen évben egy elmarasztaló itélet következtében fizetett	400	frtot.
Ugyanazon itélet alapján fizettek volna de minthogy pénzük nem volt, kifizették az értéket posztóban. Talán innét eredt a közmondás: „posztó van, pénz nincs.“	600	frtot,
A fejérvári prépost a káptalan ingovánutczai, valamint a várbeli és váron kivüli birtokai és egy „nagy ház“ után 1495-ben fizetett	104½	frtot.
Az olvasó kanonok	11	frtot. [4])

1526-ban pedig, II. Lajos számadási könyve

---

[1]) Károly J. id. m. I. 538. l.

[2]) Kovachich Suppl. Ad. Vest. Com. II. 451. l.

[3]) Fejér C. D. XI. 233. l.

[4]) Engel Geschichte des Ung. Reiches. I. 17. 19. 24. 35. ll.

szerint a székesfejérvári polgárok fizettek hadi költségre 3000 forintot.

Ugyanez évben elrendelte a király, hogy a káptalani egyházak ezüst nemüi a hadi költségekre beszolgáltattassanak; igy a fejérvárié is. Ide küldi tehát Peterdy Mihályt a kincsekért, de a káptalan megtagadta e szent edények kiszolgáltatását és valószinüleg pénzváltságot ajánlott, mire elküldi ismét Hentes Istvánt, Rácz Pétert és Kathary Györgyöt, hogy a váltságdijat hozzák meg; egyszersmind Zalai Deák Bálint által tudakoltatja, hogy miért nem engedte meg a kincsek számbavételét? [1]) A mohácsi vész után a Stambulba küldendő követe költségeire 1540. martius 14-én, a káptalantól ezer forintot kér. (XLVII. Okl.)

A szerencsétlen mohácsi vész után két trónkövetelő nyujtotta ki kezét a magyar szent korona után, mely II. Lajos király fejéről a Csele patakba hullott; Ferdinand főherczeg, Lajos király özvegyének fivére, és Zápolya János erdélyi vajda és koronaőr. Amannak javára 1526. okt. 9-én kelt levelekben Mária királyné és Báthory István nádor nov. 25-re Komáromba hivták össze a királyválasztó országgyülést, s mindent elkövettek, hogy pártfeleket nyerjenek, nem kimélve sem pénzt, sem czimet, sem méltóságot, sem birtok adományozást. [2]) Emez pedig okt. 17-ére Tokajba gyüjté hiveit, a hol Verbőczy István hivatkozva az 1505. évi országos gyülés végzésére, mely az ország trónjáról minden külföldit kizárt, őt ajánlotta királynak, s hogy a választás

[1]) Engel. Monum. Hung. 232., 234., 235. ll.

[2]) Lásd erről Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. 94—98. 126. 129. stb. ll.

a szokott helyen és az ország rendei gyülekezetében annak módja szerint hajtassék végre, szept. 5-ére Székesfejérvárra királyválasztó és koronázó gyülést hirdetett. Hogy ez megtörténhessék, legelőször is a koronát kellett kézrekeriteni, melynek egyik őre maga Zápolya, másika pedig Perényi Péter lévén, a kit erdélyi vajdává nevezett ki, azt könnyen meg is nyerte; azután pedig a koronázó várost kellett elfoglalni, a mit végrehajtott Laaki Bakics Pál; kiről egy 1536. évi oklevélben már mint a csókakői uradalom adományos birtokosáról tétetik említés. [1])

És ezzel a lépéssel bele vonatott Székesfejérvár is a szereplők müködési terébe.

Másutt lesz majd annak helye, a hol a két király küzdelmét, koronáztatását elmondom, itt csak arra szoritkozom, a mi a város szorosan vett beléletére vonatkozhatik.

Tény az, hogy bár a főnemesek között többen hol az egyik, hol a másik királyhoz pártoltak, Székesfejérvár polgársága a Bakics által eszközlött foglalás után mindvégig Zápolya párti maradt. Részt vett János király budai országgyülésén Imreffy Mihály Fejérmegye főispánja, részt Székesfejérvár város követe, bár neve ismeretlen. [2]) A régi prépost Krecsmár Lőrincz, ki szerencsésen kiálta a mohácsi csatát, Ferdinand hive volt, e körülménynek tulajdonitható, hogy János király az ő székébe Várallyai Szaniszlót nevezte ki, a ki azután tevékeny részt is vett János ügyeinek előmozditásában. Ennek, valamint Laaki Bakics Pálnak, ki valószinüleg a Kanizsay Orsolya kezével Nádasdy Tamás birtokába ment

[1]) Kereszt. Prot. III.

[2]) Fraknói Vilm. Magy. országgyülések tört. I. 52. 55. ll.

Csókakő uradalmat kapta meg Zápolyától, és sokat érintkezhetett a fejérváriakkal, nagy része volt a fejérváriak János pártján való megtartásában.

De Ferdinandnak is voltak kiváló emberei, a kik hathatós működésük által kiváló érdemeket szerezvén, megyénk történetével is hosszabb viszonyba füződtek. Egyike ezeknek, a kiváló férfiu Révay Ferencz nádori itélő mester a jeles jogtudós, már 1526-ban Pozsonyban tartott országgyülésen előterjesztett jogi fejtegetésével, s különösen az ebben előadott nyolcz érvvel, oda hangolta a rendeket, hogy azok Zápolyának Fejérvárott történt királylyá választását és koronáztatását érvénytelennek nyilvánitották. Révay egyezkedett később Ferdinand nevében mint királyi biztos Várallyai Szaniszló prépposttal és Székesfejérvár városával is 1540-ben. [1]) Jóformán ez érdemet jutalmazandó Mária királyné, neki adományozta a fejérvári Hörcsök uradalmat; 1527. decz. 6-ról kelt levelében pedig a hűtlen Endrédi Somogyi Ferencz fejérmegyei birtokait t. i. Vaál, Velencze, Vereb és Tabajd községeket. [2])

Ez igy történt: Mikor Zápolya az ő koronáztatása utáni napokban hiveivel Székesfejérvárott a teendők iránt tanácskoznék, a harczias Frangepán Kristóf azt ajánlotta neki, hogy nyilt hadban támadják meg az osztrák tartományokat, és hogy megakadályozza a komáromi gyülést, szálljon táborba Tata alá; de csak az utóbbi dolog bizatott Ráskay Gáspárra, a kinek kedvezett is a szerencse, mert Tatát és Komáromot nem csak nem védte Endrédi Somogyi Ferencz a hütlen várnagy, hanem még a

[1]) Nagy Iván. Magy. Orsz. családai. IX. 711. l.

[2]) Jászay id. m. 269. és Nagy Iván i. m. IX. 710. l.

tatai alvárnagy Cseszneky György egyetértésével neki fel is adta, s maga szinlett segély sürgetés végett Pozsonyba Mária királynéhoz szaladt. Mária hitelt adva a hitegetőnek, Varjasi Nagy Imre alnádort küldte vele, hogy ennek együttmunkálásával számára az emlitett várakat visszanyerni igyekezzék. Somogyi azonban, palástolt álnokságát folytatva, esküje, becsülete, kötelessége ellenére Nagy Imrét is Ráskay kezébe játszotta. [1]) Somogyinak ezen becstelen cselekedete késztette Máriát, hogy mint hütlent megfoszsza összes birtokától, s azokat Révay Ferenczneк és nejének Borbálának adományozza. [2])

Ez a birtokadományozás pedig annyiban függ össze városunk történetével, hogy Zápolya halála után következő évben, 1541-ben, mikor t. i. Fejérvár is meghódolt Ferdinandnak, ez a Somogyi-féle birtokokat Székesfejérvár városának adományozta. Lásd VI. Okl.

Ugyanis Székesfejérvár, miként fentebb emlitém, hive maradt Zápolyának egész élte végeig, hive Izabellának is, mindaddig, míg Perényi seregével 1540-ben téli szállásra Fejérvárra nem ment, mert ekkor ő a várost Ferdinand pártjára hóditotta; bár később fogság lett a jutalma. [3])

Minthogy a város belső életéről bővebb és közvetlenebb adatokkal nem rendelkezem, népességi összeirás hiányában pedig, a mi nagyon fontos volna, a lakosság különböző korbeli számát nem adhatom: álljanak itt birái és esküdtjei a XII. századtól kezdve

---

[1]) Jászay id. m. 227. l.

[2]) U. o. 269. l.

[3]) Fels levele. Praynál Epist. Proc. II. 90. l. Istvánfy L. XIV. 141. — Ferdinand levele. Hatvaninál. II. 64. k.

1543-ig, a midőn a török ült be Fejérvárba. Ugy szedtem össze e neveket, a mint évek sora alatt tárgyamhoz az adatokat gyüjtöttem, s ha bár hiányos is e névsor, annyi mégis örömömre szolgál, hogy a történelmi munkákból eddig ismert egy-két birón és a tanácsbelieken két névsorán kivül a többit leginkább a levéltárakból hoztam napfényre.

Birák és esküdtek 1138-tól 1543-ig.

1138. Gusztid, fejérvári ispán. [1])
1290. jan. 8. Miklós, ispán. [2])
1290. martius. Miklós, ispán és Vincze kamarás. [3])
1290. körül Dumbó Miklós, ispán. [4])
1300. Miklós, ispán. [5]) Valószinü, hogy ez a Miklós egy a Dumbó Miklóssal és azzal a Miklóssal, a ki 1290. jan. 8-án szerepel.
1312. Márkus. [6])
U. a. János, Gyles fia. [7])
1320. Márk ispán, biró. [8])
1331. István, Csuta fia, és János, Esző fia. [9])
1350. Márkus. [10])

---

[1]) Fejér C. Dipl. II. 94.
[2]) XXXIX. Okl.
[3]) XL. Okl.
[4]) XLI. Okl.
[5]) XLII. Okl.
[6]) XLIV. Okl.
[7]) XLV. Okl.
[8]) Fejér id. m. VIII. 7. 127. l. — Anjoukori Okmt. II. 446. l. — Tudományos Gyüjt. 1825. évf. II. 50. 52. 56. ll.
[9]) XXXIII. Okl.
[10]) Theiner id. m. I. 785. l.

1370. Sebe.[1])
1372. Literatus (Deák) Simon.[2])
U. a. Simon.[3])
1376. Sebe. Ez évben mondatik róla, hogy „egykor biró volt“. [4])
1393. Sebe és Szent Györgyi Tamás. [5])
1399. László. [6])
1405. Csoóri literatus (deák) Simon. [7])
1414. Dikó Miklós.
Jegyző: Literatus (Deák) György.
1415. Dikó Miklós.
Jegyző: György.
Esküdtek: Kajászó-Szent-Péteri Porkoláb Márton, Touth Imre, Wály Pál, Menyewdi Izsaiás, Bodméri Mihály, Nagh Fülöp. [8])
1415. Hahn Jakab ispán. [9])
1415. Hahn János biró.[10])
1421. Töttösy literatus Deák Miklós.
Esküdtek: Töttösy Bertalan, Gányi Péter.[11])
1446. Noe Mihály.
Esküdtek: Csoóri Deák János, Kewrewshegyi Mátyás, Tamás, Pál fia, Vitha János.[12])
1449. Kovács N.[13])

---

[1]) Kereszt. Prot. III. 295. l.
[2]) Fejér id. m. IX. 5. 125. 186. 196. l.
[3]) U. o. 123. l.
[4]) Fejér C. Dipl. IX. 5. 122. 192. és IX. 4. 373. ll.
[5]) U. o. X. 2. 154. l.
[6]) U. o. VIII. 5. 297. l.
[7]) U. o. X. 4. 391. l.
[8]) U. o. X. 5. 629. l.
[9]) U. o. X. 8. 559. l.
[10]) U. o.
[11]) U. o. X. 6. 376—77. ll.
[12]) Tudom. Gyüjt. 1825. II. 50. l.
[13]) Teleki. Hunyad kora. II. 156. l.

Mátyás király korában T. János. [1])

1452. Szentgyörgyi Vincze Benedek. [2])

1460 körül György, Simon fia. [3])

1471. Német Bálint.

Esküdtek: Nyerges Gál, Warday Mátyás, Zechy Imre, Kányai Adorján, Perews Imre, Szakállas János, Carnifex Mészáros Ferencz, a várból. Kerekes István, Csabay Mátyás a felső városból (de Civitate exeriori).

Küvághó Gergely, Gaborján Benedek ujfaluból (de nova villa).

Meleg Balázs, az ujvárosból (de nova Civitate. [4])

1477. Borhy Fábián.

Esküdtek: Zakchy Dömötör, Porkoláb György, Ispán György, Kányai Adorján, Borsos Miklós, Nyerges Gál, Chaván István, Csabjai Mátyás, Szabó Domonkos, Fornay Barnabás, Balogh Tamás és Zolthán Péter. Polgárok: Boncz Imre, Adorján János, Molnár László. [5])

1478. Korhy Fábián.

Esküdtek: Nyerges Gál, Kányai Flóris, Mészáros (Carnifex) Ferencz, Zakchy Döme, Ispány Gergely, Borsos Miklós, Zondy Mihály a várból.

Kerekes István, Literatus (Deák) Lőrincz, a felső városból.

---

[1]) Kovachich Formulae sol. Styli 464. l.

[2]) Teleki, id. m. II. 205. l.

[3]) Fejér id. m. IX. 5. 204. l.

[4]) Pray Annal. V. 320. l. és Tört. Tár. VI. 233. l.

[5]) Körmendi levéltár. Arm. 4. Lad. 4. Nr. 50. Közölve először a Fejérm. és Székesfejérvár város tört. és rég. egylet 1893. évkönyvében Károly János „A birtokbiztonság Fejérmegyében a 14. és 15. században“ cz. czikkéhez.

Kővágó Gergely, Literatus Tamás Uj-faluból. Csapó Gál, az Uj-városból. [1])

1490. Zewlewsi (Szőlősi) Péter.
Helyettes biró: Paysos Péter.
Esküdtek: Sallay Dienes, Pethewch Péter, Adorján István, Literatus János, Literatus Fábián, Prewger György, Wida Barnabás, Kispéchy János, Nagypéchy János, Kyrály Benedek, Sándor János. [2])

1539. Gémes András.
Esküdtek: Kánthor János, Zarazy Ferencz, Literatus Balázs, Thorma Benedek, Zabó János, Zabó Mihály, Literatus Bertalan, Kenthes Sebő, Ferenczy Péter, Fewldes László, Bekes János, László Antal. [3])

1540. Szepesházy Tamás. Ezt küldé Izabella 1540-ben Budáról Ferdinandhoz, hogy vele békésen egyezkedhessék. [4])

1543. Tamás. [5])

1543. Szigethy. [6])

Szigethy Tamás zárja be a székesfejérvári birák sorát abban az időben, a mikor nagyot fordult a világ a vármegyével is, meg a várossal is, hogy másfélszázadig ne magyar törvény és ne magyar ember kormányozza a népet, hanem a török.

Fejérmegye és Székesfejérvár város tönkrejutásának a leggyászosabb éve az 1543-ik év volt.

---

[1]) Tört. Tár. VI. 237. l.
[2]) Keresztesek Prot. III. 750. l.
[3]) U. o. 804. l.
[4]) Horváth M. M. orsz. tört. IV. 166. l.
[5]) Istvánffy 165—167. l.
[6]) Istvánffy 143. l.

Mikor Szulejman körülvette a várost és Varkotsch György, a hős parancsnok elesett, a város birája több polgár és várőrrel kiment a török táborba, hogy egyezkedjenek a vár feladása iránt; az olasz és német őrség szabad elvonulását, és a polgárok jogainak és birtokainak épségben tartását kérték. A várőrségre nézve hajlandó volt a török, de felfüggeszté határozatát a polgárokra nézve. Vizsgálatot kivánt ugyanis tartani az iránt, kik voltak okai annak, hogy a város Izabellától, Zápolya özvegyétől, elpártolt és Ferdinandhoz szegődött? Meghagyta tehát Achmet beglerbég, hogy a polgárok otthon tartózkodjanak és várják be Szulejman parancsát. Mikor ez a városba bevonult, a nagylelkü, a kegyes győző szerepét játszva, felkereste a királyi sirokat, hogy az azokban nyugvó királyok iránti tiszteletét nyilvánitsa. Kihirdette, hogy ő nem a magyarok meghóditására, hanem azoknak a német hatalom alól való fölmentésére jött; s nehány nap multával kirendelte a polgárság szine-javát, hogy tőlük a hódolatot elfogadja. A polgárság bizva Szulejman emberségében, diszruhába öltözött és a város melletti térségre — melyik volt ez a térség, nem tudom — vonult ki, de a hol aztán nem a hódolatot fogadta, hanem Szigethi Tamás városbiróval együtt valamennyit leölette. Még e barbár gyilkosságban is kéjelegni akart. Körüllovagolta tehát a sorba állt polgárokat és a deli termetüeket hátulról leszuratta, másokat fiaival, hogy magukat a nyilazásban és a kardvágásban gyakorolják, ölette meg. A többit pedig kard élére hányatta. Ötszáz polgárt pedig, a kiket elfogatott, részben megcsonkitva Görögországba küldött, hogy hirdessék az ő győzedelmét. Még ez sem volt elég,

hanem mikor már Szulejman elvonult, Achmet beglerbég, Fejérvár első török parancsnoka, negyven magyart, kik Ferdinandhoz huztak, leöletett, kirabolta a basilika kincseit, feltörte a királyi sirokat, elvitte azokból a koronákat és ékszereket, és midőn erről a budai parancsnok értesült, s bevádolta őt Szulejmannál, az lett a büntetése, hogy minden kiséret nélkül kellett a császár elé Konstantinápolyba mennie, hogy ott a büntetést elvegye; de a fejvesztés elől magas rokonsága kimentette. Azonban a helyébe tett budai parancsnok sem volt emberségesebb. Ő is a sirokat rabolta, és Zápolya tetemeit kidobatta, mondván: „Ez is a ti Isteneitek egyike volt?“ A tetemeket aztán a polgárság titokban a sz. Mihály templom alá temette, mely miként már emlitve volt, ott állt a buza piaczon levő szüz Mária szobra helyén.

Ily vérlázitó volt Székesfejérvárott a törökdühöngés. És ilyen lehetett később is az élet, a miről különben kevés adatunk van. De mégis van.

Ugyanis Battyhány Ferencz gróf, előbb horvát bán, utóbb I. Ferdinand legmeghittebb tanácsosa, nagyon bizalmas viszonyban volt az ő urával, királyával, s élénk levelezést folytatott vele az otthoni dolgokról. De még bizalmasabb volt Katalin grófné Mária királynéval, II. Lajos özvegyével, ki ez időben bátyjának, V. Károly császárnak, Németalföldön helytartója volt, s a kinek Batthyány Katalin grófné a házi dolgok, bor, gyümölcs, lovak stb. beszerzésében valóságos megbizottja volt. A grófné levelei közül kettő meg van a brüsszeli orsz. levéltárban. Ezek egyikében igy ir Máriához:

Schlanning 1551. oct. 6. Fenséges királyné,

legkegyelmesebb Asszonyom. — Alázatos és készséges szolgálatomat Fenségednek minden időben készséggel ajánlom. Legkegyelmesebb királyné, Felséged parancsolta volt nekem, hogy jó bort küldjek Fenségednek, különösen ügyekezzem szerémségi bort szerezni. De ez idő szerint, mintegy tiz hét óta, oly háborussá váltak viszonyaink, hogy azt nehezen fogok kaphatni. Egy polgár ismerősöm volt Székesfejérvárott, ki nekem megigérte, hogy szerez bort a Szerémségből; de a törökök egy hónap előtt ennek fejét vették, mert egyike volt a város előbbkelő lakosainak. Oka az, hogy a törökök mintegy másfél ezren Steierország felé rabolni mentek ki a városból; mit midőn a vidékbeli fegyveres nép észrevett, mintegy hétszáz lovas és nyolczszáz gyalog Veszprémnél lesben várta, s egy erdőben rájuk ütvén, oly annyira megverte őket, hogy körülbelül kilencz százan részint elvesztek, részint fogságba kerültek; a király népe közül alig estek el ketten. Ez valóságos csodája volt a mindenható Istennek. Ötszáz lóval többet ejtettek martalékul, azonkivül mi a paraszt nép kezében maradt. A paraszt nép is, a gyalogság is, nagy kárt tett bennök; mert a törökök uratlan lovaira kapván föl, agyon verték, kiket csak érhettek. A törökök ily kárt vallván, a főbasa vagy kapitány Budáról Fejérvárra jött, s a polgárok közül mintegy nyolcznak azon órában leüttette fejét. Mondják azért tette ezt, hogy a császár előtt kimenthesse magát, mintha ők lettek volna annyi népe elvesztének oka, stb. Királyi Fölségednek szolgálója Batthyán Katalin. [1])

---

[1]) Közli Hatvani Mihály. Rajzok a Magyarok történetéből. 59. 60. l.

Már e tudósitásból is kiderül, hogy a város lakóinak nem volt irigylendő sorsa a török uralom alatt, kivált mikor azt veszély fenyegette.

De nem csak a török hozott sok kárt és szenvedést a városra, hanem a mieink is, természetesen a török elleni harczok következményei valának ezek a károk és szenvedések, a mennyiben egyik fél sem kimélte a másikat. 1599-ben ugyanis Schwartzenberg, Pálfy és Nádasdy Ferencz intézték a támadást a Dunántul meghóditása érdekében. Esztergomból ápril 16-án nyolcz ezer emberrel mentek Budának, de e vállalatokat nem koronázta siker, utközben tehát légberöpitették Zsámbékot a rabló-fészket, és május 9-én jöttek Fejérvár ostromára. A petárda egy kaput szerencsésen beszakasztott, s a külvárost be is vették, de miután a törökök egy órai harcz után a várba vonultak, s a mieink annak vivására felkészülve nem voltak, kirabolták a külvárost, aztán felgyujtották és nagy zsákmánynyal vissza vonultak. [1])

Megemlitem azt is, hogy mennyit szenvedett a különben is éhségtől és mirigy haláltól sanyargatott vidékünk 1600-ban az elszaporodó szabadhajduktól, és az idegen zsoldosoktól, kik mivel zsoldjuk rendesen meg nem fizettetett, a védtelen nép kiméletlen fosztogatása által szereztek maguknak kárpótlást. Mikor ugyanis Pápa vallon őrsége fizetetlensége miatt a fejérvári basának feladta a várat ez Maróthy Mihály parancsnokot, a csekély számu magyar vitézeket, valamint Pápa lakosait és a kiket a vidéken elfoghatott, Fejérvárra hozta, piaczra állitotta, embervásárt tartott, és árverés utján eladta

---

[1]) Hatvani Mih. Brüsszeli Okmt. III. 184. l.

a töröknek. Ezt is látni kellett Fejérvár lakosainak. [1])

De legélénkebb szinekkel festik Rudolfnak az ország Rendei azt a sok borzasztóságot, melyeket a nép nyakán tartott vallonok, és leginkább a szabadhajduk okoztak. Amazok a városokat és falvakat kényök-kedvök szerint foglalják el, mintha örökségük volna, nem gazdának, hanem rabszolgának tartva a ház urát. A hajduk pedig bekóborolják az országot, rabolnak, gyujtogatnak és gyilkolnak; mind a kétféle fegyveres nép egyaránt bántja a parasztok, urak és papok javait, feltörik a templomokat, felássák a sirokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják, gazdáikat veréssel, sebekkel illetik, sőt gyakran meg is ölik; a férjektől hitveseiket, a szüléktől gyermekeiket, az anyáktól 8—9 éves leánykáikat, s az ártatlan szemérmes szüzeket elrabolják, s meggyalázva csak nagy váltságért adják vissza. A nemesek házaikból kiüzetve a várakba menekültek, a jobbágyok elfoglalt vagy porrá égett hajlékaikból vad állatok módjára erdőkbe, barlangokba, sziklaüregekbe kénytelenek menekülni, de még itt sem biztosak a rablóktól, felkutatják ezek még ott is őket, hogy ruháiktól megfoszthassák. Dühök kiterjed minden nemre, korra, osztályra, még az adószedőket is kirabolják s a kirablottakat véresre verik, sebekkel terhelik. S igy lőn, hogy számtalan nemes birtokos, kik egykor bőségben éltek, most rongyokkal fedve, éhesen koldulva kénytelenek bujdosni. Ez a hű képe a hajdan gazdag országnak! és mind e nyomornak — panaszolják a Rendek a mühelyeibe temetkezett Rudolf-

[1]) Horváth Mih. M. Orsz. tört. IV. 475. l.

nak — nem kevésbbé okozója a féktelen katonaság, melytől inkább védelmet várna, mint a török és tatár. Tudják a Rendek, hogy e bajok jobbára a hadak fizetetlenségéből erednek, de az ország lakosainak büne-e, hogy e hadak nem fizettetnek? Itélje meg Ő Felsége, itélje meg a világ, szabad-e e fizetetlen hadak martalékává dobni az országot? stb. [1]) Igy beszéltek az elkeseredett Rendek Rudolffal.

Hozzá jött még, hogy 1602-ben a mohácsi vész évfordulati napján, Haszán nagyvezér Székesfejérvárt a német őrség hűtlensége folytán hatalmába keritette. Rosswurm — kiről Illésházy évkönyve azt mondja, hogy „egy kevély, gonosz ember volt, kártyás, részeges német, s valami szegénynemből való“ volt a király hadainak ez évben fővezére, idejét kártyázással elmulasztván, a város segedelmére későn érkezett. És igy Fejérvár ismét 86 évig nyögött a török uralom alatt.

De hagyjuk el a 86 év szenvedéseit s mielőtt a vár visszafoglalására térnénk, lássuk mit müvelt a török a város kormányzatában az egész hódoltsági idő alatt.

Annyit már most jelezhetek, hogy az egész hódoltsági idő, mely másfélszázadig terjedt, unosuntig elég volt arra, hogy Székesfejérvár is, meg a megye területe is tökéletesen kivetkezzék a magyar jellegből, a magyar kormányzatból, vallásából, szokásaiból.

Azok az intézmények, a melyekről fentebb több kevesebb részletességgel szó volt, s a melyek századokon át egybe voltak forrva a nép életével, a

[1]) Katona. XXIII. 91. k.

templomok, a káptalanok, a keresztes vitézek, a szerzetes rendek, lelkészetek, királyi palota, a magyar törvénykezés, a városi administratió, mind semmivé lett; elpusztultak vagy később elfoglaltattak a megye területén a templomok, megszüntek az iskolák és keletkezett mindezek helyén az eddig ismeretlen absolut török kormányzat. De hát milyen is volt ez a török kormányzat?

Az a kormányzat, a melyet a török az elfoglalt királyi város területére, meg az egész meghódolt vidékre kiterjesztett, a török államszervezetnek teljes mérvben és felfogásában való kiterjesztése, a társadalmi egyenlőségnek a legridegebb despotismussal való egyesülése volt.

A mai szoczialismus nem kívánhatna magának megfelelőbb rendszert, mint a töröké volt. Minden török egyenlő; egy a vallás, egy a törvény, egy a szokás. A pásztorból nagyvezér lehet. Nincs a születés által tagolt társadalom, sem ur, sem paraszt. Kiki intézi saját sorsát, és irányitja jövőjét tehetségeihez képest, mert nincs örökölt vagyon, örökölhető czim, még csak családi név sincs.

Ez államszervezethez járult még a császár korlátlan hatalma, mely abban nyilvánult, hogy egy talpalatnyi föld sem maradt magántulajdon, minden ingatlan, minden jövedelem a császár kizárólagos rendelkezése alá jutott. A mely perczben a török rálépett a város területére, megszünt mindaz, a mi eddig fönn állott, még ha századok szentesitették is; megbomlott t. i. az egyházi szervezet, összeroskadt az államhatalom, szétmállott a megye, elvesztette önrendelkezését a város, megszünt minden nemesi jog és szabadság. A régi jogok és a régi kötelezett-

ségek nem nyultak át az új időkbe. A dézsma és robot megszünt, a majorsági föld elveszett, és ha megmaradt is ősi birtokán a hajdani ur, a régi nemes, csak olyan „rája“ lett, mint utolsó zsellére. Még csak izlése szerinti öltönyt sem viselhetett, dülledező házát vagy templomát sem tatarozhatta engedély nélkül, a török terheket pedig ugy viselte mint hajdani jobbágyai.

A mint a hódolás megtörtént, kincstári kezelés alá vette a császár az egész vidéket s vagy kiosztotta illetményeik fejében főbb rangu tisztjeinek, vagy egyes csoportokban katonái között osztotta fel hübérekül, de azért minden alakban rendelkezése alatt maradt minden ingatlan, és a jövedelmeket kincstári tisztviselők tartották nyilvánlatban. Igy például Szinán bég, budai defter felügyelő hübére, kiterjedt Martonvásár, Tordas, Alcsuth, Gyuró és Lovasberényre csak Fejérmegyében és még sokkal több községre Pest megyében.

Jövedelmi ágak voltak olyanok, a minőkre ma még egyik európai kormányzat sem gondol, például a kikötők és révek, vámok az utakon, vámok a városban a kapuk kijáratánál, a ki-be menésért; hajók bére, halászat, vásárok mindennemü áruczikkeiért vásári korcsmák, és pecsenyesütők után mázsa, mészárszék, boroshordók, sörházak, gyertyaöntődék, festő házak, malom, pénzváltási üzlet utáni adók. Katona adó, törvénykezési dij, a tapu vagyis az adásvevési százalék és a mátka adó. Aztán tömérdek jövedelmet hozott a bégeknek a foglyok váltsága. Egyik fejérvári bég személyesen dicsekedett Pecsévinek, hogy bár foglyul esett fivére kiváltásáért 20 ezer aranyat fizetett, mégis azon évben

66,670 aranynál többet vett be, holott a Defterben csak 2500 arany van jövedelmül feltüntve. S hogy ez a zsarolás általános volt, bizonyitja Szigetvár egyik volt bégje is, a ki mikor szóba hozta előtte Pecsévi egykori hivatalát, elmerengve kiáltott fel: „beglerbég voltam, vezér voltam!“ Egy évben többet jövedelmezett neki a foglyok váltságdija, 46670 aranynál. Annyi sok volt a fogoly, hogy bár akárhánynak fejét gerelyre tüzték, közölük sokat Stambulba ajándékul küldözgettek, sőt fogpiszkálót áruló derviseknek is bőkezüen ajándékozták, még mindig nagy számmal voltak a főbbrangu tisztviselők házainál.

Székesfejérvár maga egy szandzsákság központja volt, a mely kiterjedt Győr-Szent-Mártonig, Devecserig, bár maga a megye területe a budai pasaságnak budai, fejérvári, simontornyai és szekszárdi szandzsákságjai között osztott meg. A mint a város a török hatalom alá került, és a megye területe is meghódolt, megrakták ezt is, amazt is kellő haderővel, megerősitették a megyét is, a mennyiben Csókakőn kivül Érd, Ercsi, Vaál, Csákberény, Battyán és Bogárdot palánkokkal vették körül és megrakták őrséggel. Székesfejérvárott az 1543. szept. 5-től szept. 30-ig terjedő zsoldlajstrom szerint az őrség 2978 emberből, Pecsévi értesülése szerint pedig [1]) az elfoglalás után 1000 jancsár és 300 más katona maradt őrségül lovastól, ágyustól, mindenestől.

Megkezdődött az administratio.

Természetes, hogy a kincstári jövedelmek bevételezése volt az első dolog. Ilyenek voltak a vám-

[1]) Hammer Purgstall. Geschichte des Osmanischen Reiches. III. 259. és 713. ll.

jövedelmek; a hagyatéki ingóságok és ingatlanok elárverezése utáni jövedelmek. De ne tartsunk sort a tárgyak, hanem inkább csak idő szerint.

Az 1543. sept. 20. — 1544. martiusig szóló székesfejérvári kincstári jövedelmek közt előfordul:

Mihál Dienös hagyatéka, meghalt 1543. sept. 19-én. A tárgyakról itélve valószinü, hogy kereskedő volt. Csak nehány tárgyat nevezek meg hagyatékából.

40 drb só, 9 pár kés, 282 köteg gyöngy, 150 drb. gyertyatartó, 2 lándzsa, 37 drb. lópokrócz, 139 drb. zár, 9 drb. hamvvevő, 1 drb. kard, 24 olló, 40 drb. rókabőr, 15 drb. ekevas, 41 drb. fürész, 125 drb. olló, kétezer magyar gomb stb. Az apróbb vasakat Ibrahim zsidó vette meg.“

Gáspár hagyatéka, meghalt 1543. sept. 19-én. Ez posztókereskedő lehetett. Az eladott ingóságok ilyenek:

Két drb. kék posztó, egy drb. fekete posztó, 6 drb. himezett aba posztó, egy drb. vörös posztó, 2 drb. vörös aba, 13 rőf fehér aba, 8 rőf kek és hét rőf vörös posztó, 22 drb. posztó stb.

Ugy látszik, hogy pap is maradt a városban a mikor a törökök elfoglalták, mert fel van jegyezve Balakos nevü pap hagyatéka is, a ki 1543. okt. 13. halt meg. Ingóságai közül fölemlitem a következőket:

Egy szekrény, egy prémes fekete felöltő, egy ágy, egy ócska fekete ruha, egy öltözet ruha, 6 drb. törülköző, 2 ing, egy ócska köntös, 6 drb. lepedő, két kard, egy papi ing, 3 fertály buza stb.

Antal diák hagyatéka:

Egy íjj, két pozdra, 5 szekrény, 4 ágy, 8 rókabőr, 2 csöbör eczet stb. és más egyéb tárgyak, melyek mind az elhunyt atyjának adattak át.

Ilyenek voltak az ingóságok, bizony nem nagy gazdagságra vallanak. Érdekesebb a császári kincstár részére le nem foglalt házak jegyzéke 1544. febr. 1-én, melyek a ráják, vagyis a lakosok kezén maradtak. Nincs ugyan följegyezve, melyik városrészbeliek, de valószinü, hogy a várbeliek is közte vannak. Rövidség okáért csak a tulajdonosok neveit emlitem. Egyik-másik utódja maig is él.

Alber porkoláb, Sebő János, Bodiss György, Csarkona R., Csókás György, Csonka János, Porkoláb mestör, Kasó Benedek, Sebő János, Előzs György, Kalmár Benedek, Kis prépost háza, Polgár Lukács, Bod János, Malkó Pétör, régi használhatlan öt ház, Sebő György, papház — ez lehetett egyik plebánia ház, — Patkós János, Drága Lukács, Biró Tamás, Etves János, I. Pál, Erszénjártó Gergely, Kemis András, Császár Antal, Kaspár Deák, Bende Péter, Ötves Péter, Török Benedek, Ződ János, Sebő Pista, Kalmár Benedek, Etves Iván, Andriácsi diák, Kalmár Jakab, Kalmár Kis Ferencz, Lőcze János, Karlovincs Ferencz, Deli Imre, Sebő Dienes, Kalmár János, Balázs diák, Kalmár György, E . . . Jakab, Lózdi B . . ., Péter diák, Sebő Balázs, Miklós diák, Döbre Imre, Sebő Miklós, Dósa Imre, Sz . . . Péter, Kis István, Lázár diák, Péter deák, Káli János, a piacz felé a térre néző nagy vendéglőszerü épület, Sebő János, Sebő Lőrincz, Pál diák, Kántor Balázs, Borbás Lukács, Istön M . . ., Zékán János, P . . boros János, Tót Lőrincz, Lukács Lőrincz, György Mihály, György János, Asztalos Mihály, Kelemen mester, Baklár I. Máté, Sabarja Máté, Csebri Ferencz, Sebő Mihály, Tamás diák, Potos György, Csekanár Márton Pál porkoláb, Bába Máté, Kotor Péter, Pécsi Mihály,

István I., Uz . . ., Kis Mihály, Matocsi György, Esk . . . Péter.

Mint a városi magyar lakosság birtokában maradt házak és épületek van fölvéve a fentebbi lajstromban nyolcz templom is, valamint az iskolaházak, a melyek azonban nem voltak városi, hanem magántulajdon. Ilyen iskolaépületek tulajdonosai ezek: Tóth György, Tóth János, Berényi Miklos, Balázs János, . . . György, Pécsi Mihály, Balázs Miklós fazekas, Tóth Bertalan háza. Továbbá Lőrincz háza, Peli János háza, Pál . . . háza, Csóka Benedek háza, Lakatos Jakab háza, Kontos Márton háza, Kántor háza, Farkas mester háza, Kis prépost háza. Halvány kép ugyan ezen névsor, de elegendő arra, hogy a török idők előtti és alatti korban létezett elemi iskolák, mester és kántor állomások létezéséről tanuskodjék.

Jövedelme volt a császári kincstárnak azon házak elárverezéséből is, a melyeket az elmenekült fejérvári lakosok üresen hagytak. Ily árverezés tartatott Székesfejérvárott 1546. mártius 3-án, a mikor vevőkként leginkább csak török tisztek szerepeltek, és hitelbe vettek, mert legtöbb esetben oda van téve az árverési lajstromba, hogy „eladatott Hamza — vagy Haszán müsztehafiznak, mint legtöbbet igérőnek, megvette 2700 akcseért, a mely összeg zsoldjából vonandó le, ha Allah ugy akarja.“ És ez igy megy végig az egész lajstromon.

De lássuk a lajstromban foglalt régi tulajdonosok neveit, ezek városrészenkint vannak csoportositva, és ugy ezek, mint az alább közlendő fejadó kirovás tájékozást nyujt majd Székesfejérvár akkori népesedéséről.

A Székesfejérváron eladott kincstári házak számbavétele:

a) Sziget kapuja városrész.

Szakálas Szabó János háza. Kalmár Gergöly háza.

b) Disznó-utcza városrész.

Gerő Tamás háza.

c) Nagy templom városrész.

Sokszontor Ferencz, Kosztos Tamás, Gerő János, Bucsali János, Bele Péter, Szakcsi Péter, Szijártó Máté, Gerő Imre háza és Cséri Ferencz pap háza.

d) Káptalan-utcza városrész.

Szabó Balázs, Szabó Lőrincz, Péter diák, Erszénjártó Jakab háza. A romba dölt sz. Bertalan temploma és Mészáros Ambrus földje.

e) Zsidó-utcza városrész.

Szabó Dienös háza.

f) Csiszár-utcza városrész.

Csukás Gergöl, Kis prépos háza, Pelengér föld, üres telek.

g) Város-utcza városrész.

Balázs pap háza, Pécsi Mihál másik háza, Tamás pap háza, Péter nász háza, Mátyás háza.

h) Sz.-Péter-utcza városrész.

Torkososek János, Szabó Bálint, Kis Ambrus, Szabó Jakab, Miklós mestör, Varga Mátyás, Kalmár Pétör, Pécsi Mihály, Lukács pap, Ozorai István, Bele Mihály, Kövi György pap, Kis prépos háza, Gerő János pap, Szabó János, Mihály pap, Lukács pap.

i) Sziget városrész.

Mészáros Benedek háza, eladatott Kontor Mihálynak, Gyerei András háza.

k) Szentkirály-utcza városrész. (Ez a keresztes vitézek utczája volt a Szigetben, a melyben a Sz.-

István kir. tiszteletére szentelt templomuk már dülőfélben volt.)

Szent királyi templom, dülő félben van. Megtartotta Szefer bin Musztafa fürdős, és árát ki is fizette. Mészáros Ferencz háza, megvették Tóth Mátyás és Csonkor Jakab.

l) Kis-utcza városrész.

Tóth Tamás és Szalai György házát eladták Prémös Mihálynak.

m) Inkován városrész.

Barbél Tamás, Asztaljáró Pétör háza.

n) Bestük városa.

Buza-piacz városrész.

Nagy Eliás háza.

A fejérvári Náhiban fekvő eladott ingatlanok jegyzéke. (Csak némelyiket nevezem meg.)

Benedek pap dülő félben levő egykerekü malma. Pécsi Mihály düledező malma. Benedek pap düledező malma. Pentele nevü üres puszta. Ilota (Inota) nevü lakatlan puszta. Ilotai üres düledező malom egy kerékre. Orhida üres puszta. Almás lakatlan puszta. Lepcsén üres puszta. Battyáni Ferencz és Orbán földje. Igar üres puszta. Számor (Zámoly) lakatlan puszta.

Adónem volt a lakósok fejadója is, mely mint a fejérvári hitetlenek értsd magyarok után, 1563. aug. 20—1566. juliusig következőleg van kimutatva:

1. Székesfejérvár várában, és pedig a belső várban:

Balint diák, Kabát Lőrincz, Szücs István, Létár Imre, Szücs György, Pápai Ambrus, Kocsi János, Jakob diák, Cserős Ambrus, Pári István, Szabó

Gergely, Gőgcs Lőrincz, Kozma Bálint, Móri Mátyás, Körmöti János, összesen 15 ház.

A külső várban:

Keresztes János, Szücs János, Fodor Lukács András, Szőke György, Dobádi János, Tövis Balázs, Bárdi Bálint, Lukács Orbán, Hegedüs Bálint, Esztorgás István, Szabó Márton, Szücs Mihály, Hámos Pál, Maris Mátyás, Matis Bálint, Kacsandi György, Török Ferencz, Kacsári Balázs, Jakab Tamás, Kálmán Imre, Bakocsi János, Bári Balázs, Nagy András, Karsói Ferencz, Verő György, Vincze Péter, János diák, Tót Péter, Szabó István, Szabó Márton, Varó Bertalan, Kövér Jakab, Szentgyörgyi István, Vajda Bálint, Szabó Benedek, Szabó Orbán, Sergi Lukács, Seregi Máté, Nagy Borbás, Gőgei Balázs, Nagy Ferencz, Kómóti Bálint, Barna szabó, Perczel János, Kardos Ambrus, Perczel János, János diák, Győri János, Szabó Balázs, Szücs Péter, Nagy Orbán, László Pál, Vég Péter, Taj Mihályné, János Bálint, Szabó Tamás, D. diák, Siger Balázs, Köves Mihály, Csobai Bálint, Bolgár Demeter, Szabó Pál, Almádi Antal, Szabó János, Ötvös György, Szabó Bálint, Szalai András, Ötvös János, Ötvös Lőrincz. Összesen 78 ház.

Ingován városban:

Ódi János, Simon Demeter, Mázos János, Jakob diák, Antal András, János Lukács, György Bálint, Ferencz diák, Szücs Antal, Dórádi Antal, Nagy András, Nagy Márton, Mariján Pál, Sárk . . István, Jakob Balázs, Szabó Márton, György Ferencz, Szabó Domján, Nagy Balázs, Gál István, Varó István, Szalai István, Tót Péter, Ál . . . István, Szabó István, Varó Pál, Csókai Máté, Szalai Borbás,

Kálmán Miklós, Varó Lőrincz, Bakódi Ferencz, István György, Déri Mátyás, Ferencz Balázs, Talján Mátyás, Kalmár András, Balázsi Mihály, Szabó Imre, Kalmár Kelemen. Összesen 43 ház.

Egy másik jövedelmi forrás volt a vámbevétel, s ezen lajstromban föl van véve igen sokszor a „Szigeti kapu“ városa; mely valószinüleg a „Sziget“ külváros külön kapuja volt, az „ingováni kapu“ városa, és a „battyányi hid“ vámja és jövedelme. Előfordul többször a „városi malom“ és a „szigeti malom“ jövedelme is, végre a vásártér, — boroshordók, vászon, papiros, kendők, posztók, vasfélék, sör, gesztenye, sajt, zsákok és birkabőrök utáni bevételek. [1])

A kincstári tulajdont képezett s csakis törökök kezén levő boltok száma, melyek után bér fizettetett, volt 81. Ezek között volt rézöntő, czukrász, nyerges, borbély, zöldséges, lakatos, kerékgyártó, szakács, kardkészitő, mészáros, kereskedő, cserző, varga és posztósoknak számosabb boltja.

A Sziget külváros kereskedői már tulnyomólag keresztények voltak, s a lajstromban többnyire kalmár névvel irattak. Névszerint ezek: Gergely diák, Kalmár Vincze, Kalmár Jakab, K. Fülöp Lőrincz, Pócsa Kalmár, K. Máté, K. János, K. György, K. Miklós, K. Bertalan, K. Kelemen, K. Orbán, K. Szabó János, Pápaji Ambrus, Kalm. Gucsora, Szabó Kun István.

A sziget külvárosi keresztény mészárosok pedig Mészáros Ambrus, Mészáros Gergely, Mészáros Benedek, Mészáros Mátyás, Vadász György, Nagy Márton Hajós Pál.

[1]) Török kincstári Defl. II. 77. 74. ll.

Volt összesen 112 bolt, havi bér volt 987 akcse, egész évre 11.844 akcse, vagyis 60 akcset számitva egy aranyra, 1974 drb. arany.

A várfalak javitásáról is nyujtanak adatot a Defterek; igy 1572-ben 80.597 akcse vagyis 1343 db. arany volt előirányozva, s bár a falak hosszusága nincs kitüntetve, mégis annyit mond a kimutatás, hogy „az uj fal az alaptól a faltest határáig 16 könyökre, az alaptól a földszinéig 4 könyökre, és vastagságra nézve is 4 könyökre terjedően épittetett. A földszintől a fal felső végéig a magasság 12 könyök, a vastagság 3 könyök, összesen 11.660 köb könyök terjedelem épült. A fuvarokat és napszámosokat a szomszéd községek lakosai szolgáltatták, ilyenek voltak a megyéből Polgárdi, Füle, Ság, Pét, Sz.-Mihály, Szerecsen, Csőszi, Seregélyes. [1])

Miután e körvonalokban némi fogalmat óhajtottam nyujtani Székesfejérvár lakosságának törökhódoltság korabeli viszonyairól, lássuk mi történt 1688-ban, a mikor a félhold hatalma utolsó támaszát is elvesztette, mi történt Fejérvárott, mikor a város a keresztények hatalmába visszakerült?

Az a 86 esztendő, mely az 1602-ik évtől, a mikor t. i. a török a várost ujra hatalmába keritette, egész 1688-ig, vagyis a visszafoglalásig eltelt, legalább ez időnek utolsó szaka, ugy látszik még sem volt a városi lakosságra nézve valami nagy mérvü szenvedések korszaka. Mert arról tudósitanak a történelmi emlékek hiteles adatai, hogy a fejérváriak a törökkel lehetőleg megbarátkoztak, együtt éltek vele békében, sőt a családi tüzhely közösségé-

[1]) U. o. I. 251. — 259. ll.

nek tekintetében sem idegenkedtek egymástól. És ez nem is csoda, hisz a templomok raktáraknak használtattak, katholikus papnak hire sem volt, sem a városban sem a megyében, az evangelium a városban nem lett hirdetve, az egyház működése megszünt, szentségeinek forrása kiapadt, s igy lőn, hogy az erkölcsök is elvadultak, a keresztény férfi össze állt a török nővel, a török férfi élettársul választá a keresztény nőt stb.

Azt mondja egy egykoru tudósitás, hogy Batthyány Ádám körül zárván a várost, 12 nap után a törökök május 19-én szabad elvonulás föltétele mellett megadták magukat. Borzasztó volt a látvány, melyet a vár nyujtott. A várfalakon karóra huzott emberi testek, és a testről levágott emberi fejek éktelenkedtek, de hogy városi lakosok tetemei vagy hadi foglyok voltak e ezek: arról a tudósító nem szól. Mielőtt azonban a kiürités megtörtént volna, azt követelte Batthyány Adám, hogy minden 18 évet elért gyermeket, fiut és leányt, a kik keresztény szülőktől származtak, senkit el nem titkolva, még akaratuk ellenére is a keresztény táborba vezessenek. A nagykoruak közül pedig mindazon férfit és nőt, a kik vagy Fejérvárott maradni akarnának, vagy egyáltalán a törököket követni nem akarnák, az elköltözésre ne kényszeritsék. Hogy pedig ez keresztülvihető legyen, ugy Batthyány Ádám mint Ariczaga, ki azután a vár parancsnokává lett, át kutatták a város lakosságát, s megállapitották ugy a keresztény szülők, mint a gyermekek számát. Az utóbbiak nagy számmal voltak, de czukorral sem lehetett őket a kivonulásra birni, hanem erőszakot kellett ellenök használni, mert ugy megszerették a törököket, hogy

sirás-jajgatás és kétségbeesett jajveszéklés közt lehetett őket csak kivezetni a keresztények táborába. A nőkről pedig megjegyzi a tudósító, hogy voltak számosan, a kik — noha a török bevallotta róluk, hogy keresztények — tagadták, hogy ők azok; egy asszony pedig határozottan kijelentette, hogy sokkal jobb dolga van a pogánynyal mint a keresztény férjjel és a törökkel el is költözött.

Körülbelül 50 gyermeket vettek el a töröktől, s a sereggel bejött Jézus társasági egyik atya gondozása mellett részint Győrben, részint Budán helyeztettek el. Volt sok fejérvári lakos is, a kik a keresztség szentségében csak a kapitulatió után részesültek. Ilyen volt bizonyos Kovács Gergely fejérvári lakosnak — ki Boszniába szökött, — itt maradt neje Aische, Ibrahin nevü fiával és Hankó nevü leányával, továbbá Hastix nevü pécsi illetőségü 27 éves török. Umibal, török szülőktől származott 55 éves özvegy asszony. Aische, erdélyi születésü 16 éves fejérvári özvegy asszony, Fatma nevü két éves leányával. Saphia, posegai születésü özvegy török nő 49 éves. Justuana Katalin két fia Sabán és Reheb. A Győr és Budára szállitott gyermekek közül jun. 8-án megkereszteltetett 16, a nagyobbacskák pedig, a kik némi hitoktatást is igényeltek jun. 29-én vették fel a keresztséget.

A város teljes elfoglalása után a Jézus társaságabeli atyáknak, kikre egyébb papok hiányában a lelki pásztorság gondjai bizattak, első teendőjük volt a karókra tüzött keresztény tetemeket ünnepélyesen eltemetni. [1]) Alig hogy ezek történtek, megérkezett gróf Széchenyi Pál veszprémi püspök, és

[1]) Tört. tár. VI. 242. l.

minthogy a templomok romokban hevertek, a piaczon ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletet tartott, harangzugás nem hirdette ugyan az általános örömet, de hirdette a felszabadult városi és ide sereglett falusi közönség éneke és Sz.-Ambrus hymnusának akkordjaiba bele dörgött a tábori ágyuk bömbölése.

És a város visszafoglalásának ezen örvendetes tényét ma már nem ünnepli a város közönsége, nem tartatik soha az évfordulati napon semmiféle hálaadás, egyedül az egyház emlékezik meg Isten nagy segedelméről az által, hogy május hó 19-én évenkint kiteszi a nagy templom főoltára mellé Szent István koponyáját, hogy tisztelje azt minden magyar, a kiben él a ragaszkodás szt. István és annak alkotása a magyar királyság iránt.

Közörömöt okozott Székesfejérvár visszafoglalása az egész országban, s ettől indittatva Eszterházy Pál nádor 1696-ban Pozsonyban egy országos bizottmányt hivott egybe, mely felterjesztésének 16-ik pontjában a többi visszafoglalt város, mint Buda, Pest, Esztergom mellett Székesfejérvár felszabaditását régi királyi városi jogaikba és szabadalmaikba való visszahelyezését sürgeté. Az volt ugyanis a visszafoglalt városokra nézve az uralkodó téves felfogás, mintha azok nem is lettek volna Magyarország részei, hanem Törökországéi, s minthogy fegyverrel lettek meghóditva, egészen szabad rendelkezés alatt állóknak tekintettek a császári hatalom részéről. Mert jóllehet I. Lipót az 1687-ik évi országgyülésen azt az igéretet tette királyi előadásaiban, hogy a fegyverrel visszafoglalt részeket bizonyos módon az országba vissza keblezi, és a régi törvények alá veti; mégis ausztriai urbér alá vettettek; minek az lett a

következménye, hogy ezen alacsony állapot miatt csak idegenből ide szakadt vagyontalan szegénység s hazájába visszamenni képtelen rokkant katonaság szállotta meg. Azért maradt Székesfejérvár az előbb emlitett városokkal együtt épületeiben annyira hátra.

A nádor által egybehivott bizottmány felterjesztésére 1696. okt. 11-én azon válasz érkezett, hogy a felség a városok javát, szabadalmait azok érdemei szerint méltánylandó, a szerint fog határozni, a mint t. i. a közjó kivánni fogja.

Fejérvár városa is felterjesztette kérvényét ez ügyben, s miután pénzbeli áldozatokat is hozott e czélra, 1703. okt. 23-án kapta meg Lipóttól a szabadalom levelet, mely által régi kiváltságaival, a szab. királyi városok sorába ujra fölvétetett, s melyben az V. Ferdinand által magyar felirattal kicserélt, latin köriratu mai czimer használatát is megadta. Lásd VII. oklevelet.

Amint mondám, a városi uj lakosságot az itt letelepedett rokkant katonaság, s az idegenből bejött iparosok képezték. Erre vallanak az e korbeli székesfejérvári belvárosi anyakönyvek adatai is, a melyekben ugy a kereszteltek szülői, mint a házasultak legtöbbnyire német nevüek voltak, és német ajkuak lehettek. A Hymer-ek, a Schinigin-ek, a Holner-ek, a Draexlerek, a Wisner-ek, Korherr-ek, Peyerl-ek stb. mind idegenből jöttek. A jövevényekből alakittatott a visszafoglalás első éveiben a katonai administratió után a városi hatóság, s az anyakönyvek mondják, hogy a senatorok üveges, ács, pék és egyéb iparosokból kerültek ki, természetes tehát, hogy a városi közigazgatás nyelve is, jegyzőkönyvek vezetése is német volt, s német maradt egész 1814-ig, a mely

év május 14-én Marich István Dávid királyi biztos elnöklete s Hollner Lajos és Hell György polgármesterek alatt tartott közgyülésen határoztatott el, hogy a tanácsülési jegyzőkönyvek magyar nyelven vezettessenek.

És most lássuk a város biráinak diszes sorát, a kik a város visszafoglalásától, tehát 1689-től a mai napig álltak a közigazgatás élén.

Birák és polgármesterek 1689-től máig. [1]

1689. jun. 25. Teisz Keresztély. [2]

1690. aug. 7-én kelt azon diplomában, melyben a székesfejérvári Sz.-Ferenczieknek kapják azon helyet, melyen templomukat és rendházukat épitették, emlitve van mint város birája:

Plenigs Lőrincz. Senatorok: Hannold Homor János, Teisz Keresztély, Töttösy László. Lásd XXXII. Okl.

A következő névsort pedig az 1880. évi székesfejérvári naptárból irtam át, ebben pedig a tanács

---

[1]) A városházi képen mint birák 1688. után Töttisch Gergely és Glaser László emlittetnek; de ezeket másutt feljegyezve nem találtam. — Birák továbbá: Vörös Pál, Träxler András, Wayto Benedek, Porgola István, Hiemer Mihály, Parragi János, Schinigi Mihály, Hiemer Mihály, Bayerl Lőrincz, Schinigi Mihály, Hiemer Mihály, Bayerl Lőrincz, Nagy János, Ádám János (lakatos). — Belső tanácsosok 1735: Ádám János (lakatos) városbiró, Nagy János, Friebeisz Ádám jegyző, Börsz János, Kovács György, Chorherr Ferencz, Perzl István, Schinigin József, Hiemer Mátyás, Parragi János, Horvát Zsigmond, Vicenti Ferencz. — Külső tanácsosok: Paniz Pál, közgyám, Kovács Péter, Krismanics Mihály, Krebs Jakab, Hegedüs János, Schedl János, Mittermayer Mátyás, Schmidt Mihály János, Poss Ignácz.

[2]) Belv. plebánia anyakönyve.

jegyzőkönyvekből egybeállitva közölte Moenich Károly városi levéltárnok.

1691. jun. 14-én Bende János a budai kir. kamara által a főbirói hivatalban megerősittetik. Helyettes biró Hannold Honor János.

1692. Bende János főbiró. De april 22-től Hymér Mihály a főbiró.

1693. Veres Pál főbiró.

1694. Ugyanaz, később azonban Traexler András a főbiró.

1695. Traexler András vagy János (?) főbiró egész april 29-ig. E napon az első tisztujitás alkalmával főbiró lett:

1695. Vörös Gergely.

1696. Főbiró lett Parragi András helyettes főbiróból.

1696. május 3-iki tisztujitás alatt megválasztatott főbirónak Hymer Mihály.

1697. april. Hymer Mihály. Helyettesek voltak Parragi András, julius hóban pedig Schinigin Mihály.

U. a. évben tartott tisztujitás alkalmával Hyemer Mihály állásában ujra megerősittetett.

1698. és 1699. évekből hiányozván a jegyzőkönyvek, a birák nevei ismeretlenek.

1700. Schinigin Mihály főbiró.

1701. Peyerl Lőrincz a főbiró.

1702. Hyemer Mihály.

1703. Parragi András, helyettese pedig Schinigin Mihály.

1703. aug. 7-től szept. 4-ig Peyerl Lőrincz helyettes főbiró.

1704. Parragi András. Ez évben a kuruczok betörése miatt nem tartatott meg a tisztujitás.

1705. ismét Parragi András fordul elő mint főbiró egész 1707. máj. 10-ig.

1707. május 10. Schinigin Mihály lett főbiró.

1710. ugyanaz.

1712. dec. 1-től az év végeig Hyemer Mihály helyettes főbiró.

1713. máj. 1-től Schinigin Mihály.

1714. febr. 20. Peyerl Lőrincz helyettes főbiró.

1714. május 30. Schinigin Mihály elhalálozása után egyhangulag Hyemer Mihály főbiró.

1714. jun. 27. Hyemer Mihály.

1716. május 14. ugyanaz.

1717. april. 30-án tartott tisztujitás meghagyta az egész tanácsot.

1718. május 14. hasonlóképen.

1720. ápril 16-tól Peyerl Lőrincz helyettes főbiró.

1720. május 13. Hyemer Mihály főbiró, Friedl Antal gondnok, Payrl Lőrincz kamarás, Heik Gáspár, Übellacker Mihály, Boors János, Perzel Mihály, Vörös István, Trumauer Máté esküdtek.

1722. május 9. ugyanaz.

1724. aug. 16. Peyerl Lőrincz főbiró.

1725. okt. 30. Peyerl János betegsége alatt helyettes főbiró Perzl Mihály.

1725. nov. 16. Perzl Mihály betegsége alatt helyettes főbiró Iblacher Mihály.

1726. jan. 4. Peyerl Lőrincz meghalt s halálára e sorokat találjuk a tanácsi jegyzőkönyvben 811 lapon:

„Den dato jan. 4. ist der wohledle und wohlweise Herr Lorenz Peyrl bestmeritirter Herr Stadtrichter nach 4 Monathlang ausgestandener Krankheit Abends gleich nach den Gebett leuthen ganz sanft

und seeligin Tod entschlaffen, welcher wegen seiner erlich und 20 Jahr so löblich als nützlich geführter Würtschaft und Regierung dieser Königlichen Freistadt von jedermanniglich höchst betrauert wird; daher ihm zur Gedachtniss beisetze folgendes Cronographiam:

QVarta IanVarII DIgnVs IVDeX LaVrentIVs PeIrL OrbI atqVe VrbI VaLeDIXIt. Deme Gott nebst allen christglaubigen Verstorbenen die Ewige Ruhe Verleihen wolle. Amen.

1726. máj. 26. Nagy János főbiró.

1727—1730-ig ugyanaz, s 1729-ben helyettes főbirók voltak Kovács György és Korherr Ferencz és ismét Kovács György.

1730. ápril 21-én határoztatott el két évenkénti tisztujitás.

1731. april 26. választatott ujra Nagy János, de nem fogadta el s helyébe Schlosser Ádám János lett.

1733. ápril 27-én ugyanaz.

1733. aug. 11. Nagy János helyettes főbiró.

1733. okt. 2. Kovács György h. fb.

1733. nov. 13. Korherr János h. fb.

1734. april 30. és május 21. Kovács György h. fb.

1735. april 26.—1739-ig Schlosser Ádám főbiró.

1739. febr. 27-től mártius 24-ig Kovács György h. fb.

1739. april 27. Korherr János Ferencz főbiró, jegyző: Kajdocsy Imre.

1739 végén és 1740 elején pestis.

1740. april 30.—1742-ig Korherr János Ferencz főbiró és Kovács György h. fb.

1743—1744. Nagy János főbiró.

1745. april 25.—1749-ig Schinigin József főbiró.

1750. april 27. Nagy János főbiró.

1751. april 16. — jun. 18-ig Parraghy János h. fb.

1751. jun. 30-tól — sept. 3. Vicenti Péter főbiró.

1752. april 29. ugyanaz.

1753. april 26. 1754-ig Schinigin József főbiró.

1755. april 29-től — 1761. máj. 2-ig Vicenty Péter Ferencz főbiró.

1763. apr. 26. Kreskay János főbiró.

1764-ben és 1765-ben Korherr Xav. Ferencz h. fb.

1765. april 29. — 1768. apr. 26-ig Kreskay János főbiró.

1770. febr. 19. — 1774. máj. 3-ig Lenner Ferencz főbiró.

1775. okt. 30. Braun Gáspár h. fb.

1776. máj. 7. Lenner Ferencz főbiró.

1778. april 29. — 1782. april 29-ig Kiss György főbiró.

1785. szept. 21. 25.565. sz. a. a budai Helytartótanács elrendeli a tisztujitás megtartását.

1787. aug. 25. gr. Almásy Pál megyei administrátor és kir. biztos kinevezte Monaszterly Jánost főbirává, Kiss Györgyöt pedig polgármesterré. Ez volt hát az első polgármester Fejérvárott.

1788. martius 31-én gróf Almásy Pál főispáni helyettes tudósitja a várost a királyi rendeletről, mely szerint ezentul 4—4 évenkint történik a tisztujitás és pedig a főbirák és polgármesterekre nézve olykép, hogy a főispán 3 alkalmas és vizsgálatnak alávetett egyént terjeszt fel jóváhagyás végett a felsőbb helyre, s azok közül szabadon választhat a közönség, a 4 év elteltével pedig, ha az illetők beváltak, ujra megerősithetők.

1790—1792. nov. 12-ig Kiss György fb., ekkor elhalálozván, Parraghy Ignácz és Korherr Domonkos helyettesittettek.

1794. jan. 4. Holner Lipót polgármester, Boross Imre fb. A polgármesteri instructio a kamarától német nyelven szól, 1794. jan. 5. keltezve.

1796. april 30. — 1798. april 25-ig Holner Lipót pm. Boros Imre fb.

1801. máj. 30. — 1803. april. 23. pm. Braun József és fb. Holner Lipót.

1805. jun. 18—20-ig pm. Hell Ignácz, fb. Boross Imre.

1806. jan. 21. a meghalt Hell helyébe helyettes polgármester Korherr Domonkos, de lemondott, és 1809. lett helyettes pm. Holner Lipót.

1810. aug. 30-tól kezdve Boross Imre elhalálozásával helyettes fb. Holner Lipót, helyettes pm. pedig Braun József lett.

1812. Braun József helyettes pm. elhalt, helyébe Hell Gáspár kapitány jött. — Eddig az esküt a székesegyházban tették le a megválasztott tisztviselők, 1813. évi helytartótanácsi rendelet következtében ezentul a városházán.

1814. Marich István Dávid kir. biztos előtt főbirónak Holner Lipót, polgármesternek Hell György választattak. A tanácsülési jegyzőkönyvek eddig németül, aztán latinul vitettek, de 1814. máj. 14. tartott ülésben a magyar nyelv határoztatott hivatalos nyelvvé.

1816. aug. 5. Hell György pm., Holner Lipót fb. Ugyanezen évben Hell meghalt, s Andrássy Antal kapitány helyettesitette.

1817. jul. 22-én Holner Lipót elhalálozása után

főbirónak Andrássy Antal választatott, ennek helyébe pedig helyettes polgármesternek Róde András.

1819. april 15. pm. Vass János, Say István fb. Szószolló Flits Ádám, segéd Tulkay János. Tanácsbeliek: Hájer Mátyás, Dietrich Rudolf, kapitány: Kisling Máté, főjegyző: Horváth György.

1825. szept. 2. Say István fb. országgyülési követnek választatván meg, helyébe jött ideiglenesen Rauch Ferencz h. főbirónak.

1827. jul. 10. Say István az országgyülésről visszajövén, főbirói helyét elfoglalta.

1830. Vass János pm., Say István fb.

1832. Say István követ lett, helyébe Bauer György lett helyettes főbiróvá.

1834. Bauer György országgyülési követt lett, helyébe Boross Imre lett helyettes fb.

1836. febr. 29. Hader Pál pm., Say István fb., Csemetery Mátyás helyettes biró.

1836. Hováth György ideiglenes biró.

1841. nov. 22. Háder Pál pm. De a büntető törvénykönyv kidolgozására kiküldött országos bizottság tagjául neveztetvén, Pestre ment lakni helyébe Miskey Ferencz lett h. pm.

1842. Miskey Ferencz pm. Háder Pál fb.

1842. jul. 14. Niczky János h. fb.

1846. aug. 20. Háder Pál fb., Say István h. fb., Miskey Ferencz pm.

1848. máj. 11. ifj. Batthyány István tisztujitási elnök vezetése alatt polgármester lett Háder Pál, ki máj. 26-tól kezdve Hadhalmi nevet vett fel fb. pedig König József lett.

1849. aug. 1. Gyulai Gaál Ede cs. kir. biztos

polgármesterré Bauer Györgyöt, főbiróvá Linzer Vilmost nevezte ki.

1849. okt. 10. Hering Ignácz kir. biztos Linzer helyére Orsonics Györgyöt nevezte ki.

1849. nov. Linzer Vilmos ismét fb.

1850. april 11. Bauer György polgármester lemondásával Linzer Vilmos helyettes pm. és jun. 21-én pm.

1851. szept. 1. Sztankovics Károly helyettes főnök alatt Linzer Vilmos pm. fölmentetett, s helyettesévé Ferenczi János városi kapitány neveztetett ki.

1851. decz. 8. Ferenczy János pm.

1854. Namesy Ferencz pm., Halácsi József fb.

1855. Namessy Ferencz.

1856. Tsida János fb., Fanta Károly h. pm.

1859. Drukker József fb.

1861. jan. 7. Pacsay György pm., Zsömböry Ede fb.

1861. decz. 23. Linzer Vilmos pm., Novák Kálmán fb.

1865. Novák Kálmán helyettes pm., Tolnay János h. fb.

1865. szept. 17. Haader Pál helyettes pm. azután pm.

1866. jan. 30. Zsömböry Ede fb.

1866. okt. 4. Námesy Ferencz h. pm.

1867. május 9. Drukker József pm. Danitz Béla fb.

1869. okt. 7. Drukker lemondott. Okt. 14. lett Pribék Antal h. pm.

1872. april 18. Novák Kálmán pm. Elhalálozván 1878. aug. 10-én. U. a. év szept. 2-án Havranek József kapitányból lett pm.

Magyarország fennállásának ezredik évében Székesfejérvár főispánja:

Főrménvesi báró Fiáth Miklós.

Polgármestere:

Havranek József.

A város egész tisztikara pedig a következő:

Tanácsnokok: Keresztes Ignácz, Tomsits Gyula, Nemsits Gyula. — Tiszteletbeli tanácsnokok: Pribék Mihály, Bierbauer János, Töltényi Antal. — Főjegyző: Koltai Tóth István. — I. Aljegyző: Gebhard Bódog. — II. Aljegyző: Dr. Kerekes Lajos. — Levéltárnok: Moenich Károly. — Tiszti ügyész: Fittler Béla. — Főmérnök: Winkler Vilmos. — II. Mérnök: Endel József, Csáder János. — Főszámvevő: Turiák Pál. — Alszámvevők: Krammer Pál, Juth István. — Tiszteletbeli alszámvevő: Maron István. — Számtiszt: Kunszt János. — Pénztárnok: Pribék Mihály t. tanácsos. — Pénztárikönyvelő: Rainiss József, Mohai Lajos. — Számfejtő: Bóna József. — Alkamarás: Langhmár Gáspár. — Szállásmester: Herendy Vilmos. — Kiadó: Gödör Lajos. — Iktató: Szeivald András. — Irnokok: Benkő József, Laczkovics Miklós, Holly István. — Végleges napidijas irnokok: Csáder Ferencz, Horváth Ödön. — Dijnokok: Steer György, Krammer Győző, Szabó Győző, Szalay József, Fister István.

Kapitány: Seidel Lajos. — Alkapitány: Polczer Péter. — Rendőri nyilvántartó: Hegyi János tiszteletb. aljegyző. — Katonai nyilvántartó: Paulovits

HAVRANEK JÓZSEF

Székesfejérvár sz. kir. város polgármestere

Ferencz. — Kapitányi iktató és kiadó: Szaller György. — Dijnok: Kirisits Bódog. — Rendőri biztosok: Wéber Gusztáv belvárosi, Fürész József felsővárosi, Kovács Lajos palota külvárosi, Szilágyi Ferencz vizi és tóvárosi. — Tiszteletbeli ügyész: Vértessy József, dr. Szabady József, dr. Eisenbarth Károly. — Főorvos: dr. Major Ferencz. — Kerületi orvos: dr. Trummer Gyula tb. főorv. — Felsővárosi kerületi orvos: dr. Árókay Antal tb. főorvos. — Alsóvárosi ker. orv.: dr. Bierbauer V. tb. főorv. — Állatorvos: Pauer István. — Vágóhidi felügyelő: Simon József.

Árvaszéki elnök: Havranek József. — Előadók: Reé István, Kovács Elek, Fittler Béla, Turiák Pál. — Közgyám: Hellensteiner Imre. — Pótülnökök: Töltényi Antal, Nagy Ignácz, dr. Éder József, Pálffy Károly és dr. Kövessy István. — Arvaszéki iktató és kiadó: Ambach József. — Irnok: Petrás Sándor. — Dijnok: Hauszherr Ferencz.

Fogyasztási adóhivatal. Könyvvezető: Valch Károly. — Pénztárnok: Námessy Ferencz. — Ügynökök: Lővinger Mór, Winkler Mályás, Müller József, Wilheim József, Rossnagl Antal, Gyurkovics Ferencz, ifj. Herczeg Ignácz, Kuczka János, Neprossel István és Luttor Ignácz. — Városi helypénzszedésnél. Ügyvezető: Máday I. — Helypénzszedők: Kőrösi Mihály, Fekete Ferencz és Bruzsa József.

Adóvégrehajtók: Schvanner János, Kovács Mihály, Agócs István, Szaller István, Zákits Miklós, Niczky Tivadar.

Mértékhitelesitő hivatalnál: Bedő Antal.

Kertész: Modlich Rudolf.

A városi tisztikar névsora után közérdekü lesz ismerni azon férfiakat is, a kik a régi időben említetteken kivül a város bizalmából a várost 1830-ig mint követek, 1848-tól pedig mint képviselők szerepeltek. A követeket az országgyülési naplókból állitottam össze, a képviselőket pedig Fister István levéltári segéd szivességéből közlöm.

Székesfejérvár város országgyülési követei 1741. és képviselői 1848-tól

1741. Korher János biró és Vásárhelyi Pál jegyző.
1751. Nagy János.
1765. Kreskay János.
1790—1792-ig Boros Imre, Say József.
1802. Hollner Lipót, Vass Pál.
1805. Boros Imre, Kisling Máté.
1807. Boros Imre, Vass János.
1808. Vass Pál.
1811. Felsőgelléri Vas Pál tanácsbeli, és Vay István főjegyző.
1825. Say István.
1830. Vass István polgármester és Bauer György senator.
1848. Ifjabb gróf Batthyány István.
1861. mart. 26. Gróf Batthyány István.
1865. nov. 30. Dettrich Zsigmond.
Ennek elhalálozása után
1868. nov. 10. Schwarz Gyula.
1869. mart. 18. Schwartz Gyula.
1872. jun. 18. Schwartz Gyula.
1875. jul. 1. Gróf Zichy Nándor.
1878. aug. 12. Juraszek Ferencz.

1881. jun. 26. Gróf Zichy Jenő.
1884. jun. 15. Szőgyény-Marich Géza.
1887. jun. 17. Gróf Károlyi Gábor.
1892. jan. 28. Tóth Aladár.

A fejérvári káptalan országgyülési küldöttei.

1790—92. Grubanovics Zsigmond.
1796. Nagy Boldizsár.
1802. Szegedy Pál.
1805. Szegedy Pál.
1807. U. a.
1808. Frideczky Ferencz.
1811—12. U. a.
1825—26. Simonyi Pál.
1838. Majer József.

Vegyük fel most már a város beltörténetének fonalát ott, a hol azt imént a városi birák második csoportja előtt elejtettük, t. i. a visszafoglalás utáni eseményeknél.

Közvetlen a visszafoglalás utáni évekre nézve a városi levéltár nem nyujt ugyan elegendő anyagot, de nyujt a megyei azon zsarolásokra nézve, melyek az idegen katonaság elszállásolása, élelmezése, katonai diktaturájával a megyei lakosságra sulyosodtak, és a melyekből csak következtetéseket vonhatunk le a város sorsára nézve is. Mert a mint a megyei jegyzőkönyv első kötete tanusitja, nem volt a megyében egyetlen falucska, nehány házból álló is, a melybe katonaság nem szállásoltatott volna, s a melynek lakosságára az élelmi szerek, takarmány, tüzelő fa stb. előállitási kötelezettsége ki nem rovatott, és szigoruan be nem hajtatott volna. Igy kellett ennek

Fejérvárott is történnie, a hol az itt maradt katonaság zöme, tisztjei nyertek lakást és ellátást. Erre nézve csak egy pár közlendő adatom van, mielőtt a megyei állapotokat ecsetelném.

Urli, fejérvári katonai parancsnok, 1705. julius 21-én Fejérvárott kelt elismervénye szerint arról tesz tanuságot, hogy 1704-ben következő zsarolásokat eszközlött a város lakosain, nevezetesen:

Schinigin Mihálytól és Üblacker Mihálytól 14 darab hizott marhát, Perger üvegesnétől 6 tehenet, Klocz kőmivesnétől 3 ökröt és 2 tehenet vett el a várőrség élelmezésére, azon igérettel ugyan, hogy a szegényeket kárpótolni fogják.[1])

Gückel várparancsnok pedig 1706. jun. 23-án kelt bizonyitványában arról tesz tanuságot, hogy a város lakosai a körülbelül 3 évig tartó körülzárolás alatt a védelem érdekében mindennemü szolgálatokat teljesitettek az őrségnek.[2])

Ide jegyzem azon adatot is, mely szerint Fenehen Frigyes Kristóf hadbiztos azt irja a városnak, hogy miután arról értesült, hogy Urli százados várparancsnok nehány kurucz foglyot váltságdijért szabadon bocsájtott, meghagyta neki, hogy a hadifoglyokat kicserélheti ugyan császári foglyokkal, de váltságért nem bocsájthatja szabadon.[3])

A megyének 1692-től fogva volt ugyan már főispánja és 1693. nov. 13-tól fogva törvényes tisztikara, t. i. Miskey István alispán és Kolosváry Mihály, Albert Benedek, szolgabirák, de az a két szolgabiró, a kik ez időben a két járásra osztott megye

[1]) Városi levéltár.
[2]) U. o.
[3]) U. o.

külső teendőit végezték, tekintetbe véve a megye közjava, a lakosság érdeke, a megye kormánya és a katonai parancsnokok és a katonaság követelései között fennforgó ellentétes érdekek kiegyenlitését, valóban megérdemlik, hogy a halhatatlanság babéraival koszoruztassanak meg. És igy volt ez a városban is, a hol az administratio igy amugy szinte rendezve volt már, de ahol katonaság volt az ur, a parancsoló, a város pedig és annak lakossága az engedelmeskedő fél.

Történelmi tényként állapitható meg, hogy ez időben nem is a megyei és városi hatóság kormányozta a megyét és a várost, hanem a budai, esztergomi és a fejérvári katonai parancsnokok, kivált a katonai ügyeket legtávolabbról is érintő dolgokban; mert azok a lakosságra gyakran a legbasássabb modorban fogalmazott parancsokat küldtek, s azoknak rögtöni nem teljesitése esetében végre is hajtották. Végrehajtatták pedig a Fejérvárott tanyázó és külön csapatot képező rácz miliczia által, melynek parancsnoka a rettegett Miklesics Gergely volt.

Ez az állapot pedig kiterjedt egész a Rákóczy-féle felkelésig, sőt abba is belejátszott.

A megyei levéltár aktái között megmaradtak azok a rendeletek, melyeket a budai parancsnok több megyei községre kivetett széna, fa és vágó marhák Budára leendő beszolgáltatására nézve kiadtak. Lássunk egy pár ilyent teljes szövegében:

Isten áldjon benneteket!

Ezen currens levelemet vévén, parancsolom súlyos executio alatt, senki se merészölje ezen parancsolatomat elmulatni és minden készséggel alól specificált jószágot beszolgáltatni ide, mert ő Felségétől paran-

csolatot vettem, hogy az erdélyi tábor ide Budára jön, innét pedig az utját tovább veszen, melyet minden nap ide várunk, annak okáért pedig feles provisio kivántatik, arra nézve köllött ezen repartitiót tennünk, és limitálnunk az vármegyékre, hogy beszolgáltassék, ne legyen okom az executiót kiküldenem, és azon jószágot súlyos executióval behajtanom, hogy az faluban dúlás ne legyen, az kik pedig elmulatják, abban bizonyosak legyenek, hogy kiküldöm rajtuk, föl is dulatom az falukat, és minemü károkat vallanak, és csik rajtok, magoknak tulajdonitsák, „mert jobb hogy puszta legyen az falu, minthogy szófogadatlan jobbágy lakja az helyet," azért kiki magát őrizze és úgy gondolkodjék, hogy az jószág bent legyen, mert sem óráját sem napját nem tudom, mikor ide érkezik, azért ti is se órát, hanem hajtsatok e szerént:

	szekér széna	szekér fa	vágó marha
Tabajd	15	15	4
Acsa	10	15	4
L.-Berény	30	30	13
Pátka	20	20	8
Keresztes	8	5	1
Almás	10	9	2
Zámoly	20	20	8

az szekereket pedig jól megrakjátok, másként itt bent kettőt, vagy hármat egy szekérben elvesznek, egy szekérben az marháitokat ne fárasszátok, jól rakott szekerek legyenek, különben sem cselekedvén Buda die 17. Januarii 1707. fölséges császár és koronás királyunk eő felsége hadi gralissa, budai distructusnak Commanderozó gralisa, és Budavárának Commendassa, Pfeffershoven.

E levél nagyobb nyomatékául, a fejérvári rácz-katonaság parancsnoka még e currenst köröztette:

E levelem vévén, parancsolom súlyos executió alatt senki el ne mulassza ezen alól specificált jószágot minden falu sietséggel beszolgáltassa mivel ő felsége armadiája Erdélyországból kijött, és ide Budára jön, innét pedig Fejérvár felé fog menni, innét tovább, az okáért ő felsége parancsolatja érkezvén, hogy minden provisiot tegyünk, mivel hogy egyszersmind az Dunán által nem jöhetnek, ez okáért, hogy az falukra mindgyárt ki ne menjenek, és az faluk fel ne dúlassanak, az mint illyen példáink vadnak, tehát minden fogyatkozás nélkül egy hét alatt beszolgáltassátok, az mi pedig rajtatok esik, magatoknak tulajdonitsátok, „mert tudjátok, az hol az rácz jár, azon helység tüz nélkül megég. Miklesics Gergely marad jó akarótok.

Ezt Miklesics Gergely irta, s mutatta, hogy ebbeli foglalkozásait ugyan csak con amore teljesitette! de kérdi talán a nyájas olvasó, valjon nem maradt-e az egész csupa fenyegetés? erre feleljen ezen okirat.

Anno 1707. die 1. Martii.

A fejérvári Rácz Militia executióra menvén Almásra, kinek mijit hozták el:

1) Dezső Mártonnak egy egész szalonnáját.

2) Juhász Jánosnak 6 kila abrakot, $2^{2}/_{2}$ kila tavaszi buzát zsákostól, egy öreg fejszét, rudazó kötelet, uj aba nadrágot, egy fazék vajat, circa 1 pint, férfi fejér ruhát két párt, asszony fejér ruhát is 4 párt, item vejének övét valoris ft. 2 és uj fekete süvegét.

3) Bodis Mártontól egy uj mentét, sinor övet.

4) Bakodi Pétertől 2 pár asszonynak való fejér ruhát, fedelit, lakosának egy darab vásznát.

5) Szabó Andrástól másfél kő sót, egypár férfi csizmát, szalonnát aprólékostól.

6) Molnár Istvántól két pár asszonynak való fejér ruhát, három réfből való mosott gyolcs takaritót, férfi ruhát is egy párt, vajat másfél itczét, gyermek süvegét is.

7) Kis Jánosnak fekete süvegét.

8) Molnár Péternek egy szalonnáját, Lajostól egy fazék vaját, circa egy pint, item ugyan attól falu pénzét 4 forintot.

9) Pirka Jánosnak két kila buzáját zsákostól.

10) Nagy Mártonnak egy kila buzáját zsákostól, egy hatodfél forintos ködment, egy zöld asszonyi mentét.

11) Somogyi Györgynek 5 kila buzáját 3 zsákostól, egy kő sót, 2 öreg fejszét, egy itcc vajat, zsöllérjének fél mérő lisztet, két ludját is.

12) Somogyi Jánosnak 5 fertály buzáját, egy negyedrész szalonnát, sóját, circa 50 forintot, item fél kila borsóját.

13) Kocsis Györgynek egy szalonnáját, Lajostól lakójának 3 zsák buzáját és két zsák abrakját.

14) Nagy Jánosnak fél szalonnáját, asszony fejérruhát két párt.

15) Kamany Györgynek másfél szalonnáját, két háját, 5 kila abrakját.

Ezeken kivül hajtottak be 16 ökröket, egy lovat, az ökröknek egyike seregélyesi emberé, négye Mohára való.

A hátralékok letisztázására az volt a divat, hogy a község egész nyája behajtatott, s abból tartott

meg a katonai parancsnok, mennyi tetszett; — az 1797-ik évi jegyzőkönyv többi közt ezt mondja: die 7-a Dominus huius loci Commendans exmittendo militiam rascianam in, et ad pagum Keresztur, unde stb. — forditásban: „Martius 7-én a helybeli parancsnok kiküldvén a rácz katonaságot Keresztur faluba, és falura, honnét az emlitett helység jobbágyainak marhái számra 235 egyszerre behajtattak pénz és termesztményi hátralékok fejében; továbbá a behajtás ideje alatt a rácz katonák által 15 darab leöletett avagy máskép elveszett mintegy 15 darab a mint Helenus kapitány ur megolvastatta; ezek közül a tehenek és borjuk másnap a szegény adozó népnek visszaadattak, itt pedig letartóztatott 50 darab, de a husbeli hátralék fejében e község 10 mázsa 65 fonttal tartozván, öt marha a mészárszék számára lefoglaltatott, és igy maradt még életben levő lefoglalva 45, továbbá 18 igás marha, és a szekerek; — ugyanekkor igy foglaltatott le Bodaikról 20, Seregélyesről 24, Pákozdról 22, Abáról 12, Lovasberényből 8, Csákberényből 4, Almásról 2, Mohárol 14, Iszka-Szent-Györgyről 4, Sukoróról 4, Pátkáról 22, összeg 146 darab. Továbbá November 11-ről:

E nap Gügkel parancsnok ur kiküldte a helybeli katonaságot Abára éjszak idején, mely másnap a falut kifosztotta, s a ruhák, valamint egyéb málhák elvételén tul behajtott nagyobb-kisebb szarvasmarhát borjukkal együtt számra 178 darabot és 1046 juhot, vitt 22 mázsa lisztet, 29¼ mérő buzát, 5¼ köböl kölest, köles-lisztet 6 mázsa 85 fontot; ezek a magazinba tétettek. — E hó 16-án visszaadott 100, s igy összesen 600 juhot részint készpénzért, részint buza és takarmány fejében, a buza mérejét

1 frt. 75 denárért, az abrak mérejét pedig 70 denárért fogadja el, vagy tetszésükre hagyta, ha másnak drágábban eladhatják, tehetik, de ekkor minden juhtól 1 forintot fizessenek.

1708. Január 24-ik napján behajtottak a rácz katonák Keresztesről mintegy 400 darab juhot, melyeket másnap visszaadtak azok hijával, melyeket behajtáskor elharácsoltak. Ezen időtájban 21 rácz katona kirándulást tett a keresztesi malomba s onnét elhozták a molnár 4 köböl buzáját, s másokét 21 zsákkal.“ — Ezek a jegyzőkönyv hiven leforditott szavai!

Sajátságos azon körülmény, hogy a ráczok kapitánya, Miklesits Gergely, hivatalos közlekedés- és levelezésben állott a főispán- és főbirákkal, igy 1707. martius 3-án — tehát két nappal az almási dulás után — a főispánhoz irt levelében ugy kiván feltünni, mint a szegény adózó nép pártfogója s szószólója; — — „Nagyságodat alázatosan informálni el nem mulaszthatom a szegény romlott vármegyinknek sulyos invasioja eránt, a ki lehetetlen sokára elviselni, mivel most megint egynehány prédákat vesz — a budai Comendans — falukról ere az martius hónapra az it hagyott ő felsége militia számára“ — — tudatja tovább, hogy a nem rég keresztülutazott katonaság annyi marhát levágott s elvitt, hogy némely falunak egy borja sem maradt, s a vermeket ugy felverték, hogy sokan koldusbotra jutottak, — ezentul az esztergomi Comendans is sok marhát hajtatott el Válból, s azzal fenyegetődzik, hogyha ez elfogy Csutra és Tabajdra fog küldeni; — továbbá, hogy tábor érkezése hirére a faluk lakosai mind elfutni akarnak, s csak nehezen lehet

őket visszatartóztatni, és eleget fárad a szegénység mellett Budán, de ott a Bécsben levő generalis Stahremberghez utalják, igy tehát javasolja a főispánnak, hogy irjon fel Bécsbe a haditanácshoz kárpótlásért s jövőre kiméletért, aláirva Gregorius Miklesics „incliti Cottus Albensis Constitutus," de mivé constitutus, nem irja.

Egy másik levelében Febr. 26-ról azt irja Budáról — úgy látszik nekem — Kolosváry Mihály főbirónak, hogy midőn az ottani parancsnoknak mondá, hogy itt már a nép elpusztul, azt válaszolá, miként hallá, hogy itt még elég marha van, s azért ismét 300 mázsa hust — azaz 150 marhát — követelt, „arra ismét azt feleltem, hogyha az ökreit elvesszük, mivel fogják azután eő felségét szolgálni" s meghagyta nekie, hogy azokat hozassa el, mert máskép ő hozatja el, „az kegyelmed levele szerént megmegmondtam nekie, ha azt akarja eö excellentia elkövetni az váraknak kapuját betögye, és elüszámláltam, hogy Etyek sokáig pusztán állott, Gyuró épensiggel elpusztult, Váliaknak marhájukat mastan mind elhajtották, Verebieknek nyáron mikor Pálfy eö excellentia itt volt, Acsaiaknak, Tabajdiaknak, Gántiaknak az ráczok elsübe minden marháikat elhajtották volt, és ezentúl Seregélyes, Aba, Keresztur, Keresztes mind elpusztult volt, most is Keresztes, Moha, Szent-György, Csór csak mind puszták, s azontul, hogy mégh az vármegyét segithette volna, most egészen el is romlott, annyira, hogy az egész vármegye csak épen pusztulásra jutott" — ha csak szinlelésből nem mondta, ő is reá unt e foglalkozásra, mert tovább azt irja: „nem tudom mit kell cselekednünk annyi galyibánk vagyon ezekel az németekkel,

mintha csak mindent az sákból kirázhatnánk, az szegénység soha eleget nem teheti az kívánságukra — nem hiheti kegyelmed, ha irok is, micsoda golibám vagyon, sokszor egy nap tizszer hivatnak, ha az husnál vagyok fát hoznak, ottan senki sincs, egyik is huzza, másik is, annyira, hogy majd harmadát ellopják; ha panaszkodom, tiltja, de semmi haszon, mégh az ág is huzza a szegénységet.“ Eféle szomoru esetek vizsgálatára s mint lehetett enyhitésére többnyire Kolosváry Mihály főbiró lőn kiküldve, kinek szivét nagyon elkomoriták; igy a főispánhoz irt egyik levelében azt mondja e derék tisztviselő: „én úgy látom, csak éppen utolsó romlás és pusztulás a szegénységnek a dolga, ha csak a jó Isten nem könyörül rajtunk, és felséges Udvar a praesidiumbeli militiának subsistentiajáról máskülönben nem gondolkodik. Én már életemet is megh untam a sok aghság és vesződés miatt; — in reliquo — — datam Albae 1-ae Martii 1707. [1])

A kurucz háboruban Rákóczy hadai Fejérmegyében is szerepeltek, és Rabutin, Heiszter Sigbert német tábornokok ellenében — minthogy Csikvár, Palota csakis Fejérvár körülzárolásának szolgáltak támpontjaiul — Battyán János vezérlete alatt leginkább Szekeres István lovassági ezredes, — ugyanaz, a ki Szerecsenyben fejérmegyei birtokos volt, s a kinek sirhelye, a kápolna maradványa ugyanott még a hatvanas évek elején látható volt — érdekel bennünket.

Tudnivaló dolog, hogy a vármegye lakossága Rákóczy Ferencz pártján volt; természetes oka lévén

---

[1]) Rosty Zsigm. Rajzok Fejérmegye multjából.

ennek a politikai nézetnek az idegen katonaság zsarolásaitól való megcsömörlés, a felkelésbe vetett szabadulás reménye, mely reményt akkor a megye területén egyedül álló protestans vallás hirdetői csak fokozni tudták a lakosságban.

Nem igy Fejérvár. Itt lakván t. i. a katonai tisztek, a német katonaságból itt maradt, és idegenből ide telepedett, a városi tisztségeket betöltő németek, hatalmuknál fogva is irányt szabtak a politikai nézetnek s a városi hatóság határozottan kuruczellenes volt, bár, miként látni fogjuk, találkoztak köztük, bizonyosan a föld népe között, kuruczok is. Mint ilyent, körülzárta azt hadaival Szekeres István kurucz lovasezredes, sőt egyszer be is jött seregével a városba. Hogy a városi lakosság szőllőhegyi munkáját végezhesse, emberséges voltánál fogva pákozdi hadiszállásáról 1702. april 28-án keltezve következő menedéklevelét bocsájtotta ki:

„Méltóságos Generalis Battyán János uram ő Nagysága, Kegyelmes urunk ő Fejedelemsége tábori Generális Fő Strása mestere, és Dunán innét való hadainak Generalis Fő Commandója hozzám küldött levele által való engedelme és parancsolatja szerint, az közönséges jónak hasznát s előmenetelét tekintvén, engedtem meg Fejérvári Várossi Uraiméknak, ugyan Fejérvári hegyen levő szőllejeknek külső szegénység által való mindennemü szükséges munkáltatását, mely munkának rendben, s végben vitelére Pintér Mihály és Unger Pál azon szöllő hegyre szabadon ki s be járhassanak, és az külső szegénység által ezen protekczionálisom erejével minden háborgatás nélkül szabadon és békivel munkalattassák vagyis munkalódtathassák. Kérem ezért minden Renden lévő

Kegyelmes Vitezleő Fejedelem Urunk eő Nagysága Tisztviselőit és Vitézit, az kiknek pedigh illik keményen parancsolván, hogy sem azon Vinczelléreket, sem penig azon szöllők munkálására menő s munkáló embereket s szegénységet semmiképen bántanyi vagy háborgatnyi ne engedgyék vagyis merészeljék. Ezen Protectionálisom ellen cselekedőknek érdemlő elkerülhetetlen kemény büntetése alatt. Datum Pákozd, Die 28. Aprilis 1702.

Szekeres István m. p.
(L. S.)

Méltóságos Erdélyi Választott s Magyar Ország Vitézleő Fejedelem Feölső Vadászi Rákóczi Ferencz tit. Kegyelmes Urunk eö Nagysága Lovas renden levő Mezzei Ezres Feő kapitánya, a Buda s Fejérvár alatt Plogardiban (Polgárdi) Levő Lovas Hadainak Feö Commendansa.[1])

Fejérvár régi lakossága, háztulajdonosok és földmüvesek között voltak olyanok is, a kik Rákóczy-pártiak voltak, és hogy annak érdekeit előmozditsák, készek voltak elhagyni házaikat, földjeiket, terméseiket, magát a várost is, és a kuruczok táborába menni. Erről tesz tanuságot a városi hatoság levele, melyet gr. Heiszter Sigbert német tábornokhoz intézett, s a melyben előadja, hogy miután találkoztak a fejérvári polgárok között olyan hütelenek és esküszegők, a kik itt hagyva házaikat, földjeiket és terményeiket, a rebellis kuruczokhoz szegődtek, kérik a gróf tábornokot, hogy vagyonukat a városnak tulajdonába bocsájtani kegyeskedjék.[2])

[1]) Városi levélt. 1702. évi akták 26. sz.
[2]) U. o. 42. sz.

Ezen szórványos adatok között felhozandónak tartom egy káplánnak is ez időben Fejérvárott való szereplését, mely egy nyilatkozatánál fogva inkább hóbortnak, mint komoly politikai nézetnek tulajdonitható.

A Fejérvár városi levéltár oklevelei között van egy német nyelven irt vizsgálatféle, 1705-ből, melyben Naczkel György, a fejérvári prépost káplánja, következő felségsértési vétségekről vádoltatik:

Midőn a Ferenczrendüek társaságában más kuruczérzelmüekkel vendégeskedett volna, áldomásul azt mondotta, hogy „veszszen az osztrák és virágozzék a Rákóczy fejedelmi ház“, mely szavakat roszszalták a jelenlevő rebellisek is.

Midőn egy alkalommal Hiemer Mihály városi senatorral Pápára utazott, utközben Hiemer azon kérdésére, meddig hiszi, hogy tartani fog a kurucz háboru? azt felelte: és ha fél évig tart is, ha csak egyetlen egyszer győz is Rákóczi a német fölött: örömében szivesen oda adja fejét.

Mikor a kuruczok bejöttek a városba, ő volt az, a ki lelkesedve biztatta a lakosságot magyar és német nyelven, hogy tegye le a hüségi esküt a kuruczoknak.

Sőt mikor a császári sereg első izben a várost elfoglalta, arra lelkesitette a közönséget, hogy az utolsó csepp vérig védje meg a szabadságot.

Végre mikor a város másodizben is a császáriak hatalmában volt, a városon kivül pedig Forgács kurucz tábornok mutatkozott hadaival, a kinek ellenében a polgárság fegyverkezni készült és a várparancsnok megbizásából a városi patikárius és Trumaner Mátyás a fegyvereket Naczkel káplántól kérte, föl-

vezette őket a préposti lakás tetejére, hogy lássák Forgács hadait és kérte, hogy inkább adják meg magukat, mintsem hogy fegyverkezzenek.

De voltak egyéb tények is felhozva ellene, de a melyek inkább a prépost ellen irányultak.[1]) És pedig a következők:

Azt állitotta t. i. hogy már biztositotta neki Károlyi Sándor kurucz tábornok a fejérvári prépostság adományozását; és csak az hiányzik még, hogy préposttá legyen, hogy t. i. a kalocsai érsek őtet megerősitse. — Ezen egyetlen nyilatkozata is elég volt arra, hogy Naczkel káplán szereplését fentebb inkább hóbortnak, mint komoly politikai nézetnek tulajdonitsam.

Arról is vádoltatott, hogy magát mint valóságos prépost viselte, s nemcsak a prépostsági jobbágyoktól követelte, hogy őtet uroknak ismerjék és tiszteljék, hanem a várostól is.

Azokkal a magyar káplánokkal, kiket a kurucz háboru idejében maga mellé vett, arról vitatkozott, hogy a prépost képtelen a prépostságot betölteni, minthogy nem magyar származásu, és nem is felszentelt pap; érdemetlen pedig e méltóságra azért is, mert egyházi jövedelmeit kutyákra és lovakra költi, minélfogva az Isten büntetése fogja azokat sujtani, a kik nem papnak, hanem világi embernek adományozták a prépostságot, melyre Naczkel káplán (a prépost káplánja) magát sokkal érdemesebbnek itélte.

A prépostság értékesebb butorait, melyeket a háboru alatt a templomba, pinczékbe rejtettek, felkutatta, saját allodiumába vitette, vagy elajándékozta;

[1]) Ez időben Báró Nesselrode Vilmos Ferencz Bertram volt a prépost, a katonaviselt ember, de nem lakott itt. L. e mü 141. lapját.

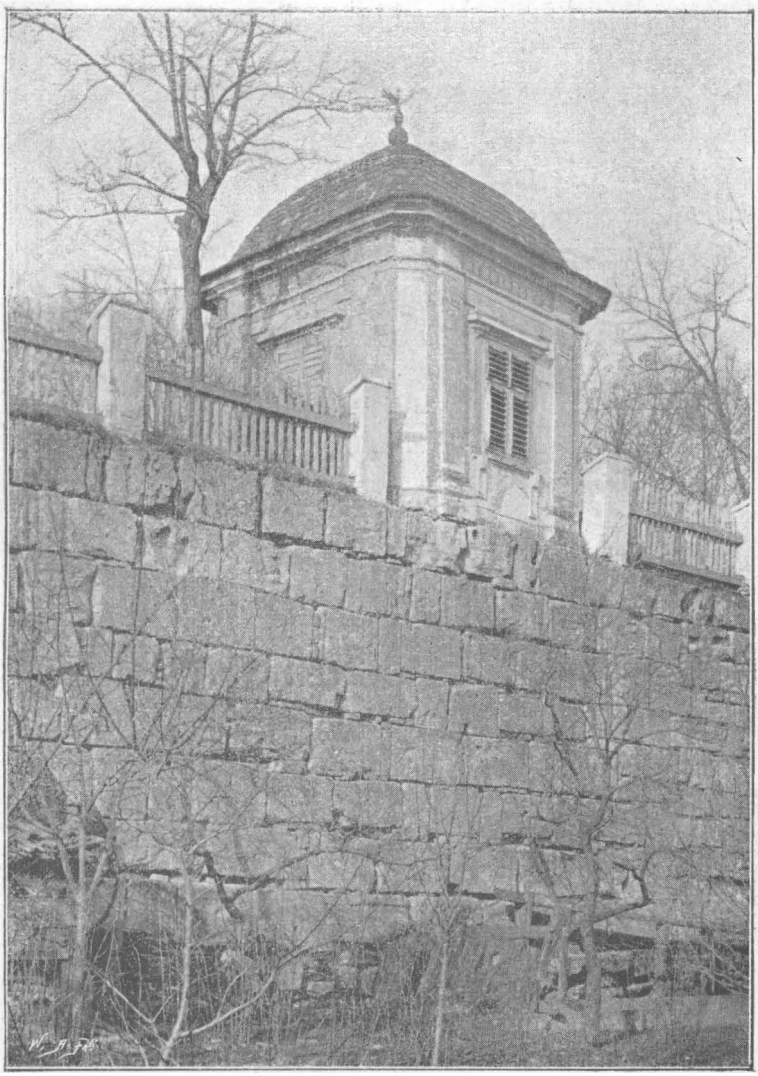

A várfal a püspöki kert mögött.

a préposti lak szőnyegeit, gobelinjeit, selyem kárpitjait szét daraboltatta és a kuruczoknak zászlók készitésére adta, a közönségesekből pedig zsákokat varratott.

A német káplán fölött teljhatalmat gyakorolt, felfogadta és elbocsájtotta önkényüleg.

Végre semmiféle fizetést, sem adosságok törlésére, sem a gazdasági tisztek és szolgák bérére nézve nem teljesitett.

És ezen vádakat, sőt még egyebeket is hiteles okiratokban bizonyitották a városi polgárok, nevezetesen 1705. febr. 26-án Trumaner Mátyás és Maláth Simon Ferencz; mart. 3. Hoch Gáspár; febr. 27-én Hiemer Mihály; febr. 27-én Lang János Ádám fürdős; febr. 18. Stättner János; febr. 27-én Mayer Jakab, Schmidt, Schönher iparosok.[1])

Mi történt Naczkel'el? nem emlitik a levéltári adatok.

Magára a várerősségre nézve 1702-ből egy előterjesztés van a városi levéltárban, mely a vár falainak lerombolására nézve mond véleményt. Leirja, hogy ez egy valóságos vár, két körönddel bir; falai koczkakőből állnak 9—12 suk vastagságban. Van két főkapuja is erős falakkal védve. Ostrommal be nem vehető, csakis kiéheztetés által, minthogy vizekkel és mocsarakkal van körülvéve, azonkivül a külvárosokat is sánczok veszik körül. Strategiai szempontból fontos hely, mert itt találkoznak a Stejerbe és alsó Magyarországba vezető utak stb.

Azonban a várfalak lerontását a bécsi kanczellária csakis 1724. május 24. kelt leiratával rendelte el, mely falakból egyedül a püspöki kert végén levő fal maradt fenn a mai napig.

[1]) U. o.

Az ezutáni történetet a béke lengi át, a sebek behegedtek, a társadalmi élet tevékenysége, az ipar és kereskedelem fejlődése, nagyobb családok ide telepedése, a vallásos élet ujra ébredése uj lendületet adott a város fejlődésének. 1843-ban azonban uj szerencsétlenség sujtotta a várost, a mennyiben a mai tóvárosi rész tüz által pusztittatott el.

Az 1848—49-ik évek eseményei szinte hagytak gyászos emlékeket magok után.

Midőn Jellasics horvát bán nagyobbrészt a családi tüzhelytől erővel elhajtott horvát népből, néhány veres köpenyes zserezsánból, és szánalmas kinézésü lovasságból álló seregével Fejérvár felé közeledett, a magyar honvédelmi bizottmány az ellene küldött csapatokat Fejérvárott összpontositá. Nehogy azonban egy véletlenül vesztett csata után a város prédául essék, a magyar sereg visszavonult Pákozdig; mire a horvátok a városba vonultak s három napig tartották rettegésben a lakosságot. Azonban a bán sept. 29-én seregét Pákozdnak vezette, hol a magyarok voltak. Az ütközet a horvátok vereségével végződött, s miután Jellasics a kapott három napi fegyverszünetet arra használta fel, hogy seregével Fejérváron keresztül Bécs felé osonjon, a városban hátrahagyott őrséget maga a polgárság fegyverezte le.

Emlékezetes marad az a nap is, melyen Petricsevics Horváth Lázár tábornok jött Fejérvárra. A városi polgárság néhánya oktalan felbujtatás következtében, a nélkül, hogy a magyar hadseregből csak egy szakasz is segitségére lehetett volna, nehány puskával akarta a bevonulást megakadályozni. — A szőlőhegy felől érkező császáriak ellen a budai

vámház táján állt fel a polgárság, s midőn közülök egy a mit sem gyanitó tábor egyik tisztjét lelőtte, azonnal rájuk rohantak, a védelem tarthatatlan volt, kiki futott a merre tudott, a bevonult tábor pedig felgyujtá a „Királysort“. Sarczot vetett a lakosokra, s a város szenvedte mindazt, a mi azon korszakban más városokat is ért, s a mi a háborus időknek természetes következménye.

Megemlitve még azt is, hogy a 48—49-ik szabadságharczban keresztül vonult itt hol egyik, hol másik sereg, igy Perczel Móré a szerencsétlen moóri csata után, egy kissebb császári csapat, mely magával hozta gróf Batthyányi Lajost, a miniszterelnököt, valamint Kmetty György tábora, a csornai csata után, e korszak befejezéseül áttérek egy névsor közlésére, melyet boldog emlékü atyámtól őrzök, és a mely eddig nem látván sehol napvilágot, köztörténelmi érdekü lévén, azon férfiak emléke iránt akarom a hazafiak tiszteletét felébreszteni, a kik a szabadságharcz lezajlása után mint politikai foglyok és vértanuk szenvedtek részint halált, részint fogságot a pesti ujépületben, a honnét aztán többen Kuffsteinba és Olmützbe vitettek.

Atyám irta össze e névsort ujépületi fogságában, s tőle örököltem én. Életben vannak még néhányan, tanuságot tehetnek hitelességéről.

A pesti uj épületbe szállitott foglyok névjegyzéke 1849-ik év julius 20-ik napjától, októberig.

Almássy Sándor, hevesi főszolgabiró.
Andorfy Károly, budai városkapitány.
† Abancourt Károly, lengyel honvédszázados.

Antal János, fejérmegyei, moóri.
Ambrus János, Nagy-Várad, Bihar.
Adámik György, Lekérről.
Arrold János, osztrák, szolnoki pé. (?)
Ásbot Eduárd, honvéd százados.
Albert Ferencz, csillagász.

† Gróf Battyanyi Lajos, miniszterelnök.
Beke Gábor, Nógrádm., főbiró.
Beckman József, pesti izraelita.
Barsi Neumann József, volt bicskei plebános, Fejérm.
Básty Barnabás, nógrádi vészbiró.
Balassa János, pesti orvos.
Bekény János, nógrádi földbirt.
Benőfy Soma, egri megyei tábori pap.
Buday Károly, kalocsamegyei, zentai tábori pap.
Bérczy Antal, szegedi archivárius.
Bobits József, budai mészáros.
Bartal György, tolnamegyei képviselő.
Berki József, földvári, tolnamegyei.
Bezdán Ferencz, kisteleki pap.
Bádky Vilmos, szabadkai szerzetes.
Borovszky László, szegzárdi gyógyszerész.
Boronkay Albert, Rákóczról, Zemplémm.
Barkassy Imre, udvari ágens.
Bárczy János, Bártzáról, ezredes.
Bratits, horvát.

Conforto Ferencz, olasz műszerész.
Czigler Mór, honvéd százados.
Crézer Imre, pesti kovács.

Czegling Ferencz, vasuti gépész.
Csonka János, szöregi gazdatiszt.
† Csernus Antal, pénzügy min. tanácsos.
† Csányi László, ministeri kormánybiztos.

Danielisz János, élelmezési ezredes, Szolnok.
Domsits Antal, gákovai plébános, kalocsai egyh. m.
Dederki Ferencz, vadász tiszt.
Dobietzky Ferencz, kanonok.
Dániel Pál, torontáli képviselő.

Eiszenfelsz Rudolf, pesti nyomdász.
Ensel Kálmán, törzs hadbiró.
Egerváry József, honvéd őrnagy.

Fratrits Lőrincz, bajsai plebános, kalocsai egyházm.
Farkassányi Mihály, abonyi honvéd százados.
Fritz Károly, debreczeni kincstári tiszt.
Frideczky György, fejérmegyei főbiró.
Farkas Károly, nógrádi főügyész.
Fényes Elek, a pesti vésztörvényszék elnöke.
Frász András, zelinki postamester.
Földi János, nagyváradi jogtanár.
Fényes Dienes, bihari.
Fiedler Gyula, Pozsony.
Freistädtler, ujhelyi izraelita.
Fráter Pál, nógrádi közbirt.
† Fülöp György, dunavecsei jegyző.
† Farkas János, honti honvéd tiszt.
† Fekete Ferencz, kóspallagi, védcsapatbeli.

† Giron Péter, német legio vezére.
Gyöngyösy Imre, pesti ügyvéd.

Gira Adám, honvéd őrnagy.
Guncz Gusztáv, pesti vasuti ügyelő.
† Gonzeczky Ferencz, mezőhegyesi tábori pap.
† Gaál Miklós, tábornok.
† Gabel István, selmeczi bányász.
B. Győrfy Soma, erdélyi képviselő.

Hajdu Lajos, szentesi tanitó.
Hordina Pál, tüzér százados.
Haut József, alezredes, bécsi.
Hauptfogel János, osztrák, honv. hadn.
Hódosy Mihály, bihari közbirtokos.
Hajós Károly, Guerilla hadnagy.
Horváth Zsigmond, palotai.
Hunkár Mihály, szolgagyőri.
Horváth János, kath. pap.
Hrabetzi Miksa, honvéd őrnagy.
Helmann Antal, honv. hadnagy.
Helmann József, honv. százados.
Hattzel Márton, szabolcsi képv., Nyiregyházáról.
† Havelka Ferencz, fejérvári nemzetőri százados.
Hathalmi (Haáder) Pál, fejérvári polgármester.

Irínyi József, pesti képviselő.
Istvánfy Ferencz, nyug. százados.

Járosi Ádám, honvéd alezredes.
Jeszenszky László, vásárhelyi lut. pap.
Jekkelfalusy Vincze, szepesi püspök.
Jekkelfalusy Sándor, zemplémi főbiró.
Jenik Móritz, honv. őrnagy.
Jakab Mihály, nagyváradi.
† B. Jeszenák János, nyitrai főispán.

Kováts László, pesti ügyvéd.
Korda János, szegedi.
Karlóvszky Vilmos, mérnök.
Kaszab Antal, soroksári jegyző.
Klopszat Ágost, bilitzi.
Klampatzky Alajos, egri főtemplomi hitszónok.
Gr. Károlyi István.
Kolba Dániel, szepesi pléb., tábori pap.
Kövesy András, szöregi plebános.
Kollár József, esztergomi plebános.
Káldor Antal, pesti honvéd alezredes.
Kollmann Miksa, honvéd őrnagy.
Kallós Zsigmond, váczi szolgabiró.
Klepetz György, pesti gépész.
Kanka József, pesti honv. hadn.
König József, fejérvári biró.
König Mór, boglári káplán, fejérmegyei.
Krismár József, pesti gőzhajóról.
Kendelényi Károly, pesti képviselő.
Kováts Ernő, honv. százados.
Krausz, császári kapitány.
Kohra Lajos, budai szinész.
Kapczi Tamás, pesti ügyvéd.
Kolosváry Miklós, fejérvári kapit.
Korponay János, honv. ezredes.
Köri Károly, eszterg. nyug. tiszt.
Kállay Ödön, szabolcsi képviselő.
Keményfy Zsigmond, honvéd őrnagy.
† Kuncsor András, honti, szokolai ref. pap.
Kovács József, esztergomi polgármester.
Károly János, pestmegyei adószedő Ráczkevéről.
Korenek Vincze, nyitramegyei tábori pap.

Le Majore Conte de Soursai, franczia.
Laki Dömötör, premontrei kanonok.
Lévay Sándor, egri nagyprépost.
Laskó József, várallyai jegyző.
Lehoczky József, barsi, zselizi jegyző.
Lonovits József, csanádi püspök.
Lenkey Károly, honvéd ezredes.
Lindtner József, sziget-monostori jegyző.

Mérősi László, tolcsvai.
Madarász József, fejérmegyei képviselő.
Mohácsi József, zempléni, Ujhely.
Máté József, pesti czukrász.
Murányi Ignácz, temesmegyei alispán.
† Mezei József, fejérmegyei, szentpéteri jegyző.
Motesiczky István, pesti kir. tanácsos.
Merkl Mihály, pesti pénztártól.
Mandl Sándor, pesti vasuti igazg.
Mérey László, pénzügymin. osztályt.
Majnik Károly, honti jegyző.
Meretz Móritz, pesti vasuti.
Meszlényi Rudolf.
Meuvirth Mór, slavoniai ujság szerk.

Nagy Pál, szegedi.
Nemes János, pesti ügyv.
Nagy József, váradi képviselő.
Neuhold Mihály, pestv. ácsmester.
Nagy Károly, kis-kuns. képviselő.

Orsovszky Sándor, krakkói.

Papp Zsigmond, zarándi képviselő.

Palkovits Károly, eszterg. korm. biztos.
Popokozta Nahum, Buda.
Perlaky László, piárista, budai prof.
Pap Melchisedek, gyöngyösi táb. pap.
Pados János, fejérmegyei pap.
Pataki János, Szeged.
Póts Márton, budai honv. százados.
Paur János, honvéd őrnagy.
Pehe Mihály, lengyel tiszt.
† B. Perényi Zsigmond, ugocsai főispán.
Pázmándy Dienes, képviselőházi elnök.
Patay József, honvédelmi biz. tag.
Posch Alajos, Dommiguel őrmester.
Pichler János, honvéd őrnagy.
Perczel Antal, nemzetőri őrnagy.
Pál János, lepsényi ref. pap.
Pálfy Ferencz, urad. ügyv.
Prinker, zsidó rabbinus.

Chappon Ödön, budai honv. százados.
Rök Pál, taksonyi kasznár.
Rosztoczik János, osztrák ezredes orvos.
Riesz Jakab, tétényi jegyző.
Reviczky László, Bihar.
Gr. Ráday Gedeon, nógrádi főispán.
Rottenbiller Lipót, pesti polgármester.
Riszler György, bajnai gazdatiszt.
Rózsa János, pesti kézmüves.
Remai Elek, budai szinész.
Rudnyánszky József, beszterczei püspök.

Sebesi Kálmán, premontrei kanonok.
Szilágyi István, pesti gombkötő.

Schlesinger Vilmos, pesti.
Schmid János, selmeczi táb. pap.
Schmid Ferencz, szegedi.
Szász Mátyás, pesti nemzetőri ezredes.
Schaudt András, pesti harangöntő.
Schvanfelder József, fejérvári kanonok.
Szüts Mihály, fejérvári lakatos.
Stuller Ferencz, titoknok Kossuthnál.
† Szacsvay Imre, bihari képviselő.
Schindler Ágoston, budai őrmester.
Szabó József, veszprémi ref. pap.
Szabó Vincze, nagy-sarlói ügyvéd.
† Streit Miklós, boglári plebános, Fejérm.
Szemere József, zempléni szolgabiró.
Szekeres György, nádudvari lelkész.
Sámuel Alajos, pesti plebános.
Szabó Sándor, kunsági képviselő.
Schvab, pesti rabbinus.
Szily István, abonyi honv. őrnagy.
Somlay Károly, honvéd százados Budáról.
Sághi Lajos, soproni honvéd százados.
Szlabei András, esztergomi kovács.
Spatzirer Ferencz, aradi gy. (?)
Szedmák Albert, horvát.
Schveiczer András, budai nyomdász.

Tóth Lőrincz, pesti képviselő.
Tóth Mihály, debreczeni pap.
Tóth István, szegszárdi.
Tóth Mihály, szegedi.
Tamás Imre, tábori pap.
Takács József, inotai (Fejérm.)
Tóth Mihály, félegyházi s. tanitó.

Tar Károly, debreczeni képviselő.
Takáts Ferencz, esztergomi kapitány.
Tassy Béla, tolnai honvéd százados.
Toldi János, győri gymnaszta.
Toperczer Ödön, nagy-váradi.
Tamás Bruno, Fejérm. franciscánus.
Turcsányi József, saári kath. pap.

Ujlaky Constant, tábori pap, piarista.
Ulrich Ferencz, budai asztalos.
Unterreiner Mihály, pesti korcsmáros.
Ulmann Ferencz, fejérvári kávés.

Zelenai Gedeon, nyitrai képv.
Zerdahelyi Ede, zongoramester.
Zuber Antal, huszár alezredes.
Zureich János. B. gombkötő.
Záborszky Alajos, minist. tan.
Zoltán János, min. tan.

Vagon Lajos, franczia.
† Voronyeczky, lengyel herczeg.
Vadász Emánuel, Szeged.
Volfram Ferencz, pesti vasuti.
Várady Lajos, losonczi irnok.
Veresmarty József, pesti pap.
Vellis Mór, sz.-miklósi izraelita.
Vagner József, pesti kereskedő.
Vári Ferencz, honvéd hadn.
Valter Ferencz, pesti.

Azt fogja talán valaki mondani, hogy ez nem ide való, nem érdekli Fejérvár városát, sem a megyét.

Hát mi érdekli akkor, ha nem azon hazafiak sorsa, a kik a legválságosabb időkben nem hagyták itt a hazát, nem menekültek külföldre, hogy megszabaduljanak a fogságtól, vagy éppen a haláltól, hanem itthon maradtak, elfogatták, börtönbe záratták magukat, s szemébe néztek a kegyetlen, vérengző Haynaunak, s mentek a börtönbe, Kuffsteinba, Olmützbe, vagy mentek a bitófa alá és a sortüz elé.

Azt is mondhatja valaki, hogy csak sebeket tépek fel és fájos emlékeket ujitok meg a hősök közlése által. Nem! Isten látja lelkem, hogy ez távol van tőlem. Szüleimtől örököltem felséges királyom felkent személye, dynasztiája és a magyar királyság iránti törhetlen és bármikor kellene, önfeláldozó hüségemet és ragaszkodásomat, ezt a hazafiságot tanitottam lelkész koromban az elemi iskolákban, ezt hirdettem hallgatóimnak az evangelium mellett az egyházi szószéken és minthogy kész vagyok hazámért, királyomért életemet is, ha kell, bármikor feláldozni, ne mondja senki, hogy akár koronás uram királyom, akár honfitársaim előtt csak sebeket akarok feltépni közlésem által.

Atyámat az terhelte, hogy a pest-pilisi járás nemzetőreit vezette mint százados Szent-Tamás alá, a hol az egész ostromló tábor még Bechtold császári tábornok vezénylete alatt állt. Onnét visszakerülve Pest vármegye közönsége pilis járási adószedőnek választotta. Ez elég volt arra, hogy Hegyessy Péter, ki 1849-ben Causarum regalium Director volt, saját felelősségére egy augusztusi éjelen 12 fegyveres granátérost küldjön atyámért, hogy elfogják, s előbb a megyeházába, onnét a Neugebäudéba zárják.

Én akkor hatodik osztályt végzett gymnazista,

15 éves voltam, testvéreim, néném kivételével, kissebbek. Kétségbeesésünkben az volt a teendőnk, hogy bizonyitványokat szerezzünk atyám javára, s azokkal támogassuk atyánk ügyeit Hegyessynél. Ráczkevében három lelkész van, katholikus, református és görög keleti. Mind a három legmelegebb hangu okiratot állitott ki, nem félve, hogy magát compromittálja — ez a szó abból az időből jutott eszembe — és karrierjét elrontja. A cs. és kir. uradalom is, meg a város is, melynek atyám éveken keresztül birája és kapitánya volt, lelkesen vette pártfogásába.

Ezekkel az okiratokkal és egy kérvénynyel felfegyverkezve, felmentünk anyámmal Pestre Hegyessy Péter ur elé.

És ezt a jelenetet akarom én itt megörökiteni, annak az édes anyának dicsőségére, a ki engemet szült.

Beeresztettek bennünket Hegyessy Péter elé. Édes anyám zokogás között a nagy ur lábai elé térdel, én is azt tettem, átkulcsolja lábait, sirva könyörög, hogy legyen irgalmas kegyelmes Károly János iránt! többet nem tudott szólni. És Hegyessy Péter azt felelte: „Hát felakasztani aligha fogják, hanem agyonlőni bizonyosan.“ E kegyetlen szavakra felugrott térdelő helyéről édes anyám, felrántott engem is, és érczes hangon igy felelt: „No jó! ha embernél nincs kegyelem, majd lesz az Istennél!“ és ott hagytuk Hegyessy urat.

És Isten után az embereknél is találtunk kegyelmet, a hadbiróság kemény „Verhör“-be vette atyámat, s mind össze egy évi börtönre itélte, a

melynek letelte előtt az elmozditott Haynau többkevésbé terhelttel együtt kegyelmet adott.

Október közepe táján vitt fel anyám Pestre, hogy tanulmányaimat az egyetemen folytassam; Rézső Ensel Sándoréknál voltunk szállva, a ki családunknak régi jó barátja volt, az a Rézső Ensel Sándor volt az, a kiről köztudat volt, hogy a Corpus Jurist kivülről tudja. A családi ház, melyben lakott, a mai Királyi Pál-utczában ma is fiáé Rézső Ensel Sándoré. Itt hallottuk az örvendetes hirt, hogy Haynau sok fogolynak megkegyelmezett, köztük az ő fiának R. Ensel Kálmán törzshadbirónak és atyámnak is.

Siettünk anyámmal a Neugebäude felé, és utközben a Károly kaszárnya előtt találkoztunk vele. Nem irom le e jelenetet, melyben sirt velünk az utczai közönség is. Alig bontakoztunk ki egymás karjaiból, igy szólt hozzám atyám: „Fiam, itt a „Komlókert"-féle épületben, a kapu alatt balra lakik egy hölgy, Murányi Ignácz temesmegyei alispán neje, kopogtass az ajtaján háromszor, akkor majd be fog ereszteni. Mondd meg neki, hogy atyád most szabadult ki a fogságból, s azt az izenetet hozza férjétől, hogy ne essék kétségbe, nem lett halálra itélve, hanem csak nyolcz évi várfogságra."

Ugy cselekedtem. A harmadik kopogásra azt kérdé egy női hang, ki az? és én felelém: hirt hozok a Neugebäudeból kedves férjétől Murányi Ignácz urtól. Az ajtó feltárult, s előttem állt egy magas termetü bájos nő, ugy 25—30 éves lehetett; elmondám szórul-szóra az izenetet, és midőn elmondám, lehajolt hozzám, átölelte nyakamat, csókjaival árasztotta el homlokomat, és az én egész arczom

az ő lecsurgó könnyeiben fürdött. Öröm könnyek voltak ezek, hogy férje nem lett halálra itélve! Ilyenek voltak a magyar nők abban a rettenetes időben.

A gyászos emlékü Ujépületre ki van mondva a határozat, hogy le bontják. Mint emlékezetes eseményt csak azt irom még ide, hogy a foglyoknak minden hét egy napján szabad volt a nagy udvarban egy órát lánczban, vasban sétálni. Egy ily napon Báró Perényi Zsigmond azt a tervet akarta a foglyokkal elfogadtatni, hogy rohanják meg a kapuk őrségét, és ki a merre tud meneküljön, mert biztos, hogy legnagyobb részükre halál várakozik. A vakmerő vállalatba a legtöbb fogoly nem egyezett bele, okul hozva fel, hogy ugy is elfognák őket, és sorsuk csak sulyosbitva lenne.

Vallási, iskolai, jótékonysági, közmivelődési és társadalmi intézmények 1896-ban.

A belvárosi római kath. plebánia.

Már fentebb elmondám, hogy Fejérvárnak a közép korban három plebániája volt, t. i. a várbeli, a Szent Péter és Pál tiszteletére emelt templommal, melyet a Szent Miklósról czimzett bástyákon kivüli káptalan tagjai administráltak egész a törökök bejöveteléig. A felsővárosi a sz. Domonkos templommal, mely ott állhatott a vásár állás északi szélén a későbbi kálvária helyén. Végre az ingovány-utczai a sz. Kozma és Demjén tiszteletére szentelt templommal.

A belvárosi a város visszafoglalása után éledt ujra fel, a Jézus társaságabeliek vezetése alatt.

Kegyura e plebániának Székesfejérvár tanácsa, azon diploma alapján, melylyel Lipót a várost ujra a szabad királyi városok sorába fölvette.

Lelkészei közül 1777-től a következőket ismerjük: 1778—1800. Vajland Ferencz, egykori jezsuita. 1800—1833. Puretics Ignácz. 1833—1835. Farkas Imre, később fejérvári püspök. 1835—1850. Mihályik György. 1850—1855. Guitman Ferencz. 1855—1863. Lencz Alajos. 1863—1869. Kopalik Kajetán. 1869—1876. Pellet Ödön. 1876— Gremsperger István.

A felsővárosi római kath. plebánia.

Székesfejérvár visszafoglalása után, 1778-ban alapittatott, a meddig a belvárosi plebániába volt kebelezve. Az okok, melyek az első plebános institutorájában a különválasztásra nézve felhozatnak, érdekesek. Azt mondja a püspök: „minthogy a vár kapuja éjelre rendesen bezáratik, a várkapu kulcsa pedig esetről-esetre a katonai várparancsnokhoz vitetik, és igy a szükség esetén csak sok utánjárás és időmulasztással lehet a lelkészhez éjjel jutni, de meg a tavaszi, őszi és téli időkben a külváros öregei és gyermekei nem mehetnek a várbeli templomba: elhatároztuk — természetesen a várossal — hogy a budai várost külön plebániává emeljük.“ stb.

Lelkipásztorai: 1778—1801. Szabó József. 1801—1814. Neiszer József. 1814—1828. Majer József. 1828—1831. Orsonits Ferencz. 1831—1848. Krizsány Ignácz. 1848—1866. Kálmán János. 1866—1888. Kuti Márton. 1888— Tamás Vilmos.

A görög keleti egyház.

A görög keletiek megtelepedéséről Székesfejérvárott, már munkám I. kötetének 460-ik lapján szóltam. Itt csupán a lelkészek megnevezésére szoritkozom, kiknek névsorát a helybeli görög keleti tanitó volt szives velem az anyakönyvek nyomán közölni.

Lelkészek: 1751—1780. Szubotics András. 1780—1790. Szubotics Pál. 1790. Adamovics Jakab. 1791—1801. Szubotics János. 1801—1808. Grigorievics Gábor. 1809—1835. Malessevics Manó. 1836—1845. Turiák Dömötör. 1846—1868. Odisits Tivadar. 1869—1895. Turiák Szvetozár. Ez időtől fogva Nikolics Szilárd kalázi lelkész administrálja.

Az ev. ref. gyülekezet.

A székesfejérvári ev. ref. gyülekezet megalakulása 1824. január 11-én történt, ekkor tartotta a mintegy 130 lelket számláló gyülekezet első alakuló gyülését özv. Mészöly Imréné szül. Pázmándy Katalin házánál Cserna István ősi lelkész és Dabasy Halász Sámuel egyházmegyei küldöttek jelenlétében; megválasztván gondnokká Ráczkevi Pál asztalosmestert s jegyzővé Somodi Ábrahám megyei levéltárnokot. Ezeken kivül részt vettek még a gyülésen: Nagy Pál táblabiró és ügyvéd, Szüts Sándor táblabiró, Pap Gábor, Huszár Péter ügyvéd, Mészöly Pál várkapitány, Győrfi József kanczellista, Horváth József szinjátszó, Pálffy János, Csuport József és Sándi János földmives polgárok.

A gyülekezet megalakulása után legelőször is temetőhelyről gondoskodott hivei számára, hogy ne

legyen kénytelen idegen határban kérni nyugvó helyet halottainak. E végett folyamodott a városi tanácshoz, mely azonban kérelmöknek a helybeli katholikus plebánosok ellenzése miatt nem adott helyet, majd a magyar udvari kanczelláriához fordult. 1824. szeptember havában az udvari kanczellária utasitotta a városi tanácsot, hogy jeleljen ki külön temetőhelyet; ennek következtében a városi tanács 1825. augusztus 18-án Vas János polgármester és Rauch Ferencz tanácsos által kijelelte temetőül azon területet, mely ma is e czélra szolgál, de azóta két izben a legnagyobb készséggel megnagyobbittatott. 1825. évi november 18-án a birtokbavétel jeléül diszes kő állittatott fel, mely ott látható a dombtetőn a szentirásból vett következő felirattal: „Én vagyok a feltámadás és az élet, ki én bennem hiszen, ha meghal is él az.“

Ugyancsak 1825-ben a gyülekezet a pere-martoni egyházmegye beleegyezésével mint leányegyház a keresztesi egyházhoz csatoltatott, 1840-ben pedig az anyaegyházak sorába emeltetett.

A gyülekezet ezután minden gondját a templom épitésre forditotta. Addig, mig a templom felépült, az isteni tisztelet megtartására, a megválasztott főgondnok, Nagy Pál, ajánlá fel ingyen saját házát; itt tartattak tehát az isteni tiszteletek előbb Vecsei Gábor iszka-szent-györgyi, majd Achát Sámuel keresztesi lelkészek által évi 120 váltó forint tiszteletdijért.

A templom, melynek telke 1600 forintért vásároltatott meg, csak 1837-ben készülhetett el s ekkor is csak ugy, hogy a városunkon keresztül utazó gróf Buttler János, látva a félben maradt épületet, befejezéséhez 500 pengő forintot adományozott. Igy

befejeztetvén az épités, az ünnepélyes felavatás ugyanazon évi október 29-én tartatott meg, melyen Tót Ferencz superintendens nem jelenhetvén meg, helyettesül Nagy Mihály kocs-i lelkészt, tatai esperest, a későbbi superintendest, küldte, közölvén egyszersmind Botlik János akkori főgondnokhoz irt érdekes levelében a felavatás részleteit:

„A felavatást teljesitő pap, irja Tót Ferencz, szeretném, hogy mikor a templom ajtajáig megy, kezében vevén a templom kulcsát ő nyitná meg az ajtót s annak kulcsát ily szókkal adná át az eklézsia papjának: ime adok tenéked egy megnyilt ajtót, melyet senki be nem zárhat, tartsd meg azt, a mi nálad van, hogy senki el ne vegye a te koronádat. Kivánom is, hogy ott az Isten igéje nagy haszonnal mindörökké hirdettessék. Kivánom, hogy a jó Isten áldja meg mindazokat, kik ennek a templomnak épitését tehetségükkel, fáradozásukkal és tanácsukkal segitették. Áldja meg ezen szab. kir. várost, ennek minden lakosait és a szeretet kösse össze mindnyájoknak szivét s igy legyenek mindnyájan megáldva az egektől.“

1848. szeptember 5-dikén midőn városunk alsó része a tüzvész által elpusztittatott, e templom is a lángok martalékává lett, de az elődök áldozatkészségéből a romokból a réginél nagyobb és diszesebb épület emelkedett, mely mai napig is fenn áll.

Az uj templom, melyhez boldog emlékezetü báró Barkóczy László megyés püspök 100 forinttal, ezenkivül tetemes értékü anyaggal, a nemes város pedig 20,000 téglával járult, 1844. deczember 1-én avattatott fel Bali Mihály esperes által.

1854-ben lelkészlakot is épittetett a gyülekezet

melyhez városunk hatósága ismét tetemes összeggel járult.

Az országos törvény által szentesitett autonomiát az 1859-ben kibocsátott rendelet fel akarta függeszteni; ez ellen azonban az egyházmegye erélyesen tiltakozott.

1869-ig a lelkészlak egyik utczai szobája szolgált tantermül, egyik udvari szobája pedig tanitói lakásul. Ezen állapot tovább türhető nem lévén elhatároztatott a tőszomszédságban levő Ravasz-féle ház megvétele s 1869-ben 5000 forintért meg is vétetett. Ez használtatik jelenleg is tanitó és harangozó lakásul, utcza felőli része pedig tanteremmé alakittatott át.

1876-ban a templomban diszes orgonát állitottak fel; utána következő évben pedig órát tetemes költséggel; a hivők száma 130-ról 2300-ra emelkedett s a temető rendezése is befejeztetett. Ezek a székesfejérvári ev. ref. gyülekezet fejlődésének főbb mozzanatai rövid vonásokban.

Az iskola a népoktatást szabályzó törvény rendelkezéseinek nem felelt meg, azért 1881. május 8-án tartott presbyteri gyülésben egyhangulag elhatároztatott egy uj iskola épitése; kimondatott, hogy az egyházi alapitványok is az épitésre fordithatók, a hiányzó összeg pedig közadakozásból fog fedeztetni. Ámde egy a kivánalmaknak megfelelő iskola épitése 7000 forintba került s az alapitványok csak 2000 forintot tettek ki, az adakozás is csak gyéren folyt; mig végre a temetkezési egylet kezdé meg az adakozást, felajánlván 1000 forint tőkéjét az épitésre. Ez buzditólag hatott s igy az épitést 1884. április hóban meg lehetett kezdeni. Az épület 1884.

szeptember havában befejeztetett s szakértők által felülvizsgáltatván, miután minden tekintetben megfelelt a szerződésnek, átvétetett. A felépitéshez nagyobb összeggel járultak: A székesfejérvári temetkezési társulat, a ref. convent az egyházi közalapból, Székesfejérvár szab. kir. város, székesfejérvári takarékpénztár, a fejérmegyei takarékpenztár, Szőgyény Marich Géza, Szüts Sándor, Molnár Béla, Molnár Lajos, Balog Lukács és neje, Szalai Péter és neje, dr. Varga Zsigmond, Bóné Géza, Pálffy Károly, Márkus Antal, Magyar Sándor, id. Dörömbözi Ferencz, feloszlott székesfejérvári dalkör, Nagy István, Takács Bencze, Piski László, Kenessey Amália és Vilma, Bodis György, özvegy Maller Pálné, Borsányi Endre, Piski Eszter, Cserna József és neje, Danóczy József és neje, Lőrincze Elek, Csősz, Káloz, Soponya, Igar, Lepsény, Aba ref. egyházak, Gáncs Jenő helybeli ev. lelkész stb. a többi számos adakozó nevei az egyház emlékkönyvében jegyeztetett fel. Ez rövid története az ev. ref. iskola felépitésének, mely két tágas tantermével évtizedeken keresztül ki fogja elégiteni a tanügy kivánalmait.

A gyülekezetben 1825-ik évtől 1836-ig mint káplánok és administratorok szolgáltak a következők: Takács József, Pécsvárady Gergely, Szikszai Pál, Cserki István, Kálmán Ádám. 1836-ik év után lelkészek voltak: Horváth Mihály, Bóza Sándor, Móricz János, Kutasi Pál, Kálmán Károly, Vida Lajos, Szücs János, Parrag Ferencz, Nagy István, Soós Károly, Csonka Károly, Hegedüs János, Balogh Sándor, Tatay Imre.

Az ev. ref. egyház, mely kezdetben 130 lélekből alakult, jelenben a 2000, kétezer lélekszámot

közel 2 száz lélekkel tulhaladó hiveket számlál tagjai között.

Allandó tanitó és kántor állomás 1837-ik évben létesült. Voltak ugyan előző időben is segédtanitó czim alatt müködő egyének az egyházközségben; de a gyülekezet anyagiakban gyenge ereje csak később fejlődött annyira, hogy a tanitó hivatala állandositható lett.[1])

Az ágostai hitvallásu evang. egyház.

Az 1852-ik évben kezdett szervezkedni és folyamodott a városi hatósághoz külön temetőért; az 1853. év okt. 27-én a temetőhely az egyházközség részére ki is jeleltetett. 1854—1860-ig mint Vár-Palota filiája oda járt ünnepelni s évenként kétszer a palotai lelkész a helyi reform. templomban tartott istentiszteletet. 1860-ban elemi iskolát állitott, első tanitója 1860—1866-ig Poszpiszl Károly volt, ki a hit igéjének hirdetésére is meghatalmazást nyert. 1869-ben lett anyásitva s 1873-ban imaházát felavatta Karsay Sándor superintendens. Németh Károly felavatott lelkész mint káplán müködött 1866—1869. és mint rendes lelkész 1869—1877-ig. 1877-ben Gánes Jenő mint nagy-geresdi lelkész választatott az egyház által rendes lelkészszé, ki 20 év óta most is itt müködik. A jelenben müködő lelkésznek sikerült a Németországból bevándorolt iparosokat teljesen megmagyarositani, ugy hogy jelenben az isteni tisztelet nyelve kizárólag magyar.[2])

---

[1]) Pálfy Károly ügyvéd ur egykori felolvasása nyomán.

[2]) Nagytiszteletü Gánes Jenő lelkész ur szives közlése után.

Az izraelita hitközségek.

Az 1839—40-iki országgyülés 29. tcz. értelmében a királyi városok kapui megnyiltak a zsidóság előtt. Fejérvárott — hol még a török uralom alatt is laktak zsidók, birtak állami bérleteket, kereskedtek stb. — a fenti törvényczikk életbeléptetése után azonnal több család telepedett le, községgé alakult, rabbit választott, iskolát nyitott, s különösen Zipser Mayer rabbinuskodása és vezetése alatt, ki szellemi képzettségénél fogva is kiváló ember volt, rendezte magát. Nem volt ugyan a 40-es évek elején még imaháza, s igy az isteni tiszteletet Stern Gáspár házában tartották. Bár 1846-ban megakarták a felső városi „Szarvas"-hoz czimzett házat szerezni, hogy azt imaházzá átalakitsák, de a közbejött 1848, — melynek erős hatása arra inditotta a fejérvári lakosságot, hogy a zsidókat kiüzzék, megakasztá a czél kivitelében, a kiknek különben nagyobb bajuk sem vagyon sem életben nem történt. Az imaház épitése tehát elmaradt, de kibérelték Kapi József házát, s átalakitották imaházzá. E közben Gugenheim rabbinuskodása sok viszálykodásnak volt okozója, s midőn 1861-ben a birtokvételjogot megnyerték, a folyton egyenetlenségben levő zsidó községben megérett a különválás óhaja. A küzdelemben feledhetlen érdemeket szerzett magának Wertheim Salamon, a ki hitközsége ügyeinek kezelésén kivül a vármegyénél is mint bizottsági tag — különösen a pénzügyi kérdésekben elismerésre méltó tevékeny részt vett. 1863-ban két részre oszoltak a fejérvári zsidók s az egyik rész az orthodox, a másik a neolog hitközséggé

alakult, mindegyik épitvén magának diszes imaházat, az utóbbiak pedig szép iskolát is.

Rabbinusok: 1842. Pillitz Dániel, 1843. Zipser Mayer, 1858. Gugenheimer József, 1867. Kohut Sándor, 1889. Steinherz Jakab.[1])

Vaniniézefek.

A püspöki papnövelde.

Már e kötet 204-ik lapján emlitettem, hogy a Karmelita rend eltörlése után az üresen maradt kolostor és templom a püspöki megye papnöveldéjének használatára fordittatott, mely intézet Milassin Miklós püspök buzgóságának köszöni létét. Azon időben ugyanis, mikor a püspökség alapittatott, a megye nem kapott seminariumot, hanem a lelkészi pályára készülő ifjak más seminariumokban nyertek oktatást. Aggasztotta ugyan e körülmény a lángbuzgalmu első püspököt, Sélyei Nagy Ignáczot, de mert a megye szervezete, beosztása tevékenységét egészen igénybe vette, nem rendezett birtoka pedig a kellő áldozatot meghozni nem engedte, a papnövelde létrehozása egészen Milassinra maradt, a ki több éven keresztül sajátjából tartá fönn azt, látta el élelmezéssel az ifjakat és előljárókat azon 3000 forint összegen kivül, melyet a püspöki szék alapitásáról szóló okmány értelmében évenkint e czélra adni köteleztetett.

Hozzájárult később a káptalan, egyes előkelő világiak, valamint a megyei papság, s azon hétezer

[1]) Lásd Dr. Steinherz Jakab „A székesfejérvári zsidók történetét. 1895.“

és nehány száz forint subventióval, melyet a vallásalap ád, biztositva van az intézet fennállása.

A seminarium püspöki intézet lévén, természetes, hogy a főigazgatás mindig a megyés püspök joga; helyettese ma Prifach József káptalani nagyprépost; ügyeit egy igazgató — ma Majer Károly kanonok, egy aligazgató, ez idő szerint Krencz Ignácz, ki az intézet gazdászati részét vezeti, egy tanulmányi felügyelő, most báró Gudenusz Ervin, és gyóntató atya, Scheirich Antal kezelik, a tantárgyakat pedig egyik mesterkanonok Szuborits Jenő, az intézeti előljárók, dr. Klaucz György és Szalay Hubert adják elő.

A cziszterczi rend nyolcz osztályu r. k. főgymnasiuma.

Hogy mikor vette át a cziszterczi rend e gymnasiumot, s minő viszontagságokon ment keresztül, már azelőtt, elmondtam a „Közoktatás“ czimü czikkben.

Van ez intézetnek önképző köre, melynek müködése egyik tanár vezetése alatt az irodalom gyakorlati mivelése és szavalásban nyer kifejezést; van segélyző-egylete is, melynek alapjához b. e. Simor János bibornok herczegprimás 1000 frttal, Rónay Jáczint 100 frttal járult.

A szellem, melyben a tanári kar az ifjuságot oktatja és neveli, elismerésre méltó, minthogy a vallásosságot a hazafisággal egyesiti és ezt amannak alapjára fekteti. Az előadások mindenkor imával kezdetnek s végeztetnek; a római kath. ifjak a szent gyónás és áldozásban többször részesülnek, a zord időszak kivételével naponként templomba mennek, testületileg

pedig részt vesznek a körmeneteken, királyunk és királynénk születése és nevenapján tartatni szokott ünnepélyes isteni tiszteleteken.

Igazgató: Pallér Kelemen. Tanárok: Alaghy Dezső, Hamzus Gellért, Ereky Alfonz, Kolonics Lipót, Szilágyi Jenő, dr. Vass Bertalan, Kalocsay Alán, Czapáry László, Wolf Ágoston, dr. Horváth Cyrill, dr. Kapossy Endre, Reiszer Ottó, Hang Dániel, Madarász Flóris. Gymnasztika, rajz- és zenetanárok: Müller József, Takáts Ferencz, Kneiffel Ferencz.

A m. kir. állami főreáliskola.

Történetét jeles készültséggel megirta Borostyán Sándor tanár, „A székesfejérvári reáliskola története 1854—1894.“ czim alatt. Benne el van mondva történelmi hüséggel mind az, a mi az iskola keletkezése, fejlődése, tanrendszere, tanárainak müködésére vonatkozhatik. Minélfogva itt csak azt jegyzem fel, hogy kezdetét vette mint két osztályu alreáliskola 1854-ben, három osztályu lett 1859-ben, négy osztályu 1871-ben, államilag segélyzett öt osztályu 1872-ben, hat osztályu 1873-ban, hét osztályu 1882-ben, végre 1883-ban állami főreáliskolává lett, a mikor is jun. 27-én Trefort Ágoston minister az iskolát a várostól átvette. Ekkor kapta a mai diszes uj épületet is, eddigelé a belvárosi pleb. ház tőszomszédságában levő ugynevezett Font házban voltak összeszoritva tantermei.

Igazgató: dr. Kuthy József. Rendes tanárok: Aujezdsky Adolf, Bakos János az I. B. osztály főnöke, Borostyán Sándor, Exner Győző a III. A) osztály főnöke, Farkas Antal, Gáspár Károly a VI.

osztály főnöke, Háhn Adolf a III. B) osztály főnöke, Homolya István, Illés Gyula értekezl. jegyző, Klincsek József a II. B) osztály főnöke, Koronczy Imre a II. A) osztály főnöke, Skopál István a IV. osztály főnöke, Szukovszky Mihály a VII. osztály főnöke, Téri József az V. osztály főnöke, Wolff Béla az I. A) osztály főnöke. — Helyettes tanárok: dr. Garda Samu, dr. Kovács Zoltán. — Hittanárok: K. Horváth István r. kath. áldozár, Borsos István, Gáncs Jenő, dr. Steinherz Jakab, Fáhn Mór. — Tornatanárok: Exner Győző, Klincsek József, Magó Károly. — Iskolaorvos és az egészségtan tanára: dr. Árokay Antal. Zenetanár: Hermann Ede.

Kereskedelmi akadémia. Igazgató: dr. Faludi Miksa. — Tanárok: Schmidt Rajmund, Kunos Gyula, dr. Hermann Sándor, Pék János, Szabady József, Vértes József. — Hitoktató: K. Horváth István.

Alsófoku kereskedelmi iskola. Igazgató: dr. Faludi Miksa. — Tanárok: Vértes József, Pék János, Kunos Gyula, Szepessy Géza, Schmidt Rajmund.

Polgári leányiskola. Tanitók: Alföldi Lipót, Krasznopolszky Ida, Macskássy Rózsa, Szepessy Géza, Námessy Etel. Gondnok: Pálffy Károly.

Belvárosi négy osztályu elemi fiuiskola. Tanitók: Rainiss Mátyás, Takáts Ferencz, Szabó János, Szirbek József. — Gondnok: dr. Kuthy József.

Belvárosi négy osztályu elemi leányiskola. Tanitók: Csesznek János vez. tanitó, Ullreich Anna, Takács Ferenczné, Szeib István. — Kézimunka tanitónők: Csesznek Jánosné, Ónás Anna. — Az ismétlő iskolában tanitanak ugyanazok, a kik a mindennapiban. Gondnok: Pálffy Károly.

Palotavárosi I. ker. három osztályu vegyes iskola. Tanitók: Lánger János vezető tanitó, Gyurtsik Márton, Hoffer Lajos. Tornatanitó: Hoffer L. Rajztanitók: Lánger János, Gyurtsik M. Kézimunka tanitónő: Kárnik Lenke. Az ismétlő iskolában tanitanak: Hoffer Lajos, Gyurtsik Márton. Gondnok: dr. Fanta Adolf.

Palotavárosi II. ker. négy osztályu vegyes iskola. Tanitók: Vida Dezső vezető tanitó, Sváb Kálmán, Katerinka István, Magó Károly. Rajztanitók: Sváb Kálmán, Magó K. Tornatanitó: Katerinka István. Az ismétlő iskolában tanitanak: Magó Károly, Katerinka István, Sváb Kálmán. Kézimunka tanitónő: özv. Tóth Józsefné. A méhészet tanitója: Vida Dezső. Gondnok: Nagy Ignácz.

Tóvárosi négy osztályu vegyes iskola. Tanitók: Sólyom Lajos vezető tanitó, Bogárdy Antal, Weisenfeld János. Rajztanitók: Bogárdy Antal és Weisenfeld János. Tornatanitók: Bogárdy A., Gremsperger Pál. Az ismétlő iskolában tanitanak: Bogárdy Antal, Gremsperger Pál, Weisenfeld János. Kézimunka tanitónő: özv. Stojkovics Péterné. Gondnok: Dieballa György.

Vizivárosi négy osztályu vegyes iskola. Tanitók: A vezető tanitói állás betöltetlen. Ideiglenes vezető tanitó: Rainiss Ferencz, tanitanak még: Jungvirth Simon, Nyéki Jenő, Dénis Béla. Rajztanitók: Dénis Béla, Nyéki Jenő. Tornatanitók: Jungwirth Simon, Nyéki Jenő. Kézimunka tanitónő: özv. Bardon Józsefné. Az ismétlő iskolában tanitanak ugyanazok a kik a mindennapiban. Gondnok: dr. Károlyffy Nándor.

Olaj-utczai négy osztályu vegyes iskola. Tanitók: Eördögh Mihály vezető tanitó. Almássy Ferencz,

Hang Mária, Lanzerich Antal. Rajztanitó: Hang Mária. Tornatanitó: Lanzerich Antal. Az ismétlő iskolában tanitanak ugyanazok, a kik a mindennapiban és Almássy Ferencz. Gondnok: Kovács István.

Zámoly-utczai három osztályu vegyes iskola. Tanitók: Pausch Ráfael vezető tanitó, Auerbach Gábor, Werger Tamás. Rajztanitó: Auerbach Gábor. Tornatanitó: Werger Tamás. Kézimunka tanitónő: Kontsek Katalin. Az ismétlő iskolában tanitanak ugyanazok, a kik a mindennapiban. Gondnok: dr. Kövesy István.

Öreg-utczai három osztályu vegyes iskola. Tanitók: Óváry Varga Dániel vezető tanitó, Velinszky Ferencz, Knőbel Elemér. Rajztanitó: Knőbel Elemér. Tornatanitó: Velinszky Ferencz. Kézimunka tanitónő: özv. Angeli Józsefné. Az ismétlő iskolában tanitanak: Velinszky Ferencz, Knőbel Elemér. Gondnok: Tóth István. — Helyettesitő tanitó: Wagner Antal osztálytanitó.

Hitoktatók: A római katholikus vallásu tanulók részére: Peék Gyula, Kis Arisztid, Vég Anzelm és a városi káplánok. A helvét vallásu tanulók részére: Salamon K., Bódiss I. Az ágost. vallásu tanulók részére: Gáncs Jenő. A gör. kel. vallásu tanulók részére: Despotovics János. A neol. izr. vallásu tanulók részére: Krausz Márk. Az orth. izr. vallásu tanulók részére: dr. Schmideg Lajos.

Alsófoku ipariskola. Tanitók: Gyurtsik Márton, Szabó János, Szirbek József, Pausch Ráfael, Hoffer Lajos, Sólyom Lajos, Szabó István, Weisenfeld János, Nyéki Jenő, Almásy Ferencz, Takács Ferencz, Vida Dezső, Wagner Antal. Gondnok: Tóth István.

Városi rajztanoda. Tanitó: Vecsery Lajos, Gondnok: Aujezdsky Adolf.

Mindezen polgári-, elemi-, ipar- és rajziskolák igazgatója Gőbel János György.

A Ferencz József nőnevelő-intézet.

Létét királyhegyi Farkas Ferencz székesfejérvári nagyprépostnak köszöni, a ki ő Felsége iránti hódolatból az ő nevére is czimezte.

Székesfejérvárnak e nagylelkü fia, ki minden nemes és magasztosért lángolni tudott, felfogva azt, hogy a nőnem vallásos nevelése mily áldást és üdvöt áraszt a családra, társadalomra és az egész emberiségre, 30 ezer forint tőke hagyományozása és 20 ezer forint értékü háza átadásával alapitotta meg ez intézetet. Farkas Ferencz ezen alapitásához a város is hozzájárult azon 5000 forinttal, melylyel az intézeti épület egyik szárnyát kiépiteni segitette, sőt kötelezte magát a felszereléshez is 6272 forinttal, fentartásához pedig évi 440 forinttal járulni. Azonban ezen összes terheket átvette Farkas Imre megyés püspök, megtéritvén a városnak is az épitésre tett 5000 forint költségét, sőt bővitette a nemeskéri Kiss Sándor alapitványából a Zuber-féle ház megvételével, és igy az intézet kizárólag a püspök rendelkezése alatt állónak nyilvánittatott. Mely kölcsönös egyesség a helytartótanács által 1865. jun. 21-én 47,762 sz. alatt helybenhagyatott.

Nagy áldás ez a város életére; azért legyen áldva az alapitó emléke, legyenek hódolattal tisztelve a nevelést kezelő hölgyek, a Paulai szt. Vinczéről nevezett szatmári apáczák, kik szeretetreméltó bánás-

módjuk, erényeik és tudásuk által messze vidékek lánykáit édesgetik mindenki által felkarolt és közelismerésben részesült intézetükbe. Az alapitó levelet teljes szövegében közlöm XLVIII. Okl. alatt.

Az intézet személyzete: Igazgató: Szuborics Jenő kanonok. Főnöknő: Matkovszky Paula. Sororok: Várföldi Irén, Doleschal Editha, Szitás Pongratzia, Steiner Hyaczinta, Mayer Viola, Signer Hirlanda, Kresnyák Anselma, Tamáss Konradin, Medve Materna, Kronavics Albertin, Kalmár Adelinda. Benlakó világi tanitónők: Ebner Erzsébet, Óváry Julia. Bejáró tanárok és tanitónők: Kalocsay Alán cziszterczi r. áldozár és főgymn. tanár, Hang Dániel cziszterczi r. áldozár és főgymn. tanár, Aujezdsky Adolf főreáliskolai tanár, Vida Dezső főtanitó, Leéb Erzse, Námesy Mária. Hittanár: Scheirich Antal, b. Gudenus Ervin seminăriumi tanárok. A növendékek száma 460.

A megyei kórház.

Az utolsó nemesi felkelés pénztárában megmaradt 1600 forintról a megyei rendek ugy rendelkeztek, hogy jövőre felállitandó kórház alaptőkéjéül szolgáljon; e csekély tőke néhai Eklér József és Zuber Pál urak által hosszu évek során át oly hiven kezeltetett, hogy 50 év leforgása után 1863-ik évben 26,700 forintra szaporodott; az akkori megyei királyi biztos Gradwohl Ede, kinek személyiségére minden elfogulatlan egyéniség méltánylólag emlékezik, magát a megye hajdani rendjei akaratja teljesitésére jogosultnak, sőt kötelezettnek érezvén, e felett az ily

intézet szükségessége napról-napra kiáltóbb lévén, annak életbeléptetését magában elhatározta, de a tőkét még keveselvén annak szaporitására minden czélszerü eszközök felhasználására magát eltökélte, s igy a megye mindennemü lakosságát körlevelek által adakozásra szólitotta, tánez- s szépmüvészeti előadásokat rendeztetett, a büntetési pénzeket e pénztárba fizettette stb., melyeknek eredménye lőn, hogy 1865-ik év szt. Iván hava 12-én e pénztár 40,851 frt 13 krt mutatott fel; — a főadakozók voltak: Farkas Imre megyés püspök 1000 frt, a fejérvári káptalan 500 frt, székesfejérvári takarékpénztár 500 frt, b. Sina Simon 500 frt, idősb Batthyány István gr. 400 frt, a lángi gróf Zichyek 200 frt, Gradwohl Ede m. k. biztos 200 frt, a müvészeti előadásokból 570 frt 20 kr., a a sármelléki járásból 336 frt 67 kr., csákváriból 379 frt 96 kr., bicskeiből 714 frt 73 kr. gyült be. Midőn a gyüjtés jó eredménye már mutatkozott, Haáder Pál elnöklete alatt a terv kidolgozására egy bizottmány lévén kinevezve, ez azt találta, hogy ha még házhelyet is kellend vásárolni, középszerü mérvü kórház sem lesz felállitható, azért ajánlá, hogy a hajdani megyei hetes előfogati háznak — Comissariatica — e czélrai fordithatása lenne kieszközlendő, mi a helytartótanács által megengedtetett.

Városi kórház.

Adatokat róla hijában kértem. Gondnoka: Laufenauer Antal.

Városi árvaház.

A Paulai szt. Vincze irgalmas növérek vezetése alatt, a kik valódi önfeláldozással nevelik és oktatják

az árvákat, a kiknek javára ez intézet alapitásához néhai Kaiser Sándor orvos 30 ezer, id. Felmayer István 8 ezer, Simor János herczegprimás 100 ezer, Edling Rudolf görczi érsek hagyománya pedig 11 ezer forinttal járult.

Egyletek és intézetek Székesfejérvárott.

Székesfejérvári takarékpénztár. Igazgatósági elnök: Gróf Cziráky Antal. Igazgatósági alelnök: Dr. Fanta Adolf. Igazgatóság: Bierbauer János, Dieballa Gy., Herczeg Ignácz, Karl József, Pick Ignácz, Tóth Aladár, Töltényi Antal. Vezérigazgató: Kaltenecker Márton. Pénztárnok: Ráder Sándor. Titkár: Lauschmann József. Ügyvéd: Dietrich Szilárd. Könyvelő: Wildenauer János. Segédkönyvelők: Kovács Miklós, Rupp K., Csapó István, Ruff Béla. Gyakornok: Weber Károly.

Fejérmegyei takarékpénztár. Elnök: Gróf Zichy Nándor. Igazgatók: Felmayer Károly, Molnár Béla, Sommer Mór, dr. Szüts Andor, Wertheim Ármin. Titkár: Hübner Károly. Főkönyvelő: Pfinn István. Pénztárnok: Pete Dani. Ügyvéd: Vértessy József. Könyvelő: Vaigl Imre. Segédkönyvelő: Takáts Dezső. Gyakornokok: Bottka Zoltán, Szalay Károly.

Székesfejérvári kereskedelmi bank. Elnök: Gróf Zichy Nándor. Alelnök: Karl József. Vezérigazgató: Pápai Nándor. Pénztárnok: Almássy János. Főkönyvvivő: Szilágyi Imre. Könyvivő: Belák Ferencz. Gyakornok: Almássy András.

Székesfejérvári takarék- és előlegtársulata az I. ált. o. magyar tisztviselő egyesületnek. Elnök: Csekő Lajos. Pénztárnok: Gánes Jenő.

Székesfejérvári kölcs. segélyző-egyl. Elnök: Havranek József.

Székesfejérvári kölcs. népsegélyző egylet. Elnök: Tóth Aladár.

Vörösmarty-kör. Elnök: Gróf Zichy Jenő. Igazgató: Vértessy József. Háznagy: ifj. Kováts Pál. Könyvtárnok: Kolonits Lipót. Pénztárnok: Pfinn István. Titkár: Szapári László, dr. Schlammadinger Jenő. Ügyvéd: dr. Lauschmann József.

Székesfejérvári katholikus kör. Védnökök: Steiner Fülöp dr. megyés püspök, Zichy Nándor gróf, Esterházy Miklós Móricz gróf. A kör összes tagjainak száma 1050.

Székesfejérvári egyházmegyei r. k. tanitó-egyesület. Alakult: 1883. év jun. 20., van 180 tagja. Védnök: dr. Steiner Fülöp megyés püspök. Elnök: Majer Károly kanonok, egyházmegyei főtanfelügyelő.

Kath. néptanitók székesfejérvári egylete. Elnök: dr. Kuthy József. II-od elnök: Gőbel János György. Alelnök: Csesznek János.

Fejérmegyei tanitótestület. Örökös tiszt. elnök: Gőbel János György. Elnök: Szirbek József. Alelnökök: Magó Károly, Pesznecker J.

Belvárosi kisdedovoda. Tiszteletbeli elnök: Drucker József. Alelnök: Gremsperger István apátplebános.

Palotavárosi r. k. kisdedovoda. Védnök: Huszár Károly kanonok. Elnök: Nagy Ignácz. Alelnök: Gremsperger István.

Szt.-Imréről czimzett tóvárosi r. k. ovoda. Elnök: Alaghy Dezső. Alelnök: Gróf Festetich Bennó.

Szt.-Józsefről czimzett felsővárosi r. k. ovoda. Védnök: Prifach József nagyprépost. Elnök: Tamás Vilmos plebános. Alelnök: Wéber Károly.

Fejérmegyei gazdasági egyesület. Elnök: Gróf Zichy Nándor. 2-od elnök: Gróf Cziráky Antal. Alelnökök: Kenessey Kálmán, Kégl György.

Fejérmegyei és székesfejérvári méhészegylet. Elnök: Töltényi Antal.

Székesfejérvári jótékony nőegylet. Védnöknő: Szögyény-Marich Julia.

Izr. nőegylet. Elnök: Klein Józsefné.

Izr. krajczár-egylet. Elnök: Deutsch Ignáczné.

Székesfejérvári reform. jótékony nőegylet.

Fejérmegyei és Sz.-Fejérvár városi történelmi és régészeti egylet. Elnök: Báró Fiáth Miklós. Alelnök: Károly János.

Székesfejérvári korcsolyázó-egylet. Tiszteletbeli elnök: Gr. Zichy Jenő. Elnök: Kempelen Imre. Alelnök: Reé István.

Székesfejérvári polgári lövészegylet. Főlövészmester: Kempelen Imre.

Székesfejérvári honvéd-egylet. Elnök: dr. Éder József. Alelnök: Gánóczy Flóris.

A székesfejérvári kereskedelmi társulat. Alelnök: Pápay Nándor.

Székesfejérvári kereskedelmi csarnok. Elnök: Grünfeld Jakab. Alelnök: Reinitz Lipót.

Székesfejérvári polgári olvasókör. Elnök: Szőgyényi Marich Géza, cs. és kir. kamarás.

Tóvárosi olvasókör. Elnök: Báró Fiáth Miklós.

A palotakülvárosi olvasókör. Elnök: Nagy Ignácz. Alelnök: Greizinger Márton.

A felsővárosi olvasókör. Elnök: Tóth Aladár. Alelnök: Weber Károly.

Székesfejérvári rabsegélyző-egyesület.

A székesfejérvári keresk. akadémia Kisfaludy-önképzőköre.

A főgymnázium ifjusági önképzőköre.

Székesfejérvári iparos ifjuság önképző-köre. Fővédnök: Seidel Lajos. Védnök: sz.-fejérvári ipartestület. Tb. elnök: Rainiss Mátyás.

Székesfejérvári kath. legényegylet Elnök: Gremsperger István.

Székesfejérvári polgári dalkör. Védnök: Kempelen Imre.

Déli vasut műhely-munkásainak férfi-dalegylete. Elnök: Németh István.

Sz.-Fejérvári iparosifjuság önképzőkörének „Testvériség“ dalárdája. Karnagy: Jámbor Zsigmond.

Székesfejérvári ipartestület. Iparh. biztos: Nagy Ignácz. Elnök: Schlammadinger Alajos. Alelnökök: Boros Sándor és Gyurkovits Alajos.

A székesfejérvári ipartestület betegsegélyzőpénztára. Elnök: Schlammadinger Alajos. Alelnökök: Boros Sándor és Gyurkovits Alajos.

A székesfejérvári ipartestület segélyző-pénztára. Elnök: Schlammadinger Alajos. Alelnök és pénztárnok: Havranek Antal.

Székesfejérvári ker. betegsegélyzőpénztár.

A székesfejérvári kath. főgymn. segélyző-egyesülete.

Első székesfejérvári betegsegélyző-egylet. Elnök: Herczeg Ignácz. Alelnök: Grünfeld Jakab. II-od elnök: Sommer Mór.

Székesfejérvári I. polgári betegsegélyző és temetkezési pénztár. Elnök: Meizer András. Alelnök: Zombai János.

Szt.-István temetkezési társulat. Védnök: dr. Steiner Fülöp m. püspök. Elnök: Gremsperger István. Alelnök: Langer János.

Főreáliskolai segélyző-egylet.

Chevra-Kadischa szent testvéri egyesület orth. izr. Elnök: Singer Ede.

Chevra-Kadischa szent testvéri egyesület neol. izr. Elnök: Pick Ignácz.

Vasuti személyzet temetkezési egylete.

Szt.-Donátról czimzett temetkezési társulat. Elnök: Csáder Ferencz. Alelnök: Pfinn József.

Czipész-ipartársulat temetkezési egylete.

Székesfejérvár és vidéke sütők ipar- és temetkezési társulata.

Kőmivesek és kőfaragók temetkezési társulata. Elnök: Csáder Ferencz. Alelnök: Pénzes Imre.

Ácsmű-iparosok temetkezési egylete.

Magyar szabók ipartársulata.

Mézeskalácsosok és viaszgyertyakészitők ipartársulata.

A székesfejérvári czipész ipartársulat. Elnök: Polgár Antal. Alelnök: Szalay János.

Csizmadia ipartestület, mint ipartestületi szakosztály. Elnök: Czövek Károly. Alelnök: Berkhammer József.

Csizmadia segédek egylete.

Szürszabók és kalaposok egyesült ipartársulata.

Bognár, esztergályos, kaskötő és nyerges egyesült ipartársulat.

Az egyesült lakatos, bádogos, rézmüves, rézöntő, puska- és késmüvesszak ipartársulata.

Tobak-szattyán ipartársulat.

Székesfejérvári szinházi részvény-társulat. Elnök: Gróf Zichy Jenő. Alelnök: dr. Varga Zsigmond.

Szinpártoló-egylet.

A színügy.

A székesfejérvári színészet történelme visszamegy a mult századba. A város polgársága a török kiüzetése után tulnyomólag német volt s ennek megfelelőleg színészete is német, részint Pestről, részint Ausztriából jöttek hozzánk német színészek, kik az adott körülményekhez képest iparkodtak a közönség müélvezetét kielégiteni. A városi levéltárban nagy számmal meg vannak az előadott darabok jegyzékei, mert azon időben az előadások előtt be kellett mutatni a hatóságnak a szinpadra kerülő darabok jegyzékét s csak a felsőbbség jóváhagyása után lehetett azokat szinre hozni. A német színészet még e század elején is müködött itt. Hogy azonban a szini előadások, hol tartattak, valamelyik vendéglőben, vagy külön épületben, mely e czélra épült, biztosan ezuttal megállapitani nem tudom.

A magyar színészet — a mint a nemzeti szellem hazánkban emelkedni kezdett — csakhamar gyökeret vert városunkban. Ennek főtámasza és pártfogója a vármegye volt, a vármegyei közgyülési jegyzőkönyvekben már a mult század végén előfordult a szinügy segélyezése. A megye folyton anyagilag támogatta a hazai színészetet s koronkint küldött segitséget az országban müködő magyar színészeknek.

Az 1811-től 1818-ig terjedő idő alatt Pestmegye ujitott felhivására a fővárosi állandó szinház felépitéséhez megyénk is nagyobb összegekkel járult, de midőn látta, hogy az ügy uj stádiumba lépett s már a meghasonlott megyék arról vitatkoztak: „Pesten vagy Miskolczon legyen-e a szinház felállitva?“ lelkes

felhivást intézett területe lakosaihoz, melynek eredménye az lett, hogy a szinészet egy időre Székesfejérvárott állandósittatott.

A megye czélja tulajdonképen az volt, hogy a szinészetet három évre biztositja s itt otthont alapit neki. E czél sikerült is. Fejérvármegye lelkes közönsége a szinügy támogatására 1818-ban 21,963 frtot gyüjtött össze a megye területén közadakozás utján, 1819-ben 7755 frtot, 1820-ban 7610 frtot.

Az adakozók között, kik magukat három évre kötelezték, megtalálják az összes megyei fő és közép nemességet, valamint a fő és alpapságot. A megyei levéltár adatai szerint a következők voltak az adakozók és pedig a főrendekből:

Gróf Zichy, gróf Győry, gróf Schmidegg, gróf Lamberg, báró Luzsenszky, gróf Eszterházy, gróf Brunszwik, báró Rudnyánszky, gróf Festetich, gróf Pejacsevich, gróf Brigido, báró Perényi, gróf Nádasdy, gróf Batthyány.

A közép nemességből: Salamon, Zlinszky, Marich, Bajzáth, Kolozsváry, Eklér, Szüts, Hajós, Polymperger, Domokos, Huszár, Kiss, Nedeczky, Kenessey, Balassa, Jablonczay, Kutas, Pázmándy, Rédl, Mészöly, Kocsi-Horváth, Petrás, Ritter, Galinger, Heinrich, Károly, Gily, Jankovich, Gyürky, Hainrikfy, Hollósy, Simonsics, Torkos, Tóth, Jankó, Roboz, Horváth, Rosty, Töltésy, Kazay, Boronkay, Boncz, Paczona, Borovszky, Lehoczky, Kreskay, Pribék, Nagy, Szixty, Magyari Kósa, Kapuvári Németh, Bezerédy, Végh, Ürményi, Sárközy, Vörös, Pap, Szluha, Zuber, Zsigray, Soós, Somogyi, Simonyi, Podhorszky, Vancsay, Schwalm, Germanetz, Fiáth, Csapó, Perczel, Andrássy, Berényi, Cseh, Hetyey,

Roboz, Haader, Letenyey, Modrovich, Madarász, Horhy, Gundly, Dőry stb. családok tagjai.

A községek közül: Csoór, Inota, Iszka-Szent-György, Bogárd, Tácz, Szabad-Batthyán, Kis-Keszi, Füle, Polgárdi, Káloz, Velencze, Vaál községek.

A papság közül adakoztak: Doboz János pentelei plebános, Funtek László adonyi plebános, Szombathelyi József csákvári plebános, bicskei esperes, dinnyési prépost (Vajky György), Frideczky Ferencz kanonok, Kauth György sárosdi plebános, Simonyi prépost, Szabó József kanonok, Horváth János veszprémi kanonok (később fejérvári püspök), seregélyesi pap, Majer József (felsővárosi) plebános, Mészáros kanonok, Vajky György dinnyési prépost, Dréta apát, gymnasiumi director, Sárkereszturi plebános, Farkas Imre (később fejérvári püspök).

Városi polgárok közül: Róde András polgármester 500 frt, Hübner János 300 frt, Say István 30 frt.

A magyar szinügy ezen anyagi támogatását még fényesebben megvilágitja az az általános lelkesedés, mely a vármegyéhez intézett egyes levelekben, s a mit itt különösen közlésre méltónak tartok, gróf Zichy Károlynak a ma élő gróf Zichy Pál és gróf Zichy nep. János urak atyjának levelében nyilatkozik. Valóban fényesen tükrözi ez vissza a nemzet közhangulatát a magyar szinügy iránt.

Tekintetes Karok és Rendek!

A nemzetnek milyen diszére válik és mily fényes következésekkel bir a honi nyelvnek kipallérozására tett iparkodása Európa nagyobb részének példájából valóban világosan láthatjuk, hogy több ide tartozó elősegitő módok közül a nemzeti játékszini intézetek

nagyobb figyelmet érdemelnek köztudományra vagyon, de tudva vagyon az is, mennyire az egy Nemes Fejérvármegye az anyanyelvünknek kipallérozását Fejérvárott felállittatott nemzeti játszó szin által előmozditott s más több érdemes Privatusnak számos nemes megyéknek sikeretlen eddig tett fáradságait még az által is teljesitette légyen, hogy az eddig csak német társaság által elfoglalt és méltatlanul nemzeti játszó szinnek neveztetett pesti theatrumban minden jelenlévőnek teljes megelégedésével, a nemzeti társasága által magyar játékoknak előadását végbevitte és igy a hazánknak fővárosától (sajnosan mondom) eddiglen elzárt anyanyelvünket diszesen ismét abba bevezette, és buzgó hazánknak különös örömére annak közönségesitését eszközölte, valamint az a Karoknak e végett tett számos áldozatjait teljes hálaadással nem csak magam, de késő maradékaim nevében is megköszönöm ugy a mint eddig is, ezen szent czél teljesitését esztendőnként igért s mint a nemes megyében mint más e végett buzgósággal biró vármegyékben megadott segedelemmel előmozditani szoros kötelességemnek tartottam, ugy a jövendőre is e végre való készségemet ajánlom. Kelt Pozsonban bőjtmáshavának 1-ső napján 1821-ik esztendőben alázatos szolgája gróf Zichy Károly m. k. [1])

Az igy megalakult hazai intézményt a vármegye közönsége az ő megbizottjai által házilag kezelte, a szinészeket fizette, a ruhatárt, könyvtárt s a diszleteket maga szerezte be, az évi kezelésről a számadásokat a vármegye közgyülése vizsgálta át. A szintársulat a magyar szinészet legjobb erőiből állott.

---

[1]) Megyei levéltár. Fasc. I. Nr. 189—1821.

A társulat főigazgatója volt Kolossváry Pál megyei főszolgabiró, pénztárnoka Nagy Ignácz megyei főpénztárnok és a diszletek igazgatója pészaki Bajzáth György megyei aljegyző, a társulat művezetői Horváth József és Komlossy Ferencz szinészek valának.

A társaság czime volt: „Székesfejérvári nemzeti játék szini társulat.“ A társulat tagjai voltak Bányai József, Demény József, Éder György, Farkas János, Horváth József, Kárpenszki János, Király János, Komlossy Ferencz, Kőszeghy Alajos, Murányi Zsigmond, Nagy Mihály, Nagy István, Szilágyi Pál, Balogné Tengler Erzsébet, Bányainé Csepregi Katalin, Horvátné Hetey Eszter, Kántorné Engelhart Anna, Murányiné Lefevre Teréz, Nagyné Tulipán Rozália. Ezek voltak a rendes szereplők, sugó Jósa János, gyermekszerepekre Eder Tóni és Tercsi, szinmester Király János, segéde Borki József, öltöztető asszony Karpenczkiné, szini pénztáros Obermayer Péter városi hadnagy, a zenekar 16 tagból állott, melynek igazgatója Hahner Zakariás volt. Az imént emlitettekből állt 1818-ban az első rendes társulat. A jegyzői és inspiciensi hivatalt — mint az 1819-ben kiadott „Magyar Theatromi Zsebkönyvecske“ közli — „serény iparkodással vitték Nagy Mihály és Szilágyi Pál.“

Az igy szervezett társulat a megyei és városi közönség nagy támogatása mellett müködött. Különösen a vármegye közönsége, melynek arisztokrácziája, de főleg középosztálya, az ugynevezett középnemessége, nemcsak ezerekkel járult a szinészet állandósitásához — közadakozás utján gyüjtvén össze a megye a szükséges pénzt, — de a szini előadásokat is látogatta s igy is járult a fentartási költségekhez.

A vármegye tehát épen akkor, mikor még a magyar színészet mostoha gyermek volt az ország ban — annak támogatásával nagy érdemeket szerzett. A székesfejérvári szinház azon kivül, hogy nemzeti színészetünknek Toldy Ferencz szerint is „hatalmas és nem muló lendületet adott," arról is nevezetes, hogy megnyiltával Kisfaludy Károly drámai munkássága függ össze, ki művei nagy részét a fejérmegyei szintársaság számára irta, mely azokat itt is, Budapesten is, valamint Pozsonyban 1825-ben a honatyák előtt első mutatta fel a nemzetnek.

A szintársulat előadásait nemcsak Székesfejérvárott tartotta, hanem miután a megye által szerveztetett, a megye területén is tartott, bár ritkán, szini előadásokat; igy 1819. évi augusztus 15 én Mohán Bajzáth György, a társulat igazgatójának birtokán, mely község savanyuviz-forrásánál mulatóhely is volt, rendezett előadást, a közel és távol vidéki arisztokráczia, nagyszámu megyei és városi közönség jelenlétében. „Gróf Valtron" tábori érzékeny játék 5 felvonásban adatott és pedig szabad ég alatt. Részt vettek ezen előadásban az ország akkor legjobb szinészei, köztük szinmüvészetünk történetében nevezetes szerepet vivő Kántorné asszony. Az előadás, mint a számadások is igazolják. igen fényes volt, maga a tüzi játék 78 frt 51 krba került, mi az akkori viszonyok közt tetemes kiadás lehetett. A játékban részt vettek a katonaság, 8 megyei hajdu. A felhasznált patronok 33 frtba kerültek, a katonaság kiszállitása pedig 86 frt 30 krba. Az összes bevétel 1003 frt 2 krt tett ki. Ily előadások később 1820-ban is tartattak.

„A fejérmegyei szintársulat" az ország más vidé-

keire is elrándult, volt a fővárosban, azonban megtartotta czimét s ezen czim alatt utazta be koronkint az ország nagyobb városait.

A szinészet három évi állandósitása ugyan lejárt, azonban a megye még azontul is majdnem tiz évig nemcsak szellemileg de anyagilag is gyámolitotta, még a távolban is.

1828-ban a nekik átengedett ruha és könyvtárral ismét vándorutra indultak szinészeink és néhány megye pártolása s Kisfaludy Sándor főigazgatása alatt a fejérmegyei czimét elhagyva „Dunántuli szinjátszó társaság“ czim alatt látogatták sorba a pártfogoló megyéket, mig nem Abauj vármegye pártfogása alatt 1830-ban Kassa lett 3 évre állandósitott telephelye a nemzeti szinészetnek. Innen látogattak el a szinpad jelesei a fővárosba, hol őket Döbrentey szerződtetvén, mindaddig maradtak, mig a felépült állandó nemzeti szinházba 1837-ben át nem költöztek.

A hazai szinészet az imént előadottak szerint tehát épen akkor részesült városunkban a kellő támogatásban, midőn legnagyobb szüksége volt arra, azonban ne gondoljuk azt, hogy azontul a mindinkább magyarosodó város, ugy a hazafias szellemü megye később megvonta volna támogatását, ellenkezőleg a szinészet mindenkor a megérdemlett pártfogásban részesült nálunk, később midőn a nemzeti szellem mindinkább nagyobb tért hóditott hazánkban, a szinügynek folyton támasza volt a város. A harminczas években, ugy a negyvenes években is. Az ötvenes években pedig méginkább hazafias szolgálatot teljesitvén — a szinészet itt mindig kedvező talajra talált. Hazánk nem egy első rangu müvésze itt kezdte később fényes szini pályáját.

A szini előadások e század huszas éveiben ugy látszik a Kossuth-utczai Győri-féle házban levő régi szinházban tartattak, a mely ház ekkor Polimperger-Pálmafy családé lévén, azt a szini előadások számára ingyen átengedte, s e szinház nem egy első rangu müvész első felléptének volt tanuja. Az ódon berendezésü épület azonban 1873. évben bedült, de már ekkor le voltak téve alapkövei a székesfejérvári közönség hazafias áldozatkészségével épült uj szinháznak, mely 1874. év augusztus 22-én nyilt meg ünnepélyesen; a szinház megnyitási ünnepélyén közremüködtek a nemzeti szinház elsőrangu szereplői élükön Jókai-Laborfalvi Rózával, ki fényes szinipályáját e város régi szinpadán kezdte meg, sőt bucsu felléptével itt is fejezte be.

Szinügyünk fényes pályát futott tehát meg s jelenleg is mindenkor a közönség hazafias támogatásával halad.[1])

A város érdekesebb pontjai.

Bél Mátyás is emliti, hogy a belvárost három utcza szeli át, és ez a három utcza ma is megvan, megszakitva természetesen a városháztere által. Ezek az utczák a mai „Kossuth-utcza“, „Szent-István-utcza“, és a „Régi-megyeház-utcza“; folytatása levén az elsőnek a „Nádor-utcza“, másodiknak az „Iskola-utcza“, a harmadiknak a „Jókai-utcza.“ Ezekhez járult ujabb időben az „Uj-ut.“ A terek legdiszesebbje a „Vörösmarty-tér“, melynek ligetében Vörösmarty Mihály érczszobra hirdeti a „Szózat“ irójának,

[1]) Az érdekes adatokat Dr. Hattyuffy Dezső szivességéből közlöm.

a magyar költők királyának, halhatatlan emlékét, körülvéve ujabb épitkezésü diszes házakkal, a honnét aztán lenyulik délnek az egykori „Ujváros“ ma

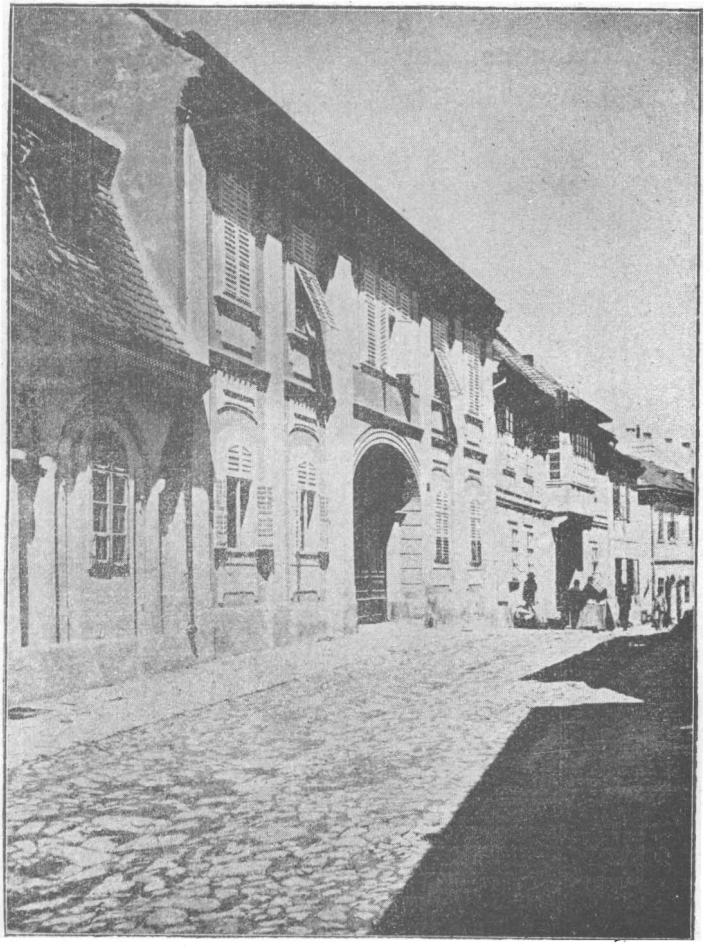

A régi megyeház-utcza.

„Égett-város“ nevü legtágasabb utcza az evangelikus reformátusok templomával, s még küljebb a márványtáblával jelzett Horvát István születési házával.

A „Megyetér“ az 1814-ben épült kétemeletes vármegyeházzal, püspöki papnövelde, Ferencz József nőnövelde épületeivel s több szép magánházzal. A városháztere, körülvéve a Szőgyény-Marich házzal, Felmayer örökösök, belvárosi plebánia ház. Szent-Ferenczieк temploma és kolostora, püspöki palota, gróf Zichy család háza, városház és a városi takarék-

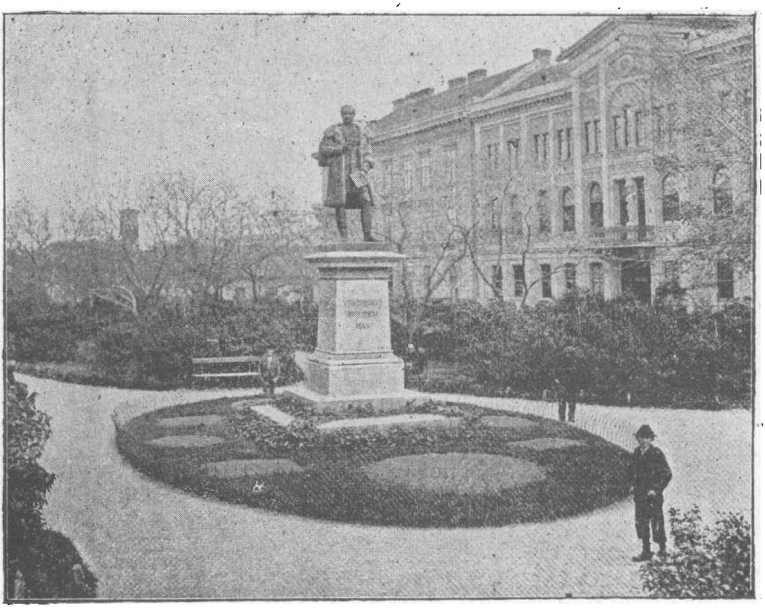

Vörösmarty-tér a költő szobrával.

pénztár épületeivel. A negyedik tér a „Vásár-tér“ a vár és felsőváros között, a mely térnek egy részén kínálkozik kellemes sétára a szomszéd háztulajdonosok bőkezüségéből ültetett Zichy liget azzal a pavillonnal, melylyel gr. Zichy Jenő a székesfejérvári kiállítás után a várost megajándékozta. A vásár-tér nyugoti sarkán áll a gr. Zichy család tulajdonát

képező „Magyar király“ czimü szálló, erkélyes és oszlopos homlokzatával, északról pedig a m. kir. honvédtiszti pavillon emelkedik ki, most egyike a tér szebb épületeinek. Megemlitendő még a felső városi templom-tér, jó izlésre való ültetvényével. A ki pedig a régi Fejérvárból akar valamit látni, az megtekintheti azt a várfalmaradványt, mely a püspöki kert végét határolja el a mélységben levő s egykor mocsarat képező magánkertektől.

A közönség üdülése és szórakozására is kinálkoznak egyes helyiségek. Egyik a hajdan „Kizling“

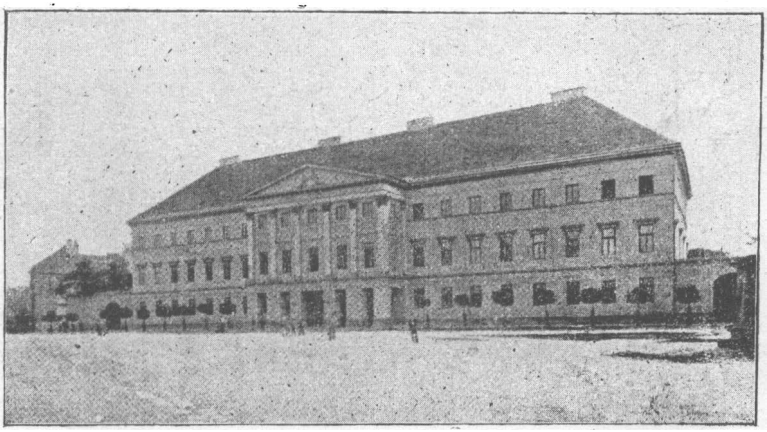

A vármegye háza.

kertnek nevezett „Rózsás kert“ a „Lerf kerttel“, az amabban levő czélszerüen berendezett gőz-, kád- és szabadfürdőkkel, melyektől távolabb északra áll az ujabb alkotásu közfürdő. Valamint a városban levő Tóth-féle fürdőház, gőz-, kád- és zuhanyfürdőkkel.

Ugy régisége mint kiváló vizéről nevezetes a

felsővárosi „Király-kut“, s neve is arra vall, hogy a régi királyok itt lakásakor nyerte nevét. Nagy emeletes épület veszi körül, s vize fölülmulja a város összes kutja vizének jóságát. Bizony nagy szüksége volna a város közönségének már végre-valahára artézi kutakra vagy vizvezetékre. Fiáth Miklós báró főispán és Dieballa György urak el is követtek minden lehetőt,

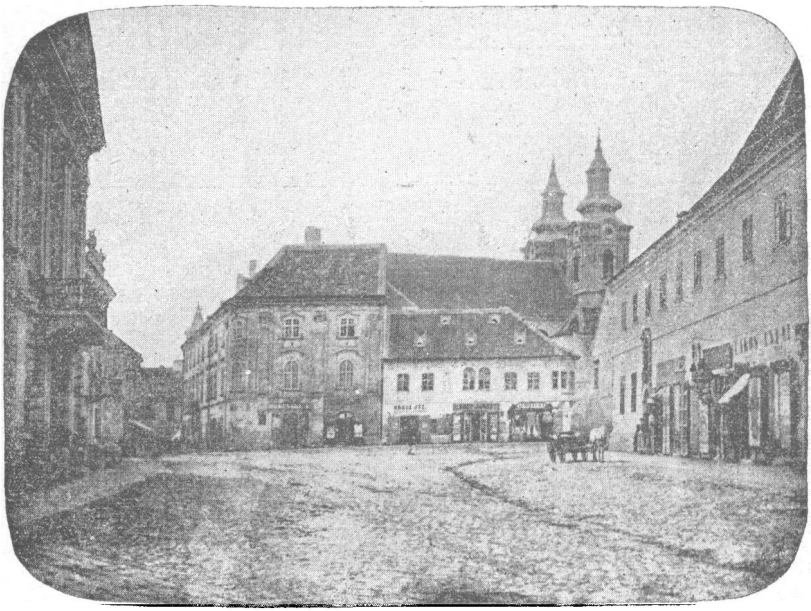

A városház tere.

hogy vizvezeték létesüljön és Révy mérnök közbejöttével fedeztek is fel elég gazdag forrást, de az ügy azért egy lépéssel sem ment a létesülés felé. Szegednek van már két artézi kutja. Szegedet már az első megjutalmazta azzal a megbecsülhetetlen eredménynyel, hogy a halálozás harmincz százalékkal kissebbedett.

Van légszeszvilágitásunk, mely a részvényesek kezéből egy idegen társulat tulajdonába ment.

A város határát ma már több vasuti vonal metszi át. Ilyen a Déli vaspálya, az ő tágas állomásával, melyben központosulnak a veszprém—kisczelli, a győri, az adony-szabolcsi és munkában levő sárbogárdi vonalak is.

A „Déli vasut“ állomása közvetlen szomszéd-

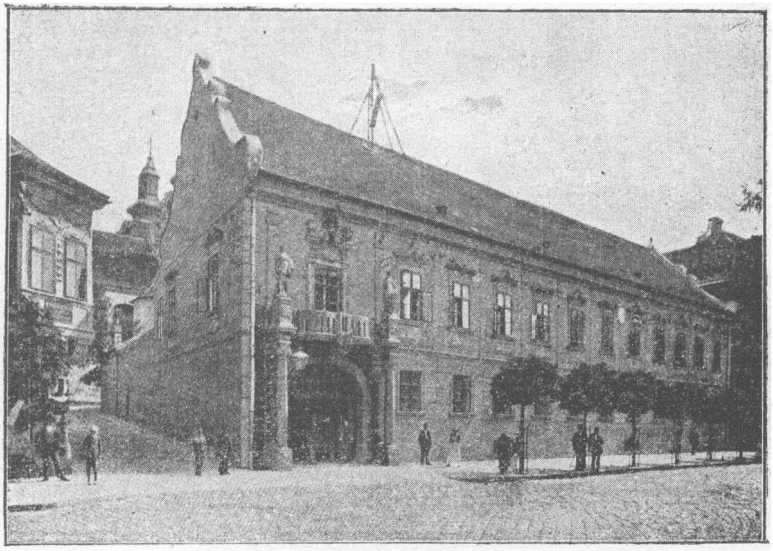

A város háza.

ságában áll az „Allami méntelep“ több száz ménnel, melynek parancsnoka Komposcht alezredes és alantosai intézik kiváló szakértelemmel a felügyeletet, és a mének kiosztását az egész Dunántulra. A budai uton pedig terjednek el a város által ajándékozott telken s a vármegye közönsége által közel 700,000 forint költséggel épitett „József főherczeg“ nevü lovassági

laktanya épületei, gyönyörü emeletes tiszti pavillonnal, két lovardával, számos legénységi- és istállóhelyiségekkel, melyeknek összesége Rózsa Ferencz és társai fejérvári épitészek munkáit dicséri.

A laktanyától délre épitette az állam a Javitóintézetet, czélszerü és tapintatos berendezéssel, melynek vezetése, igazgatása, az ifjak erkölcsi oktatása Krajcsek Soma igazgató, Janny Ferencz hitoktató és a többi tanitó buzgalmát hirdeti.

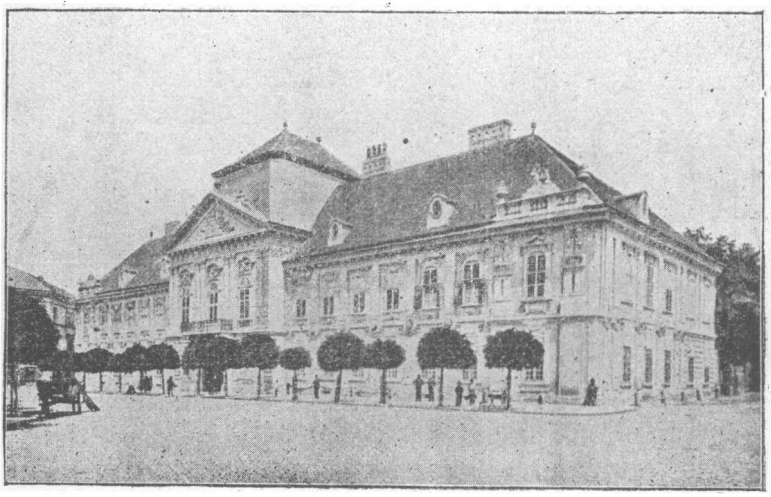

A püspöki palota.

Mit irjak a városi laktanyáról, a közös hadseregbeli gyalogság elhelyezéséről? Ennek nálunk nagyon szomoru története van. — Az elhelyezés nyomoruságos, az állapot már türhetetlen volt. A hadtestparancsnokság tehát elvont innét egy részt a teljes létszámból. A város ezt zokon vette, felség folyamodványnyal élt. Igért uj kaszárnyát. A város küldöttsége, mely a kérvényt vitte, hogy nagyobb sulya

legyen, igénybe vette még az agg országbiró személyes csatlakozását is. A küldöttséget kegyesen fogadta a Felség nemes szive, és föl is emelte a katonaság létszámát. De a város nem váltotta be adott szavát, kompromitálta magát is, meg Szőgyény-Marich László országbirót is. A többség egy kieszelt memorandumban azt mondta, hogy „nem épit kaszárnyát.“ És igy a gyalogság csekély rész kivételével ismét eltávozott.

Ez a mi kaszárnya ügyünk szomoru története.

A felsővárosi serfőzőgyár, mely Peuser Frigyes tulajdona, valamint a nagy terjedelmü Schmid-féle ugyszinte a város tulajdonát képező téglagyárak felemlitése után befejezésül csak a Felmayer István örököseinek tulajdonát képező karton festő gyárról szólok még. A ki már megnézte ez iszonyu terjedelmü helyiségeket, gőzgépeket, száritókat, festő mintákat és betekintett a gyár vegyészeti mühelyébe a ki hallotta a gépek morgását, látta a száz és száz munkás hemzsegését, a legizlésesebb s minden rendü és rangu vidékekre és országokra szóló gyári termékeket, a ki látta a társzekereken hozott fehér vásznakat és az elszállitott festett kelmék nagy halmait, a készlet raktárait és látta egykor az elhunyt id. Felmayer Istvánné anyai gondossagát, figyelmét, hogyan bánt ő a munkásokkal, hogyan főzött, hogyan tálalt nekik, hogyan vagdalta maga a pecsenyéket, gondolt egészségükre, családjukéra stb stb. az elmondhatja, hogy a gyárak ilyen példányképe kevés létezik széles ez országban.

Hirlapirodalom.

Székesfejérvárott a hirlapirodalom megteremtése e század második felére esik. Az alkotmányos élet beköszöntével életre kelt nálunk is a hirlapirás. Egyes hirlapok meginditására már a huszas évek elején tétettek kisérletek, de a megvalósulás — valószinüleg a kellő támogatás hiánya miatt — nem sikerült. Az uttörő munkát Tóth István Fejérvármegye főszámvevője kezdette meg. Az 1863-ik évben ugyanis „Borász Csarnok“ czimmel a szőlőmivelés és borkezelésre vonatkozó szaklapot inditott meg. E lap körülbelül két éven keresztül jelent meg.

A „Borász Csarnok“ megszünése után az 1871-ik évig nem jelent meg hirlap városunkban.

Az 1871-ik év elején Forster József székesfejérvári lakos a városi hatósághoz 863. szám alatt kérvényt adott be, melyben kéri tudomásul venni, hogy helyben egy társadalmi lapot indit meg. A lap „Székesfehérvár“ czimmel Forster József szerkesztése mellett Klökner Péter kiadásában meg is jelent. Forster József azonban még ez évben megvált a szerkesztéstől s helyét Diettrich Szilárd ügyvéd foglalta el. Diettrich után Udvardy Géza, majd dr. Pete Zsigmond lett a szerkesztő. Pete Zsigmondot dr. Hattyuffy Dezső majd végül Boross Mihály követte a szerkesztői tisztségben. Boross Mihály szerkesztése alatt a lap 1879-ik év végén megszünt.

1872-ik évben ugyancsak Forster József 1555. sz. alatt bejelentette a városi tanácsnak, hogy „Fejér-

megyei Közlöny“ czim alatt társadalmi hetilapot indit. A lap tényleg meg is indult, s körülbelül egy évig meg is jelent.

Az 1873-ik évben Modrovits Ignácz megyei árvaszéki ülnök illetve főlevéltárnok Horváth Imre társszerkesztővel „Vértesalja“ czimmel inditott társadalmi lapot.

1874-ik évben dr. Seidel Pál pátkai plebános „Nevelészet“ czimü lapot szerkesztett és adott ki, mely körülbelül egy évig jelent meg.

Ugyancsak az 1874-ik évben inditott lapot dr. Persz Adolf reáltanár is. A lap czime „Székesfehérvári Figyelő“ volt.

Szintén 1874-ik évben Számmer Imre helybeli könyvnyomda tulajdonos 3625. sz. a. „Egyesült Közlöny“ czimü hirlap megindítását jelentette be a városi tanácsnak.

Az 1874-ik év végén a „Vértesalja“ és a „Székesfehérvári Figyelő“ egybeolvadt s 1875-ik évben „Székesfehérvár és Vidéke“ czim alatt előbb dr. Persz Adolf majd 1875. junius 1-től kezdve Csitári Kálmán kiadótulajdonos szerkesztése alatt jelent meg. Csitári Kálmánnak 1882. évi junius 27-én bekövetkezett halálával a lap tulajdonjoga Csitári G. Emilre szállt, ki egyszersmind a lapnak 1895. évi deczember hó 20-ig felelős szerkesztője is volt. 1895-ik évi decz. hó 20-án a laptulajdonosi jog a helyben alakult „Politikai hirlap-kiadó részvénytársaság“-ra ruháztatott át. A szerkesztést Lipcsey Lajos vette át, ki után Stojanovits Jenő volt a lap szerkesztője.

1877-ik évben Láng Sándor 2524. szám alatt bejelentette a városi tanácsnál, hogy „Viszhang“

czimmel heti lapot indit. A lapból 20—30 szám meg is jelent, de azután pártolás hiányában megszünt.

1879-ben Számmer Imre kiadásában s Prém József szerkesztése alatt mint az 2301. szám alatt a városi hatósághoz bejelentve lett „Székesfehérvári kiállitási képes hetilap“ indult meg, mely azonban néhány hónapig tartó megjelenés után megszünt.

1879-ben Boross Mihály nyugalmazott kir. járásbiró „Székesfehérvári Hiradó“ czimmel inditott lapot s e czim alatt jelent meg 1887-ig, ekkor a „Fehérvári Hirdető“ czimet vette fel. Szerkesztők, illetőleg lapfelügyelő bizottság tagjai voltak: Boross Mihály, dr. Balassa József, Gara József, S. Szentirmay Geyza, Vurm Adolf stb.

1881-ik évben Bánhidy Károly 8765. szám alatt bejelentette a városi hatóságnál, hogy „Szabadság“ czim alatt társadalmi hetilapot indit meg. E lap 1895. évi junius hónapban szünt meg. Szerkesztői voltak: Pongrátz Béla, S. Szentirmay Geyza, Magocsi Béla, Gáspár Imre, Számmer Imre, Zeley Imre és Gily Ede. A „Szabadság“ czimü lapnak az 1884-ik évben „Igazmondó“ czimmel melléklapja volt.

1881-ik évben Zelei Imre „Fejérvári Szemle“ czimmel szerkesztett lapot.

1882-ik évben Heyder Ödön „Patchouly“ czimmel hetilapot adott ki, mely azonban pár szám megjelenése után megszünt. Hasonló sors érte a Gara József és Érdi R. Róbert szerkesztése alatt 1884-ik évben meginditott „Magyar Hölgy“ czimü lapot is.

1883-ik évben Számmer Imre „Hirmondó“ czimü hirdetési lapott adott ki. Ugyanezen évben Dömény József „Népfutár“ czimmel nyomatott városunkban lapot.

1884-ik évben 3881. szám alatt Zelei Imre bejelentette a városi tanácsnál, hogy „Fejérmegyei Lapok“ czimmel társadalmi hetilapot inditott meg, mely azonban körülbelül másfél évi fennállás után megszünt.

1884-ik évben Krécsy Károly „Keresztény Népujság“ czim alatt inditott lapot, de fél év mulva megszünt.

1885-ik évben „Repülő Lapok“ czimmel jelent meg lap.

1886-ik évben 11193. sz. a. Naszluhácz Ödön városi tb. aljegyző jelentette be a tanácsnak, hogy „Székesfehérvár és Fejérmegye“ czimmel lapot inditott. Rövid fennállás után ez is megszünt.

1889-ik évben Huszár Károly kanonok „Hunyady Mátyás“ czim alatt egy társadalmi lapot adott ki, mely előbb Budapesten Bagó Mártonnál, később Székesfejérvárott Csitári K. és társa nyomdájában lett nyomva.

1892-ik évben Szőcs Géza szerkesztése alatt indult meg a „Fejérmegyei Közlöny“ mely körülbelül két évig jelent meg.

1892-ik évben inditott lapot „Országos Közlöny“ czim alatt Zelei Imre, mely azonban alig egy hónapig tartotta fent magát.

1893-ik évben 8667. sz. a. Singer Ede bejelentette a „Balaton“ czimü lap megindítását.

1894. indult meg a „Fehérmegyei Napló“ politikai hirlap Kovách István főszerkesztő és Bonitz Ferencz felelős szerkesztő szerkesztése alatt. Kovács István csakhamar megvált a szerkesztőség kötelékéből, Bonitz Ferencz szerkesztette a lapot. Bonitz Ferencz

távozása után Barabás Albert majd Németh Ödön lett a szerkesztő.

1896-ik év február hóban indult meg Tóth Artur szerkesztése alatt a „Székesfehérvári Hirlap“ czimü politikai hetilap.

Az élczlapok tekintetében sem volt hiány, volt idő, hogy hetenkint kettő is jelent meg, czimük a következő: „Szajkó“, „Darázs“, „Hódvilág“, „Scorpió“, „Paprika Jancsi“, „Kacsa“, „Bolond Miska“, „Hári János“ stb.[1])

Vármegyénk területén szintén jelennek meg lapok. Igy Gyúrón Vasadi Balogh Lajos szerkesztése alatt a „Magyar Földmives“ czimü gazdasági szaklap, és Moóron a „Moór és Vidéke“ czimü társadalmi hetilap. Szerkeszti Reszler Jakab.

Nyomdászat.

A kultura fejlődésének egyik legerősebb tényezője a nyomdászat 1806-ik évben kelt életre Székesfejérvárott. Számmer Mihály Veszprémből I. Ferencz királytól latin szövegü szabadalom levelet kapott nyomda alapitásra. Számmer Mihály által létesitett nyomdát 1828-ik évben fia Számmer Pál vette át s azt halála napjáig, vagyis 1843-ig birta. Számmer Pál halála után özvegye, Számmer Pálné 1869-ig vezette az üzletet, mikor is átadta fiainak: Számmer Kálmán és Számmer Imrének. 1871-ik évben Számmer Imre megvált a családi nyomdától, s saját neve alatt ujat alapitott. A családi nyomda Számmer Kálmáné

[1]) A fenti adatok részint a városi hatóság iktató könyvei, részint pedig id. Szinnyey József muzeumőr szives értesitése nyomán állittattak össze.

lett, ki azt „Vörösmarty nyomda“ czim alatt a mai napig is vezeti. Számmer Imre 1894. junius 13-án elhunyt, azóta az üzletet özvegye Számmer Imréné vezeti saját házában.

1882-ik évben a „Székesfehérvár és Vidéke“ czimü hirlap akkori felelős szerkesztője és tulajdonosa Csitári Kálmán testvér öcscsével Csitári G. Emillel közösen „Székesfehérvár és Vidéke“ czim alatt nyomdát alapitottak, mely Csitári K. és társa illetőleg az alapitott czimmel Sas-utcza 14. sz. a. a „Kölcsönös segélyző-egyesület“ épületében mai napig is fent áll és azt Csitári Kálmánnak 1882-ben történt halála óta Csitári G. Emil törzstulajdonos vezeti.

Kálmán Károly jelenleg sóskuti plebános 1891-ik évben szintén rendezett be a Kaszárnya-utcza Győryféle házban egy kisebb szabásu nyomdát, de az alig fél évi fennállás után megszünt működni.

1885-ik évben Kaufmann Simon Kaszárnya-utcza 5-ik szám alatt rendezett be nyomdát, mely mai üzembe van.

1887-ben Singer Ede Nádor-utczai könyvkereskedő jelentette be a rendőrségnek mint elsőfoku iparhatóságnak, hogy üzletében gyors sajtót állitott fel.

1889-ben Márián György nyitott a Kaszárnya-utczában nyomdát, mely azonban az 1895-ik évben Budapestre helyeztetett át.

1894-ik évben Zelei Imre a „Szabadság“ czimü hirlap szerkesztője alapitott nyomdát a Jókai-utczában, mely nyomdát azonban 1895-ik év augusztus havában vétel utján Csitári G. Emil tulajdonába ment át.

Székesfejérvár és Fejérvármegye külföldéne.

Sokat tünődtem, vajjon azon országos események, a melyek Székesfejérvárott és ennek környékén, a megye területén, a város alapitásától kezdve a mai napig lejátszódtak, és a melyek az ő inditó okukat, ha nem is közvetlen, de közvetve mindenesetre Székesfejérvár különleges helyzetében, szék és koronázási, temetkezési és országgyüléseket tartó minőségében lelik, munkám melyik részében beszéljem el. Azon községek történetébe illeszszem-e be a csatározásokat, a melyek közelében azok vivattak? vagy Fejérvár történetéhez csatoljam. És abban állapodtam meg, hogy az összes kiválóbb eseményeket, habár nem is összefüggésben, mert ez lehetetlen is volna, de tagolva, a mint t. i. azok megtörténtek, időszerinti egymásutánban, a Székesfejérvár város belténete után mondom el. Felhasználom erre természetesen a jelesebb munkákat, t. i. dr. Pauler Gyula „A magyar nemzet történetét az árpádházi királyok alatt“ Szilágyi Sándor szerkesztette, továbbá Szalay-Baróthy „Magyar nemzet történetét“, Horváth Mihály, Szalay László, Engel János Keresztély, gr. Mayláth János, Fessler stb. történelmi müveit. És ez volt legfőbb oka annak is, hogy a „Vármegye történetébe“ bele foglaljam Székefehérvár történetét is, és ennek kapcsán röviden fölemlitsem az alábbi eseményeket. Egybe állitom pedig akkép, a mint azok az uralkodó házak korában csoportosulnak.

Árpádházi királyok kora. 1000—1301.

Kivel kezdhetném méltóbbal mint Szent Gellérttel, a ki ide jövén e város lakosa, Szent István munkatársa, fiának nevelője, azután Marosvár püspöke és a magyar hitélet első vértanuja lett, és a kinek szent ereklyéje egy részecskéjét szivem fölött hordom.

Az „arany bullának“ alkotmányunk „magna chartájának“ első pontja az, hogy évenkint Szent István király napján a magyar királynak, ha pedig őtet országos ügy vagy betegség gátolná, a nádornak kellett Székesfejérvárott az odagyült magyaroknak igazságot szolgáltatni. Oly régi volt e szokás, hogy 1222-ben már meg kellett ujitani. Szinte az arany bulla szavai szerint Szent István hozta be e szokást, azzal a különbséggel, hogy az ő idejében és 1083-ig nem aug. 20-ika, hanem aug. 15-ike, t. i. Nagyboldogasszony ünnepe volt az a nap, melyen a király Székesfejérvárott ezt a törvényszéket ülte. 1025. év táján jóformán országgyülést is tartott ő ez nap, mert összegyüjté maga köré az ország összes püspökeit, apátjait és a főembereket, hogy emelje a napnak fényét. A királynál tisztelgők között volt egy egyszerü szerzetes is, Gellért, a ki azért jött Magyarországba, hogy szentföldi utjára a királytól támogatást kérjen. Mór pécsi püspök és Anasztáz pécsváradi apát mutatták be őtet; és Mór püspök annyi dicsérettel halmozta el a jövevényt, hogy Szent István eltökélte magában, hogy Gellértet nem engedi elutazni, hanem megbizza fia nevelésével. Másnap hivatta Gellértet, megjelenésekor csókkal üdvözölvén nyájasan szólitá: „Isten hozott jó ember! Aldjon

meg téged az Isten itt és a másvilágon.“ Aztán kérte őt, hogy ne menjen a Szentföldre, előadta, hogy mennyi müködési tér kinálkozik neki itt az ő országában, mily nagy és üdvös eredménye volna, ha ő itten predikálásával a még pogányságban levőket megtéritené, az uj kereszténveket pedig hitükben megerősitené. Végre határozottan kijelentette, hogy nem ereszti el, és hogy egészen hazánkhoz füzze, azonnal kinevezte marosvári püspökké.

Annak kipuhatolására pedig, vajjon csakugyan oly jeles férfiu és olyan jó szónok-e az idegen szerzetes, mint a minőnek Mór püspök hirdette, a legjobb alkalomnak kinálkozott a beköszöntő Nagy Boldogasszony ünnepe. Gellértet bizta meg a király az ünnepi szónoklattal, befejezéseül a királyi törvényülésnek. És Gellért beszélt az emelvényről. Körülötte a király, a főpapok, az ország nagyjai és a népek ezrei hallgatják szavait, és lesik Konrád fejérvári prépost magyarázatát, a ki a latinul beszélő Gellért tolmácsolására vállalkozott. Beszédje tételeül a „Titkos jelenések könyvének“ e szavait választá: Egy nagy jel tünék fel az égen, egy asszony kinek öltözete vala a nap, lábai alatt a hold és fején tizenkét csillagu korona“ (XII. fej. I. v.) És kitört áradozó szivéből a Szüz Anyát magasztaló dicséret szava, és a karthausi névtelen szavaival élve, „a király előtt hol ott voltanak mind az magyari urak, oly nagy, jeles, szép és bölcs predikácziót tőn, hogy mindnyájan csodálkoznak vala rajta.“ Hogy melyik helyen tartatott e szent beszéd, nem irják az emlékek. Dr. Karácsonyi János [1]) azt állitja, hogy a már

[1]) Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest. 1887. 72. l.

fölépült basilikában; minthogy azonban a basilika csak Szent-István tetemeinek sirbatétele után szenteltetett fel, és igy abban isteni szolgálat előbb tartható nem volt, azt hiszem, hogy azon a dombon az Isten szabad ege alatt volt e fényes gyülekezet, a melyiken már a XV. században Sz.-Jakab temploma állt, ma pedig a belvárosi plebánia-székesegyház emelkedik.

Szent Istvánnak 1038. aug. 15-én Ó-Budán történt elhalálozása után, a mit neje, Gizella, ármányai csak siettettek, teste Székesfejérvárra szállittatott, eltakaritására roppant néptömeg gyült itt össze, melynek kesergő végtisztelkedése között arany koronával fején, fehér márvány koporsóban tétetett le az általa épitett s csak épen a temetés előtt felszentelt basilika sirboltjába.

Szinhelye volt a város 1041-ben azon pártországgyülésnek, mely Péter ellenében Aba Sámuelt választá királynak, valamint annak a jelenetnek is, a mikor Henrik német király 1044-ben a ménfői győzelem után Pétert ide kisérte. Fejérvár királyi fénynyel fogadta őket s a Nagyboldogasszony templomában a főemberek és a nép előtt megjelent Péter, és III. Henrik rá adta a királyi diszt, megfogta kezét és a királyi székbe vissza ültette. A következő évben azt is látta e város, hogy Péter Henriknek hüséget esküdött és magát évenkinti adófizetésre kötelezte. Gyászos végét azonban már a megyében érte el; ugyanis mikor az Endre mellett fölkelt nemzet ellenében Fejérvárott keresett volna a dunántuli várkatonaságban segitséget, a város pedig bezárá előtte kapuit, Mosonyba futott, hogy Henriktől kérjen támogatást, azonban eredmény nélkül tért

vissza, s midőn látván, hogy ellene cselt vetettek, németjeivel együtt Zámoly helység urának lakába vonult, s ott három napig kétségbeesetten védte magát. Minthogy azonban katonái a lázadók nyilai által elhullottak, maga elfogatott, megvakittatott s Fejérvárra vitetvén, itt rövid időre meghalt.

És az események viharában ismét föl merül Gellért Csanád szent életü püspöke.

Mikor a nemzet Szár László fiai Endre és Levente köré csoportosult, hogy Endrét trónra emelje, a német elleni boszu a kereszténység elleni gyülöletté fajult. Föltámadt a régi vágy az ősök vallása, a pogányság iránt. És a gyülölet ki is tört a kereszténység ellen, mely hiveitől oly sok áldozatot és önmegtagadást követelt. Valami Vatha nevü főember adta meg a jelt; pogány módra leberetválta haját, csak három csimbókot hagyott lefüggni, lóhust evett, és áldozott a régi isteneknek. És a nép körülvette Endrét és Leventét, mondá, hogy nem harczol értük, ha nem engedik meg, hogy az ország visszatérjen az ősei hitére, püspökök, papok megölessenek, a templomokat pedig romba dönthessék. Leventének tetszett a lázadás, pogánynyá lett. Endre hagyta történni azt, „hadd veszszenek“ mit most legalább még nem tudott megakadályozni, és a rajongó pogányság hozzá fogott a felforgatáshoz, a gyilkoláshoz. Minden keresztényt, papot, világit, férfiut és nőt, magyart és idegent, németet, olaszt, ha megkaphatták leölték. A keresztény elemek kezéből egy perczre kisiklott a hatalom, kiesett a kard, és majdnem ugy látszott, de csakis ugy látszott, mintha az ország és keresztény királya ismét vissza esnék a pogányságba.

Mindezekről ugy látszik értesültek Magyarország püspökei a kereszténység önfeláldozó védői. Köztük volt Szent Gellért, és a királyi koronázó városba, Székesfejérvárra siettek; mivel pedig Endre akkoriban még nem érkezett oda, négyen, u. m. Szent Gellért, Beszteréd, Bőd és Beneta elhatározták, hogy eléje mennek, hogy felemeljék szavukat a megtámadott kereszténység mellett. Velük ment Szonok nevü ispán is, valószinüleg Fejérmegye ispánja, és számos kereszténynép Székesfejérvárról. A mint az ember a Déli vaspályán utazva elhagyja a Tárnok és Érd közötti mély bevágást és megnyilik előtte keletről a Duna, északról a tétényi lapály, balra Téténytől egy zugban látható egy kis falu, fehéredő csinos szép templomával. Ez Diósd, a tétényi plebánia fiók-egyháza. Már a XI. században falu volt s temploma Szt.-Sabina tiszteletére volt szentelve. Szent Gellért és társai utjukba estére ide értek, és itt meg is háltak. Reggel, mielőtt a király elé indultak volna, szent misét akartak hallgatni. A nagy tisztelet, mely Szent Gellértet környezte, késztette a többi püspököt, hogy a szent mise bemutatását neki engedjék át. 1046. september 24-ike volt ez a nap. Ünnepies hangulatban, félelem és remény között jelent meg a keresztény sereg az isteni tiszteleten. Szent Gellért, mielőtt a szent mise bemutatásához fogott volna, kifordul a néphez és szivhez szóló beszédet tart neki Krisztus hitéről és annak jutalmáról az örök boldogságról. Beszédében mindinkább elérzékenyül, s végre könyekre fakadva igy szól hozzájok: „Testvéreim, püspöktársaim és ti hivek mindnyájan a kik itt vagytok, tudjátok meg, hogy mi ma a vértanuság koronájával a véget nem érő örömökre

Jézus Krisztushoz fogunk eljutni. Tudtotokra adom ugyanis nektek az isteni titkot, a mely az éjjel nekem kijelentetett. Láttam a mi Urunkat Jézus Krisztust az ő legszentebb anyjának, Szüz Máriának ölében ülve, a mint bennünket magához hivott s kezével az ő testének és vérének szentségét nyujtotta nekünk. Mikor pedig Beneta püspök járult hozzá, akkor vissza vonta Jézus Krisztus a szentséget, ő tehát ma nem részesül velünk a vértanuságban.“ [1])

Gellért püspök élet szentsége, hősi elszántsága, ki mikor kellett megmerte dorgálni Aba Sámuelt, sokkal ismeretesebb volt a keresztények előtt, sem hogy az ő szavaiban kételkedhettek volna. De azért nem ijedtek meg, sőt örvendeztek valamennyien, hogy előttük áll a vértanuság koronája. Egy sem fordult vissza Fejérvár felé, hogy életét megmentse, hanem mind készséggel engedelmeskedtek Szent Gellért felszólitásának, meggyónták büneiket, aztán pedig misét hallgatván buzgó imába mélyedtek, magukhoz vették az oltári szentséget. Igy elkészülve 8—9 óra tájban elindultak a Duna felé a pesti révhez. Szent Gellért erejét nem annyira a magas kor, hisz körülbelül 66 éves lehetett, mint inkább Istenért tett roppant fáradalmai s testének folytonos sanyargatásai egészen fölemésztvén nem birt a többiekkel gyalog menni, hanem kocsira ült s ugy ment a néppel az utolsó küzdelem elé. A pesti rév, a honnét Endre jövetelét várták, és a hova igyekeztek a mai Budapest belvárosi templom és a Rudas-fürdő között volt, ehez pedig az ut a mai Szent Gellért hegy és a Duna között levő keskeny csapáson vitt

[1]) Nagy Legenda XIX. fej. Batthyánynál 348—49. l. Dr. Karácsony J. id. m. 161. l.

keresztül. A pogányok hallván a keresztény csapat érkezését, Vatha vezetése alatt itt foglaltak állást. A hegy törékeny sziklái szolgáltatták a kődarabokat.

A mint tehát a fejérváriak a mai Szt. Gellérthegy tövéhez érkeztek, kőzáporral fogadják és rájuk rohannak a pogányok. A nagy legenda mondja, hogy rövid de egyenetlen harcz fejlődik ki közöttük, mely a keresztények leverésével végződött, azután megkezdődött a mészárlás. Ezrével hullottak el a keresztények, számukat csak a jó Isten tudja, nevük pedig csak az élet könyvében van feljegyezve. Bőd püspök mindjárt az első kőzáporban halálát lelte. Beszteréd is oly sulyos sebeket kapott, hogy azokban harmadnapra meghalt. Szonok, a főispán, lovastul a Dunába ugrott, s ugy látszott megmenekül, mert Murtamér nevü keresztfia csónakba ülvén megmentésére sietett. Föl is vette már csónakjába Szonok ispánt, de ennek vesztére, mert a parton álló pogányok dühösen kiáltottak reá s halállal fenyegették, ha Szonokot meg nem öli. Murtamér pedig elég gyáva volt és keresztapját, Szonokot, ott a csolnakban megöli.

A küzdelem és kegyetlenkedés azonban Szent Gellért meggyilkolásában érte el tetőpontját. Régi hagyomány tartja, hogy Szent Gellértet, ki folyton keresztet vetett üldözőire és imádkozott érettük, nem érték a kövek. Ez feldühösitette a pogányokat. Megfogják őt, egy kétkerekü kordéra kötik, a hegy tetejére vonszolják, s a dühöngők orditása között letaszitják a mélységbe. Egyik hegyes szikláról a másikra esik, s össze-vissza törve-zuzva hull le a Duna partjára. Ott lenn más pogányok várják, s mivel még piheg, lándzsával szurják keresztül szivét, majd megragadják s a fejét egy sziklához vágják. Koponyája

összetörik, agyveleje szétfrecsesen, kiomló vére pedig pirosra festi a hideg követ, s lelke felszált az örök Biró elé, hogy elvegye a vértanuság koronáját. Endre herczeg Beneta püspököt ugyan megmentette, de egyébként nem segithetett a bajon. Fejérvár város és Fejérvármegye közönsége ne feledkezzék el az eseményről, a melyben Szent Gellérten kivül legelső ismert főispánja, s vele számos városi és megyebeli lakos szenvedtek vértanu halált Krisztus hitéért; a hit és haza vértanui ők, habár a Martyrologiumban ismeretlenek is dicső neveik.

Csak három püspök maradt még életben.

Endre, ki mellől kidőlt Levente is, a pogányság legelső pártolója, midőn látta a veszélyt, melylyel egy részről a nemzet meghasonlása, másrészről pedig Henrik boszuja fenyegette, mindinkább megerősödött azon szándékában, hogy a kereszténységet visszaállitsa és az országban rendet csináljon. Székesfejérvárott tehát 1047. decz. 15-én a három püspök megkoronázta őt. Aztán fővesztés alatt megparancsolta a pártosoknak, hogy „kivetkőzvén a pogányságból, térjenek vissza a keresztény hitre és szabják magukat mindenben Szent István törvényeihez.“ [1]) A jövevény vendégek közül, kik megtudtak menekülni, ujra visszajöttek, sőt olyanok is, a kik Péterrel jöttek az országba, mint az a három sváb testvér, kik megyénkben nyertek telepeket s alapitották Gút helységet és a Guthkeled nemzetséget, ujra tekintélyre emelkedtek. Buzgóságában Endre azt is tette, hogy megvizsgáltatta Lenduin bihari püspökkel Péter hagyatékát és szorgosan olvassa a királyi előd iratait,

[1]) Thuróczy II. 45. l.

melyek a hátrahagyott egyes ereklyékre vonatkoztak, hadd tudja, mely szentek maradványai? Tihanyban Szt. Ányos tiszteletére kolostort alapitott, gazdagitván birtokokkal és a siófoki átkelővel stb.

Azonban meggyült a baja III. Henrikkel, a ki az országot hübéresévé tenni volt elhatározva, Endre pedig kész volt inkább az ország nyugalmát mintsem függetlenségét feláldozni. Kitört közöttük a háboru, Henrik 1051 nyár végével három hadosztályt vezetett Magyarországba, de cselt vetettek neki, beszoriták a Buda, Tata és Fejérvár között elterülő hegységek közé, és a kiéhezett, elcsüggedett németek elhányván vérteiket, vad futásnak eredtek, és az a sok eldobott vért adta a hegységnek a maig is fenmaradt Vértes nevet.

A vérteshegyi csatázás után Endre és fivére, Béla, kölcsönösen segiték egymást a haza ügyeinek rendezésében. És a mikor még Endrének gyermeke nem volt, igéretet tett Bélának a trónöröklésre nézve, a kinek két fia lévén, t. i. Geiza és László, az ugyis őtet illette. Azonban időközben Endrének is fia születvén, t. i. Salamon, igéretének teljesitéséről mit sem akart tudni. A fivér engedett s 1057. évben Fejérvárott tartott országgyülésen, melyen Béla herczeg is jelen volt fiaival, Géza és Lászlóval, teljes megegyezését adta a gyermek Salamon megkoronázására. Ez az országgyülés reánk nézve azért érdekes, mert ezen a gyülésen aláirt oklevél az első, mely Fejérvárott keltezettnek — Actum in Alba Regia — ismertetik; e gyülésen lett t. i. Radó nádor alapitványa megerősitve.

A következő évben meg is történt Fejérvárott

Salamon koronáztatása és pedig Béla és fiai jelenlétében.

Nem emlitem a cselt, melyet Endre Bélának a korona és kard közötti választás kinálásával vetett, sem a Tisza melletti vesztett csatáját Endrének, mely őt a tihanyi sirba vitte, inkább I. Bélára hivom fel a figyelmet, a kit győzelme a helyzet urává tett, és a ki a harcztérről azonnal Székesfejérvárra sietett, a hol Muglen Henrik krónikája szerint 1060. decz. 6-án meg is koronáztatta magát.

Főfeladatává tette rendezni az ország ügyeit. És meg is találta hozzá a formát. A vezérek korabeli községnek ujult meg az emléke, midőn a király hiradói szerte hirdették az országban, jőjjön minden faluból két-két élemedettebb ember, senior, előljáró a király tanácsába Fejérvárra. És mivel a nép örvendett, hogy itt a szabadság, és részt vehet a közügyekben, a parasztok és szolgák nagy sokasága kisérte a választottakat a székes városba. Olyan lehetett Szent István metropolisának képe ekkor, a minő volt Pesté, a mikor Szent Gellért és társai oda állottak a pogány tömeg elé. A nagy tömeg láttára most is megijedtek a püspökök és az urak, mert hisz könnyen hatalmába keritheti a várost. A nyers tömeget ugyanis nem a béke helyreállitása, hanem inkább a kereszténység szentesitette törvények lerázása lelkesitette. Szitotta a lelkesedést Vatha fia, János, mert ő volt a pogány párt feje, a ki számos táltost, javasasszonyt és varázslót gyüjtött maga köré. A nép előljárókat választott, a kiknek szószéket állitottak fából, hogy látni és hallani lehessen őket. Ezek az előljárók pedig követeket küldtek a királyhoz és az urakhoz a régi rettenetes igével: „Engedd apáink szokását,

hagyj bennünket pogányul élni. Megkövezzük a püspököket, kihányjuk a papok beleit, megfojtjuk a deákokat, a kik t. i. irni tudnak, felakasztjuk a dézsmaszedőket, lerontjuk az egyházakat, összezuzzuk a harangokat.“ Ennek hallatára busult a király, három napi gondolkodást kért és bezárkózott a város falai közé. Ez alatt pedig a nép előljárói emelkedett helyükről gonosz dalokat mondtak el a hit ellen és az egész nép örvendezve zugta: ugy legyen.

Béla nagyon ügyesen használta fel a három napot, összeszedte katonáit, és ezek megtámadták a tömeget, a lázitókat ledobták az emelvényről, néhányat megöltek, másokat elfogtak, megkorbácsoltak és igy öldökölve, korbácsolva, megkötözve nagy ügygyel-bajjal elfojtották a lázadást. Meg van irva, hogy a kereszténveknek szigoruan eltiltatott Vatha és János valamelyik atyjafiával házasságra lépni. Fejérvár körül, de az egész országban egyebütt is, még egy ideig háborgott a nyers elem. János egyik varázslóját, Rasdit, elfogta a király, börtönbe zárta, s ott tartá éhen, mig maga saját husát lerágta lábairól. Legtöbbet tett azonban maga a magyar társadalom, melybe már mélyen belevéste magát a keresztény vallás, s a magyarok, bár tévelyegtek a hitben, végre mégis a keresztény hithez csatlakoztak.

Az 1063. nyarán, alig két éves uralkodás után, elhalálozott Béla, fiai, Geiza, László és Lampert, azonnal követeket küldtek Salamonhoz, ki IV. Henriknél tartózkodott, hogy neki hüségüket megvigyék, és ugyanazon nyár vége felé megnyiltak Székesfejérvár, a királyi székhely kapui és belépett rajtok Salamon IV. Henrik kiséretében és magát ujonnan

megkoronáztatta. Megköttetett itt Salamon házassága is Judittal, IV. Henrik nővérével, és megszilárdult a barátság is a két sógor között, a nélkül, hogy az az ország függetlenségének rovására történt volna. Salamon hálásnak akarván magát mutatni azok iránt, kik trónjára segitették, dusan megajándékozta Henriket és a németeket Magyarország gazdag kincstárából, különösen fölemliti egy krónika [1]) azt az ajándékot, melylyel Anasztázia, Endre király özvegye, kifejezte hálaját a bajor herczeg iránt. Régi hatalmas fegyver volt ez, melyet Attila kardjának mondottak, és mely, minthogy a hun király azt egykor a keresztények legyilkolásában forgatta, mint a krónikás mondja, végzetes volt minden birtokosára nézve.

Salamon uralkodására vonatkozólag, a ki nem érezvén magát biztonságban, Mosonyba menekült, semmi fontosat nem jegyzett fel a történelem Fejérvárra nézve, de előtérbe jutnak az 1074-ben vivott mogyoródi csata utáni események, t. i. hogy Geiza, László és Lampert a csatatérről azonnal Fejérvárra siettek, nem azért ugyan, hogy a koronát Geiza fejére tegyék, mert ezt a szerény Geiza sem akarta, hanem azért, hogy az országot Henrik bekövetkezhető támadása ellen védelmi állapotba hozhassák. Főgondjuk volt tehát legelőször is Székesfejérvárt és a dunántuli vidék egyéb várait megerősiteni. Mert hát Salamon be is tört az országba sógora, Henrik segedelmével, de eredmény nélkül, minthogy elhagyta őt saját sógora, Henrik is, el az egész ország; és végre is Geizának meg kellett a nemzet akarata előtt hajolnia, a mely Salamont a haza elárulása miatt

[1]) Lampert Annales 1071. évhez. Pertznél.

trónvesztettnek nyilvánitotta, testvérei és az ország rendeinek sürgetésére magát 1075-ben Székesfejérvárott Dezső esztergomi érsek által megkoronáztatta. Meghalt 1077. april 24-én.

László ezután kibékült Salamonnal, de ez a kibékülés csak egyoldalu volt, Salamon életére tört Lászlónak, László ezért őt őrizet alá helyezte Visegrád várában; majd a nemzet alkudott meg vele, hogy lemondjon a koronáról, és ekkor az egész országban kelettől nyugotig csak egy kivánság égett a szivekben, csak egy szó hangzott az ajkakon, hogy László legyen a király. László, a ki szellemi tulajdonain kivül termetére nézve is nemzetének legkimagaslóbb alakja, tekintetében méltóságteljes, modorában kegyes és az elragadtatásig megnyerő, igazi férfiszépség vala. És egy ily férfiut hogyan is ne tett volna a nemzet elébe a könnyelmü, indulatos és ingatag Salamonnak, a ki, mióta a német segedelemért nemzete függetlenségét is kész volt IV. Henrik lábaihoz dobni, elvesztett minden rokonszenvet. „Abban az évben történt ez, melyben a villám becsapott a Fejérváron felállitott szent keresztbe“ 1081-ben.

Szent István után most volt ismét az országnak erős, bent és künt elismert kormánya. Az ország függetlensége meg volt állapitva, uralmának egysége helyre állitva és nem szenved kétséget, hogy az, a ki az ország megerősödése munkájában részt vett, az az egyház hatalmas feje VII. Gergely vala. Voltak ugyan merész tervei Magyarországot hübéresévé tenni, de lemondott e tervekről és a tisztán világiasan gondolkodónak is be kellett látnia, hogy az ország mennyit köszönhet a római székhez való jó viszonyának; és e gondolatnak még inkább át

kellett hatni László vallásos kedélyét, a ki örvendett, hogy a pápának lelkes hü segitője lehet koronája jogainak koczkáztatása nélkül. És az az ország, mely alig egy század előtt még a pogányság utján tévelygett, most pedig a kereszténységnek előharczosa, az egyházi hatalomnak egyik zászlótartója volt, megérdemelte, hogy az egyház feje is az egész kereszténység előtt elismerje érdemeit és jelentőségét.

És ezen elismerés ünnepélyes kifejezése volt Szent István szentté avatása. A magyar vértanuknak és hitvallóknak ünnepélyes elismerése és boldoggá nyilvánitása épen a leghatalmasabb pápának, a pápai világhatalmi eszme első nagy apostolának müve, épen VII. Gergely legnagyobb szorongattatása idején 1083 nyarán ment végbe. Nemcsak azt jelezte ez, mit köszönt az egyház addig is a magyar fejedelmi szenteknek, hanem azt is, minő szolgálatokat várt az akkor uralkodó utódoktól. A magyar egyház, mely rövid fennállása óta annyi vihart állott ki diadalmasan, méltán örvendett megalapitói szentté avattatásának. Azoknak müve csak most látszott befejezettnek, és midőn majd az egész világ hiveinek ajkairól szól dicséretük, annál hathatósabban fogják majd pártját az egek Uránál annak a népnek, melynek életüket szentelték.

El kellett ezeket mondanom, hogy hátteret készitsek és jelentőségét fokozzam azon gyönyörü képnek, mely e napokban tárult elé Székesfejérvár falai között.

„Eljött ugyanis az idő, hogy a világ megtudja, mily kegyelembe részesité a magyar nemzetet az isteni gondviselés István király személye által.“ VII. Gergely pápa elrendelte, „hogy azok testeit föl

kell emelni", azokat szent gyanánt kell tisztelni „kik Pannoniában a keresztény hit magvait elhintették, az országot szóval tettel a kereszténységre téritették." István király teste eddig nem tündöklött még csodákkal. „Talán — magyarázták a kortársak — a földi salakból maradt rajta valami, a mit az isteni tisztitó tüznek rég meg kellett tisztitani, hiszen a világ hatalmasai alig futhatják be pályájukat ilyesmi nélkül." S e gondolat igen természetes volt, mikor a trónon Szár László ivadékai ültek, kiknek apáit István király az országból kiüzte, de azért László király még sem habozott, hogy a mikor a kereszténység megalapitóiról, a nemzet jótevőiről volt szó, legelőször is a nagy királyra gondoljon.

„Miután tehát az apostoli levelek elrendelték a szentek testének szabályszerü fölemelését, (elevatio), László király az ország püspökeivel, főuraival és bölcseivel Székesfejérvárott tanácsot tartva három napi általános böjtöt parancsolt." Imádság, böjt és alamizsna voltak azok a hatalmas eszközök, melyekkel Krisztushoz, jeleinek nyilvánitása miatt, szoktak fordulni; ezeket alkalmazta Magyarország egész áhitatossággal. Azokat a csodatételeket pedig, melyek a szentek fölvételénél nyilvánulni szoktak, nagy körülményességgel és buzgalommal terjesztették az életüket, tetteiket dicsőitő vallásos legendák. A keresztény vallás még nem hatotta át a nemzet minden rétegét és mi lehetett a téritésnek nagyobb hasznára, mint ha köztudattá vált, hogy Isten kegyelme által most már magyar földön történnek szentjeinek sirjánál azok a csodák, melyekért Rómába vagy Jeruzsálembe szoktak bucsura járni, azok a csodák, melyek a pogány táltosok erejét végtelen arányban fölülmulták."

Imre herczeg sirjánál még az olyan megátalkodott bünös is feloldozást nyert, a ki Rómában Szent Péter utódjánál, Jeruzsálemben a szent sirnál, végre magánál Szent Istvánnál is hiába kereste a bünbocsánatot.[1]) A böjt után a Nagyboldogasszony templomába mentek, hol a nagy király el volt temetve. Egy későbbi elbeszélés szerint „három napon át minden erővel igyekeztek fölemelni a koporsó kövét, de semmi módon sem birták helyéből kimozditani. Abban az időben ugyanis, miként már emlitettem, László király és atyjafia, Salamon, között erős visszavonás támadt, mely miatt Salamont elfogták és börtönben tartották. Midőn akkor hiába fáradtak a szent király fölemelésén, egy Karitas nevü apácza, ki a bakony-somlyói hegyen (Polgárdi határában) a Megváltó egyháza melletti kolostorban lakott [2]) és kinek abban az időben nagy volt a hire, isteni jelenésben részesülve azt izente a királynak, hogy ők hiába fáradoznak, nem lehet a szent király ereklyéit fölvenni még Salamont ki nem szabaditják fogságából. Ez meg történt. És László király ismét három napi böjtöt rendelt. E böjt aug. 19-én bevégződött. A vecsernye a basilikában elhangzott. Beesteledett. A templom tele volt néppel, László király is ott volt. Mindenki jeleket, csodákat várt, melyekkel Isten szolgájának, az első magyar királynak, dicsőségét ki-

---

[1]) A német Konrád. Legenda S. Emerici. 8.

[2]) Vannak kik Karitást remete nőnek mondják, nem, ő zárdaszüz volt. Batthyány Géza gróf urral magam vizsgáltam a helyet, a hol templomalapok és sir mélyedések láthatók ma is, és e sirmélyedésekből szedte ki a tisztelt gróf azokat az ékszereket, női mell kereszteket, női gyürüket, melyek részint a n. muzeumba kerültek, részint a gróf birtokában vannak. Ez ékszerek a zárda hölgyek itteni temetkezését, tehát a női kolostor létezését igazolják.

nyilvánitsa és az erős hit meg is hozta a csodákat. A Nagyboldogasszony ünnepe után ötödik napon, tehát aug. 20-a reggelén ismét összegyültek a basilikában, a hol a nagy király elvolt temetve, a király a főurakkal, a püspökök a papsággal. Először is szent misét mondtak az elhunytakért, azután fölemelték a templom padlójából kiálló követ, midőn a koporsóig eljutottak, az édes illatnak oly árja terjedt szét, hogy elragadtatásukban azt vélték, hogy az Ur paradicsomának élvezetéhez jutottak. És megmozdult Isten hatalma és megkezdődtek az ő csodamüvei.

Egy inaszakadt fiut hoztak be szülői; már 12 év óta nem birta sem kezét, sem lábát, a sir mellett visszanyerte tagjai használatát és gyorsan az oltárhoz futott. Riadó hálás lelkesedés fogta el a népet. Az első csoda megtörtént. Utánna egy hét éves, születése óta béna gyermek mászott be négykézláb. Szülei tele hittel borultak le a koporsó előtt, s a gyermeket melléje ültették. És a gyermek kezdé érezni tagjait. Látták, hogy felemelkedik, néhány lépést tesz, és ujra kitört a vallásos hála. Maga László király örömtől sirva felkapta a földről a gyermeket, az oltárhoz vitte és hálát adott a néppel az Istennek kegyességéért, melyet a gyermek iránt tanusitott. „Mintha a napok ujultak volna meg — irák nehány évvel később — a melyekről az Üdvözitő mondá Keresztelő Szent Jánosnak: a vakok látnak, a sánták járnak, a siketek hallanak, a bélpoklosok megtisztulnak, a bénák visszanyerik tagjaikat, az inaszakadtak meggyógyulnak," csoda-csodára következett az elragadott hivő nép előtt, mely az egész éjjel a templomban virrasztott.

„És az isteni erő nem csak ezen a napon, hanem

sokkal később is méltóztatott — mondja Harvik püspök [1]) — ezeket müvelni szolgája érdemeinek miatta, ugy hogy Isten jótéteményei hirére messze tartományokból eljöttek a szenvedők a boldog férfiuhoz, hogy vissza nyerjék egészségüket. Köztük volt egy nagy nemes urnő, Machtildis, Fejér Udalrikh gróf neje, László király nővérének leánya; már három éven át szenvedett belső bajban, és közel volt a halálhoz, midőn hordszéken oda vitték; már az nap, midőn a szent sirhalmához ért, kissé jobban érezte magát és rövid idő alatt vissza nyerve egészségét, hirdette Isten nagyságát, mely szolgájának érdeme által nyilvánult.“ A csodás gyógyulásokat örökiték meg azok a kőrakások, melyeket itt-ott az országban az emberek összehalmoztak megjelölésére azon helyeknek, a hol a gyógyulások történtek.

De térjünk vissza Szent István tetemeinek fölemeléséhez. Midőn a koporsót felnyitották, az tele volt vöröses, mintegy olajos vizzel, melyben mint megolvadt balzsamban nyugodtak a drága tetemek. Ezeket igen tiszta gyolcsba szedték össze és aztán a nedvességben sokáig keresték azt a gyürüt, mely a boldog férfiu jobbján volt. Hogy jobban megtalálhassák, a folyadékot a király parancsára ezüst edényekbe kezdték áttölteni. De csodálatos módon annál több nedvesség maradt a koporsóban, mennél többet meritettek ki. És midőn észre véve a csodát vissza töltötték a folyadékot a koporsó még sem telt meg jobban. Akkor befedték a sirboltot és imával dicsőitették az Isten kegyelmét és a talált kincset fehér gyolcsban és ezüst tartóban a Szüz Mária oltárára helyezték.

[1]) Leg. 25. pont.

Salamont állitólag még egyszer látták Fejérvárott a basilika ajtajában, barát ruhában, a koldusok között, a kiknek László király alamizsnát osztogatott. László a mint rá nézett, megismerte őt, de nem szólt semmit, átadta neki az alamizsnát és tovább ment, de azután kerestette, csakhogy akkor Salamon már eltünt és nem lehetett többé megtalálni. Dr. Knauz Nándor, ma pozsonyi prépost, által fölfedezett XII. századbeli följegyzés szerint eltemettetett Székesfejérvárott, „extra muros Albe", tehát a külvárosban. „Extra muros", bástyákon kivül, a felső városban létezett a Szent Miklós nevéről nevezett társaskáptalan.

A szent jobbra nézve, melyről már a kortársak és a legközelebbi nemzedék tudakolta, hogy mikép maradt meg annak csontja, bőre izomzata épen és sértetlenül? — szinte Harvik adja meg a választ. Azt mondja t. i., hogy „ezzel az isteni bölcsesség meg akarta mutatni, hogy a szeretetnek, jótékonyságnak tettei Isten szemében mindenek fölött valók, s azért nem rothadt el a kéz, mely soha sem volt üres, mikor a szegényeknek adni kellett, mely mindig segitette azt, ki szükségben volt, mely megszabaditá a szolgaság jármától azokat, kiket elnyomtak, a vándort ruhával, hajlékkal ellátta, özvegyek, árvák nyomoruságát olybá vette, mintha a maga baja lenne, alamizsnát adott nem rablott jószágból mások kárára, hanem a magáéból és gazdaggá tévén az Isten házait magának nem akart semmit sem megtartani.[1])

A pesti révnél elvérzett csanádi püspök szinte

[1]) Hartvik legenda. 27.

a szentek közé soroztatott, valamint harmadfél hónappal Szent István tetemeinek felemelése után fia Imre a szűz herczeg testét is László király, a püspökök és főurak jelenlétében, három napi böjt után 1083. nov. 5-én nagy tisztelettel fölemelték.[1])

Ezen érdekes adatok után elhallgatnak a történelmi emlékek Székesfejérvárra vonatkozólag, csupán Kovachich [2]) említi ugy bizonytalanul, hogy Kálmán király 1096-ban valószinüleg itt koronáztatott meg. Athaladunk II. István uralkodása fölött, kinek Magyarádon végzett temetéséről az ország népe Székesfejérvárra sietett, hogy itt Álmos herczegnek vak fiát II. Bélát 1131. április 28-án királynak koronázza; a ki 1137. évben szinte Fejérvárott temettetett el. II. Béla hozatta haza Fulbert püspökkel atyja, Álmos herczeg holttestét is Görögországból, a hol az egy évtized óta nem rangjához illő sirboltban feküdt, és eltemettette a fejérvári basilikában Kálmán király közelében 1137. sept. A temetésen itt volt Adelheid is, a cseh herczegnő, kit a vágy, hogy egyszer ismét Szent István napját megülhesse, Magyarországba hozott.[3]) II. Geiza ugyanazon év november 22-én koronáztatott meg atyja sirja fölött, és bár 20 évig uralkodott, sem országgyülés, sem egyéb fontosabb esemény emlékét sem füzte városunkhoz, minthogy 1162. május 31-én itt el is temettetett,[4]) utánna fia III. István vevén fel itt a koronát.

III. István, II. László és IV. István közötti trónvillongások idejében véres csata vivatott a két István

[1]) Mátyás Florián Fontes Domest. I. 135.
[2]) Vest. Com. 63. l.
[3]) Pauler id. m. I. 321. l.
[4]) Thuróczi II. 66. l.

között Fejérvár mellett. Ugyanis III. István Fejérvár felé nyomult az ő hiveivel s 1163. jun. 19-én találkoztak. A csata véres volt. Magyarország sok nemese elhullott, III. István győzött. IV. István pedig futott a pesti rév felé, azon az uton, melyen egykor Gellért püspök és társai mentek I. Endre király elé. Mint azok, ugy ő is betért utjában elfáradtan Diósdra, egy Elek nevü ember házába. Megpihent. Az ur nem volt otthon, az asszony marasztá még férje haza jön, ki azután IV. Istvánt, a kinek csak kevés kisérője volt, elfogta és III. Istvánnak átszolgáltatta. Azonban Bánfy Lukács érsek tanácsára nem bántották, hanem szabadon bocsájtották, azon meghagyással, hogy többé ne jöjjön az országba.

Megemlitendőnek vélem itt III. István neje II. Béla anyjáról, Eufrozináról azt, hogy a XXIII. Okl. szerint Fejérvár városa területén a mai „Sziget"-ben ő végezte be a Martyrius esztergomi érsek által megkezdett keresztes lovagok rendházának és templomának épitését s ott is lett eltemetve.

III. István után, ki 1172-ben Esztergomban halt el, testvére, III. Béla emeltetett a trónra, s nem az esztergomi, hanem a kalocsai érsek által koronáztatott meg 1174. jan. 13-án. 23 éves uralkodása alatt kiérdemelte a nemzet hálaját, mert minden tevékenységét az ország javára forditotta. Ő hozta be a kérelmek irásba való foglalását, ő rendezte az igazságszolgáltatást, ő alapitotta az országban a négy cziszterczi telepet, és ő eszközölte ki a pápánál, hogy László király szenté avattassék. Meghalt 1196. április 23-án. Eltemettetett Székesfejérvárott a basilikában, tetemeit — bár csak hozzávetések alapján igazolható ugyanazonságuk — 1848-ban Érdi János

a fazekas-utczai kut javitásakor vette föl és szállitotta a m. n. Museumba.

III. Béla utódja a királyságban fia, Imre lett, a ki atyja eltakarittatása után itt másodszor is megkoronáztatott;[1]) még életében koronáztatta meg a kalocsai érsek által fiát, III. Lászlót, 1204. aug. 26-án. Imre meghalt 1205. máj. 7-én.

Azonban a következő év május 7-én elhalt a kiskoru III. László is és tetemeit Péter győri püspök a székesfejérvári sirboltba szállitotta.

Az Ausztriából visszakerült koronával már most az elhunyt László öcscse, II. Endre, koronáztatott királylyá 1205. máj. 29-én János kalocsai érsek, mint legidősb főpap által. Neje Gertrud viszontagságairól már munkám I. kötetének 245-ik lapján szóltam. II. Endrének köszönhető az 1222-ben Székesfejérvárott tartott országgyülésen alkotott aranybulla, mely Szent István intézkedésének feleleventésével jólétet és szabadságot volt biztositandó a nemzetnek, s melyre századokon át önkény és elnyomás ellenére hivatkoztak az utódok. Nincs ugyan sehol világos sorokkal megirva, hogy a gyülés, melyen az aranybulla hozatott, Fejérvárott volt tartva. De minthogy a bulla 1. pontjában az rendeltetik, hogy Szent István napi törvénykezések Székesfejérvárott évenkint a király jelenlétében megtartassanak, valószinü, hogy a gyülés ép ilyen napon tartatott is meg. Azonban a bulla befejező XXXI. pontja, az t. i. hogy elrendeli, hogy a hét példányban kiadott oklevél egyike a pápának küldessék, másika a hospitálében, t. i. a keresztes vitézeknél, harmadik a templom mellett, negyedik a királynál, ötödik az esztergomi káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál őriz-

[1]) Horváth M. Magyar orsz. tört I. 457. l.

tessék: világosnál-világosabban bizonyitja, hogy a gyülés Fejérvárott tartatott és nem Esztergomban, miként némelyek vélik. Mert meghatározza, hogy az ötödik példány Esztergomban, a hatodik Kalocsán őriztessék, de a második és harmadik példány őrzési helyét, a keresztesek konventjét és a templomot, t. i. a basilikát nem jelzi valamely várossal, csak egyszerüen nevezi, mint oly őrzési helyeket, melyek a tartott gyülés helyén tehát Fejérvárott léteztek.

1234. máj. 14. Fejérvárott királyi menyegző volt a Nagyboldogasszony templomában II. Endre, a 60 éves férfiu, volt a völegény és a szép Beatrix, Este Aldobrandin néhai anconai őrgróf leánya volt a menyasszony, kit tekintélyes küldöttség, közte az olasz trevisoi őrgrófság több előkelő ura, Guidotto mantuai püspök vezérlete alatt kisért Székesfejérvárra. Az esketést a mantuai püspök végezte, mely ünnepélynél a magyarok közül Róbert érsek és Bertalan veszprémi püspök voltak jelen.

II. Endre meghalt 1235. sept. 21-én eltemettetett először Nagyváradon, azonban a cziszterciták követelték, hogy neje mellett Pilisen temessék el. Végre is második neje Jolánta mellé az egresi cziszterczita kolostorban talált nyughelyet.

A mint II. Endre meghalt, fia, Béla, e néven IV., azonnal Fejérvárra sietett, hogy elfoglalja a királyi trónt. Három héttel atyja halála után, 1235. okt. 14. a Szent Péter és Pál apostolok várbeli templomában, melynek boltivei alatt Geiza vezér, Szent István atyja tetemei nyugodtak, s a melyet ő szenteltetett fel, tette a fejére Róbert érsek a koronát. Ott voltak a koronázásnál: öcscse Kálmán herczeg, ki a királyi kardot tartotta, a lodoméri Daniló, a ki

itt keresett menedéket s a koronázásnál a legmélyebb hódolattal a király lovát vezette. A koronázást fényes lakoma követte, a lakomát pedig véres boszuállás azokon, a kik atyja életében őt kevésre becsülték. Elfogatta őket, a kiket t. i. kezébe kaphatott, igy Ompod fiát Dénest, atyja volt nádorát. Kán Gyulát, ki oly soká volt bán öcscse, Kálmán mellett. Barcz fia Miklós, atyja volt tárnoka, Miklós fia Miklós, a szakállas Mika elmenekültek. Törvényszéket tartott. Foglyokat és menekülőket hütlenséggel vádolt. A törvényszék mindannyit elmarasztalta. Dénes nádornak szemét tolták ki. Gyula bán börtönbe került s ott végzé életét, valamennyinek, akár elfogták, akár nem, jószágait elkobozták, s elrejtett kincseiket még a kolostorokban is felkutatták. Aztán uj és neki tetsző embereket rakott a tisztségekbe. Dénes a Tomaj nemből lett nádor, Rátold Gyula országbiró, Pócs tárnokmester, Pósa, Salom fia lett főlovászmester. Csák Ugrin érsek helyett lett Mátyás prépost a kanczellár. És ezen a fejérvári gyülésen határoztatott el az is, hogy a sok birtokadományt egyesektől és egyházaktól is visszavonják.

IV. Béla uralkodása idejére esik a tatárpusztitás az ő egész iszonyatosságával. A sajómezei vesztett csatát 1241. április 11-én vivta meg a magyar, s a csatával elveszett az ország nemessége, főpapsága, férfia, asszonya, mindene; hány fejérvári és fejérmegyei lehetett az elesettek között, minthogy Béla az ő seregét leginkább Esztergom és Fejérvárból s a megyéből szedte?! néptelenné, pusztává, vadállatok tanyájává lett az ország; királya pedig élet-halál között Dalmátiába menekült a mindent öldöklő és pusztitó vad csordák elől. Ezt a veszedelmet, mely-

nek hatása kiterjedt majdnem száz esztendőre és a melyről ausztriai krónikások azt irták, hogy Krisztus születése óta nem volt még országban oly csapás, oly nyomoruság, mint Magyarországon, kimeritőbben, hűebben és alaposabban, mint Pauler Gyula, egy magyar iró sem irta meg.[1]) Utalom olvasóimat müve II. kötetének XXIV. és XXV-ik fejezetére, és a ki elolvasta, az isteni irgalom iránti imádattal eltelve, hálát mond a Mindenhatónak, hogy megértük ezeréves fennállásunkat.

Mikor a király a sajómezei csata után a második bajból, Frigyes herczeg fogságából kiszabadult, egyik hü kisérőjével az Akos nemzetségből származott Bebek család ősével, Detrével, Máté fiával eljutott Zágrábba. És minthogy tartott attól, hogy a tatárok a Dunán is átkelnek és az ország ezt a részét is összetörik, Zágrábból küldött Székesfejérvárra, s' fölvétetvén Szent István király testét, s fölvétetvén sok más egyház kincseit, — a pannonhalmi apátság kincseiből 800 márka finom ezüstöt — mindezt nejével, Mária királynéval és gyermekeivel a tengermellékre küldé, kérvén, parancsolván a spalatóiaknak, hogy ezeket megőrizni fogadják be, és a királynét fiával, a két éves Istvánnal, — kinek gondját még különösen Osli fia Herbortra, a Kanizsayak ősére, gyermekkori barátjára, bizta — hüségük oltalmában tartsák.

De a királyné a spalatóiak némely irigyei által elámitva — mint a városban mondák — nem bizott a városban, nem akart bemenni Spalatóba, hanem kincseivel együtt a város előtt megállapodott, és a közel Klissa várában huzta meg magát, hol Osli

[1]) A Magyar nemzett tört. az Árpádházi királyok alatt.

Herbort közvetlenül abban a házban fogott szállást, a melyben István, a királyfi lakott.

Kiáradt azután a tatárok sokasága a Dunántulra is, s minthogy az esztergomi várat és Pannonhalmát nem birták bevenni, Kádán serege egyenesen Székeskesfejérvár alá jött. Fölégette valamennyi külváros házait, de a várat, miután azt nehány napig vivta, rohammal törekedett bevenni. Azonban a várost széles mocsarak és ingoványok vették körül, s ezeknek jégtakaróját a hirtelen olvadás megtörte, vitéz olasz lakosai és polgárai pedig mindenféle gépeket állitva ellenük, védték vala. Kádán, munkájának mi hasznát sem látva, a horvátországi hadut mentén tovább vonula. Bélát kergette, hogy reá csaphasson, mielőtt a tengerre menekülhetne. Torony irányban rohan a tatárhad délnyugotnak. Ellentállás nélkül átszáguld a Balaton mellékén és a Dráván tuli vidékeken. Szlavoniában nem okozhatott nagy kárt, mert a lakosság mind az erdőkbe és hegyekbe rejtőzködött. A Száván tul meghallja a kán, hogy Béla már biztonságban van és meglassitja lépteit. Mielőtt a Kapella hegységéhez ér, egy völgybe vezetteti a Magyarországból elhurczolt foglyok nagy tömegét, és ott valamennyit levágatta. „Ugy feküdtek a holt testek, mint kévék a mezőn.“ A holt testek fölött nagy lakomát és dorbézolást csapnak. Azután átkelnek a Kapellán, a Karston és Vellebiten és csakhamar, martius elején, Spalató előtt állanak. Nagy félelem fogta el a lakosságot és az oda menekült magyarokat. A tatár vezér azt hitte, hogy a király Klissában tartózkodik, és azért e vár ostromához fogott; de midőn értesült csalódásáról, eltávozott és Trau elé nyargalt. Trauhoz azonban nem fért a kán,

lovassága nem birt átusztatni azon a keskeny tengerszoroson, mely a várost a szárazföldtől elválasztja. Béla e védelem daczára sem maradt a városban, hanem családjával együtt a hajókon tartózkodott. A tatárok felszólitása, hogy adják át koronás vendégüket, siket fülekre talált. A város ellen intézett több ostrom után végre martius végén Bolgárországon keresztül hazájukba tértek. Amazok pedig, kik az ország keleti részén teleltek iszonyu pusztitás közben Erdélyen keresztül tették utjukat.

Az országban pedig pusztává, uratlanná néptelenné lett a föld, vad állatoknak, elvadult embereknek tanyájává. A tatárok megsemmisitettek vagy elhordtak minden jószágot, és a tőlük való félelem miatt Dunán innen és Dunán tul 1241 őszén és 1242 tavaszán vetni sem lehetett, tehát aratás sem volt. Az inség és éhhalál legborzasztóbb jelenségei váltak mindennaposakká. Erdélyben — miként Rogerius mester váradi kanonok beszéli, a kit a tatárok a foglyok közt magukkal hurczoltak, s a kinek köszönhetjük a tatárpusztitás hiteles följegyzéseit, oly eledellel tengették a lakosok életüket, mely még az erdei vadnak sem nyujtott volna táplálékot. Máshol a földetették, hogy megtöltsék éhes gyomrukat, sőt emberevésre is vetemedtek, és anyák gyermekeik husával táplálkoztak, és ez a borzasztó éhség nem követelt kevesebb áldozatot, mint a tatárok kardja.

A testi nyomor ezen kinjai alatt elsatnyult lakosságot uj csapás tizedelte; az elszaporodott vadállatok támadása. Mintha meg akarná mutatni a vad természet, hogy ez a terület, mely eddig a magyaré volt, ismét az övé, megsemmisült benne mindaz, mit

eszes lény alkotott; a farkasok küzdenek rajta az uralomért az emberrel. A sok holttest, melyet szétmarczangoltak, elvette a ragadozók félelmét az embertől, már a házakba is betörnek, kiragadják a gyermekeket anyjuk emlőiről, sőt nagy csoportokba összeverődve még fegyveres férfiakat is széttéptek.[1]) Egyszerre megsemmisültnek látszott mindaz, mit emberi gondolkodás e földön háromszáz ötven éven át müvelt és alkotott. Nem is a társadalomnak, hanem a puszta emberi létnek első kezdetére szállott vissza az élve maradtak csoportja. Nincs törvény, nincs birtokos. A gazdátlan földön könnyü martalékot keres az erőszak. Dráván tul Paczona, Dunán tul Tátika, Pozsony vidékén Frigyes herczeg rabol.[2]) A kortársak azt hitték, azt irták, hogy Magyarországnak vége! Meghallgatja-e az Isten azt a fohászt, mely a nagy szerencsétlenség után a népek szivéből lelketrázólag tört ég felé: „Mentsd meg Magyarországunkat és miután annyi gyászt hoztál reája, engedd, hogy ismét örvendjen a nemzet megmaradt része.“

És az örök jóságu Isten meghallgatá az imát, mert „annyi balszerencse és oly sok viszály után, megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán.“ Meghallgatta és megünnepeltük ezer éves fennállásunkat, urunk, apostoli királyunk I. Ferencz József legalkotmányosabb atyai bölcs kormánya alatt.

A tatárok gyors pusztitásának, az ország elpusztulásának okát felismerve a külföld, felismerte maga IV. Béla is. Az volt az oka, hogy az egész királyságban alig volt bástyás város és erős vár.[3])

---

[1]) Pauler id. m. II. 243. l.

[2]) A „Planctus destructionis Hungariae. Szilágyi id. m. II. 504. l.

[3]) Annates S. Pantolenis Colon. Mon. Germ. XXII. 535.

És ezt igazolták Esztergom, Pannonhalma és Székesfejérvár, melyeket a tatár be nem vehetett. Mi volt tehát természetesebb, mint az ország megvédésének ujabb tényezőiről gondoskodni, városokat erősiteni, népeket bele vonzani, szabadalmakkal ellátni, és várakat épiteni. E czélból tehát a király nemcsak megmaradt népének összegyüjtéséről és könyebb megélhetéséről gondoskodott, hanem nagy kiváltságok nyujtása által idegeneket is rábirt az országban való megtelepedésre. Kihirdette a világ minden részében, hogy jöjjenek be vitézek, parasztok egyaránt, s adott nekik megtelepedésre földet, kinek-kinek rangjamódja szerint. Mivel pedig csak a sűrű együttlakás és a bástya védelme nyujthat oltalmat egy ujabb tatártámadás esetén, a király első sorban a városok szaporitásával azok benépesitését és szabadalmazását vette foganatba. Azok a városok, melyek ő tőle kapták Székesfejérvár mintájára a szabadalmakat, mind élő bizonyitványai ezen intézkedéseknek. Sőt magában Fejérvárban is — miként már e kötet 254-ik lapján emlitém — hogy a várat, a castrumot lakosokkal benépesitse, a tatárok által elpusztitott külvárosok lakosaiból népesitette be azt, hogy a védők sokasága által minél erősebbé és biztosabbá tegye.

Az ország biztonságba helyezésének egyéb tényezői voltak a keletkezett várak, melyeket részint a király, részint egyes hű emberei épitettek. És ilyet megyénk is mutathat fel, mint ekkor keletkezőt, Csókakő várában. Biztosan mondhatom ugyanis, hogy ez a vár, melynek egész messze környéke ez időben a Csákoké volt, szinte a tatárpusztitás után épittetett valamelyik Csák által [1]) és hogy Csókakő vára már 1299-ben

[1]) Károly J. Csókakó vára és várbirtokai. Fejérvárm. és Székesfejérvár város tört. és régészeti egylet 1893. Évkönyv.

fenn állt, bizonyitja azon oklevél, melyet István alországbiró ez év sept. 1-én e vár alatt „Datum subtus Castrum Csoukaku“ kiállitott.[1])

De IV. Béla az ország megszilárditásának harmadik tényezőjét is fölismerte és alkalmazta. Azt mondja ugyanis a tatárok által elpusztitott jászói prépostság ujjáalapitó levelében, hogy „tudva van, hogy az országot jobban védi meg az imádság mint a fegyver,“ uj kolostorokat emelt országszerte, s minthogy ez időben legnagyobb hirre kapott a premontrei rend, s maga Béla is azt mondá, hogy „ez tisztelte leginkább szüz Máriát“: s emelt megyénkben is, t. i. a mai Alcsuton, sz. Eusztach tiszteletére a csuti premontrei prépostságot. Ugyanis az 1264. okt. 14-én kelt birtokadományozási oklevélben azt mondja, hogy a csuti monostornak, melyet ő alapitott, adja a monostor mellett levő Csuth és Kukula földeket, melyek egykor a Serephelben levő monostoréi voltak, de attól elcseréltettek. Hogy még mely birtokokkal javadalmazta Fejér és Pestmegyében, olvasható lesz Alcsuth történetében. Az ercsii sz. Miklós püspök és hitvalló tiszteletére szentelt bencze-apátságot pedig, mely még a tatárjárás előtt a karthausiak javára alapittatott, 1260-ban Tamás nádor a benczések számára ujra alapitja. És kitudja, vajjon a Guth-Tamáson létezett monostort, melynek kegyuri jogát IV. Béla 1265-ben Sinister (Balog) Miklóstól, a kit István országbirává nevezett, átcserélte Zedreg fejérmegyei faluért — ki épitette? Valószinü, hogy Guthkeled István, a ki IV. Béla szerint „szive szerinti férfiu“ volt, s a ki a Csákoktól visszaszerezte ősei birtokát a fejérmegyei Guth falut.

[1]) Hazai Okmt. VI. 451. l.

De haladjunk tovább. IV. Bélát sok baj sujtotta, az ország feldarabolása, fiának, Istvánnak erőszakoskodása, embereinek elpártolása, kedves fiának Bélának, Slavonia herczegének elhalálozása megtörte erejét s 1270. május 3-án, 64 éves korában meghalt kedves leánya közelében a Nyulak szigetén, melyet ezután Margit szigetnek neveznek s először Esztergomba, a minoriták templomába, innét a székesegyházba vitték, végre mégis amott temettetett el! Szent Istvánon kivül egy régi királyunk sem tett, sem szenvedett többet nálánál, ő volt az utolsó igazi Árpád király, hatalma teljét, kormányának lelkiismeretességét tekintve. A hatalom nagy volta eleinte elbizakodottá, kapzsivá tette, azonban a gondviselés adott neki időt, hogy jóvátehesse, a mit vétett. Hű sáfára volt népének, helyre állitotta elpusztult országát, számadást vitt az ország jövedelmeiről és nem bántotta a másét. Mi sem mutatja inkább elméjének nagyságát, szivének szeretetét, mint az, hogy annyi szerencsétlen háboru után hatalma meg nem csökkent, méltósága meg nem csorbult és koronájának fénye el nem homályosult. Valóban az ő korára gondolt Montalembert, midőn a magyar Szent Erzsébet életét megirta, hogy „az Árpádok a hősök és szentek családja," a mely életet adott Szent Istvánnak, Szent Imre és Szent Lászlónak, életet a gyengéd nőnem Szent Erzsébete és Szent Margitjának.

Alig hogy Béla lehunyta s szemét, fia V. István 1270-ben Budáról azonnal Fejérvárra sietett. Nagy sokaság várta már itt, egyházi és világi főurak, nemesek, asszonyok, szegény és gazdag. Május közepén koronázták meg itt nejével, a kun Erzsébettel „öröksége jogán"; mint mondani szerette,

Magyar-, Dalmát- Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Lodomér, Kun, és minthogy ezt ő szerezte a magyar koronához, Bolgárország királyának. Mind ő, mind neje megesküdtek az urak, nemesek az egész ország gyülésének határozatára, hogy a mi birtokot a régi királyok idejében nemes embertől igazságtalanul elvettek, az mind visszaadassék. A kegyelmek között, melyeket a király osztogatott, megemlékezett Rátót Lorántról, a kit az összegyült nép, a közvélemény hangosan az ország legderekabb, legérdemesebb „bárójának“ jelölt ki. Megemlékezett harczairól, szolgálatairól, melyeket harmincz év óta mint nádor, bán, főasztalnok, több megye főispánja tett; érdemeiről, mint „igazságos biró“, „mint kedves szeretetre méltó, kifogástalan hüségű emberről, ki soha sem habozott, hogy dicső urunk atyánkért, magunkért, Magyarország koronájáért várat ostromoljon, csatát vivjon, magát a rabság veszedelmének kitegye“ s neki Kewlek várát ajándékozta. A fejérvári országgyülés gondoskodott a nemesség érdekeiről, a király pedig a királyi birtokok visszaszerzéséről. Beutazta az ország nagy részét itélt, igazságot szolgáltatott, birákat küldött, hogy a királyi jogokat visszaszerezzék.

Még ezek történtek azalatt Anna, az ő nénje, a Fejérvárott őrzött királyi kincstárból, „melyet a királyok Attila ideje óta gyüjtöttek“ két arany korona, királyi pálcza, királyi szék, kard, nyaklánez, egy drága gyöngyös igen szép művü arany korsó, tányérok, mindenféle arany ékszer és drágaságot elrabolt és II. Ottokárhoz vitt. Követeket küldött tehát és visszakövetelte a kincset, mely a magyar „koronát“ illeté. De ekkor még nem kapta vissza.

A királyi kötelmeket teljesiteni törekvő uralkodó háborut viselt II. Ottokárral, rendezte a birtokviszonyokat, uj okleveleket adott az elveszettek helyett, és az 1272. év folyamán, a mely év előtt közvetlen nagy dögvész pusztitotta volt az országot, ujból folytatta müködését. Fényes kisérettel ment a slavoniai részekbe. Vele volt tiz éves kis fia László, a trónörökös, Pál a veszprémi püspök, Moys nádor ispán, Joakhim bán, Kemény fia Lőrincz bán, Loránt bán, a kevei, fejérvári, győri, szolgagyőri, nyitrai, veszprémi, tolnai és baranyai főispánok. És midőn jun. 24-én Bihácson volt, olyasmi történt, a minek még nem volt példája a magyar történelemben. Egyszerre a kis László, a trónörökös eltünt. Joakhim, Slavonia bánja ellopta őt. A rablásban több büntársa is volt. Bizonyos, hogy maga a királyné is, a ki uralomra vágyó kun vér volt. A király haragjába az atyai fájdalom vegyült. Megtudta, hogy Joakhim a bünös. A felindulás és sietés beteggé tette, és igy a keresést másokra bizta. Meg is találták az ellopott királyfit Kapronicza várában. Ezt körül is fogták, de be nem vették. A király haza ment Magyarországba és jul. közepén a Nyulszigetre vitték. Már itt Margit testvére nem élt, de fejedelemasszony volt ott legidősebb leánya, a 17 éves Erzsébet, ki négy éves korában jutott a szerzetbe. Innét, talán nagyobb kényelem végett, elvitték a Csepelszigetre, s ott nem egész három hét mulva, 1272. aug. 6-án, befejezte életét. Csak holt teste került ismét vissza a Nyulak- vagy Margit szigetére, a hol az apáczák nagy templomában, a nagy oltár mellé az „evangelium felől“ magas „vörös márványkő koporsó“ alá temették.

A király halála következtében megszüntették Kapronczа ostromát, és most oly dolgok történtek Fejérvárott, a melyek mint a királyfi elrablásának folyományai a történetirók által az adatok hiánya miatt ma sincsenek indokaikra nézve kellő világitásba helyezve.

Az egész eseményben nincs megállapitva a titkos czél, a melyből a kis Lászlót elrabolták, nincs kideritve Erzsébet királyné részessége, nem találjuk fel azt sem, változtatott-e V. István halála Erzsébet és a királyfi rabló Joakhim tervein, nem tudjuk végre okát adni annak sem, mi okból támadtak Finta nádorispán és Budaméri Egyed a királyi palotára? Szóval valamennyi történetiró homályos a fejérvári események leirásában. És e leirásokból csak is annyi derült ki, hogy V. István halála után Joakhim és társai Fejérvárra hozták a kis Lászlót, a hol ekkor Erzsébet özvegy királyné tartózkodott. Valószinü, hogy napok multak az alatt, a mig a királyné Joakhimmal együtt a kormányt kezeikbe vették, V. István hü embereit hivatalaikról letették és saját embereiket rakták azok helyébe és ennek következtében történhetett az, hogy az elmozditottak, mint Finta nádor, Budaméri Egyed főtárnokmester és pozsonyi főispán, Gergely vasmegyei főispán annyira felbőszültek a királyné ellen, hogy fegyveresen palotájára törtek, őt Lászlóval együtt fogságba teszik, hogy a küzdelemben Csák Domonkost, a királyné udvarbiráját, majdnem agyon verik. Azonban Erzsébet királyné hivei erősebbek voltak, a támadókat legyőzték, Lászlót kiszabaditották, amazokat üzőbe vették, sőt üldözés közben még Fülöp esztergomi érseknek is sok kárt okoztak.

Ily baljóslatu előzmények után történt a gyermek László megkoronáztatása városunkban 1272. sept. 3-án. A mint a koronázás végbe ment Erzsébet anyakirályné kormányzóvá lett fia mellett, és a mint az egyes megüresedett méltóságokat betöltötték, felszinre jött megyénknek is egyik birtokosa a vitéz Báztéj Rénold, László uj asztalnokmestere, ki a mai Vasztély pusztának ura volt, s a kinek családjával majd Vasztély történetében lesz bővebb emlékezés.

A kormányt Erzsébet vezette, mialatt a főurak pártjai vivták egymás ellen a harczot. Még Erzsébetet is elzárták Turócz várába, aztán kiegyeztek és Erzsébetet szabadon bocsájták. Aztán egymás közt kibékültek és kibékitették a királyt is anyjával. Pihenőt tartottak, hogy ujabb erővel menjenek egymásnak.

Az aranybulla értelmében szokás volt Székesfejérvárott a Szent István napi törvénykezés megtartása. Ide jöttek 1274-ben is.

Ezen gyülésben előadott panaszok következtében adta vissza László a pannonhalmi, pécsváradi, szekszárdi, tihanyi és más apátságok birtokait, melyeket a tatárdulás után részint a királyok, részint és leginkább a főurak elfoglaltak. Ez intézkedés sérthette a főurakat, s alig csalódom, ha ebben keresem az ő lázadásuk okát, melynek czélja az volt, hogy Lászlót megbuktassák s helyébe öcscsét, Endrét emeljék. A lázadás élén a két hatalmas ember, előbb ellenségek, ma kibékült szövetségesek Joakhim tárnokmester és Németujvári Henrik, Slavonia bánja, álltak, ez utóbbi az ő fiaival együtt. A lázadást Endre herczeg, László öcscse nevében, kit magukkal Dráva mellé-

kére hurczoltak, inditották meg. A király és udvara a lázadás hirére Budára sietett, hol őt anyjával együtt Henrik bán és lázadó társai elfogták és rövid ideig fogságban tartották. Az udvar hivei azonban, kiknek élén a Németujváriak régi halálos ellensége, V. István rendithetlen hive s több döntő ütközetben diadalmas vezére Csák Péter állt, a fogoly királyt csakhamar kiszabaditották. A csatározás már Budán kivül megkezdődött és huzódott be Fejérmegyén és Fejérváron keresztül egész Fövenyig, pusztitván Joakhim és Henrik emberei az egész vidéket. A döntő csata azonban Székesfejérvártól délre Föveny és Polgárdi határában levő Bakony-Somlyó — ma Somlyó hegy — közötti térségen, a hol a Fejérvárra gyült országos rendek szoktak a szabad ég alatt tanácskozni, vivatott a pártharcz szokott dühével sept. 26—29-én. A fő hős Csák Péter volt, a ki a harcz hevében maga is az arczán sulyos sebet kapott, de levágta Németujvári Henriket, a ki — miként László oklevelei emlitik — gyalázatosan végezte árulással teljes életét, gyászos szerepe folytatását fiaira Iványa, Miklósra és Henrikre hagyván, kik hirhedt atyjuk nyomdokait hiven követve, nevüket évtizedeken át rettegetté és átkos emlékezetüvé tették. Egy másik hős volt Péter fia Lőrincz, a kit a király birtokadományozással azonnal ki is tüntetett. Joakhim az ütközetből a megfutamodott sereggel megmenekült, s egy ideig, mint kegyvesztett, félrevonultan élt, de alig mult egy év, elvesztett állását ismét visszanyerte.

A fővenyi győzelem után a király a megvert lázadók, nevezetesen az elesett Henrik bán fiai üldözésére indult hadaival, melyek a veszprémi püspökség

jószágain, sőt Veszprémben is, égetve, rabolva tömérdek kárt okoztak, s habár a háboru hónapokig tartott is, teljes sikert nem arathatott felettük, a mennyiben már a hadjárat után Németujvári Miklóst és Ivánt néhai atyjuk méltóságában a tótországi bánságban, 1275-ben pedig Miklós fivérüket már a nádori székben találjuk, Péter pedig a veszprémi püspökségre emelkedett. Azonban az érdemetleneknek ez az emelkedésük s hatatomra való jutásuk sértette a királyi ház eddigi barátait, azokét, a kik egy évvel ezelőtt Fövenynél sikra szálltak a lázadók ellen. És ismétlődöt ugyanazon dráma, melynek lejátszását a mult évben láttuk, csakhogy most szerepcserével.

1275-ben ugyanis a Szent István napján Székesfejérvár mellett Fövenyen tartott országgyülés alkalmával a lázadás zászlaját a király kormánya ellen a mult évi udvari párt, a ma mellőzött férfiak, élükön, Moys mester, az egykori nádor fia, anyáról a király rokona és Csák Ugrin, Pós fia, az Ujlaki család őse, Simon, Salamon fia, a fejérmegyei Salamonok őse, tüzték ki; megakarták támadni a királyt, csak azért, hogy a királyi hatalmat bitorló Joakhim tárnokmestert és a Németujvári Henrik fiait Miklós nádort és Iván tótországi bánt megbuktassák. Hogy ezen lázadás nagy hévvel tört ki és nagy mérvet öltött, s hogy az országban, de különösen Fejér- és a szomszédos Veszprém megyében egész vandalizmussal, rablás és öldökléssel folytattatott, bizonyitják IV. László oklevelei, melyekben a pusztitásokról megemlékezik. Itt csak a veszprémi pusztitásra szoritkozom. A veszprémi egyház volt az a hely, a hova sok nemes és főur a mi értékes drága holmija, pénze volt, mint biztos letétbe vitte. Maga az egyház is

az ősök hagyományaiból rendkivül gazdag volt mindenféle egyházi arany, ezüst edényben, szövetben, ruhában és egyéb kincsben, drágaságban. Sekrestyéjében egy szoba tele volt könyvvel a tudományok minden ágából, nagy ritkaság és kincs — 3000 márkára becsülték — oly korban, mikor előkelő papok összes könyvtára tiz-husz vallási vagy jogi könyvből, bibliából, breviariumból állott; és a mely időben egy bibliát hetven márkán adtak zálogba s minthogy ott veszett, két jószággal kellett az okozott kárt pótolni. E könyvtár a hires iskola használatára szolgált, mely az egyház mellett — mióta a keresztény katholikus hit az országban meggyökerezni kezdett, fennállott. Benne, mint Párizsban, kitünő tanárok oktatták a nagyszámu tanulókat az akkori tudományokban. Idő folytán tizenöt doktora az egyházi, világi és római jognak a káptalanban; s ezek könyvein kivül az a sok kincs és ajándéktárgy, melyeket követségeik alkalmával a pápától, császárok és királyoktól kaptak, meghaladta a tizezer márka értéket. Maga Pál prépost kára kincsekben háromezer márka, könyvekben ezer márkára rugott. S mindezekben Csák Péter nádor ment elől leginkább az egyház püspöke Péter, a Németujváriak testvére elleni boszuból. De ez még nem volt elég, hanem a prépostokat, főespereseket, kanonokokat és papokat ruháikból kifosztva, levetkőztetve barbár módra meztelenül lovakhoz kötve meghurczoltatta, az egyházban az oltár mögött a kanonokok, papok és szolgák közül 68 személyt legyilkoltatott; a káptalan levéltárában a kiváltság leveleket, bevallási könyveket széttépette, a káptalan pecsétjét összetörette, minek következtében az egyházban egy egész éven át szünetelt az isteni

szolgálat, a mi még a tatárjárásban sem történt. [1]) A kár nagyságát maga Pál prépost, az udvar kedves embere, néhány öreg kanonokkal az országtanácsban ötvenezer márkára becsülte. E borzasztó vérengzésnek még a külföldre is elhatott a hire, itthon pedig „a hivők valóban féltek, nehogy az egész nemzetet e nagy gonoszságért az Isten haragja a legsulyosabban büntesse.“

Ezen rablóhadjárat alatt szegényedett el végképen a veszprémvölgyi apáczakolostor is, melynek segedelmezésére aztán IV. László 1275. és 1277-ben a mai Ráez-Almás mellett létezett Tikus és Szigetfő rév- és vámjövedelmet adja. [2])

És megkezdődött a kor, melyről a következő nemzedék irta, hogy belső háboru támadott, városokat összeromboltak, falvak tüz által elpusztultak, a béke és egyetértés teljesen megbomlott, a gazdagok megfogyatkoztak és a nemesek a szegénység szüksége miatt parasztokká lettek. Az ország lakosai a taligát László szekerének nevezik vala, minthogy a folytonos rablás miatt az igavonó barmok az országban megfogyatkoztak, aztán az emberek barmok módjára taligába fogva pótolják vala az állatokat.

Miután IV. László habsburgi Rudolffal Hainburgban 1277. Mindszentnap táján a II. Ottokár elleni szövetséget megkötötte, s 1278 junius végén Székesfejérvárott 14—15 ezer magyart és kunt összegyüjtött volna, kivette a basilikából a királyi zászlót és „bizva a Mindenhatóban és őseinek Szent István-

[1]) Lásd Hazai Okmt. IV. 55. l. Fejér VII. 2. 46. l. U. o. V. 2. 347. l. U. o. IX. 7. 692. Hazai Okmt. I. 68. l. Wenzel Árpádkori uj okmt. IV. 255. l. közölt okleveleket.

[2]) Fejér V. 2. 257. és 395. l.

nak, Imre és Lászlónak érdemeiben, kik őt könyörgéseikkel támogatni fogják", Tamás váczi püspökkel, „a ki ugyan az Isten szolgája és lelkipásztor volt, de azért mégis, mint Mózes majd a hegyre ment, hogy az Isten dicsőségét lássa, majd leszállt a táborba, hogy a nép szükségén segitsen, tett és elmélkedett, s papi hivatalának s a király parancsának egyaránt megfelelt," Tamás püspök rokonaival, Joakhim bánnal és az ő bajtársaival, Abával, Finta testvérével Amadevel és sok mással, a Báthori, Soós, Sztárai, Irinyi, Radvánszky, a Niczky, a Forgách családok ősei közül, megindult Fejérvárról és már jul. 31-én Győrben volt. Megyénkből, a kik velementek, ismeretesek Csák Mátyus nádor az egyik sereg vezére, Guthkeled István országbiró a másiké, kit a németek vértesi — „Schiltpergi" — grófnak neveztek, minthogy ősi fészke, Guth község, csakugyan a Vértes hegység aljában feküdt. Résztvettek még megyénkből a vasztélyi birtokosok, Básztéj Renold, a volt asztalnokmester, a ki a királyi zászlót tartá „emberül és hatalmasan" és három testvére András, László és Salamon.

Az aug. 26-án vivott morva mezei győzelemnek, II. Ottokár elestének, Rudolf és a Habsburg ház uralma megalapitásának leirása nem ide tartozik; csak annyit jegyzek meg, hogy a győzelemnek egyéb gyakorlati haszna nem volt, mint az Ottokár táborából nyert zsákmány, továbbá a cseh zászlók és paizsok, melyeket aztán László király a székesfejérvári basilikába függesztetett fel, végre ama családi és nemzeti ékszerek, melyeket Anna herczegasszony 1270-ben vitt Fejérvárról Ottokárhoz.

A győzelem után a kunok ügyét kellett ren-

dezni, a Tétényben 1279-ben tartott országos gyülés, aztán a budai zsinat intézkedett is, de a kunok azért nyugtalankodtak és fel is lázadtak, azonban 1280. augusztusban Hódmezővásárhelynél a királyi sereg tönkre tette őket. A győzelem után a király Szent István napjára Székesfejérvárra jött. Itt az ország főuraiból, nemeseiből nagy sereget gyüjtött s ismét kiindult, hogy a hódmezei csatából kifutott kunokat visszahozza. Aztán 1281-ben küzdött a nádorságról letett Finta ellen. Egy irodalmi termék is maradt fenn uralkodása idejéből, t. i. jegyzőjének Kézai Simon papnak krónikája, ajánlva a királynak, mig a „Névtelen jegyző"-t ujabb időben III. Béla szolgálatában levőnek mondják. 1283-ban Rudolf legidősb fiával Alberttel szövetkezve a Németujváriak ellen küzdött, azután meg 1285-ben a nogáj tatárok ellen, a kik ellen a magyar vitézséggel az időjárás mostohasága is szövetkezett. Majd ismét a Henrik fiak ellen küzdött, a kik, ha kellett, egymást segitették ugy a király mint Albert herczeg ellen. És ezen folyton duló harczokban az idők mostohasága és rabló kezek a fejérvári káptalant is oly szegénységre juttatták, hogy Lodomér érsek kénytelen volt a pápának is panaszkodni és elmondani, hogy a „káptalan jószágain a sűrű népességet, a müvelést rettentő pusztaság váltotta fel"; és elmondani a város veszedelmét is, mely szerinte véletlen szerencsétlenség következtében basilikájával, a külső sekrestyében levő levéltárral, drága, régi Magyarországon páratlan fényü misekönyveivel, az egész várossal a lángok martalékává lőn.[1])

[1]) Kranz Monum. Eccl. Stig. II. 424. l.

1289-ben, a mikor már Albert herczeg a Németujvári testvérek várait visszafoglalta s hatalmukat megtörte, Fövényen junius 24. körül ünnepélyes országgyülés jött egybe, hogy az ország bajait orvosolják.[1]) Különféle törvénytelenül elfoglalt birtok visszavétel, egyes méltóságok adományozása között Básztéj Renold is e gyülésen emeltetett nádorságra. László halála után, mely gyilkos kezek által 1290. jul. 14-én történt, az Árpádok egyetlen fiágja foglalta el a királyi trónt.

III. Endre volt ez, a ki Bécsben Albert herczeg kezében volt. Hogy Albert őt ne akadályozhassa, barátruhában szökött meg tőle. Budára, már mint király jött, s innét az urak sokasága kisérte át Székesfejérvárra a koronázásra. Voltak ugyan ellenségei, a kik arra törekedtek, hogy a Szent István koronáját — mint ez időben azt már nevezték — eltávolitsák és a koronázást késleltessék; de Rumi Tivadar, a fejérvári prépost, IV. László alkanczellárja ügyesen, ovatosan, a hol kellett bátran, erélyesen a koronát kezébe kapta és azt a kellő napra, időre előhozta. A koronázás a maga ünnepélyességével 1290. jul. 23-án vasárnap ment végbe a basilikában. Lodomér érsek adta Endrére Szent István palástját, fölkente az egyház szertartása szerint, fejére tette Szt. István koronáját, kezébe adta a kormánybotot és az aranyalmát, aztán felolvasták a hitlevelet, melyre a királynak meg kellett esküdni, és az urak, a nemzet viszont neki esküdött hüséget. És III. Endre megesküdött, hogy a békének őre, az egyháznak engedelmes fia lesz; megbünteti azokat, a kik az országot rabolják, égetik, védi az özvegyeket és árvákat; igazságot

[1]) Wenzel Árpádkori Uj Okmt. IV. 341. l.

szolgáltat mindenkinek, Magyarországot gyarapitja s minden erejével azon lesz, hogy visszafoglalja mindazt, a mi a Nagyasszony birodalmából német fejedelmek kezére jutott.[1]) A király és Fenena királyné Rumi Tivadar prépostnak hüséges szolgálatait megjutalmazandók 1292. és 1293-ban a Nagyszigetben — Csepel sziget — létező Halásztelek nevü földet, Sziltelek, Kenderáztató és Fövenyszigettel együtt neki, valamint fivérének László ispánnak és ennek a fiának Miklósnak és utódaiknak adományozták, felmentvén e területeket Bind szigeti ispán joghatósága alól.[2])

Mig III. Endre uralma a megszilárduláshoz közeledett már is 1291-ben háborut kellett inditania Albert ellen. Követeket küldött Alberthez, hogy adná vissza a mit Németujvári Istvántól elfoglalt; s minthogy ezt megtagadta, fegyverhez kellett nyulnia, hogy az ország jogainak tiszteletet szerezzen. Minthogy azonban az ország véderejét ugy megfogyva és oly felbomlott állapotban találta, hogy az urak és nemesek közremüködése nélkül lehetetlennek látta sikerrel viselni háborut és különben is, hogy gátat vessen az országban eláradott rendetlenségeknek, az ország rendjeit az 1291. évi februárban közönséges országgyülésbe hivta össze Székesfejérvárra.

A szabadságlevél illetőleg törvénykönyv, melyet itt Endre az emlitett hónap 22-én kiadott nagy fontosságánál fogva is emeli Fejérvár multjának történelmi nevezetességét, a mennyiben világosan látatja velünk, mennyi visszaélés, mennyi rendetlenség burjánzott, a jog és törvény mennyire meg volt sértve,

[1]) A terjedelmes királyi levél olvasható Endlichernél. 615. l.

[2]) Fejér. Cod. Dipl. VI. 1. 233—241. l.

az önkény mily tágas tért nyert a király s a hatalmas urak részéről az országban Kun László idejében. Endre tehát itt Fejérvárott egyenkint biztositá most a rendeket régi alkotmányos jogaikban. Biztositá az egyházat, hogy azt elődeitől nyert jogai s javaiban fentartja, elfoglalt birtokait vissza adja. Biztositá az uri osztályt, hogy a főispán és egyéb méltóságokat sem külföldről bejött idegenekre, sem pogányokra s nemtelenekre, sem azokra nem ruházza, kik az országnak az elmult időben annyi ártalmára voltak; sőt ezeket még tanácsába sem fogja bebocsájtani. Biztositja a nemességet, hogy az ország megyéit nem fogja örökül adni sem egyházi sem világi uraknak; nem fogja megengedni, hogy az urak méltóságaikat másokra ruházzák, pénzen kibéreljék vagy eladják. IV. Béla és V. István adományait s Lászlóét is, a mennyiben való érdemekért adattak mire nézve az egyházi s világi tanácsosok véleményét meg fogja hallgatni, — érvényességükben fentartandja. László helytelen adományát pedig Szent István napja után mind visszaveszi. Nádort, főtárnokmestert, alkanczellárt, országbirót a nemesség tanácsa szerint fog kinevezni. A nemesek és szászok javaitól adót nem szedet; de viszont midőn az országot külhatalom támadja meg, mint most megtámadta Albert herczeg, a nemesek és szászok saját költségeiken tartoznak zászlai alá gyülni, valahányszor a hadat maga a király vezérlendi. Továbbá midőn a nádor a megyékben törvényt tart, a főispán és a négy szolgabiró köteles mellette lenni és itéleteire felügyelni. Az egyházi urak népeinek csak a király maga, a városi polgároknak csak a városbiró mondhat törvényt. A közbátorság tekintetéből a rablóvárak

rontassanak le. A tized körül történt visszaélések szüntettessenek meg. Az urak és nemesek kötelesek évenkint egyszer Fejérvárra gyülni és a főispánok eljárását megvizsgálni, hogy közülök az érdemesek jutalmat vegyenek, a bünösök a királyi tanács itélete szerint lakoljanak. Az egyes örökös nélkül elhaló nemesek és papok bárminő javaik felett szabadon rendelkezhetnek. A király a bünösöknek csak személyeikre nézve adhat kegyelmet; de az általuk megkárositottaknak köteles elégtételt szolgáltatni. A birák által elmarasztaltak sem a királynál sem az uraknál nem nyerhetnek védelmet az itélet ellen. A javaikban elmarasztaltak birtokait a rokonok magukhoz válthassák.[1])

A Fejérvárott, „a királyi székhelyen“ hozott nagyfontosságu és 35 czikkelyből álló törvénynek meg volt a kellő hatása; kielégitett mindenkit, mert az urak és nemesek innét haza mentek fegyverkezni és felfegyverkezve, fegyveres népeikkel jöttek ismét Fejérvárra, hogy a hadat meginditsák.

Ide jöttek az ország főpapjai: Lodomér esztergomi és János kalocsai érsekek, püspökök, prépostok, egyik-másik, mint András győri püspök és Tivadar fejérvári prépost alkanczellár nagyszámu fegyveres kisérettel. Lodomér érseket az esztergomi nagyprépost, rokona Menczeli Mihály zászlómester, az érsek ispánja nemes Ajkai András kisérték. A világi urak közül idejött Németujvári Iván, Miklós nádor, Henrik bán az ő testvérével, Loránt erdélyi vajda, Aba Amadé; a baranyai, tolna-bodrogi, nyitra-barsi ispánok, a martoni Simon és Mihály, Jákó fiai András és Jákó, a Sztáray grófi család elei; néhai Tomaj

[1]) Endlicher 615. l.

Dénes nádor fia Dénes, a losonczi Bánffiak őse és mások sokan a sóvári Soósok, a Prónayak, a Forgáchok, a Szinnyey Merzsék, az Ujhelyiek és Niczkyek ősei; továbbá Werner a budai birói és sok más régi és ifju vitéz, magyar, székely, kun, orosz, oláh, rácz, bosnyák és horvát, mindössze ugy 80 ezer ember, mely sereg terjedelme mértföldeket foglalt el.

És III. Endre, kibontván a basilikában levő királyi zászlót,[1]) ép ugy mint tizenhárom évvel ezelőtt IV. László tette, mikor Rudolf megmentésére ment, és megindult seregével Albert ellen. A győzelmes hadjáratnak a hainburgi békekötés vetett véget.

III. Endrével az árpádházi királyok ez utolsójával még egyszer s utoljára találkozunk Székesfejérvárott, 1299. sept. 5-ikén, amidőn t. i. a kalocsai érsekkel, a főurakkal, köztük Ernye fia István országbiróval, Barsa Loránt a néhai vajdával és a nemességgel az ország reformálása végett országos gyülést tart. Ez országgyülésnek emlékét egy oklevél tartotta fenn, melyet a fenti kelettel Amade nádor állitott ki Fejérvárott a Guthkeled nemzetségbeli Kozma és Agnes királyné küngösi népei között fenforgó peres ügyben.[2])

III. Endrét a halál 1301. jan. 11-én Budán érte. Benne „letört“ — mint barátja Ernye bán fia István mondá — „Szent István első magyar király vérének, fiu ivadékának, törzsének utolsó arany ágacskája, s a megyei főpapok, főurak, a nemesség és Magyarország minden rendü, rangu, lakossága érzé, hogy

[1]) „In venerabili Albensi Ecclesia nostra elevato vexillo nostro“ Endre levele. Fejér C. Dipl. VI. 116. l.

[2]) Hazai Okmt. VII. 281. l.

elveszté született urát, mint Ráchel gyermekét, keseregte halálát, keresték kit találjanak utódjául a szent király véréből.“ Holttestét a budai várban a minoriták templomába, a hol ma a várszinház van, temették el.

Az Árpádok sirba szálltával beborult Fejérvár ege; az olasz földről származott királyi utódoknak lakhelyül szüknek, ódonnak tünt fel Fejérvár. Buda vár királyi lakot is nyervén a XIV. században, királyi lakássá lesz, bár még Róbert Károly is meg Nagy Lajos is okmányaikban „locus cathedralis“-nak székvárosnak nevezik Fejérvárt, de csak nevezik, mert a koronázás és a királyi temetés fontos ünnepei maradnak meg csak benne.

Az Anjuok és örökösei kora 1301—1439.

A jogot, a nemzetnek királyt adni VIII. Bonifácz római pápa, a ki világi hatalmának tetőpontját érte el, már III. Endre ellenében akarta gyakorolni; a ki, noha árpádházi fiu volt és már meg volt koronázva, tehát a nemzetnek törvényes királya vala, Bonifácz még is hübérese, a nápolyi király fiát Róbert Károlyt okarta a nemzet trónjára ültetni. Horvátországba vitette s itt meg is koronáztatta. Endrét soha el sem ismerte királynak, sem annak soha nem nevezte, igy hát Endre halála után teljesen el volt határozva Róbert Károlyt emelni a magyar trónra. Azonban a nemzet ellene volt.

Örök igazság marad és tapasztalásból is tudjuk, hogy minden hatalmi terjeszkedés, kivált ha az szentesitett jogok rovására történik, visszahatást szül. Jó

szó előtt megnyilik a nemes sziv, erőszak előtt bezáródik.

Természetes tehát, hogy midőn a pápa az országot a szentszék hübérének nyilatkoztatván ki, annak királyt adni szándékozott, az önérzetére ébredt nemzet is heves ellenzéket vetett ellenébe, A nemzet ős szerződése ugyanis, melyet az még 886 táján Etelközben kötött a fejedelemmé választott Árpáddal, — hogy még annak nemzetsége él, a fejedelem mindig az ő véréből választassék, — Árpád nemzetsége férfi ágának kihaltával végkép elenyészett. A nemzet érzé, hogy a király választásának joga egész terjedelmében reá esett vissza, miszerint honit vagy idegent egyaránt emelhet trónjára. Tudta, hogy e jogáról soha le nem mondott, és érzé, hogy e joggyakorlatról lemondani annyit tenne, mint lemondani nemzeti függetlenségéről s hübérurat ismerni el maga fölött.

Az ellenkezés ennélfogva a pápa ezen jogigénye ellen nagy és heves lett az ország rendei között, a püspöki karban ép ugy mint a főnemeseknél. És fölmerült az országos kérdés: kit válaszszon a nemzet a maga királyává? Csák Máté nádor körül csoportosult a főnemesség, a püspöki kar pedig, t. i. Endre egri, Imre váradi, Haab váczi, Antal csanádi, Benedek veszprémi, Jakab szepesi — ki élte fogytiglan viselte a püspöki czimet — Apor Péter erdélyi és Miklós bosnya püspökök Ilméri János kalocsai érsek vezérlete alatt álltak. A választás Venczel cseh király fiára Venczelre esett, a kit még az Árpádházzal való vérbeli örszeköttetés is ajánlott, a mennyiben atyja először Constantiát, III. Béla leányát, I. Ottokár nejét ükanyjának, — másodszor mivel Kunigundát IV. Béla unokáját anyjának — nevezte, s végre a

mennyiben az ifju Venczel jegyese volt Erzsébetnek, III. Endre leányának, a kiben tehát az utolsó árpádfi leányát is trónra emelhették.

Volt azonban Róbert Károlynak is csekély pártja. Élén Bicskei Gergely esztergomi választott érsek és székesfejérvári préposttal, kiről már e kötet 131—135. lapjain szóltam, Mihály zágrábi, János nyitrai püspökök, a főrendek közül pedig a Brebiri grófok, Ujlaki Ugrin, Loránt, Cseszneki és még egypár, a kik nem is késtek Róbert Károlyt Horvátországból kihozni, hogy Fejérvárott megkoronázhassák; „de csak elhültek bele," — mondja Budai Ezsaiás Polg. Lexicona [1]) „mikor megtudták, hogy Ilméri János kalocsai érsek és mások a koronát eliktatták, Fejérvár kapuit pedig előttük bezárták." Innét tehát Esztergomba mentek és ott Gergely érsek által másodszor is, de nem a Szent István koronájával, mely a nemzeti párt kezébe volt, megkoronáztatták.

A nemzeti pártnak az esztergomi koronázás hallatára sürgős feladatává lett Venczelért követséget küldeni, melynek tagjai voltak a fentebb nevezett kalocsai érsek és a többi püspökön kivül Domonkos főtárnokmester, Németujvári Henrik és Dömötör urak, és mialatt Németujvári Iván Róbert Károlyt Gergely érsekkel együtt Esztergomból Ausztriába szoritotta: a küldöttséggel megjött Venczel is Székesfejérvárra s János kalocsai érsek által 1301. aug. 27-én Szent István koronájával ünnepélyesen megkoronáztatott, királyi lakásul Uj-Buda várát választván.

A fenti sorokban csupán csak a koronázás ünnepélyes ténye vonatkozik ugyan Fejérvárra, de megkellett irnom az előzményeket is, hogy kellőleg

[1]) II. 409. l.

megvilágitva legyen a nemzet nagy többségének eme ténykedése.

Venczel uralkodása nem volt tartós; különféle okok játszottak közbe, hogy a trónt elhagyja. Alig hogy Uj-Buda várában letelepedett, a Károly pártiak nevezetesen Cseszneki Miklós és Lőrincz, Jakab fiai, továbbá Zumur, az egykori zámori birtokos, Mihály és Pál Budát rohanták meg, hogy a királyt hatalmukba keritsék, de Csák Domonkos, Bucsu Pál, Bencse Máté, Bethlen Olivér és Rátholt István fegyveresei által visszaverettek; minek következtében Buda vidékét rabolták, Loránt ur az ő rokonságával Istvánal Márkus fiával és másokkal Fejérmegyét dulták és pusztitották, nem kimélvén az emberéletet sem. [1]) Nagyon lehangolta Venczelt VIII. Bonifácznak atyjához, Venczel cseh királyhoz intézett nagyon erőshangu levele, a magyar főpapoknak, kik őt a nemzeti jog érdekében előbb támogatták, lassanként való elhalálozása és székeiknek Károlypártiak által való betöltése, Bonifácznak a consistoriumban 1303. május 31-én hozott azon itélete, mely szerint csak Róbert Károlyt nyilvánitotta jogositottnak a magyar trónra, s meghagyta az ország minden egyházi és világi nagyjainak s az egész nemzetnek, hogy Károlyt egyházi átok büntetése alatt királyuknak ismerjék s mint ilyent támogassák és védelmezzék, fölmentvén őket minden eskü kötelezése alól Venczel iránt, s megtiltván ezt tovább magyar királynak nevezni és őt bármi módon gyámolitani; [2]) mindez oly annyira csökkentvén Venczel pártját, hogy Vernher László budai biró is Károlyhoz csatlakozván a király sze-

[1]) Fejér C. Dipl. VIII. 1., 92. és 115. ll.

[2]) U. o. 121. l. és Theiner Monum. I. 397. l.

melye sem maradt Budán biztonságban. Mindezek következtében azt tette a király atyja, hogy 1304 nyarán sereggel jött Budára, s kifejezve az egybegyült urak előtt, hogy fiát koronázva, egyéb királyi diszjeleiben óhajtja látni, a koronás ifjut fegyvereseivel körül fogatta s a koronával együtt Csehországba vitte.

A korona ilyetén elrablása elég ok volt arra, hogy a nemzet nagyrésze elforduljon a különben is gyenge erkölcsü ifju Venczeltől, sőt hogy háborut inditson atyja ellen, melynek békekötéssel való bevégzése után Venczel is lemondott a trónról Ottó javára. Minek következtében azon egyházi és világi urak, a kik még mindig Károly ellenesei voltak, s a kik még mindig azon elvet vallották, hogy az erőszakos Róbert Károlynak csak az Árpád nemzetséggel rokon fejedelmet lehet sikeresen ellenébe állitani, bajor Ottóban, IV. Bélának Erzsébet leánya utáni unokájában állapodtak meg, mint a ki anyai részről legközelebb állt a kihalt királyi házhoz. E szándékot elősegitette azon körülmény is, hogy a koronát a többi királyi jelvényekkel ő vette át a királyságról lemondott Venczeltől. Pártjára álltak tehát a Németujvári grófok, Antal csanádi és Benedek veszprémi püspökök, a szepesi és erdélyi szászok.

Ottó, hogy ellenfelei cseleit kikerülhesse, kereskedőnek öltözve, a koronát fatokba zárva csak kevesed magával indult el Prágából; utközben a koronát el is veszté, de egy pocsolyában mégis megtalálta. Sopronyba érkezvén a Németujvári testvérek és más hivei fogadták, a honnét aztán Fejérvárra érkezett s magát a csanádi s veszprémi püspök által 1305. decz. 6-án ünnepélyesen megkoronáztatta.

Azonban Ottó csak árnyékkirály maradt, a hatalmat Csák Máté itthon, Erdélyben pedig Apor László bitorolta, és pedig ez utóbbi olykép, hogy midőn Ottó 1307 tavaszán az ő mátkájáért, Apor leányáért Erdélybe ment, Apor vajda őt elfogta, koronájától, melyet Ottó minden utjában magával hordozott, megfosztotta s őtet magát Gyulafejérvárba záratta.

Az 1307. év történetéről gyászos lapokat irtak tele a történészek. A mit Budán a Venczel fogságából kiszabadult Vernher László egykori budai biró a mostani tanácsosokon Herman Márk és Tóth Mártonon elkövetett, hogy t. i. őket elfogatá, lófarkhoz kötve halálra hurczoltatá, tetemeiket megégettetve hamvaikat szélnek ereszté, a papokat pedig, a kik által Peterman biró a pápát kiátkoztatta, bilincsekbe füzve Tamás esztergomi érsekhez küldé, a kinél börtönben a halál kinos nemével haltak meg; továbbá az országban széltében-hosszában féktelenkedő önkény és erőszak, mely a törvény helyét elfoglalá, fölébreszté a jobb hazafiak lelkiismeretét s 1307. okt. 8-án Rákoson azon czélból jöttek össze, hogy végre-valahára véget vessenek a hazát mindinkább emésztő fejetlenségnek. Ottó egészen elejtetett, de részt vett a gyülésen az előnyösen serdülő Róbert Károly, a ki ellen most már csak azt lehetett felhozni, hogy a pápa helytelen igénye akarta feltolni az országra; abban állapodtak tehát meg az urak, hogy ugy a pápa jogsérelmének elejét vehetik, mint a fejetlenséget az ország becsületének csorbája nélkül megszüntethetik, ha most, mielőtt az uj pápa is, V. Kelemen beavatkoznék, önszántukból egyező akarattal választják meg Róbert Károlyt királynak.

Nem irom le a királyt koronázó országgyülést, mely 1309. jun. 15-én Budán tartatott meg. A hova Károly is, meg a pápa követe, Gentilis bibornok is eljöttek. Azt sem, hogy az Apor vajda kezei közt levő szent korona hiányában egy ujabban készitett s a pápai követ által megszentelt koronával koronáztatott meg, mely koronázás alkalmával törvényes szokás szerint a fejérvári kanonokok, névszerint János prépost, János éneklő, Kolin őr-, Péter, István, Pál, Jakab, János, Miklós kanonokok segédkeztek, csak azt hozom fel, hogy bár mennyire iparkodott is Gentilis meggyőzni a nemzetet arról, hogy az uj koronával végrehajtott koronázás épen oly érvényes, mintha az Szent István koronájával történt volna, a nemzetnek ez iránt még is más volt a hite; a királyi tekintély és az országos rend tehát csak akkor állt helyre, a mikor sikerült Apor vajdától visszanyerni a Szent István koronáját. Amade nádor tehát 1310. aug. 20-án a Rákosra országgyülést hirdet, a melyen Károly az ország rendeinek népes gyülekezetében ujra királylyá kiáltatván, mindnyájan át jönnek Székesfejérvárra és itt az ország összes főpapjai és főurai megtartva a szokott, régen megállapitott ünnepélyt, Róbert Károly aug. 27-én, mint a kit születése és öröklési jogánál fogva megilletett az utódlás, föllépett a királyi trónra, és Tamás esztergomi érsek — már most negyedszer — megkoronáztá. A pápai követ nem volt a koronázásnál.[1])

Hála Istennek ezzel a koronázással vége szakadt a sok csapásnak, mely a nemzetet a pártviszály idejében sujtotta. És ha azt kérdezzük, hogy ki nyert Károly személyében? Azt kell felelnünk, hogy a ki

[1]) Tört. tár IV. 120. l.

győzött, a ki nyert, az a nép volt, melynek örömrivalgásai őszinte szivekből eredtek, mert csak a nép érzé igazán, hogy a pártviszályok megszünése, veteséit a harczi mének patkói, a gyujtogatók üszkei elől biztositja. A ki diadalt nyert, az a magyar nemzet volt, mely az Anjouk alatt dicső korszakot élt, minőt Venczelnek és Ottónak nem köszönhetett volna.

Csak egyes események följegyzésére kell immár szoritkoznom, Fejérvár ugyanis háttérben marad, Buda lesz lassankint a királyok lakása, és igy a történelemben is elhalványul Fejérvár képe.

Egy oklevél szerint 1311. apr. 30. Róbert Károly Fejérvárott volt.[1]) 1320. novemberben pedig tartott itt országgyülést, a mikor t. i. többek közt Mark fejérvári biró kérésére a városnak IV. Béla által adott szabadalmait megerősiti. Ezen országgyülés alkalmával koronázták meg Erzsébetet is, a királynét.[2])

1326. jun. 18-án ismét Fejérvárott találjuk Károly királyt, a mikor t. i. Sopron megye tizedének huszadát egy kolostornak adományozza.[3])

1332. deczember elején Endre fiával megindult tengermelléki útjára, de csak Fejérvárig jutott, mert itt a köszvényfájdalmak annyira erőt vettek rajta, hogy a vele levő urak tanácsára el kellett halasztani az utat, és mindaddig Fejérvárott maradt, mig visszatérhetett Visegrádra.[4])

1339. okt. 26-án ismét Fejérvárott volt, itt adományozta t. i. a hütlen szerémi Deák literátus János összes birtokait a Csóri nemzetségből származott

[1]) Szopori Nagy Iván gyüjteményében.
[2]) Kovachich Vest. Comit. 182. l. és Tud. Gyüjt. 1825. évf. II. 52. l.
[3]) Fejér. C. Dipl. VIII. 3. 95. l.
[4]) Horváth Mih. M. O. tört. II. 213. l. jegyzet.

Nagy Péter fiának Tamásnak, ki csókakői várnagy is volt, és Péternek.[1])

Megyénket érdeklő intézkedéseiből fölemlitem azt, hogy országos védelem szempontjából szükségesnek tartotta Csókakő várát erősiteni, birtokokkal gazdagitni; és ez okból Moórt, mely Szent László király egykori adományozása, és IV. Béla 1261. évi megerősitésénél fogva az egri püspöki egyház birtoka volt, ettől elvette és Csókakő várához csatolta.[2]) Valamint azt a tényét is, hogy szinte ezen várat erősitendő, Sóskutot, mely megszakadás következtében a koronára szállt, Verebbel Csák Páltól elcserélte és Verebet szinte Csókakő várához csatolta.[3])

Az utolsó életéveiben gyakran beteges király 1342. julius 16-án 54 éves korában Visegrádon megszünt élni.

Tetemeinek Visegrádról Budára és innét Fejérvárra való hozatala bőven olvasható Podhraczky budai krónikájában,[4]) és a Történelmi Tárban,[5]) melyekből Pór Antal merité következő igen szép leirását:

Holttestét másnap julius 17-én pompás menetben levitték Visegrád várából a városba, a plebániatemplomba. Itt gyászmisét mondván felette s elvégezvén a halottas egyházi szertartásokat, dereglyére tették a koporsót, hogy Budára, mely akkor már nagyhirü, fényes város vala, szállitsák. A főpapok és főurak szintén vizi járművekre szállottak, királyukat ez utolsó utján is, mint az előbbieken, elkisérendők. Előttök Tóth Lőrincz, a Kontok atyja,

[1]) Fejér. U. o. VIII. 4. 383. l.
[2]) Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 199—201. l.
[3]) U. o. IV. 3. 40. l.
[4]) 258. l.
[5]) IV. 137—138. l.

lobogtatta főzászlótartó tisztéhez képest az ország zászlóját, annyi diadal tanuját. Egész Buda, a papság és a polgárság a Duna partjáig ment halott királya elé. Az összes templomok és kolostorok harangjai zugása közben felkisérték aztán a királyi tetemet a Boldogasszony templomába, ravatalra helyezték, éjjel-nappal zsolosmákat imádkoztak és énekeltek mellette, mig a templom főbejárata előtt a boldogult királynak biborral letakart kezes paripáin ülve három vitérzlő férfiu állott őrt. Az egyik abban a diszben, melyben a király tornákon szokott megjelenni; a másik ugy, mint a hogy a király a lándzsavetésen vett részt; a harmadik és legékesebb azon fegyverzetben, melyet a király hadjáratokon szokott volt viselni. Öltözetük a király által viselt öltözet vala, dusan kihányva himzéssel, sujtással, ékitve drágakövekkel, gyöngyökkel. A mi ércz szokott lenni, a lószerszámon, a kengyelek, zablyák és csatok aranyozott ezüstből valának; a szijak, a heveder, a bőrnemüek és a nyeregtakarók selyem kelmével bevonva.

Harmadnapon, elvégződvén ujra a gyászos szent mise és egyházi szertartások, a koporsót ugy, mint a király benne feküdt, nem befödve, hanem nyilt arczczal föltették a hintós, az Anjouk koronás struczczával és hét ezüst csimbókkal, melyek a könnyeket jelképezték, földiszitett kocsira, hogy Székesfejérvárra vigyék és ott eltemessék. Székesfejérvár káptalanja és papsága, azonképpen lakói nagy sokasága eléje sietett a gyászmenetnek és láttán keserü sirásra fakadt. A papok az egész éjjelt zsolozmázván, virrasztással töltötték a főtemplomban a ravatal körül, és már hajnalhasadatkor elkezdődtek az engesztelő szent misék, miközben a leirt három lovag a társas-

káptalani templom főkapuja előtt őrt állott. E templomban, hol Szent István és Szent Imre tetemei nyugodtak, temették el Károly királyt is a főoltár mellett egész királyi diszben „mint királyt temetni szokás". Csanád esztergomi érsek mondott fölötte halotti beszédet.

Közben, mielőtt a király halálának harminczadik napja letelék, összegyültek a királyi udvarban az idegen fejedelmek: Kázmér lengyel király, Károly morva őrgróf, és a szomszédos udvarok, köztük az aquilejai patriarcha küldöttei, főpapok, főurak az exequiák megülésére, melyeket augusztus 14-én tartottak az egész országban, legfényesebben természetesen Székesfejérvárt és Visegrádon. Ez alkalomból verses epitafium is készült, mely ránk is maradt. A pápa és biborosok Avignonban, azonképen Albert osztrák herczeg is, ki épen Karintiában tartozkodék, nagy gyászpompával szintén megülték, a magyar király halottas emlékét. [1])

Róbert Károly kétségkivül kiváló kormányzói tehetségü egyéniség, egyike volt legkitünőbb fejedelmeinknek. A nemzet mely pártokra szakadva, a fejetlenség zavargásaiban elpusztulva, elszegényedve jutott kormánya alá, gazdag békés, nagy nyomatéku lőn halálakor Európa politikai mérlegében.

Halála után hat nappal, kettővel eltakarittatása után, legidősebb fia, a 17-ik évben levő Lajos 1342. jul. 21-én Telegdy Csanád esztergomi érsek által nagyszámu egyházi és világi urak, ezek közt Kázmér lengyel király s Károly morva herczeg, — a kik még atyja temetéséről maradtak itt — jelenlétében ünnepélyesen megkoronáztatott. Legelső dolga volt, a

[1]) Szilágyi S. Magyar nemzet tört. III. 133—134 l.

mikor már vendégei eltávoztak, Szent László sirjához menni, kit ő magának példányképül és védszentül választott. E czélból az egyházi és világi urak kiséretében Nagyváradra zarándokolt, hogy fogadalmat tegyen követni védszentje és mindazok példáját, kik a hazáért véröket is ontani készek, s az utódoknál dicsőségben állnak; mindenkor a jog, igazság és dicsőség ösvényén járnia, országának jogait és épségét Isten segedelmével minden részeiben kivivnia s megvédenie. És e tette által az egész nemzetnek megnyerte szeretetét.

Feladatom lévén lehetőleg azon tények felsorolására szoritkozni, a melyek Fejérvárt és Fejérmegyét érintik, nem vezethetem olvasóimat Nagy Lajos dicső országlásának történetén keresztül, igy hát az ő uralkodása idejéből csakis azon gyülések fölemlitésére szoritkozom, melyeknek emlékét a történelem megmentette. Ezek is csak Szent István napi nádori gyülések és egypár megyei gyülés, minthogy tudni való, hogy Nagy Lajos nem volt barátja az országos gyüléseknek, a nélkül, hogy azért a kormányzat szenvedett volna, de pontosan megtartotta a nádorral az aranybullában elrendelt Szent István napi fejérvári gyüléseket.

Ilyen gyülést tartott Fejérvár mellett Fejérvármegyének részvétével Miklós nádor 1346. aug. 31-én melyben egy okirat szerint, a kalocsai érsek egyik kormói nemes jobbágyának panaszára Fejérvármegye szolga- és esküdt biráit megkérdezvén, ezek bizonyitják, hogy Trentul Miklós pozsonyi főispán nogkai tisztje több társával több izben hatalmaskodott. [1])

1352. aug. 20-án Kont Miklós nádor elnöklete

[1]) Anjoukori Okmt. IV. 635. l.

alatt tartatott a Szent István napi gyülés. Részt vettek itt Miklós esztergomi érsek, János veszprémi, Miklós zágrábi püspökök, Tamás országbiró, Miklós erdélyi vajda és szónoki ispán, mint a kik a király részéről meg voltak bizva, hogy a panaszosok ügyében itélkezzenek és az országos dolgokban is intézkedjenek. Bizonyos Domonkos is vádolva volt pénzhamisitással, de a gyülés őt fölmentette.[1])

1364. évi congregátióban hat darab okmány lett bemutatva és átirva, a fejérvári keresztesek és Diósi Simon Literatus Fejérvár mellett fekvő Diós birtokuk ügyében, a mely alkalommal a veszprémi káptalan küldetett ki a határjárás eszközlésére.[2])

1366. év Szent György vértanu napja utáni hétfőn Fejérvár mellett volt a nádori gyülés, a melyben Kozma, csóri jobbágy, a ki a keresztes vitézek iszkai erdejét pusztitotta, elmarasztaltatott.[3])

1371. Keresztelő Szent János napja utáni hétfőn Fejérvár mellett Opuliai László nádor tartott nádori gyülést, melyben a keresztesek konventjét a csalai vizen levő malom birtokába beiktattatják.[4])

1372. év Szent György nap nyolczada utáni ötödik napon Garai Miklós nádor által Fejérvár mellett tartott gyülésen a város szomszédságában fekvő Diós birtokot Diósi Literatus Simonnak itéli oda.[5]) Ugyanezen gyülés Ker. Szt. János napja utáni hétfőn elrendeli, hogy a fenti birtoknak másik két részét, melyek a keresztesek konventjéé és a fejérvári káptalané, megbecsüljék. Mely becsü eszközlésének aztán

[1]) Kovachich Supplem. ad Vest. Com. I. 81. l.
[2]) Fejér C. Dipl. IX. 5. 190. l.
[3]) U. o. IX. 3. 626. l.
[4]) U. o. IX. 4. 373. l.
[5]) U. o. IX. 5. 200. l.

a gyülés előtt a keresztes konvent ellentmond.[1]) De ezen ügyeken kivül még egy fejérvári határjárás is eszközöltetett, t. i. a keresztesek és a káptalan között az „Ingovány" birtokot illetőleg, a mely ügy bővebben van leirva e munka I. kötetének 302—303. lapjain. Végre a keresztesek kérésére küldetik ki Pál, Miklós fia, hogy a konventet Fejérvár melletti Diós birtokába beiktassa.[2])

1374. Szent György nap utáni hétfőn Fejérvár mellett tartott nádori gyülésben Gyulaőrsi Fodor, simontornyai várnagy ellen rendeltetik el vizsgálat, bizonyos fejérmegyei gyulaőrsi — ma Örs — birtokrész iránt.[3])

1376. évben Garai Miklós nádor elnökletével tartott gyülés ismét a már emlitett Diós birtok ügyében intézkedik.[4])

De ezen gyüléseken kivül érdemesnek tartom fölemliteni azon adatokat is, melyek Nagy Lajos király fejérvári tartózkodásáról ugy a megye egyes helyein tartott vadászatairól tesznek bizonyságot. Igy tudjuk, hogy:

1358. aug. 20-án Fejérvárott volt, a mikor t. i. a tihanyi apátság elfoglalt birtokait visszaadatni rendeli és e rendeletet ugyanaz nap megismétli.[5])

1361. jan. 11-én szinte Fejérvárott találjuk, a mikor t. i. a váradi káptalan birtokát Gyimótot neki vissza itéli.[6])

1364. május 7. és julius 24-én Gerencséren a

[1]) Fejér C. Dipl. IX. 4. 449. l.
[2]) U. o. IX. 5. 186. l.
[3]) U. o. VIII. 5. 292. l.
[4]) Keresztesek prot. III. 1081—1083. l.
[5]) Fejér C. Dipl. IX. 2. 665. és 676. l.
[6]) U. o. IX. 6. 121. l.

Vértesben vadászott, és az auráni perjel meg Fülöp fia László az ő udvari katonájának birtokai közötti határjárást erősiti meg.[1])

Ugyanazon év okt. 3-án Bodméren volt a honnét t. i. Czudar Istvánnak Zsáz, Ordó és Ugocsa telepesei ügyében irat a leleszi konvent által.[2])

Ugyanazon év okt. 4-én már Fejérvárott találjuk, itt erősitvén meg a podoliniak szabadalmait.[3])

1365. sept. 20-án Fejérvárott időzött, itt keltezett oklevelében Margit és Katalin nemes asszonyokat Machala és Berenye sümegmegyei birtokaikban megerősiti.[4])

1366. decz. 6 és 7-én a Vértesben vadászott.[5])

1367-ben Nagy Lajos anyja Erzsébet özvegy királyné fejérvári tartózkodásáról tanuskodik a fejérvári káptalannak egy 1369. aug. 27-én kelt levele, melyben az özvegy királyné Imre erdélyi vajda részére a keresztesek tolnamegyei Gyant birtok ügyében kiadott levelét átirja.[6])

Ugyanezen év aug. 20-án Nagy Lajos is itt volt.[7])

Legutolsó tartózkodását 1372. okt. 22-én Gerencséren találjuk, a hol is sárvári uradalma erdei és legelőinek használatát a saári sziget polgárainak megengedi; ugyszinte engedélyt ád arra, hogy a veszprémi püspök a budai bordézsmáját Budán kimérethesse.[8])

[1]) Fejér C. Dipl. IX. 3. 391. l.
[2]) U. o. 393. l.
[3]) U. o. 420 l.
[4]) U. o. 510. l.
[5]) Ráth K. A magyar királyok hadjáratai, utazási és tartózkodási helyei. 70. l. és Horváth Mihály Magyarország tört. II. 301. l. jegyzet.
[6]) Fejér C. Dipl. IX. 7. 289. l.
[7]) Ráth Károly id. m. 71. l.
[8]) Fejér id. m. IX. 4. 426. és IX. 6. 169. l.

Hogy ugy Róbert Károly mint Nagy Lajos minő érdemeket szereztek maguknak a fejérvári basilika ujra épitése és bővitése körül, elmondtam már jelen kötet 75—80. lapjain.

Nagy Lajos elhalálozásáról és jellemzéséről van még nehány szavam. Ötvenhét és fél évet töltött csak be, de ha meggondoljuk, hogy egész életében mennyit fáradott, hány hadjáratban vett részt, hány sebet kapott, megfejthetjük, mi őrlötte meg tevékeny életét. Hozzá járult, hogy 1353. nov. 26-án Zólyomban vadászott, és ez alkalommal egy sebesült medvét támadott meg dárdájával; de szerencsétlenül járt, mert a medve a királyt leteperte, s mindkét lábán huszonhárom sebet ejtett, s meg is ölte volna, ha lovász mestere, Bessenyei János jókor meg nem jelenik s a fenevadat kardjával ki nem végzi. Mindinkább visszavonult tehát, kereste a magányt, az elmélkedést, és azt fel is találta kedves szerzetesei körében a svábhegyi Szent Lőrinczen, Mária Nosztrán a Pálosok társaságában. Elhihetjük tehát káplánjának, Küküllői Jánosnak, hogy vágyott egyesülni teremtőjével, kinek hivására csakhamar föl is cserélte földi életét az örökkévalóval. Meghalt Nagy-Szombatban 1382. sept. 10-én éjfél előtt, miután negyven évig egy hónapig és huszonkét napig uralkodott. Innét Székesfejérvárra hozták, hogy nyugvóhelyül fölnyissák ugyanazon hó 16-ik napján számára ama kápolna sirboltját, melyet ő maga épittetett magának a basilika északi oldala mellett Szent Katalin tiszteletére.

Az egész nemzet megsiratta elköltözött nagy királyát, a ki hős volt a csatatéren, mit az olasz hadjáratok alkalmával kapott sebei bizonyitanak;

hálás volt azok iránt, a kik a háboru veszélyeiben magukat föláldozták, mit azon intézkedése is bizonyit, hogy midőn 1345-ben István bosnyákországi és Bánfi Miklós horvát bánt a velenczések ellen Dalmátiába küldötte, Zádor alatt elesett Serényi András tetemeit Fejérvárra hozatta s itt temettette el.[1])

Vallásos volt szive mélyéből, a miért őt a pápa az egyház „zászlótartójának" nevezte. Élő emlékei az ő vallásosságának a mária-nostrai zárda, a lövöldi kartauziak kolostora, a remetei, gönczi, diósgyőri, szent-lőrinczi, ujhelyi stb. klastromok, az aacheni és nagy-mária-czelli és fejérvári kápolnák, a drágaságok pedig, melyekkel az Isten házait elhalmozta a középkor müvészetének remekei maradnak. Az ő uralkodása alatt jött szokásba, hogy a jobb módu nemesek az ő udvaraikban papot, szerzetest kezdenek tartani, a kik nekik tanácsadójuk, jegyzőjük, titkáruk és levelezőjük valának, utjukban kisérték, ételüket s italukat megáldották, fegyvereiket, ruházatukat megszentelték, lelkiismeretük szavának ébredésekor őket meggyóntatták s velök a canonica horákat elmondották.

Király volt a szó igazi értelmében, a ki nem önkénynyel, nem a szenvedély sugallata szerint, hanem a józan ész tanácsával, a törvény értelmében uralkodott, nagy gonddal és bölcsen igazgatta népe ügyét. Minden igyekezettel azon volt, hogy elődjeinek a szent királyoknak példáján indulva, az Istentől

[1]) Sirfeliratát idézi Budai Ezsiás Polg. Lexicon III. 230. lapján, mely ekép hangzott: D. T. O. M. Hoc jacet in Tumulo clara de stirpe Serényi Andreas Belli dux, non sine laude perenni; qui patriae ad Jadram cecidit sublatus amore; Rex Ludovicus eum digno hic tumulavit honore; Anno MCCCXLV. Budai ismerte e sirlapot, nekünk fogalmunk sincs róla hol lehet.

gondjaira bizott országokat, tartományokat és nemzeteket szabadságaikban, törvényeikben, törvényes szokásaikban, békében és nyugalomban megtartsa, minden ellenséges betörés ellen megoltalmazza. Igy jellemzi őt egykori életirója, még János alexandriai patriarcha és szentszéki követ IV. Károly császárnak 1372-ben bámulattal nyilatkozik róla eképen: „Soha sem láttam fejedelmet, ki oly nagy hatalommal annyi szerénységet párositson.“ Hatalom és szerénység, rendkivüli két szó egymás mellett! hatalom és szerénység, mily bámulatos vonások egy és ugyanazon emberben! Petrarca pedig, a nagy király négy sarkalatos erényét, t. i. eszélyét, jogérzetét, erélyét és mérsékletét magasztalván, joggal kérdi: a világ mely királya tett annyit birodalma becsületére és alattvalói javára, ki mindamellett nem fuvalkodott föl, nem volt nagyralátó, de sőt mennél inkább fölemelte Isten az ő sorsát, annál alázatosabb és kegyesebb lőn.

Államférfiui érdemei is elévülhetlenek. A vármegyéket helyhatósági intézménynyé változtatta. A vármegyei és Szent István napi fejérvári gyülésekbe életet lehelt, a czéheket, az ipar és a városok fejlődésének ezen elemeit és azok szabályzatait, melyeket a vallásosság alapjára fektetett, ő rendezte és alakitotta át. Az igazságszolgáltatásban atyját követve, az eltörölt istenitéletek helyébe helyes törvénykezési formákat hozott be. A törvénykezési eskünek alakot adott, s a határkérdéseknél megszabta, hogy a papi tanuk, kezeiket mellökre téve, papi hitükre, lelkiismeretökre, — a világi tanuk pedig fegyvereiket letévén, saruikat levetvén, egy marok földet emeljenek fejük fölé és igy esküdjenek a földre. Érdeklődött a nép sorsa iránt, gyakran álruhába öltözött,

s meglátogatta a községeket, tudakozódott az igazságszolgáltatás és adószedés felől, és szivesen hallgatta azt is, ha az egyszerü emberek kritikát gyakoroltak a kormányzat fölött.

Nagy Lajos halála után fiutódok hiányában két apró leánya Mária és Hedvig között idősbb leányának Máriának trónöröklési joga közönségesen elismertetett. Az ország rendei, kik a dicsőült tetemeinek eltakaritására Fejérvárott összegyültek, Máriát — mint ezt maga irva hagyta [1]) — mintha boldogult atyjának fia lett volna, 1382 sept. 17-én ugyanazon szent koronával, melylyel a magyar szent királyokat, az ő elődjeit, megszokták volt koronázni, megtartván a szokásos ünnepségeket, egyhangulag, senki sem ellenkezvén, Magyarország királyává koronázták, fölkenték és a kormánypálczát kezébe adták.

Kormányzása az ifju Máriának — habár a gondokat az özvegy királyné, Erzsébet viselte is — nem volt az uralkodás boldogsága. Nem emlitem a Horváthy testvérek, Laczfi és Simontornyai István Polgárdi akkori birtokosainak lázongását, Kis Károly trónravágyódását s a küzdelmet, melylyel e vágyódásának érvényt szerezni törekedett, csak azt hozom fel, hogy midőn már látta Erzsébet, hogy a magyar urak nagy része Károly felé fordul, szinleléshez fogott, s tudtára adta Károlynak, hogy leánya Mária, a ki már ez évben Zsigmonddal házasságra lépett, leakar mondani az uralkodás terheiről. Minek következtében Kis Károly 1385. év utolsó napján koronázási ünnepélyt hirdet Fejérvárra, s meghivatta erre a királynékat is, hogy jelenlétük által bizonyitsák a szabadakaratból való lemondásukat. Erzsébet anya-

[1]) Mária egy 1383. évi oklevelében. Katona XI. 27. l.

királyné, nehogy boszutervét elárulja, kénytelen volt elfogadni a meghivást, s Máriával együtt Károly kiséretéhez csatlakozott.

Már utközben is nem egy ur és nemes megszánta volt a szeretett nagy király szerencsétlen leányát, ki fogolyként látszott kisérni koronája elrablóját. De még inkább nőtt a szánakozók serege, erősebbé lett az önszemrehányás az urak és nemesek keblében a koronázási ünnepély alatt a basilikában, midőn a királynék Nagy Lajos sirjára borulván, hangos zokogásra fakadtak. Minden szem rájuk fordult, minden elme velök foglalkozott. És midőn a koronázó érsek szokás szerint fenhangon háromszor kérdezé: „Akarjátok-e Károlyt királyotokká elfogadni?“ az örvendező hangos felkiáltások helyett csak érthetetlen zugás lőn a válasz. A gyülekezetben számosan, kik előbb a Mária önkéntes lemondásáról szándékosan terjesztett hirnek hitelt adának, a királynék könyártól áztatott bánatos arczáról olvasták le a hir czáfolatát, s kevésbe mult, hogy megindulásukban már a szertartás folytában zavart nem támasztottak.[1])

A fejérvári koronázás után mind Károly, mind a két királyné Budára mentek s a királyi palotába szálltak. Itt forralta Erzsébet női boszuja a tervet, hogy Károlyt a lábalól eltegye, a mihez eszközül Forgách Balázsot nyerte meg. 1386. február 24-én Forgách a királyt csákánynyal leverte, szemét kiütötte, innét Visegrádra vitték, a hol aztán bevégezte életét.

A nemtelen tett megboszulta magát Erzsébeten is, meg Garai Miklós nádoron is, Forgáchon is, kik

[1]) Lásd e jelenet leirását ezen kötet 78. lapján.

midőn Máriával együtt a Horváthyak lázadásának lecsillapitására 1386 februárban Horvátországba utaztak s 25-én Horváthy János erős dandárral őket megtámadta. Az egyenetlen harcz nem tartott soká. Forgách Balázs a királyné kiséretének élén bátran szembeszáll a lázadókkal, tán hogy még ő velök küzd, a királyi hölgyek Garaival ennek várába menekülhessenek. De a támadók számosabban voltak, mintsem hogy Forgách a királynékat önfeláldozásával is megmenthette volna. Az egész utazó csapat körülfogatván, Forgách rövid küzdelem után lováról leüttetett, s a királynék szemeláttára lefejeztetett. Garai lováról leszállván s hátát a királynék kocsijának vetvén a kétségbeesés dühével védte magát s a királyi hölgyeket. Több nyil furódott már testébe, de ő azokat nádszálként törte sebeibe s mindaddig nem is férhettek hozzá a támadók, mégnem azok egyike a kocsi alá bujt, és a hősileg vivót lábairól lerántotta. A bátor férfiu ekként lenyomatván szintén lefejeztetett. A fegyveres kiséret többi tagjai ekkor már részint leölve, részint elfogva lévén, a királynék is könyörtelenül kiragadtattak kocsijukból és miután kifosztattak, méltatlanságokkal illettettek: a zágrábi püspök Gomnech nevü várába zárattak. Innét Novigrádba vitték őket, a hol Erzsébet 1387-ik évi január elején, némelyek szerint leányának, Máriának szemeláttára, börtönében megfojtatott. Erőszakos haláláról szólnak az egykoru Paulus de Paulo, [1]) a velenczei Caresimus [2]) és maga Zsigmond király is.[3])

A viszonyok ezen szerencsétlen fordulata, mely

[1]) Schvandtnernél III. 726. l.
[2]) Muratorinál XII. 576.
[3]) Fejér. C. Dipl. X. 2. 415.

az egész országot nem csak királynéjától fosztotta meg, hanem a kormányon álló férfiakat majd mind elragadta, s messze terjedő belzavarokra adott alkalmat, egy ideiglenes kormány létrejöttét tette szükségessé. Ez a kormány szervezte is magát, Garai helyére Széchy Miklóst választá nádornak, székhelye Buda volt, s hogy törvényes állapotot teremtsen, Zsigmondot, Mária férjét királyá választá.

Megnyiltak ismét Fejérvár kapui, felhangzott a hálaének a basilika ivei alatt, a midőn 1387. martius 31-én, az esztergomi érseki szék üres lévén, Benedek veszprémi püspök által Zsigmond Magyarország királyává koronáztatik. Mária, a királyné, nem volt ez alkalommal jelen, mert csak junius 4-én került ki a velenczei köztársaság hadi hajóinak segedelmével a pártütők kezéből; de Fejérvárott volt 1388-ban azon országgyülésen, a melyben Zsigmondot országlása társának nyilvánitotta. [1])

Van azonban Fejérvárt érdeklő ezen történelmi adatokon kivül a Kállay család levéltárában egy oklevél másolat, mely egy ez időtájban Fejérvárott tartott országgyülésről tanuskodik. S minthogy ez oklevélben az ország rendei királyi felségről és nem királynéról emlékeznek, Garairól, mint elhunytról — továbbá a pártosoknak Máriával és Erzsébettel való kibékitéséről beszélnek, a kinek haláláról még akkor nem tudtak semmit, önként következik, hogy ezen országgyülés 1387. évi aug. 20. körül tartatott, a mikor már t. i. Zsigmond martius 31-én meg volt koronázva, de Mária még mindig fogságában volt. Az igen érdekes országgyülési határozat szövegét, közöltem a jelen kötet XI. sz. Oklevelében.

[1]) Thuróczi IV. 3. fej.

Foglalkozzunk már most Zsigmond király azon lépéseivel, melyeknek nyomait Fejérvárott vagy a megyében találjuk. Országlásának zavaraival, viszontagságos életével, küzdelmeivel a pártosokkal szemközt, a husszitákkal viselt dolgaival, a külföldről betolakodó erőszakos bulláspapok visszaszoritásával, pénzügyeinek rendezetlenségével stb. ugy sem foglalkozhatunk. Keressük tehát nyomait itt a város és megye területén.

Még mielőtt megkoronáztatott volna megfordult Fejérvárott 1386 sept. 5-én, a hol Péter fia László mesternek Szakács birtokot Hontban adományozta, [1]) és okt. 27-én, mert innét keltezte azon levelét, melylyel Turchi Beke fiainak Jakab és Benedeknek a kerecsényi két birtokot adja. [2])

Itt volt 1400-ban nov. 3-án, a mikor Gersei Petheő fiainak birtokot adományoz.[3])

Ugyszinte 1403 okt. 29-én nov. 4., 5., 6 án, a mely napokon különféle diplomákat adott ki.[4])

1412-ben Ulászló lengyel király és sok lengyel főur kiséretében Zsigmond Fejérvárott volt.[5])

1419 martius 12-én Fejérvárott volt [6]) s itt találjuk 18-án is, a mikor egy oklevelet irt alá, mely a Pókateleki Konde család birtokában van.[7])

1423 november havában a cseh nemesekkel tárgyalt városunkban a husszíták meghódolása ügyében [8]) s e hó 24-én több német birodalmi ügyet

[1]) Fejér. C. Dipl. X. I. 299. l.
[2]) U. o. 296. l.
[3]) U. o. X. 2. 761. l.
[4]) U. o. X. 4. 233 stb. és 206 stb. lapokon.
[5]) Wenzel Gusztáv. Tata fénykora. 11. l.
[6]) U. o. 12. l.
[7]) Ráth K. A magyar kir. hadj. 126. l.
[8]) Aschbach József. Geschichte Kaiser Sigmunds. III. 181.

elintézve [1]) 27-én még különféle oklevelet ir alá. [2])

A konstanczi zsinat után, mely 1418 május végén fejeztetett be, Zsigmondnak sok elintézendő dolga gyült össze, részint birodalmi, részint a görögtörök ügyekben; ezeket ő Budán, Visegrádon, Tatán és Fejérvárott intézte el. Itt fogadta a husszíták béke követeit is, a kik aztán küldőiknek Fejérvárról jelentést tesznek.[3])

1425 april 11-én állitotta ki Fejérvárott Frangepán Miklós privilegiumát.[4])

1429 jun. 27-én tartott Fejérvár mellett gyülést ugy a fejérmegyei mint a soltszéki táblabirák jelenlétében, kiket már e munka I. k. 374—375. lapján megneveztem, az elharapózott tolvajlás, utonállás, gyujtogatás megszüntetése érdekében. Az itt kiadott oklevél közölve van szinte az I. kötet 600 s következő lapokon.

1439-ben Európa egyházi és világi ügyei tárgyalásának egyik helyévé lett Székesfejérvár. IV. Jenő pápa és a baseli zsinat között ugyanis az érintkezési pont és kibékitő tényező Zsigmond lett. Ő benne kereste a szent szék is meg a zsinat is, de ő benne keresték a cseh utraquisták is azt az erőt, mely képes volt az összes érdekeket kielégiteni. Ennélfogva követeket küldöttek hozzá mindnyájan, a pápa, a zsinat, a csehek és a német nemzet is.

Mielőtt azonban a követségek megérkeztek volna, Zsigmond Fejérvárott intézett el némi dolgot. Volt ugyanis Bosniában egy a szentség hirében álló

---

[1]) Wenzel id. m. 13. l.
[2]) Ashhbach id. m. III. 419.
[3]) Wenzel id. m. 15. l. (XLIX. okl.)
[4]) U. o. 23. l.

Ferenczrendi szerzetes, Jakab nevü, ezt hita Zsigmond Fejérvárra, hogy hittéritői talentumát a várt husszita követeken érvényesitse. De Jakab fáradtsága sikertelen maradt, s minthogy az ő müködésének még Bosniában sem volt a keletiek fölött teljes sikere, Zsigmond Fejérvárra idézte Tvartkó bosnya fejedelmet, meghagyta neki, hogy Jakab téritési müködését teljes erejéből segitse elő, mit Tvartkó a sok püspök és főur jelenlétében meg is igért.[1])

De közeledtek az európai követségek is. Zsigmond Tatán vadászott és halászott, ide jöttek a követek, de a hely alkalmatlan lévén, Székesfejérvárra tették át a tárgyalások helyét.

A pápai követnek Traversari Ambrónak, a kamaldulensis szerzetesek generalisának nehány levele maradt ránk, melyek egyes pontokra nézve felvilágositást nyujtanak.[2]) Már 1435 decz. 8-ikáról a pápának megirja, hogy mikép érkezett ő követtársával De Santo Vito Antallal Báselbe s Bécsen keresztül Tatába, s hogy innét Zsigmond őket Székesfejérvárra hita, hol követségüket meghallgatni fogja. Második levele már Székesfejérvárról van keltezve; Zsigmond karácsony előnapján ide érkezett; itt voltak már a cseh utraquisták követei is. Értesiti e levélben a pápát, hogy decz. 26-án követségi megbizását nagy számu fejedelmek, főpapok és főurak fényes gyülésében Zsigmondnak előadta. A király kegyesen fogadta, de midőn a német nemzet követe a zsinat kivánatait követelni kezdé, rendre utasittatott stb.

[1]) Fejér C. Dipl. X. 7. 191. l.

[2]) Ambrosii Camaldulensis Epistolarum libri XX. czimü gyüjteményben. Kiadva Martene Edmund és Durand Urszin által „Vet. Scriptorum et Monumentorum Historicorum stb. Amplissima Collectio III. kötetében. Páris. 1724.

Érdekesek Traversari tudósitásai, melyeket barátjaihoz intézett fejérvári utazásáról, hogy t. i. kisérőjével Tadé baráttal eltévedtek az erdőben, a nép nyelvét nem értették s csak is egy vidéki pap utbaigazitásával érkeztek Székesfejérvárra stb.

Szóval igen nagy fontosságu ügyek tárgyaltattak ez időben Székesfejérvárott az európai követek által, a mely tárgyalások történelmi fontossága csak emeli városunk nevezetességét abban a korban, a melyben annak fénye már halványodni kezdett. Mert tudni való, hogy a husszitismus Magyarországban lefolyt történetéhez érdekes adatokat csakis azon tárgyalások nyujtanak, melyek Fejérvárott 1436. január havában tartattak.

Zsigmondot még ez évben Fejérvárott találjuk, a hol az egyházi és világi urak tanácsából egy rendeletet bocsájtott ki, hogy t. i. Jakab atya működésének támogatása végett szükséges banderiumok költségei adóban szedessenek be.[1])

Zsigmond 51 éves uralkodása után 1437 decz. 8-án Znaimban megszünt élni, s eltemettetett Nagy-Váradon.

Királyi emléke iránt a tiszteletet akarván olvasóimban fokozni, megemlitem róla, hogy bár külföldi kegyenczei között a Czilleieket, a kik az országban 24 várat birtak, a Stiborokat, az Ozorai Pipó, a Ragusából eredt Thallóczyakat vagyonilag ő gyarapitotta, valamint Hohenzollern Frigyest is kinek temérdek birtokon kivül Fejérmegyében adta Gárdonyt, Dinyést, Kendertót és Vinárt, és képessé tette, hogy a brandenburgi határgrófságot megvehesse, s alapitójává lehessen a mai német császári háznak,

[1]) Fejér. C. Dipl. X. 7. 815. l.

a magyar köznemesekből is emelt többeket a főnemességre, t. i. a Palóczyakat, a vasztélyi birtokos Báztéj családból származott Rozgonyiakat, az Országokat, a Maróthyakat, a Perényieket és Tamásyakat, kik mindmegannyi támaszaivá lettek királyi trónjának. Tudni való róla az is, hogy általa a magyar név tekintélye a nyugati népek között annyira emelkedett, hogy a magyar nyelv ismerete az európai müveltség kellékének lett elismerve.[1]) Előmozditotta az áruk kicserélését nyugattal; az ipart fejlesztette, 200 kézmüvest telepitett le az országban Franczia-országból és Belgiumból, a kocsigyártásban pedig annyira kitünt hazánk más országok fölött, hogy a magyar kocsival csinra és könnyüségre egy ország gyártmánya sem vetekedhetett. A lőpor és lőfegyverek az ő korában kezdettek meghonosulni. Az üvegablakok használata már el volt terjedve. A festészet és szobrászattal foglalkozókat a czéhekbe egyesité.[2])

Fejérvár szivében kell, hogy a hála iránta ki ne aludjék, hisz az Árpádok után egyik király sem tartózkodott annyit e városban, mint ő s egyik uralkodó alatt sem tárgyaltatott európai követek jelenlétében annyi fontos és közügy mint Zsigmond idejében.

Utódjául a rendek Pozsonyban leányát Erzsébetet és ennek férjét, Albertet választották meg, majd Fejérvárra jöttek, s itt közönséges országgyülést tartva[3]) a választást megerősitették, mely alkotmányos ténykedést 1438 jan. 1-én a koronázás fejezte

[1]) Uj Magyar Muzeum 1856. XII. füz. 419. l.

[2]) Horváth M. Az ipar és kereskedelem. 284. l.

[3]) Ezen országgyülés oklevele olvasható: Knauz N. Országos tanács. 10. l.

be, a midőn Palóczy György esztergomi érsek Albertet, Rozgonyi Simon veszprémi püspök pedig Erzsébetet koronázta meg.[1])

Nagy vita fejlődött itt ki megelőző napon Palóczy György esztergomi érsek és Rozgonyi Simon veszprémi püspök között. Amaz t. i. a királynét is akarta koronázni, emez pedig régi kiváltságánál fogva a királyné felkenését magának követelte. Az urak őtet pártolták, s minthogy Palóczy irásbeli bizonyitékai nem voltak kéznél, közbevetett óvással belenyugodott az urak határozatába. A koronázás után Albert 84 aranysarkantyus vitézt ütött, köztük több bécsi polgárt is.

Ugy a választásnál mint a koronázásnál is jelen voltak a következők: Rozgonyi István, Héderváry Lőrincz, Lévai Cseh Péter, Báthori István, Thallóczy Máté. A felségeket koronázási ünnepélyök alkalmából különféle ajándékokkal tisztelték meg; igy a német rend nagy mestere solymokat és szép két lovat, a királynénak pedig fehér borostyánkőből egy drága szent olvasót küldött.[2])

Azonban Albert 1439 okt. 27-én megszünt élni s eltemettetett Székesfejérvárott a basilikában.

A Hunyadiak kora 1440—1490.

Albert halála pártokra szakitá az országot. A mily örömet okozott Erzsébet az özvegy királyné párthiveinek fia V. László születése, ép oly kárára szolgált az az országnak. Mert V. László születése némi jogos szint kölcsönzött anyja pártjának arra,

[1]) Fejér C. Dipl. XI. 29. 30. l.
[2]) Fej. XI. 34. 73. l.

hogy a midőn már közakaratból, Erzsébet beleegyezésével is választott I. Ulászló már Egerbe jutott: ők V. Lászlót, a csecsemőt, 1440. május 15-én Szécsy Dénes esztergomi érsek által megkoronáztatták. És midőn a nemzet többsége jul. 17-én Ulászlót koronáztatta meg: nem volt kezükben a szent korona, és e helyett a Szent István koponyáján levő koronával koronáztatott csak meg. A korona V. László koronázása előtt már Visegrádon volt ugyan, de onnét Erzsébet udvarhölgye Kottanerné Ilona azt elcsente. Kottanerné elbeszélése szerint t. i. következőkép történt a dolog.

A honnagyok kierőszakolták Erzsébet királyné beleegyezését I. Ulászlóval való egybekelésre. De a királyné azon reményben, hogy figyermeket szülend, elhatározá a szent korona megszerzését. E végből Budáról Visegrádra ment, de nem a várba, melyben a korona tartatott, ott csak udvarhölgyei voltak, hanem a községbe. Néhány nap mulva, miután előbb Kottanerné által titkon lehozatta a várból házi koronáját és nyakékét, elutazott Komáromba. Itt Czillei Ulrikkal a korona megszerzése iránt tanáczkozván, Kottanernét szóliták fel, hogy e merényt hajtsa végre, mint a ki a visegrádi vár és azon kamara állását a hol a korona tartatott igen jól ismerte. Kottanerné egy a titokba avatott magyar urral oly szin alatt, hogy a királyné udvarának, mint látszik, készakarva hátrahagyott osztályát, több udvarhölgyet és nőcselédet a királyné után vigyen, lement Visegrádra. Itt február 20-án éjjel a koronához vezető előszobát, melybe külön bejárás volt az udvarhölgyek teréméből is, elfoglalja, az emlitett magyar urat egy szolgájával titkon bebocsátja, azon kamarának, melyben a szent

korona volt, első ajtaját a királynétól hozott kulcsokkal kinyitja és még férfi segédei a belső ajtón és a koronát rejtő ládán levő pecséteket, zárakat és lakatokat felszakgatják, feltörik, lereszelik vagy a királynétól kapott kulcsokkal felnyitják, a koronát kiveszik, mind a ládát, mind különösen a kamara belső ajtaját, a mennyire lehetett az e végre hozott uj lakatok és a királyné pecsétje segitségével, megint előbbi állapotába teszik, maga Kottanerné nem kis aggodalom között őrt állott. A koronát a kápolnán hozták át, melyből ama magyar egy veres bársony vánkost vett el s azt felfejtve a tollak egy részét kivevé s helyükbe bele tevé a szent koronát. Reggel a hölgyekkel elutazandók lévén, mindnyájan lementek a helységbe s ama szolga, ki a sikkasztásnál segédkezett a koronát rejtő vánkost vállára vette s föléje elkopott tehénbőrt teritve, melynek farka a földig ért. Igy jöttek le a városba, a hol aztán Kottanerné a koronával szánon, az udvarhölgyek pedig kocsin Komáromba siettek. Midőn a Duna gyenge jegén áthaladtak, a jég beszakadt sulyuk alatt, a korona is veszélyben forgott, de azért Komáromba érkeztek. Másnap a királyné Pozsonyba készült, a kocsik is készenlétben voltak, de ez éjjel megszülte V. Lászlót.

Ulászló pártja nagyon tevékeny volt, nem ugy Erzsébeté és fiáé, a kiket a Czilleieken kivül Szécsy Dénes, Mátyás veszprémi, Benedek győri püspökök, Tamási László és Henrik, a hatalmas Ujlaki Miklós, a gazdag Garai László, Kanizsai Imre és László, Rozgonyi János, Osvát, Rajnáld István és Lőrincz, Széchy Tamás, az érsek testvére és mások vették körül és Erzsébet csakis annak hirére, hogy Ulászló közeledik, indult meg május 10-én a szent koronával

és hiveivel Székesfejérvárra, mely város ekkor Ujlaki Miklós befolyása alatt állt. A koronázandó csecsemőt előkelő urak vitték bölcsőben. Tatánál, hova későn este jött, számos magyar ur két ezernyi kisérettel várta a királyi udvart és kisérte Fejérvárig, honnét elébök jött Ujlaki 500 lovaggal. A kis királyt a bölcsőből kivették, és Kottanerné vitte karjain, mellette az egyik oldalon Frangepán Bertalan, a másikon egy magyar főur ment. Pünkösd szombatján, azaz május 14-én érkeztek városunkba.

Másnap reggel azaz Pünkösd ünnepén egy elbájoló kép tárult a jelenlevők szemei elé. A mint a kisdedet a basilikába vitték, jelen volt a királyné is. A gyermeket Kottanerné vitte ölében. A koronázást megelőzőleg Ujlaki Miklós — kit köznyelven csak Miklós vajdának hítak — kardjával lovaggá ütötte, s miként Kottanerné beszéli, oly erővel legyintette meg, hogy az ütés sulyát ő fogta fel karjával és érezte is fájdalmasan, mire a királyné megijedve szólitá meg Ujlakit magyar nyelven: Istenért ne sértse meg, mire ő nevetve felelt, hogy: nem. Ezután a csecsemőt a szentély evangeliumi oldalán egy hermelinnel prémezett vörös bársony szőnyegre tették. A nagy misét Szécsy Dénes esztergomi érsek tartotta a káptalan segédlete mellett. A koronázásnál a még emlitendőkön kivül jelen voltak: Albert osztrák herczeg, ki a királyné által a koronázásra külön meghivatván, oly sebességgel igyekezett Fejérvárra, hogy alatta és kisérői alatt több ló dölt ki; megjöttek a városok követei is, köztük Pozsony városái t. i. a városbiróval Horndl Lénárd és Lang Pál, a kiknek a város uti költség és a képviselet fényének kifejtésére

51 arany forintot adott.[1]) Itt voltak, ugy hiszem, a budaiak is, a kiknek kiváltságuk szerint a templom ajtóban kellett örködniök. A Fejérvár városi polgárok a szentélyben álltak.

A koronázást és felkenést Szécsy Dénes teljesité a valóságos szent koronával, melyet Czillei Ulrik tartott fölötte. A csecsemő nevében az ország szabadságának megtartására maga a királyné tette le az esküt, Ujlaki pedig szinte a csecsemő nevében ütött több leventét lovaggá.

Czillei Ulrik megajándékozta őt gazdagon megaranyozott ezüst karddal. A királyi pálczát Szécsy Tamás, az almát Frangepán Bertalan tartották. A nevezetteken kivül jelenvoltak még Mátyás veszprémi, Benedek győri püspökök, Garai Bóth András, Kanizsai Imre és László, Rozgonyi István kik a kisdednek hüséget esküdtek, mialatt kezüket egyenkint a gyermek fejére tették. A gyermek az egész koronázási szertartás alatt sirt, a papság a szokott hymnusokat zengte, a királyné pedig egyre könnyezett, a jelenvolt nagyok ez által elérzékenyülve vele együtt sirtak. Szécsy Dénes pedig, midőn a koronázásnak vége volt, karjaiba vette a megkoronázott kisdedet és magasra tartva Simeonnal felkiáltott: „Már most óh Uram bocsásd el szolgádat, mert láttam hazám üdvösségét.“ [2])

Olvasóim már most azt kérdezik tőlem, mi

[1]) „1440. máj. 14. Item am heiligen Pfingstag — szól a pozsonyi számkönyv — ist unser Richter und der Linhart Horndl und lang Pauel ausgefahren mit etzlichen reitenden gesellen ken Weissenpurgch zu unsern gnedigen Frawen der Königin, als man unsern gnedigen herren den jungen Kunigh Lasla kronen schold, und beliben aus in die virte voche, dem haben wir mit geben zu zehrung 51 fl. auri stb. Knauz N. Az országos tanács. 114. l.

[2]) Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. Kiadta Engel; és Teleki, Hunyadiak kora. I. 296. l.

bájoló van e jeleneten? És én azt felelem: nem a templom tömjénfüstös csarnoka, nem a keleti pompába öltözött magyar urak festői szépsége, sem a nehéz aranyos palástban koronázó szakállas főpapok tisztes alakjai, nem a könnyező királyné és piczi fia és a marczona alakok között levő éles ellentét képezik a kép szépségét; nem. A bájt én abban a hatásban látom, melyet Szent István koronája okoz egy egész nemzetben, abban a pillanatban, mikor azt az ország főpapja a megválasztott király fejére teszi. A szent korona hatása az, hogy egy harczias nemzet, mely száz ellenséggel tud megküzdeni, leborul és meghódol egy csecsemő előtt, ha annak fejét a szent korona övedzi. E csodálatos hatás pedig a magyar nemzetnek a keresztény hit által megszentelt alkotmányos szivében gyökerezik.

De haladjunk tovább. V. László koronázása után Erzsébet fiával együtt Győrbe indult, a koronát bölcsőbe tették s reá párnák közé a csecsemőt. Majd Pozsonyba mentek s a tevékenység terét Ulászló pártjának engedték át. És e párt napról-napra szaporodott is. A személyes tulajdonainál fogva nagy tisztelet és tekintélyre érdemesitett Hunyadi János szinte meghódolt neki, valamint meghódoltak azok is, a kiket Zsigmond a porból emelt ki, hogy jótevőjök leánya ellen küzdjenek. S midőn Ulászló Budára érkezett, csatlakoztak hozzá János kalocsai érsek, Gathalóczi Mátyás veszprémi, Péter csanádi, valamint a pécsi, erdélyi, zágrábi, nyitrai, szerémi, váczi és váradi püspökök, az idősb Perényi János tárnok, Losonczy János és László, Frangepán Rajnáld, Szentmiklósi Pongrácz, Palóczy Simon, Csáki Ferencz, Rozgonyi István és mások. Megjött az önhasznát

kereső Ujlaki Miklós is, ki Erzsébet által nem remélte érdekei kielégitését, s megjöttek Tvartkó bosnyák és György rácz fejedelmek követei is.

Midőn a párt ekként megerősödött, elkapta őket a hatalom mámora, országgyülést hirdetnek Budára, s mind azokat, kik ott meg nem jelennek jószágvesztéssel, fogsággal és halállal fenyegetik. Erre mondja Teleki József „hogy mikor tanulják meg a sors kegyenczei, hogy a hatalmat semmi sem szilárditja meg annyira, mint annak mérséklettel való használata.[1]) És a párt czélt is ért, a megfenyegetett László-pártiak hütlenséggel megmentett életüket hüségért szenvedő halálnál többre becsülték.

A budai országgyülés 1440 jun. 29-én össze ült. V. László királylyá koronáztatása semmisnek nyilvánittatott, s Hunyadi János tanácsára Ulászló királylyá választatott. Julius 14-én az egész országgyülés át jött Fejérvárra, s miután hosszas vita fejlődött ki a koronázás módja iránt, elhatároztatott, hogy a szent korona hiányában a basilikában őrzött Szent István koponyáján levő korona helyettesitse azt. Egyszersmind esküvel fogadta Ulászló az ország törvényei, szabadságai s az eléje tett föltételek szoros megtartását.

Julius 17-én ment végbe a koronázás, melyet Szécsy Dénes esztergomi érsek és bibornok végzett, János kalocsai érsek, Sbignew krakkói, Rozgonyi Simon egri, Mátyás veszprémi, Henrik pécsi, György nyitrai, Lépes György erdélyi, Zolio Benedek zágrábi, Dominis János zengi, Corchula János nagyváradi és Jakab szerémi püspökök segédlete mellett. Nagy számuk jellemzi a budai országgyülésre kibocsátott

[1]) Hunyadiak kora. I. 208. l.

meghivók hatását. A káptalan tagjai tevékeny részt vettek Ulászló vetkőztetése és öltöztetésével.[1]) A basilikába a koronázás helyére csak a főnemesség bocsájtatott, a templomon kivül a budai polgárok álltak őrt, a nép sokasága oly nagy volt mint máskor soha.

A fölesketés, koronázás és fölkenés után a király ugyanott többeket ütött leventékké. Majd fényes kisérettel a Szent Péter és Pál várbeli egyházába, a várbeli plebánia templomba ment, hol fejedelmi ruhában és trónon ülve két peres tárgyat intézett el, annak jeléül, hogy az igazság kiszolgáltatása a kormányzás főalapja. Ezután lóra ült, a város több utczáján áthaladt, a Szent Márton egyháza előtt pedig leszállt lováról, a templom tornyába ment, s annak kijelentésére, hogy köteles az országot minden oldalról megoltalmazni, a torony legmagasabb ablakából kardjával a világ négy része felé vágott. Az egyházi és koronázási ünnepet nagy és fényes vendégség zárta be, melyen megjelentek ugy a magyar mint a jelenlevő lengyel előkelőségek, ebéd után pedig vitézjátékok és általános vigság következtek. Az egész koronázás tényéről végre kiállittatott az ünnepélyes oklevél. (L. Okl.) Ez és az 1387. évi fejérvári gyülésről kiállitott okirat (XI. Okl.) annyiból is nevezetes mi nekünk, minthogy e kettőben emlittetik az, hogy a fejérvári basilikában Szent István tetemeiből a koponya őriztetett csak.

A két király, illetőleg Erzsébet és Ulászló között az egyesség létre jött s a győri székesegyházban 1442 deczember 16-án a népnek kihirdettetett, melynek egyik főpontja az volt, hogy Ulászló köteles

[1]) Katona Hist. Crit. XIII. 88. l.

lesz ugy Lászlót, mint a koronát Fridrik kezéből, kinek ezt Erzsébet elzálogositá kiszabaditani.

Erzsébet a békekötés után pár napra Győrben elhalt és tetemei Székesfejérvárra hozattak és a basilikában ugyanazon sirba tétettek, melyben férje, Albert nyugodott.

Azonban a várnai csatában hősi halállal elesett Ulászló is, és sirba szállt vele a haza nyugalma is, és határain egy vad, Európával kikötni indult ellenség, s benn a hazában viszály, visszavonás, egymásra rontó honnagyok, s rabolni szokott idegen kalandorok dultak. És e zavarban mindinkább felcsillámlott a kis László ügyének jobbrafordulása.

De ki kormányozta az országot a várnai csatától V. László trónra léptéig? Az országos tanács, melynek feje volt Hunyadi János, mint az ország kormányzója. Ez az országos tanács tartott 1445 febr. 6. körül Fejérvárott gyülést, hova a nádor által az országra sulyosodott fejetlenség elháritására összehivatott.

Az urak itt, nehogy Fridrik László gyámsága czimén az országlást magához ragadja, mindenek előtt az ideiglenes kormányhatalom gyakorlatát állapitották meg. Felosztották az ország területét Hunyadi, Héderváry, Ujlaky, Palóczy László és Tallóczy Máté között, egyszersmind Pestre husvét nyolczadára országgyülést hirdettek. E gyülésből küldöttek követeket Lengyelországba, megtudni, életben van-e Ulászló? és ha nincs, akkor Lászlót, Albert fiát ismerik el királyuknak, de csak ugy, hogy Fridrik adja ki Lászlót és a nála levő koronát is. A követség Ulászló halála hirével tért vissza. Az országos tanács erre a pesti végzések értelmében Fridrikhez küldött követ-

séget László és a korona kiadásáért, hogy Lászlót Székesfejérvárott megkoronázhassák. A tárgyalás nem vezetett sikerre. Hunyadi ezután Drakul ellen vezetett sereget, majd visszatérvén Oláhországból Fejérvárra sietett, hogy az országos tanács által 1445 decz. 8-ára hirdetett országgyülésen jelen lehessen. Itt kellett találkoznia Ujlakyval, de Héderváry arról értesitvén Hunyadit, hogy Ujlaky cselt akar neki vetni, fejérvári utjából visszafordult; ámde Ujlaky értesült a dologról és minden kiséret nélkül kereste fel Hunyadit és biztositotta őszinte barátságáról, s vele együtt visszatért Fejérvárra. Azonban a decz. 8-ára hirdetett gyülést az idő rövidsége miatt nem tarthatván meg, Zsámbékon tartott tanácsülésből december 17-én kelt levélben a Fejérvárott tartandó országgyülést 1446 február 9-re halasztják.[1]) De e határnap is elmult a gyülés megnyitása nélkül, azonban martius 14-én már Fejérvárott müködött az országgyülés, mert itt e napról keltezvék azok az oklevelek, melyeket Knauz fentebbi müvében egész terjedelmükben közöl.[2])

Az 1446 junius 5-én tartott rákosi kormányzó választást, melyen Fejérvár követe is részt vett a nélkül, hogy szavazott volna, már ismerjük. Hunyadi Jánost tisztelte meg a nemzet e bizalommal, valóban szerencse, hogy talált egy ily férfiut, mert csakis neki köszönhetjük, hogy a mohácsi csata csak 1526-ban történt. Hunyadi mellé a törvénykezések teljesitése idejére két főpap, két honnagy, a nádor, az országbiró és hat nemes neveztetett, és ez képezé az országos tanácsot. E gyülésben meghallgatván

[1]) A meghivót közli Knauz N. Az országos tanács. 34. l.
[2]) U. o. 36—39. l.

Fridrik követeit is, Lászlót közakarattal királynak ismerték el, az ország kormányzatát a tanácsra és Hunyadira bizván.

Az idő mult, sok harczott vivott, sok győzelmet aratott a nemzet az ő ellenségei fölött Hunyadi János kardjával. És e hős is, e páratlan ember is, a kinek századokig kellett volna élni, 1456 augusztus 11-én a nándorfejérvári győzelem után életének 68-ik évében, utolsó diadalának hü társa és részese, Kapisztrán János karjai között megszünt élni. Tetemei a gyulafejérvári sirboltba helyeztettek.

Álljunk meg sirjánál és tanuljunk tőle hazafias erkölcsöket! Ő a magyar történelem legnagyobb hőse s egyik legszebb jelleme. Mint ember feddhetlen, vallásos, vallása szent erényeivel, igazságos, nagylelkü, engesztelékeny, kit boszura személyes sérelem nem inditott soha; mint honpolgárnak kebelét daczára a kebellázitó sérelmeknek és leggonoszabb ármánykodásnak mindig a lángoló honszerelem melegité. Mint kormányférfi idegen volt az udvaronczok sima fondorkodásaitól, igazságszeretet és becsületességben helyezte a kormányzás főtulajdonságát. Törekvése az volt, hogy a pártok közt szétzilált hazában helyre állitsa a törvényes állapotot; azért mondá Bonfin [1]) az ő igazságszeretetéről: hogy „ülve és állva, járva és lovagolva mindenütt törvényt mondott, igazságot szolgáltatott.“ És a kinek saját vallomása szerint is a török elleni harcz volt lelkének kedvencz eszméje, elmondhatta önmagáról halálos ágyán az őt környezőknek: „hüségesen szolgáltam az élet minden viszontagságai között s becsületesen igyekeztem teljesiteni a nekem jutott feladatot.“ Tizenkét nagyobb-

[1]) Dec. III. Libr. VIII.

szerü ütközetből, melyet vivott, tizben aratott diadalt, s mindig nagyobb ozman sereg ellen. Midőn a szultán értesült haláláról, igy szólt: „Ellenségem volt, de fájlalom halálát, a világ legnagyobb emberét vesztette el benne!“ Két hónappal később követte őt bajnoktársa, a hős és szent életü Kapisztrán János, a ki Illokon van eltemetve s a kinek szentté való avattatásáért Várpalotáról 1460 martius 30-án keltezett levelében folyamodott Ujlaki Miklós fejérmegyei főispán az olasz fejedelmekhez, kérve őket, hogy azt sürgessék.[1])

Az országos gyászban, melyet Hunyadi halála a nemzetre hozott, egyedül Czillei Ulrik ült örömünnepet. Hunyadival eltünt a gát, mely gonosz terveinek utját állta, most már akadály nélkül zsarnokoskodhatott az elcsábitott gyönge király fölött, s bitorolhatta szabadon a főhatalmat. Azonban elbizakodottságában a gonosz ember nem érte be Hunyadi halálával, fennen hirdeté, hogy addig meg nem nyugszik, még „az egész ebfajt ki nem irtja“, értvén az ebfaj alatt Hunyadi két fiát, Lászlót és Mátyást. E vágyát ugyan nem érte el életében, de voltak, a kik gaz szándékának örökébe léptek s addig áskálódtak a Hunyadi fiuk ellen, hogy kelepczébe csalták őket, Budára csábitották, s Hunyadi Lászlót a gyenge királylyal minden védelem és törvényes formák mellőzésével halálra itéltették, harmadnapon pedig 1457 martius 16-án este felé az ugynevezett fris palota előtt az országszabaditó hősnek nagyreményü ártatlan fián egész vandalismussal hajtották végre az égbekiáltó véritéletet. Háromszor csapott le a bakó az ártatlan áldozatra, és midőn Hunyadi László fel állt

[1]) Kaprinai II. 407. l.

térdeiről és hangosan kiáltá, hogy ő ártatlan, s hogy a törvényes szokás még a bünösöknél is tiltja a negyedik vágást, és pár lépéssel előbbre ment, hosszu köntösében elbukott, mire aztán a bakó a végrehajtó birák parancsára a negyedik vágással a földön vetett véget reményteljes fiatal életének.

E gyászesemény, mely örökös szégyenfolt lesz a magyar történelemben, nem tartozik ugyan szorosan véve Fejérvár és megyénk történetéhez, de leirtam azt azért, hogy olvasóimban undort keltsek a kereszténységeretet ellenes gaz áskálodás és nemtelen boszu aljassága iránt.

Azt mondják, hogy Mátyás is halálra volt itélve, de az itéletet végrehajtani nem volt bátorságuk, megijedvén t. i. a nép mozgalmától; mialatt az isteni gondviselés ugy intézkedett, hogy a 15 éves Mátyást, a kit László király Csehországba vitt s a guttensteini várba záratott, a királynak 1457 nov. 22-én Prágában történt elhalálozása után 1458 jan. 23-án a pesti országgyülésen Magyarország királyának választották.

Mátyás megválasztatása nagy örömet okozott az egész országban és nagy örömet III. Callist pápa szivében is, a ki alig győzte szavakban eléggé kifejezni Mátyáshoz irt levelében [1]) megválasztatása fölött érzett boldogságát.

De nem igy a Hunyadi ház régi ellenségei, a kik 1450-ben Németujvárott egybegyülvén, a királyi széket V. László halála óta üresnek nyilatkoztatták, s annak rokonát, Frigyes császárt királylyá választották. Mátyás erre Budára hivá az országgyülést,

---

[1]) Kaprinainál I. 413. l.

és elébe adá, hogy ő a koronát nem kereste, sem nem igényelte, akarja e tehát ezután is királyának ismerni? Különben, ugymond, a nemzet bizalma nélkül el van határozva a királyságról önként lemondani. A gyülés esküvel pecsételte meg ragaszkodását. Támogatta a határozatot a pápa, II. Pius is, és meginté Frigyest, hogy ne pártolja a Mátyás ellenes lázadókat. „Magyarország, ugymond, eddig a kereszténység paizsa volt, s annak harczai alatt mi henye biztonságban élheténk. Fölötte nagy bajt okozna tehát, ha most a pártoskodás miatt a török hatalma alá jutna, vagy annak ifju királya, hogy magán segitsen, vele megbékülne. E kárhozatos tény valóban nem Mátyásra, hanem azokra fogna nehezedni, kik őt arra kényszeritették.“ [1]) Fölhatalmazta egyszersmind követét, hogy a pártosokat egyházi átokkal sujtsa, a fejedelmek között pedig békét eszközöljön. [2])

Azonban mind ez nem használt, sem Frigyes sem hivei nem tértek magukba, hanem Frigyest 1459 martius 4-én Németujhelyt magyar királylyá koronázták. A háboru kitört, Mátyás megverte ellenségeit, mire közülük többen visszapártoltak hozzá. Sok küzdelem és hadviselés után 1462 elején sikerült Frigyestől a koronát és Sopront 60 ezer aranyért visszaváltani. A küldöttség 1463 juliusban meghozta Budára a szent koronát, mely 24 évig volt idegen kézben, s vele a békeszerződést is, melyet Frigyes és a magyar küldöttség julius 19-én, Mátyás pedig julius 26-án irtak alá.[3]) Ezen egyességeket meg-

[1]) A pápa levele Praynál Annales III. 230. l.

[2]) U. o. 233. l.

[3]) Tenki. Hunyadiak kora. XI. 63. l.

erősitette október 27-én maga a pápa is, azokat szóról-szóra iratba foglalván s fentartván magának azt, hogy a ki a békét megszegi, a legkeményebb büntetésekkel is szorithassa annak megtartására.

És most forditsuk figyelmünket Székesfejérvárra, a hova Mátyás még 1464 január 27-én Dombróról hivta meg az ország rendeit és a hatóságokat az ő koronáztatására, hol ő a körülötte levő főpapokkal, zászlósokkal és más tanácsnokaival egyetértőleg virágvasárnapja körül a szent koronát, melyre épiti a nemzet gondoskodása a királyi hatalom érvényességét, szinte kikötőleg ünnepélyesen kivánja magának feltétetni.

Távollétében elhalt neje, Podiebrád Katalin. Ő pedig, a 20 éves ifju, mint Bosnia meghóditója, nem csak hős vitéz, de mint vezéri tehetség tért vissza Budára, hogy innét Fejérvárra jöjjön a koronáztatásra.

Szerette volna ugyan Mátyás a koronázást elnapolni, mig a gyászhónapok elteltek, de az előkelő idegenek sokasága, mely az ünnepélyre megjelent, a már összegyült rendek unszolásai rábirták őt, hogy engedjen a közkivánatnak. Igy véghez ment az martius 29-én 1464-ben.

Képviselve volt a koronázáson a velenczei köztársaság Justiniano patricius és egy másik társa által,[1]) valamint XI. Lajos franczia király, kinek követe számos cseh nemessel együtt Podiebrád cseh királyt is képviselte, Frigyes császár 600 előkelő német lovagot küldött maga helyett.[2]) Az országos

[1]) Mátyás köszöni a velenczei dogénak, hogy koronázására követet küldött Justiniano és társa személyében. Epist. Mathiae Corv. I. r. XCII. levél 205. l.

[2]) Pray Annales III. 308. l.

rendek közül itt voltak Szécsy Dénes bibornok esztergomi, István kalocsai érsekek, Vitéz János váradi püspök, Héderváry László egri, Czesinge János pécsi, Miklós erdélyi, Albert csanádi püspökök; Guthi Ország Mihály nádor, Pongrácz János erdélyi vajda, Zápolya Imre Bosnyákország kormányzója és dalmát-, horvát-tótországi bán, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Palóczy László országbiró, Rozgonyi János tárnok, Garai Jób, Perényi István, Maróthy Lajos, Csáki Ferencz és még több főpap, zászlós, nemes és előkelő. A koronázó főpap az esztergomi érsek és bibornok Szécsy Dénes volt, ki már a negyedik királyt koronázta meg. Fessler igy irja le e fényes és megható szertartást: A fejérvári székesegyházban, a hajdani magyar királyok sirjánál a tisztes bibornok primás emelte fel szavát, a királyt az igazság és törvény megtartására, erőre, szelidségre s egyenességre intvén az uralkodásban. Mélyen megilletődve tette Mátyás kezét az evangeliumra és megesküdött az ország alkotmányának sértetlen megtartására, a törvények hüséges teljesitésére, a karok szabadságainak megkimélésére és védelmére. Egyházi régiségük és egyszerüségükben magasztos imák között öltöztetett fel a királyi ékességekbe és avattatott fel a szent kenet által. A tisztes aggastyán érsek maga kötötte fel Mátyás derekára a hatalom és kötelességek jelét, a magyarok első királyának kardját, és miután a nádor háromszor megkérdezte: „Akarjátok-e Hunyadi Mátyást királytoknak?“ a szivek mélyéből és minden ajakról a hangos „akarjuk“ ugyanannyiszor hallatszott volna, Dénes a nemzet becses szentségét a fejére tette.“ [1])

A jelenet nagyszerüségét nem csak szinben, de

[1]) Fessler. Geschichte der Ungern. V. 124. l.

a jelentőség tekintetében is emelte az a 200 török, a kik vezérükkel, Harambég basával élükön Mátyásnak 1463 karácsony ünnepén Jaicza várát hosszu ellentállás után feladták s a kiket Mátyás Harambéggel együtt magával hozott Magyarországba s Fejérvárott mint vendégeit látta, s a kik koronázása alkalmával a győztes király fényét emelték.[1])

A koronázást fényes ünnepségek követék. A király a templomból kiment a nép közé és pénzt szóratott, majd számos előkelő férfiut ütött lovagokká s ajándékozott meg arany sarkantyuval, Bonfin szerint kétszáz négyet. Majd helyett foglalt királyi székén s megajándékozta kedvenczét Vitéz János váradi püspököt sok egyéb, de különösen a korona kiváltásával szerzett érdeménél fogva a gazdag és nevezetes bihari főispánsággal, mely adományról szóló levelét azonban csak junius 7-én Budán állitotta ki. Követték mind ezt a lovagjátékok, vadászatok és mindenféle bajvivások, melyekben a király mindig személyesen vett részt s magát férfias magatartása s ügyessége által tüntette ki.

A koronázás után Mátyás az országgyülési tanácskozásokat folytatta. Mindenek előtt a korona átvétele alkalmával tett határozatok következtében a közte és Frigyes között kötött békepontok erősittettek meg, Mátyásnak magának mint megkoronázott királynak megerősitése csak három héttel később Budán iratott alá. Azután aláirta azt a több szakaszból álló oklevelet, melyet az országgyülés II. András aranybullája I. Lajos és Zsigmond megerősitő levelei alapján a korona őrzése, a királyi hatalom törvényes gyakorlása, a pénzláb, a peres ügyek, a birtokado-

[1]) Teleki. Hunyadiak kora. III. 351. l.

mányozások s a királyi jövedelmek ügyében törvényszerüleg készitett, Datum Alba Regali anno domini 1464. Octava idus Aprilii (april 3.) keltezéssel.[1] Ugyanitt terjeszté ki Mátyás kegyelmét az erdélyi szászokra, megengedvén nekik, hogy ispánjukat maguk választhassák.[2]

1465 sept. 10-én Tétényben találjuk Mátyást, a hol a brassóiaknak parancsot ád bizonyos áruczikkek kereskedelme ügyében.[3] Innét Fejérvárra jött, hogy sereget küldjön a velenczéseknek segitségül. Itt több napig időzött és lovagjátékokban vett részt. Vele voltak Szvela nevü cseh vezér is és ennek társai Batulezki György morva, és Ferencz nevü cseh kapitányok bizonyos számu cseh sereggel, kik Mátyás seregéből kiváltak s kik közül később Szvela Kosztolány vára mellett elfogatott és mint lázadó felakasztatott.

Egy oklevél arról tesz tanuságot, hogy Mátyás Fejérvár városában levő vár megerősitésére 1473 deczember 27-én felszólitja Veszprém és Somogy megye közönségét. (LI. Okl.)

De lássunk ismét egy fényes ünnepélyt, mely Székesfejérvár felé terelte egész Európa tekintetét. Ez ünnepély Mátyás násza volt Beatrixxal, Ferdinand Sziczilia és Arragonia királya leányával, melynél a különben egyszerüséget szerető király szokatlan fényt és pompát akart kifejteni, nemcsak azon magas tekintélynél fogva, melyben ipja az európai fejedelmek között állott, hanem azért is, hogy némileg megboszulja magát Frigyesen és Kázméron és éreztesse

[1]) Eredetije az Országos levéltárban.
[2]) Teleki id. m. III. 368. l.
[3]) U. o. XI. 143. l. CCCLXXXI. sz. Okl.

velük, mily szerencsét fogtak el leányaiktól, midőn őt, a „nem királyvérből származottat“ kikosarazták.

Már a követség is, melyet Beatrixért küldött, oly fényes volt, hogy aligha nem ébresztett irigységet ugy a császárban, mint a lengyel királyban. A főkövetek, Gábor kalocsai érsek és Bánfy Miklós pozsonyi főispán oldalán ugyan is, kik az alkudozások végett már hosszabb idő óta voltak Nápolyban, a következők jelentek meg Ferdinand udvarában: Vitéz János váradi, Rudolf boroszlói püspökök, Hinko münsterbergi, János ratibori herczegek, Pongrácz János erdélyi vajda, a két bazini gróf és Sternberg s Rosenberg, kiket a Szabácnál szolgálatába állott 22 török, több száz:a menő lovag, számtalan inas, cseléd, udvari szinész, lantos és bohócz kisértek. A mit Mátyás a fényes követség küldése által akart Frigyes és Kázmérral éreztetni, ugyanazt akarta az által is, hogy őket, bár eredmény nélkül, követei által meghíta lakodalmára.

Nemsokára tudósitást vőn a király, hogy követsége Nápolyba érkezett és itt arájának királynévá kenetése 1476 sept. 15-én Caraffa Olivér bibornok által véghez ment. Ő pedig itthon lakodalmáról gondoskodék, melyet egész keleti fényben akart megtartani. Megbizottjai bejárták az olaszországi piaczokat, hogy aranynyal és ezüsttel átszőtt brokát szöveteket, drága köveket, és egyéb értékes tárgyakat vásároljanak össze.[1])

Deczember 10-ike körül Mátyás Fejérvárra jött s Kálmáncsay Domonkos prépostnál szállt meg.

A királynét, ki szeptember 18-ikán indult meg

[1]) Fraknói V. Hunyadi Mátyás király élete. A tört. életrajzokban 1890. 247. l.

Nápolyból, valamint az őt kisérő követséget megkülönböztetéssel fogadták az olasz városok, kivált Ferrara és Velencze. Amott Beatrix néhány napot töltött nővérénél, Eleonora ferrarai herczegnőnél; itt hajókon az egész Signoria elejébe jött számos patricius kiséretében, hosszu és ékes beszédekkel köszöntötték őt, melyre a királyné méltósággal felelt. Innen utját folytatván, véletlenül rabló ozmán csoportok közé jutott. Ezek ugyanis látván, hogy Mátyás Szendrő ellen mit sem tesz, pusztitó beütést kisértének Tót- és Horvátországon keresztül Krainba és innen belső Osztrákhonba, ugy hogy mindent felduló osztályaik egész Salzburgig száguldoztak. A királynénak, kinek kiséretében valának bátyja, Ferdinand és a nápolyi érsek, igen vigyázni kellett s az ozmánok által felperzselt helységeken, holttestekkel eltöltött mezőkön kellett keresztül mennie, hogy őket annál bizonyosabban elkerülhesse. Nem egyszer vala kénytelen oly helyeken meghálni, hol a pogányok csak kevéssel azelőtt tartották volt éjjeli tanyájokat. Mind ezen körülmény, valamint a jókor beállott téli idő mellett Petaun át — hol jövendő napát szolgálatára rendelt 20 előkelő hölgygyel találta Bánfi Miklós védő kisérete alatt, ki valószinüleg a királyné megindulásának előleges hirével jött volt Budára — szerencsésen elérte a Drávát és a magyar határszéleket.

Innen kezdve majdnem minden nyomon uj meg uj követségek fogadták a királynét, a fejedelmi vőlegény és az egész ország őszinte hajlandóságát, szeretetét és örömét kifejezendők. Fejérvárhoz közel, mint egy órányira, Csoórig decz. 10-én személyesen

elejébe ment maga a király, fényes udvara, az ország nagyjai, az előkelőbb, az akkori müvelt világ majd minden részeiből megjelent vendégei kiséretében, kik között schveitziak is voltak. Itt a közelben nagy máglya lobogott, tüzével a hideget enyhitendő; és három sátor volt a szabad mezőn felvonva, az egyik egészen karmazsin bársonynyal kibélelve, a bemenetel előtt 12 vég posztó takarván be nagy távolságra a földet. Ennél állapodék meg a király a bosnya királynak és a többi fejedelmek követeinek kiséretében. Nem sokára megjelent Ujlaki Lőrincz a királyné által előre küldve, érkezését jelentendő és nevében a királynak egy drága gyémánt gyürüt és egy koszorut átnyujtandó. Nyomban követte őt maga Beatrix is egy aranyozott zöld bársonynyal bevont drága hat lovas kocsin. Ebben Beatrix a király anyjával ült, mig a többi kiséret hat különböző szinü lovaktól vont kocsin kisérte őket. A posztóval bevont térség előtt szálla le és az őt itt megköszöntő király előtt mindjárt térdre akara ereszkedni, mit azonban ez nem engede meg, hanem felemelte és a sátorba vezette. Itt az olasz fejedelemnőt Rangoni Gábor kalocsai érsek anyai nyelvén köszönté a király nevében, mire ő röviden és mindenkit elbájoló kifejezésekben felelt. Ezután a pfalzi követ a maga és több követtársa nevében fejedelmeik személyes meg nem jelenését mentegetve a királyi párnak szerencsét kivánt menyegzőjéhez, mire a királyné szónoka által felelt. Trombitaharsogás jelenté a megindulás perczét.

A királyné fehér, a király pej paripára ült, melyeken aranynyal himzett és drágakövekkel kirakott szerszámok és csótárok fénylettek. A kiteritett posztón

mindjárt a főuraságok eltávozása után az összegyülekezett vidéki pórnép és az olaszok viaskodva osztoztak meg. A város előtt Kristóf bajor herczeg és Müncheni Vilmos lovag a királyné előtt oly nagy erővel ütöttek párviadalban össze, hogy mindketten leesének a lóról. Ekkor, valamint már előbb is, a velenczei követek a rendet vakmerően felbontották, mindent elkövetvén, hogy a királyi pár után az első helyet elfoglalhassák. A város kapuinál fogadá a királyt és aráját a papság szent ereklyékkel, és innen Szent István egyházába kiséré, hol lovaikról leszállván egy menyezet alatt vezettettek a karzathoz, mire ünnepélyes „Téged Isten dicsérünk“ tartatott az egyházi szertartásoknak egész fényével. Azután Mátyás Beatrixet szobáiba kiséré, maga pedig a préposthoz szálla. Másnap megint igen fényes istentisztelet tartatott, Gábor püspök mondván a szent misét elbájoló zene kiséretében.

Harmadnapra, azaz csütörtökön decz. 12-ikén volt a királyné koronázása. A király a fejedelmek és az idegen követek kiséretében jelent meg az egyházban a kirendelt időben. Az erőszakos velenczei követek itt megint a többiek elé akarának állani, de a követek közt az utolsó helyre szorittattak. Nemsokára megérkezett a királyné is a király anyjának kiséretében, és a főkarban elfoglalá a számára készült ülést. A királylyal szemben a bosnya király ült gyöngyökkel vegyitett arany szálakból szőtt palásttal, melyen egy nagy aranykapocs 500 gyémánttal és sok más drágakő ragyogott; az egész 35 fontot nyomott. Kevéssel ez után megjelent a papság is, és midőn Vetési Albert veszprémi püspök a misét

az agnus-ig elénekelte volna, az oltár elé vezettetett a királyné, hogy függöny mögött levetvén felső ruháját, egy mást, arany kelméből készültet öltsön magára, mely jobb karján és vállán nyitva volt, és egy veres arany palástot vessen nyakába. Azalatt a bosnya király, ki a királyi pálczát és almát vivé kezében, Mátyás elé megy és őt az oltárhoz kiséri, hol mind ő, mind Beatrix letérdepelnek; a királyné felavattatik, s miután a szentegyháznak hüséget esküdött volna, a szentelt olajjal válla megkenetik. Erre a nádor megkérdé a királyt, kivánja-e a koronát felesége fejére tétetni, mire az igennel felelvén, a nádor és az ország többi nagyjai a koronázást a szokott szertartással véghezvitték. Harsogó trombitaszó tudatá az összegyült néppel ennek megtörténtét. Ezután a király helyére visszamenvén, a nápolyi király fiát, Kristóf bajor herczeget és számos másokat lovaggá ütött. A koronázást nagy ebéd követte két asztalnál; az elsőnél, mely négyszögü volt, a királyi pár és a nápolyi király fia, a másiknál, mely kerek volt, a nápolyi érsek, Lajos és Ottó bajor herczegek s a többi fejedelmek követei ültek. Huszonnégy étel vitetett ezen asztalokra mind nagy urak által. Ebéd után bajnokjáték mulattatá a magas vendégeket Fridrik lignitzi és Kristóf bajor herczegek között, melyben mindkettő leesett lováról.

Pénteken megindult az egész koronázási nép Budára, de csak vasárnap ért ide és ekkor tartá fényes bemenetelét. Megnyitá ekkor az ünnepélyes menetet egy csapat katonaság, négyezer csinos lovag több csapatokban, mindegyik előtt czifra trombitások és zenészek lóháton; ezek után mentek az idegen

hatalmasságok követei; ezek közt a velenczei követek erőszakkal megint előre tolakodtak, mig végre Gábor érsek őket a király egyenes parancsára visszautasitotta. A követek után jött kilencz udvarnok, az ország szineibe öltözve, drága ruhákkal, ezüst kardokkal oldalukon, szép paripákon; kiséretükben volt ugyanannyi apród hasonlólag ünnepélyesen öltözve. Ezek után ment a király maga drága gyöngyökkel és kövekkel himzett arany palástban szürke ménen, fövegét, arany palástját és saruit a gyöngyök és drága kövek egészen elboritották. Utána apródja büszke paripán két paizsát tartván két kezében; egyedül ennek lova és minden készülete megért 4000 aranyat. A király mellett lovagolt a nápolyi királyfi, utánok jöttek több királyi udvarnokok, vert ezüst kengyelekkel és zablákkal paripáikon. Ezt követte a királyné almásszürke paripán sárga selyem palásttal és alatta gazdagon aranynyal himzett kék selyem ruhában, koronát viselvén fején oly dúsan öltözve, hogy ruhája aranyból és drágakövekből alkotottnak látszott. Az egész menetet berekeszté nyolcz csillogó kocsi, mindegyik hat szürke mén által vonatva, melyekben a király anyja, a főrendü hölgyek és a királyné női kiséretének tagjai foglaltak helyet. Mindenek előtt a zsidó község köszönté meg a fejedelmi párt, 24 férfi lóháton, gesztenye szinü ruhában és süvegekkel, 200 gyalog veres zászlóval; elől ment egy tisztes öreg zsidó, ki körül fia ugratta paripáját és a ki kedveskedésül egy nagy szelenczét tiz font vert ezüsttel ajánlott az uj királynénak; az egész csapat befödött fővel és énekléssel mutatván örömét. A város előtt egy térségen összeütöttek a

bajor Kristóf apródja Stein és Lévai, mind a kettő leesett lováról; csakhamar ezután két más lovag is megkisérté egymás ellen vitézségét, de ugyanazon eredménynyel, mint az előbbi, a min a királyné annyira megijedt, hogy élénk sikoltással tölté be a levegőt. A város kapuinál a királyt arájával a papság ünnepélyes öltözetben és szent ereklyéket hozván magával, fogadta, s innen a sz. Mária egyházába kisérte, hol megint ünnepélyes „Téged Isten dicsérünk“ tartatott, s innen a királyi pár a palotába ment. Mátyás mátkáját maga vezette szobáiba, kiséretét elbocsájtván.

Budán az ünnepségek ismétlődvén, Gábor püspök bevett szokás szerint és nagy pompával összeesketé a királyi mátkapárt, melyet nagy és fényes vendégség követett, melynek befejeztével a király elbocsájtá a külföldi követeket.[1]) A nász alkalmával osztotta ki azokat az érmeket, melyeket az 1476. évi diadalok emlékére veretett, s a melyek előlapján babéros királyfő, hátlapján pedig két hadsereg harczi állásban szemlélhető.[2])

1490 elején jött egy saját találmányu ruganyos kocsin [3]) Bécsbe, hogy itt leginkább törvénytelen fia János elismerését keresztül vigye. April 4-én hosszu időt töltött a templomban étlenül, s midőn palotájába tért rothadt fügét kapott éhsége enyhitésére. April 6-án, a nagy hét keddjén reggeli hat és nyolcz óra között lelkét visszaadta teremtőjének. Hült teteme a bécsi várpalota egyik termében fényes rava-

[1]) Teleki József Hunyadiak kora IX. k.

[2]) Rupp Jakab Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. II. füz. 94. l.

[3]) Currus Kochy, Rex primus inventor fuit. Lisztí püspök jegyzete Bonfinra. Kováchichnál Script. min. I. 3 6. l.

talon közszemlére tétetett ki; majd Szent István egyházába vitetett, hol a gyász istenitisztelet tartatott. Ekkor aztán fekete posztóval bevont hajón Budára, innen pedig kocsin Székesfejérvárra szállittatott, a hol ő is Szent István ősi szentegyházában, a magyar királyok temetkezési helyén, az általa készitett, de be nem fejezett kápolnában kivánt nyugodni. De minthogy az ő sirboltja még nem volt kész, ideiglenesen a hideg földbe tették. A temetésre kitüzött napon János herczeg vezetése alatt a külföldi követek, nagyszámu főrendek és nemesek gyülekeztek a basilika elé, hol a földből kivett nyitott koporsó biboros ravatalon volt elhelyezve; azután a város utczáin keresztül az ellenségtől zsákmányolt zászlókat lobogtató lovas vitézektől körülvéve mintegy utolsó diadalmenetet tartottak vele. A káptalan közszemlére állitá ki azokat a kincseket, melyekkel a király az egyházat gazdagitotta, s a melyek közönségesen százezer aranyra becsültettek; ezekhez járultak Corvin János ajándékai is, melyek 75 ezer aranyat értek, köztük egy kereszt 45 ezer aranyat ért. Midőn a menet a templomba visszatért, a koporsót a szentélyben letették, a hadi zászlókat és a királyi kardot tüntető robbajjal az oltár lépcsőihez vetették. Zokogás hangzott föl a templomot betöltő népsokaságból, mintha azon sejtelem szállta volna meg, hogy a királylyal a győzelmek kora is sirba szállt, a mely sejtelmet nagyban erősité az a feltünő jelenség, hogy Mátyás halálakor kiadták párájukat Budán a királyi várlak egyik rekeszében ápolt oroszlánok, a király oroszlánai, és hogy a hollók mind eltakarodtak innét Fejérvárra a király temetkezési helyére, a Duna pedig

medréből kicsapott és számos várost és vidéket öntött el.[1])

A temetésnél Kálmáncsay Domonkos székesfejérvári prépost mondotta a gyászbeszédet és a nápolyi király követe, Ranzán püspök az emlékbeszédet.

A nagy király egyéniségéről csak annyit mondok, a feljegyzések után, hogy nélkülözte ugyan a kimagasló termet előnyeit, de hatalmasan kidomborodó melle, széles erős vállai, melyeken izmos nyak nyugodott, ezen pedig a kifejlett fej trónolt, az alacsony testalkatnak parancsoló hatást kölcsönöztek. Fejéről aranysárga fürtökben omlott le válláig a haj, s az akkori szokás szerint borotvált sima arczának fejérségét a heves véralkat pirja élénkitette. Erőteljesen kiemelkedő nemes vágásu orra, sötét barna szemeinek élénk fénye, lángoló tüze, hozzá a nyugodt parancsoló tekintet, a szellemi felsőség és törhetlen akarat kinyomatát helyezte arczára. Testi edzettségét bizonyitá vivó ügyessége, melylyel könnyen leterité Budán a szent Györgytéren az óriás Holubárt és Borosznó piaczán egy hires viadort.

Bámulatos jellemét fennen dicséri a római szentszéknek az az elismerése, hogy csak ő benne hitte feltalálni azt a hatalmas fejedelmet, a ki képes a nyugot Európa és kulturájának megvédése érdekében legyőzni a félhold terjeszkedését és megtörni annak hatalmát; miért is temérdek segélylyel istápolta Mátyás hadjáratait. Nagy volt mint vezér, a

[1]) Bonfin, és Hormayr. IV. I. füz. 74. l.

mint a szerencsében nem bizta el magát, ugy nem esett kétségbe a szerencsétlenségben, bátor az ütközetben, de soha sem vakmerő, lélekjelenlétét pedig mindig megtartotta. Katonái erényét mindig megjutalmazta, büneiket kegyetlenség nélkül szigoruan büntette. Megosztozott katonái minden fáradalmaiban s nem csak tisztjeit látogatta meg tábori sátraikban, hanem közvitézeit is, és velük társalgott, tehát őket ismerte is. Betegeiről gondoskodott, s őket gyakran saját kezeivel is ápolta, gyógyszert, erősitő eledelt nyujtott nekik, velök részvéttel beszélt, a kislelküeket dorgálta, a kétségbeesőket vigasztalta, a sebesülteket pedig gyakran maga kötözgette; és irva van róla, midőn Ujlaky Miklóst a sulyos beteget meglátogatta, lábait maga dörzsölte meg. Zugolódás az ő táborában ismeretlen volt. Ügyelt katonáinak, kik többnyire házas és családos emberek voltak, erkölcsi életére; miért is a házasságtörésnek — bár három évig is táboroztak — nyoma sem fordult elő. Ily atyáskodás mellett jó kedvvel mentek a csatába, akár uj babér, akár a halál várt reájok. A mely ellenséges várban keresztény foglyot tudott, azt be is vette, s azt mondta, hogy nem a falakért viv, hanem az emberekért. Az emberek gyarlósága, a hiuság egy cseppet sem bántotta őt, mert midőn az olmüczi ünnepségek alkalmával egy külföldi költő Mátyás „vénusi szépségét“ énekelte meg, oly kiméletlenül dorgálta meg, hogy okultak rajta a kik később jellemzésével foglalkoztak. A mikor mint uralkodó szerepelt, szerette a fényüzést, de különben egyszerüen élt és bizalmas körben szerette a tréfát. Baráti körben nem csak tudományosan

vitatkozott, de megtett mindent, a mi a jó kedvet élesztheté; és fel van róla jegyezve, hogy a császárokon diadalmaskodó hadvezér, a kormányzást szilárdul kezelő államférfi, az itélőszékben ülő biró és a tudományok minden ágával foglalkozó komoly tudós, szabad óráiban, vadászatok alkalmával, bizalmas körben, a tüzhely mellett, maga mutatta be miként kell izletes tokányt készitени.

Mert hát szenvedélyes vadász volt, az ő idejében Budától Fejérvárig még nagy részt erdő boritotta a vidéket, tele a vadak minden nemével, végig vadászta a két város közötti teret, és Érd határában az erdőben volt egy kis kastélya, melyben vadászebeit tartotta, s a mely kis kastélynak még ma is meg vannak régi falai a ma már „Kutyavár"-nak nevezett uradalmi erdészlak épületében.

Szórakozásai mellett nem feledkezett meg uralkodói kötelességeiről, a mit csak lehetett mindent maga végzett és ebben vas szorgalma volt, minden levelet, sőt minden választ maga fogalmazott vagy nézett át. Teljesen birta a bizalom és szeretet megszerzésének titkát, a mit igen sok ember az ő gőgjénél fogva ismerni sem akar. Eljárt a főurakhoz, felkereste a püspököket és szerzeteseket, a szentlőrinczi kolostor apátjához igen sokszor kijárt, társalkodott, vitatkozott a szerény barátokkal; felkereste a kisebb nemeseket és városi polgárokat az ő házaikban, tudakozódott állapotjuk iránt, még azt is megtette, hogy náluk oklevelet irt alá, miként aláirt 1476-ban egyet Zsámboki Albert budai polgár házában keltezve. Alattvalóit gyakran polgártársainak nevezte, köztük gyakran megfordult, velük szivesen

beszélgetett, enyegelgett, tréfált, és viszont ő is megértette a tréfát. Ismeretes a tétényi bíróval való tréfája, a kinek valamely mulasztása miatt keményen meghagyta, hogy mire vissza jön, azt a nagy követ, mely tán maig is az utczán hever fejtse meg mint a birkát. Elbusulta magát a biró, és leánya vállalkozott helyette a király elé menni. A király megjött és megjelent előtte a biró leánya, hogy atyja helyett feleljen. „Hát meg van a kő nyuzva?“ — kérdezte Mátyás. „Nincs felséges uram, és csakis, ha előbb felséged vérét veszi a kőnek, azután nyuzhatja azt meg atyám, mert nálunk az a szokás, hogy előbb ölünk és aztán nyuzunk.“ — Jártábankeltében meghallgatta a nép vélekedéseit, panaszait és hogy a nép minden tartózkodás nélkül megtehesse, gyakran álruhába öltözött s igy járt közötte. Ilyenkor ha csalfaságot tapasztalt, kirít belőle a büntető királyi hatalom. Fenn maradt ugyanis megyénkben a „csoóri csuka“ históriája. Várpalotáról Fejérvár felé jött s utközben betért a csoóri csárdába megebédelni. Csukát rendelt, melynek a Sárréte akkoriban bőviben volt. Mátyás hozzá lát, keresi a csuka máját, de nem találta. Kérdezi a a korcsmárost: „Ennek a csukának nincs mája?“ mire a csapláros csak ugy vállhegyről veti neki oda: „A csoóri csukának nincs mája.“ „No, ha a csoóri csukának nincs mája“, viszonzá Mátyás, „akkor a palotai mogyorófa pálczának sincs száma.“

Vallásosságáról az az egy bizonyiték is elegendő, hogy harczi paizsán e szavak ragyogtak: „Alma Dei Genitrix Maria, Interpella Pro Rege Mathia“

azaz „Szüz Mária Istennek szent anyja, könyörögj Mátyás királyért.“

Általános tudományos képzettségét fokozta a görög és latin classikusokban, valamint az egyházatyák müveiben való jártassága, a mi képessé tette őt arra is, hogy hirneves hittudósokkal is vitába bocsájtkozzék. Érdekes erre nézve a mit Galeotti róla följegyzett:

„A király Esztergomban az érsek vendége volt, és a vacsora fölött vitatkozásba bocsátkozott egy Gatti nevezetü olasz hittudóssal. Ez ugyanis, — beszéli Galeotti, ki szintén jelen volt — a bor, ételek és a szoba melege által fölhevitve, kérkedni kezdett a maga tudományával, állitván, hogy a hittudomány minden titkába be van avatva, és hogy nincs egy kérdés is, a mit nem tudna megfejteni. A király rögtön szavánál fogta, és felszólitá, hogy oszlassa el egyik kételyét, a mely iránt neki eddig senki sem tudott kielégitő felvilágositást adni.

„Régóta — ugy mond — feltünő volt előttem, hogy Krisztus, az Isten-ember, ki mindenben bölcsen és igazságosan jár el, némelyekben mégis nem látszik az igazság követelései szerint cselekedni és az érdem szerint jutalmazni. Mindenki belátja, hogy annak, a ki fillért érdemel, aranyat, és a ki aranyat érdemel, fillért nyujtani, ellenkezik az igazsággal; már pedig az evangeliom tanusága szerint ily szinben tünik föl Krisztus eljárása Péter és János apostolok irányában, kiknek érdemeit nem kellő mérlegen latolta. Ugyanis Pétert, ki őt elhagyta és megtagadta, a legfőbb papi méltósággal ruházta föl; ellenben Jánost, ki halálig hü maradt hozzá, kit semmi félelem vagy

veszély nem szakasztott el tőle, méltóság és kitüntetés nélkül hagyta. Ha nekem két barátom volna, s az egyik a harcz és viadal kezdetével megfutamodnék, a másik pedig mindvégig kitartva, velem maradna: a szökevényt és hütelent gyalázattal, talán halállal fenyiteném; mig azt, ki helyét megállta, és a veszélyek között hű maradt, jutalommal és tisztségekkel halmoznám el. Ezen eljárásom bizonyára közhelyeslésssel találkoznék. Ha a szökevényt megtisztelik, és a hiven küzdő nem részesül elismerésben: ez esetben az erénytől megvonatik a jutalma, a gyávaság pedig buzditást nyer. Mestereimtől tanultam meg Cicero azon mondását: hogy a köztisztelet éleszti a tudományokat, a dicsőség mindenkire buzditólag hat. E szerint tehát János mellőzésével, Pétert a főpapságra méltatni, annyit tesz, mint a tanitványokat arra inteni: kerüljétek az üldöztetést, óvakodjatok a kinpadtól és szenvedésektől; meneküljetek és tagadjátok meg Krisztust. Ez az, a mi megfejtésre vár. Mert nem hitethetem el magammal, hogy Krisztus ok nélkül cselekedett; ha tehát valamely cselekedete ellenkezni látszik az igazsággal: ez az emberi elme tudatlanságának és nem az Isten igazságtalanságának tulajdonitandó."

Midőn a király előadását befejezte, Gatti ismételte annak egyes pontjait; de midőn a felhozott nehézség magyarázatához ért, akadozni kezdett és zavarba jött. Majd azt állitá, hogy az isteni titkokat nem szabad fürkészni, s ezek közé tartozik az a kérdés is, hogy miért adott Krisztus Péternek elsőséget János fölött; e kérdés meghaladja a hittudósok értelmét, minélfogva közülök senki sem merte azt

fölvetni. „Mivel pedig — igy szólott — a régi és a jelen korban számos fürkésző tévelyekbe esett; kérem felségedet, ne foglalkozzék az isteni beláthatatlan titkokkal; mert tőrbe ejtenének és tévedésekbe hálózhatnának minket.“

Mátyás erre igy szólott: „A miket felhoztunk, nem isteni titkok, sőt minden értelmes ember könnyen megmagyarázhatja.“

Gatti erre fellobbanva, hevesen viszonzá: „Senki se szabja ki nekem a theologia határait, melyeket jól ismerek. És nincs oly vakmerő, ki hittani dologban velem mérközni bátorkodnék; mert az isteni tudományban semmi sem ismeretlen előttem. Én áttekintettem minden könyvet, és ama kétely megfejtését sehol sem találtam.“

Mátyás erre nyugodt maradt. „Én — igy szólt — nem sok theologiai könyvet olvastam, más szakokból sem számosat; mert mint gyermek emeltettem a királyi polczra, keveset tanulhattam tehát a sokból és csak a hadtudománynyal foglalkozhattam némileg alaposabban. Mindamellett, ugy gondolom, könnyü lesz a föltett kérdést megfejtenem.“ „Hagyjunk föl ezzel — vágott a király szavába Gatti — mert, mint mondám, ama kétely megfejtése sehol sem található.“

Ekkor Mátyás elrendelte, hogy szent Jeromosnak Jovinianus ellen irt munkáját hozzák elő. És mikor elhozták, felnyitá azt a helyet, hol János mellőzését ifju korával indokolja. Az egyházatya szavainak felolvasása után Mátyás igy folytatá: „Szent Jeromos részben megoldja kételyünket, és alkalmat nyujtott nekünk, hogy e kérdést tovább fejtegessük. Krisztus a bünöst, a hütelent azért tette a szüz János elé,

hogy a bocsánat reményével emelje a vétkezőket. A bünös és hütelen Pétertől megvárhatá, hogy miután magán tapasztalta az emberi gyarlóságot és kisértések hatalmát, a bünösöknek könnyen fog bocsánatot adni, és a bünbánókat méltóságokra fogja emelni. Ellenben attól tarthatott, hogy ha a szüz és a hitben szilárd Jánosra ruházza a főpapi méltóságot, ez azt fogja kivánni, hogy mindenki hozzá hasonló legyen, és azokat, kik a hitben megtántorodtak, vagy az érzékiség által elcsábittattak, kérlelhetlenül elüzi. Bölcs okok miatt történt tehát, hogy Péter a főpapságban János elé tétetett, a mit te Isten kinyomozhatatlan végzései közé soroltál.“

„Ezt mondván — igy fejezi be Galeotti elbeszélését — a társaság szétoszlott, Mátyás király éleselmüsége mély benyomást hagyván lelkükben.“ [1])

Hogy mily nyomokat hagyott Mátyás egyénisége a nemzet szivében, mutatja az a mély sohaj, mely felhangzott sirja fölött: Meghalt Mátyás király, oda az igazság!

Tulterjeszkedtem talán? Nem, hisz Mátyás királyról szóltam.

A Jagellók kora 1490—1526.

Meghalt Mátyás király, és alig hogy bezáródott a sirbolt kapuja, eltüntek a kegyelet érzelmei is.

Beatrix megkezdte müködését, hogy letehesse az özvegyi fátyolt, és uj férjet szerezzen magának, kivel a trónt megoszsza. A főurak megfeledkezve igéreteik és esküjökről, nem törődve a király fiával Corvin Jánossal, idegen trónkövetelőknek ajánlották

[1]) Fraknói V. id. m. 252—255 l.

fel szolgálatukat, sőt közülök épen az, a kire legbőségesebben áradtak az elhunyt király kegyeinek kedvezései és dicsőségének sugarai Zápolya István, Ausztria helytartója, Bécs parancsnoka nem átallotta két héttel ura halála után ilyen forma felhivásokat küldeni szét az országba: „Immár elmélkedjünk arról, hogy Magyarországot a szorongattatástól és elnyomástól, mit ekkorig szenvedett, megszabaditván, régi szabadságába helyezzük vissza“, és Báthory István szerint „oly királyt válaszszunk, kinek üstökét kezünkben tarthatjuk.“ Valóban e meglepő fordulat fejti meg János nagyváradi püspök elhatározását, hogy a püspöki bibort a szent Ferencz rendnek durva ruhájával cserélte fel.

Mátyás király halála után a trónra első sorban természetes fia, Corvin János tartott igényt, a kinek utódlása képezte atyja utolsó életévének legsulyosabb gondjait, hogy reá bizhatná nagyszerü alkotásait, lelke fényes gondját, Magyarország jövőjét, a ki örökölte ugyan atyja szép tehetségeit, de nem erélyét, nem nagyratörő vas akaratát. Bizva a magyar főuraknak még Mátyás életében tett igéreteiben, biztosra vette megválasztását. Igaz, hogy a milanói udvar követe sokat tett érdekében, mert a Bianca herczegnővel való házasság azon feltételhez volt kötve, hogy Corvin János elnyeri a magyar koronát. Másfelől azonban hatalmas ellenfelek állottak vele szemben az özvegy királyné Beatrix, és a főurak hatalmasabb része, kik Mátyás erős kormányát megunva, leginkább a gyönge Ulászlóhoz huztak és az események megfigyelése végett, egy ideig kormányzóságot akartak felállitani, azonban ezt a tervet csak-

hamar elejtették. Beatrix mindenáron önző czéljait akarta megvalósitani s többféle terv fordult meg fejében. Eleinte azt hitte, hogy őt magát fogadják majd el a magyarok királynak, de belátva e terve kivihetetlenségét, elhatározta, hogy azon idegen fejedelmet fogja a versenyzők közül a trónra segiteni, ki hajlandó őt nőül venni. Kezdetben ugyan még testvérbátyjára, Frigyes herczegre is gondolt. A két idegen fejedelem, Miksa római király és Ulászló cseh király közül Beatrix ugy látszik Ulászló felé hajolt; habár Miksa is kilátásba helyezte a házasságot. Miksa igényeit az 1463-ki szerződésre alapitotta, mely atyjának, Frigyes császárnak s igy neki is igényt biztositott a magyar trónra, ha Mátyás törvényes fiörökös nélkül halna meg. Insbruckból april 19-én proclamatiot bocsátott ki a magyar nemzethez, igérve, hogy szabadságaikat és jogaikat megerősiti, azonban atyja nem akart lemondani Miksa javára.

A Jagelló Ulászló is reménykedett a trón után, mert anyja Erzsébet, Albert magyar király leánya volt. Mig a Habsburg házban atya és fiu akadályozták egymást a trón elnyerésében, addig a Jagellóházban is egyenetlenkedés támadt, Kázmér lengyel király ugyanis ifjabb fiát, János Albertet akarta a trónra ültetni. Ily állapotok voltak, midőn Beatrix szétküldötte a május 17-én Rákoson megnyitandó királyválasztó országgyülés meghivóit.

Az országgyülés előtt a főurak mérlegelték az előnyöket és hátrányokat, melyek a királyok választásából eredhettek. Corvin Jánost elhagyták; s inkább a gyenge Ulászlóhoz huztak a hatalomra törekvő főurak; mert ennek megválasztása kilátásba helyezte Csehország, Morvaország és Szilézia egyesitését s

esetleg Lengyelország megnyerését is. A főurak egyrésze pedig Kázmér lengyel király ifjabb fiát János Albertet kivánta királynak. A főrendek a királyválasztást huzták, halasztották, hogy a köznemességet ez által eloszlásra birják. Junius 7-én fogadták a trónkövetelők követeit, kik előadták küldőik igényeit és igéreteit. A köznemesség türelmetlenkedni kezdett s János Albert pártja már éltetni kezdte jelöltjét, de terve nem sikerült s végre is a köznemesség megyénként két követet választva eloszlott. A főrendek pedig folytatták a tanácskozást s megszerkesztették a koronázási hitlevelet, a melyben csak saját hatalmuk megerősitésére törekedtek. Corvin Jánosnak pedig, nehogy egészen hálátlanoknak tünjenek fel, némi előnyöket adtak, de Corvin pártja ujabb segédcsapatokat nyervén csaknem kitört a polgárháború. Corvin nem érezvén magát Budán biztonságban az ország déli részére akart vonulni a királyi kincstárral együtt, de Tolnamegyében, a Sárvizen tul Csonthegynél az ellenfél egyesült hadereje elérte őt és legyőzte. Corvin János azután egyezséget kötött az ellenféllel és visszavonult. Beatrix beleegyezését kétszinü politika által kinyerve végre julius 15-én a főrendek Ulászlót kikiáltották királynak. Ulászló be is jött az országba fényes kisérettel és sereggel és testvérével, Albert herczeggel rögtön háboruba keveredett kit nem is tudott egyezségre birni. Miksa is megtámadta az országot s igy a zavar általános lett. Azonban a trónkövetelők békére léptek Ulászlóval; Miksa azért, mert serege lázongani kezdet, Albertet pedig Zápolya legyőzte s igy Ulászló lőn magyar királylyá.

A megválasztott király augusztus 12-én kül-

dötte szét meghivóleveleit a szeptember 14-én Székesfejérvárott tartandó koronázásra. Lászlónak irja magát ezen levelekben, hogy a nemzet előtt kegyeletes tiszteletben álló szent király nevével népszerüséget szerezzen magának.

A korona Visegrádon őriztetett. A mint e vár a király kezeibe került, a zágrábi püspök vezetése alatt küldöttség ment a szent kincsért, mely aug. 29-ikén ünnepélyesen áthozatott Budavárába, a hol a szent Szüz várbeli egyházának főoltárán köztiszteletnek volt egy ideig kitéve. Ezután átvették a főrendek által választott koronaőrök: Dóczi Orbán és Báthori István, a kiknek fölügyelete alatt a királyi palotában helyeztetett el, majd Székesfejérvárra vitetett át.

A király, szeptember 13-ikán, nagyszámu és fényes kisérettel vonult Székesfejérvárra. Több napig késleltette a koronázást, hogy a távollevő főrendeknek a megjelenésre időt engedjen. Különös sulyt helyezett Váradi Péter kalocsai érsek és Ujlaki Lőrincz herczeg jelenlétére. De ezek távol tartották magokat. Hippolyt esztergomi érsek, ki gyermek kora miatt nem végezhette volna a koronázási szertartást, Budán maradt.

Szeptember 18-ikán történt a koronázás, melyet Osvát a zágrábi püspök végezett. A királyi udvar és a főrendek utolszor jelentek meg azon szemkáprázó fényben, mely Mátyás uralkodása alatt a külföldi vendégeket csodálattal tölté el.

Losonczy László, Geréb Mátyás, Kinizsy Pál, János szt. györgyi és bazini gróf, Báthory István s a szerémi püspök és a vránai perjel, a királyság jelképeit vitték az ünnepély alkalmával; a legfőbbet

a szent koronát Corvin János magasra emelte a király előtt. A jámbor ifju, ki csak imént Báthory Istvánnal s az egri és váradi püspökkel szorosabb frigyre lépett, tőlük vőn irányt. Az uj király, miután szokás szerint szent Péter templomában egy peres ügyet eldöntött s hivei közül néhányat lovaggá ütött, a városon kivül emelkedettebb helyen az ország szabadságainak, jelesül II. Endre arany bullájának szentül tartását hittel fogadta; honnan visszaérkezvén a külváros egyik dombján kezébe adták a kivont kardot, hogy a világ négy része felé a haza és nemzet oltalmára villogtassa. A főurak tizezer lovast hoztak magukkal, a király cseh, morva és sziléz kisérete sem volt kisebb. De a közép nemesség gyéren volt képviselve; s feltünt, hogy Ujlaky Lőrincz és Magyar Balás nem voltak jelen. Amaz gyülölte, megvetette Ulászlót, mióta ennek egyik kamarása, — a dolog még Boroszló előtt történt, — a gyermek-ifjat mulatságosnak találta, mit ez arczulcsapással köszönt meg; emez Albert táborában volt, melyből a lengyel csapatok Tornát, Abaujt, Sárost pusztitgatták. Várday is Kalocsán maradt, egészen visszavonult, minthogy eszelősséget fogtak reá.

A következő napokon Ulászló az országos és udvari méltóságok betöltése iránt intézkedett. Corvin János Slavonia herczegévé, Horvátország és Dalmátia bánjává neveztetett ki. De Bosnyákország királyává választása és koronázása, a mit a junius 17-iki egyesség igért, elmaradt; ugy látszik, maga a herczeg sem sürgette. Báthori István az országbiró és erdélyi vajda kettős tisztét, Kinizsi Pál az alsó részek főkapitányságát megtartották. Geréb Péter, Ország László és Losonczi László udvari méltóságokra

emeltettek. A kincstárnokságot, melyről Dóczi Orbán folytonos betegeskedése miatt lemondott, Thuz Osvát zágrábi püspök nyerte el. A kanczellári tiszt Bakocs Tamás győri püspökre ruháztatott, miután János váradi püspök, kinek helyét foglalta el, a koronázás után megvalósitá rég ápolt tervét: egyházi és világi méltóságairól lemondott, hogy egészen Isten szolgálatának és az áhitat gyakorlatainak szentelje életét. A király kérései, a főrendek rábeszélése nem birták elhatározásában megingatni. Még Székesfejérvárott szétosztotta ékszereit, drága egyházi öltönyeit és egész vagyonát rokonai, barátai, szolgái között. Mire elhagyva az országot, Olmüczbe sietett, hogy a szent Ferencz rendnek általa alapitott kolostorába vonuljon el. Példájával bebizonyitotta, hogy az elvilágiasodás árjának terjedése mellett is, az egyház körében a vallásos buzgóság, az önmegtagadás szelleme ki nem hal, és a kereszténység őskorára emlékeztető tényekben nyilvánitja soha el nem muló hatalmát.

Ulászló szeptember 27-ikén érkezett vissza a fővárosba.

Sulyos gondok terhe nehezedett rá. Éjszakon Albert herczeg Kassát vivta. Nyugat felől Miksa nyomult előre, és már Szombathely mellett táborozott. Délen és Keleten a törökök háborgatták az országot. Ulászlónak tehát azonnal teljesitenie kellett, a mit a koronázási dombon ejtett négy kardcsapással fogadott.

Sajnos, csakhamar kitünt, hogy ezen föladatnak megoldására sem ereje sem hivatása sincs.[1])

II. Ulászló uralkodása alatt dühöngött Magyar-

[1]) Századok 1885. évf. 209.; és Szalay László Magyarország tört. III. 367. l.

országon a pórlázadás is. Nem szándékozom kiterjeszkedni e lázadás részleteinek leirására, csak annyiban emlékezem meg róla, a mennyiben Fejérmegyét is érintette e dolog. Hisz ismeretes eléggé, hogy miként fejlődött ki a Bakács primás által hirdetett keresztes hadból a lázadó pórhad, s ismeretesek ama kegyetlenségek is, melyeket ez a fegyelmezetlen és elvadult sereg Dózsa György vezérlete alatt elkövetett a főnemességen; általánosan ismert az is, hogy a főnemesség leverve és megsemmisitve a lázadókat a visszatorlás jogával igen szigoruan élt; Dózsát és társait a legválogatottabb kinzással végezték ki; tüzes trónra ültették, tüzes koronát nyomtak a fejébe és felnégyelve elküldötték az ország négy nagy városába, hol akasztófára függesztették. E városok Pest, Buda, Székesfejérvár és Nagyvárad voltak. A lázadó sereg egyes csapatai a főbbek kivégzése után is dultak és fosztogattak az országban többfelé. Igy Veszprém és Székesfejérvár között is garázdálkodott egy csapat Sós Domonkos vezérlete alatt, azonban Gosztonyi János győri püspök, Sitkey Gothárd, Zápolyának pápai várnagya s a székesfejérvári polgárság vérontás nélkül szétverte a rablócsapatot. Szalmával, füvel, rongygyal töltött néhány ágyu durranására az elrémült tömeg megfutamodott. Igy lassan elnyomatott a pórlázadás és a következő országgyüléseken hozott törvények nagy része a pórok helyzetének szabályzására, de egyszersmind sulyosbitására is szolgált.

II. Ulászlónak uralkodása kezdetén sok nehézséggel kellett megküzdenie; a trónkövetelők sereggel rontottak az országba. Albert az ország északi részét dulta, Miksa pedig a Dunántuli részt igyekezett

elfoglalni. 16 ezernyi hadával betörvén az országba, miután Sopront, Kőszeget, Komáromot, Zágrábot, Veszprémet hatalmába kerité, Fejérvár ellen indult. Tudtára esett ez Ulászlónak, nehogy tehát eddigi veszteségeit ujabbal tetézze, — bár Kassa vidékén Albert herczeg hadaitól is fenyegettetett — a már oszló félben levő fekete sereg zsoldját kifizetvén, Báthory István és Kinizsy Pál vezénylete alatt jelentékeny sereget küldött városunk védelmére. Fejérvár azonban nem okulva más városok példáján — hogy a nagyszámu őrséget élelmezni ne kelljen — nem bocsájtott be többet 555 katonánál, azt adván okul, hogy miután a város lakosai Ulászló koronáztatásakor amugy is igen kiköltekeztek, többet nem élelmezhetnek. Ily körülmények közt a vezérek kénytelenek valának seregök be nem fogadott részével Budára menni.

Miksa ezalatt hadával a város alá érkezett, s miután az őszi idők nehézzé tették volna az ostromot, a várost csak körül keritette, maga pedig székvárosába tért vissza. Ez alkalmat megragadták a várbeliek s midőn egy alkalommal a bő szüret termékeitől a körülzáró svéd sereg nagy része megitasodott, egy szerencsés éjjeli kirohanás alkalmával azt csaknem egészen megsemmisitették.

Ámde a győzelmi öröm nem tartott sokáig, Miksa nagyobb erővel jött övéinek támogatására, kémeket küld előre, ezek visszajövet értesitik az előváros égéséről és hogy azon oldalról, melyhez értek, a várost nem lehet bevenni, mert itt két nagy tó a közeledést nem engedi, s azért csak két bejárása van; a falakon sem mellvédfalat, sem kőrakást, sem ágyutelepet, sem védőt nem láttak; a lakosok

nem értenek a katonai mesterséghez, sőt nagyon is tunyák és a csekély számu katonaságra bizták a védelmet. Miksa e körülményekről értesülvén, egész erővel ostromot vezényelt, megparancsolta azonban, hogy a templomokat kiméljék. Az ellen sáska módra lepte el a vár szélső környékeit s a felégetett külváros táján ellentálló várbelieket nagy öldökléssel visszaszoritotta. A megveretés szégyenétől boszura ingerelt svédek vezére Lang Konrád maga vezeté katonáit a vár falaira, honnét a legközelebbi kaput belövetvén, nehéz vasas osztályának élén a várba utat tört. A vásártérre érkezvén, ki elejökbe jön azt levagdalják és a papcsoportot, mely a szent szüz templomát vitézül védte, kegyetlenül lemészárolják — az asszonyok és szüzek szemérmetességét sem tekintik, és mondják, hogy többen közülök Mária templomára és a szent királyok emlékére törvén, Mátyás sirján is gyilkolást követtek el, s annak testét, mint állitják, hárman lándzsáikkal törekedtek kihuzni. — Azután Kálmáncsay Domonkos prépostot ostromolták, ki több polgárral, a basilika legmagasabb tornyába menekült s a templom igen drága készletét innen védte.

Tubero azonban Fejérvár elfoglalását Bonfintól eltérőleg beszéli el. Előre bocsájtván, hogy Báthory és Kinizsy, a magyarok vezérei, Miksa tulereje elől Budára visszavonultak, igy folytatja elbeszélését Fejérvár bevételéről: „midőn a fejérváriak megrettentek a magyar vezérek futása miatt, magok nem katonák, hanem mesteremberek és kereskedők levén, a német a várost majdnem ostrom nélkül foglalá el, mihez leginkább járult Szitya Jakab (Istvánfi, Jacobus Siculusnak nevezi) tudósitása, ez átszökvén Miksá-

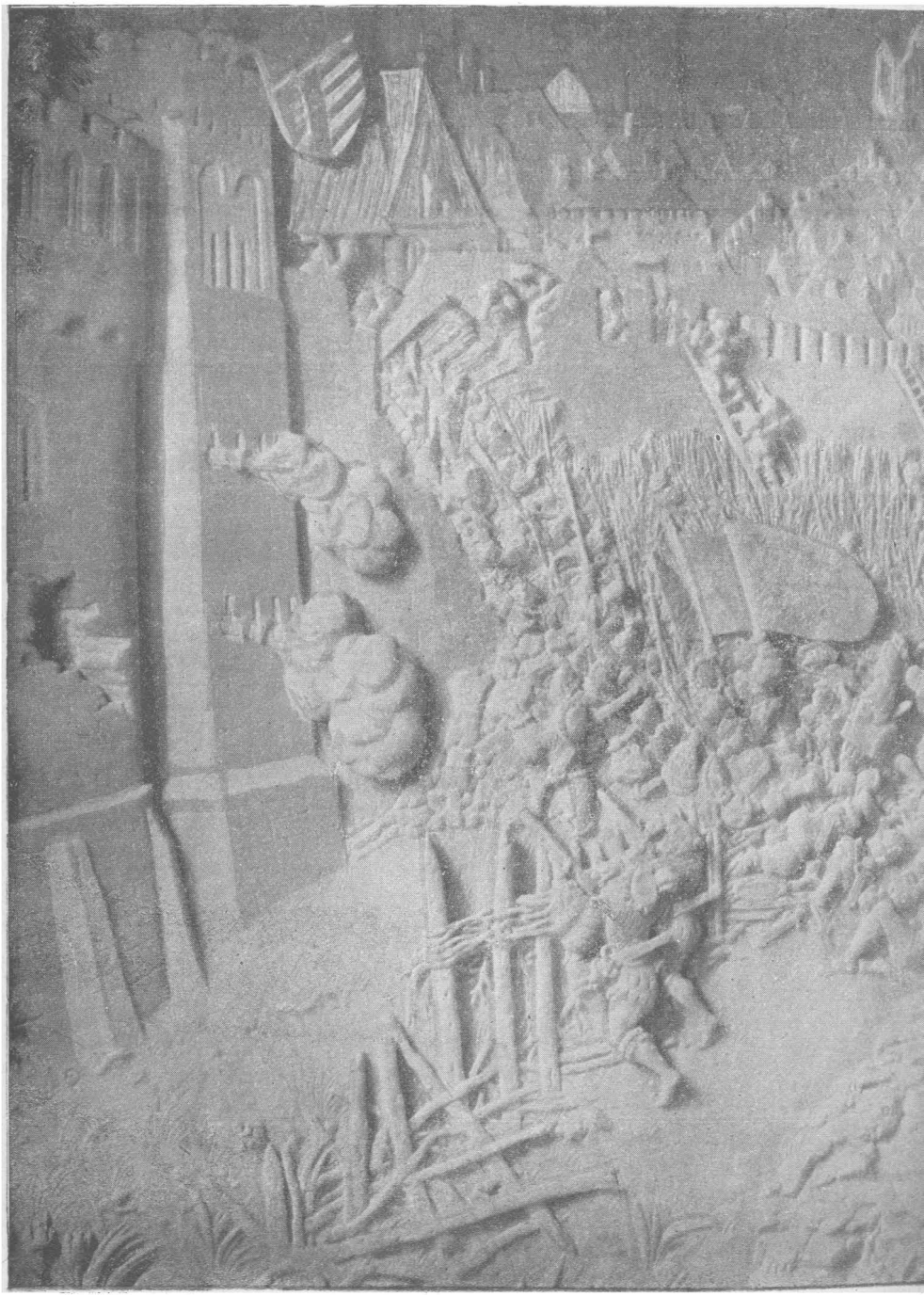

Miksa császár elfoglalja Székesfejérvárt 1490 nov. 19. — Miksa császárnak az ir

ido Exercitu Cincta et Expugnata, Ingensque Universo illi Regno, Terror Illatus

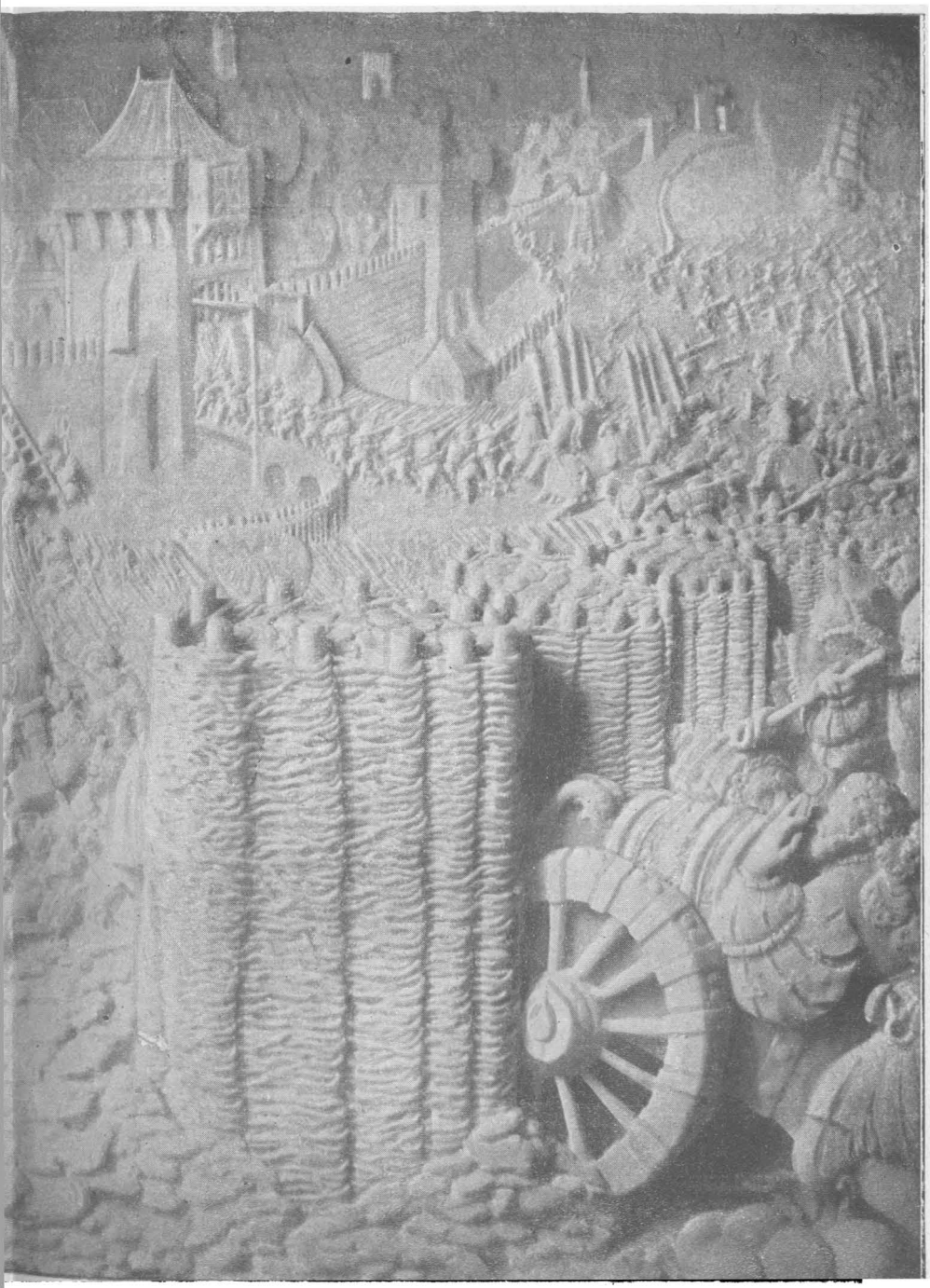

i császári udvari templomban (Hof-Kirche) levő siremlékéről fényképezve.

hoz a magyarok részéről, jól ismerte a védfalak ama részét, melyet Mátyás király akkor töretett, mikor a sz. Szüz templomát kelet felé és a város védfalán tul akarta kiterjeszteni, hogy mausoleumát ez irányba tágasabbá tehesse. De bármiként ment be a sereg, az a dolgon nem változtat semmit, eléggé be van igazolva történelmi adatok által, hogy midőn Miksa a városba vonult, a rettenetes vérengzés jeleit, a holttestek nagy halmait látta s ezek eltakaritásáról gondoskodott; a basilikát s annak roppant kincseit hatalmába vevé. A toronyba vonult Kálmáncsay Domonkos prépostnak értékes készleteivel szabad elköltözést engedett ugyan, de megtartá azon arany keresztet, melyet Mátyás király által Bécsből elvitt családi tulajdonának állitott.

E közben a katonák nem csak elzárt boltokat, hanem a házak belsejét is feldulva, némelyek szerint 36 ezer arany értékü zsákmányt szedtek össze. Midőn az osztozkodás majdnem zendülést okozott a kincsszomjas svédek közt, Miksa megparancsolá, hogy minden zsákmányt egy halomra rakjanak, hogy azt rangfokozat szerint ki lehessen osztani; erre azonban a svédek nem álltak rá, hanem a császári tábort rögtön elhagyták, s ekként Miksát további tervének, t. i. Buda ostromának abban hagyására kényszeritették. Miksa katonáit téli szállásokra osztván, Bécsbe költözött.

Elvonulása előtt azonban kihirdetteté, hogy kiki szabadon visszaveheti birtokát; de kiöletvén a lakosok, nem volt kinek elfoglalni helyét, s a megmaradt polgárok is annyira elkeseredének szerencsétlenségükön, hogy Fejérvárra többé visszaköltözni sem akarának.

Itt közlöm még Székesfejérvár elfoglalásának leirását Miksa császár saját jegyzetei alapján, melyeket a „Századok“ 1885. évi II. füzete Kápolnai P. István tollából hoz.

November 8-án vonult be a király Veszprémbe, a hol 5—6 napig tartózkodott és azután utját folytatta Magyarország fővárosa és fővára: Székesfejérvár felé, a hol a magyar birodalom királyai megválasztatnak, megkoronáztatnak és eltemettetnek.

Erzsébet napján érkezett a király Székesfejérvár elé és rögtön Tüskés János lovászmestert az elővéddel a külvárosok elfoglalására küldte előre; e külvárosok legalább is oly kiterjedésüek, mint Brüssel városa.

Miután jelentetett, hogy a külvárosba nyomult elővédre a város faláról élénken lődöznek, a király Tüskés mester ágyuit a külvárosból a város felé kivonatta és ezen kivül még 5—6 rövid kartaunát és ugyanannyi sugárágyut is állittatott fel; e tüzérség azután szünet nélkül lődözte a város falát és ennek egyik kapuját.

A lődözésre a városban levők elhagyták a vár falát és futásnak eredtek. Ágyuink azonban mégis folytatták a lődözést, miközben a gyalogság megmászta a falakat. A csehek voltak az elsők, kik a Palotai kaputól balra álló falon át a várba jutottak.

A város kapuinak kinyitása és megszállása után a király a városba ment, a sereg pedig a város melletti földeken szállt táborba.

A város elfoglalása és a bevonulás után a király 8—9 embert, részint fejérvári lakosokat, részint a városba menekült magyarokat kivégeztetett.

Ennek megtörténte után a király még az nap

odahagyta a várost és seregének táborába ment hálni.

A következő napon, azaz november 20-án a király ismét bement a városba és mindent elkövetett, hogy német tisztjeit és harczosait a város elhagyására és Buda felé való menésre birja és meg is engedte, hogy minden századtól 2 ember hátra maradjon a századra eső zsákmányrész átvételére.

A városban levő harczosok azonban nemcsak ez nap, hanem még a következő 8 nap alatt sem akarták a várost elhagyni; azt mondván, hogy ők azt hiszik, hogy e városnak rohammal való elfoglalásával kötelességöknek már eleget tettek és a városból ki sem mozdulnak, mig nekik kétszeres zsold ki nem lesz fizetve és kiki a zsákmányból neki járó részét meg nem kapta.

A király látta ugyan harczosainak makacsságát, de azt remélte, hogy mégis csak észre fognak térni és azért november 22-én Kristóf bajor herczeget 7—8 ezer emberrel Buda irányában előre küldte; a herczeg 2 mérföldre Székesfejérvártól szállt táborba és ott időzött 14 napig, mely idő alatt a király ismételve, de mindig siker nélkül kisérelte meg a német zsoldosokat (Landsknechte) a város elhagyására birni.

Miután végre 5 mérföldnyire terjedő környéken már semmi eleséget sem lehetett találni és a német zsoldosok még mindig konokul megtagadták az engedelmességet, a király nem tehetett egyebet, mint a bajor herczeget Székesfejérvárra és ennek külvárosaiba rendelni.

Hét vagy nyolcz nappal később a király seregével Székesfejérvárból kiindult és e városban csakis

helyőrséget hagyott hátra, a melyet Reymprecht vezényelt.

Visszatérésekor a király sok gyalogost és lovast elbocsátott és a német gyalogosokkal is jól bánt: meg azokkal is, a kik oka voltak annak, hogy a király nem mehetett Budára, a mint óhajtotta volt.

Visszatérés közben a németek nehány falut felgyujtottak, a mi a királyt igen boszantotta. A király annyira sietett, hogy karácsonyestére már Német-Ujhelybe érkezett, melynek várkastélyát akkor már a római király emberei foglalták el.

A király aztán folytatta utját Nürnbergbe, a hol azt a hirt kapta, hogy Reymprechtnek is eleséghiánya miatt Székesfejérvárból vissza kellett vonulnia, a mire a király különben el volt készülve, mert már Székesfejérvártól való elindulásakor, e város 8 mérföldnyi környékén sem takarmány, sem eleség nem volt többé található.

Ulászló nem sokára békét kötött Albert herczeggel, s minden igyekezetét oda irányzá, hogy az elvesztett várost ismét visszaszerezhesse; e czélból Báthory és Kinizsy vezérek alatt leküldött táborát személyesen megvizsgálá, de daczára, hogy a megrongált vár ostroma sikeresnek mutatkozék, tartva a visszatorló boszuból eredhető kegyetlenkedésektől, inkább csak körülzárolás által kivánta meghóditani.

Meggyőződvén azonban a német várőrség, hogy a várat nem tarthatja, öt napi fegyverszünetet kért, s az ez idő alatti alkudozások azt eredményezték, hogy az őrség minden védelmiszer visszahagyása mellett, podgyászát magával vivén, a várból szabadon elvonulhatott.

II. Ulászló arra törekedett, hogy a koronát fia

számára biztositsa; ezt az 1508-iki országgyülés biztositá is neki. Ulászló a főpapok, urak és nemesek kiséretében mindkét gyermekével Székesfejérvárra vonult, hol a koronázás junius 4-én ünnepélyesen végrehajtatott. A két éves Lajost Bakács Tamás primás a koronázási mise közben szentelt olajjal felkente; azután a zászlós urak egymás után eléje járultak, hogy a kardot, a jogart és az országalmát neki átnyujtsák. Evangelium után ősi szokás szerint a nádor ajkairól háromszor felhangzott a kérdés: „Akarjátok-e, hogy Lajos herczeg királylyá koronáztassék?“ A jelenlevők lelkesen válaszolták: „Akarjuk!“ A gyermeket ekkor a trónra ültették, a primás és a nádor a koronát a fejére helyezték, majd aranyos kocsin a város falain kivül Szent Miklós társaskáptalan egyháza elé vitték és lóra helyezték; a kardcsapásokat nevében a nádor végezte. A szertartás alatt a boldog apa elérzékenyülten örömkönnyeket hullatott, de a megrémült gyermek többször baljóslatu jajgatásba tört ki.

E korból megemlitendőnek tartom még azt, hogy a király 1510 junius 24-ére Székesfejérvárra országgyülést hirdetett, hol a köznemesség nagy számban gyült össze; a főpapok és főurak azonban az országban uralkodó pestis miatt nem mentek a városba, hanem a Tata felé vezető országut mentében, egy erdő szélén sátrak alatt tanyáztak. A király udvarával és a külső hatalmak követeivel Tatán tartózkodott. A király és az urak nem tartották kivánatosnak, hogy az összes köznemesség részt vegyen a tanácskozáson, azért felszólitották őket, hogy válaszszanak teljhatalmu követeket. Ebbe a köznemesség nem akart beleegyezni, de végre mégis bele-

nyugodott s ekkor a képviselők és főnemesek a gyülést áttették Tatára s ott tanácskoztak.

Ulászló végső éveinek egyedüli czélját gyermeke és utódja Lajos jövőjének biztositása képezte; házasság által igyekezett politikai sulyát és befolyását emelni. Ennek látszólagos sikere némi megnyugvással töltötte el. 1516 február havában elővette ismét régi köszvénybaja. Halálát közeledni érezvén buzgón meggyónt s megáldozott; fiát gyámjai oltalmába ajánlotta s márczius 13-án meghalt. Tetemét neje mellé a székesfejérvári sirboltba helyezték el.

A Habsburg-ház kora 1526—.

Ulászló halála után a még gyermek Lajos került a trónra. Gyámjai nem szoktatták a komoly munkához, hanem inkább a mulatsághoz és élvezetekhez. Igy tehát a különben szép tehetségü Lajos gyenge és erélytelen uralkodása készité elő a nemzet temetését, a mohácsi vészt. De nem okozhatjuk csupán Lajos királyt a nagy csapásért; maga az ország sem tartott össze, a legszomorubb viszonyok uralkodtak minden tekintetben. A kincstár üres volt; a főurak a helyett, hogy az ország jólétének előmozditására törekedtek volna, egymással versenyegtek a főhivatalok elnyerésében s egymást minden uton-módon törekedtek megsemmisiteni. Ily körülmények között jött a veszély, mely az országot a legnagyobb készületlenségben találta. Az ütközet lefolyása köztudomásu. Nem kivánom részletezni, mert eltérne czélomtól. Székesfejérvár ugyanis inkább csak a mohácsi vész után játszik jelentékenyebb szerepet a török fogla-

lások terén, a miről különben már e kötet 266. és következő lapján bőven szóllottam.

A Zápolya és Ferdinand közötti küzdelmet már e kötet 259 és 260., lapján érintettem, azért itt csakis a Zápolya által egybehivott királyválasztó és koronázó országgyülés, valamint Ferdinand megkoronáztatásának leirására szoritkozom, melyeket dr. Fraknói Vilmos „A magyar országgyülések története I. Ferdiand alatt“ czimü müve nyomán ismertetek.

A magyarországi rendek lassan és csekély számban gyülekeztek Székesfejérvárra. Az országnak életben maradt főtisztviselői: a nádor, kanczellár, tárnokmester, horvát bán távol tartották magokat. A főpapok ellenben elég számosan jelentek meg: itt volt Podmaniczky István nyitrai, Várday Pál egri, Országh János váczi, Jozefich Ferencz zengi és még három más püspök. A nemesség leginkább a szomszéd megyékből, de innen sem nagy számban, jött össze. Hét királyi város biráit és tanácsnokait küldötte.

Zápolya november 9-én érkezett meg a rendek körébe. Még ugyanazon napon helyeztette el Lajos király tetemeit a káptalani egyház sirboltjába. A következő napra volt kitüzve a királyválasztás.

Az alsó nemesség már korán reggel a város falain kivül elterülő mezőre gyült, hogy ősi szokás szerint szabad ég alatt tanácskozzék. A főrendek Zápolya lakásán, a prépostság épületében jöttek össze.

A főrendeknél Zápolya nyitotta meg a tanácskozmányokat. „Magyarország — mondá többi között — mely annyi éveken át ontotta vérét a keresztény hitért, végromlásra és végveszedelembe jutott. Nagyjainak, nemeseinek nagy része elesett, elhagyatott

várai török kézre jutottak. Ferdinand nem a végett jő, hogy kormányozzon, hanem hogy boszut álljon a magyar nemzeten. Idegenek vezérlik pártját, kik önhasznukat, nem a közjót keresve, vágynak kormányra jutni e hazában.“ Ezután kifejtette, hogy a koronát a nemzet fiai részére kell megtartani.

Többen szólottak utána, támogatva előadását, s hivatkozva különösen az 1505-diki rákosi végzésre és a közel mult idők tanulságaira.

Némelyek, a mérsékeltebb szellemüek, kiemelték, hogy „ők nem annyira Ferdinandtól idegenkednek, kit kegyes, bölcs, igazságos, vallásos, szelid fejedelemnek ismernek, mint inkább a német nemzetségtől, mely tőlök erkölcsei, szokásai és törvényeire nézve különbözik, s mely iránt több méltó okoknál fogva, már régóta oly nagy mértékben meghidegültek lelkökben, hogy készebbek bármit szenvedni, mint hazájokban németet ismerni el királyul. Ezen nemzet elleni gyülölet okozza, hogy Ferdinandtól, ki különben minden tekintetben jeles férfiu, visszarettennek; annál inkább, mert miként hallatszik, az ausztriaiak nem csak jogot követelnek Magyarországhoz, de sőt hangosan hirdetik: hogy e jog örökségül a leányágra is átszállandó; mit még merészebben állitanának majdan, ha jogigényeiket az ország ujabb átadása által megerősithetik, s igy félő, hogy a magyar nemzetet korlátlan hatalmukba ejtik.

Közkivánatra felolvastatott a 1505-diki rákosi végzés teljes szövege, és egyhangulag megerősittetett. Mire Zápolya János, ellenmondás nélkül, Magyarország királyául kijelöltetett.

A főrendek határozatát Verbőczy István vitte

meg a nemességnek. „Uraim, magyarok! — kiáltá — tudjátok, hogy fő és kormányzó nélkül vagyunk, országunk pedig elpusztulva áll; tudjátok azt is, hogy a fenséges ausztriai főherczeg kiván királyunkká lenni; mondjátok véleményteket: akarjátok-e őt, vagy nem?“ Egyhangulag hangzott a felelet: „A világért sem.“ „Kit akartok tehát királyul?“ kérdé tovább. És hasonlólag egyértelmü, zajos felkiáltással fejezték ki akaratukat, hogy Zápolya János legyen királyuk.

Midőn a zaj lecsendesült, Ferdinánd egyik követe lépett elő. Küldője mellett egyenesen felszólalni, nem látszott időszerűnek. Egyedül arra figyelmeztette a nemességet, óvakodjanak véghezvinni a királyválasztást, miután a rendek nagy része nincs jelen. Verbőczy rögtön megfosztotta hatásától e felhivást. „Minden nap, — mondá — sőt minden órán rajtunk lehet az ellenség; rögtön szükségünk van királyra, egy pillanatig sem várakozhatunk.“ Majd egy hosszú dárda nyúlt fel mellette, hegyén számos függő pecséttel ellátott okmány függött. „Ime uraim! — folytatá Verbőczy — itt az igéret, itt az esküvel erősitett végzés, melyszerint a megyék és urak mindannyian fogadták, hogy soha idegent nem választanak királyukká.“

Végre Mesztegnyei Bodó Ferencz a nemesség nevében előadta, hogy mindnyájan Jánost kivánják királyul. „János vajda legyen a király!“ hangzott újra. Ferdinánd érdekében senki sem merészelt felszólalni. Sőt a német követ a legnagyobb veszélynek látta magát kitéve. Többen halált kiáltottak fejére és fegyverrel rohantak reá. Csak nehezen tudott menekülni.

Midőn a csend helyreállt, formaszerűen és ünnepélyesen kimondatott a határozat, hogy Zápolya János Magyarország királyául megválasztatott. Rögtön küldöttség ment hozzá, mely őt üdvözölje.

Zápolya régi óhaját látta valósitva. Mindamellett eleinte szabadkozott és csak hosszas reábeszélés után jelentette ki, hogy a koronát elfogadja.

A királyválasztást haladéktalanul követte a koronázás, mely másnap, 1526 nov. 11-én hajtatott végre.

Az esztergomi érsekség, melynek főpapját illette a koronázás tiszte, üresen állott; Szalkai Mohács mezején találta sirját, s vele Kalocsa érseke is. Ennek folytán az életben maradott főpapok legidősebbike, Podmaniczky István nyitrai püspök hivatott fel a fontos szertartás végrehajtására.

Az ős szentegyház gazdagon felékesittetett. Közepére királyi trónt helyeztek el. Podmaniczky, püspöktársai által környezve, ünnepélyes menetben vezette ide Zápolyát, ki szent István palástját vette fel s kardjával övedzte körül magát.

Mise közben Várday Pál egri püspök és Perényi Péter koronaőr kezeikbe vették a szent koronát. Az utóbbi a körülállókhoz fordulva igy szólott: „Magyarok! im itt a korona, melyet én három év óta nem láttam, minthogy elrejtve volt. Akarjátok-e, hogy azzal Zápolya János a szepesi gróf megkoronáztassék?“ „Akarjuk“ válaszolt a gyülekezet. Majd Verbőczy kérdezé: „Nemes és nemnemes hazánkfiai, tudjátok mennyi szolgálatokat tett a vajda ur a magyar nemzetnek; hálátlanok akartok-e lenni iránta?“ „Nem akarunk!“ hangzott fel. „Emelje fel tehát mindenki kezét.“ És a jelenlevők felemelték kezeiket.

Ezután fejére tették Jánosnak a koronát. A szertartás befejeztével a király lóra ült, és az urak s nemesek kiséretében, a város falain kivül egy emelkedettebb helyre vonult. Itt kivont kardjával négy irányban négy vágást tett, mire a püspökök egyenkint közeledtek hozzá, királyokúl köszönteni őt s pásztori csókjaik között megáldották. „Isten, a boldogságos Szüz, és minden szentek pártfogolják felségedet Isten szent Fiánál, hogy felséged védje és oltalmazza meg Magyarországot s az egész kereszténységet!“ Végül a „Téged Isten dicsérünk“ éneklése között, Jánost visszakisérték szállására, hol fényes lakoma zárta be az ünnepélyt.

Ferdinand igényei érvényesitése végett haddal támadta meg János királyt. János Ferdinand haderejével szemben igen gyengén állott s igy több izben vereséget szenvedett. Ferdinand a kivivott előnyöket felhasználva, hogy magát megkoronáztassa Budára szept. 8 dikára országgyülést hivott össze. Bár mint iparkodott is János király hiveit visszatartani a megjelenéstől, ezek már most inkább a győztes Ferdinandhoz hajoltak. Október 6-án a király palotájába hivá a rendeket s beszédet tartott, melyben előadá igényeit s a kivivott diadalokra hivatkozott. A főnemesek nevében Várday Pál felelt s felszóllittá a királyt, hogy vegye hatalmába a koronát és koronáztassa meg magát. Hasonlóképpen megjelent a köznemesség között is s ezek nevében Bessenyei István kérte fel, hogy vegye kezébe az ország kormányát.

Ferdinand ekként Magyarország törvényes királyának elismertetvén, az ő és nejének Székesfejérvárott történendő koronázására 1527 nov. harma-

dik napja lett kitüzve, a mely ünnepélyre az ország rendei külön levelekben hivattak meg, Perényi Péter pedig felszólittatott, hogy a koronát haladéktalanul Fejérvárra hozza.

November első napjaiban Székesfejérvárott ismét találkoztak az ország rendei, hogy a koronázás ünnepélyét jelenlétükkel emeljék és az országgyülési tárgyalásokat folytassák.

Ferdinand nejével, nagyszámu főurak, nemesek és háromezernyi hadsereg kiséretében, okt. 29-dikén utazott el Budáról. Az éjt egy romokban heverő várban töltötték. Másnap korán reggel folytatták utjokat és négy mértföldet haladtak. Csak a harmadik napon (október 31.) érkeztek Fejérvár alá, s ünnepélyesen vonultak az ősi koronázási városba, melynek falai között most utólszor volt tartandó magyar király koronázása.

A fényes menet, melyben Ferdinand lóháton, magyar papok által hordott menyezet alatt, jobbján Mária és balján Anna királyné között, haladott, a b. Szüz templománál állapodott meg. Itt a papság fogadta s a főoltár elé vezette; mire elzengték a hála éneket és vecsernye tartatott. Ennek végeztével a király a prépostság palotájába vonult, hol szállást vett.

A következő két napon sürün érkeztek a főpapok, urak és nemesek; közöttük Perényi Péter a koronával.

November harmadikára volt kitüzve a koronázás. A b. Szüz szőnyegekkel dusan felékesitett egyházának kapujánál várták a főpapok és urak a királyt, ki kilencz órakor, a két királyi hölgy kiséretében vonult a szentélybe. Előtte vitték a koronázási kincseket:

a koronát Báthory István nádor, ki sulyos köszvénybaja miatt hordszéken foglalt helyet; a kormánypálczát Perényi Péter, az arany almát Thurzó Elek, a királyi kardot Szentgyörgyi Farkas gróf.

A szentély közepén öt lábnyi magas emelvényen állott az arany szőnyeggel boritott trón, melyen a király, a két királyné között, foglalt helyet. Öt főur környezte, kezeikben a magyar korona tartományainak czimereit viselő selyem zászlókkal.

A koronázási szertartást Podmaniczky István nyitrai püspök volt végzendő, ugyanaz, ki egy év előtt János király fejére tette a szent koronát. Talán épen ezen oknál fogva esett reá a választás. Egyébként ő volt a legidősebb azon püspökök között, kik a mohácsi csatát tulélték. Várday Pál esztergomi és Országh János kalocsai érsek mellőztettek, nemcsak mert János királytól nyerték javadalmaikat, hanem azért is, mert a pápai megerősitést még nem birták.

Az egyházi szertartást az „Asperges me Domine“ antiphona eléneklése nyitotta meg, mire a nyitrai püspök szentelt vizzel hintette meg a királyt. Majd a főpap a főoltár előtt leült, és a király eléje vezettetvén két püspök által, térdre borult előtte, kezeit megcsókolta, meghallgatta az intelmeket, melyeket a Pontificaléből felolvasott, és letette az esküt, melyben fogadta, hogy az egyház tanainak hü őre, érdekeinek buzgó pártfogója leend.

Ekkor a papság a mindenszentek litániáját énekelte el, melynek bevégeztével a püspök, a megfelelő imák elmondása között, szentelt olajjal felkente a királyt. Ezután megkezdette a misét. Mig a királyi énekesek az „Introitus“-t énekelték, a király aranytól ragyogó és keleti szőrmékkel ékesitett öltönye

fölé felvette szent István palástját. Az „Epistola“ után ismét az oltár lépcsőihez vezettetett, és térdreborulva hallgatta meg a koronázó főpap által felolvasott intelmeket.

Most a nádor, a templom hajóit betöltő nemesség felé fordulva, három izben magyar nyelven e kérdést intézte hozzá: „Akarjátok-e Ferdinand csehországi királyt királyotokul?“ Háromszor hagzott a felkiáltás: „Akarjuk!“

Ezután a „Te Deum laudamus“ éneklése között a nyitrai püspök Ferdinandnak fejére tette a szent koronát, kezeibe adta a kormánypálczát és az arany almát, végre körülövedzte a királyi karddal. Igy trónjához vezettetett, hol a korona, kormánypálcza és arany alma mellette helyeztettek el.

Evangelium után Ursinus Velius királyi történetiró lépett a szószékre, s félóráig tartó latin beszédet mondott el.

Az első részében a nemzethez szólott. Dicsőiti Ferdinandot, családját és személyét. Megnyugtatja az aggodalmakat, melyeket idegen származása támaszthat. Beszéde második részében a királyhoz fordul. Megismerteti vele az országot, mely kormánya alá jutott, és a nemzet vitéz tetteit, melyeket a kereszténység elleneivel harczolva véghezvitt.

Világos — ugymond — hogy a magyarok soha sem nélkülözték a lelki erőt, mely a nagy tettek feltétele, s mindenkor kitüntek hadi erényeik által; azonban nem mindig birtak bátor és a hadi mesterségben jártas vezérekkel. Láthatod, mint fénylik az itt jelen levő nemes és vitéz férfiak szemében a tüz, a harczias és férfias szellem jele.“

Magasztalva az ország természeti gazdagságát,

elmondja, mennyit szenvedett az utolsó török háboru alatt; visszatorlásra, a török elleni háborura lelkesiti a királyt. „Kit nem hatna meg Máriának, e jeles és erényes királyi hölgynek szerencsétlensége, ki férjének kora halála miatt vigasztalhatlanul sorvad fájdalmaiban? . . . Érczből kellene annak lennie, ki könyeit szemlélve, maga is nem fakadna könyekre.“

Előadását rövid imával végzi, a király hosszu és szerencsés életéért.

A mise folytattatott. „Offertorium“-kor a király száz magyar aranyat tett le az oltárra. „Communio“ után a nyitrai püspök kezeiből vette az Ur testét.

A mise befejeztével, a királynék lakásukra tértek vissza. A király pedig, követve az ősi szokást, kiséretével gyalog átment a szent Péterről czimzett templomba. Utközben vörös posztó volt elteritve, melyet a nép, mihelyt a király áthaladt, számtalan darabokra tépett szét, hogy kegyeletes emlékül őrizze. Királyi tisztviselők arany és ezüst pénzeket szórtak a tömeg közé, melyeket nagy zaj és zavar közepette igyekeztek elkapdosni.

A templomban a király számos és különféle nemzetbeli előkelő férfiakat aranysarkantyus lovagokká avatott fel. Innen távozva, lóra ült, és a külvárosba szent Márton kápolnájához vonult, hol lováról leszállott. Itt magas állvány volt készitve, melyen szabad ég alatt ünnepélyes esküt tett, hogy az ország jogait, szabadságait és törvényeit tiszteletben tartandja. A veszprémi püspök olvasta elő az eskü latin szövegét, melyet azután a népnek megmagyarázott. Végre a király néhány szót intézett a néphez; engedelmességre hivta fel és viszont biztositotta, hogy

védelméről buzgón gondoskodni fog. Zajos üdvkiáltások kisérték és követték e beszédet.

Ezután ismét lóra ült és a város másik részén emelkedő dombra lovagolt. Itt kivont kardjával négy irányban vágásokat tett; jelezve, hogy az országot, bármely irányból jöjjön az ellenség, fegyverével védeni fogja.

Ezzel a koronázási szertartások be voltak fejezve. A király lakására vezettetett, hol a koronázási lakoma következett, melyre harminczhárom főuri vendég — közöttük két nő: a nádornak és egy Erdődy grófnak neje — volt hivatalos.

Másnap a királyné koronáztatott meg. Végül harczi játékok zárták be az ünnepélyek sorozatát.

A király és a rendek még néhány napon át együtt maradtak, hogy a budai gyülésen alkotott végzések törvénybe igtattassanak és némely más ügyek is elintéztessenek.

Ezen eseményekkel lehullott a függöny azon történelmi nevezetességű jelenetek mögött, melyek Székesfejérvárnak királyt választó, királyt koronázó és királyt sirba kisérő magasztos szerepeket kölcsönöztek. Több királyt itt nem választott a nemzet, többé nem koronázott, és Szent István bazilikájának feldult sirboltjai királyi tetemet többé nem fogadtak magukba. És immár az én rajzom is csak azon csaták és ostromokra szoritkozik, a melyek Fejérvár körül és annak falai tövében vivattak a kereszténység és a török hatalom között.

Lássuk tehát ezeket.

Székesfejérvárnak 1543-ban történt török kézre jutása nagy csapás volt az országra, de sem Ferdinand sem Rudolf nem birt annyi erővel, hogy azt

s vele a Dunántul nagy részét vissza foglalta volna és igy 40 évbe került mig a város visszavételére az elhatározó komoly lépés megtétetett. Voltak ugyan időközben is kisérletek de a melyek korán sem a magyar hadak vitézségén, mint azok csekély számán szenvedtek hajótörést.

Mielőtt a város vissza foglalására térnék, elmondom ezen kisérletek történetét, hogy hálát ébreszszek olvasóimban Schvarzenberg herczeg, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz emléke iránt, a kik minden alkalmat felhasználtak a haza megmentése érdekében. 1586-ban Hasszán szigetvári basa Muraközt pusztitotta, a mit megboszulandók, Pálffy Miklós komáromi várnagy és Nádasdy Ferencz, ennek hadaival és a győri és pápai őrség egy részével mentek szerencsét próbálni a fejérvári törökök ellen kik a végeken a fentiek által készitett palánkokat törekedtek elrontani. Egy heves csata után melyben 70 török esett el s 250 lett fogolylyá, a fejérvári basa csak futással menthette meg életét.

Még érzékenyebb csapást mért a törökre a következő évben Nádasdy Ferencz, ki február végén Huszár Péter pápai és Ormándy palotai várnagyokkal Koppánt meglepvén, annak őrségét részben levágta, részben a várparancsnokkal Redzseb bejjel együtt fogolylyá tette és miután a helységet kirabolta és felgyujtotta volna, 600 foglyot és nagy zsákmányt vitt haza. Pálffyt és Nádasdyt a siker annyira felbátoritotta, hogy Görög János érsekujvári hadnagy ösztönzésére a tavasz nyiltával eltökélték magukat Buda alá intézni egy kalandot, hogy a budai őrségnek Tétény és Érd közötti térségen legelő ménesét onnét elhajtsák. A csiny sikerült ugyan

de midőn legénységük a sok szép lóval meg nem elégedve még az utba eső hódolt helységek kifosztásával is töltené idejét, Szinán budai basa a történtekről értesülvén a budai és pesti őrséggel, melynek gyalogságát szekerekre ülteté, utánok siet, zsákmányukat elszedi, magukat a Vértesben szétveri. A lovasság nagyobb része megmenekült ugyan, de a gyalogság jobbára levágatott, ugy, hogy a mieink holtakban és foglyokban mintegy 600 emberrel megkevesedve tértek vissza.[1])

1593-ban ujra mérkőztek a magyar hadak Hardeck gróf vezérlete alatt a törökkel. Október közepén ugyanis mintegy 40,000-nyi sereg gyült össze Komárom táján, Pálffy Miklós dunáninneni, Zrinyi György dunántúli, gróf Hardeck Ferdinánd győri főkapitányok, Nádasdy Ferencz, Thurzó György Illésházy István s több más urak zászlai alatt és vivták a pákozdi csatát. A vezérek ugyanis értesülvén a török visszavonulásáról október 28-án Fejérvár vivására indulának. De alig, hogy annak ostromát megkezdték, midőn november 3-án hirül veszik, hogy Hassán budai basa mintegy 20,000-nyi sereggel siet annak megsegitésére. A mieink tehát a vivással felhagyván s a külvárost felégetvén a már szemközt jövő ellenségre fordulának. Szerencséjökre a basa késedelmezése még elég időt engede seregöket Pákozdnál harczrendbe állitaniok. Az ütközetet Pálffy kezdette meg a janicsárokra rohanva s fel sem hagyott a harczczal mig nem azokat jobbára levágta. Eközben egyébbütt is rendkivül hevesen folyt az ütközet; de miután a török had disze, a janicsárok legyőzettek, a törökök az egész harcz-

[1]) Istvánffy Lib. XXVI. 564. l.

vonalon rendetlen futásnak eredtek. A harcztéren és a Budára vezető uton 10, mások szerint még több, de mi legvalószinübb 6 ezer török hullája hirdeté a fényes győzelmet, melynek becsét nem kevésbbé növelte az, hogy a török egész tüzérsége 44 kisebb nagyobb ágyu a mieink kezébe esett.[1])

1598-ban Győr megvétele után Schwarzenberg, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferencz Budát készültek megszállani, de a lassan gyülekező német birodalmi hadsegély, majd az engedelem megküldésével késlekedő prágai hadi tanács a terv végrehajtásában őket egészen az ősz beáltáig meggátolta. De a hősök ezalatt sem hivalkodtak, mert erélyes müködésükről tanúskodik Gesztes, Veszprém, Palota s több más apró vár megvétele.[2])

1599-ben april 16-án Schwarzenberg, Pálffy és Nádasdy Buda ellen indultak mindegy 8000 emberrel, hogy azt csellel bevegyék, a petárdát már már a kapuhoz helyezendők valának, midőn a várőrség őket észrevette és ágyulövésekkel fogadta, minek következtében a csel nem sikerülvén Zsámbék rablóvárat megvették, légbe röpitették és visszavonultak.

Május 9-én 5000 vitézzel Székesfejérvárt lepték meg, a petárda egy kaput szerencsésen beszakasztott, a külvárost megvették s miután a törökök egy órai harcz után a várba vonultak s a mieink annak vivására felkészülve nem voltak, a külvárosokat felgyujtva nagy zsákmánynyal tértek vissza.[3])

Ezen mérkőzések után égetővé vált immár Székesfejérvár visszafoglalása annyival is inkább,

---

[1]) Istvánffy Lib. XXVI. 612. l.
[2]) U. o. 728. l.
[3]) Horváth M. III. 462. l.

minthogy Haszán pasa, Ibrahim nagyvezér utóda támadó háboruval kezdte meg nagyvezéri müködését és már 1601 sept. 6-án Zimonyba érkezett, hogy Budán át Fejérvárra jöjjön.

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, Fejérvár, bár csak rövid időre, a keresztények hatalmába került.

És ezt a győzelmes ostromot, t. i. a városnak 1601 sept. 20-án történt visszavételét, a sárréti csatát, valamint a városnak 1602-ben aug 29-én a várőrség által eszközlött hütlen feladását akarom én a következő sorokban elbeszélni, felhasználva Gömöry Gusztávnak a cs. és kir. hadi levéltárból, eredeti naplók és jelentésekből, valamint több idevágó egykoru történeti adatok nyomán készitett jeles közleményét, melyet „Székesfejérvár visszavétele 1601-ben és ujboli elvesztése 1602-ben“ czim alatt a „Hadtörténelmi közlemények“ 1892. évi folyama III. és V. füzetei hoztak. És csakis azon tévedések helyreigazitására szoritkozom, a melyek a város fekvése és egyébb pontok nem ismeréséből már az eredeti hadi jelentésekbe belecsusztak és a harczok leirásában az olvasóra zavarólag hatnak.

Igy összetévesztik a hadi tudósitások a várkapuk helyét, a „Budai kaput“ helyezvén a város nyugoti, a „Palotai kaput“ pedig északi részére. Ily tévedés az is, hogy Szt. Vitus templomát a várostól délre teszik, holott az a Csókakő alatt vivott csata szinhelyén, tehát a várostól távol északra állt, azon a dombon t. i. mely a Bodaikról Csókakőre és Moórról Fejérvárra vezető utak keresztezésének sarkán áll délnyugotra.

És most lássuk a hadmüveletet megelőző intézkedéseket.

Midőn a magyar országgyülés 1601 april havában azon föltétel alatt, hogy a sereg élére maga Mátyás főherczeg álljon a hadjáratra szükséges költségeket megszavazta, nagy zavarba jött az udvar, hogy kit állitson a főherczeg mellé, ki a felelősség viselése mellett a hadjárat kedvező lefolyása iránt is némi biztositékot nyujtana, Pálfy Miklós is meg Schwartzenberg herczeg is elhaláloztak már; igy a választás Mercoeur Fülöp Emánuel, lothringeni herczegre, vagy miként közönségesen irták Mercurián-ra esett, ki magát már a IV. Henrik franczia király ellen viselt harczokban többszörösen kitüntette.

Mercoeur Fülöp Emanuel herczeg 1601 ápril 8-án csakugyan kineveztetett a Székesfejérvár ellen müködő hadsereg parancsnokává még pedig valószinüleg magának Mercoeurnak azon kikötésével miszerint Mátyás főherczeg is a fővezér parancsai alatt álljon. Mercoeurnek ugyan egészen más terve volt a magyarországi hadmüveletekre nézve, az a terve t. i. a melynek sikerei bebizonyultak I. Napoleon, valamint Moltke strategiájában is, az volt ugyanis terve, hogy Buda, Fejérvár és Kanizsa visszafoglalását, valamint Erdélyben Básta támogatását ne külön hadtestek eszközöljék, hanem konczentrált haderővel előbb Budát, aztán Fejérvárt végre Kanizsát vegyék vissza. Azonban e terv nem lett elfogadva, nem pedig leginkább Ferdinánd főherczeg makacssága miatt, a ki Kanizsa ostrománál akart babérokat aratni, s támogatta őt Aldobrandin del Monte Ferencz bibornok is, a pápai segédcsapatok parancsnoka a ki azt mondá, hogy őket a pápa csakis Kanizsa visszavételére küldötte és nem másra, tehát más hadjáratban nem vehet részt.

Mercoeur tehát a Fejérvár visszavételére rendelt haderő vezetésére szoritkozott. Állt pedig ez a haderő a következő csapatokból: gyalogság — Hofkirchen, Bärnhausen, Preiner, Altheim, Bajor-salczburgi, felső ausztriai és Althán ezredekből. A lovasság pedig: Kollonics, Thurn, Hodinszky ezred, Ruszwurm, Mercoeur csapatai és tüzérségből összesen 28,361 ember és 7,711 ló. Az egész haderő augusztus végén Esztergom és Komárom között foglalt állást. Végre szeptember 5-én kiadatott az indulási parancs, a hadsereg két oszlopban, az egyik Komáromból Mercoeur személyes vezetése alatt, a másik Esztergomból Ruszwurm tábornagyé alatt megindult Fejérvár felé.

Közbevetőleg megemlitem azt is, hogy a hadsereg gyülekezésének ideje alatt, tehát márcziusban voltak némi csetepaték is a mieink és a törökök között. Igy 400 fejérvári török megjelent Palota előtt, de az őrség visszaverte és 60 halott otthagyása után menekült csak meg. Volt még ütközet a törökkel Zsámbék mellett is; Győrből pedig 40 huszár tartott kémszemlét, de kelepczébe került és csak 4 tért vissza közülök.

Junius 28-án borzasztó vihar vonult el Székesfejérvár fölött, a vizár mindent elöntött s a városban rendkivüli zavar és rémület kapott lábra. A basa annyira megijedt e zavar fölött, hogy a keresztények támadása esetén a várost megvédelmezhetni nem remélvén, futárokat küldött a budai béghez, hogy jöjjön őt megsegiteni.

1601 szeptember 9-én délben érkezett a keresztény hadsereg Fejérvár közelébe és alig helyezkedtek

el a csapatok táboraikban, a munkálatok is rögtön megkezdődtek.

Az est beálltával ugyanis Ruszvurm kémszemlére indult, melynek eredménye az volt, hogy a város ugy természetes mint mesterséges erődítése, mely utóbbi a legjobb állapotban van, tetemes akadályt képez s hogy a legelső feladat a külvárosok elfoglalása, mert ezek nélkül az ostrom semmire se mehet. E külvárosokat mint tudjuk, s mint a 45., 46. és 48. lapokon közlött képeken is látható, terjedelmes mocsarak övezték, a földtöltések pedig sövényekkel és palánkokkal jól meg voltak erősitve. A kapukat a kémszemle jól őrizve találta.

A sánczok ásása a Bemős-Mocsár és a Szigetkülváros ellenében még az éj folyamán megkezdetett, bár még inkább a tábor biztositására, semmint támadásra.

Szeptember 10-én Hofkirchen ezredes hat zászlóval és két löveggel Csókakő ellen küldetett. Néhány ágyulövés elég volt, hogy a csak 20 főnyi török őrség a váracsot feladja, melynek török népessége (150 fő) az aga vezetése alatt már 9-én megjelent Mercoeur herczegnél s annak engedélyével Simontornya felé elvonult. Hasonló könnyüséggel foglaltatott el Csákvár is, mi által a budai és győri utak megnyiltak.

Szeptember 11-én a nádor-huszárok portyázás közben egy csauszt és egy dervist fogtak el, kik levelekkel Fejérvárról Budára voltak küldve; az ellenszegülő csausz a huszárok által fölkonczoltatott, a dervist azonban bevitték a táborba; itt a dervis azt vallotta, hogy a török helyőrség, ostromra eddig nem is gondolván, teljesen készületlen s az asszo-

nyok és gyermekek is mind a várba vannak. Az elvett iratokban a fejérvári török parancsnok tudatja a budai pasával a város szorongatott helyzetét és segélyt sürget.

Esztergomból e napon Eőrsy Péter [1]) várnagy jelenti, miszerint a budai törökök erősen mozgolódnak s hogy valószinüleg erősbitést szándékoznak Fejérvárra küldeni; engedélyt kér, hogy a szállitmányt megtámadhassa. Megkapta-e Eőrsy az engedélyt vagy nem, az iratokból ki nem tünik, de valószinü, mert a budai pasa a fejérváriakat megsegiteni s az ostromlott várba erősitést küldeni tényleg képes nem volt.

Érsekujvárról jelentés érkezett, hogy a magyar huszárok a törököktől 4000 darab szarvasmarhát vettek el s azok most a fejérvári táborba küldetnek. E hir különösen nagy örömet okozott, mert a tábor már husban szükséget szenvedett.

Bécsből tudósittatott a fővezérlet, hogy Mátyás főherczeg még csak az udvari zászló (Hof-Fahne) [2]) összeállitására vár s szeptember 17-én szándékozik Bécsből a fejérvári táborba elutazni.

A fővezérlet azonban mégis némi aggodalomban volt s fölmentéstől tartva az ostrommunkálatok folytatását szorgalmazta.

---

[1]) Eőrsy Péter egyike ez időszak legjobb magyar vitézeinek; 1589-ben az iratok szerint Pápa, 1597-ben Esztergom várnagya és Pálffy Miklós főkapitány, pozsonyi és esztergomi főispán helyettese. 1598-ban részt vett Győr ostrománál s kitüntetéssel harczolt; 1600-ban Esztergom várnagya; 1601-ben október 18-án magyar csapataival kivonul Esztergomból s részt vesz a győzelmes fejérvári csatában. 1602 október 26-án Ruszwurm alatt Pestnél harczol s ott szerencsétlen véget ér, a mennyiben hátráló csapatait föltartóztatni akarván lováról lebukik és saját lovasai által elgázoltatik Cs. és kir. hadi levéltár, Fasc. X. 1602.

[2]) A főherczeg testőr-lovas százada, mely 300 lovasból (közte 100 huszár) állott. Cs. és kir. hadi levéltár.

Az alapot már szeptember 9-én kihányt árkok képezték, melyekből a közeledő árkok kiindultak, s egyidejüleg a város lövetése is kezdetét vette.

Rabuss György szemtanu szeptember 12-én a a következőket irja: „Ma következett be a város teljes körülzárása és lövetése, ugy hogy onnét többé senki sem be nem mehet, sem ki nem jöhet. A lefolyt éjjel a futó árkokkal négy ponton értünk a város árkaihoz. Nádfélékből ma 50,000 rőzseköteg készült. A várat és a Mocsár-külvárost eredménynyel lőjük, a Sziget-külváros ellen azonban mit sem tehetünk s ez irányban Ruszwurm és Althan ma éjjel szándékoznak valamit tenni.“

Mercoeur ugyanis a támadást ugy a budai mint a palotai kapu ellen egyidejüleg tervezte, e kettős támadás azonban a mocsarak végett leküzdhetlen akadályokba ütközött.

Ekkor támadt Ruszwurm tábornagynak azon gondolata, hogy embereivel a mocsáron átgázoljon s a legbiztosabbnak vélt s teljesen elhanyagolt Sziget-külvárost a mocsáron át rohanja meg.

A várból kiszabadult keresztények és a környékbeli, a terepviszonyokkal ismerős parasztok ugyan mindannyian azt állitották, hogy a félmértföld szélességü ingoványon sem ember sem állat át nem juthat, s nem is ment át soha, — Ruszwurm azonban ennek daczára pontos méreteket tétetett, melyek beigazolták, hogy az átkelés az ingoványon nem lehetetlen.

Ehhez képest Ruszwurm a fővezérrel abban állapodott meg, hogy ő az átkelést az ingoványon megkisérli, mi ha sikerült, dobpergés és trombitaharsogás lesz a jel a többi — előlegesen készen

tartott — csapatoknak a budai kapu felől az északi külsőváros és a Bemőz- vagy Mocsár-, ma Vizi város elleni támadására.

Ruszwurm maga a vállalatot jelentésében következőkép adta elő:

„A vállalatra magam elhatározván, 1000 könnyen öltözött és fölszerelt embert vettem magamhoz és estefelé az ingoványhoz mentem. Az ingoványt mélyebbnek s nehezebben áthatolhatónak találtam mint gondoltam, mindennek daczára az áthatolást embereimmel együtt megkezdtem. Felséges Uram előtt ismeretes, hogy én életemben már nehezebb és veszélyesebb vállalkozásokban is részt vettem, katonáim közül azonban alig volt valamelyik valaha hasonló helyzetben. Az egész éjjelen át, kilencz óra hosszát gázoltunk az ingoványban, majd mindig legalább derékig vizben.

A katonák mindegyike egy köteg nádat és sást vitt, melyekkel a mélyebb helyeket, hol még a pikával sem értünk talajt, kitöltöttük. Nagyon elősegitették az átgázolást a nád és sás gyökér buczkák, melyeken megállani lehetett s az utat egyik buczkától a másikig a viz alatt kerestük meg, illetőleg készitettük (a kötegek segitségével) el. Ha a katonák valamelyike csak egy lépést is elhibázott, azonnal nyakig merült el s társai csak nagy ügygyel-bajjal emelhették ki s menthették meg.

A nagy veszély és nehéz munka daczára katonáim egy perczig sem türelmetlenkedtek vagy zugolódtak, mert engem mindig maguk előtt láttak s mivel én sem voltam jobb vagy biztosabb helyzetben mint ők.

Isten segitségével napfelkölte előtt egy órával

elértük a Sziget-külvárost. Bárha embereim nagyobb része még a mocsárban volt, s nálam alig volt több 100 embernél, tartva attól, hogy napfelköltével vállalatunkat észreveszik s tervünket meghiusitják, e csekély néppel is előrehatoltam, s mihelyt a török előőrsök észrevettek, nagy zajjal, trombitával és kiabálással rohamot intéztem. A törököket e semmiképen nem várt támadás annyira megfélemlitette, hogy azonnal futásnak eredtek, s mi őket egész a vár kapujáig, a palotai kapuig, üldöztük.

Az egész vállalkozásnál csak 5—6 embert veszitettem, az ingoványban azonban 7—8 emberem elmerült és bennveszett. Vaudecourt,[1]) ki velem volt, czombján megsebesült és állapota veszélyes.

Ez idő alatt Mercoeur is megindittatta a támadást a Mocsár-város, a mai Vizi város ellen, mely rövid küzdelem után Hofkirchen ezredes által elfoglaltatott; mivel pedig a Ráczvárost maguk a törökök hagyták el, e szerint szeptember 14-én délig Székesfejérvár mindhárom külvárosa, valamint az északi és déli külső városrészek is a keresztény csapatok kezében voltak.

A zsákmány 14 ágyu, tetemes lőszer gabona stb. volt. Egy más jelentés 20 ágyut mond, melyek azonban mindannyian az ágyutalpakból kiemelve s az árkokba vetve voltak. A veszteséget e jelentés 16 halott és sebesültre teszi. Ugyanezt mondja egy harmadik forrásunk is, mely még hozzáteszi, hogy a visszavonuló törökök a külvárosokat több helyen fölgyujtván, ezek egészen leégtek; a hódolt parasztok családjaikkal együtt elbocsáttattak.

[1]) Vaudecourt volt az, ki három évvel előbb Győr bevételénél, Pálffy és Schwarzenberg alatt, a petárdát a várkapura szegezte.

A külvárosok bevétele roppant nagy előnyt adott a keresztény seregnek; a vár nem birt többé legerősebb védő eszközével, mert a mocsár többé nem oltalmazta s az ellenség a külső városrészekben és a külvárosokban a vár falai alatt állott, melyeket kényelmesen lövethetett.

Ruszvurm vállalkozása nélkül, mely kétségtelenül jeles hadi tény, a keresztény sereg valószinüleg még 3—4 hét mulva s csak nagy áldozatok árán jutott volna a külvárosok birtokába.

Mercoeur herczeg a 14-ére következő éjjelen a külvárosok árkait betöltette, a töltések közti nagy árkokból pedig a vizet leeresztette.

„Holnap megrohanjuk magát a várat," jelenti Mercoeur Mátyás főherczegnek. De ebből nem lett semmi, s a fővállalattal még várnia kellett.

Szeptember 15-én elfoglaltatott a portyázó keresztény csapatok által Hidvég.

Mátyás főherczeg már utközben, Magyar-Óváron vette a külvárosok elfoglalásáról szóló örvendetes hirt; a főherczeg szeptember 17-én indult meg a székesfejérvári táborba; a parancsnokságot azonban részint a korábbi egyezményre, részint az ostrommunkálatok előhaladt állapotára való tekintettel, egyelőre átvenni nem szándékozott s az Mercoeur herczeg kezében maradt volna. A főherczeg azonban Magyar-Óvárról vagy visszatért még egyszer Bécsbe, vagy utközben tartózkodott soká, mert hiteles följegyzések szerint valóságban csak szeptember 27-én, tehát egy héttel a vár bevétele után érkezett a fejérvári táborba.

Az e napon beérkezett hirek közül első sorban emlitendő a komáromi huszárok hadnagyának jelen-

tése, ki tudatja, hogy Buda közelében elfogta az anatoliai pasa unokaöcscsét, ki Konstantinápolyból és Nándorfejérvárról származó levelekkel a budai pasához igyekezett; a bég sulyosan megsebesülvén, mivel szállitható nem volt, megöletett, a levelezéseket pedig a huszárok beküldték. Ezekből és a szolga vallomásaiból kitünt, hogy az uj szerdár valóban utban van s ez időtájt már Nándorfejérvárott lehet.

A várból szerzett hirek mindannyian egybehangzólag megerősitették, hogy a fejérvári bég 800 vagy legfeljebb 1000 harczos fölött rendelkezik; de van 30 jó ágyuja, lőszere és élelme elegendő mennyiségben.

Miután a keresztény csapatok a külvárosokban elhelyezkedtek, a tüzérség nehéz ágyui azonnal átvonattak, bár nagy bajjal, mert az egyik hid leszakadt, minek folytán a vizbe esett nehéz löveg kiemelése és a hid helyreállitása folytán egy egész napi késedelem támadt.

Szeptember 17-én kezdetett meg a belső vár lövetése, a külvárosokban s különösen a Budai-kapuval szemben fekvő északi külső városrészben, Felsőváros, elhelyezett 19 nehéz lövegből.

Mihelyt a lövetés a kellő eredményt előidézte, a fővezér a várárkok kitöltéséhez szándékozott fogni, hogy a rohamra minden előkészitve legyen s e czélra nagy mennyiségü nád, sás és rőzseköteget készittetett. Az árkok kitöltése különben aránylag könnyünek igérkezett, mert az árkok nem voltak mélyek és csak kevés vizet tartalmaztak.

Három napi lövetés meghozta a kivánt eredményt: a Budai- és Palotai-kapu mellett két nagy rés volt lőve, melyen át a roham megkisérelhető

volt; kivált a Palotai-kapunál volt nagy a rés, mig a Budai-kapu melletti rés — melyet még a gömbölyü bástya is védett — szükebb vala.

Még hajnal hasadta előtt bekiáltott Mercoeur herczeg régi magyar szokás szerint a futóárkokból a várba, annak feladását követelve, de eredmény nélkül; a törökök tüzeléssel válaszoltak.

Mercoeur herczeg most a Budai kapu felé négy a nagyobb réssel biró Palotai-kapu elé hat löveget vonatott, az árkokat a rőzsekötegekkel betöltette s szakadatlan tüzeléssel a réseket mindaddig nyitva tartotta és megnagyobbitotta, mig a viszonyok a roham végbevitelére alkalmasakká alakultak. E közben a rohamoszlopok megalakultak, a tartalékok a rések mögött, a lovasság a közbeeső téren felállittattak s az egész sereg fegyverbe állott; egyidejüleg utasitotta a herczeg Starhemberg és Althan ezredeseket, a rohamoszlopok parancsnokait, hogy a réseket vizsgálják meg és ha a roham megindithatő, hajtsák végre.

Délelőtt 9 óra volt, midőn a rohamoszlopok megindultak.

Starhemberg Gotthárd öt zászló élén ment a Budai-kapuhoz s nagy szerencsével járt, mert csak csekély ellenállást kelle leküzdenie; rövid idő alatt nemcsak a rést, de a gömbölyü bástyát is hatalmába ejtette.

Althan oszlopa a Palotai-kapunál nem volt ily szerencsés. Midőn az élen menetelő Gaiszberger ezredes által vezetett bajor ezred a rés ellen az első rohamot intézte, oly heves ellenállásra talált, hogy hátrálni kényszerült. Nem több sikerrel járt a második roham sem, melyet a Preiner ezred csapatai is

támogattak; a törökök nemcsak fegyverrel de kövekkel, sőt tüzzel is védekeztek. Végre a harmadik roham, a melyben a megnevezetteken kivül még a Bärenhausen-ezredbeli és a salzburgi csapatok is részt vettek, sikerült. A rés a keresztény csapatok által elfoglaltatott.

Most az előrevont Althan és Hofkirchen ezredek benyomultak a vár belsejébe, melyben az utczákon makacs harcz folyt, mert a törökök minden házat külön védelmeztek.

A törökök végre is belátták erőlködésük hasztalan voltát s fölgyujtották a templomot és a főbb épületeket, melyben lőporos hordók állottak. A robbanás nagy zavart idézett elő, de a törökben még több kárt tett, mint a császáriakban; azok 60, ezek 30 főt veszitettek a robbanás által.

Délután 2 óra lehetett, midőn a törökök ellenállása végleg megtörve és Székesfejérvár teljesen a keresztények birtokában volt.[1])

De milyen állapotban! A robbanások és a tüz közösen müködtek a hajdan fényes város megsemmisitésében.

Az épületek közül legtöbbet szenvedett a basilika, mely részben bedölt, de a többiek is leégtek s a török fanatismus csak füstölgő romokat hagyott a keresztények kezei közt.

„A város szörnyüségesen feldulatott — mondja egy egykorú krónika — s alig maradt ház lakható állapotban; a tornyok ledültek, az utczákat romok torlaszolták el“ stb.

Aránylag kevesebbet szenvedtek az erődítmé-

[1]) Rudolf császár fényes Te Deumot rendeztetett a város megvételének örömére.

nyek, miután a lövegtüz az utolsó napokban kiváltkép a rések nyitására összpontositttatott.

A törökök közül a ki utba esett, felkonczoltatott; sokan közülök a romok közt, még többen az ingoványban a nád és sás közt kerestek menedéket; ez utóbbiak közül azonban 200, Kollonits lovasai által föltaláltatván, leöletett.

A török harczosok száma iránt az adatok megegyeznek s azt 7—800-ra teszik; de volt még 300 agg, nő és gyermek, kik közül 100 az ostromban és a rohamnál megöletett (a bég neje is ezek köz volt), a megmaradt 200 Győrbe vitetett.[1])

Maga a város parancsnoka, Huszein bég szintén fogságba került s Bécsbe vitetvén, ott még az év deczember havában meghalt.

A zsákmány mennyisége némelyek szerint három millióra is rughatott, mert a budai gazdag zsidók, Buda ostromától tartva, Fejérvárra menekültek s itt szorultak, — mások szerint azonban csekély volt, mert a legnagyobb részt a tüz fölemésztette. Minden esetre legtöbbet zsákmányoltak a vallonok, kik elsők voltak a házak, boltok, templomok kifosztásában, később pedig német bajtársaikat is megfosztották zsákmányuk becsesebb részétől.

Nagyobb lövegek nem találtattak, csak öt tábori ágyu; lőszer, gabona, élelmi szer semmi, mert az a tüzben mind elveszett.

A visszafoglalt vár és város parancsnokául Mercoeur herczeg Starhemberg Gottfried ezredest nevezte ki s belé mintegy 500 főnyi helyőrséget

---

[1]) Starsits Farkas Győrből tett jelentése szerint a foglyok száma — valószinüleg azonban beleértve a zsidókat, görögöket és az 500 főnyi (köztük 300 nő) keresztényeket is — 1500 lett volna.

— 200 németet és három zászló magyart — helyezett.

Bevitetett egyszersmind 120 hordó bort, több ezer kenyeret, gabonát stb. s ellátta megfelelő lőszerrel.

A helyreállitás s az erődítmények kiépitésének költségeit Starhemberg hivatalos jelentésében 30,000 forintra teszi.

A falak kijavitásához Ruszwurm jelentése szerint azonnal hozzá fogtak.

A falak kijavitása, a törmelék eltakaritása stb. még jó 14 napot fog igénybe venni. Ha evvel készek vagyunk, mondja Ruszwurm, első dolgunknak kell lenni, hogy a védelmi körletben fekvő kisebb erődöket és várkastélyokat, mint Koppánt, Simontornyát stb. birtokunkba ejtsük; ezeket meg kell szállnunk, különben nem merészelhetünk a várból kimenni. A törökök — nagy örömünkre — a szántóföldeket már mind bevetették s mivel a föld itt jó gabonát és bőven terem, esztendőre jó termést remélhetünk, melynek betakaritására számos csinos falu lakossága áll rendelkezésünkre.

Az ellenség erejéről s terveiről nem hallatszik semmi, s ugy látszik, nem mer semmit tenni, mi ama vigasztaló reményt kelti bennünk, hogy a törököt nemsokára Budán keressük fel.

Ez azonban hiú reménység volt. A török erejének és cselekvőképességének nemsokára nagyon is számos jelét adta s a várost könnyebb dolog volt megvenni, mint megtartani. Jól ismerte a török Fejérvár fontosságát s ha Rudolf császár a visszavétel emlékére érmet veretett,[1]) Haszán pasa nagy-

[1]) Ez érem egy példánya a magyar nemzeti muzeumban van, rajza a 41. lapon az alsó két rajz.

vezir fogadalmat tett, hogy Fejérvárt ismét vissza veszi. Látni fogjuk később, hogy Haszán pasa szavát megtartotta. „Fejérvár elvesztésével Buda oly helyzetbe jutott, mintha jobb karját vágták volna le!“ mondták a törökök s buzgón igyekeztek visszaszerzésén.

A császári fővezérletnek Székesfejérvár megvétele után szándéka ugyanaz volt, hogy mihelyt a sereg magát kipihente, Ferdinand főherczeg támogatására Kanizsa alá megy, de midőn tudomására jutott, hogy a török nagyban készül s Fejérvárt visszavenni szándékozik, e tervet elejteni volt kénytelen.

A sereg különben küzdött az időjárás viszontagságaival: a nagy hideg és a folyton tartó esőzés betegségeket keltett, melyeknek ember és ló egyaránt áldozatul esett.[1]) Ennek folytán a sereg szept. 25-én Csókakő mellé egy erdő alá vezettetett, hol egy részt oltalmat, másrészt elegendő tüzifát lelt.

Az udvari hadi tanács e közben folyton igyekezett a sereg szaporitásán. E czélból a már táborban levőktől létszámjelentéseket kért be, a még szervezkedés alatt levőket sietésre, a különféle országos rendeket pedig csapatok állitására ösztönözte.

Az emlitett jelentések egyike a magyar lovasság egyik parancsnokától, Pogrányi Benedektől[2]) ered, s miután a többi hadi tudósitás alig emlékezik meg a seregben küzdő magyar hősökről és csapataikról, Pogrányi tudósitása annyival érdekesebb reánk nézve, minthogy belőle ismerjük meg azok neveit,

---

[1]) Egykoru jelentés szerint naponta majd 100 ember halt el.

[2]) Ez a Pogrányi Benedek 1594-ben Korpona, 1596-ban Drégely, 1600-ban Bakabánya, Visegrád végre Gyarmat kapitánya volt.

a kik mint csapatvezetők küzdöttek a magyar dicsőségért. Pogrányi jelentésében ugyanis, melyet Csókakő melletti táborból 1601 szeptember 29-én az udvari hadi tanácshoz intézett, ezek a nevek olvashatók: Thurzó Miklós, Thurzó Kristóf, Thurzó Szaniszló, Thurzó György, Illésházy István, Nádasdy Ferencz, Balázsy Menyhért, Révay Péter, Dersffy Miklós, Dersffy Ferencz, Dobó Ferencz, Forgách Zsigmond, Balassa Zsigmond, mindegyik 50—60 lovassal és 100—140 gyaloggal. Mint kapitányok emlittettnek: Ecsedy (Eochedy) Benedek, Hathalmi Sándor, Pogrányi György, Egerszeghy Ambrus, Chebi Miklós, Farkas Pál, Zedényi István, Győrfy János, Grochai Miklós, Rách Márton, Puskás Benedek, Chyorka Miklós, Eochiedy Benedek, Szentbenedeki Benedek s Szabó András.

Lássuk már most, hogy a legközelebbi müveletek mikép alakultak?

Haszán pasa szerdár tekintélyes sereggel közeledik Székesfejérvár felé.

A főherczeg ennélfogva a csapatokat Székesfejérvár előtt és a városhoz közelebb összevonta. Kollonics Szigfrid vezette az elővédet, őt követte Pográny Benedek a magyarokkal, ezután következett a franczia század, utána Breuner, Anhalt[1]) ezrede és Wermhofsky a törökökkel (kozákok), végre a lovasság.

A várostól északra egy mérföldre, a St. Vitus templom közelében, a csapatok táborba szálltak, melynek megerősitését azonnal megkezdték.

Itt akarta a főherczeg az ellenséget, alig 13,000 emberrel, bevárni.

---

[1]) Anhalt ezredében szintén számos franczia volt. (Udvari haditanács Exp. 1601.)

Még az utolsó órában, október 4-én fölszólittattak a Turócz, Nyitra, Nógrád, Hont és zólyomi főispánságok, hogy az országgyülés határozata értelmében személyesen insurgáljanak és a csapatokat a táborba vezessék.

Október 7-én azon értesités érkezett be, hogy Mohamed pasa beglerbég Székesfejérvártól 6 mérföldre, Adonyba érkezett, és hogy Haszán szerdár követi, továbbá, hogy az egész török sereg 80,000 harczosnál többet számlál.

Október 8-án és 9-én a törökök ismét közeledtek és déltájban körülbelől 5000 emberből álló elővédjük feltünt a császári tábor közelében. A főherczeg elrendelte Ruswurm tábornagynak a támadást, ki néhány óráig csatározott, de a nélkül, hogy komoly harcz fejlődött volna ki.

Ez alatt megérkezett a török hadsereg zöme is, megkerülte a keresztények táborát és még ugyanazon estén a császáriak és Székesfejérvár között egy tó mellett (a pátkai tó) szállt táborba.

A törökök táborukat néhány óra alatt földsánczokkal és szekérvárral vették körül és igy biztositották.

Következő nap — október 10-én — körülbelül ½10 órakor délelőtt a törökök egy szoroson (a Csókakő-Csákberényi-uton) át a császári elsánczolt tábor felé előnyomultak, kipuhatolandó, hol lehetne azt legjobban megtámadni.

Ruszwurm tábornagy 2000 lovassal ment ellenük. Kemény összeütközésre került a dolog. Bár a tábornagynak az ellenséget a szük uton, melyen az előre nyomult, visszavetni sikerült, de a harcz hevétől elragadtatva az ellenséget oly távolra követé, hogy

lovasai, — kik e közben Kollonics 1000 lovasával erősbittettek — a nád közé elrejtett janicsárok öldöklő ágyu- és muskéta-tüzébe kerültek. A keresztény lovasság azonban e váratlan támadás daczára is szorosan együtt maradt.

Ámde a helyzet a császáriakra már válságos kezdett lenni. Ekkor Mercoeur herczeg 600 gyalogossal és a lovasság még fenmaradt részével a törökök jobb szárnyára támadt. A csekély számu csapat azonban a janicsárok nagyobb ereje által tulszárnyaltatott; állhatatos kitartásuk mindazonáltal azt eredményezte, hogy Mátyás főherczeg gyalogságának legnagyobb részével az ellenség bal szárnyát megtámadhatta és e támadásával nemcsak az erősen szorongatott lovasságot fölmentette, hanem végül az egész ellenséges sereget táborába visszavonulni kényszerité. A csata az éj beálltával ért véget s utána a császári sereg már csak körülbelül 10,000 harczképes fegyverest számlált.

A hadsereg fölállitása — most már arczczal a vár felé forditva — nem volt kedvező. A jobb szárny egy magaslaton vala, s ugy a szárnyon mint a hátban magas hegyek uralkodtak az állás fölött a bal szárny sikságon végződött. Az összeköttetés a várral még szabad volt és a helyőrségnek egy része ki is jött, hogy 4 ágyut és sánczkosarakat szállitson be.

Október 11- és 12-ét arra használta föl a főherczeg, hogy állása hátrányait földhányásokkal és szekérvár alakitása által háritsa el, a mit az ellenségtől háboritatlanul végre is hajthatott.

Október 13-án napfölkeltével megmozdult az egész török hadsereg és egész a táborig nyomult

előre; a d. e. 10 óráig tartó sürű köd elősegitette e mozdulatot. A törökök az ütközetet egy sáncz megtámadásával nyitották meg, mely a császáriak jobb szárnya előtt egy ágyulövés távolságra volt. A legénység kezdetben serényen hozzálátott a védekezéshez, de utóbb engednie kellett. Az ellenség a futókat egész a keresztény táborig üldözé és a legtöbbet felkonczolá. Egyidejüleg az elfoglalt sánczot a legnagyobb gyorsasággal megszállva, 2 ágyut helyezett el benne, melyek azonnal müködésbe hozattak.

Dél felé egyes török csapatok már a főherczeg állásának háta és jobb szárnya fölött uralkodó magaslatokat és a rajtok levő sánczokat is birtokukba ejtették. Hasztalan volt a segitség, mely Forgách százados és Althan ezredes alatt a szorongatott őrség számára küldetett.[1]) Egyedül Bisanzon Henrik százados tudta állását, a muskétásokkal és a kevés számu huszársággal, hidegvérü vitézsége által megtartani. Végre ő sem volt képes az egyre előnyomuló janicsároknak — kiknek egy része az erdőt tartotta megszállva és élénk puska- és ágyu-tüzet fejtett ki, — ellenállni. Az előnyös pontokon felállitott ellenséges lövegek most majd mind megszólaltak, halált és romlást szórva a keresztény táborra. Jóformán minden lövedék talált és rombolt harczosaink sürü soraiban, sőt egy ágyugolyó a főherczeg sátoráig eljutva, megölte egy harczménét.

Mialatt itt a keresztény harczosok pusztittattak, az ozmán hadseregnek egy másik része táborunk bal szárnyát fenyegette. Igy csaknem minden oldalról körülvéve, lehetetlennek látszék a pusztitó ágyu-

[1]) Forgách 40 német gyalogossal és hajduval elesett.

tüz és a minden oldalról meg-megujuló támadásoknak ellenállni.

A pillanat borzasztó volt. A legbátrabbak megingottak a küzdelem láttára, mely áldozatul kivánni látszék őket.

„Csakis a gondviselés hozhatott segitséget“; irja később Ruszwurm; „őszintén értesitem fönségedet, hogy ha Isten kegyelme meg nem ment, egész táborunk, s magunk is elveszünk, mert az ellenség nem kevesebb mint 50,000 harczképes emberrel vett részt az ütközetben-“

Midőn a szerdár a közeli magaslatokról a keresztény tábort és veszedelmes helyzetét megpillantá, határtalan büszkeségében és önhittségében felkiáltott: „három óra mulva egy kereszténynek se mozduljon a lába, és az éjszakát a táborukban akarom tölteni.“

Ily kétségbe ejtő helyzetben gyors elhatározásra volt szükség, mert egyedül ez menthette meg a keresztény harczosokat. A kezdeményezés a főherczeg érdeme. Mercoeur herczeg és Ruszwurm tábornagygyal való rövid értekezés után elhatároztatott, hogy mig a tábor bal szárnya a csapatok egyrészével védekező állásba helyeztetik, az alatt a fölmaradt csapatokkal a magasban lévő ellenség támadtassék meg.

E czélból a főherczeg birtokába vette a császári tábor balszárnyán lévő St. Vitus templomot és gyalogságával lehetőleg kedvező védő állásba helyezkedett.

Mercoeur herczeg ellenben és Ruszwurm kivonultak a táborból jobbra, és csatarendbe nyomultak a visszafoglalt sánczok mellett, a magaslatokon át az erdő felé.

Délután 3 óra volt, midőn Ruszwurm a főtá-

madást — csapatait, melyek 3 ezred gyalogot és 1000 lovast számláltak, cserjék és bokrok fedezete alatt egy szük uton, a csókakő-csákberényi uton, hol csak 3 ember szélességben haladhatott, a legnagyobb elhatározással előre vezetvén — végrehajtotta, mig Mercoeur a lovasság zömével [1]) a templom és az erdő közötti téren álló törököket rohammal támadta meg.

Az összeütközésből borzasztó öldöklés fejlődött ki. Lovasok és gyalogosok a legnagyobb elkeseredéssel és odaadással küzdöttek.

A kölcsönös támogatás oly erélyes volt, hogy a kereszténveknek sikerült végre az ellenséget makacs ellentállás után visszavonulásra birni, 10 ágyut és néhány száz ágyugolyót ejtvén zsákmányul.[2])

Az ellenség az éj beálltáig védekező magatartásban maradt és meglehetős jó rendben vonult vissza táborába.

Ebben a keresztények számára oly dicsőséges csatában, hol 10,000 keresztény harczos 70,000 főnyi ellenség által volt körülfogva, a menekülés az isteni gondviselés mellett a három vezér erélyes elhatározásának és a csapatok fényes vitézségének is tulajdonitható.

Az ellenség ez alkalommal is megpróbálta azt, hogy különféle helyeken puskaport szórt el és azt meggyujtá, de e fogásával keveset ártott.

---

[1]) Itt volt 6 vagy 8 zászló német lovasság Althann és Preuner alatt, továbbá Hofkirchen ezredbeliek.

[2]) A különféle német krónikások a hajduk és huszárok magatartásával nincsenek megelégedve. Kapzsiknak és szökésre hajlandóknak jellemzik őket. Jogosan-e vagy nem, bajos eldönteni. A törökök a sánczokban a mieinknek fejét, orrát, füleit levagdosták. Egy helyen 30 ily megcsonkitott hulla feküdt.

A harcz hevében kevesen estek fogságba. A veszteségről csak annyit tudunk, hogy az mindkét részen tetemes volt.

Az eddig elfoglalt állásban mindazonáltal a főherczeg nem maradhatott meg, mert a törököknek egy ujabb támadása a főherczeg összeolvadt seregét bizonyos vereség veszélyébe juttatta volna.

Előnyösebb állást veendő, elhatározta tehát a főherczeg, hogy seregét Fejérvárhoz közelebb vonja és a mocsárra támaszkodik. E szándékát azonban, — sajnos, — a folytonos ellentállás, a tábor örökös körül rajozása és a gyakori ellenséges támadások következtében október 14-én nem hajthatta végre.

A sereg a csatára következő éjszakát, — a törökök támadásának mindég kitéve, — csatarendben, fegyver alatt töltötte.[1]) A mozdulat másnap megkezdetet ugyan, de a török a gróf Nádasdy Ferencz magyar lovassága által képezett elővédet erősen megtámadta s a segitségül érkezett német lovasságra visszavetette. — Bár ezek a törököt további előnyomulásában meggátolták, még sem látszék tanácsosnak tovább menetelni.[2])

Az összeköttetés a palotai [3]) őrséggel még fönnállott; egy Győrből érkező 200 kocsi erejü élelmi

[1]) A főherczeg és néhány magasrangu ur sátorán kivül más sátor nem is lőn fölállitva: „elég dolgunk volt az ellenséggel", mondja az egyik tudósitó.

[2]) A Batthiány-ezred elveszté ez alkalommal a császári sassal diszitett nagy zászlaját és még más két huszár-standardot. Ezen eredmény által a törökök természetesen uj bátorságra lobbantak, és a tábort egész éjjel körül rajozva, megkisérlették a magaslatot elragadni, sőt a völgyben levő 500 podgyászkocsin is rajta ütöttek, de azokat el nem foglalhatták.

[3]) A váraes folyton 50—100 drabbanttal volt megszállva. Mivel azonban Palotay István százados azt huszáraival ismeretlen okból elhagyta, Horváth Gáspár százados helyeztetett oda. (Udvari hadi tanács Kanzl. Exp. 1601.)

szállitmány azonban az ellenség kezébe került, és csak 50 kocsi mentetett meg.

Mátyás főherczeg sokkal nehezebb helyzetben volt, mint négy nappal ez előtt. Harczképes embereinek száma a fárasztó folytonos készültség és a betegségek következtében napról napra fogyott. A sereg felbomlása, hacsak a viszonyok lényegesen nem javulnak, kikerülhetetlen vala. Az összehivott hadi tanács előbbeni elhatározása mellett maradt. Előnyösebb állást kell venni, a nélkül hogy a sereg a vártól eltávozna, ha szükséges fegyveres erőszakkal.

Egy fáradt, lecsigázott sereggel, egy tulsulyában fölényt érző ellenség szemeláttára ezt végre hajtani, bizonyára egyike azon legnehezebb feladatoknak, melyek valaha egy hadvezérnek jutottak. — És mégis, ritka bátorsággal és ügyességgel, megoldatott.

Október 15-én napfelkelte előtt (2 órakor) hagyta el a keresztény sereg a tábort. A menetet az elővéd nyitotta meg, ezt követte a málhavonat s végre következett a nyolcz csoportba osztott sereg.

A törökök, megtudva a főherczeg szándékát, éjszaka megszálltak több magaslatot, melyeken a keresztény seregnek keresztül kellett mennie s melyek a Palota és Székesfejérvár közti mocsárig terjedtek ki.

Reggel 7 óra volt, midőn a köd felszállt s az elővéd minden oldalról megtámadtatott. — A törökök főtámadásukat a málhaoszlopra irányitották, de ez Thurn gróf lovasai által, kik közé muskétásokat is osztott be, meghiusittatott. A sereg a törökök által megszállt magaslatokhoz közeledett.

Föltétlenül szükséges volt innét a törökökel

elüzni, hogy a málhavonat átvonulhasson. Az egész Breuner lovasezred, Isolano gróf és egy század Kollonics lovasaiból 3 tábori ágyuval előretört a menetoszlopból, megtámadta a magaslatokat és az ellenséget visszaüzte. — A törökök ezután erősbitést nyertek és az egész napon át ismételték a legdühösebb támadásokat, de minden fáradságuk hajótörést szenvedett; a német lovasság rendületlen kitartott mind addig, mig a málhavonat a Palotától egy mérföldre eső mocsár mellett a kiszemelt táborba szerencsésen megérkezett.

A császári hadsereg ezalatt a legnagyobb rendben vonult át a mocsáron, a Palota és Székesfejérvár közt elterülő sikságra.

A mint a sereg a sikságra ért, a törökök ezt is megtámadták. A budai pasa és Mehemet, a buda helytartó chiájá-ja, a Thury alatt lévő magyarokat a jobbszárnyon délután a legnagyobb dühvel rohanták meg. A magyarok kitértek az erős támadás elől, mire Mercoeur ezrede és Ruszwurm tábornagy a Hoditzki lovas századdal előre rugtattak, s a magyarokkal egyesülve az ellenség arczvonalára és szárnyára törtek.

Ez alatt a zöm és a balszárny is a harczba vonatott. — Bármily kétségbeesetten is küzdöttek a törökök, az erőteljes kemény ellenállás következtében kénytelenek voltak visszavonulni és a harczmezőt a kereszténveknek átengedni.

Az ütközet fő intézői a főherczeg és Mercoeur voltak, kik a legnagyobb tevékenységet fejtették ki s személyes jelenlétökkel sarkalták a csüggedőket.

Az elesett törökök között volt a már előbb

említett két vezér és 8 szandsákbég.[1]) A császáriak vesztesége 1000 ember volt, a törököké 4—5000.

A sereg ezután menetét nehány órára előre folytatta, midőn délután 3 óra tájban a szerdár maga a császáriak még mindig mozgó oszlopára ütött. Először a Bärenhauser ezredre akadt; de nemcsak ez, hanem a többi ezredek is résztvettek az ellenség ama szándékának meghiusitásában, hogy a császáriak menetét megzavarja. Minden megtámadott ezred kivált az oszlopból, arczott forditott az ellenség felé, s midőn azt elüzte, ismét elfoglalá beosztását.

A főherczeg maga is belevegyült, ez alkalommal udvari zászlójával és testőrségével az ellen tömegeibe,[2]) mely miután reggel 7 órától napnyugtáig folyton a legnagyobb elkeseredéssel küzdött, végre is kénytelen volt a németek és magyarok rendithetetlen bátorsága és kitartása elől kitérni és visszavonulni.

Az éj beálltával elfoglalta a keresztény sereg a véráztatta tábor helyet,[3]) melynek természetes előnyeit árkok és sánczok ásása által fokozta.

---

[1]) A budai pasának, Mohamet Mankirkucsinak a fejét, midőn lóváról lebukott, egy de Bellj nevü ur vágta le; a helytartó chiájá-ja Mehemet (Hammer Mohamednek nevezi) egy muskéta-golyó által öletett meg. A pasa feje és a chiája paizsa, kardja és lovai a főherczegnek ajándékoztattak. Császári részről Puchheimb, a Thurn-ezred kapitánya, kapott könnyebb sebet. A fönti két törökön kivül elesett még Murat, a boszniai pasa (dervis) fia is. Szigeti Dsáfer chiája állitása szerint — ki október 28-án elfogatott — a törököknek ekkor 12,000 emberük volt, és 7 szandzsák béget veszitettek.

[2]) A főherczegi zászlóból St. Hillier egy kopjadöfést kapott, miközben nyakravalója elvált páncéljától és karján is megsebesült. A fiatal Auersperg egy törököt teritett le, és különben is igen vitézül harczolt. A fiatal Tertzki elesett, és az udvari szolgák közül is nagyon sokan sulyos lősebeket kaptak, miáltal kivivták, hogy nem neveztethettek többé „tüzmentes"-eknek.

[3]) A tábor egy nádas mocsár és egy szőlőtermő domblánez között terült el. (Gondolom Csurgó és Iszka-Szent-György közötti vonalon.)

Szalay László [1]) szerint megverték Hassánt a nagy vezért, a Budáról Csókakőhöz előrenyomult budai basát Muratot (helyesebben Mahommed Mankirkuschit) megölték. Horváth Mihály [2]) pedig azt mondja, hogy a budai pasa egy más pasával és nyolcz szandzsák béggel halva terülnek el a csatamezőn, és mire az éj beállott, az ellenség minden oldalon legyőzetve megerősitett táborába, másnap pedig onnét is tovább vonult. Fessler [3]) végre, ki a csata végét leviszi egész Bárándig, azt mondja, hogy a budai basát és Mohammed kiáját a magyar lándzsások szurták le, fejöket levágták, lándzsára tüzték és mutogatták a töröknek, kik ezt látva vad futásnak eredtek, s midőn már Fejérváron is tul volnának, a bárándi dombokon fogadja őket ágyuival Sultz gróf, s elesik Keleb budai pasa fia, Dervis boszniai pasa, hét bég, hat szandzsák és ezer török.

A török irók közül Hasenbegfade e veszteséget azon ellenséges viszonynak tulajdonitja, mely Mohammed Mankirkuschi budai basa és Mohammed kiája között fönnállt, s a melynek következtében amaz eztet nem támogatta kellően. De más török irók, köztük Pecsevi is, ki személyesen részt vett e küzdelemben, tagadják azt.[4])

Mátyás főherczeg az elesett pasák fejeit Bolhás Péter által Ferdinánd főherczegnek küldé Kanizsára, ki azt horvát, és Rómából, valamint Mantuából segitségül jött sereggel ostromolta.

A Csókakő vára mellett vivott ezen csatát a

---

[1]) M. O. tört. IV. 423. l.

[2]) M. O. tört. IV. 476. l.

[3]) Die Geschichten der Ungarn. VII. 473. l.

[4]) Hammer. VII. 315. l jegyzet.

közvetlenség élénkségével ecseteli a résztvevő Thurzó György, ki a csata után október 17-én nejéhez Czobor Erzsébethez a táborból következőkép irt:

„Köszönetemnek és magam ajánlásának utánna... Ez elmult hétfőn volt rettenetes nagy harczunk az ellenséggel, ugy annyira, hogy én alig voltam erősb és rettenetesebb harczon és viadalon, mint az vala. Főképen az mely seregben én voltam: az ellenség inkább mind lövéssel s mind penig ostromlással rajtunk volt; s noha sok jámbor sebesedett és holt is meg közöttünk, de mégis — dicsértessék az Ur Istennek szent neve! — mink lőnk [1]) nyertesek; holott az harczon nem kevés ellenség veszett, az többi közül az budai pasa és Mehemet kiája, ki boszniai pasa is volt, elvesztenek, és egyéb sok fő török. A mieink közül is noha vesztenek, de az ki nevezetes ember volt volna, több nem veszett szegény Osztrosith Mátyásnál és Vásárdy Bálintnál; sebes sok vagyon közöttünk. Én magam is elég nagy szerencsére maradtam; holott egy törököt vagdalok vala, az lova elesvén vele én is által estem rajta; azonban az több török is reám érkezett, és keményen vagdaltak hozzám, ki mint köntösömön s mind pánczélingemen megtetszik. Azután az Isten és egy szegény legény segitett meg; egyéb nyavalyám Istennek hála semmi nincsen, hanem az egyik lábamat az ló heverte meg az esésben, az fáj; de azbul sem lesz semmi dolgom, most is efelől lovon járhatok. Az lovam is sebes, meglőtték. Az ellenség még most is előttünk táborban vagyon, de az mint besánczoltattuk magunkat, nem vélem, hogy immár semmit is árthassanak. Kérlek én édes szivem lölköm

[1]) levénk.

én miattam ne bánkódjál, se törődjél; az mely Isten ez ideig megoltalmazott, azon ezután is megoltalmaz, és megadja szent Fiáért, hogy egymást hamar való napon nagy jó egészségben meglátjuk.

Irtam az Sár-rét mellől való táborban Fejérvárnál. 17. Obris 1601.[1])

Thuzó György m. k.“

E fényes győzelmet Lindenberger ügyvéd meg is énekelte epikai latin versekben. „Pugna ardua variique conflictus penes arcem Csókakő oct. die 10 et sequentibus 1601. praestiti versu epico comprehensi. Bécs 1662.“ czim alatt.[2])

A számos elesett keresztény hullájának parasztok által való elhantolásával Ille András és Horváth György százados bizattak meg.

A cs. és kir. udvari tanács kiadványának névjegyzékében: Anhalt Ernő, Althann Adolf, Kollonics Szigfried, Breuner János, Nádasdy Ferencz, Hoditzky Ferencz, Forgács Zsigmond és Thurzó György vannak, mint olyanok fölsorolva, a kik legjobban kitüntették magukat.

Az uj táborból könnyebben lehetett Székesfejérvárt támogatni és nyitva tartotta az összeköttetést Palota, Veszprém és Győrrel, miáltal az élelemszállitás is nagyobb biztosságot nyert. A csapatoknak is több nyugalmat lehetett nyujtani, mert Vohenstein ezredes bevonult Kanizsa alól 1000 frank lovassal; Vohenstein azt a szomoru hirt hozta, hogy kevés a remény Kanizsának a Ferdinand főherczeg vezetése

[1]) Századok. 1872. évfolyam. V. füzet. 345—346. l.

[2]) Hammer. IV. 315. l. jegyzet. Lindenbergernek ezen leirása meg van Bécsben a cs. és kir. udvari könyvtárban. Kérésemre Cziráky Béla gróf ur ő nagyméltósága kegyes volt intézkedni, hogy számomra lemásoltassék. Ha a terjedelem engedi, közölni fogom az Okmánytár végén.

alatt lévő csapatok általi elfoglalására, mivel az ott lévő sereg is igen el van csigázva és fáradva.

Az október 15-iki délutáni harczra vonatkozólag emlitsük meg röviden a Brindisi Lőrincz kapuczinus barátról szóló legendát, mely Coccaglio müvében (lib. I. cap. 9. pag. 77.) foglaltatik, Istvánffi innét veszi azon jelentését, hogy Brindisi e délután „kereszttel kezében, emelkedett hangu szavakkal lelkesité a csapatokat a harczra, mitsem törődve a körülötte repülő lövedékekkel.“ De megfogadhatatlan, hogy Lőrincz e tevékenységéről minden tudósitó hallgat.

Maga Ruszwurm sem emlékezik meg róla, habár jelentésében „Isten kegyelméről“, „Isten és angyalairól, kik a keresztények mellett harczoltak“ beszél. Ő maga eszközölte ki, hogy Lőrincz és néhány társa mint lelkészek, a keresztény seregbe jöttek. Lőrincz mint pap teljesen megfelelt a neki jutott nehéz feladatnak, mivel a nyers katonák kedélyében tüzes, élénk beszédei által életet és kedvet keltve, a győzelemhez szükséges tényezőket előmozditá.

Gömöry Gusztáv ezen szavaihoz, melyekben ő Brindisi Lőrincz kapuczinus atya hős és önfeláldozó szereplését „legendának“ mondja csupán azért, mert Ruszwurm sem emlékezik meg az ő jelentésében Brindisi hadi tényéről bár elismeri, hogy Ruszwurm maga eszközölte ki, hogy Brindisi nehány társával együtt mint lelkészek lettek a táborban alkalmazva, az az észrevételem, hogy ezen alapon Brindisit megfosztani nimbusától nem lehet. Voltak ilyen hős lelkü papok máskor is, ilyen volt Kapisztrán János, a ki Hunyadi János hü fegyvertársa volt, és kereszttel a kézben lelkesitette a hősöket Belgrádnál, ilyen volt Bertalan Domonkos-barát is, a ki Skutarinál

lelkesitette a keresztény hadakat. Ilyen volt Poleszni (Erdősi) Imre feledhetetlen piarista tanárom, a ki 1849-ben Branyiczkónál kereszttel a kezében segitette a győzelmet aratni. Hogy a hadi tudósitások hallgatnak Lőrincz elszántságáról: az nem érv, hisz hallgatnak a hadi tudósitások az ezen csatában elesett ifjabb Batthyányi Kristófról, ifjabb Keserü Istvánról, Osztrossics Mátyás, Mérey Istvánról és Vásárdy Bálintról is; valamint Thurzó György és Lobkoviczi Poppel Ádám sebesüléséről. Már maga az a körülmény, hogy VI. Pius pápa Brindisi Lőrinczet a szentek közé avatta: igazolja, hogy ő korának ugymint szerzetének kimagasló alakja volt.

Október 16-án reggel 8 órakor ismét mutatkozott néhány török csoport a tábor körül; nagy lármát ütve közeledtek egész az előőrsökig s hajlandóknak igérkeztek néhány keresztény fogoly szabadon bocsátására, ha az elesett két pasa feje nekik átadatik. Ez megigértetett azon föltétel alatt, ha az elfogott Escher századost egyéb foglyokkal a keresztény táborba vezetik. A fejek kiadása azonban nem volt lehetséges, mivel a főherczeg azokat már Kanizsára küldötte Ferdinánd főherczeghez, megmutatandó a törököknek, hogy a kiktől segitséget várnak, már nem élnek.

Október 17-én ismét tanácskozás volt a törökökkel a két pasa holtteste végett, melynél Mercoeur herczeg, Ruszwurm, Nádasdy és Löbel is résztvettek. Nádasdy erős szavakkal intette a török küldötteket, hogy a chiája és a budai pasa „Isten által büntettettek halállal, mert hamis esküvel, igéretekkel stb. a békeegyezményt huzták, halasztották és a békét lehetetlenné tevék.

E napon a tábor két szárnya sánczokkal láttatott el és a főherczeg is vizhiány miatt levonult udvari sátrával a magaslatról. A beállott esős idő sok kellemetlenséget okozott a táborzóknak s a vihar számos sátort rombolt szét.

Az ellenség a várral eddig keveset törődött s a bentlevők is csak egyszer törtek ki, a midőn nehány 100 tevét, lovat és néhány törököt keritettek kézre.

Október 18-án Starehmberg Gotthard ezredes egy fogoly töröktől megtudott azon hirt jelenti, hogy az ellenség táborát 2 részre osztá s szándéka a várat egyszerre 3 oldalról megtámadni. Egyidejüleg a robbantó müvek mellett át akar kelni a mocsáron, hol egy utat fedezett föl.

„A nádasban levő utat — jelenti tovább a várparancsnok — elővigyázatból 12 muskétással megszállottam. Ma ismét megjelent egy török kémlelődni, azonban elfogatván, elém állittatott. Ennek vallatása szerint, Haszán pasa, a hadvezér, a legutolsó ütközetben nehezen megsebesült; a vallonok hitszegő ezredese és sokan a vallonok közül elestek, és nem biznak többé a törökökben, mivel ismételten cserben hagyattak általuk. Mint emlitém, a törökök ma akartak megtámadni, de felhagytak vele.“

Alig ért ezen jelentés a keresztény táborba, máris ágyudörgés hallatszott. A törökök ugyanis megrohanták a Szigetet és egy külső védmüvét a várnak, de visszavettettek. A várparancsnoknak Starehmbergnek kérésére október 19-én 500 gyalogos küldetett Hager százados vezetése alatt a várba.

Az erős esőzés következtében a várfalak körüli mocsár megdagadván, ez oldalról nem igen volt mitől félni.

A török táborban ezalatt rendetlenség és csüggedés állott be. A vezérek nem tudták, mire határozzák el magukat. A csapatokban a legnagyobb féktelenség uralkodott, a janicsárok föllázadtak és követelték a szerdártól szolgálatuk megjutalmazását, kijelentvén, ha ezt tenni vonakodik, felmondják az engedelmességet. A vár megrohanásának visszautasitása után e fegyelmetlenség teljes lázadássá változott.

A lázadó katonák felégették a nagyvezir és a defterdár sátorát. Hiába kért, könyörgött a szerdár a rend helyreállitásáért, és hogy kisérelják meg legalább a vár egyik elővárosát bevenni, vagy az ellent nyilt mezőn megtámadni. A janicsárok és spahik daczuk mellett maradva, elvonulással fenyegetőztek, sőt kijelentették, miszerint semmi valószinüség nincs abban, hogy a keresztény sereget, melynek a nyilt mezőn nem árthattak, ily előnyös és megerősitett táborban legyőzhessék.

A szerdárnak végre engednie kellett és elrendelte a visszavonulást. Október 22-én a nagy ágyut előre küldte Budára.

A főherczeg szökevények által mindenről értesülvén, miután Székesfejérvár ostromlása megszünt, Hager századost 500 emberével visszahivta táborába. Többen, kik a táborból Győrbe szándékoztak, utközben a kóborló tatárok által megtámadva, levágattak és szekereiktől megfosztattak, mely alkalommal egy fiatal Thurn gróf is, ki betegsége miatt Győrbe akart menni, elfogatott. A táborban ismét kenyér- és szénahiány állott be. A vitéz Bärenhauser ezredes rövid lázbetegség után meghalt.

Október 24-én hadi tanács tartatott, hogy miként

lehetne az elvonult és Budától 4 mérföldre táborozó ellenségnek a lehető legnagyobb kárt okozni.

A veszprémi huszároktól 60 ember kémszemlére indulva a táborból, 100 tatárral találkozott, kik közül többeket elfogott. Thurzó György ily nagyobb erővel végrehajtott czirkálásban 60 törököt és 100 lovat hozott a táborba. De maga Mercoeur herczeg is fölajánlotta, hogy 2000 lovassal követi az ellenséget és visszavonulásában háborgatja. Ruszwurm meg épen azt ajánlá, hogy a török tábort meg kell támadni és ekként kényszeriteni a visszavonulásra. A két tábornoknak ezen igen helyes terve azonban a többiek által elejtetett és elhatároztatott, hogy az ellenség visszavonulását nyugodtan be kell várni, nehogy az egyszer kivivott győzelem egy ütközet által koczkára tétessék.

Ezalatt egy lovas küldöncz érkezett Kanizsáról a szerdárhoz, azon jelentéssel, ha a várat 3 nap alatt fel nem menti, tovább nem birják tartani.

Ez volt az ok a szerdár azon elhatározására, hogy október 25-én reggel 2 és 4 óra között táborát a legnagyobb csendben fölszedve Adony felé elvonult.

Nem messze a keresztény tábortól, egy szorosban megállt a törökök utóvédje, födözendő a sereget. A főherczeg által kiküldött Ruszwurm és Kollonics nehány száz emberből álló csoportra bukkantak. Mindenki egy ütközet kifejlődésére gondolt, azonban a törökök hüség és a hitük alatt tanácskozást óhajtottak. Midőn ez megengedtetett, a törökök közül többen Ruszwurmhoz jöve kérték, hogy „a keresztény táborban lévő összes vezéreknek és lovagoknak az ő (a törökök) szerencsekivánatuk kijelentessék,

remélve, hogy nekik is hasonló kivántatik. A császári harczosok oly jól és lovagiassan viselkedtek a mint eddig még nem tapasztalták. Bár ők a maguk részükről is vitézül harczoltak, mégis nagy veszteséget szenvedének. Egyébként a keresztények el lehetnek rá készülve, hogy a tavaszszal Esztergomot vagy Székesfejérvárt elfoglalják, avagy a keresztények veszik el tőlük Budát."

Az elvonuló ellenséget Kollonics ezredes követé két század lovassal és néhány száz lövészszel; rá talált az ellenség utóvédjére, az ütközet azonban különös jelentőségü eredmény nélkül folyt le.

A főherczeg, miután az ellenség elvonult, még a táborban maradt nehány napig azon komoly szándékkal, hogy Kanizsa alá megy testvérének Ferdinandnak segitségére és támogatására. A főherczeg Székesfejérvárt 1000 német gyalogossal és 600 magyarral megerősitve, október 29-én csakugyan elvonult a császári sereggel, de nem Kanizsa, hanem Pápa felé, hova november 1-én érkezett meg. E három napi menet alatt 1000 embert veszitett a sereg éhség és a hideg következtében.[1])

Foglaljuk végre egybe mindazon intézkedéseket, melyeket Mátyás főherczeg és az udvari hadi tanács Székesfejérvár megszállása, élelmezése és fölépitése tekintetében október hónapban és azután egész 1601 deczember végeig tettek.

Mindjárt kezdetben (okt. 16-án) kivonattak a helyőrségből a Hagen Sebestyén alatt álló Guisberg gyalogosok, mivel a táborba kellett vonulniok. Pótlásul Győrből 100 lovas rendeltetett a várba, Zako-

[1] Török István főkapitány tudósitása az uralkodott nyomorról. (Udvari hadi tanács levéltára 1601.)

vics Farkas, Illay és Horváth alatt, továbbá Eintzig 200 német gyalogossal. Ugyan az nap pedig az élelem-szállitás tekintetében egy felszólitás ment a magyar kanczelláriához, mely a megyékkel volt közlendő. Nádasdy pedig az együtt levő magyar rendekkel arról értekezett, miként volna Székesfejérvár a jövőben élelemmel és helyőrséggel ellátandó.

Az élelmezésről nagyobbrészt Bernhard Jánosnak kellett Pécsről gondoskodnia, azonkivül megbizattak: Veszprémben Graf Tóbiás százados különféle lótáp szállitásával, Molard báró ezredes és Althan Adolf Komáromból 50—50 kocsinak Székesfejérvárra szállitásával, 300 gyalogos kisérete alatt.

Általában a várnak fél évi élelemmel kellett elláttatnia. Thurzó Görgynek, a Dunán inneni rendek részéről Székesfejérvár élelmezése tekintetében tett jelentése nem volt kedvező s innét és a rosz közlekedési viszonyokból ered, hogy a vár helyőrsége már deczember elején nagy nélkülözéseket szenvedett, melyek folytán a felső-ausztriai (linzi) gyalogosok nem akartak tovább maradni, hasonlókép Althan zsoldosai is leköszöntek, de azután ujból felvétetni kivántak.

A város és az erődités épitése tekintetében megjegyzendő, hogy a császár október 1-én 2000 frt épitkezési költséget engedélyezett, mely összeg Zeller fizetőmester által Sulz grófnak adatott át. E hó 20-án Starhemberg jelentést tett az erősség épitésének előhaladásáról, és hogy naponta körülbelől 1500 ember dolgozik.

Ugyan-e hó 28-án megbizatott Starhemberg gróf a vár kormányzóságával s figyelmeztettetett, hogy az épitkezéseket szorgalmazza. A rendek és a hadi

tanács is értekeztek ez időben ügyes kézmüvesek, kőfaragók és kőmüvesek, valamint a szükséges épitkezési anyag és eszközök kiállitásáról.

November elején ujabb költséget engedélyezett a császár. E hó 20-án Lindaui Schneider János Székesfejérvárra küldetik mint épitkezés-vezető és a hó végén conte Isolano tervekkel és mintákkal Prágába megy az udvarhoz, javaslatot teendő a császárnak, miként volna Székesfejérvár egy tekintélyes erősséggé átalakitható.

Térjünk vissza a főherczeghez Pápára. Megérkezése után rövid időre követ jött bátyjától, Ferdinánd főherczegtől, ki sürgősen kéri őt támogatásra. Erre Ruszwurm november 7-én 5 ezreddel elindnlt Kanizsára. Ferdinand főherczeg a kapott segély daczára sem volt képes Kanizsát bevenni, és az ostrommal felhagyva seregével visszavonult Ausztria belsejébe.

Mátyás főherczeg is bevonult udvari zászlójával, és Mercoeur-rel Bécsbe ment (november 12-én), hol a bécsi polgárok által ünnepélyesen, harangzugással és ágyudörgéssel fogadtatván, a Szt.-István templomban tartott Tedeumon részt vett. Az ezredek és zászlók, miután zsold-határidejük letelt, a kijelölt leszerelő helyekre vouultak és szétoszoltak.

Deczember végén Starhemberg helyett, kit a felső-ausztriai rendek visszakértek, conte Isolano János Márius neveztetett ki Székesfejérvár főkapitányává.

A tél folyamán más gondoskodás nem történt Székesfejérvárra nézve, minthogy a kamara, a végbeli ezredesek és vármegyék felszólittattak az élelmezés szállitásának szabályozására, és hogy azok

erős fedezettel láttassanak el. De hogy ez mily lanyhán hajtatott végre, bizonyitja két eset. Zlakovich (Slahkovich) Farkas főhadnagy kérte, hogy megkiméltessék egy szállitmánynak Pápától Székesfejérvárra kisérésétől, vagy legföljebb csak Győrig kellessék mennie, de ha lehet maradhasson Pápán; a veszprém-megyei főispán pedig egyáltalán nem adott semmi fedezetet a kocsikhoz, minek folytán a törökök a szállitmányt elfogták.

E nehézségek mellett még azon sulyos csapás nehezedett a keresztények és császáriak ügyére, hogy Mercoeur herczeg, ki hivatva lett volna a legközelebbi hadjáratban a főparancsnokságot átvenni, 1602 február 19-én Francziaországba utaztában, Nürnbergben 43 éves korában meghalt.

A fővezérség tekintetében most pártharcz keletkezett s erre annál nagyobb tér nyilt, mivel Eberhard György gróf, a ki császári részről Mercoeur utódjául kiszemeltetett, szintén meghalt. Ekkor két jelölt lépett fel Mercoeur állásáért: Básta György, ki eddig Erdélyben parancsnokolt, és Gonzaga Ferdinand Felső-Magyarországból.

A császári hadbiztosság ezalatt Székesfejérvár szétrombolt vár müveinek gyors kiépitésére fordità főfigyelmét, tekintve, hogy a tél folyamán az épitést nem lehetett a kellő erélylyel folytatni.

E mellett folytak az intézkedések, hogy a vár elegendő élelemmel elláttassék, a tüzérségi fölszerelés kiegészitessék, az elrongált, hasznavehetetlen és csak alkalmatlan tüzéranyag pedig eltakarittassék.

Schätzer Mihály szertárőr jelenti, hogy nincsenek kocsik a szállitásra, mire azt a parancsot kapta, hogy a Magyar-Óvár, Vasvár és a forchtensteini

uradalmak által kiállított és Győrbe rendelt kocsikkal vonuljon Székesfejérvárra és az ottlévő hasznavehetetlen lövegeket és egyéb szereket Althan szolgáinak fedezete alatt szállitsa Győrbe.

Győr volt Székesfejérvár összes föntemlitett szükségleteinek beszerzésére, szállitására stb. nézve a főtelep; Komárom csak másodsorban jött tekintetbe. Mindkét helyre viszont Bécsből kellett jönni mindennek. Pozsony és Moson megyék 200 kocsit küldének Győrbe az cleség szállitására stb. Székesfejérvárra, hol élelemmesternek Zeiller Mátyás neveztetett ki.

A márczius hó közepén Pozsonyban összeült országgyülés megszavazott minden portától 2 tallért, miből 200 lovas és 200 gyalogos 6 hónapon át volt fentartandó; eltekintve természetesen a rendes felajánlástól és a kötelezettek személyes fölkelésétől, mire nézve mint a mult évben felszólitás bocsáttatott ki.

Ausztria, valamint a német rendek, választófejedelmek és herczegek is felajánlották, hogy a török hadjárathoz 50,000 harczost állitanak ki.

Althan ezredes április elején ezredével Székesfejérvár felé küldetett, hogy Simontornyát megtámadja. Szerencsésen megérkezve, meginditotta a rohamot, azonban csalódott a vele volt huszárokban, kik kötelességüknek nem feleltek meg. Nehéz fáradsággal, 24 muskétás és 100 magyar elvesztése után birta csak a lövegeket és a lőszert visszavinni.

Ugyane hóban érkezett a császárhoz a jelentés, hogy Mátyás főherczeg ez évben is átveszi a hadsereg-parancsnokságot Magyarországban.

A magyar főkapitányság megürült, melyért április 1-én Deák Péter vajda folyamodott. Thurzó

György értesittetett, hogy harczosai nem fizettetnek ki és hogy a herczeprimás militz-hadának elhelyezését megkezdheti.

A mindenfelől érkező hirek, hogy a törökök előkészületeket tesznek egy ujabb hadjáratra, bizonyiták, hogy szándékuk a mult évben mondottakat megtartani, nevezetesen Székesfejérvárt ujra visszafoglalni.

Haszán pasa, a szerdár, jóval korábban kezdte meg az előkészületeket mind rendesen szokta és hasonlithatlanul erősebb sereget gyüjtött mint a mult esztendőben. Prágában a császári udvarban nem igen látszottak ennek hitelt adni és nem siettek az intézkedéseket a hadjáratra nézve megtenni.

Csak a több oldalról megerősitést nyert azon hirekre, hogy a szerdár tekintélyes sereggel már megindult Buda felé s szándéka Esztergom és Székesfejérvár elfoglalása, kezdettek más nézetek uralkodni.

Május elején a szabad hajduk egy portyázás alkalmával Budától nem messze elfogták Aly pasát, Kanizsa volt parancsnokát.

Május végén eldölt végre a fővezérlet kérdése is, még pedig Ruszwurm tábornagy javára.

Juniusban a székesfejérvári lovas és gyalog csapatoknak a zsoldjuk feljavitására tett kérelmük akként oldatott meg, hogy minden ló után egy tallér és minden drabant után fél tallér pótlék felszámitása engedélyeztetett. Wattay Ferencz alezredesnek, ki Fejérvárott Isolano gróf mellett a magyar lovas és gyalogcsapatokat vezényelte, havonta 30 tallér zsold utalványoztatott ki.

Az épitkezések a legjobb rendben folytak, de

balesetekben sem volt hiány. Igy midőn a szükségelt fának a közeli erdőkből a várba szállitására junius 20-án egy 100 muskétásból és 40 kocsiból álló szállitmány a vár felé vonult, menetközben egy körülbelül 1000 törökből álló csapat által, kik között szökevény vallonok is voltak, megtámadtatván, szétugrasztatott és csak kevesen menekültek a várba. A másik eset, mely a várban történt, még sokkal sajnálatraméltóbb és szégyenletes bizonyitéka a várőrség fegyelmetlenségének. A Szent István templomhoz csatlakozó kápolnába, melynek sirboltjában szépen kivésett kőemlék alatt László király feleségének és leányának Máriának holtteste feküdt, katonák hatoltak be. A törökök több évi ittlétük alatt tisztelték és óvták a magyarok multjának ez emlékét, mig ellenben a keresztény zsoldosok juniusnak egy éjszakáján töltött kartácscsal szétrobbantották a sirboltot fedő kőlapokat és a holttesteket ékszereiktől és diszitményeiktől megfoszták.[1])

Julius első napjaiban Isolano a várnak több lőszerrel és élelemmel való ellátását kérelmezi és jelenti, hogy ily haszontalan néppel a várat nem fogja megtartani birni, mire azt a választ kapja, hogy 1700 frt lőszer-beszerzési pénz helyett 700 frtot kap; az élelemről említés sincs téve, csak annyi, hogy Scharf Tamás utasitást kapott 100 tüzérségi kocsinak kirendelésére. Később (julius 27-én) „ezen legkülső és igen veszélyes állomáson“ a hátralévő kéthavi zsold kifizetése engedélyeztetett.

Junius 5-én Lehner Vilmos zászlós, a de la

[1]) Azt mondja erre Gömöry, hogy: Nem birtam feltalálni, hogy mily nemzetségből valók voltak a zsoldosok, kik az elvetemült cselekedetet elkövették.

Marche ezred egy zászlójával mint erősbités bevonult Székesfejérvárra. Néhány nappal később a de la Marche testőrök (egy különös fegyvernem) utasitást kértek, hogy hova kellessék bevonulniok, mire azon parancsot vették, hogy Székesfejérvárra a de la March zászlóhoz csatlakozzanak, a mely alá felesküdtek (julius 17.).

Ugyanezen időben, julius 11-én kéri Althan Adolf ezredes Székesfejérváron lévő ezredének felváltását; kérésének teljesitése azonban csak akkorra igértetett, midőn a többi ezredek a hadszinhelyre érkeznek.

A felsorolt néhány részlet mutatja, hogy Isolanonak, mint várparancsnoknak helyzete korántsem volt irigylésre méltó.

Julius 24-én Mátyás főherczeg hadi tanácsot hivott össze, megbeszélendő a szándékolt rendszabályokat. Mindenek előtt elhatároztatott, hogy Esztergom és Székesfejérvár élelmi szerrel és lőszerkészlettel bőven láttassék el; hogy Győr, Komárom és Esztergomnál hajóhidat kell verni és hogy a keresztény sereg Győrnél gyülekezzék.

Pogrányi Benedek 2000 fogadott és Izsák Mihály által kiválasztott katonája, kiknek harmada a zsoldot a magyar kincstártól nyeré, valamint Thurzó György emberei, parancsot kaptak a győri táborba menni és Ruszwurmhoz csatlakozni.

Ausztria, Csehország és Morvaország rendei feliratot intéztek ő felségéhez, hogy a székesfejérvári helyőrségnek a zsold-hátralék kifizettessék és kérték, hogy a franczia csapatok küldessenek el a hadseregtől. Továbbá értesittetik Ruszwurm, hogy Thurn Henrik gróf altábornagy a fővezér helyettesévé ne-

veztetett ki, minthogy a sok dolog miatt, melyek őt a hadsereg felállitása folytán terhelik, a hadjárat alatt egy helyettesre nagy szüksége van.

Ezen elővigyázati rendszabály, mint később látni fogjuk, igen indokolt volt, azonban a büszke Ruszwurm tábornagynak bizonyos keserüséget okozott, mit azonban le tudott küzdeni.

Hogy Székesfejérvárt nehéz helyzetében segitse, 700 eleség és lőszerkocsit állitott össze Győrnél. Ezekkel megindult augusztus 6-án több ezer ember födözete alatt s már a következő napon megérkezett Székesfejérvárra. A legfőbb ideje is volt már, mert a török elővéd ugyancsak e nap mutatkozott Székesfejérvár környékén. [1])

Egyidejüleg jelentették a kémek, hogy a török hadsereg zöme augusztus 6-án már csak 5 mérföldre volt a vártól, melynek helyőrsége, a mint Isolano irja, ez időben csak a de la Marche ezredbeli 200 gyalogosból, 300 hajduból és az Althan ezred 300 cseh emberéből állott.

Ruszwurm tábornagy, hogy e hirek valódiságáról, vagy alaptalanságáról meggyőződjék, még 8-án is a várban időzött. E napon azonban az ellenséges sereg még nem volt látható. Ruszwurm 9-én, miután csapatai egy részét a helyőrség erősbitésére visszahagyá, a fenmaradó részszel, 3000 emberrel visszaindult Győrbe, hova augusztus 10-én beérkezett. Alig hagyá el a tábornok a vár kapuit, máris egy 7000 emberből álló ellenséges hadtest mutatkozott. Tekintettel az ellenséges sereg közellétére, a tábor-

[1]) 300 török czirkált a Fejérvártól $1^1/_2$ mérföldre fekvő csikvári kastélynál, melyet parancsnoka hütlenül elhagyván, a törökök elfoglalták (Ortelius redivivus.)

nagy menetét harczkészen folytatta s beért Győrbe a nélkül, hogy megtámadtatott, vagy ő támadott volna.

Ruszwurm Székesfejérvárott ez alkalommal, mint a hogy augusztus 15-én az udvari tanácsnak jelenti, az ott összegyült 1000 hajdunak, valamint a de la Marche ezred 3 franczia századjának 2000 tallért fizettetett ki.

Ortelius redivivus ugy ezt, mint a korábbi, julius 23-án végrehajtott expeditiót Kollonics ezredesnek tulajdonitja, ki 1300 lovassal elindult s a kit két óra mulva a 3000 ember és 3 zászló muskétás által födözött kocsioszlop követett. Ezután jött 3 század franczia lovas és mint utóvéd Trautmannsdorf 200 lóval. Julius 24-én Kollonics sértetlenül és jó állapotban érkezett volna Székesfejérvárra, honnan következő nap (25-én) Palotán és Veszprémen át visszavonult Győrbe.

Ezalatt a szerdár, kanizsai Haszán pasa, hét más vezirpasával (mint Safir-Sinan és Uramid Mohamettel) megérkezett 70,000 emberből álló seregével Buda elé, honnan Székesfejérvár alá vonulván, a várat a palotai és budai oldalon ostromolni kezdé és pedig oly módon, hogy a várbelick a török tábort nem tekinthették át. Midőn a törökök a sánczokkal és a gáttornyokkal elkészültek, augusztus 12-én megkezdték a vár lövetését.[1])

Miután azonban a szerdár megtudta, hogy az elővárosokban épitett sánczok következtében, melyek nagy ellenállást gyakorolhatnak, a fővárral szemben

---

[1]) Horváth Gáspár, Palota parancsnoka jelenti augusztus 12-én a győri parancsnoknak, báró Eggenberg Ruprechtnek, hogy a törökök Székesfejérvárt ma ostromolják. (Udvari hadi tanács Reg. prot. 208. 1602.)

nem sok sikerre van kilátása, elhatározta, hogy a kereszténveket előbb az elővárosokból szoritja vissza; ez a török táborban lévő hitszegő pápaiak, francziák és törökök segitségével, kik a mocsáron és nádason keresztül a palotai kapuhoz vezető utat neki megmutatták, sikerülendett is volna, ha szándékát Pogrányi hajdui idejekorán észre nem veszik. De a hajduk az általuk értesitett Heissenstein százados embereivel egyesülve augusztus 14-én kirohantak és a francziákat és törköket 1000 halott veszteséggel visszaüzvén, a töröktől egy zászlót is elvettek.

Augusztus 16-át az ellenség arra használta fel, hogy rőzsét és egyéb anyagot hordott össze a nevezett helyre és a nádason át, lövegeink tüzelése alatt, egy rőzse-utat készitett s a külvárosokat védő sánczokat nagy bátorsággal azonnal megtámadta.

A hid előtt lévő sánczot muskétásaink megtartották és a törököket véres fejjel üzték vissza; a másik hátrább lévőt azonban a bennelévő hajduk elhagyván, a sánczot az ellenség megszállotta. A hidsánez ilyeténkép el volt különitve. Az ellenséget ezen előnyétől megfosztandó, Heissenstein százados muskétásaival kirohant a várból, az elvesztett sánczot visszafoglalta és a törököket a mocsárba szoritotta vissza, hol a nagyobb rész elveszett.

Nemsokára 500 török lovas vonult előre, 6 tábori ágyuval és 6 órán át tartó ágyutüzet folytatott a hidsánez ellen, de ennek szilárd épitménye még csak rést sem kapott és az ellenség roham megkisérlése nélkül visszavonult.

Aug. 17-én a szerdár ismételte a támadást a Sziget külvárosra; behatolván, megrohanta a sánczot, melyet végre, miután néhányszor visszavettetett, elfoglalt.

Isolano, tulszárnyalva látván magát, elrendelte a visszavonulást a várba s ezt néhány száz emberrel, kik az ellenségen keresztül törtek, el is érte. A harcz 6 órán át tartott; Isolanonak 500 embere, kik a mocsáron át akartak menekülni, elvágatott. A törökök 2 pasát és sok embert veszitettek.

Ily veszteségek után, melyet a védők csekély számuknál fogva erősen megéreztek, helyzetük igen roszra fordult és Isolano kényszeritve érzé magát, hogy Ruszwurm tábornagytól segélyt kérjen. A tábornagy küldött is 2 (két) századot Schönburg gyalogosaiból, de ezeknek már nem sikerült a várba jutni és Pápára vonultak vissza.

Augusztus 18-án az ellenség az elfoglalt sánczból a Rácz külvárosban lévő másik sánczra veté magát és augusztus 19-én ezt is elfoglalta.

Ugyane napon a törökök egy Karaman pasa vezetése alatt álló 12,000 főnyi segélyhaddal erősbödtek.

Augusztus 20- és 21-én a törökök heves ágyutüzzel rohamot készitettek elő és a bástyát, melyet Isolano épiteni kezdett, aláásva felrobbantották. Az eredmény azonban ugy látszik nem felelt meg teljesen a várakozásnak, mert az ellenség a rohamot nem folytatta.

Augusztus 22-én a császáriak kirohanást intéztek e helyen s szerencsésen visszavetették és elfoglalták az illető sánczot. Két ágyut beszegeztek, 3 ellenséges zászlót elfoglaltak és még számos más diadaljelvénynyel tértek vissza a várba. Az ellenség körülbelül 800 embert veszitett, azonban a császáriak is ki voltak merülve és sokat veszitettek.

Augusztus 23-, 24- és 25-én az ostromlók foly-

tatták a bombázást, felváltva rohamokat intéztek, azonban kevés eredménynyel. A két napi csend és nyugalom, mely ezután bekövetkezett, arra inté a császáriakat, hogy az oszmán a közeli napokra valami különöset tervez; mindenki egyetértett abban, hogy általános megrohanás várható.

Forditsuk figyelmünket egyelőre máshova és vizsgáljuk, hogy a vár megtartása érdekében, mily intézkedések tétettek Győrben és mikép hajtattak azok végre.

Hogy Ruszwurm tábornagynak határozott szándéka volt a szorongatott Székesfejérvárnak segélyt hozni, bizonyitja augusztus 23-án Mátyás főherczeghez intézett levele, melyben előadja, hogy szándékát 3 nap alatt keresztülviszi. Hogy nem hajtotta végre, indokolását abban leli, hogy csekély számu hadával nem mert mindent koczkára tenni.

Ruszwurm ezt irja Mátyás főherczegnek:

„Fenséges Főherczeg, legkegyelmesebb Uram!

Ha minden erőmből megfontolni és meggondolni igyekszem azt a veszedelmet, mely Székesfejérvárt és oly sok becsületes ember életét fenyegeti, különösen pedig a kicsinylő hireket, melyeket a tudatlanok Fenséged és mi mindnyájunk fölött terjesztenének, ha ezen hely igy elveszne, azt találom, hogy Fenséged hirneve és mindnyájunk becsülete azt kivánja, hogy ne maradjunk tovább tétlenül és igy az időt el ne veszitsük. E czélból tehát teljesen eltökéltem és elhatároztam, remélve, hogy ez Fenséged tetszését is megnyeri, (miután ez épen Fenséged magas hirneve érdekében történik), ezen augusztus hó 26-án, mely jövő hétfőre esik, felkerekedni és az egész táborral utamat Pápa felé venni, hogy az ellenséget valamivel

megközelitsem és Veszprém felől jobb alkalmat nyerjek vállalatom kivitelére. E vállalat által az élelmi szerek szállitása elősegittetnék, sok idő lenne nyerhető és a Győrből utánunk jövő csapatok csatlakozása is megkönnyittetnék. Az ellenség nem gondol velünk, s bár számra csekélyek leszünk, Isten velünk van! Saját tapasztalataimat és eszemet, az állás és annak előnyei kihasználásával ugy akarom fölhasználni, hogy bennünket kár ne érjen; hiszem, hogy isteni segitséggel a várat, vagy legalább is a becsületes embereket, kik benne vannak, meg fogjuk menteni és nem adunk okot arra, hogy rossz nyelvek Fenségedről és másokról rosszat mondjanak. Megérkezésünk bizonyára meg fogja ijeszteni az ellenséget, a mieink szivét pedig megerősiteni és Fenségednek, valamint nekünk többieknek is örök, olthatatlan fényt fog szerezni. Még egyszer kérem Fenségedet, ne aggódjék semmit e fölött, mert én hála Istennek ismerem az embereimet, kik nálam vannak, valamint az ellenséget, mely ellen indulok és az ország viszonyait is. A többit majd Isten adja. Fenségedet csak az uthoz szükségesek előmozditására kérem. Először is az élelmi szereket s hozzá két kocsit, a lőszereket és lövegeket, továbbá a magyarok bevonulását, ugy Nádasdi, mint Durschó (Thurzó) és Pockrani (Pogrányi) hadához; hogy Nádasdi csapatával e hó 30-án okvetlenül Pápa alatt álljon; Durschó és Pogerani azonban mindjárt hozzám a táborba jöjjenek, hogy velem együtt indulhassanak. Ha Durschó esetleg nem akarna eljönni, ugy az ő embereit is mind Pogeraninak kellene adni. A magyar fölkelésnek is azonnal hozzám kell csatlakoznia; erre nézve osztom Nádasdi véleményét, hogy mindenki vagy

egy lovast vagy két gyalogost állitson. A még utánunk jövő ezredeket Fenséged egyenesen Pápára s ugy utasitsa, hogy menetüket lehetőleg gyorsan eszközöljék.

Schermitzky lovasaival, mint azt beszélik, csak sétálgat. Igazán ilyen ezredesek büntetést érdemelnek, mert nem tartják be az időpontot, melyet igértek; szükséges, hogy Fenséged ez okból Bécsből parancsot küldjön az ő táborába. Kérem, hogy Asserborn Péter századával szintén elküldessék. A vizre való holmikat kérem készittesse el Fenséged, mert ezekre nézve még más gondolataim és terveim vannak. A nagy szükség még azt is megkivánja, hogy Fenséged az ezredek zsoldját is megszerezze, mert azok nagyon el vannak szegényedve, és a zsoldosok hiányt szenvednek. Valamint a 3 század franczia számára is kell a zsold, kiknek azt meg kellett igérnem, hogy becsületben helyt álljanak. Még az is szükséges lenne, hogy Fenséged egy titkárt küldene a táborba, kivel mindent megbeszélhetnék. Némi pénzzel is kell ellátva lennie, hogy ha esetleg valamely alkalommal pénzre van szükségem, azt megkaphatnám. Mert én már több mint 300 tallért kiadtam azoknak, kiket hirszerzésre küldtem és hireket hoztak, de az én fizetésem nem oly nagy, hogy ilyesmit az én pénzes zacskómból folytathassak. Fenséged Isten segitségével meg fogja érni, hogy még ebben az évben Victoriát és nagy tisztességet aratunk. Fenségednek kegyelmébe ajánlván magamat, 1602 aug. 23 án, Fenséged alázatos szolgája Russwurm m. p.

P. S. Hirt vettem, hogy a mieink tegnap kirohanást intéztek és nagy számu törököt elfogtak. Egy hirszerző csapatom a város alatt járt, parancs-

noka jelenti, hogy a mieink több ágyuval lőttek ki, mint az ellenség be a várba. Adja Isten, hogy ne szenvedjenek hiányt lőporban. Még egy 200 lóból álló csapatom van kint, adjon Isten szerencsét nekik; látszik, hogy az ellenség meg van ijedve, mert még egyszer sem mutatkozott Palota előtt és igen keveset portyázik.“

Az ezen évben összeállitani szándékolt hadsereg nagyobb vállalatra is elegendő lett volna, ha a megigért számban és időben tényleg összegyülekezik, de sajnos, ez nem történt meg.

Térjünk vissza az eseményekhez.

Augusztus 28-ka felvirradt. A vár egész környékén mozgásban volt a török.

A harcz az ellenség összes ágyuiból kifejtett bombázással vette kezdetét és rohamra roham következett, a különféle pontokra 20 rohamot intéztek e napon a törökök, melyeket a vitéz Isolanonak mind sikerült visszautasitani.

A törökök a nap folyamán állitólag 14,000 embert, köztük 6000 janicsárt és több parancsnokot veszitettek; de sokat vesztettek a császáriak is, maga Isolano gróf is czombján egy lövés által megsebesittetett.[1])

De most egy nem várt esemény történt. Isolano egy alparancsnoka Delli Mars (de la Marche) alezredes megtudván, hogy már napokkal ezelőtt és naponta a várból sok katona megszökött, kik az ellenségnek a dolgok állását valószinüleg tudtul adták, továbbá miután a vár fölmentését sem lehetett várni, a várparancsnoknak, Isolanonak, tudta és engedélye nélkül este az ellenséggel egyezkedni kez-

[1]) A védők száma ez idő alatt 1380-ról 700 emberre olvadt le.

dett, hogy a várat szabad elvonulás föltétele alatt átadja. Egyszersmind 3 kezest, köztük 2 zászlóst, állitott és ugyanannyi ellenséget a várba engedett.

Augusztus 29-én, midőn ezen alkudozások tovább folytattattak és a katonák és zsoldosok a falakat és őrállomásokat elhagyták, hogy az elvonulásra felkészüljenek, az történt, hogy a mint ezt a török szolgálatban álló hitszegő francziák és olaszok észrevették, megmászták a falakat, erőszakkal a kapuknak rontottak, s a mint kinyitották első dühökben mindenkit leöltek, habár senki sem védte is magát ellenük. A francziák ez alkalommal sokkal kegyetlenebbül és vadabbul viselkedtek a keresztényekkel szemben, mint az ozmánok, kik mindazoknak, a kik kegyelmet kértek, azt meg is adták.

Thielen János jelenti a főhadi tanácsnak: „Miután az ellenség augusztus 28-án reggeltől egész az éj beálltáig folytonos támadásokkal szorongatta a mieinket, ugy hogy egy falat kenyeret enni sem volt időnk, és a katonák fáradtak, kimerültek valának és kishitüekké lettek, Hermenstein (Herberstein) százados azon hirrel élénkitette őket, hogy a hegyeken át a keresztény felmentő sereg érkezik. Az éj beálltával felhagyott az ostromlással.

Ezen időben két ezredes és szolgáik hangoztatták, hogy nincsenek többé abban a helyzetben, hogy magukat tarthassák, de arra utasittattak, hogy legyenek holnap reggelig türelemmel. Nemsokára Mallines százados, mint ezt később Lehrner kapitánytól, a lövészek vezetőjétől megtudtam, a kapuhoz majd ismét helyére ment, miközben folyton a vár feladásáról beszélt. Midőn fölvirradt, az a hir terjedt el, hogy a tanácskozás a törökökkel erősen folyik,

és hogy az minden javainkkal szabad elvonulást enged, sőt a betegek és sebesültek szállitására lovakkal, tevékkel és kocsikkal is ellát. Midőn erről értesültem, zászlónkhoz mentem, hol embereink az ellenséggel beszélgettek. Ezalatt ő (Mallines) néhányszor bement az ezredesekhez és századosokhoz, majd ismét kijött. Ez egy ideig tartott, midőn már német nyelven is lehetett hallani erről beszélni, hogy a szolgák behivassanak az ezredesekhez és századosokhoz. Erre nemsokára körülvéve láttam magamat egy csoport előrenyomuló töröktől, kik a bástyáról a mocsáron át táborukba czipeltek és a nádast felgyujták."

Habár a vezir kezdetben Isolano ezredest, Lichtenstein, stahrembergi Schiffer századosokat, továbbá Rössner János fizetőmestert szabadon bocsátá, később mint foglyokat magával vitte Nándorfejérvárra.[1])

Az ellenség kezébe jutott lőszer és élelem a következő:

12 uj ágyu, a régieken kivül;

400 font puskapor, golyók, ólom és más tárgyak;

86 hordó kétszersült;

200 hordó liszt;

500 köből só; továbbá 10,000 forint készpénz, mely a fizetőmester épitkezési pénztárában volt.

Haszán pasa, a vezir, Pelleberget és a boszniai pasát 4000 emberrel a várba rendelte mint várőrséget és serege egy részét portyázásra küldé Palotára. Ő maga Székesfejérvár és Buda között táborozott.

---

[1]) A Krauseneck udvari tanácsnok 1602 deczember 17-én adott utasitás igy szól: „Ő Felsége november 26-án legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, hogy Pestnél és a csatározások alkalmával elfogott előkelő törökök összeirassanak és őrizet alá vétessenek, hogy általuk Isolano ezredes és a többi Székesfejérvárnál fogságba jutott becsületes harczosok kiváltassanak. (Udvari hadi tanács Reg.)

Székesfejérvár eleste rémületet keltett a keresztény seregben és senki sem várt mást, minthogy a szerdár most már Pápa ellen fordul és azután Ausztriába tör be. Azonban megelégedett azzal, hogy Palotát felszólitá; de annak vitéz parancsnokától, Horváth Gáspártól erélyes tagadó választ kapott.

E férfias válasz nem tévesztette el czélját; a szerdár nem müködött tovább Palota ellen, hanem Székesfejérvár melletti táborában maradt, a mig szeptember 12-én Buda felé megindult.

A császár Székesfejérvár feladása végett novemberben vizsgálatot indittatott.

1603 márczius végén Isolano a szultán által szabadon bocsájtott és s német császárnál a békekötés kieszközlésével bizatott meg. Isolano továbbra is a császári seregben szolgált és a 30 éves háboruk idejében, mint horvát portyázó vezér nagy hirnevet vivott ki magának. Meghalt Bécsben 1640-ben.

A városnak gróf Batthyány Adám által 1688 május 19-én történt visszafoglalását elmondtam már „A város belső élete“ czimü czikkelyben a 284. és következő lapokon. Ecseteltem a mennyire Moenich Károly városi levéltárnok ur szivességből velem közlött városi levéltári akták engedték a visszafoglalás utáni ügyeket a 299 s következő lapokon. Körvonaloztam végre hasonlókép a városi levéltárnok urtól nyert oklevelek nyomán a Rákóczy kor eseményeit 308 és következő lapokon. Ehez csak azt csatolom még, hogy 1704-ben Rákóczy Ferencz egyik vezére Sándor László Székesfejérvárt elfoglalta, de csak kevés ideig volt képes azt megtartani, mert Rákóczy több tábornoka Pápánál és egyebütt Heisler által megveretvén, Károlyi Sándor a táborával Fejér-

vár felé tartott s Pákozdon ütötte föl táborát. Heisler nemcsak követte hanem Budáról jött tetemes haderő által is megerősödve Károlyit egy ütközetben legyőzte, maga után vonta Fejérvár elvesztését. A császári sereg ezen győzelme a pákozdiakra igen siralmas következményü volt, mert a német zsoldosok a pákozdiak minden barmát erőhatalommal elhajtották. A megye ugyan többször fölirt mellettük a kanczelláriához, de eredmény nélkül.

Nincs már most a hadi ügyekre nézve egyéb hátra, mint hogy a nemesi felkeléseket megemlitsem és leirjam az 1848—49. években a megye területén vivott csatákat.

A megyei nemesség két izben ült lóra, hogy részt vegyen a trón és haza védelmében. Először Mária Teréziának a poroszok elleni hadjáratában; ekkor Liptay Ferencz helyettes alispán, mint alezredes volt a fejérmegyei felkelő nemesség parancsnoka; s 1742-ben tudósitja a megyét, hogy Hradecz és Kremzir helységekből az ellenséget kiverte, s ezen vitézségeért Kremzir parancsnokává neveztetett ki. E hadjáratban Liptay megsebesült s haza jövén, otthon sebeiben meg is halt, helyébe Salamon Farkas neveztetett ki parancsnoknak, a ki később vezénylő kapitány lett.

Az 1744-ben elrendelt pótfelkelés alkalmával a megye 200 lovast állitott ki, s hadnagynak Német Imrét, ki később vezénylő kapitány lett, zászlótartónak Ányos Ferenczet, őrmesternek Vásárhelyi Nagy Zsigmondot választotta meg a közgyülés.

1757-ben a helytartótanács a hadjárat viseléséhez 150 ezer mérő zabot és árpát kiván a megyétől, ez azonban csak 40 ezeret adott.

A franczia ellen hadjáratban 1796-ban volt a nemesi felkelésnek második szervezése. Ez alkalommal a megyei nemesség ezredese báró Luzsenszky József, őrnagya báró Perényi Imre, hadsegéd pedig Horváth Ferencz lett. Három lovas századba volt beosztva 312 ember; kapitányok voltak Marich Pál, Végh Ignácz; főhadnagyok: Salamon Sándor, Kempelen Imre, Kutas István; alhadnagyok: Takács János, gróf Brunszvik Ferencz, Salamon János, Bedő Antal, Redl György, Heinrich Jakab; orvosok: Amon József, Prekop Imre, Koroda Márton. E felkelést 1809-ben ujra szervezték, a mikor a vezénylet alapi Salamon Mihály főstrázsamesteré lett, ki később alezredes, majd ezredes lévén, vitézségeért a bárói méltósággal is kitüntettetett. Kapitányok voltak: Nagy Ignácz, Macseovits, alapi Salamon András, Mészöly Gábor, Pribék József a gyalogságnál; főhadnagyok: Kiss Sándor, Kreskay Imre, Fiáth János, Ekler Mihály, Milassin Márkus, Rosty János, Simoncsics József; alhadnagyok: Mészöly István, Szluha Sándor, Letenyei Antal voltak. A felkelő nemesség a rendes hadseregbe beosztva több ütközetben is részt vett. A nemesi felkelés összes költségeit a megye nemessége fedezte.

A franczia forradalom hatása alatt keletkezett Martinovics-féle összeesküvésnek is voltak itt áldozatai. Kreskay József Franciaországba menekült, s onnét vissza sem tért, Rosty Pál fogságban halt meg, Rosty János szinte el volt fogva, de fölmentetett. [1])

Az 1848-iki eseményeket, nevezetesen a szept. 29-én vivott pákozdi csatát két ártatlan ember elvérzése előzte meg. Az egyik gróf Lamberg Fe-

[1]) Fejérvármegye tört. vázlata. Dr. Hattyuffy Dezső 23—32. l.

rencz tábornok, Csákberény ura, a másik gróf Zichy Jenő Kálóz birtokosa volt, ki 1845-től három évig kormányozta administrátor minőségben Fejérmegyét. És miért estek ezek áldozatul a „szabadság, egyenlőség, testvériség“ napjának felkelésekor?

Lamberg Ferencz gróf azért, mert V. Ferdinand király szept. 25-én, minthogy „Magyarországban a polgárháboru minden oldalról kiterjedéssel fenyeget“, hogy a veszélyes helyzetnek vége vettessék, „az anarchia félelmei eltávolittassanak, s a vérontás megakadályoztassék“, Lamberget nevezte ki az országban levő bármily néven nevezhető fegyveres csapatok főparancsnokának s rendkivüli királyi biztosnak, kinek kötelessége a további villongásoknak elejét venni s a törvényes rendet helyreállitani. Tudnivaló dolog, hogy ez időben az első miniszterium lemondott volt s csak gróf Batthyány Lajos miniszterelnök s a honvédelmi bizottmány kezében volt a kormányhatalom. Batthyány Lajos Lamberg kineveztetéséről értesülve, kijelentette, hogy azt ellen fogja jegyezni, minthogy Lamberg közvetitése által a kiegyenlitést s a forradalom meggátlását lehetségesnek tartá. Szept. 27-én d. u. tehát lejött Fejérvárra, hogy itt Lamberg gróffal találkozhassék s vele együtt rábirja Jellasicsot hadainak visszavonására; és mielőtt Pestről elindult, megigérteté a legbefolyásosabb képviselőkkel, hogy e dologban addig, mig ő vissza nem érkezik, nem fognak határozni. Lamberg gróf nem volt ugyan barátja a dolgok uj rendének; conservativ szinezetü s e felett még katona is, egyáltalában nem pártolá az áprilisi törvények által végrehajtott reformot, s ennélfogva bár Mészáros hadügyminiszter, mint maga vallja, csaknem térdenállva

kérte őt az elmult májusban, venne részt az ország hadügyeinek ujabb rendü igazgatásában, azt kereken megtagadta. De mindamellett is, mivel magyar és hazafi volt, küldetését Batthyány Lajos egész megelégedéssel fogadta, mint oly rendszabályt, melyet saját szavai szerint: „egy jó Genius eszközlött ki számunkra.“ Ő Lamberg gróffal barátságos viszonyban állott, ismerte mérsékelt, higgadt és igazságos gondolkodásmódját; ismerte elveit s tudta, hogy a király szolgálata nem oltá ki benne a hazafiui érzelmeket. Ő tehát bizton várta tőle, hogy mindenek előtt is Jellasics hadát fogja visszaparancsolni s a már különben megoldhatatlanokká bonyolódott viszályok békés kiegyenlitésére ujabb tért és időt szerzend, és a hazát, ha némi áldozatokkal is, kiragadja a veszélyből, melybe azt a dynastiával már-már elkerülhetetlennek látszott háboru dönteni fogná. Batthyány tehát, mihelyt a királyi kéziratokat és nyilatkozványokat szept. 27-dike reggelén vette, miként már fentebb emlitém, számos nála összegyült képviselő megegyeztével rögtön Fejérvárra indult, hogy ott Lamberggel találkozzék, s őt müködésében a törvényesség lehető megtartására birja; mert biztosra vette, hogy Lamberg, a már csaknem szembenálló ellenséges hadak összeütközésének meggátlása végett mindenekelőtt a táborokban fog megjelenni. Azonban Lamberget nem találta itt, s miután a békekötés Jelasicscsal nem sikerült, azonnal elhagyá a tábort és Bécsbe sietett, hogyha még a történtek után egyátalán lehet, a vészfölleget hazája egéről eloszlassa, mit a honvédelmi bizottmánynak tudtára is adott. Azonban e terv meghiusult. Alig hagyta el ugyanis Batthyány Pestet, hogy Fejérvárra menjen,

midőn Lamberg Budára való megérkezéséről a képviselők értesültek és közülök rögtön az nap este harminczegyen, köztük Kossuth és Madarász László gyülést tartván, először is Madarász hangolta a gyülést és a karzati hallgatókat Lamberg küldetése ellen, hazaárulóknak nyilvánitván mindazokat, a kik neki engedelmeskedni fognak, törvénytelennek mondván a királyi intézkedést, mert nem volt magyar miniszter által ellenjegyezve. Szeptember 28-án Batthyányt várták vissza Fejérvárról, honnan különböző hirek érkeztek, majd Jellasics harczáról, majd békekötéséről. Egyszerre szárnyra eresztették azt a szándékos és tervszerü hirt, hogy Lamberg a városba érkezett és hogy már elfoglalta a várat, a kapukat bezáratta, s nemsokára átjő Pestre, hogy feloszlassa az országgyülést. Lamberget balsorsa épen akkor hozta az utczára s kocsijában a hidon keresztül Batthányhoz vagy Mayláth Györgyhöz, a ki királyi helytartónak lett kinevezve, szándékozott menni. A városban szárnyaló különféle hirek által dühében mind féktelenebbé vált nép egy csoportja épen a hidon tolongott keresztül, hogy Lamberget Budán felkeresse, midőn ez kocsijában a hidon haladt. A csoport szemközt találkozik Ürményi Ferencz kocsijával s benne Lamberget gyanitván ülni, megálliták, de Ürményire ráismervén őt bántalom nélkül bocsáták el. Azonban pár percz mulva Lamberg kocsijával találkoznak, azt megállitják, a bennülőt kilétéről kérdezik. Ez Lamberg altábornagynak vallá magát, mire a népet ellenállhatatlan dühösség szállta meg. Alig hogy kimondá Lamberg a maga nevét, egy szurással a nyakán nyomban megsebesittetett, kocsijából kivonszoltatott. A megtámadott e közben

kéré a dühöngőket, engednék őt Kossuthtal szóllani, vagy a képviselőházba mehetni. Néhányan a már ömlő vértől megborzadva, őt oltalmazni akarván „vigyük őt“ — kiáltának — „fogságba, majd aztán számolhatunk vele.“ Hasztalan a dühében vakká lett nép boszuját semmi sem vala képes visszatartóztatni, Lamberg néhány percz alatt sebektől boritva vérében fürdött. Holtteste mintegy diadalmenetben a Károlykaszárnyába hurczoltatott, honnan este a hatóság parancsára kórházba vitetvén, másnap csöndben temettetett el. Tetemét 1849 február 1-én Windischgrätz felásatta, nagy pompával takarittatta el. Lamberg meggyilkoltatásának hire villámcsapásként hatott. Batthyányra, ki épen visszatérőben vala a fővárosba. E gyilkos tényben egy csapásssal megsemmisitve fájlalá minden tervét, melyeket hazája megmentésére a meggyőzhetetlen nehézségek közt is oly szivós kitartással ápolt erélyes lelkében. De „ez minden számitásán kivül esett“, vallá később önmaga védiratában.

A másik áldozat Zichy Jenő gróf volt, Kálozd ura és Fejér vármegyének több éven keresztül adminisztrátora. Kivégeztetéséről Szeremlei Samu [1]) következőleg ir. Szeptember 30-án. Görgey Arthur őrnagy Zichy Jenő grófot, kit Adonynál a felbőszült nép körmei közől kiragadott (?), a Csepelszigeten rögtönitélő hadi törvényszék elibe állitja, s itt Lórén [2]) azon okon, hogy „a haza ellenségeivel egyetért s tettleges részt vett a délszláv lázadásban“ halálra itéltetvén,

[1]) Magyarország krónikája az 1848/49. évi forradalom idejéből. Pest 1867. I. 227. l.

[2]) A kivégeztetés helyén később a fenséges uralkodó család egy diszes kápolnát épittetett, melyet Albrecht főherczeg és a gróf Zichy család több tagja jelenlétében Nyirák Ignácz székesfejérvári prépost szentelt fel.

felakasztatja. Zichynek a hadi törvényszék előtt minden büne az volt, hogy kocsijában ruhái közt a szept. 22. nyilatkozmányok nyomtatott példányai találtattak s Roth táborába Kálozdra utazott Székesfejérvárról (hol Jellasics kitüntető nyájasságot tanusitott irányában) egy levéllel, mely igy hangzik: „Roth cs. kir. tábornok, dandárvezérhez. Tábornok ur! Gr. Zichy Jenő ur megkeresése folytán rendelem, hogy a gróf urnak sauve-garde adassék s általában minden oltalom nyujtassék. Székesfejérvár, 1848 szeptember 27-én Jellasics m. k. altábornagy.“ A kivégeztetést Pesten okt. 2-án hangzatos szavakban falragaszok tudatták. E megdöbbentő fellépés az egész hazában hihetetlen mértékben ragadta Görgeyre a figyelmet. Mint Lamberg meggyilkoltatásáról, ugy e kivégeztetésről is a véres tettekben gyönyörködő nép számára csakhamar izgató versezetek és ponyvairodalmi termékek készültek, s mig felsőbb körökben a határozatlanok előtt Görgey rémképpé vált; a nép szemében ugy tünt fel, mint a forradalom hőse, ki vérrel is kész áldozni a szabadságnak. Zichy lefoglalt ingóságai később egy bizonyos tettre adtak alkalmat, melynek érdekében Kazinczy Gábor 1849 mártius 17-én interpellálta a kormányt. Eddig Szeremlei közleménye.

Horváth Mihály [1]) az ellenszenv részrehajlásával beszéli el Zichy katasztrofáját, azt irván róla, hogy „az ellenséggel való czimboráláson rajta kapatván elfogatott s Görgey Arthur őrnagy által Csepel szigetén hadi törvényszék itélete következtében felakasztatott.“ „Hiteles tudósitások szerint Zichy“, — mondja Horváth Mihály, — „mióta a horvát sereg

[1]) Magyarország függetlenségi harczának története I. 539 l.

Fejérvárra bevonult, szüntelen Jellasics és tisztjei körül forgott, gyüléseikben részt vett, mind maga, mind emberei által a nép közt Jellasics féle s más lázító nyilatkozatokat osztott szét. Hir szerint általa látta el Latour bécsi hadügyminiszter pénzzel is a horvát bánt.“ Helyeslőleg nyilatkozik Horváth Zichy kivégeztetéséről továbbá azért is, minthogy ezen egyéniség az ország főrendi osztályához tartozván, már a mult évek alatt is gyülöltetett a Fejérmegye gyülésein lefolyt reformharczokban, kivált a közös adózás kérdésében nyilvánitott reformellenes véleményei és korteskedései miatt.

De hát Uram Istenem ezek a vádak, még ha bebizonyult tények volnának is, elegendő okot szolgáltathattak-e arra, hogy egy emberélet feláldoztassék? Tény lehet az, hogy Zichy Jenő gróf nem osztozott az akkori áramlat müködésében, miként nem osztozott igen sok más főrangú és nem főrangú jeles fia a hazának, épen talán az országgyülésnek a törvényes utról való kizökkenése miatt; de azért helytelennek tartom az ily erőszakosságot már csak azért is, mert elvem, hogy politikai nézeteltérés miatt halállal büntetni a legnagyobb önkény, igazságtalanság. Az a vád, melylyel Zichyt is meg Lamberget is terhelték, hogy t. i. a miniszterium által ellen nem jegyzett királyi rendeletek találtattak náluk, nem áll meg a kritika előtt. És én e tekintetben csak egyre akarom figyelmeztetni olvasóimat. Ugyanis midőn a magyar kormány nevében Batthyány és Deák miniszterek eredménytelen küldetésükből Bécsből visszatértek és a felség a magyar miniszterium lemondását elfogadta és az országgyülés szept. 11-én tartott titkos ülésében Kossuth az általa

azelőtt törpének nevezett ellenzékben foglalván helyet örömét fejezte ki a felett, hogy „valahára megengedte az Isten, hogy a minisztertárczától megszabadulhatott.“ Ugyanezen az ülésen az ülés nyilvánossá alakulása után mit tett Kossuth? Azt tette, a mire az emberek már ma nem igen emlékeznek, fogott egy széket és visszaült miniszteri asztalához és igy szólt: „És én, ki lemondtam, ezen széket ide teszem, (és oda tette a miniszteri asztalhoz) ráülök, (és ráült) és akarom látni azon embert, a ki merészelné tagadni, hogy én financzminiszter vagyok.“ [1]) És Kossuth tovább kormányzott és maradt ura a helyzetnek, már most az ellenjegyzés elméletére vonatkozólag azt kérdezem, miféle miniszteri ellenjegyzéssel ellátott kinevezés mellett foglalta el ő akkor ismét a miniszteri széket, a melyről előbb lemondott?

Én azt hiszem és alig csalódom, hogy Lamberg meggyilkolásához a vakmerőséget a nép az országgyülésnek Madarász László által készitett hangulatából meritette; Zichy elitéltetése pedig arra szolgált hogy az demonstrácziő legyen az arisztokrácziának megfélemlitésére és megfenyitésére, mit a Madarász testvérek egyikének az 1848. okt. 5-én tartott gyülésben nyilvánitott vádaskodása is bizonyitani látszik, hogy „Fejérmegyében van elég schwarzgelb reaktionarius, és hiszi, hogy azon szerencsétlen kivégzett egyénnek vannak társai . . .“ Laikus létemre azon véleményben valék ugyan, hogy Görgeynek az

---

[1]) Szeremlei id. müv. 196. l. idézve Szemere előadását. Igy adják elő e jelenetet Horváth Mihály is, id m. I. 442. l. Pap Dénes is, A magyar nemzetgyülés 1848-ban. II. 168. l.

egyszerü őrnagynak katonai szempontból sem volt joga ezen itélet kimondására. Azonban avatottabb emberek arról értesitettek, hogy mint önálló csapatparancsnoknak a haditanácscsal együtt teljes joga volt.

De térjünk át a pákozdi csatára.

Batthyány távozása után — irja Horváth M. [1]) — az ellenséges hadak összeütközését minden óra közelebb hozta. Szept. 26-án, midőn Jellasics a maga seregével Székesfejérvárba benyomult, a magyar hadak Velenczén táborozának, Fejérvártól mintegy másfél órányira; előőrsei pedig az országuton Pákozdig czirkálának. Seregünk ekkor már mintegy tizenötezerre szaporodott a naponként érkező, jobbára ugyan ujoncz, de jól fegyverzett honvédek és nemzetőrök által. Tüzéreink száma is, Makk főhadnagy buzgó betanitása következtében, azon keveseken felül, kik a régiek közül a haza ügyéhez hivek maradtanak, megütötte az ezeret. Az akkori zavaros viszonyok megitélhetése végett méltó megemliteni, hogy a többnyire németekből és csehekből álló cs. kir. V-dik számu tüzérezred egy osztálya nálunk más osztálya az ellenség táborában szolgált. E többé kevésbbé rendes katonaságot több ezernyi, kaszával fegyverzett, fölkelő nép gyámolitá müködéseiben. A sereg parancsnoka Móga császári altábornagy volt. Nehogy Jellasics valamely hadosztálya a Csepel szigetén keresztül a fővárost meglephesse, Görgey Arthur őrnagy néhány ezer, jobbára tiszavidéki fölkelt néppel e sziget védelmére rendeltetett.

Jellasics Batthyányval végbement találkozása után is el lévén határozva, fegyverrel törni magának utat Budapestre, szept. 28-án Fligelli őrnagyot a

[1]) Horváth Mihály Magyarország függ. tört. I. kötet 532. l.

magyar tábor, s a mennyire lehet, a főváros készületeinek kikémlésére küldötte ki. Fligelli azonban Martonvásáron elfogatván, másnap hadi foglyul Budára vitetett. Maga Jellasics szept. 28-án erőszakolt szemlét intéztetett táborunk ellen.

Móga altábornagy ezalatt, mint mondá, Martonvásár vidéke kedvezőbb lévén ütközetre, Sukorót is feladni szándékozott, s hadainak egy részét már meg is inditotta Martonvásár felé, midőn Ludvigh János és Repeczky Ferencz képviselők a fő hadi szállásra érkeztek. Az országgyülés értesülvén, hogy seregünk Fejérvárról is visszavonul, országos biztosokul s azon végzéssel küldé őket a táborba, hogy a vezért valahára ütközet elfogadására birják. A biztosok azonnal hadi tanácsot hivtak össze a sukorói templomba, melyre a még ott lévő Batthyány is megjelent. Ludvigh az országgyülés végzését felolvasván, mondá, hogy az ország megvárja a vitéz hadseregtől, hogy ne a pesti, hanem a zágrábi utat mutassa meg az ellenségnek. Ő társával csak akkor hagyja el a tábort, midőn az ország képviselőinek végzése foganatba lesz véve. Szóltak aztán többen igen különböző értelemben. Vasváry és Petőfi a képviselők ellen keltek ki, kik a táborba jövén, a legénységet a tisztek ellen lázitják. A Perczel testvérek, Mór és Miklós ellenben a sárgafekete tiszteket gáncsolák, őket még a hazaáruló czimtől sem kimélvén. Erre Móga kardját leoldván, a biztosok előtt kijelenti, hogy a vezérségről ezennel lemond. Példáját Kiss Ernő, Bubna s többen má·ok nagy ingerültséggel követik. A két Perczel viszont a zajt tulhaladva kiáltja: „el kell fogadni a lemondást, hogy a hadsereg tisztuljon meg valahára a sárgafekete mételytől!“

Már már kardra készüle kerülni a dolog, midőn végre Batthyány, ki a pesti események miatt boszus, aggódó, eddig némán nézte a viszályt, egész tekintélyével közbelépett. Szavára Móga visszavette az asztalra dobott kardját. Ludvigh, látván a fordulatot, felkéri Mógát, tegyen rendeletet a hadsereg harczi rendbe felállitására; s minden félreértések kikerülése végett nyilatkoztassa ki napi parancsban, hogy a sereg jelen állásában meg fog ütközni. A tisztek végre engedtek s kijelentették, hogy Jellasicsnak utját állják, s ha általa megtámadtatnak, készek megütközni. Ugy lőn.

Másnap, szept. 29-én, Jellasics már hajnalban megkezdeté előőrsei által a csatározást. Móga, politikai okoknál fogva is, bevárni akarván, hogy a bán kezdje a támadást, szigoru parancsot bocsáta ki a megelőző napon, hogy bár mi közel jön is az ellenség, a mieink mind addig nyugton maradjanak, mig tényleg meg nem támadtatnak. Az első lövés tehát ezen napon is a horvátok részéről történt.

Az előőrsi csatározás néhány óráig nagy tüzzel folyt. Tizenegy óra tájban Móga azon reményben, hogy az ellenségtől tömegesen fog megtámadtatni, az előőrséget visszavonta. Mert bár az ellenség, számra nézve, majdnem kétszerte meghaladta rendes ujoncz seregünket; de miután mind a tisztekben, mind a közvitézekben nagy harczvágyat észlelt, a győzedelemre bizodalommal számitott. Hadaink a Velencze tava mellett fekvő Sukoró helységnél, az országut mind a két oldalán voltak csatarendben felállitva. A megkerültetés meggátlása végett egy osztály lovas Pátka helységnél, a tartalékdandár pedig

hasonló czélból Velencze táján, a velenczei tó Dunára néző oldalán helyeztetett el.

Fővezérünk sejtelme teljesedett. Alig huzódtak hátra előőrseink, Jellasics azonnal egész erejével megtámadta seregünket. A támadás legerősebb volt jobb szárnyunkon, mely ellen az ellenség öt zászlóalja s egy ütege működött. A Waza- s Erneszt-féle zászlóaljaink, Ivánka őrnagy önkénteseinek egy része, a Miklós-huszárok egy osztálya s a tolnai nemzetőrség azonban, mik e szárnyunkat képezték, három órai tüzelés után visszaverték az ellenséget. Visszaüzetett utóbb azon csapat is, mely Lovas-Berény tájáról jobb szárnyunkat megkerülni szándékozott.

E közben a középponton is élénk ágyuzás kezdődött, melyet részünkről jobbára ujoncz tüzéreink három ütegből oly sikerrel intézének, hogy az ellenség derekának ágyui két óra mulva elnémittattak. Az ellenség ezután összes lovasságával, melynek fő erejét a Dráva mellett hozzápártolt Hardegg-vasasok s Kress-könnyülovasok képezték, és gyalogságának is több rohamcsapataival támadta meg seregünk derekát. Fiatal tüzéreink azonban egy üteg ágyuval egy alkalmas fektű dombra siettek, s onnan oly pusztitást tőnek az ellenség soraiban, hogy az, öt sikertelen roham után, bátorságát vesztvén, rendetlenül vonult vissza.

Esti öt óra tájban az ellenség az egész harczvonalon odahagyta a csatatért s Pákozdra hátrált. A győzedelem dicsősége leginkább a Waza-zászlóaljat, a tolnai nemzetőrséget, Ivánka önkénteseit, az 1-ső honvédzászlóaljat s a borsodi önkénteseket, mindenek felett pedig fiatal tüzérségünket illeti, mely döntőleg hatott a harcz kimenetelére. Egyesek közől leginkább

Kohlmann százados, mint vezérkari főnök, ki a csatarendet készité, az idegen Holtsche vezérőrnagy, Kiss Ernő ezredes, Anacker őrnagy és Makk tüzérfőhadnagy érdemlék ki a haza hálaját. Az ellenség veszteségét Móga altábornagy holtakban és sebesekben legalább százra, részünkről két halottra és harminczhét sebesültre számitotta. Más tudósitások szerint az ellenség vesztesége sokkal többre ment. Annyi bizonyos, hogy egyedül a fejérvári kórházba 102 sulyosan sebesült, köztök hat tiszt vitetett be. Hogy az ütközetnek döntőbb nem lett az eredménye, oka leginkább abban feküdt, hogy az akadályokkal behintett tér lovasságunk kellő használatát nem engedte meg. A visszavonuló ellenség üldözését pedig Móga azon tekintetből nem rendelte meg, mivel nem feledheté, hogy az, mint ellenség sem szünt meg cs. kir. sereg lenni; miért is megelégedett annak visszaverésével.

Móga a csatáról következő jelentést küldte a ministerelnöknek :

„A mint már méltóságodnak jelentettem, parancsnokságom alatt levő táborommal Velencze melletti Sukoró helységénél vettem állomást, hol is az ellenséget vártam, egyszersmind Pátka helységét egy lovas osztálylyal, és Seregélyes tájékát a tartalék dandárság által tartottam figyelemben. Az ellenség ma reggel fél tiz órakor jobb szárnyamat öt zászlóaljjal és egy ágyúüteggel élénken megtámadta; én ellenébe a tolnai nemzetőrséget, Vása- és Ernest-ezredbeli zászlóaljat, egy részét Ivánka őrnagy önkényteseinek és a Miklóshuszárokból egy osztályt állitottam. Az ütközet három óra folyásán túl tartott és az ellenség mindenütt visszaveretett. A csata alatt

déli 12 órakor a csapatnak bal szárnya az ellenség közepét több ágyukkal és egy röppentyüüteggel élénken lövöldözte.

Az ellenség lovassága és a gyalogságnak számos rohamcsapatjai elkészültek állásunk megtámadására. Egy nagyon jól czélzott tüzelése három ágyútelepünknek felelt az ellenség ágyuzásának. A tüz két óráig tartott, mialatt a jobb szárny az ellenséget az ütközetben harcziasan visszaverte, ágyuink az ellenség derekának ágyutüzelését hallgatásra kényteték. Ezután az ellenség több sorai készültek az előre küldött csatározói által a támadást seregünk derekára intézni, azonban ellene küldettek gr. Lázár 1-sö honvédi zászlóalj őrnagyának térkutatói (tirailleurs), kik tüzelésük által az ellenséget győztesen visszanyomták, minek következtében a felállitott sorok a tüzérségnek igen czélirányos tüzelése folytán magokat visszavonták.

Ezen ütközetben alkalmuk volt magokat kitüntetni, Perczel őrnagy vezérlete alatt álló tolnai nemzetőrségnek, egyszersmind a Vása ezredének és Ivánka őrnagy serege egy részének. — A derékban az 1-sö honvédzászlóalj és a borsodi önkénytesek; ugyszinte dicséretes megösmerést érdemelnek mindannyi tüzéreink.

Seregünk azon része is, mely az ütközetben részt nem vett, az ütközethez a legjobb akaratot és legnagyobb bátorságot tanusitá, — és az ellenség ágyutüzelései daczára, mely a második sort is érte, tántorithatlanul s félelem nélkül állott.

El nem hallgathatom erélyes és tevékeny működését a sor parancsnokainak, névszerint Holcsá vezérőrnagynak és Milbock a Vása ezredesének,

Kissnek a hannoverai-huszárok ezredesének, ki a legnagyobb ágyutüzelés alkalmával szüntelen oldalam mellett és kiséretemben volt és a jobb szárny bátorságát élénkité.

A tábori karom vezére Kolmann 52-ik ezredbeli százados előrelátó és felette czélszerü intézkedései, továbbá karsegédem Anakker őrnagy fáradalmaik által magokat kitüntették.

A pesti nemzetőrsereg részéről mint sebes lovagok, mellém rendelt urak közül b. Luzsinszky Ottó, gr. Andrássy Gyula, gr. Almássy és többen, parancsaimnak köröztetése által az ütközet alatt magokat érdemessé tették, ugy gr. Szapáry Antal is minden csatánál jelen volt és magát szorgalma által czélszerüen használtatta.

Az ellenség veszteségét bizonyosan meg nem határozhatom, de mégis legalább 100-ra mehet a halottak és sebesültek száma; részünkről a mostanig vett beadványok szerint hét halott, 37 sebesült egyén, és öt agyonlőtt ló van.

Ámbár seregünk egy teljes győzelmet vivott ki, minthogy magát első állásában megtartotta, mégis katonai nézetből ezen ütközetnek eredménye csekély; ellenben annál nagyobb erkölcsi hatást tett az uj csapatra, a mennyiben helyét első megütközés alkalmával diadalmasan meg tudta tartani. — Móga s. k. altábornagy.“

A képviselőház a győzelemről a vezér által értesittetvén, a seregnek és vezérének, valamint a magokat kitüntetett egyeseknek is hazafiui köszönetet, Kohlmann századosnak a felett még 500 darab aranyat szavazott meg.

Móga altábornagy, nehogy a visszanyomott

ellenség, más kisérletet tévén, Bicske felé vegye utját és seregünk háta mögött lepje meg a fővárost, a bekövetkezett estvén hajtatá végre elébbi szándokát: hadait Martonvásárra, Velenczétől mintegy másfél órányira vezette, hol nemcsak igen erős fekvést foglalhatott el, hanem a fővárost is minden hadi csel ellen biztosithatta.

Bár az ütközet eredménye katonai szempontból figyelemre is alig méltó, de nagy volt annak hatása erkölcsi tekintetben jobbára ujoncz seregünkre. Ez a csatatért ekként első megütközése alkalmával is diadalmasan megtartván, önérzetében, bátorságában, harczvágyában felette növekedett. A mennyire emelkedett pedig a magyar sereg erkölcsi ereje: annyira elbátortalanult az ellenségnek kivált közlegénysége. A horvát seregnek eleitől fogva nem volt jó kedve s harczvágya.

E tekintetek az elébb annyira elbizakodott bánt és tiszti karát egy oly terv végrehajtására birták, mely a katonai becsületen csorbát szokott ejteni. Szept. 30-án Jellasics követeket külde a magyar táborba s ki az ütközet előtt Batthyány legfontosabb előterjesztéseire sem volt hajlandó az ellenségeskedést néhány napra, még Bécsből ujabb hir s rendelet érkeznék, felfüggeszteni, most maga kért három napi fegyverszünetet.

Vezéreinknek a seregünkben félreismerhetlen lelkesedés és harczvágy biztos reményt nyujtott ugyan a győzedelemre egy ujabb ütközet esetében, azon tekintet mindazáltal, hogy felkelt népünket az ellenség rablásainak meggátlása végett nagy téren kell vala szétszórnia, s ennek következtében az ütközetben müködhető seregünket az ellenség számra

nézve jóval meghaladta: Móga altábornagy tiszti karával és a kormánybiztosokkal tartott tanácskozmány után annál inkább elfogadandónak vélte a kért fegyverszünetet, minthogy bizonyos vala, miképen táborunk három nap alatt a naponként érkező ujabb csapatok által megszaporodva, számra nézve is egyenlő lesz az ellenségével. A fegyverszünet tehát a szokott szabályok szerint s azon feltétel alatt, hogy annak lefolytáig táborhelyén mind a két sereg nyugton maradjon, megköttetett. A határok, melyekig a seregeknek terjeszkedniök szabad, kitüzettek, s a fegyverszünet lefolytának határideje október 3-kai esti hat órára határoztatott. Az okmányok ekként mind a két részről aláiratván, kicseréltettek.

A mieink nem is sejtve, mi történik az ellenség táborában, a három napot a sereg szaporitására használták fel.

A bán ugyanis, mihelyt a fegyverszünet megköttetett, azonnal visszatért Fejérvárra s részint ott, a lakosság féken tartása, részint a táborban, az őrtüzek ápolása s ez által a mieink elámitása végett mintegy 1500 emberét hátrahagyván, a fegyverszünet feltételeinek ellenére, október 1-jén egész seregével sebes menetben Mór felé indult, onnan másnap Kisbérre, 3-án Győrbe, 5-kén Óvárra, az osztrák határszélekre sietett.

A mi táborunk, csak október 2-án vette észre e megszökést, melyet Jellasics, szégyenét elpalástolandó, „oldalmozdulatnak“ nevezett. Móga, a Pestről vett utasitás szerint, seregének mozgékonyabb részével azonnal a futó ellenség után indult, más részét, mely jobbára felkelt népből álla, Perczel Mór és

Görgey vezérlete alatt, Róth tábornok közeledő tartalék hada ellen küldötte.

A megfutamodott Jellasics élelemszereit s betegeit Fejérvárrott hagyván, azoknak őrizetére, mint emlitők, körülbelől 1500 rendes határőrt hagyott hátra; a tartalékát vezérlő Róth tábornokot pedig oda utasitá; sietne, miként csak lehet, azoknak biztositása végett Székesfejérvárra. Az itt maradtak egy része, mintegy 500 határőr a raktáraknál, a többi a városon kivül tanyázott, s bizván a minden órán várt segély megérkeztében, a lakosokat csak mint elébb rablá s fosztogatá. A polgárok a körülményekről mindjár értesülve nem lévén, egy ideig csak türték a zsarolást; de türelmök végre kimerült s Szász Ferencz és Izmai János vezetése mellett fegyver hijában, mit Jellasics tőlök elszedett, s gazdasági eszközeikkel felfegyverkezve, a horvátokat megtámadták s elébb a raktárakat őrző osztályt, majd a künn táborozó, 750 főből álló csapatot, utóbb megint a vidéken rablani járt 250 legényt lefegyverezték s a fővárosba küldék. A fejérvári nép ekként nemcsak a maga elszedett vadászfegyvereit visszaszerezte; hanem azon kivül 1500 szuronyos lőfegyvert, számos pisztolyt s handzsárt, 2500 mázsa lisztet, 600 mérő zabot s mintegy 60 ezer töltényt tett martalékává.

Azonban október 4-én Róth tábornok is a város közelébe érkezett kilencz ezernyi seregével s tizenkét ágyuval; mi nem csekély rettegésbe ejté a boszutól félő polpárságot. Futárok küldettek mindenfelé segedelemért; s jött nemsokára egy csapat felkelt nép egy osztály Würtemberg-huszárral. A lelkes polgárok, e segély által felbátoritva, mintegy két ezeren az

ellenség elébe indultak, mi alatt az érkezett segedelem, tartalékul a város előtt tábort ütött.

Róth tábornok, ha talán még nem értesült volna a történtekről, a polgárság e bátorságából bizonyossá lett, hogy feleit valamely szerencsétlenség érte: a harczot tehát nem fogadta el s Táczig visszavonult. De ott sem engedtetett neki hosszas nyugalom. Perczel Mór ezredes, Móga által egy dandár parancsnokává neveztetvén, s a Csepel szigetén Görgey őrnagy vezérlete alatt volt csapatokkal egyesülvén, már október 4-én megindult Róth serege ellen. Hadi munkálatában őt nagyszámu felkelt nép segitette, mely részint a főseregből maradt vissza részint a Jellasics megfutamlásának hirére felbátorodott vidéki lakosságból gyült össze. A tolnai felkelt nép már eleve Simontornyára lévén utasitva, az ellenséget hátulról nyugtalanitá. A felkeltek egy más tömege oldalt Sárosd és Aba táján vőn állást. Maga Perczel, a Zrinyi, Hunyady és szabolcsi ujoncz zászlóaljakkal, a kecskeméti és kunsági nemzetőrökkel s némi huszársággal Seregélyes táját állotta el. Igy körülfogva lévén az ellenség, Görgey két század huszárral, ugyanannyi Hunyady-vadászszal s négy ágyuval Bárándon keresztül Tácz-felé nyomult előre s az ellenség egy osztályával némi szerencsével csatározott. Ugyanazon időben az abai nemzetőrök s a Hunyady vadászok egy százada az ellenség egy másik osztályát Abáról verte vissza.

Más nap, körben felállitott fegyveres népeink a Soponyára visszavonult ellenséget még szükebb térre szoritották. Mindenek előtt Tácznál, a bródi zászlóalj, mely Róth előhadát képezé, tizenegy tiszttel együtt fogolylyá tétetett. Perczel a vérontást, ha lehet, ke-

rülni akarván, Róth tábornokot fegyverletételre szólitá fel s e végett neki Táczon személyes találkozót adott. Róth maga helyett Philippovics tábornokot küldé Perczelhez, ki neki hat órai meggondolást engedett a feltétlen megadásra. Róth e feltételt elfogadni nem akarván, az október 5-ke és 6-ka közti éjen Kálozd felé Dégre s Ozorára törekedet magának utat törni; De a mieinket mindenütt nyomában s körülötte látván, a Sió folyamon pedig, melynek hidjai felszedettek s partjait a felkelt nép ezrei állták el, keresztül nem mehetvén, végre meggyőződött, hogy fáradt s lehangolt seregével annyi népnek sikerrel tovább ellent nem állhat. Ujra alkudozni kezdett tehát, s miután a fegyver megtartását ki nem eszközölheté, magát seregével egyetemben feltétlenül megadta. Ekként ismét 8000, a mult napiakkal együtt pedig 9000. jobbára rendes határőri katona rakta le a fegyvert. E tisztek, szám szerint mintegy 50—60, Jellasicsot, ki őket ekként cserben hagyta, káromolva, boszusan tépték le s dobták el magoktól sárgafekete vitézkötéseiket s kardszalagjaikat, mondván, hogy ily szinek alatt többé nem fognak szolgálni.

A jelentékeny hadi tett érdeme Perczel Mór és Görgey közt oszlik meg, ki szolgálata jutalmául azonnal ezredessé mozdittatott elő. Nagy része volt a győzelemben Gáspár Miklós huszárkapitánynak is, ki meg őrnagyi ranggal jutalmaztatott.

Perczel következő jelentést tett az országgyülésnek:

Tácz. A magyar hadsereg 5. osztályának parancsnokától, 1848. okt. 5-én délben 12 órakor.

Alólirott nem késhetik a nemzet képviselőit egy örvendetes eseményről értesiteni:

Folyó hó oct. 3-án délben a horvátok ellen táborozó magyar hadseregek 5. osztályának parancsnokává neveztetvén Móga tábornok ur által, az alám rendelt csapatokat Martonvásárról még az nap utnak inditám; magam estvére Ercsibe s onnét Adonyba sieték, itt a Görgey őrnagy ur parancsa alatt álló csapatokat még egy részben az nap estve, másrészben 4-én hajnalban utnak inditván, az 5. osztályt 4 én délben Szolgaegyházán szerencsésen egyesitém.

Értésemre esvén, hogy Rott general 9000 főből álló seregével fölfelé tódul Fejérvárnak, határozott utasitásom szerint is sieték az ellenség megsemmisitésére.

A tolnai fölkelő sereget már eleve Simontornyára utalván, a Kálózdon tanyázó ellenségnek hátulróli bizgatására annak éber szemmeltarthatása végett, a kötöri fölkelőket Sárosdra és Aba felé utasitám.

Görgey őrnagy urat pedig két eskadron huszárral, négy ágyuval és két század Hunyadival Bárándnak Tácz felé száguldozásra küldém.

Magam a Zrinyi, Hunyadi és zabolcsi zászlóaljakkal, a kecskeméti és kun nemzetőrökkel, 4 ágyuval még 4-én Seregélyesre menék, és az előtt illő helyen tábort üték. — Görgey őrnagy ur nem csekély bátorsággal és ügyességgel 4-én délután csapataival Táczig előnyomult, és ott a már Táczon szállásolni kezdő horvát sereg egy részével diadalmasan összeütközék. Mi egy huszárt, Birót veszténk, egy huszár, Pálfy zászlótartó megsebesült, és két

közvitéz is megsebesült, egy ló elesett, kettő megsebesült. A horvátok közől számos sebeseken kivül 11 esett el. Ez történt 4-én, 4 és 5 óra közt.

Az ellenség csapatja Abára is beütvén, ott a Hunyadiak 6. százada és az abai nemzetőrök részéről vitézséggel fogadtatott, és derekasan visszaveretett Trangous Istvánnak, mint az emlitett század kapitányának bátor és ügyes vezérlete alatt.

Táborunk, részint az élelmezés hiánya, de különösen a folytonos eső által 4-ike éjjelén át sokat szenvedett. Mindamellett 5-én korán általam Bárándnak megindittatván, Rott general egyik csapatára akadt, mely is előről néhány ezer lépésre hátrálván, miután általam az egész had csatarendbe állitva, ellenök vezéreltetett, másrészt a Görgey által parancsolt előcsapataink által is szorongatva levén, ütközet nélkül megadá magát, leraká fegyvereit, zászlóját és fogolylyá tétetett.

A körülbelül 1500 főből álló horvát csapat Forster őrnagy ur parancsa alatt álló kunok őrizete alá bizatván, tüstént Adonynak indittatott 11 fogolytiszttel, kiknek is az országgyülés további rendelkezéseig a kardhordás megengedtetett. Mi is, főleg részemről azon oknál fogva is történt, hogy a többi Rott-féle seregek lefegyverezése, mire már ekkor mozgalmainknál fogva bizton számiték, annál biztosabban és lehető vérkiméléttel, és a mi fő, időnyeréssel eszközöltessék.

Már seregeim pihenés nélkül Táczra inditám az ellenség sietős elnyomására, mit ezen müködés által elérni remélheték, midőn a huszárok egy tisztet hozának előmbe Rott generálnak Fejérvárra Beck őrnagyhoz intézett egy levelével, melynek tartalma

szerint ezt némi fegyvernyugvási vagy kiegyenlitési értekezés adására hivja fel. Az illető fogolytiszt látván Rott generál csapatai egyik legbátrabb részeinek elfogatását, kijelenté: hogy generálja szinte kész hovahamarább értekezésbe lépni. Én őt visszautasitám generáljához egyik tisztem kisérete mellett, azon kimutatással, hogy ma délután 3 és 4 óra közt Táczon, hova seregeim egy részét ekkor már megindítám, Rott generált elfogadandom.

És most e perczben, midőn e sorokat irom, itt Táczon táborba szállitott seregeimnek pihenést engedve, ha hogy Rott generál nem teszi le a fegyvert, őt még ma estvéig vagy holnap hajnalban megtámadandom.

Az isteni gondviselés kimondhatatlan szerencsével tetéze akkor, midőn a haza ellenségei egy részének megsemmisitésében munkálnom engede.

Balogh János és Bogdanovics Vilibald képviselő urak, kik épen az esetnél megjelenve, táboromban vannak, voltak oly szivesek e jelentés sietős átvételét elvállalni.

Görgey őrnagy ur szorgalmas és ügyes viselete mellett, ugy Trangous kapitány bátor csatázásán kivül, még kötelességem Gáspár Miklós huszárezredbeli kapitány, és az osztályomban sorozott két huszárszázad parancsnokának derék és vitéz eljárását átalában és különösen a 4-ik táczi ütközetben kiemelni.

Ez esemény hadseregemet igen fellelkesité, mely kész a derék és az ellenségtől rettegett huszársággal vetélkedni a haza ellenei megsemmisitésében. — Perczel Mór.

Még meg kell jegyeznem, hogy az abai ütkö-

zetben Herenlencz hadnagy a Hunyadyaktól kemény sebet kapott, valamint Sveda János huszárközvitéz, ki egymaga három horvátot vágott le.

A moóri ütközet pedig a következőleg folyt le: Perczel Mór tábornok decz. 30. a sárkányi magaslatokon rendezi seregét (5610 ember és 24 ágyu) midőn a Kis-Bérről kiindult Jellasics bán (16 ezer ember s 52 ágyu) Grammont dandárát az erdőben felállitja, mely ellen Perczel nagy távolból erősen ágyuztat. Délelőtt 10 órakor erős ágyutüztől támogattatva, Ottinger tábornok ront lovasságával a még jóformán készületlenül álló magyar seregre, ennek következtében ez, miután Perczel ágyui a Hunyady-huszárok vigyázatlan előnyomulasa s ezt követő fogságba esése miatt legnagyobb részt födözetlenül maradtak, teljesen szétveretik. Futó csapataink menekülését Csákvár és Székesfejérvár felé a Miklós-huszárok példátlan hősies éggel födözik. Veszteségünk 4—5 száz ember holtakban és sebesültekben, elfogatik 6 ágyu s 1000 ember.

Perczel a kormány rendelete folytán letenyei főhadiszállását oda hagyva vonult fel a főváros védelmére, Görgey parancsnokságának azonban nem volt alárendelve. Ez utóbbi Bábolnától vonulván, a honvédelmi bizottmány biztatásai következtében nagyszerü védelmi készületeket várt készen találhatni a vértesi hegyek közt. „Itt fogják“ szólt a honvédelmi bizottmány előleges hireszteléso „a haza ellenségei sirjokat lelni! Már készül a nép, hogy azt szélesre és mélyre ássa! Azon kevés utak és ösvények, melyek e hegygerinczen keresztül vezetnek, el fognak rontatni, s akkor ott bevehetetlen óriás sáncz létesül, és a nép készen van rajta győzni

vagy meghalni! A Fleischhacker-ut Bánhida és Bicske közt hegyszoroson visz keresztül, hasonlókép a Kis-Bérről Moórra vezető ut Sárkánynál. E helyeken egyes bátor csapatok egész hadsereget fentarthatnak.“ Görgey azonban a hely szinére érve, a népnél kevés lelkesedésre talált, az utak bevágásáról szó sem lehetett, a mennyiben azok mindenütt kényelmesen járhatók voltak, egyes helyeken némi csekély torlaszokat raktak, melyeket Görgey „kedélyes honvédei“ fölgyujtottak, hogy tüzöknél melegedjenek, az ugynevezett hegyszoros pedig sehol sem volt föltalálható, s ennélfogva Görgey a vértesi hegyek oltalmazását „nagyszerü esztelenség“-nek nyilatkoztatá. E csalódások következtében főhadiszállását már december 29-én Bicskére tette át, s miután igen valószinünek tartotta, hogy az ellenséges főerő a Fleischhacker-uton fog előre tőrni, a győr-kisbér-sárkánymoóri vonalon pedig csak kisebb mellék haderővel nyomuland Buda felé, ugy helyezé el seregét, hogy ama fővonal födözve legyen, meg lévén győződve, hogy a moóri uton Perczel önálló hadteste maga is megfelelhet a mellékerőnek, annyival inkább, mivel Görgey, hogy Perczelt jobbról a megkerülés ellen védje és saját hadával összeköttetésben tartsa, egy erős lovas osztályt egy üteg ágyuval már Győrből Ondódra rendelt, aztán pedig egy dandárt Kócsról Csákvárra parancsolt. A honvédelmi bizottmány Perczelnek köszönetét fejezi ki azért, hogy „daczára a zordon időnek, daczára az őt sok oldalról környezett ellenséges erőnek, s a tömérdek fáradalmaknak, vitéz és lelkesült seregét akként vezette, hogy a Görgey tábornok seregéveli összeköttetését szerencsésen kieszközlé“, (a hála szavazat — kelt Pesten

decz. 30. — Közl. 203. sz.) azonban megfeledkezett arról, hogy ugyanazon területen egymás mellett két kölcsönösen független és önálló vezér sikeresen nem müködhetik, s hogy a hadmüködésben egység legyen, s az eshetőségekért a felelősség növekedjék, egyik parancsnokot a másiknak alá kellett volna rendelnie. E helyet azonban a kormány, sőt maga Kossuth, gyakorolta a két sereg felett a parancsnokságot, 6—9 mérföldnyi távolból küldözgetvén hadi terveit a táborba, bár sem az ellenséges erő állásáról s erejéről, sem a honvédsereg mozdulatairól pontosan s idejében értesülve nem volt, sem a harcztér stratégiai tulajdonságáról helyes ismeretei nem valának. Perczel kirendelt állásában a honvédelmi bizottmány határozott parancsából fogadta el az ütközetet. (E parancs ügyét l. Kossuth leveleiben Mészárosnál 38, 39. l. Perczel levele 79. l.) De meglepetve, s a nélkül, hogy az ellenség ereje felől magának előleges tudósitást szerzett volna, és csupán Görgey iránt táplált gyülölete teszi érthetővé hogy a szenvedett veszteségért később mégis Görgeyt okolá, mint a ki „neki segitséget nem küldött, sem Bicskéről Bánhidára, igérete daczára, előre nem nyomult.“ (Perczel későbbi levele a hadügyminisztériumhoz Mészárosnál 75 s köv. l.) E vád azonban, ha az akkori körülményeket tekintetbe veszszük, aligha igazolható, miután Görgey azzal, hogy egy hadcsapatot Ondódra s egy másikat A.-Gállára rendelt, sokkal többet tett Perczelért, mintha Bánhidára előnyomult volna, s miután Perczel Görgey főparancsnoksága alatt sem a harcz előtt, sem a harcz után nem állott, s az ütközetet is Kossuth és nem Görgey rendeletéből fogadta el. — Görgey decz. 30-án este

Bicskén értesült utólagosan Perczel futó honvédei által a harczról s a vereségről, és miután a szétvert had nagyobb része Fejérvár irányában menekült, ekkép az ellenséges jobbszárnynak Moórtól Lovas-Berénybe nyomulás által rést nyitott a két hadsereget egymástól elszakitni, e veszély megelőzésére decz 30. és 31. közti éjjen dandárait ujonan helyezi el, a bicskeit Baracskára, a csákvárit Válra, a zsámbékit Sóskutra, a gállait Biára rendelvén, hogy ily módon Perczel hadának összeszedése után az ellenség jobbszárnya ellen támadólag lépjen fel, s azt, ha lehet megsemmisitse. „Azonban“ igy ir Görgey „Perczel tábornok tönkretevése a honvédelmi bizottmány római bátorságát egyszerre megtörte.“ (Előzőleg Kossuth azt irta Görgeynek, hogy a kormány a főváros előtt döntő csatát akar, „s el van készülve Buda romjai alá temetkőzni.“) „Decz. 31-én korán reggel egy kivételesen német nyelven szerkesztett rendeletet kaptam Kossuth aláirásával, melyben nekem megparancsoltatik, hogy hadtestemmel haladék nélkül a Buda előtti u. n. első vonalba t. i. a Tétény, Buda-Őrs, Buda-Keszi és Hidegkut előtti halmokra vonuljak vissza. Én válaszomban utolsó elhelyezkedésemről adtam tudósitást, s ezenkivül szabadságot vettem magamnak a parancsolt visszavonulást határozottan roszalni, de mindamellett az ellenséges jobbszárny megtámadásával fel kellett hagynom, miután a Perczel-féle hadtest közremüködése nélkül sikerre nem volt kilátásom“ stb. A két vezér jan. 1. találkozott Tétény és Hamzsabég közt egymással, mely alkalommal Perczel azzal a nyilatkozattal kezdé meg a beszélgetést, hogy „a kemény vereség után,

melyet ő Ottingernek adott, ez sokáig nem lehet képes rendbeszedni magát.“ [1])

Decz. 31. Az országgyülésben este Batthány L. inditványozza, hogy a kormány menjen haladék nélkül Debreczenbe, a képviselőház pedig végső perczig maradjon Pesten, s Windischgrätz altábornagyhoz és onnan a fölséghez kibékülés végett követséget küldjön, azután pedig napolja el magát. Madarász L. ellenben azt kivánja, hogy a képviselőház is menjen Debreczenbe, a békekövetségre pedig semmi szükség. Végre határozatba megy, hogy mind az országgyülés, mind a kormányszék Debreczenbe tétessék át, de kiegyezkedés végett az ellentáborba küldöttség is induljon, melybe Batthány Lajos, Majláth György, Lonovics József, Deák Ferencz, Majláth Antal és Bezerédy István neveztetnek ki, föladatukká tétetvén, hogy a király és nemzet közti békés kiegyenlitést a nemzet becsülete, törvényes szabadsága és jóléte fentartásával kisértsék meg.

1849 január 3-án a magyar országgyülés küldöttei Bicskén Windischgrätz fővezér s cs. helyettestől fegyverszünetet s az ország törvényeinek elismerését kivánják, abbeli szándékukat is kijelentvén, hogy ha egyezkedésre a cs. fővezér nem érezné magát felhatalmazottnak, a Fölséghez Olmützbe fognak menni. Windischgrätz a kérelmezőket nem mint az országgyülés küldöttségét, hanem csak mint magán embereket fogadja, s odanyilatkozik, hogy a további vérontásnak csak „föltétlen hódolat“-tal lehet elejét venni, különben ő az országot meg fogja tudni hóditani, s akkor katonai kormány alá veti; a küldötteket az Olmützbe meneteltől letiltja.

[1]) Szeremlei id. m. I. 334—336. l.

A bicskei találkozásnak tehát nem volt eredménye. A békejobbot Windischgrätz herczeg elutasitá! Nagy hiba volt. És e nagy hibát követte egy még nagyobb, a Kossuth által Debreczenben csupán sértett önérzetből és személyes boszuból kierőszakolt április 14-iki függetlenségi nyilatkozat; kierőszakolása ennek abban az időben, a mikor már tudta Kossuth, hogy az osztrák-orosz szövetség megköttetett.

Nézzünk e dolognak egy kissé szemébe. Kossuth maga a függetlenség kimondása indokainak erőtlensége felől annyira meg volt győződve, hogy az eredmény biztositása végett oly fogáshoz látta magát kényszerülve nyulni, mely a gyors kivitelnél sikert csak ugy igért, ha elszánta magát, hogy személyiségét az előbb-utóbb napfényre jövendő s kézzel fogható igaztalanság vádjának ki teszi. E fogás az volt, hogy még egy részről a képviselőházzal előzőleg azt hitette el, hogy a függetlenség kimondását a hadsereg követeli és azt a parlament nélkül is kikiáltani fogja; a hadseregben pedig azt a valótlanságot terjeszti, hogy ő nem kormányozhat, mert a parlament ő fölötte zsarnokoskodik, s ezen csak a függetlenség kimondásával lehet csupán segiteni. E két valótlanságot a két különböző talajba elhintve inditványát 1849. április 13-án tartott zárt ülésben terjeszté elő és elhalaszthatlannak nyilvánitá 1-ször azért, mert „a katonaság követeli és a képviselőház daczára is proclamálni fogja, mely esetben aztán a szuronyok uralma kezdődnék el.“ 2-szor azért, „mert a nép óhajtja; minél fogva hogyha az országgyülés ellenszegül, a következményekről senki jót nem állhat.“

Mily sajátságos érvelés! Mert hogy valóban költöttek voltak ez okok, tul van minden kétségen.

Hogy a hadsereg nem kivánta bizonyitja Görgey, a ki mikor Kossuth az április 7-iki gödöllői értekezleten az eszmét felvetette: Görgey kijelenté Kossuthnak, hogy „ily lépés, mely az európai egyensulyt is megzavarná, nem lenne jogszerü, s hogy a hadsereg legfőképen a 1848. vivmányok fentartásáért küzd, s Ferdinand királyhoz még most is hü, annyira, hogy ha ez egy győzelem után a honvédek sorai elébe lépne, ezek hódolatukat jelentenék a fejedelem előtt.“

Hogy a képviselőház sem óhajtotta, bizonyitja az, hogy a hadseregben viszont azt a fogalmat terjeszté, hogy a honvédelmi bizottmánynyal többé kormányozni nem lehet, hogy a képviselőház ő felette zsarnoskodik, és mind e bajokon segiteni és a harczot befejezni csak a függetlenség kimondásával lehet; és tény az, hogy az április 13-iki előterjesztéskor a képviselőházban is heves ellenzékre talált, de nem csak, hanem annyira készületlenül találta a közvéleményt, hogy a jobbak szivét e váratlan és elbizakodott lépés megdöbbenté és aggodalomba ejté. A népre való hivatkozás csak ugy lett volna jogos, ha az uralkodó házzal való szakitást a nép csakugyan maga sürgette volna. A nép azonban ezt nem tette, s oly nagy tisztelettel és ragaszkodással viseltetett királya iránt, hogy a kormány s a nemzetgyülés midőn a 48-ik év folyamán számtalanszor fegyverre szólitá, mindannyiszor szükségesnek látta a fejedelmi tekintély leplét felölteni, s „a király nevében“ buzditani ellenállásra a nép ezreit. Kossuth maga ismerte a nemzet ezen érzelmeit, s a mult év végén midőn hirlapját megindítani akarta, programmjába többek közt e tételt vette

föl: „E nemzet roppant tömege monarchiai érzelmü. Ezt megmutatták az izgalmak napjai, mutatja a mindennap tapasztalása. A király iránti hüség, melyben a világ előtt bebizonyitva álland jóslatom, hogy ős Budának ormai azok, melyeken a népszabadságra fektetett királyi szék rendithetetlenebb, mint bárhol másutt.“

A mi a függetlenségi nyilatkozat jogi oldalát illeti, nem állhat meg az abban kifejezett azon indokolás, hogy a parlament arról volt meggyőződve, hogy az uralkodó ház szegte meg a maga részéről a közte és a nemzet között létező kétoldalu szerződést, pragmatica sanctiót, minek következtében a nemzet sem lehet többé köteles a szerződés mellett állani; a jogtudósok nagy része ugyanis ez okoskodást helyteleniti, azt mondván, hogy két fél beleegyezése által kötött szerződés csak mind két fél kijelentett egyező akaratával bontható fel. E véleményt juttatta érvényre Deák Ferencz is, a ki az 1865. évi „Pesti Napló“-ban megjelent „husvéti czikkében“ igy szól: „Gyakran hallottuk már azon tant ismételtetni, hogy midőn két szerződő fél közt az egyik meg nem tartja a szerződés pontjait, a másik sem köteles azt megtartani. E tan a „Verwirkungstheoria“, melyet mi a közjog terén mind elméletileg, mind gyakorlatilag helytelennek tartunk.“ [1])

De hát mégis mi indithatta Kossuthot a függetlenségi nyilatkozat keresztülhajtására, a melyet sem az akkori befejezetlen hadmunkálati ügyek, sem a katonaság, sem a néphangulat, sem a jog, sem az eszély, sem a haza java és méltósága nem kivántak, sőt elleneztek?

[1]) „Pesti Napló“ 1865. 88. sz.

Hogy mi inditotta: meg vallja maga — mikor már kimenekült — Viddinben kelt szózatában. Az inditotta, hogy ily módon elvágja a hidat a képviselőházi békepárt előtt. Maga megvallja, hogy félt a békepártiaknak Görgeyvel való szövetkezésétől a czélból, hogy az uralkodó házzal kibéküljenek; nem mintha ez a kibékülés a hazára nézve valami bajt és szerencsétlenséget hozhatott volna, hanem azért, hogy ha e párt felülkerekedik: akkor neki buknia kellett volna. Ekkép nem a haza és nemzet sorsa iránti igaz érdeklődés, hanem merőben személyes politika volt az, mely őt a szakitásra, a jog és béke ellenes lépésre ösztönözte.

Ezen nézetben van Szemere Bertalan is, ki e tárgyban igy ir: „Most már kereken kimondom, miért kellett épen akkor kimondani a függetlenségi nyilatkozatot, (melyet Kossuth velem a kormánynak a táborban tartózkodó tagjával mint bevégzett tényt utólagosan közlött). Azért mert hadseregünk a Bánságot és Felső Magyarországot visszafoglalá s szerencsével együtt nőtt bátorsága; aztán a Hatvannál, Tápió-Bicskénél, Isaszegnél és Vácznál vivott győzelmek Görgey mint fővezér nevét oly dicsfénynyel övezték körül, hogy Kossuth félni kezdett, hogy ha a kormányzó választást még továbbra halasztandja, Görgey pedig azalatt még több győzelmet nyerend, a forradalom a maga örökös menete szerint könnyen elfeledheti a szónokot, s a tettek, emberének, a győzelmes katonának adhatja át a hatalmat.“ [1])

Elég az hozzá, hogy sem a hadsereg, sem a nép által nem óhajtott, sőt mesterkélten kitervelt jogtalan lépés megtörtént.

[1]) Szemere III. 38. l.

Aztán be jött az orosz sereg. És mikor már a számban megfogyott, elcsigázott s hadi szereiben is fogyatékos magyar sereggel a két nagy hatalom ellen sikerrel küzdeni nem lehetett, Kossuth Arad várában aug. 11-én ugy nyilatkozik, „hogy a szerencsétlen harczok után ... nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harczát sikerrel folytathassuk“ ... stb és lemondott ugy a maga, mint a miniszterium nevében a kormányról és a katonai és polgári teljes hatalmat Görgey Arthurra ruházta.

Görgey szinte látta, még pedig jobban mint Kossuth, hogy a harczot tizenhétezer emberrel, ha az mind oroszlán is, ötszázezer ember ellen nem folytathatja. Mit tett tehát? Seregének tisztjeire bizta, tartsanak hadi tanácsot és döntsék el ők, hogy mitevők legyenek. Ha azt határozzák, hogy harczolni kell, hát ő harczolni fog az utolsó csepp vérig, ha kell, egy maga is, de ha jobbnak látják le tenni a fegyvert, hát leteszi. Csak egyet kötött ki, hogy nem az osztrák, hanem az orosz sereg előtt.

És vajjon miért az orosz sereg előtt? Tudni nem tudom az okot, csakis az eseményekből következtetem, hogy azért választhatta az orosz sereget, mert igy határozta azt a magyar kormány is, mikor Görgeyt az egyezkedéssel megbizta, [1]) akkor t. i., mikor még a kormányról nem mondott le, a mely utasitásban az is benn volt, hogy „a békét Ferencz József ő Felsége elismerésének alapján is megkötthesse.“ De meg azért is, hogy ha egykor az uralkodó

[1]) Horváth M id. m. III. 466 l.

házzal való békekötés ideje elérkezik: a nemzet ne szerepeljen abban mint legyőzött és jogvesztett fél. A kapitulátiónak nem voltak feltételei. Görgeynek aug. 11-én Váradról Rüdigerhez intézett levelében is csak az foglaltatott, hogy bizik a czár nagylelküségében, hogy sem Magyarország népeit sem fegyvertársait a véres boszu dühének kitétetni nem fogja engedni. [1]) Azonban Paskevics sem igért semmit, sőt világosan megiratta Rüdiger által, hogy az orosz hadseregnek Magyarországon egyedüli feladata ütközni. (combatre). Az egyetlen nyilt feltétel a kapitulatio mikéntjére vonatkozott s ez az volt, hogy a fegyverletételnél egyetlen osztrák katona se legyen, különben Görgey kész inkább egy reménytelen csatában megsemmisiteni seregét. És ezt a feltételt az oroszok el is fogadták és megis tartották.

Görgey tehát nem folytatta a harczot, hanem Világosnál aug. 13-án lerakta a fegyvert.

Kossuth volt az első a ki viddini levelével reá dobta az árulás vádját. Tomory Pál kalocsai érseket is vádolták a mohácsi vész után, ezt meg azért, mert megküzdött a török tulnyomó erejével és még az ujkori költészetnek is volt e vádban része. Valami álvigasz van mégis az ilyen vádban, az, hogy árulás kellett ahhoz, hogy a nemzet összeomoljon. Pedig dehogy volt árulás sem Mohácsnál, sem Világosnál!

Világos után jöttek az aradi és a pesti Ujépület mögötti sötét éjszakák, az őrjöngő Haynau uralma, emberirtása. Alig kergették ezt el, alig hogy derengett, az ifju császár beutazta az országot, Fejérvárra is eljött. Első éves papnövendék voltam, ott fogadtuk

[1]) Horváth M. id. m. III. 486. l. Az idézetek a genfi kiadásból valók

a szelid, jóságos arczu ifju uralkodót a püspöki palota előtt. A megyebeli mágnások között legjobban bámultam a seregélyesi grófot, az agg Zichy Ferenczet gazdag arányozásu vörös diszmagyarjában. Farkas Imre püspök teljes ornátusban üdvözölte a császárt, a ki aztán az öreg templomba is eljött szent misére. Hazánkfiai a gazdasági egyletekben keresték az érintkezést és eszmecserét, mert az administratio külföldiek kezében volt. Hajnalodott. A hajnalpir Bajorország felől mosolygott felénk. Ez küldötte 1854-ben a galambot, a ki szivében szeretetett hozott a király számára is, meg a magyar nemzet számára is. Áldja meg az Isten őtet! — 1856-ban szentelték fel az esztergomi basilikát. Fényes nemzeti ünnep volt ez. Farkas Imre székesfejérvári püspök mondotta a nagy beszédet, mondotta, hogy „a magyar nem hütelen!“ ... Ez a beszéd a Sion hegyéről tulhangzott az ország határain, és első megtagadása volt a trónvesztési nyilakozatnak. Aztán jött a Kazinczy-ünnepség. Scitovszky János herczegprimás papi jubileuma, melyen Bartakovics Béla egri érsek, Apponyi György, Széchen Antal grófok, Jósika Samu báró és Cziráky János gróf a konservativ főurak pohárköszöntői, a „megfogyva bár de törve nem él nemzet e hazán“ kimondása Albrecht főherczeg jelenlétében, már az ébredés megmozdulásai voltak. Azután imára kelt a nemzet az ősi alkotmányért, ment Nagy-Mária-Czellbe. Török János vitte a zászlót és negyvenezer magyar éneke ostromolta az eget és rengette meg Czell nagy templomának boltiveit. A király meg eljött 1857-ben Fejérvárra s augusztus 13-án letette

alapkövét királyhegyi Farkas Ferencz nagyprépost alapitotta Ferencz József nőnöveldének, mely ma már öt polgári osztálylyal is bir.[1])

Évek multak békésséges türésben és epedő várakozásban, hogy jönni kell és jönni fog egy jobb kor...

És a hit teljesedett, király és nemzet megérté egymást. Deák Ferencz bölcsessége megfogalmazta az 1867. jun 8-ikának magnachartáját. Alapul vette hozzá, hogy a debreczeni manifesztum semmis, és a világosi fegyverletétel nem legyőzetés ; érvényre juttatta a jogfolytonosság elméletét. A kiegyezést szentesitette a király is meg a nemzet is és városunk fia Simor János felkente a királyt és megkoronázta szt. István koronájával.

A béke áldásában halad, erősödik a nemzet, számottevő lett az európai mérlegben. Megünnepli ezredéves fennállásának dicsőségét, és mint egyik tényező az európai hatalmasságok között Istenbe helyzett bizalommal lép a második ezredév küszöbére.

A békében elért fejlődés és haladás terén ugy a megye, mint a város történetében igen fontos és kiváló az 1879. év; mert ekkor mutatá be mind a

---

[1]) E kiváló növeldének alapköve letételét az intézetben egy márványlap hirdeti ezen felirattal :

Pio Nono
Summo Romano Pontifice Ecclesium Dei feliciter gubernante
Augustissimus Austriae Imperator et Rex Hungariae Apostolicus
Franciscus Josephus I-us
hujus Sacelli lapidem primarium clementer deponere
dignatur est Idibus Augusti Anno
1857
Fundatore Instituti Reverendissimo
Francisco Farkas
de Királyhegy. Ins. Ord. Leopoldi Imp. et Imperii
Austriae Equiti. Cath. Eccl. Alba Regalensis Praeposito
Majore.

kettő a rövid idő alatt elért haladását az ipar és gazdaság terén. Ebben az évben tartatott meg ugyanis a székesfejérvári országos ipar-, termény- és állatkiállitás, melynek létrehozása körül a főérdem Zichy Jenő grófot illeti meg, de vele osztozik Havranek József városunk polgármestere. Hogy az egész kiállitásnak teljes képét adjam és annak minden habár fontos mozzanatait ismertessem, nincs elegendő terem s azért csakis röviden és igen nagy vonásokban fogom azt leirni. Forrásul a kiállitás hivatalos lapjának a „Székesfehérvár és Vidékének“ megfelelő évfolyamai szolgálnak.

1877. évi junius 9-én merült fel az eszme, hogy a székesfejérvári gazdasági egylet a következő évben kisebbszerü ipar- és gazdasági kiállitást rendez. Az eszme élt, de a kivitelt az akkori viszonyok miatt 1879-re halasztották s igyekeztek a kiállitás tervét szélesebb alapokra fektetni. 1877 augusztüs 18-án volt ez ügyben az első értekezlet. Havranek József felhivására az iparosok 54 küldöttet választottak s ezek előtt ez értekezleten Zichy Jenő gróf kifejté a kiállitás előnyeit és biztositá őket a sikerről. A megindult ügy haladt és 1878 január 14-én a 70 tagu rendező-bizottság megválasztatott; február 17-én pedig megalakult a szervező bizottság; mártius 3-án már a szervezeti szabályzat is készen állott s az intézők nemes gondolkodását mutatja az, miszerint kimondották, hogy a jövedelem városi, megyei és országos jótékony czélokra forditandó. Ugyanekkor választották meg a végrehajtó-bizottság tagjait is a következő eredménynyel:

A végrehajtó-bizottság tagjaiul megválasztattak: A kiállitás tiszteletbeli elnöke Szőgyény Marich

László, elnöke gr. Zichy Jenő, helyettes elnöke Havranek József, alelnöke id. Felmayer István, titkára Csitári Kálmán, főpénztárnoka Kreutzer Nándor, ellenőre Fellner Soma. Bizottsági tagok: br. Miske Imre, Boné Géza, Boda Imre, gr. Cziráky Béla, Fiáth Imre, ifj. Felmayer István, Gebhardt Ignácz, gr. Eszterházy László, Juraszek Ferencz, Kubik János, Markus Simon. Meszlény Lajos t. szolgabiró, Neumann Sándor, id. Kolossvári Miklós, Kaiser Sándor, Hübner Nándor, Pribék Antal, Sárközy Kálmán, Szepelt Nándor, Venosz Imre, Varga Zsigmond, Wertheim Salamon, gr. Zichy Nándor, Zuber Antal.

A kiállitás XVII. csoportra oszlott; az egyes csoportokat és azok vezetőit a következőkben adom:

I. csop. Erdőtermények és félkészitmények — nehezebb faipar. Elnök Vértessy György, alelnök Say Ferencz, jegyző Detrich Zsigmond.

II. csoport. Bányatermények és félkészitmények, nehezebb ércz-ipar. Nemkülönben üveg-, gyurma-, agyag- és kő-ipar. Elnök Lederer Sándor, alelnök Braun József, jegyző Tóth Arthur.

III. csoport. Mezőgazdasági terméuyek és félkészitmények, kert-ipar. Elnök Boda Imre, alelnök Lőrincz Károly, jegyző ifj. Kolossváry Miklós.

IV. csoport. Malom-ipar és élelmi czikkek. Elnök gr. Zichy János ujfalusi, alelnök Fellner Soma, jegyző Strausz Salamon.

V. csoport. Szesz-ipar, borok és egyéb szeszes italok. — Elnök br. Miske Imre, alelnök Schnetzer József, jegyző Posztóczky Kálmán.

VI. csoport. Fonó-, szövő-ipar, ruházati tárgyak. Elnök ifj. Felmayer István, alelnök Kubik János, jegyző Flatt Gaston.

VII. csoport. Háztartási- és butor-ipar. — Tiszteletbeli elnök Jágócsi Péterfy József, elnök Bóné Géza, alelnök Detrich László, jegyző Heinrich Lajos.

VIII. csoport. Vas-ipar. — Elnök Heinrich Sándor, alelnök ifj. Námessy Ferencz, jegyző Udvardy Ferencz.

IX. csoport. Nemes ércz-, nemes kő- és fémipar. Elnök gr. Nádasdy Ferencz, aleinök König Mór, jegyző Boda Sándor.

X. csoport. Bőr-, csont- és kautsuk-tárgyak. Elnök Wertheim Salamon, alelnök Töltényi Antal, jegyző Berndorfer Miksa.

XI. csoport. Mü-ipar és zenészeti tárgyak. Elnök Havranek József, alelnök Pribék Antal, jegyző Kövessy István.

XII. csoport. Közmüvelődési tárgyak, tanszerek, tudományi és szépmüvészeti tárgyak. — Elnök id. Kolossváry Miklós, alelnök Gőbel János György, jegyző Hattyufy Dezső.

XIII. csoport. Gazdasági eszközök, iparos szerszámok és kézi gépek. — Elnök Neumann Sándor alelnök Schlámmádinger Alajos, jegyző Tóth István.

XIV. csoport. Gépek, gőz-, viz- és lóerőre. Elnök Zuber Antal, alelnök Patay János, jegyző Hahn János.

XV. csoport. Halászati, hajózási és vizépitészeti tárgyak. Elnök gr. Zichy Nándor, alelnök Rosznagl Antal, jegyző Czerhák Károly.

XVI. csoport. Állattenyésztés és állatkiállitás. Ezen csoportot a végrehajtó bizottság két osztályzatra osztotta és pedig juhtenyésztési s apróbb hasznos állatok, — és ló-, szarvasmarha kiállitási oszatra. A juhtenyésztési osztálynál elnök gróf

Brunsvick Géza, alelnök Láng Nándor, jegyző Lőrincz Sándor; a ló- és szarvasmarha kiállitási osztályzatnál elnök gr. Eszterházy László, alelnök Markusovszky József, jegyző Meszleny Lajos.

XVII. csoport. Régészeti és müemlék kiállitás. Tiszteletbeli elnök Pulszky Ferencz, elnök Pauer János, alelnök Gerlach Benjámin, jegyző Szüts István.

A kiállitás a mai méntelep épületeiben s a lövölde-kertben emelt csarnokokban volt elrendezve; a tanügyi kiállitás pedig a megyeház termeiben kapott helyet. A kiállitás fővédnöke ő cs. és kir. Fensége József főherczeg volt, elnöke pedig Zichy Jenő gróf, ki valóban fáradhatatlan tevékenységgel és buzgalommal azon fáradozott, hogy a kiállitás sikere minél fényesebb és nagyobb legyen. Az állami segélyt is az ő utánjárása eszközölte ki Trefort miniszternél. Átlapozgattuk az akkori idők hü krónikáit, a helyi lapok évfolyamait és elolvastuk a kiállitásról hozott tudósitásokat s mindegyikből csak Zichy Jenő gróf fáradhatatlan tevékenysége, buzgalma, sikert araté fáradozása és minden nehézséget legyőző kitartása tünik ki. Ő utazta be a városokat buzditván őket a részvételre és a kiállitás megtekintésére; s épen azért az elért eredmények mind az ő nevéhez füződnek. Méltó segitő-társakként csoportosultak köré a kiállitás többi vezetői is; mint végrehajtó bizottság fent emlitett tagjai, kik a szervezés nehéz munkájában segédkeztek az egyes csoportok elnökei és tagjai, kik a kiállitás sikerén munkálkodtak továbbá az iroda-bizottság élén tevékeny főnökével Lederer Sándorral.

Ezen előzmények után ugy gondolom áttérhetek

a kiállitás ünnepélyes megnyitásának leirására. 1879 május 17-ike volt a nevezetes nap, melyen a megye előkelősége és idegenek is számosan összejöttek városunkban, hogy a fővédnök ő Fensége József főherczeg ünnepélyes fogadásánál és a megnyitásnál jelen legyenek. Ő Fensége Pauer János püspök vendége volt s a tisztelgő küldöttségeket a püspöki palotában fogadta, majd $^1/_2$11-kor a kiállitáshoz ment, hol a diszkapu előtt Zichy Jenő gróf fogadta a következő beszéddel:

„Egyes nemzetek fejlődését a tökélesbülés felé misem tünteti fel hivebben, mint a kiállitások, mert ezekből tanulja a nemzet saját előnyeit becsülni és érvényre juttatni. Megleli benne a csüggedés pillanatában az önbizalmat és reményt. De megtanulja belőle saját hibáit és előnyeit is ismerni, azokat helyrehozni, miáltal természetesen a haladás utját egyengeti.

Nemzetünkre is bekövetkeztek az anyagi küzdelmek nehéz napjai. És a midőn a czivilizált Nyugat valamennyi nemzetei a közmüvelődés terén óriási léptekkel haladnak előre, parancsoló és elodázhatatlan szükséggé vált, hogy nemzetünk eddigi lethargiájából kibontakozva, az állami közmüvelődés terére kilépjen, felismerje saját magát, számoljon erejével, az összcsaládok képességével és hazafiságával.

Meg kellett ország és világ előtt mutatnunk, hogy életképesek vagyunk, hogy a midőn egyrészt megtartottuk keleti fajunk jellegét, másrészt elsajátitottuk nyugoti szomszédaink főerényeit a szivósság és kitartás tulajdonait.

Ezekkel nemzeti létünket föntartva és fejlesztve,

képesek leszünk az európai kulturállamok közepette hivatásunkat betölteni.

Hazánk rövid évtizedek előtt csakis földmivelő állam volt. De ily állapotban a kor és allami háztartásunk igényeinek nem felelt meg. — Megfeszitett erővel minden kitelhető módot fel kellett használnunk iparunk fejlesztésére. — Mivel mi fokozatos haladásunk próbamérőjének tekintjük a kiállitásokat: — a világtárlatokról elmaradnunk nem lehetett. — Nemzetünknek ezen világversenyeken, habár nagy és nehéz áldozatokkal is de meg kellett jelennie, létéről kellett tanuskodnia, mert a mely nemzet saját magát föladja, az mások által ugyanis könnyen ejtetik el.

Sokkal csekélyebb áldozatokba kerül egy országos kiállitás, mely e mellett sokkal több anyagi hasznot hoz az országnak, mert a midőn egyrészt feltünteti nyers terményeit, másrészt a termelőt a vevővel, a gyártót a fogyasztóval hozza összeköttetésbe.

Ilyen kiállitás, ha jól sikerül, az ország gazdászati, ipar és müvészeti fejlődésére mindig döntő befolyással bir. Mi azért az ország ünnepének tekintjük a mai napot, és ezért mondunk Fenségednek, ki oly kegyes vala ezen országos mozgalmat hatalmas pártfogása alá venni, a nemzet nevében legforróbb, leghálásabb köszönetet. Fenséged pártfogásának köszönhetjük a teljes sikert, mely két évi müködésünket koronázza.

Mi büszkén kérjük fel Fönségedet, kegyeskedjék kiállitásunkat megtekinteni, azt ünnepélyesen megnyitottnak nyilvánitani.

Kiállitásunk teljesen sikerült, mert az egész

haza minden vidéke, minden nemzetisége részt vett benne, mert szegény és gazdag, földmives és iparos, valamint müvész iparkodott felmutatni munkaképessége, tehetsége terményeit.

Kiállitásunk teljesen sikerült, mert az valóban hü tükre a mit hazánk nyersterményekben előállitani bir, és a mit iparunk előállitani képes.

Engedje Fönséged, hogy még egyszer üdvözöljem nemcsak mint e kiállitás fővédnökét, hanem ezáltal mint a magyar ipar ezidőszerinti és a messze terjedő jövőben is lelkes védnökét.“

Éljen!

Lelkes éljenzések után br. Kemény Gábor iparés kereskedelmi miniszter szólott, a következő szavakkal:

„Cs. és kir. Fenség! Igen nagy érdemeket vivott ki magának a végrehajtó-bizottság e kiállitás eszméjének megpenditése, ápolása és keresztülvitele körül. A kormány csak igen csekély ré zben részesithette anyagi és erkölcsi támogatásában, teljesithette a kiállitással szemben kötelességeit, de érdeme nincs annak sikerében, az érdem oroszlánrésze a rendezőké, a résztvevőké, az iparosoké.

Nekünk iparunk fejlesztése érdekében nagyon kell sietnünk s minden erőt megfesziteni, hogy el ne maradjunk a müvelt államok nagy seregében. Évszázadokkal ezelőtt száz és százezereket pazaroltak gúlákra, hogy a hatalom jelvényeivel kaczérkodhassanak. Ma erre nincs szükség. A jelenkor a gőz és villany korszaka, melyben a tudomány minden vivmányát rögtön alkalmaznunk kell a gyakorlati életben és hasznositani. Rövid ideje épült a csatorna, mely a Földközi tengert a Fekete tengerrel

kapcsolja össze, nem sok idő telik be, hogy az Atlanti tengert az Oceánnal hid fogja összekapcsolni és fölötte vasuti közelekedés élénkiti a forgalmat.

És sietnünk kell iparunk fejlesztésével kétszeresen, mert mások már régebben kezdték el e mozgalmat és elhagytak bennünket. Az a kérdés, ha kezdjük, hogy kezdjük? Önismeret utján, melynek legpraktikusabb eszközei a tárlatok és ezek között az is, melyet most fog Fenséged megnyitni. E tárlatok élő statistikák, mert a ki e termeken megy végig, az a mühelyeken és az országon tekinthet végig.

A kormány elismeri a végrehajtó bizottság és főleg gróf Zichy Jenőnek is fényes, elévülhetlen érdemeit, melyet a kiállitás körül szerzett és kormány nézetét vélem tolmácsolni, midőn ezért legmelegebb köszönetünket fejezzük ki.

Ha az ipar érdekében kötelességeit sokan ugy fogják megoldani, mint azok, kik Feséged védnöksége mellett e tárlat körül buzgólkodtak, azt hiszem, hogy a hazai ipar felvirágozása biztositva lesz.“ (Éljenzés.)

József főherczeg: — „nemcsak hazafiui kötelességemet teljesitettem, midőn e kiállitásra megjelentem, de követtem szivem sugallatát is, mely idevonzott, a hol örömmel látom, hogy a kiállitás ugy sikerült, hogy az nemcsak a magyar igényeket de a külföldieket is teljesen kielégitendi. Eddig mint a földm. ipar és keresk. miniszter is mondta, főleg földmüveléssel foglalkoztunk, és nem haladtunk és nem is haladhatunk, mig iparosaink érdekeiben is nem buzgólkodunk s nem tartunk lépést a korral.

Igen örülök, hogy a magyar haza közepében

látom a kiállitás eszméjét sikerrel megvalósitva és látom, hogy olyan nagyon sokan érdeklődnek iránta, mert mindenki idetódul, hogy az ipar kincseit megláthassa.

És ez a nagy siker majdnem egyedül Zichy Jenő elnök ur buzgó törekvésének és fáradságot nem ismerő ernyedetlen müködésének köszönhető; ő küzdte le az összes nehézségeket és én azt kivánom, hogy Isten áldása kisérje e hazafias vállalatot. Remélem, hogy igy aztán iparunk által nemzetünknek is szerezhetünk sok jó barátot, kik jólétünk előmozditásán és hazánk boldogságán együtt munkálkodhassunk.

A kiállitást ezennel megnyitottnak nyilvánitom.“ (Zajos, hosszantartó éljenzés.)

Igy folyt le a kiállitás megnyitásának ünnepélye a szeretett főherczeg és a megyei aristokrátia jelenlétében. Ő Fensége teljes megelégedését fejezte ki a kiállitás felett és örömmel szemlélte a magyar ipar haladását minden téren.

A kiállitásban mindenféle iparnak volt képviselője ugy a kézi iparnak, mint a gyári iparnak sőt még a müvészek is eljöttek kiállitani képeiket. Az egyes csoportoknál meg van emlitve, hogy miféle iparczikkek tartoztak az egyik, minők a másik csoporthoz, s igy némi képet nyerhetünk a kiállitott tárgyak sokféleségéről. A régészeti csoportban, mivel tárgyamhoz vág, nem hagyhatom emlités nélkül Véghely Dezső szép okmánygyüjteményét valamint a gróf Nádasdy család ismertetett okleveleit.

Mielőtt a kiállitás történetének rövid ismertetését befejezném, meg kell emlékeznem néhány szóval annak sikeréről és látogatottságáról. Az erkölcsi

siker buzditásul szolgálhat iparosainknak és egyáltalában a kiállitóknak, kiknek mindegyike jutalmul emlékérmet nyert; a kiváló tárgyak kiállitói érdem-érmet és diszoklevelet kaptak. Az anyagi siker fölülmulta a várakozást. Az egész város közönsége a legszivesebb vendéglátó volt; a szomszédmegyeiek és a távol vidékiek seregesen jöttek megnézni a város és megye haladását és fejlődését. A látogatók között volt számos főrangu és előkelő is: igy ő Fensége Klotild főherczegasszony, Koburg főherczeg, Kemény Gábor kereskedelmi és Szende Béla honvédelmi miniszter stb.

De eltünt a sokaság lezajlottak a nagy napok és elérkezett a bezárás ideje.

Nem zajosan, nem oly fényesen, nem oly népes részvéttel, de annál több önérzetes komolysággal történt meg.

A bezárási mozzanat a jury-pavillonban folyt le.

Gr. Zichy Jenő bezáró beszédének lényegét a következőkben adom:

Visszatekintett a kiállitás történetére, jelezve, hogy az két évi kitartó müködés eredménye. Az eszmét felkarolta első sorban Fejérmegye gazdasági egyesülete, s azután Székesfejérvár hatósága. A sikerre nagy befolyással birt József főherczeg védnöksége, Szőgyény Marich László főispánunk t. elnöksége, a város és megye közönségének támogatása, s egyenkint, mindannyinak hálás köszönetét és elismerését nyilvánitotta. — (Éljenzés.)

Kiállitásunkra visszatekintve, azt oly foku sikerünek jelezte, mely versenyképességünket fényesen bebizonyitotta. Sok jó, sok nemes törekvés járult a kiállitás sikeréhez, de azt fényessé nem egyesek

buzgalma, hanem a nemzet önérzete tette. Összemüködött annak érdekében herczeg, iparos, mágnás, főpap, kereskedő és gazdász, mert kiállitásunkon 647 hely volt képviselve, s azt összesen 158 ezeren látogatták; a mi csak emelte a nemes törekvés fontosságát. Nem üres szám ez, hanem messze kiható erővel biró mozzanat.

Pillanatra áttért gr. Zichy Jenő azon felmerült surlódásokra is, melyek közte s egyesek között előfordultak s erre nemes keblének azon férfias szavaival adott lelkes éljenzésektől megszakitva kifejezést, hogy ő is csak ember, ő is tévedhetett s ha valakit megsértett, kéri a bocsánatot; de őt egyedül a szent ügy iránti buzgalom, s a siker érdekében való törekvés vezérelte. Az köztünk a legjobb, ki legtöbbet tesz.

A kiállitáshoz lényeges mozzanatok füződtek. Itt indultak meg a tartott értekezleteken a gazdaközönség, iparosok és erdészek érdekében az eszmecserék, s hozattak oly határozatok, melyek a jövőre kiható fontossággal birnak,

A magyar ipar történelmében oly momentumot képez a fejérvári kiállitás, mely a jövőben a nemzetnek irányadó lehet; mert e kiállitáson be lett bizonyitva, hogy a nemzetnek van életereje, van képessége, de nem szabad elbizakodni, hanem tenni és munkálkodni kell. Azon eszmének kell előttünk lebegni, hogy a befejezett munka után, uj munkásságra kell kelni, hogy haladhassunk. (Zajos éljenzés).

A fényes eredményre, nagy befolyással birt az országban müködött vidéki bizottságok fáradhatlan munkássága, melynek ezuttal hálás köszönetet nyilvánit.

Kiállításunk minden tekintetben sikerült, mivel megelégedést szült országszerte. — A kiállitók is megelégedettek lehetnek, mert a nemes verseny mellett nemcsak haladásukat és képességüket volt alkalmuk mutatni, hanem részint jó üzletet csináltak, részint üzletkötésre kilátás és ismeretséget szereztek.

Sok szép és gyönyörü volt kiállitásunkon, sok oly magasztos eszme merült föl, melyeknek a nemzet életére való kihatása a késő korig fog terjedni. A Kecskeméten 15 és Szegeden 4 év előtt elhintett mag csirájában fokozatosan oda fejlődött, hogy önérzetesen és büszkén mondhatjuk el, miként előre haladtunk, s egy uj kiállitás csak alkalmat fog nyujtani arra, hogy a jelenlegi kiállitáson okulva bemutathassuk, hogy mennyit haladtunk? Haladás és munkásság nélkül nemzet nem erősödhetik.

Három hónapon keresztül a bizottság, a kiállitókkal mint egy család együtt dolgozott, fáradott és munkálkodott, hogy a nemes czél elérve legyen, s e buzgalmat fényes siker koronázta.

A kiállitás bezártakor nem bucsuzik, mert hiszi, hogy ott, hol a nemzetgazdaság fejlődéséről, a hazai-ipar előmozditásáról és édes hazánk javáról leend szó, mint munkások ismét találkozni fogunk. (Zajos éljenzés.)

A végrehajtó-bizottság azon tagjainak, kik vele későn és korán, reggeltől estélig buzgólkodtak és fáradtak, őszinte köszönetet mond.

Köszönetet szavazott a magas kormánynak, ki az ő és a bizottság müködését támogatta.

Vérző kebellel nyilvánitja ki a kiállitás bezárását, de annál lelkesebben azon kivánatát. hogy Éljen a haza! (Hosszantartó lelkes éljenzés.)

Az éljenzések után Jágócsi Péterffy József üdvözölte gr. Zichy Jenőt nemes buzgalmáért.

Mint a kiállitás végső mozzanatát érdekesnek találom felsorolni a király általi kitüntetettek neveit; mindenekelőtt közlöm a királynak József főherczeghez intézet köszönőlevelét:

Kedves Öcsém József főherczeg!

Különös megelégedéssel értesültem, hogy Kedveltséged a közelebbi székesfejérvári országos kiállitás iránt nemcsak folytonos érdekeltséget tanusitott, de gyakori személyes föllépése, a kiállitók buzditása és átalában e közhasznu vállalat erélyes támogatása által annak örvendetes sikerét kiválólag előmozditotta.

Minélfogva magamat kedvesen indittatva érzem, Kedveltségednek, atyai szándékaimmal is találkozó ezen üdvös közremüködéseért, őszinte elismerésemet és meleg köszönetemet nyilvánitani.

Kelt Schönbrunnban, 1879-ik évi augusztus hó 20 án.

Ferencz József s. k.

Ugyanekkor gróf Zichy Jenő a Lipótrend középkeresztjét, Havranek József a királyi tanácsosi czimet, Kolosváry Miklós, Felmayer István, Schier Ferencz Kreutzer Nándor Ferencz-József-rend lovagkeresztjét; Gebhart Ignácz, Seidl Lajos a kor. arany érdemkeresztet, Say Rezső az arany érdemkeresztet kapta. Szögyény-Marich László főispánnak, Pauer János püspöknek, gróf Brunszvik Gézának, Szőgyény-Marich Gézának, verebi Végh Jánosnak, Szalay Imre miniszteri titkárnak, Czobor Bélának, Boda Imrének, Fack Károlynak a király elismerése nyilvánittatott. A kiállitók kitün-

tetéseiket az egyes megyék székhelyein vették kézhez, a helyi kiállitók között 1880. jan. 6-án osztották ki a kitüntetéseket. Diszoklevelet nyertek 85-en, aranyérmet 10, ezüst érmet 50, bronzérmet 70, emlékokmányt 76-an.

A kiállitás jövedelmére a következő adatok vetnek világot: Az összes bevétel volt 104.143 frt 30 kr. Az összes kiadás pedig 82.138 forint 81 kr. volt. A fenmaradt 22 ezer forint tiszta hasznot a következő módon osztották fel: 5000 forintot a városi leányárvaháznak, 10.000 forintot az országos iparegyesületnek, 5000 forintot az orsz. müvészháznak, 1000 forintot az orsz. női háziipar-egyesületnek, 1000 forintot pedig a hirlapirói segélyegyletnek adtak.

Ezen országos kiállitáson kivül a fejérmegyei gazdasági egyesület inditványára és közbejöttével rendeztetett Agárdon gőzeke verseny, mely a kormányférfiak, nagyszámu előkelő gazda és több kiállitó jelenlétében folyt le. A gazdasági állattenyésztés emelése czéljából Táczon, Pázmándon, K.-Nyéken rendezett a „Fejérmegyei gazdasági egyesület“ dijazással egybekötött nagyobb szabásu állatszemlét, mely mindenik helyen jó eredménynyel folyt le, s a rendező gazdasági egyesület fáradozása s áldozat készsége kétség kivül megtermi az óhajtott gyümölcsöt. Legutóbb vagyis 1894. évben Martonvásárott volt József főherczeg ő Fensége védnöksége alatt egy nagyobb szabásu gazdasági eszközkiállitás és állatszemle, mely kiválóan jól sikerült, gazdag tapaszalatokat nyujtva az okszerü gazdálkodáshoz.

Székesfejérvár népessége:

1850. évben	14,971
1870. „	22,683
1890. „	27,548

Vallás szerint:

Római kath.	22,145
Görög keleti	135
Agostai ev.	384
Evang. ref.	2,105
Izraelita	2,779

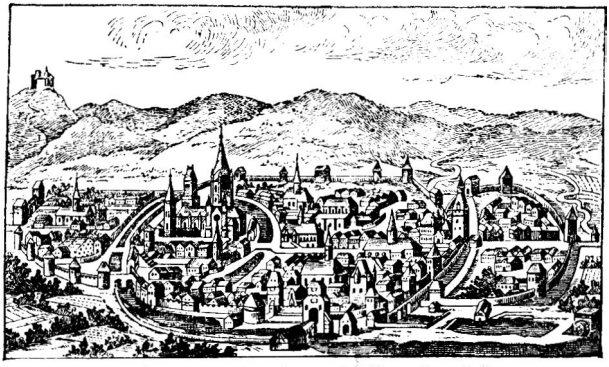

Székesfejérvár képe a XVI. századból.

OKLEVÉLTÁR.

I.

1121./Polg. szám. Felvétetett aprilis 3-án, 1843.

Tekintetes Nemes Tanács!

Az utóbbi országgyülésen alkotott törvények által a Magyar nyelv a Törvényhatóságoknál nemcsak otthonos, hanem más ezen honban lévőkkel is a hivatalos értekezésekben diplomatikaivá válván, nem lehet nem kivánni, hogy midőn a hivatalosan kiadott, s a város hiteles pecsétjével megerősitett magyar nyelven szerkesztett irományok, ugy szintén a városi pecséttel bezárt magyar levelek magyar köriratu pecséttel láttassanak el; és mivel ezen szabad királyi városnak ekkorig latin köriratu pecsétje vagyon, — választó-polgárság megkéri a T. Tanácsot, hogy a város pecsétjének magyar körülirással ellátása eránt a Nmlgú Magyar Királyi Helytartó Tanácsot egy alázatos felirással megkérni, s onnét kieszközölni méltóztassék.

Kelt Székes-Fejérvárott, martius 13-án 1843. — Tschida János s. k. szószóló, Braun József s. k., Ybl Miklós s. k., Éder Peregrin s. k., Mayer Sebestyén s. k., Linzer Károly s. k., Ródé Emanuel s. k., Hollner József s. k., Hermann Pál s. k., Schittensam János s. k., Krizsány János s. k., Fekete Márton s. k., Langmár Gáspár s. k., Orsonits Ferencz s. k., Katona András s. k., Eiszenbarth Ágoston s. k., Friedrichkeit Márton s. k., Langmáhr Mihály s. k., Grósz Mátyás s. k., Dukovits János s. k., Námesy Ferencz s. k., Grósz Pál s. k., Grundböck Ferencz s. k., Müller Ferencz s. k., Zelke Kristóf s. k., Simor Antal s. k., Harsányi Imre s. k., Horváth Zsigmond s. k., Rauch János s. k., Flitsch Ádám s. k., Ákter Mihály s. k. választott polgár.

A városi levéltárból közölte velem Moenich Károly levéltárnok.

II.

A magyar királyi Helytartó Tanácsnak 34,817/1845. számu körözvénye, melylyel országszerte az összes törvényhatóságokat értesiti, hogy Székesfejérvár szab. kir. város hatósága magyar köriratu pecsétjét 1845. évi augusztus hó 9-étől fogva vette alkalmazásba.

„34,817. szám. — Székes-Fejérvár szabad királyi városa hivatalos pecsétjének latin köriratát Ő csász. apostoli királyi Felsége legfelsőbb engedelméből következő magyar szavakkal: „Székes-Fejérvár szabad királyi város pecsétje 1845." váltván fel, — a felől e városi Tanács ezennel oly hozzáadással értesittetik: hogy a mondott város ezen magyar köriratu pecsétjét folyó évi augusztus 9-én kezdé használni.

Kelt Budán, a Magyar Királyi Helytartó-Tanács ezernyolczszáznegyvenötödik esztendő Szent Mihály hava huszonkettedik napján tartott üléséből. — Szögyény László s. k., Sorsich József s. k., Báró Sennyey Pál s. k."

A városi levéltárból közölte velem Moenich Károly levéltárnok.

III.

1845. V. Ferdinand oklevele a város magyar köriratu pecsétje iránt.

Mi első Ferdinand Isten kedvező kegyelméből ausztriai császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik, Dalmát, Horvát, Tót, Halics és Lodomér országok apostoli, úgy Lombardia, Velencze, Illyria stb. királya; Ausztria főherczege, Lotharingia, Salzburg, Steyer, Korontán és Krajna, Fel- és Al-Slézia herczege, Erdély nagyfejedelme; morvai őrgróf; Habsburg és Tirol grófja stb. stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek, kit illet: Hogy a Mi hiveink Székesfejérvár szabad királyi városunk okos érdemes birája, esküdt polgárai s tanácsbelijei; kellő alázatos esedezéssel könyörögtek Felségünk előtt; miszerint régi hiteles közpecsétjök deák köriratát magyarral felváltani s ezt készülendő uj pecsétjökre metszetni kegyelmesen megengedvén, ez iránti felsőbb királyi óváhagyásunkat függőpecsétes levelünkben örökiteni méltóz-

tatnánk. Mi tehát kegyesen meggondolván, hogy a kormányzó fejedelmek nemcsak őrködni szoktak a felett: miszerint a törvény sértetlensége s kölcsönös egyesség és egyetértés által alattvalóik közt a belbéke, bátorság és nyugalom fentartassék, de ezeket külön kiváltságokkal, engedélyekkel, kiváltképen pedig hiteles pecsétek használatával is, mellyek erejével a hivatalos iratok érvényesbekké s hitelesbekké tétetnek, örök emlékül felruházni, kitüntetni és diszesiteni, hogy ilyképen az álladalom szilárdittassék s az oklevelek és hivatalos iratok igaz volta, — hitele, — s ereje iránti kétség elhárittassék; mindezeknél fogva, mind pedig császári királyi hatalmunk teljességéből és különös kegyelmünkből a fenn emlitett Székesfejérvár szabad királyi városunk régi hitetes közpecsétjét ollyképen tartottuk jóváhagyandónak, megerősitendőnek, és illetőleg megujitandónak, sőt jóváhagyjuk, megerősitjük és ujitjuk ezennel, hogy az eddtgi deák körirat helyébe tétetvén, az következő legyen: Kerek alaku pecsét, benne: álló kék vért, ebben: zöld mezőn négyszegü kőből rakott rovatékos várfal kétfelé nyitott kapuval, és félig lefüggő vasrostélylyal; a várfalon egy-egy ablaku három torony, melyek közül a kapu feletti csúcsos veresfedelü és valamivel magasabb és vastagabb a fedetlen két szélsőnél. A vértet a hajdani dicső emlékezetü magyar királyoknak ezen városban történt koronáztatása emlékeül, veres bélésü királyi arany korona fedi, mely alól jobbfelől arany és kék, balfelől ezüst és veres összhangzólagos, visszfordulatu s a vért aljáig érő takarók ömlenek. — A pecsét kerületén két arany vonal közt e körülirás áll: „Székesfejérvár szabad királyi város pecsétje. 1845“; miként mindez jelen királyi oklevelünk fején vagyis kezdetén a festő jártas keze s müve által saját valódi szinekkel előállitva világosabban szemlélhető; megengedvén és határozván: hogy azon Székesfejérvár szabad királyi városunk az imént leirt s hivatalos használatra készült pecséttel ezentul, de az eddigi régibbel megerősitett iratok hitelessége fenmaradván, saját neve alatt kiadandó közkormányzási, törvénykezési és bármi egyébnemü minden irományok s levelek megerősitésében emlitett Magyarországunk többi szabad királyi városai s közhatóságaiként a mi kegyelmes engedélyünk és különös királyi kegyelmünkből, jövendő

örök időkig élhessen, birhasson: apostoli magyar királyi titkos pecsétünkkel függőleg megerősitett jelen levelünk erejénél és tanuságánál fogva. — Kelt a Mi őszintén kedvelt hivünk: tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Mailáth Antal szent István apostoli király rendjebeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországunkon királyi főasztalnok-mesterünk, és ugyanott királyi udvarunk egyszersmind az emlitett szent István apostoli királyi rend kanczellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, bőjtmáshó hatodik napján, az Úr ezer nyolcz száz negyven ötödik esztendejében, magyar-, cseh-, stb. országi uralkodásunk tizenegyedik évében. — Ferdinánd, m. k. (Királyi függő pecsét.) Gróf Mailáth Antal, m. k. Szegedy Lajos, m. k.

Beiktattatott az I-ső rendü kir. könyvbe. Bizonyitja Sztankovits Mátyás, m. k. kir. tanácsos s irat- és levéltár igazgató.

Moenich Károly. A fejérvármegyei és Székesfejérvár városi tört. és régészeti egylet 1893. évi évkönyvében közlött „Székesfejérvár vagy Székesfehérvár?“ czimü czikkéből 198—199. l.

IV.

1237 máj. 6. Székesfejérvár városnak szent István és IV. Béla király által adott privilegium töredéke, átirva Zápolya István nádor által 1496-ban függő pecsét alatt.

. . . Litterarum autem per antefatum Procuratorem memoratorum Judicis et Juratorum ac cacterorum civium Civitatis Albensis exhibitarum prima littera olim Inclyti Regis Belae Quarti Anno Dominicae Incarnationis Millesimo ducentesimo trigesimo septimo, secundo nonas Maii, Regni auten sui anno secundo privilegialiter exorta sigillo eius duplici impendenti vallata continens in se omnes paerogativas et libertates ipsis Civibus Albensibus concessas, inter caetera in principio eaedem litterae exprimebant, quod cum privilegium Sancti Regis Stephani pariter et Legati tunc Sedis Apostolicae Hospitibus Albensibus concessum infausto casu incendii fuisset conversum in cinerem, iidem Cives Albenses Libertatis suae statum timentes tractu temporum in dubiam revocari sen aliquatenus aggravari, eidem

Domino Belae Regi humiliter supplicassent, ut concessam ipsis a memorato Sanctissimo Rege libertatem ipse Dominus Bela Rex suo dignaretur privilegio communire. Idem igitur olim Dominus Rex Bela ipsorum Civium preces favorabiliter admittendo, cum esset notorium, et nullatenus veniret in dubium ipsos privilegiatos extitisse, et absque ulla interruptione Libertate in dictis litteris suis annotata usos continue fuisse, benigne concessisset quod petebant; porro ipsorum Civium Albensium libertas erat talis, quod in toto Regno suo nec in aliqua porta confinii Tributum alieni solvere compellantur; praeterea quicunque Hospites ad eos transire et cum eis conversari voluerint, ea Libertate, qua ipsi fruuntur, similiter in perpetuum potiantur; quod si quis Tributum violenter ab ipsis extorserit, Iram Regiae Majestatis, et Rerum suarum dispendium merito sustinebit.

Tudományos Gyüjtemény 1825. II. 50—51. l.

V.

1320. nov. 14. Székesfejérvár városának IV. Béla király által adott kiváltságlevele a Székesfejérvárott egybegyült országos Rendek által megerősitve, a mikor t. i. Kovachich Vestegia Comitiorum I. 182. l. szerint Erzsébet királyné Róbert Károly neje megkoronáztatott. Zápolya István nádor 1496. évi átiratában.

Altera autem ipsorum similiter Littera privilegialis duobus sigillis impendenti communita hunc tenorem continebat:

Nos Thomas miseratione Divina Archiepiscopus Strigoniensis, et Frater Ladislaus eadem et Apostolicae Sedis gratia Archiepiscopus Colocensis, Aulae Regiae Cancellarius, Iohannes Nitriensis, Locique eiusdem Comes Perpetuus, Benedictus Chanadiensis, Stephanus Veszprimiensis, Locique eiusdem Comes Perpetuus, Aulae Dominae Reginae Cancellarius, Georgius Syrmiensis, Nicolaus laurinensis, Ladislaus Quinqueecclesiensis, Iohanka Varadiensis et Petrus Bosnensis Dei gratia Ecclesiarum Episcopi significamus quibus expedit universis praesentium per tenorem, quod cum nos unacum omnibus Nobilibus Regni in Octavis Omnium Sanctorum in Congregatione Regni in Alba Regali celebrata fuissemus, Comes Marcus Index, Iurati

et universi Cives Castri Albensis ad nostram accedentes praesentiam Privilegium divi Belae Regis Hungariae piae recordationis super libertatibus ipsorum nobis exhibuerunt, in quo inter caetera vidimus contineri, quod iidem Cives, et ad eos pertinentes in toto Regno Hungariae nullum Tributum penitus dare et solvere tenerentur. Unde nos cum omnibus Regni Nobilibus in ipsa Congregatione nobiscum assidentibus declaramus, ut nullus Baronum, nullus Castellanorum nullus Nobilium, vel aliquis ad ipsos pertinentes Tributum aliquod ab ipsis exigere vel extorquere debeant vel praesumant. Si qui autem ausu temerario vel timore Dei postposito Tributum ab eisdem Civibus exigere praesumserint, sententiam Excommunicationis, rerum suarum amissionem, et omnium prossessionum incurrent eo facto. Datum Loco supradicto in Crastino Festivitatis B. Martini Conf. Anno Domini Millesimo Trecentesimo Vigesimo.

Tudományos Gyüjtemény 1825. II. 52. l.

VI.

1693. febr. 20. Bécs. Lipót átirja a) Székesfejérvár város 1485-ben kelt borbeviteli határozatát, b) 1541. jun. 15. kelt adományozást Vaál, Vereb, Tabajd, Velencze iránt, és ugyanazon keltezéssel c) Csór, Gyón, Isztimér adományozását, végre d) I. Ferdinand privilegiumát.

Mi Lipót Isten kegyelméből dícsőségesen uralkodó római császár, német, magyar, cseh, dalmát, horvát, tót, szerb stb. országok királya, Austria főherczege stb. Emlékezetül hagyjuk ezennel kijelentvén mindennek kit illett. Hogy hiveink Székes-Fejérvár hasonnevü vármegyében fekvő városunk okos s előrelátó birájának többi tanácsbelici s polgárainak következőleg egész községének részéről s személyében nekünk négy rendbeli oklevelek mutattattak elő egy alázatos felirattal. És ugyan az első Sz.-Fejérvár városának borbeviteli s eladási határzatának megtartásáról szól, 1485-ben kelt a pozsonyi káptalan levéltárában őriztetve. A 2-ik több rendbeli, Fejérvármegyében fekvő községek — Vál, Velencze, Vereb, Tabajdhoz tartozó birtokrészek adományozásáról szól. A 3-dik több, Palota várhoz tartozó Chor, Kutty, Gyon s Esthemer birtokok visszaválthatásának engedélyét foglalja magában; a 4-dikben Istenben bold.

I. Ferdinand róm. császár, német, magyar, cseh király, ősünk s uralkodásban elődünk 1541-ben Sz.-Fejérvár kiváltságait s szabadalmait megerősiti s biztositja s ez kivonatban magyar királyi Cancelláriánk s Camaránk levéltárában találtatik. A négy oklevélhez csatlott feliratban Felségünk emlitett Sz.-Fejérvár polgárai nevében s személyében legmélyebb alázatossággal megkéretik, hogy mi az emlitett hozzánk nyujtott okleveleket — melynek elseje egészen, a többi kivonatban alább közölve van — annak minden s egyes pontjait elfogadva s jelen okleveleinkbe közzétéve helyeseljük, megerősitsük s annak megujitott örök érvényességét Sz.-Fejérvár polgárai — azok utódai számára biztositsuk. Mely oklevelek elsejének teljes tartalma e következő:

a) „Mi, Porkoláb Bertalan Sz.-Fejérvár birája, 12 esküdtei, polgárai s polgármesterei emlékezetül adjuk — hogy mi a város jóvolta s hasznáért a fejérvári egyház prépostjának s káptalanjának, nem különben a sz. Miklós püspökről nevezett egyház káptalanjának s István prépostjának, a sz. Istvánról nevezett egyházi keresztesek Conventjének — s annak praeceptora Istvánnak, sz. Miklósról nevezett egyház kanonokjainak hozzájárultával a városba hozandó borok felett egyértelmüleg, józan egyakarattal következő czikkeket szerzettük, rendeltük s azoknak megtartását s megtartatását határozottan akarjuk. Először hogy a fennevezett egyházi urak, többi plébánosok és a sz. Miklós egyháza melletti bold. szüz Máriáról nevezett zárda sz. szüzei saját vagy vett boraikat mindenütt, az év minden részében beszállithatják s eladhatják. — Minden ellenmondás nélkül. — Az egyház presbyterei saját szőlleiken termett boraikat vagy mit ajándékul kapnak a városba bevihetik, letehetik; de soha vett bort. — A fejérvári polgároknak, prépost s kanonok urak jebbágyainak, továbbá a keresztes urak s zárdáknak, bárhol lakjanak is, ha e városban házok van s adót fizetnek, az év bármely részében szabad vett bort behozni, eladni s mérni. — Bárki legyen — ki itt nem lakik s házzal nem bir, se saját, se vett borát eladásra be nem hozhatja, csak azt, mi asztalára vitetik, s akkor is a mi beleegyezésünk s akaratunkkal. A nagyobb egyház káptalana nagy palotájának Conductorai, Administratorai s tagjai, Lajos király

hajdani háza, a polgárság gyülháza is azon szabadalommal élhetnek, mint az előbb nevezettek. — A saját házzal nem biró zsellérek, bár adót fizetnek, vett bort be nem hozhatnak, csak azt mi saját szőlleiken termett. — Ugyanazon zsellérek azonban a saját házzal biró fennevezettektől bort vehetnek, s eladhatják. — Továbbá mindnyájunk haszna s jóvolta tekintetéből sz. István király, sz. Imre herczeg napjaira eső két vásárkor bármely kereskedőnek megengedtetik bort hozni a városba s a szokott helyen árulni, — azonban ily vásáron vett bort ne merészeljen a városba letenni olyan, ki nem itt lakik s itt házzal nem bir, bár adót fizet is, se más külföldi idegen. A fent czimzett tisztelendő urak jobbágyai azok borát s más egyebét behozhatják, de nem árulhatják; hanem lakjaikhoz szállitsák, hacsak azon urak, jobbágyok, polgárok — kiknek itt házuk van, venni akarnának, a mit szabadon tehetnek, valamint eladhatják is. — Azok — kiknek itt házuk van, de személyesen nem laknak itt — se saját, se vett boraikat soha a városba, se házakba nem szállithatják. — Senki az itt lakozó polgárok s jobbágyok közül, nem ide való rokonainak, barátjainak vagy idegeneknek saját vagy vett borát a maga bora mellett e határozat ellenére behozni ne merje, különben az ily bor lefoglaltatik s alább következő módon kifolyatik. — Ugyancsak ha zsellérek vagy más külföldiek vett bort nyiltan vagy alattomban vagy bármi szin alatt a városba hozni megkisérlenék, ily bor a piaczra vitessék s mindennek szemeláttára kifolyassék. És hogy e határzat valósodjék s közmegegyezéssel fentartassék — választassanak az egyes utczákra bizonyos számu polgárok s jobbágyok, kik esküdjenek meg, hogy szorgalmasan s igazságosan fognak őrködni ezen határozat épentartására, joguk legyen annyiszor, mennyiszer kellőnek tetszik, a városban levő polgárokat, borárusokat s pinczetulajdonosokat megesketni, s ezen eskü igazságát felderitni. Ezen esküdt polgárok birják a határzat ellen talált bor harmadrészét jutalmul, ugy azonban, hogy az ily bort a közpiaczra kell vinni, ott a harmadrészt kivenni s azután a hordó fenekét beütni. Nem feledve azt is, hogy ha ily választott esküdt egyén csalárdságot vagy kedvezést követ el — az ilyen minden haladék nélkül kétszeresen tartozzék azt a bort megadni,

a mi az urak- s polgároknak járjon. És hogy ezen határzataink örök hitelessége erejével birjanak, ezen nyilt levelünket közép pecsétünk hátára nyomásával hitelesitjük s megerősitjük. Költ 1485-ben. (P. H.)

A többi levelek kivonatja e következő:

b) Némely Fejérvármegyében fekvő (Vál, Velencze, Veréb s Tabajd községekhez tartozó) birtokrészeknek Fejérvár városának adományozása. — Sajátkezüleg aláirt kir. oklevél 1541-dik junius 15-kén Bécsben kelt, mely szerint a Fejérvármegyében fekvő Vál, Velencze, Vereb s Tabajd községekhez tartozó birtokrészek, melyek a lázadó Baranyai Mátyás s Somogyi Ferencz tulajdonai voltak, de hütlenség miatt a Felségre visszaszálltak, — ő Felségéhez való hüségért örökre Sz.-Fejérvárnak adattak, minden hozzátartozókkal, azonban más jogának sérelme nélkül.

c) Fejérvárral kötött némi egyezkedések. — Sajátkezüleg aláirt kir. oklevél 1541-dik junius 15-kén Bécsben kelt, mely szerint ő Felsége Fejérvár polgárainak érdemeiért s Podmaniczkytól szenvedett káraikért, megengedi azon polgároknak, hogy Palota várhoz tartozó Chorvay, Gyon, Esthemer birtokokat, — melyeken Podmaniczky erőszakoskodik, — elfoglalhassák s azokat minden hozzátartozókkal, jövedelmekkel háboritlanul birhassák, mig a vár akár ostrom, akár más uton a lázadóktól ő Felsége birtokába nem vétetik. — Ugy, hogy mihelyt a vár visszafoglaltatik, a mely a fennevezett javakkal ő Felsége hivei Móre Máté Lászlóé, — Felség akaratja, hogy a polgárok a jószágokat Mórénak átadják.

d) A polgároknak 1541-ben adott köz. levél. — Bécsben kelt ez oklevél, mely szerint ő Felsége több tekintetből kötelezi magát Sz.-Fejérvár jogai, szabadalmai, kiváltságainak sértetlen megőrzésére, melyek a fentebbi idők zavaros körülményei közt többször megsértettek — nevezetesen sokkal több zsaroltatott rajtok az adó- s vámházaknál, mint a mennyit szabadalmok szerint adtak volna. Azért is ő Felsége akaratja, hogy szabadalmaik tiszteletben tartassanak, sem tőlök a szokott adó s vámon fellül többet ne csikarjanak. — Mi tehát atyai gondoskodásból, — melylyel hiveinket jogaikban megtartani, őket győztes fegyvereink által a török zsarnok járma alól

kiragadva, régi szabadságba visszaállitva, ősi jogaikba s kiváltságaikba ezutánra is megerősitni akarjuk — emlitett Fejérvár birája, többi esküdt polgárai s egész községének átalunk kegyelmesen kihallgatott alázatos kérelmére az érintett okleveleket, ki nem törölve belőle, át nem huzva benne semmit, gyanusitlanul, hibátlanul, tisztán, jelen oklevelünkbe szórólszóra, ki nem hagyva belőle, hozzá nem téve semmit, annak minden egyes pontjait elfogadva közzétettük, helyeseltük, megerősitettük s annak örök érvényességét Fejérvár polgárai, azok utódai számára biztositottuk, sőt elfogadjuk, helyeseljük, megerősitjük, hitelesitjük s biztositjuk, azonban minden más főkép az egyház jogának sérelme nélkül. Apostoli magyar kir. titkos pecsétünkkel függőleg megerősitett jelen levelünk erejénél s tanuságánál fogva. Költ szivünknek kedvelt főtiszt. Jaklin Balázs nyitrai püspök s örökös főispán, tanácsosunk s magyarországi udvarunk Cancellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban Bécsben, Austriában, Február 26-án az Ur 1693-dik esztendejében — romai uralkodásunk 35-ik, magyar stb. országi uralkodásunk 38-ik, csehországi uralkodásunk 27-ik évében (H. P.) Lipót sk., Jaklin Balázs, nyitrai püspök sk., Maholány János sk.

VII.

1703. okt. 23. Lipót Privilegiuma, melylyel Székesfejérvár városát a régi szab. királyi városok sorába visszahelyezi s azok jogaival ellátja.

Mi Lipót, Isten kegyelméből dicsőségesen uralkodó római császár, német, magyar, cseh stb. országok királya, Austria főherczege stb. — Emlékezetül adjuk, ezennel kijelentvén mindennek kit illet. — Hogy mi valóban meggondolván, mily tisztelet háramlik a népesedésből a Fejedelmekre, — mennyi diszt s erőt nyer az ország a városok gazdasága által, mennyit használ a fejedelmeknek, ha mindenkép azon igyekeznek, hogy a népet fentartsák, jótéteményekkel elláraszszák, a városokat nagyobbitsák, szépitsék, hogy azt, — miből a királyra s országára jó hárul — önként megtéve, érdemeket szerezzenek s ez által az uralkodók előrelátó bölcsesége tünjék ki, s az ország jóléte mindinkább növekedjék; méltónak tartva azt is,

hogy a fejedelmek — ha hiveiknek királyi szabadalmakat adnak hogy állandóan élvezhessék — ez adományt örök időkre kiterjeszszék. A nem rég mult időkben Isten kegyelméből igazságos ügyünkben segitve tetszett dicsőséges fegyvereinkre kegyelmesen azon áldást adni, hogy nemcsak legkegyetlenebb ellenünket a törököt (ki széles e Magyarországon kivül Alsó-Austriát tüzzel-vassal pusztitá, sőt szék- és fővárosunkat Bécset néhány hétig leghevesb ostrom alatt tartá) vertük vissza, hanem még támadólag, számos éven át szerencsével folytatott háboruban egész Magyar- s Tótország erősségeit s várait — mint a hires királyi székvárost Budát s Székesfejérvárt, a másfél századon át sinlett törökjárom alól szerencsésen kiragadtuk, s már Isten kegyelméből megnépesitettük s régi helyzetébe visszaállitottuk, — kegyesen megemlékezvén arról, hogy Székerfejérvár polgárai már régtől fogva — mivel ez is a szab. kir. városok közé tartozik — mindazon szabadalmakat s jogokat élvezték, miket Magyarország dicső királyai s az ország alkotmánya biztositott a többi szab. kir. városok részére, s mindazon jogok, szabadalmak s kegyelmekkel felruházva voltak, a mi általán fogva elismert és bebizonyitott tény. Részint ezért, részint, hiveink, Székesfejérvár okos s előrelátó polgármestere, biró, többi tanácsbeliek s esküdt polgárai részéről hozzánk nyujtott alázatos kérelmére, — azonfelől figyelembe vévén hüségöket s hü polgárainknak érdemeit, melyet tehetségök szerint a város visszafoglalásánál s birtokba vételénél szereztek, s a magyar szent korona iránt az idők minden körülményeiben állhatatosan szolgálatkészek voltak, s ezután is készeknek nyilatkoztak; sőt még hüségök bizonyitékául, a városnak fegyverrel jogosan történt visszafoglalását megháláland ók, pénzt ajánlottak fel közszükség pótlására; — nekünk is akaratunk a polgárok azon igyekezetét segiteni, hogy régi fényök, jó létök megujjitva legyen s igy hüségöket a késő kor is megjutalmazva lássa általunk s mi buzditásul szolgáljon a felséges austriai ház iránti további állhatatosságra is; miért is megengedjük, hogy emlitett városunk Sz-.Fejérvár polgáraival s egyéb lakosival régi jogi állapotába visszaállittassék, az országba visszakebeleztessék, Karai s Rendeivel egyesitessék, továbbá a nevezett polgárok minden s egyes törv.

jogokkal, kiváltságokkal s szabadalmakkal, melyek az ország törvényeivel s több szab. kir. városaink szokásaival megegyeznek — szabadon éljenek és az ország negyedik rendjével birtok s szavazásban mint régenten történt egyesüljenek, az országgyülésekre kir. levelek által meghivassanak, a sz. korona tulajdonául tekintessenek, soha és semmi áron attól el ne válhassanak, zálogba ne tétethessenek, az előljáróság s polgárok összesen egy királyi nemesként vétessenek, — a közadókat mint az ország, az országgyülési váltságot (taxa) a többi szab. kir. városként megadni kötelesek, a földbirtokjogot eddigis, minden a törvény által elismert hozzátartozókkal együtt háboritlanul birt földjeiken, mint a többi földesurak törvényhatalommal, jövedelmeivel s más hasznaival birják, s az ily telkekre s házakra urbért vetni s azt törvényesen kezelni, a rájok rótt földesuri szokásos terheket minden birtokos által teljesittetni, az előljáróság zavartalanul tehesse, — mindazon falvak s más jószágokban, melyekről kimutatják, hogy hajdan törvényesen övék volt, — bizottmányunk által az ismét visszafoglalt javakhozi joguk megvizsgáltatva, megerősitessenek. Továbbá Sz.-Fejérvár polgárai senki által és semmi szin alatt se kényszeritessenek a kisebb p. bárány, sertés, tizedek s kilenczedek, se más követelések teljesitésére. — És mivel a bor-. husmérés s más ilynemüveli kereskedés a városban vagy annak területén senkit a polgári joggal vagy régi kiváltsággal birókon kivül nem illet, — legyen az akár az egyház, akár vármegye, nemes, kamara, katona — ily kereskedést nyilván vagy kéz alatt üzni, sem idegen bort mérni az előljáróság előleges beleegyezése nélkül ne szabadjon, megjegyezvén, hogy az ilyenek árulását a városi előljáróság teljes joggal s hatalommal megakadályozhassa. — A város közjaváért csak az évenkint meghatározott időig — mely 14 napig tart — lehet a polgároknak bort mérni, azonkivül pedig csak a vendéglő s ivóházakban engedtetik meg. — Továbbá saját területükön a legeltetési, favágatási, vadászati, madarászati s nagyobb-kisebb halaknak halászási joga a város körül folyó vizben s a városhoz tartozó szigeteken, a malmok, vendéglők s koresmák, gyógyszertárak s fürdők megvizsgálási s javitási joga, a sebész vagy orvosnak a

városbani felfogadása, a mü- s halászati-helyeknek, valamint a főzésre s mész-, tégla-, cserépégetésre rendelt házaknak — az innen jövő haszonnak s jövedelemnek a város közhasználatárai forditása, hasonlóan a kővágás, szin- s más játékházak, a vizvezetések, más közhelyek s piaczok, mint a serfőzési jog is ép és sértetlen maradjon. Az előljáróság a száraz s hig termékek mértékelésére felügyelhessen s e végre a közönséges fontot s törvényes mértéket meghatározhassa, legyen hatalma az ezzel visszaélőket s csalókat megbüntetni, nemkülönben közönséges vásárokon, közpiaczokon a zavargásoknak s erőszakoskodásoknak gátot vetni, az odajövő kereskedők, kalmárok s más ily embereknek oltalmat nyujtani. — A kéz és más müvekre ügyelhessen fel, hogy minden csalárdság elkerültessék s a különféle mesterségek jogai épen maradjanak, az áruhelyek s állomásokért, eladott juhokért járó mérsékelt s szokott adót, vámot, szabadalom adományunk következtében joga legyen kivetni s behajtani, fogadhassanak polgárokat s lakosokat kebelökbe, tőle függjön a zsidók, czigányok be vagy nem fogadása, az árvák s azok javaira felügyelés, felelős tutorok s gondnokok nevezése, ugyancsak az előljáróság nevezhessen megyés papot, plebánost a Canon szerinti törv. jövedelmekkel s terhekkel jelentse be az illető helyen, — a polgárokat a város közhasznáért s a törvényhatóság védelmeért, dolgaik teljesitésére kötelezhesse, az ország törvényeivel megegyező s a többi szab. kir. városok által is elfogadott adókat vessék ki, — a haza alkotmányával nem ellenkező helyhatósági (municipalis) határozatokat készithet; végre megengedjük, hogy a magvaszakadás, kimondás s azt visszahuzó jogával, városi magán törvényhatósággal területükön a politikai, polgárai s bünügyekben itélethozással éljen; birjon annyi hatalommal a bünügyekben, hogy bármily vádlottat elfogadhasson, elitélhessen, s ily esetekben élethalál ura lehessen — ugyancsak ily bünügyekben régi szokásukra hivatkozva, minden az ország törvényeire, határozataira való fellebbezés nélkül itélhessen, kivéve, ha királyi személynökünkhöz történik a folyamodás. — Az előljáróság rendeletére minden polgárok s lakosok, akár kézi mesterségből akár müvészetből, kereskedésből vagy polgári birtokból élők, nemesek

vagy nem nemesek, bármily nemzetbeliek, főkép a ráczok és zsidók (kik csak ezen város védelme s hatósága alatt lehetnek) a közterheket közösen viselni tartoznak. Minden polgári, bün- vagy személyügyekben, valóságos birtok- és keresetbeli perekben, melyek köztük támadnak, — a kiváltságoltakat kivéve, az előljáróság alá tartozzanak magukat vetni. Nyilvános, hogy a városban egy, igaz rom. kath. vallást nem követő egyén se türessék. Továbbá Sz.-Fejérvár városunk polgárai tarthassák meg az évenkinti vagy két évbeni biró s polgármester választást, tisztujitást, a többi szab. kir. városokban is gyakorlott szokásként kiküldendő kir. biztosunk jelenlétében, ugy, hogy a biró vagy polgármester hivja meg a választó polgárságot a városházába, köszönjön le hivataláról, s azután a jelenlevő kir. biztosunk a polgárság szónokai s esküdt jegyzők által, a polgároktól egyenként gyüjtendő szavazattöbbség szerint, vagy az előbbi erősitessék meg hivatalában vagy pedig a tanácsból egy más választassék bíróul, ki a közönséges esküt a székesegyház oltára előtt letéve, még ugyanaz nap kineveztessék; hasonlag hatalom adatik az előljáróságnak, hogy ha a 12 tanácsbeli közül egyik vagy másik meghal, — annak helyébe egy más alkalmas egyént nevezhessen, és valaki hivatalában nem jár el pontosan, azt attól megfoszthassa, városi tisztséget osztogathasson, a város jövedelmére felügyelhessen, a hivatalnokokat feleletre s számadásra vonhassa. — Minélfogva Sz.-Fejérvár sokszor emlitett polgárai az előszámlált engedményeket, kiváltságokat s szabadalmakat, — melyek a többi szab. kir. városokkal is közösek, az ország törvényei s alkotmányával megegyeznek, — élvezzék nyugalomban, biztosságban, zavargásra vagy pártoskodásra alkalmat ne adjanak; — akaratunk, hogy a városon kívül belől lévő házak s telkeknek a község beleegyezésével kiváltságai s szabadalmai megőriztessenek — rendeljük, hogy ha ingatlan javak akár örökösödés, akár más ily uton valamely egyházi vagy külföldi idegen személyre szállnak, — ez, — hacsak időközben polgári jogot nem szerez magának, — a javakat egy év alatt eladni tartozik — különben az előljáróság a becsárt lefizetve a birtokot elveheti. — És hogy a helyhatóság a polgári törvényhatalom épen fentartassék s meg ne zavartassék, meg-

hagyjuk s nyilvánitjuk, hogy se katonai, se kamarai tiszteink, se a vármegye a törvények s Sz.-Fejérvár városunk akarata ellen a polgárok felett törvényhatalmat ne gyakorolhassanak, itéletet ne hozhassanak, se más hatósági ügyekben, milyen p. előfogatok köz. Vorspann, magokat beavatni ne merészeljék. Akarjuk s parancsoljuk, hogy, midőn igazak igaztalanokért, ártatlanok vétkesekért ne akadályoztassanak, — tehát Székes-Fejérvár polgárainak sehol mások adósságaiért se személyök, se javaik le ne foglaltassanak, s ha az adós polgár igazságot kér, tőle meg ne tagadtassék; mindenféle adók, vámok s harminczadok alól Magyarországon belől felmentjük őket, valamint nem engedjük, hogy házukba betörjenek, megszálljanak, kivéve, ha az előljáróságtól jegyzéket kapnak. Mindezeket azonban ugy s azon feltétel alatt, hogy a fentnevezett polgárok ugy viseljék magokat, mint a többi szab. kí·. városok, a hálátlanság s hütlenségtől mindezen jogok, szabadalmak elvesztése mellett őrizkedjenek, s ezen adományunk kegyelmünket felségünktől, utódaink s örököseink törv. magyar királytól hüség s állhatatosság által kiérdemeljék. Tehát visszahelyezzük, bekebelezzük, felmentjük, megerősitjük minden mások s egyesek, főkép pedig az egyház jogának sérelme nélkül — Miért is hogy Sz.-Fejérvárunk iránti jóságunk s kegyelmünk bizonysága annál inkább kitünjék, régi Magyarország dicső emlékezetü királyai által adományozott, használt czimereit s jelvényeit visszadva jóváhagyjuk, megerősitjük, hitelesitjük s a pecsétnek következő alakját s veres viaszkkali pecsétlés használását megengedjük: „Álló kék vért, ebben zöld mezőn négyszegü kőből rakott rovatékos várfal, kétfelé nyitott kapuval s félig lefüggő vasrostélylyal; a várfalon három torony, melyek közül egy fedeles magosabb torony kettő közt kiemelkedik; a vértet a hajdani dicső emlékezetü magyar királyoknak Sz.-Fejérváron történt megkoronáztatása emlékeül arany korona fedi, mely alól egyfelől aranysárga és kék, másfelől ezüstfehér és veres összhangzólagos visszafordulatu s a vért aljáig érő, azt ékesitő, fodros takarók ömlenek.“ Miként mindez jelen kir. oklevelünk fején vagy is elején, a festő jártas keze s müve által saját valódi szinekkel előállitva, világosabb s tisztábban szemlélhető; — megengedvén s kegyesen határozván, hogy Székes-

Fejérvárunk minden polgárainak, s ezek utódainak, az imént leirt s hivatalos használatra készült pecséttel bármi egyébnemü minden irományok s levelek megerősitése, a többi szab. kir. városként veres viaszkkal érvényes s kétségtelenül hitelesnek tekintessék. — Minélfogva jelen magyar kir. titkos pecsétünkkel függőleg megerősitett oklevelünk által Sz.-Fejérvár polgárainak örök időkig megadjuk annak hitelességét. — Kelt hivünknek kedvelt főtiszt. Mattyasovszky László nyitrai püspök s örökös főispán, tanácsosunk s Magyarországoni udvarunk Cancellárjának kezéből, fővárosunk Bécsben, Austriában, october 23-kán az Ur 1703. évében. — Romai uralkodásunk 46-ik, magyar stb. országunkbani uralkodásunk 43-dik, csehországi uralkodásunk 47-dik évében. — Főtiszt. atyaságunk Kollonics Lipót a r. sz. egyház sz. Jeromosról czimzett illyriai áldorbibornokja, esztergomi érsek, primás. Széchenyi Pál, Kalocsa és Bács törv. egyes. egyházmegyék érsekje stb. stb. — Lipót sk., Mattyasovszky László nyitrai püspök sk., Hunyadi László sk.

A VI. és VII. oklevél Palugyai I. Magyar Orsz. leirásából I. k. 160—162. l.

VIII.

1471. nov. 2. Székesfejérvár. Csere Bálint és felesége Margit asszony Fejérvárott sz. Péter-utczán levő kőházukat minden tartozmányával az ottani sz. Miklós társas-káptalan prépostjának Domonkosnak, s általa testvére fiának Jánosnak örök áron eladják.

„Nos Valentinus Nemeth dictus Iudex, Gallus Nyerges, Mathias Warday, Emericus Zechy, Adrianus Kányai, Emericus Perews, Ioannes, Szakal'os, Franciscus Carnifex de Castro: Stephanus Kerekes, Mathias Csabay de Civitate exteriori: Gregorius Kűvagho, Benedictus Gaborian, de Nova Villa: et Blasius Melegh de Nova Civitate, Duodecim Iurati Cives Civitatis Albae-Regalis: Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis: quod Circumspectus Valentinus Chere dictus, alias concivis noster, ac provida Domina Margaretha vocata consors sua ab una; parte vero ab altera Venerabilis Dominus Dominicus Praepositus Ecclesiae

Sancti Nicolai citra Muros dicti Castri nostri fundatae, coram nobis personaliter constituti, annotati Valentinus Chere, et Domina consors sua, onera et quaelibet gravamina Chatharinae filiae, aliorumque cunctorum fratrum, et consanguineorum suorum, quoad infra scripta observanda, super se assumentes, oraculo vivae vocis, sponte confessi sunt, in hunc modum: quomodo ipsi pro praesenti eorum necessite evitanda, totalem domum ipsorum lapideam, simul cum curia eiusdem, in vico Sancti Petri existentem et habitam, cui ab Aquilonari Petri Somody, Orientali vero Parochialis Ecclesiae Sancti Petri, in eadem Civitati Albensi constructa, Meridionali siquidem partibus quaedam parva platea seu interstities, ac Honorabilium Aegidii maioris Ecclesiae Albensis, et Petri Thot Beati Petri Apostoli Canonicorum fundi curiae contiguae vicinarentur, cum omnibus suis utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet, lignorum videlicet, lapidumque aedificiis, in facie eiusdem domus habitis et constructis; nec non terris arabilibus intra lemites dictae Civitatis nostrae adiacentibus, ad praescriptam domum rite et legitime spectantibus et pertinere debentibus, Venerabili praefato Domino Dominico Praeposito Sancti Nicolai de Alba-Regali praedicta, et per eum Ioanni fratri suo patrueli, eiusdem haeredibus, et posteritatibus utriusque sexus, pro quadringentis Florenis auri puri monetae Hungaricalis veri et iusti ponderis ac duobus vasis vini, et duabus vetalis triciti ut dixerunt, ab eodem Domino Praeposito plene habitis et levatis dedissent, vendidissent, et perpetuassent; prout omnino deder untvendiderunt, et perpetuarunt coram nobis Iure perpetuo, et irrevocabiliter, pacifice tenendam, possidendam, et habendam. Assumentes nihilominus praefati Valentinus Chere, et Domina Margaretha consors sua memoratos Dominicum Prepositum, et Ioannem fratrem suum eiusdemque Ioannis haeredes, et posteritates universos, in pacifico et quieto dominio praescriptae domus, cunctarumque suarum quarumlibet utilitatum, temporis in eventu, contra quoslibet impetitores, causidicos, ubique locorum; et coram quovis Iudice, propriis eorundem laboribus et expensis protegere, tueri, atque defendere. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras privilegiales, pendentis et autentici nostri maioris Sigilli muni-

mine roboratas Eidem Domino Dominico Praeposito, et Ioanni fratri suo, ipsinsque haeredibus universis duximus concedendas. Salvo Iure Civitatis nostrae. Datum secundo die festi omnium Sanctorum, Anno Domini Millesimo, Quadringentesimo Septuagesimo Primo."

Magyar Történelmi Tár VI. kötet 233, 235 lap.

IX.

Székesfejérvár 1427 jan. 7. Kálmáncsehy János, Domonkos fejérvári prépost testvérének fia, szent Péter-utczán levő házát Nagylucsei Dóczy Orbánnak sz. Miklósról czímzett káptalan prépostjának eladja.

„Nos Fabianus Korhy Iudex, ac Gallus Nyerges, Florianus de Kánya, Franciscus Carnifex, Demetrius Zachy, Georgius Ispany, Nicolaus Borsus, et Michael Zondy de Castro; Stephanus Kerekes, Laurentius literatus de Exteriori Civitate; et Gregorius Kővagho, Thomas literatus de Nova Villa, et Gallus Csapo de Nova Civitate, Duodecim Iurati Cives ac Consules Civitatis Albae-Regalis, Memoriae comendamus. Quod Circumspectus Ioannes Kalmanchehy Concivis noster, frater utpote Reverendi Domini Dominici Praepositi Ecclesiae Albensis, onera et quaevis gravamina Dominae Sophiae consortis suae, ac omnium fratrum, proximorum et consanguineorum suorum in se recipiendo, coram Nobis personaliter constitutus, sponte est confessus in hunc modum: Quomodo ipse Domum quandam suam lapideam simul cum curia eiusdem, in Castro nostro in vico Sancti Petri existentem habitam, a quondam Circumspecto Valentino Chere, alias Concive nostro, et provida Domina Margaretha consorte eiusdem, pretio emptam, cui ab aquilonari Domus Ladislai Somody similiter Concivis nostri, a meridionali vero quaedam parva platea sive interstitium, ab orientali siquidem et occidentali ex utraque partibus, Plateae vicinarentur, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, lignorum videlicet et lapidum aedificiis, in superficie eiusdem Domus habitis et constructis; nec non terris arabilibus intra limites dictae Civitatis nostrae adiacentibus ad praescriptam Domum rite et legitime spectantibus et pertinere debentibus, Venerabili Domino Urbano de Luche Praeposito Ecclesiae

Beati Nicolai Confessoris de eadem Alba, pro quadringentis florenis puri auri monetae Hungaricalis, veri et insti ponderis, uti idem Ioannes dixit, ab eodem Domino Urbano Praeposito plene habitis et levatis dedisset, vendidisset, et perpetuasset; Immo dedit, vendidit, et perpetuavit coram nobis, de nostra, et praefati Domini Praepositi fratris ipsius Ioannis patruelis, annuentia et consensu, iure perpetuo, et irrevocabiliter, pacifice tenendam, possidendam et habendam; nullum ius, nullamve iuris proprietatem in praescripta Domo et pertinentiis eiusdem, idem Ioannes sibi, et suis haeredibus reservando, sed totum ius, et omnem iuris proprietatem, ac dominii eiusdem, in ipsum Dominum Urbanum Praepositum transferendo. Assumens nihilominus praefatus Ioannes annotatum Dominum Urbanum Praepositum in pacifico dominio praescriptae Domus, cunctarumque utilitatum, et pertinentiarum eiusdem contra quoslibet Impetitores, Causidicos, coram quovis Iudice, propriis suis laboribus et expensis tueri, protegere et conservare. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes Literas nostras Privilegiales pendentis et autentici Sigilli nostri maioris munimine roboratas, eidem Domino Urbano Praeposito duximus concedendas. Datum in festo Beati Valentini Martyris Anno Domini Millesimo, Quadringentesimo Septuagesimo Septimo."

Magyar Történelmi Tár VI. kötet 236, 337 l.

X.

1483 aug. 20. IV. Sixtus pápa Hunyadi Mátyásnak megengedi, hogy a székesfejérvári basilika restantiojához elvitethesse és felhasználhassa azon kőoszlopokat, melyek Budán a budai prépostsági templom szomszédságában levő régi templom rom mellett hevernek.

Sixtus P. P. IV. Carissime in Christo filli noster, salutem etc. Ut votis tuis sicut hactenus semper, quantum cum Deo potuimus, ita et nuc satisfaciamus Serenitati tue presentium indutgemus, quod columnas et lapides, quos in ruina cuiusdam vetusti et collapsi templi iuxta ecclesiam praeposture Budensis esse, et frustra iacere scribis, quod templum, antequam nova illa Prepositure ecclesia fundaretur, locus eiusdem prepositure fuisse creditur, ex eo loco removeri, atque ad reformationem

Albensis ecclesie Beate Virginis in radicibus montiam e regione prefate Prepositure site, transportare facere possis, in contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque. Datum Rome etc. die XX. Aug. 1483. Ann. XII.

Theiner Monumenta Vatic. II. 486. l.

XI.

1387 aug. 27. Székesfejérvár. Az itt egybegyült országos rendek egyenkint megérintve Szt. Istvánnak az ollárra állitott koponyáját, megesküsznek valamennyien, hogy az országos közbéke érdekében a törvényes renden a király az ország biró nélkül nem változtat semmit; két méltóságot egy ember sem viselhet; a királyi tanácsba küldendő urak megesküsznek, hogy a király érdeke mellett a hazáét is védelmezni fogják; a lázadó Horváthiakkal és ezek szövetségeseivel kibékülnek, a foglyokat kölcsönösen elbocsájtják, birtokaikat visszaadják stb. s mindent elkövetnek a hazát minden ellenség ellen megvédelmezni.

Ad perpetuam rei memoriam firmitatem (e szó ki van törölve) — Nouerit presens etas et futura posteritas Quod nos Prelati, Barones, proceres et vniuersi Regni Nobiles pacis comoda prouida tendentes, et contencionum discrimina, que in ipso Regno prho dolor acciderunt seu emerserunt, cogitantes et nostros animos ad concordie semitas conuertentes, vt in pacis tranquilitate coli possit congruencius et salubrius accio pacis, in Albam Regalem, in qua, iuxta priuilegiatam libertatem regni a sanctis Regibus et eorum successoribus concessa(m), in arduis negociis tractandis et ordinandis solitum est regnicolis conuenire, facta generali proclamacione per omnes Comitatus Regni Hungarie, die octauo festi beati Regis Stephani vniuersaliter congregati, prestito Juramento, Capite eiusdem sancti Regis altari superposito, cum sumpma reuerencia manu(a)liter tacto, Super eo, quod commodum rei publice et vtilitatem Regni ac sacre Corone communem contra quoslibet vouebimus eciam si Regia Majestas contra id facere vellet, sibi contradicemus et prohibemus tandem cum efectu, contra extraneamque potentiam nos omnimodo resistendo oponemus pro defensione Regni et suarum tenutarum et confiniorum, nec

non eciam contra quemlibet potentem inter nos insultantem et actos potenciarios exercentem et contra presentis pacis ordinacionem rumpentem totis viribus insurgemus, pro reformacione et bono statu Rignifecimus, ordinauimus et promulgauimos vnionem et pacis reformacionem, pro(ut) in Cupitulis et articulis infrascriptis lucide continetur, perpetue et inviolabiliter duraturam:

Item primo si aliquae nouitates vel mociones difficiles in regno emergi contingerint, tunc Regia majestas prelatis et Baronibus regni ad tractandum et consiliandum de pocioribus Nobilibus regni adjungat et assumpmat ad ea recuperanda.

Item duos honores Baronatus vna persona obtinere seu tenere non possit; et quod ecclesiastice persone seculares honores nullomodo obtinere possint; Et e conuerso seculares persone ecclesiasticos honores quacunque occasione pretensa tenere vel vsurpari non possint, maxime sedibus, dignitatibus vacantibus.

Item prelati et Barones pro consiliariis deputati jurabunt, quod in consiliis exhibendis et dandis non solum Regie majestatis aut eorum vel suorum propriam querent vtilitatem, sed communem vtilitatem Regni et sacre Corone regie; et e conuerso ipsa regia certitudo promittet bona fide consilia ipsa inviolabiliter sequi et obseruare, et si quipiam ex huiusmodi consiliariis regie serenitati falsum et communi bono contrarium swaserint consilium, ex tunc rescita huius veritate de medio huiusmodi consiliariorum tanquam falsus turpiter eiiciatur nunquam ad eadem prebenda admittendus.

Item Regie serenitas promittet suo Juramento, quod omnem rancorem, invidiam conceptum et iniuriam contra quocunque et cuiusuis condicionis homines ex quibuscunque (h)actenus habuisset causis, et (igy) cordibus suis prorsus euelendo relaxari, nec ipsis seu alicui eorundem, palam vel latenter, per se vel alios ratione preuia quouis tempore quidquam imputabit, similiter et Reginalis maiestas.

Item quod Tezaurum Domus Regie, tam in reliquiis, quam in omnibus aliis, tempore proxime rixe et pugne per Johannem Banum Machouiensem et fratres suos ac Johannem priorem Auranie et ad eosdem pertinentes contra condam

Nicolaum de Gara palatinum et sous fratres, fautores et adherentes receptum, Idem Johannes Banus et prior ac eorum frattes mediante ipsorum Juramento, prout plenius possunt, recuperare procurent et domui Regie restituere.

Item omnes Captiuos, quos idem Banus et prior Auranie ac fratres eorum et ad eosdem pertinentes pronunc in ipsorum Captiuitate habent et conseruant, libere abire permitta(n)t; et nec ipsos vel ad eosdem pertinentes in possessionibus vel aliis bonis ipsorum impediant et occupata eisdem remittant.

Item idem Banus et prior et eorum fratres omnia Castra Ciuitates et fortalicia, opida, villas et possessiones et queuis Jura Regalia vel Reginalia, nec non ceterorum Nobilium, que pronunc occupata tenent, libere illis, ad quos pertinent remittant sine mora.

Item quia premissa rixa non in contemptum vel in Juriam Reginalis majestatis, (sed) propter antiquas inimicitias inter predictas partes ortas et habitas commissa et facta extitit, Ideo ipse domine Regine predictis Johanni Bano, Johanni priori Aurane ac suis proximis adherentibus familiaribus et sequacibus eorundem, quod si forte contra honorem regalem seu reginalem commissum extitisset, ut status Regni in melius reformetur, radicitus de ipsorum cordibus euellendo literas eciam ipsarum et aliis ad hoc necessarie occurrentibus remediis confirmando ipsos in Curiam Reginalem benigne recipiant, ipsosque secundum decenciam status et condicionis eorum Regalibus honoribus honorando et sublimando, prout et ceteros Nobiles ac barones Regni regalis maiestas consueuit condecenter in consiliis et alliis honorare atque sublimare dignetur.

Et vt omnimo radicitus et expresse denotacione via odiis, maleficiis, parcialitatibus, scandalis precludatur et in Regno pacis commoda reformarent, predicte domine Regine et eorum heredes vel soboles ab eisdem procreate aliquam vindictam, affliccionem vel perturbacionem aut quorumcunque animi motionem super facto pugne superius expresse facerent vel fieri permittent vel ad hoc consensum prebebunt ad suggestionem quorumcunque, ita quod si contingerit ipsarum maiestatem aliquorum suggestionibus et induccionibus incitari vel aliqua occasione commoveri, tunc omnes prelati, Barones ac vniuersi Nobiles

talem partem nullomodo fouere, ymo expresse contradicere et se retrahere tenebuntur. Nullus eciam omnino hominum super eodem facto ac interfectionibus hominum quorumcunque in ipsa pugna, illatis et quibuscunque euentibus ibi accedentibus, signanter autem heredes, consanguinei, affines, amici et quibuslibet alinentes illarum personarum, qui ibi ocubuerunt, vel quandocunque offensi vel damnificati extiterunt, verbo vel.

Itt megszakadván a kézirat, e czikkek álkotásának éve, mely a megerősitési záradék után következett, okmányilag nem ismeretes ; tartalmuk azonban alig enged kételyt az iránt, hogy 1387-ben hozattak. Az emlékezés Gara nádorról, mint elhunytról, de különösen az, hogy e czikkek folyton királyi felségct emlitenek és csak e mellett szólanak királynékról, kétségtelenné teszik, hogy az azokat alkotott országgyülés csak 1386 után, midőn Zsigmond már királyá koronázva volt, tartathatott.

Magyar Történelmi tár 1878. 173 s köv. l.

XII.

1366. Avigno. V. Orbán pápa a veszprémi egyházmegyébe kebelezett Székesfejérvár Sz. Mária temploma dicsőségének emelésére, a melyben Keresztelő sz. János egyik ujja, sz. András apostol feje, sz. Márton vértanu koponyája őriztetik, s a hol Sz. István király és sz. Imre herczeg tetemei nagy tiszteletben nyugosznak és a mely templom az ország többi káptalani templomai között kiválóbb helyet foglal, azon hiveknek, kik bizonyos ünnepeken a szent gyónást és áldozást elvégzik, más bizonyos napokon pedig a templomot látogatják bucsut engedélyez.

Urbanus episcopus etc. Universis Christi fidelibus presentes literas inspecturis salutem etc. Splendor paterne glorie qui sua mundum illuminat ineffabili claritate, pia vota fidelium de clementissima ipsius maiestate sperantium tunc precipue benigno favore prosequitur, cum devota ipsorum humilitas beatissime Virginis Marie, et aliorum sanctorum precibus et meritis adiuvatur. Cupientes igitur, ut collegiata ecclesia beate Marie Virginis Albaregalis Wespriminensis diocesis que sicut asseritur, digito beati Iohannis Baptiste et beati Andree Apostoli et

sancti Martini martyris capitibus, et aliis est multorum sanctorum reliquiis insignita, et in qua sanctorum confessorum Stephani regis Ungariae et Emerici ducis filii sui corpora venerabiliter requiescunt, et que inter ceteras collegiatas ecclesias regni Ungarie honorabilitatis gradu locum obtinet dignorem, congruis honoribus frequentetur, et ut ipsi fideles eo libentius causa devotionis affluant ad eandem, quo ibidem uberius dono celestis gratie conspexerint se refectos, de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate confisi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in Nativitatis, Circumcisionis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensiois domini nostri Jesu Christi et Pentecostes nec non in Nativitatis, Annunciationis Purificationis et Assumptionis beate Marie Virginis, et nativitatis beati Iohannis Baptiste et dictorum apostolorum Petri et Pauli, et dedicationis ipsius ecclesie festivitatibus nec non celebritate omnium sanctorum unum annum et quadraginta dies, illis vero, qui per Nativitatis, Epiphanie, Resurrectionis, Ascensionis, Corporis Christi, beati Iohannis Baptiste et Apostolorum Petri et Pauli predictorum octavas, et per sex dies dictam festivitatem Pentecostes immediate sequentes predictam ecclesiam devote visitaverint, singulis octavarum et sex dierum predictorum diebus, quibus prefatam ecclesiam devote visitaverint, ut prefertur, centum dies de iniunctis eis penitentiis misericorditer relaxamus. Datum Avinione Kal. Augusti, Anno Quarto.

Theiner: Monumenta II. 81. l.

XIII.

1485. Róma. VIII. Incze pápa, hogy a Hunyadi Mátyás és neje Beatrix királyné által a székesfejérvári basilikában megkezdett épitkezést, mely eddig százezer aranyba került, s még másik százezer arany fog igényeltetni, befejezhesse, mindazon hiveknek kik a nemes királyi pár vállalatát adományaikkal vagy egyéb munkával elősegitik s a nagyhétben szerdán, csütörtökön, pénteken, szombaton és husvét ünnepén a basilikában egyszer naponkint ájtatoskodnak, meggyónnak és megáldoznak, teljes bucsut ád és enged.

Innocentius Episcopus etc. Universis et sigulis presentes

litteras inspecturis salutem etc. Cum precelsa meritorum insignia, quibus Regina celorum etc. Cum itaque sicut accepimus, ecclesia beate Marie de Albaregali Wesprimiensis dioecesis in honorem et sub invocacione eiusdem gloriose Virginis dudum fundata, ac inter alias Regni Ungarie ecclesias insignis admodum et famosa, et ad quam Carissimus in Christo filius noster Mathias Rex, et Carissima eciam in Christo filia nostra Beatrix Regina Ungarie Illustres ob specialem, quem ad prefatam dei genitricem gerunt devocionis affectum, quamque Rex prefatus opere plurimum sumptuoso et mirabili ampliare curavit, et curat indies et in qua Rex et Regina predicti eorum elegerunt sepulturam, nec potest in suis structuris et edificiis ceptum per eundem Regem operis mirabile huiusmodi cum centum milibus ducatis, ut Rex prefatus sperabat, ad perfectionem deduci; sed pura milia ducatorum ultra summam huiusmodi pro eiusdem operis perfectione erogare oportet: ad quam tam grandem impensam tamque magnificum opus perficiendum, cum Rex prefatus pro defensione Christifidelium a Turchorum oppressionibus in partibus illis sit continuo plurimum gravatus, Christifidelium suffragia fore noscuntur plurimum oportuna, ut ecclesia ipsa in huiusmodi structuris perficiatur, et sicut operis magnitudine decora et pulchra redditur, ita eciam spiritualis gracie mirifico dono decoretur congruis frequentetur honoribus et ut fideles ipsi eo libencius devocionis causa confluant ad eandem, quo ibidem dono celestis gracie uberius conspexerint se fore refectos de omnipotentis dei misericordia ac beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus et singulis cuiuscunque sexus Christifidelibus vere penitentibus et confessis qui ecclesiam predictam in Mercurii et Iovis ac Veneris necnon Sabbati maioris ebdomade quadragesime, ebdomade sancte nuncupate, et pasce Resurrectionis dominice diebus semel dumtaxat devote visitaverint, et ad premmissum ceptum opus edificiorum predictorum prosequendum, perficiendum et manutenendum manus porrexerint adiutrices, plenariam omnium peccatorum suorum indulgenciam et remissionem auctoritate apostolica tenore presencium concedimus et elargimur. Et ut fideles ipsi ad ecclesiam predictam huiusmodi Indulgencia consequenda confluentes

consciencie pacem et anime salutem uberius consequi valeant, ordinario loci et eo absente illius in spiritualibus vicario seu officiali generali deputandi aliquos Confessores moribus, etate et litteratura ydoneos presbiteros seculares, vel cuiusvis ordinis, eciam mendicancium, religiosos, qui confluencium eorundem confessionibus apud ecclesiam ipsam durante indulgencia predicta et octo diebus precedentibus diligenter auditis, illis pro commissis per eos criminibus excessibus et delictis, quibus quomodolibet ligati forent, non tamen in sedi apostolice reservatis casibus, de absolucionis beneficio providere, et penitenciam salutarem iniungere, ac emissa per eos vota quecunque, ultramarino et visitacionis liminum apostolorum Petri et Pauli ac ecclesie sancti Iacobi in Compostella, necnon castitatis votis dumtaxat exceptis, in alia pietatis opera commutare libere et licite possint et valeant, plenam et liberam concedimus harum serie facultatem, presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis dominice millesimo quadringentesimo quinto, Quarto Idus Aprilis. Pontifictus nostri Anno Primo.

Theiner: Monument. II. 504. Ugyanezt teszi a pápa az 1490-ben kibocsájtott bullájában. U. o. 534. l.

XIV.

1254. IV. Béla a székesfejérvári Szüz Mária templom népeinek szabadalmakat ad.

Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie Cumanieue rex, omnibus Christi fidelibus, ad quos presens scriptum peruenieť, salutem in omniumsaluatore. Etsi omnium ecclesiarum regni nostri libertates seruare tenemur ex debito nostri regiminis illibatas, uberiore tamen cautele presidio illis debemus adesse, que et prerogatiua libertatis et exellencia tituli plus ceteris gloriantur, proinde ad uniuersorum, tam presecium quam posterorum noticiam harum serie uolumus peruenire, quod cum uniuerse regni ecclesie ex generali subustione Tartarice nacionis adeo periissent, ut pene penitus desolate, et plures earum snppeditate, resurgere in iuribus spiritualium et temporalium, quibus aliquando gauise fuerant, non ualerent, nos circa Alben-

sem ecclesiam intenti, non immerito, utpote ubi solium regni et corona conseruatur, et ubi reges Hungarie sacro consecracionis munere perunguntur, ubi nostrorum eciam antecessorum sacra corpora requiescunt, ipsius dispendio cauere tenemur, ne in libertatibus, quibus ex antiquis progenitorum nostrorum constitucionibus hactenus inuiolabiliter freta fuit, et precique beati regis Stephani, qui prius ipsam fundauit et dotauit, possessionibusque plurimis ditauit, ac libertatibus et libertatum prerogatiuis specialiter decorauit, nostris diebus et temporibus debeat uacillare: ea enumerando, que temporibus successiuis in detrimentum memorate ecclesie uergi possunt, priuilegia ipsius antiquitus obtenta, et per consequens libertates, et libertatum prerogatiuas innouantes, cum ratihabicione omnimoda confirmamus innouata.

(1) Itaque firmo statuimus edicto, quod prouti a progenitoribns nostris primitus fuit ordinatum, sicut iobbagyones tam nobiles, quam condicionarios eiusdem ecclesie non tenemur iudicare, sic nec heredes nostri, nobis in regno succedentes, nec Palatinus pro tempore constitutus, nec comes alicuius castri seu parochialis, nec iudices nobilium quorumcunque comitatuum, et generaliter nullus indicum uel iusticiariorum regni nostri, quocunque nomine honore et dignitate prefulgeat, super aliqua causa, ut puta super furto, latrocinio uel in moneta, et generaliter super nullis causarum articulis, ipsos possit, debeat et audeat iudicare, excepto eo, quod si populi et iobbagyones ecclesie terras communes cum aliis populis diuersarum condicionum habuerint, et questio de diuisione terrarum orta fuert, tunc rex uel uicem suam gerens ipsos, si consortes eiusdem litis fuerint, simul cum aliis poterint iudicare, et similiter in aliis causis omnibus, que totam prouinciam tangerent, rex, uel ab eo missus, ipsos cum ceteris eorum comprouincialibus iudicet, in aliis autem maioribus et minutis causis, et generaliter in omnibus, solius prepositi cum capitulo, uel decani, aut officialium eorundem, iobbagyones et populi ipsius ecclesie adstare in iudicio teneantur.

(2) Si quidem in reddenda alicui iusticia ipsos suspectos habere conarentur, ob huiusmodi suspicionis causam remo-

uendam. pro cerciori facti cautela, hominem regium adiungendum et audiendum producere possunt.

(3) Iudicium eorundem, prout ipsam ecclesiam per pios decessores nostros hac libertatis prerogatiua nouimus ab olim decoratam, ad dictam eciam ratihabicionem innouata, quod iobbagyones et populi eiusdem ecclesie Albensis, nec Palatini seu uicepalatini ad congregationem generalem, aut eciam specialem et particularem, neque comitum parochialium seu eorundem simul cum aliis communem, uel sine aliis uictualium administracionem et solucionem, uel expensarum quarumlibet pro ipsis elargicionem faciendam, ullo unquam tempore teneantur.

(4) Quod nec contra piorum antecessorum nostrorum statuta et nostra, Palatinus uel uicepalatinus, aut comes quicunque parochialis, et generaliter nullus baronum uel procerum regni nostri, super eosdem descensus uiolentos facere debeant atque possint. imo si casu residenciam inter eosdem facere uel super eosdem contingeret, nihil inuiti facere eisdem teneantur. neque per hoc iurisdictionem aliquam descensus exigendi ab ipsis poterunt uel possint quodammodo uendicare.

(5) Statuimus eciam mandantes, quod intra tocius regni nostri confinia nullas cuique, neque in terris, neque in aquis, excepto naulo nauigii, tributum, telonium aut pedagium seu eciam .... populi et iobbagyones ipsius ecclesie dare teneantur ..... a progenitoribus nostris ecclesie memorate.

Ut igitur premissarum concessio libertatum et earundem innouacio robur obtineat firmitatis, nec ab aliquo successorum nostrorum processu temporis ualeat perturbari, memorate Albensi ecclesie presentes in stabilitatem perpetuam concessimus literas, sigilli nostri duplis munimine communitas, datum anno incarnacionis dominice millesimo ducentesimo quinquagesimo quarto, nonis Augusti, per manus Benedicti archiepiscopi Strigoniensis, aule nostre cancellarii, regni uero nostri anno decimo nono.

Endlicher Rer. Hung. Mon. Arp. 484—87. l.

XV.

1159—1191 körül III. Sándor és III. Kelemen pápák a Szent István által alapitott székesfejérvári káptalant a római

szentszék védelmébe fogadják, javai és jövedelmei, jogai és kiváltságai birtokában, melyeket Szent István legendája szerint ő tőle, továbbá Geiza, Imre és Béla királyoktól nyertek, megerősitik. Kimondják azt is, hogy a fejérvári prépostot és kanonokokat felfüggeszteni, egyházi tilalom alá vonni, vagy kiközösiteni csakis a római pápának vagy az ő oldala mellől ő általa küldött követnek — legatusnak — van joga. Semmiféle érsek vagy püspöknek nincs joga a fejérvári basilikában nagy misét mondani, hanem csak annak, a kit a király vagy a prépost erre meghí, nincs joga sem a prépostot sem a kanonokokat külön synodusra meghini; a chrisma és olaj, oltár és templom végre papszentelést is csak az a püspök végezheti, a kit a prépost és káptalan erre felkér; átalános interdictum — egyházi átok — idejében pedig, a mikor tudvalevőleg a misézés is tiltva van, a prépost és kanonokoknak joguk van zárt ajtók mögött harangozás nélkül a templomban misézni.

(A pápai kiváltságlevelek teljes szövege nem maradt fönn, de tartalmukat V. Márton pápa 1427. jun. 26-án kelt bullája ismerteti.)

Dudum felicis recordationis Clemens III. predecessor noster, eciam ad pie memorie Alexandri [1]) eiusdem Clementis predecessoris, exemplar, ecclesiam Albaregalis Vesprimiensis diocesis, in qua prepositus et nonnulli Canonici pro tempore divino extiterant, prout existunt, obsequio mancipati, sub beati Petri eius protectione suscepit, et sui scripti privilegio communiact, statuens, ut quecunque possessiones et bona que eadem ecclesia tunc iuste et canonice possidebat, aut in futurum concessione pontificum, largicione regum vel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis prestante domino, posset adipisci, ipsis preposito et canonicis eorumque successoribus firma et illibata permanerent; libertates quoque, seu immunitates, iura et dignitates predicte ecclesie a sancto Stephano rege, qui ecclesiam ipsam fundavit, concessas, que in vita sua legebantur [1]) et ab aliis regibus indultas,

1) III. Sándor pápa 1159—1181. III. Kelemen pápa 1187—1191-ig uralkodott.

1) Szent István legendája, -- életirata — értetik.

usque ad tempus recolende memorie Geize regis conservatas, ratas habuit atque firmas, easque perpetuis temporibus illibatas manere sancivit; salvis libertatibus et institucionibus, que de auctoritate Romane ecclesie per bone memorie Petrum quondam tituli sancti Laurencii in Damaso [1]) et Manfredum tituli sancte Cecilie [2]) presbyteros sancte Romane ecclesie cardinales, olim in partibus illis apostolice sedis legatos, cum assensu et voluntate predicti regis Geize et filiorum suorum pie recordationis Emericie et Bele regum facte fuerant; ac eciam decimas, quas a quadraginta tunc retrolapsis annis ecclesia ipsa inconcusse possedisse dinoscebatur, eidem preposito et canonicis et ecclesie confirmavit et auctoritate apostolica statuit, ut nemini liceret prepositum vel canonicos eiusdem ecclesie suspendere, interdicere vel excommunicare, nisi Romano pontifici, vel legato ab eius latere destinato; nec fas esset alieni archiepiscopo vel episcopo in predicta ecclesia solemnes missas celebrare nisi a rege vel preposito eiusdem ecclesie propterhoc invitatus foret; aut eciam ipsos prepositum et canonicos ad speciales synodos convocare; quodque ipsi prepositus et canonici crisma, oleum sanctum, consecraciones altarium seu basilicarum, ordinaciones clericorum qui ad sacros ordines forent promovendi a quovis reciperent episcopo, graciam et communionem apostolice sedis habente. qui hec auctoritate apostolica requisitus indulgeret; quodque cum generale interdictum terre foret, liceret eisdem preposito et canonicis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis, non pulsatis campanis, suppressa voce divina officia celebrare, specialiter indulsit.

(A vatikáni levéltárban V. Márton datariai regestáiban. Annus IX. Volumen rubrum B) fol. 81.)

Fraknói Vilmos. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis I. 2—3. l.

XVI.

1366. Avigno. V. Orbán pápa Erzsébet királyné közbenjárására a székesfejérvári basilika prépostjának Istvánnak és

[1]) Péter áldozár bibornok volt 1166—1174 között.

[2]) Manfred szinte, az 1173—1176 között.

utódainak püspöksüveg és ezüst pásztorbot használhatását engedélyezi.

Urbanus episcopus etc. Dilecto filio . . . (ekkor István, Nagy Lajos káplánja és apostoli követ volt a prépost) Preposito ecclesie beate Marie Virginis Albaregalis Vesprimiensis diocesis salutem etc. Exposcit tue devotionis sinceritas, ut te, quem speciali dilectione prosequimur dignis honoribus adtollamus. Hinc est, quod nos Carissime in Christo filie nostre Elisabeth Regine Ungarie Illustris et tuis supplicationibus inclinati, ut tu et successores tui Prepositi ecclesie beate Maria Virginis Albaregalis Vesprimiensis diocesis, qui erunt pro tempore, missarum solempnia in dicta ecclesia celebrando, mitra et bacuto pastorali argenteo uti possitis, felicis recoddationis Alexandri pape quarti predecessoris nostri et aliis quibuscunque constitutionibus apostolicis in contrarium editis nequaquam obstantibus, tibi et eisdem successoribus auctoritate apostolica de speciali gratia tenore presentium indulgemus. Nulli ergo etc. nostre concessionis infringere etc. Datum Avignione Kal. Augusti. Anno Quarto.

Theiner Monum. II. 81. 1.

XVII.

1349. Buda. Nagy Lajos király meghagyja a fejérvári káptalannak, hogy az őrizete alatt állott Sz. István Legendájában vagyis azon könyvben, (melyben a Sz. István-féle birtokadományozások és szabadságok be voltak vezetve) nézze meg vajjon Karakó várának jobbágyai milyen szabadságokkkal birnak, s erről levele átadója utján őtet értesitse. A káptalan jelenti, hogy készséggel felütötték volna a könyvet és értesitenék az illető dologról, de minthogy az egész káptalan tudomása szerint a Sz. István király Legendáját a király atyja Róbert Károly még akkor a mikor János volt őrkanonok, ez által a sekrestye belsejéből kivetette és magához Visegrádra vitette: parancsának eleget nem tehetnek.

Excellentissimo Domino ipsorum Domino Ludovico Dei Gratia Inclyto Regi Hungariae Albensis Ecclesiae Capitulum orationes in Domino cum perpetua fidelitate. Literas Sublimitatis Vestrae annulari sigillo vestro consignatas omni qua

decuit reveretia recepimus in hoec verba: Ludovicus Dei Gratia Rex Hungariae fidelibus suis discretis virris Capitulo Ecclesiae Albensis salutem et gratiam. Fidelitatis Vestrae firmiter precipiendo mandamus, quatenus in Legenda Sancti Stephani hoc, in quantis loci sin Regno nostro nobiles jobbagiones et populi Castri Craco vocati residentiam facere debent, et in quali libertate existent, requirere debeatis et prout rescieritis, nobis per exhibitorem praesentium ad fidelitatem vestram in literis vestris nunciare debeatis. Datum Budae Sabbatho proximo aute quindenos Sancti Michaeli Archangeli. Anno Domini Millèsimo Tercentesimo Quadragesimo nono. — Nos igitur praecepto Vestrae Sublimitatis libenter obtemperassemus, ut tenemur de jure et de facto libertatem Iobbagionum et populorum praedicti Castri Craco vocati in Legenda sancti Regis Stephani contentam pro eidem Iobbagionibus et populis libenter quaesivissemus et inventam in nostris literis Vestrae Majestati transmisissemus, sed dictam Legendam Seremissimus Princeps Genitor Vester Dominus Carolus eadem Gratia quondam Inclytus Rex Hungariae pie et felicis recordationis ad scitum omnium nostrorum tempore Iohannis, quondam Custodis de Sacristia interiori excipiendo ad Wysegrad fecit deportari; Ideo eandem requirere non valuimus. Datum feria VI. proxima post festum Undecim Millia Virginum. Anno Domini supredicto.

Fejer Cod. Dipl. VII. 1. 108—109. l.

XVIII.

1828. febr. 7. Kassa város értesiti a székesfejérvári káptalant a levéltárában levő s Székesfejérvárt érdeklő oklevelekről.

Elenchus actorum historicam notitiam V. Capituli Alba Regaleusis ferientium erga requisitorias eiusdem Capituli sub. dto 5-ae decembris a. p. 1827 dimissas literas, ex ordinariis Liberae Regiaeque Civitatis huius Archivi Indicibus erutus.

Annus.	Materia.	Nummerus.
1463.	Alba Regalensis Ecclesiae Scti Nicolai Praeposito Dominico contributionem Civitati huic impositam extradari percipiens Mandatum Regium . . .	332.

Eundem Praepositum Dominicum pro Exactione impositae fine reluitionis certarum Civitatum atque renovationis, Regni metarum cum florenis 5000 contributionis Plenipotentians Mandatum Regium . . . . . 333.

Eidem Proeposito de administranda pro reluitione Civitatis Kesmark et Fortalitiorum per certum Bartuss et Martinum Barthel tentorum Civitati huic imposita contributione sonans Commissio Iudicis Curiae . . . . . 336.

Eiusdem Praesositi pro levatis a civitate hac 6000 florenis auri quietantia . . , ... 337.

Eiusdem quietantia super filnis 1500 per Comitatum Gömör solutis et a Civitate hac acceptis 338.

1507. Alba Regalensis Civitatis Executionem pretentioni Civis sui Sigismundi Richter in Cive hujati Michaele Haber peragi requisitoriae . . 19202.

Haec ita in indicibus Archivalibus contineri officiose testatur Cassoviae die 7 Febr. 1828. Andr. Hudák m. p. Iuratus archivi registrator.

Székesfejérvári kápt. levélt. Credibilia Nr. 2501 l.

XIX.

Jegyzéktöredék a fejérvári keresztes vitézeknek a pozsonyi káptalan levéltárában őrzött okiratairól.

A számok a csomagok, kötegek és oklevelek számát jelzik.

Csomagokban:

1. 2. 16. A fejérvári keresztesek konventje beiktatja Álsó-Tabajdon levő 2 jobbágytelek birtokába Mihály fejérvári olvasó kanonokot és fivéreit Istvánt és Balázst 1512.

13. 2. 12. Fejérvár város, a helybeli káptalan és keresztesek közti egyesség a bor behozatal iránt. 1485. eredeti.

9. B. Barcs (sz. Borbála puszta) határjárása 1340.

63. 1. 2. Hunyadi Mátyás kir. parancsa, melyet Horovicz Mátyás az ő prépostsági birtokai ügyében felujitott perben másolatban közöl 1617.

63. 1. 3. A fejérvári káptalan tiltakozik az ő prépostja ellen, hogy Gám és Ságvár somogymegyei, Kovácsi veszprémmegyei, Inke és Pethen nógrádmegyei birtokokat, melyeket egykor Gámi Kristóf fia Bernát a fejérvári basilikának örök alamizsna fejében adományozott, elfoglalta. 1480.

„ „ 4. Ugyanezen tiltakozás eredetije.

„ „ 7. Várallyai Szaniszló fejérvári prépost és a káptalan Óváron birt mosonyi vámot, mely a fejérvári basilikáé volt Bazini Szentgyörgyi Farkas és Ferencz grófoknak 60 forint évi bérért bérbe adja. 1520.

„ „ 8. I. Ferdinand Hosszupach, Sz. Andráspach és Németpach zalamegyei birtokokat, melyek azelőtt a fejérvári bástyákon kivüli Sz. Miklós prépostságé voltak, tetszés idejére Kecskés Farkas a somogyvári apátság és monostor Commendátorának adományozza. 1543.

„ „ 9. Inventarium rerum et Apparamentorum Ecclesiae Albensis de Anno 1600. A székesfejérvári egyház készleteinek lajstroma 1600-ból.

„ „ 10. A székesfejérvári prépostság és káptalan összes javairól szóló vizsgálat, a birtokok megnevezésével. 1606.

„ „ 12. A fejérvári káptalan tulajdonát képező Káptalanfa és Eőrs birtokokról. 1613.

„ „ 17. Pázmán Péter primás véleménye a felséghez Horovitz fejérvári prépost javaiért vitt per ügyében. 1617.

Jegyzőkönyvekben:

Jk. 3. 116. lap. A fejérvári káptalan tiltakozása Buzlay Mózes ellen, bizonyos birtokjogok iránt 1512. év.

„ „ 117. „ Ugyanannak tiltakozása 1512.

„ „ 245. „ Imre áldozár, a fejérvári egyházban levő sz. Keresz-oltár gondnoka tiltakozása 1513.

„ „ 506. „ A budai káptalan bizonyitja, hogy Emrehffy Mihály és Horváth István és mások a meg-

itélt esküt a fejérvári káptalan ellen nem tették le. 1519.

Jk. 16. 145. lap. A fejérvári őrkanonokság somogyi birtokai Varagh, Vade, Bucsya, Zent-Miklós, Boldogasszony, Merenye, Gellye, Atala, Cseke, Iván stb. bérbevétele Magyar Bálint által.

„ 29. 7. „ Hasonló bérlet Jankovics András őrkanonok és Török István között. 1612.

Ezekenkivül találtatnak még a pozsonyi káptalani levéltárban a fejérvári keresztesek konventjét érdeklő pápai levelek királyi kiváltságok és egyéb peres iratok sok csomagban. Közülök fölemlitendők a következők u. m.:

3. 11. 4. Ulászló parancsolja Fejérvár városnak, hogy a kereszteseket bizonyos László Tamás bodaiki jobbágyuk miatt ne zaklassa. 1493. Eredeti.

3. 12. 3. Ulászló rendeli, hogy Fejérvár város mutassa be a keresztesek konventjének a királyi levelet. 1503. Eredeti.

3. 14. 6. Pösthyny Gergely országbiró parancsolja Fejérvár városának, hogy bizonyos ügyben tett kérdésekre feleljen. 1535. Eredeti.

3. 14. 26. A város elleni itélet, hogy Szent Király földjén a kereszteseknek házat épiteni nem engedtek. 1539. Eredeti.

3. 14. 29. Ferdinand meghagyja Fejérvár városnak, hogy a keresztesek jogait ne sértse és a mi kárt okozott, nekik megtéritse. 1542. [1])

XX.

1700. Barnabeis János Bodog prépost folyamodik a Neoaquistica Comissióhoz, hogy a kinevezésében foglalt tizedeket adják meg, mert csak igy képes a basilikát és a sok romba dölt templomot helyre állitani.

Praesantatum 8-a Ianuarii 1700. Ad Excelsam in neoacquisitis Hungariae Deputatam Commissionem obsequiosa supplicatio Joannis Felicis de Barnabeis, Episcopi Prisserensis, et Praepositi Albae-Regalis.

1) Moenich Károly városi levéltárnok úr latin másolatából kivonatolva.

Excelsa Comissio, Colendissimi Domini. Sua Caesarea Majestas per Excelsam suam Cameram mihi assignavit omnes Decimas ad meam Praeposituram Albaeregalis spectantes, ut videtur sub A. sed praefata Camera solummodo aliquos decimandos Pagos mihi consignavit, et reliqui pro servitio, et necessitate belli retenti fuerunt. Finito bello supplicavi pro reliquis Decimis Civitatis Albensis, Tolnae, et totius Comitatus Albaeregalis, et Decretum, ut B. emanavit solummodo pro Decimis civitatis Albae, quae nihilominus deinde etiam non fuerunt datae. Itaque ad hanc Excelsam Commissionem recurro obsequiose supplicando, pro Decreto promotoriali ad Excelsam Cameram Aulicam, quatenus sine ulteriori prolongatione, vigore suae Caesareae Majestatis mandati, mihi consignentur omnes Decimae in natura non solum Albaeregalis, et Tolnae, ubi Parochos alere volo, et Regularibus subministrare deputatum, sed totius Comitatus Albaeregalis ad me et meam Praeposituram spectantes, et me obligo quolibet anno Excelsae Camerae dare pro reaedificatione Arsenalis, et aliquibus Capellis extra meam destructam Ecclesiam existentes (existentibus) quibus modo utuntur loco Arsenalis, ipsamque Basilicam, a S. Stephano exstructam, cuius tantummodo fundamenta apparent, reaedificare, ubi Reges coronabantur, et sepeliebantur, et forsan adhuc etiam eorum reliquiae ubi (ibi) sunt, quas Deo dante in solatium afflicti Regni invenire confido.

Et cum praefatae Decimae absque hoc ad me, et Praeposituram spectant, et Sua Caesarea Maiestas se voto obstrinxit omnes Ecclesias a Turcis destructas reaedificare, Basilica autem B. V. M. Albaeregalis primario reaedificanda sit, Ego indubiam delationem petiti mei spero. Ad quam me obsequiose commendo. Excelsae Commissionis obsequiosus Ioa. Felix de Barnabeis, Episcopus Prisserensis et Praepositus Albaregalis.

A resolutio igy szólt: Postquam Reverendissimus exponens intromentionata sua asserta legitime comprobaverit, deque de amplo Decimandi Jure documenta sufficientia produxerit, a tunc ulterior subsequetur Resolutio. Ex Deputata

Commissione Caesaraeo Regia Hungarica Aulica. Viennae 22. Januarii 1700. Franciscus Josephus a Khrapfr.

Pauer Hist. Dioec. Alb. 161 l.

XXI.

1807. Jul. 10. Bécs. Ferencz király a fejérvári régi káptalan őrkananoki birtokait Somogyban a kegyes tanitó rendnek adományozza.

Nos Franciscus I. Divina favente clementia Austriae Imperator, Hungariae, Hierosolymae, Croatiae, etc. Rex Apostolicus. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod Nos pro paterna nostra sollicitudine, qua rectae Juventutis educationi, ac institutioni benigne prospectum esse volumus, Ordini Scholarum Piarum Proviciae Hungaricae, ut gravi et salutari vocationi suae, quoad institutionem, ac educationem iuventutis, eo magis respondere possit, clementer subvenire cupientes, Custodiatum Ecclesiae Albensis, per mortem, et ex vita decessum, fidelis nostri, nobis sincere dilecti, Reverendissimi in Christo Patris, nec non Spectabilis, ac Magnifici Comitis Rudolphi Edling Archiepiscopi Goritiensis, eiusdem Custodiatus Albensis ultimi, veri, et legitimi Possessoris, de jure et facto vacantem, ,authoritate Iuris Patronatus nostri Regii, quod generaliter in conferendis omnibus antelati Regni nostri Hungariae, ac partium eidem annexarum Ecclesiis, earumque Beneficiis instar Divorum quondam Hungariae Regum, Praedecessorum videlicet nostrorum gloriosae reminiscentiae, optimo iure habere, et exercere dignoscimur, simul cum universis illius Bonis, et iuribus temporalibus, Castris nimirum, Castellis, Oppidis, Possessionibus, Villis, et Praediis, ubivis sub sacra praedicti Regni nostri Hungariae Corona habitis, et repel'bilibus ad dictum Custodiatum Albensem de iure, et ab antiquo sectantibus, et pertinere debentibus, eorumque proventibus, obventionibus, et emolumentis, praenuncupato Ordini Scholarum Piarum Provinciae Hungaricae, pro sustentatione eiusdem Ordinis; sed eo usque duntaxat, donec ordo hicce, oblicationem circa institutionem, et educationem Iuventutis, sibi incumbentem, expleverit, ac ea ratione dandum, et

conferendum esse duximus, ut idem Custodiatus Albensis, pro toto ordine Scholarum Piarum Provinciae Hungaricae commune Beneficium constitúat, administrationem autem eiusdem Custodiatus semper pro tempore constitutus Provincialis, adhibitis tribus sui Ordinis individuis, per Capitulim eligendis, dirigat, ac proventus cum praescitu, et consensu praedictorum, ipsi adlateratorum Religiosorum, inter Concernentia Provinciae suae Collegia, et Residentias, pro ratione necessitatis, et quantum circumstantiae admittunt, singulo anno dividere, dein vero supor administratione, prout et perceptis proventibus, eorumque subdivisione, Capitulo dicti ordinis, dum congregatum fuerit, rationes reddere teneatur. Volumus attamen, ut praedictus ordo Scholarum Piarum, ad Cassam Parochorum, 1492. florenos, 42. cruciferos et alios 1492. fllorenos et 42. cruciferos titulo subsidii Ecclesiastici, pro Fortificatorio destinati, ad Cameram nostram Regiam Hungarico-Aulicam, quotannis dependere teneatur. Si demum fors successivis temporibus, praefatus Ordo Scholarum Piarum obligationi suae, institutioni quippe, et educationi Iuventutis debite haud incumberet, ac exspectationi non satisfaceret, aut quacunque demum ex ratione dissolveretur, aut aboleretur, eotum praementionatus Custodiatus Albensis, immediate ad collationem nostram regiam devolvatur. Prouti damus et conferimus harum nostrarum vigore, ac testimonio Literarum nediante. Datum in Archi Ducali Civitate nostra Vienno Austriae die 10. Iulii Anno Domini 1807. etc. Franciscus. m. p. Iosephus Babos m. p.

Pauer János Hist. Dioec. Alba Reg. 175 l.

XXII.

1537. decz. 7. Székesfejérvár Dalmady Sebestény a fejérvári keresztes vitézek Praeceptora Esztergáros Pétert a fejérvári nagy káptalan kanonokát, a ki azelőtt keresztes vitéz volt a konvent pecsétjének hamis utánzása miatt elfogta. Az ügyben Gorozlói Pál Dienes erdély egyházmegyei áldozár és a szentszék hites jegyzője itélkezik s kihallgatván a vádlottat, a ki bünét beismeri, Péchi Mihály, Faa Benedek, Langhok Bernát, Fejérvári Benedek, Sz. Péter plebánia templom lelkésze valamennyien a Sz. Miklós káptalan kanonokjai,

továbbá Gál az Ingoványban levő plebánia lelkészének könyörgésére arra itéli Esztergárost, hogy köteles lesz a király és az országgyülés szine előtt nyilvánosan bevallani, hogy ő készitette a hamis pecsétet. Ha a király és a főrendek neki megbocsájtanak ám jó, erre van hatalmuk, a minthogy van hatalmuk büntetni is. Ha pedig ezt Esztergáros megtenni vonakodnék, sőt bármikor a megsértett konvent ellen feltámadna: joga lesz a konventnek őtet bárhol elfogni és tetszése szerint megbüntetni. Kiállitván az illető szentszéki hites jegyző ez oklevelet az emlitett kanonokok, továbbá György Máté, Csuthy Feren a nagy káptalan kanonokjai, valamint Gál, az Ingoványban levő Sz. Kozma és Demjén tiszteletére szentelt templom plebánosa, Tamás Ősi plebános, végre Bakonyi Dienes és Szegedi Szabó János fejérvári polgárok jelenlétében.

In nomine Domini Amen. Anno nativitatis eiussdem Millesimo quingentesimo tigesimo septimo, indictione X. die vero septimo mensis. Decembris, hora decima ante meridiem, vel quasi in Conventu Cruciferonun domus Hospitalis Ecclesiae B. Regis Stephani de Alba, Dioecesis Wesprimiensis, immediatae Romanae Ecclesiae subjecta, Pontificatus siquidem Sanctissimi in Christo Patris et Domini Pauli divinaprovidentia Pape III. Anno quarto in mei Notarii Publici et testium subscriptorum praesentia personaliter constitutus, Magister Petrus Praesbyter de Alba Ezthergaros cognominatus, alias Canonicus Collegiatae Ecclesiae Beatissimae Virginis Mariae de Alba praedicta et antea Crucifer omnibus melioribus modo, via, Iure, et forma quibus melius et efficatius fieri potuit et debuit confessus exstitit in hunc modum: Quod quamvis ipse ratione fabricationis, exsculptionis et procurationis cuiusdam falsi, iniqui, et adulterini sigilli in detrimentum et derogamen Iurium regnicolarum ad iustar autentici sigilli dicti Conventus Cruciferorum de Alba per ipsum exsculpti et apud ipsum reperti, tamquam falsarius et adulterini sigilli procurator, per Praeseptorem annotati Conventus Cruciferorum captus fuerit et detentus, tamen ad plurimas et saepissimas intercessiones ac supplicatones Honorabilium Magistrorum Michaelis Pechy, Benedicti Faa, Bernhardi de Langhok et Gregory de Alba Plebani parochialis Ecclesiae B. Petri

apostoli, intra muros civitatis Albae Regalis fundatae, Canonicorum videlicet Ecclesiae Sancti Nicolai Episcopi et confessoris extra muros eiusdem civitatis Alba Regalis constructae, ac Galli praesbyteri plebani de Ingvan Albensi, idem Praeceptor, ex quo manus sacerdotalis humano sangvine pollui non potest, nec quemcunque maleficum quam maxime etiam reum interimere seu morti tradere, annotatum Petrum Ezthergaros de ipsa sua captivitate liberum dimisisset, imo dimisit coram me notario publico subscripto, ae pro praescriptis intercessoribus et testibus in frascriptis tali conditione et vinculo obligaminis mediante, quod ipse Petrus Praesbyter Ezthergaros coram Regia Majestate et toto Regno tam in dieta et comitijs, quam etiam extra dietam et comitium Regnicolarum praevia ratione personaliter comparere et adstare et se manifestum procuratorem praescripti sigilli adulterini palam confiteri modis omnibus debeat et sit adstrictus; et si ab ipsa Regia Maiestate vel Regnicolis de crimine et facinore suo praescripto gratiam impetrare et obtinere poterit, bene quidem, alioquin Regia Majestas et Regnum praedictum ipsum tramquam falsarium et adulterini sigilli procuratorem quacunque poena voluerit puniendi habeant facultatem. Quod si idem Petrus facere nollet, quovis modo vel etiam aliquo temporum decursu contra annotatum Praeceptorem et Conventum vel eorum homines ad ipsos pertinentes verbis et factis contraire vel alis quocunque modo quisquam innovare aut insurgere attentaret contraque honorem eorundem obloqueretur, extune idem Praeceptor et Conventus ipsum Petrum Ezthergaros ubicunque aprehendi poterit nulla gratia Regiae Maiestatis vel aliorum quorumque, sed nec libertate civitatum vel liberarum domuum aut nundinarum eidem tandem suffragari valentium liberam et omni modam absolutamque habeant captivandi, et iuxta suum demeritum puniendi facultatem. Et hoc specificato et per Expressum declarato, quod ipse Petrus Presbyter poena sub praemissa ultro in se levata in praesentia Reverendi Domini Stanislai Prepositi Ecclesiae Albensis, ac personalis praesentiae Regiae Majestatis locumtenentis personaliter accedere, ibique super praemissis omnibus et singulis, denuo et ex novo sub ysdem clausulis, punctis, conditionibus et

obligaminibus superius expressatis fassionem facere debeat et teneatur. Ad quae omnia praemissa et quaelibet praemissorum singula firmiter et inviolabiliter observando idem Petrus Praesbyter coram me Notario publico et testibus infrascriptis se spontanea sua obligavit voluntate. Super quibus omnibus et singulis praefatus Dominus Praeceptor dicti Conventus mihi Notario publico exstitit protestatus et petiit superinde unum vel plura publicum seu publica per me confici instrumentum seu Instrumenta, quod et feci officio mei Notariatus id requirente, et communi iustitia svadente. Acta sunt haec et facta anno indictione, die, mense, hora, loco et pontificatu quibus supra, praesentibus ibidem Venerabilibus Dominis Michaele Pechy, Benedicto Faa, altero Benedicto Textore item Domino Gregorio plebano Sancti Petri, Bernardo de Langhok Canonicis Ecclesiae Sancti Nicolai, Nec non magistris Mathaeo de Iaurino, et Franciso de Chuth, Canonicis Ecclesioe B. Mariae Viriginis de Alba, item Domino Gallo presbytero plebano Ecclesiae Sanctorum Kozmae et Damiani martyrum de Ingvan Albensis, Thoma plebano de Ewsi, ac prudentibus Dyonisio Bakany et Iohanne Sartore de Zegedino civibus Albensibus ad premissa in testimonium vocatis, rogatis et specialiter requisitis.

Et ego Dionysius Clericus natus quondam providi Lucae Pal de Gorozlo Dioecesis Transylvaniensis Sacra Apostolica auctoritate Notarius publicus, quia praemissis videlicet celebrationi, confessioni, et obligationi alysque omnibus dum sic nominatis Testibus praesens interfui, eaque omnia sic fieri vidi et audivi, ideo hoc praesens probatum Instrumentum manu aliena fideliter Scriptum inveni, legi et perlegi, ac sic esse reperi, ac deinde subscripsi, signo quoque et nomine meis solitis signavi in fidem et testimonium praemissorum rogatus pariter requisitus.

Keresztesek Prot. III. 1111—1114. l.

XXIII.

1193. Martyrius esztergomi érsek által kezdett, s Eufrozina királyné által befejezett s javakkal megadományozott székes-

fejérvári keresztes rendek monostorának megalapitását III. Béla. jóváhagyja.

In nomine sancte Trinitatis, et individue unitatis. Bela Dei Gratia Hungarie, Dalmatie, Croacie, Rameque rex in perpetuum. Quoniam scrupulus questionis raro, aut nunquam provenit, et emergit, cum titulus possessionis autentici scripti beneficio posteritatis memorie commendatur, ex officio regie Celsitudinis iusticie limitibus adherentes, piaque devocione provocati, quam erga Domum Hospitalis Ierosolymitani gerimus et habemus, dignum duximus ab ipsis exordiri principiis, qualiter Ecclesia beati regis Stephani de Alba in dominium prefate Domus Hospitalis fuerit devoluta. Martirius vir honestatis eximie Strigoniensis Ecclesie archiepiscopus primos in prefata Ecclesia lapides posuit, et eam fere ad medietatem usque perduxit, sed morte preventus consumare non potuit. Tandem Domina mater nostra instinctu divine inspiracionis accensa, pro remedio anime sue, et pro anima mariti sui, patris nostri pie memorie rege Geysa, et pro salute nostra prefatum monasterium opere desiderato complevit, et variis possessionibus copiosius dotatum, ac ditatum, ob religionem et honestatem ipsius Domus Hospitalis, perpetuis temporibus contulit possidendum. Hec igitur sunt nomina prediorum, que a domina matre nostra prefato monasterio sunt collata. . . . Itt hosszadalmasan felsoroltatnak a birtokok . . . „Predia illa, quorum limites in presenti pagina sunt annotati, per dictum nostrum Demetrium, filium Gabrielis, adhibitis cum eo testibus de provinciis . . . majoribus circum fecimus, et metas elevari, pariter limites, qui notati non sunt, per eundem Demetrium videri fecimus . . . nec inventus est homo, qui ad aures excellencie nostre aliquid contrarietatis contra prefatos viros Hospitalis detulisset. Unde nec imposterum huic . . . a quoquam usu temerario valeat contradici . . . presentis pagine patrocínio cummunicamus, . . nos volentes celesti gazophylacio aliquid aggregare ad sustentacionem pauperum, quibus prefata domus necessaria cotidie subministrat, liberos denarios . . . qui ad ius regale pertinebant, usque ad sexaginta marcarum perpetuis temporibus donamus. Si vero de his locis disponente Domino . . . tantum excreverit . . . ut summam

sexaginta marcarum... denarii excedant, excessum voluntati regum, qui nobis successuri sunt, relinquimus. Data est carta per manus Magistri Katapani Albensis Prepositi, aule regie Cancellarii anno ab incarnacione Domini, millesimo, centesimo, nonagesimo tercio. Venerabili Iob Strigoniensi archiepiscopo existente, Petro Agriensi Episcopo, Calano Quinque Ecclesiensi Episcopo, et eodem totius Dalmacie, atque Chroacie Gubernatore, Bolleslao Waciensi Episcopo, Ugrino Gewriensi Episcopo, Dominico Zagrabiensi Episcopo. Mogh Palatino Comite, et eodem Baachiensi, Dominico Curiali Comite, et eodem Bodrogiensi, Andrea Comite de Suprun, Both Comite de Bihor, Macario Comite de Zaunuch, Stephano Comite de Vorost, Egidio comite de Zala, Fulcone Comite de Woswar, Stephano Comite de Baranya, Poznan Comite de Tolena (Tolna).

Fejér, Cod. Dipl. II. 283. l.

XXIV.

1338. A fejérvári káptalan átírja IV. Béla 1238-ban kelt levelét, melyben a székesfejérvári sz. János lovagok (Keresztesvitézek) rendházának az ország bármely részén fekvő szőlleitől tized mentességet ád.

Capitulum Ecclesiae Albensis Omnibus Christi Fidelibus praesentes literas inspecturis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, Quod Religiosus Vir, frater Donatas Praeceptor domorum Hospitalium de Alba Regali et de Gyanth, ad nostram accedens praesentiam, exhibuit nobis literas privilegiales Domini Belae, inclyti Regis Hungariae petivit a nobis cum instantia, ut easdem literas propter majoris rei evidentiam, nostris literis patentibus inseri faciamus, quarum tenor talis est: Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaeque Rex Universis praesentem paginam inspecturis salutem et omne bonum etc. Hac igitur consideratione inducti, ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos concessimus domui Hospitalis Ierosolymitanae, quod in aliqua parte regni nostri non teneantur de vineis proprijs solvere chipriones. Quare praecipimus omnibus Comitibus pro tempore constitutis firmi-

ter et discrete, quatenus chibriones a praedicta domo non recipiantur, nec recipi permittant, Hoc tamen praecipue iniungimus firmiter praecipientes collectoribus chibrionum, quod nec chibriones, nec aliquid aliud loco vel nomine chibrionum audeant a domo recipere supra dicta. Ne autem haec possint in dubium revocari, sed ut robur obsineant perpetuae firmitatis, praesentes literas eidem domui concessimus duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus Magistri Benedicti praepositi Budensis et aulae Regiae Vice-Cancellarij. Anno Domini Millesimo ducentesimo trigesimo octavo. Indictione undecima, quarto Calendarum May. Regni vero nostri Anno tertio. Nos igitur iustis petentium desiderijs favorabiliter occurrere volentes, petitionem fecimus communiri. Datum in festo Sancti Georgij Martirys, anno ab incarnatione Domini Millesimo trecentesimo tricesimo octavo. Reverendo viro Magistro Thatamerio Praeposito aulae Regiae Vice-Cancellario. Discretis viris Mr. Nicolao Cantore, Iohanne Custade, Georgio Lectore Ecclesiae nostrae existentibus.

Keresztesek Prot. II. 169—170. l.

XXV.

1272. V. István a székesfejérvári keresztesek konventjét és annak népeit minden vám és kollektától fölmenti, továbbá mindenféle megszállástól fölszabaditja. Ezen szabadalmat 1492-ben megerősiti Ulászló király, a kettős szabadalom levelet pedig átirja és ujra megerősiti. 1528-ban I. Ferdinánd.

Nos Ferdinandus Dei gratia Rex Hungariae et Bohemiae, Infans Hispaniarum Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc, memoriae commendamus tenore praesentium, significantes, quibus expedit universis, quod nos pro parte et in personis fidelium nostrorum Venerabilis et Religiosorum Praeceptoris et Conventus Cruciferorum Ecclesiae Sancti Regis Stephani in civitate Alba-Regalis fundatae, exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literae Serenissimi principis quondam Wladislai Regis Hungariae praedecessoris et Soceris nostri charissimi piae memoriae, in pergameno privilegialiter confectae et emanatae, sigiloque eiusdem secreto, quout Rex Hungariae utebatur impendenti communitae continentes in se confirmative

tenores literarum Serenissimi Principis, olim Stephani, similiter Regis Hungariae, de et super libertatibus populorum et Iobagionum Ecclesiae ipsorum in Insula Albensi commorantium, tenoris infra scripti Supplicantium igitur nobis, ut easdem literas praefati quondam Domini Wladislai Regis, ac omnia et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habeamus, praesensibusque literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri et inscribi faciamus ac pro praefatis ecclesia Beati Stephani Regis ac praeceptori et conventui innovantis perpetuo valituras confirmare et roborare dignaremur. Qarum quiden literarum tenor talis est:

Wladislaus Dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque Rex nec non Slesiae et Luxenburg: Dux Marchioque Moraviae et Lusatiae etc. Omnibus Christi fidelibus praesentibus et futuris praesentium notitiam habituris, Salutem in omnium Salvatore. Decet Principem et plurimun convenit Maiestati, ut omnes sibi subiectos pari quadam benevolentia et gratia prosequatur eosque in suis antiquis Iuribus et libertatibus conservet; pulchrum tamen et laudabile inprimis est in Principe, si Ecclesias Dei earumque Ministros, quos salutifera superiorum et provida diligentia, ad laudem divinam privilegiata libertate donavit, pio quondam et religioso affectu singulariter amplecti, easdemque libertates pro eisdem ad posterorum memoriam perpetua studet firmitate commendare, proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod pro parte et in personis fidelium nostrorum Venerabilis et Religiosorum Praeceptoris et Conventus Cruciferorum Ecclesiae Sancti Regis Stephani in civitate Alba Regalis fundatae, exhibitae sunt nobis et praesentatae literae Serenissimi Principis, olim Domini Stephani, similiter Regis Hurgariae etc. felicis memoriae sub duplici eiusdem sigillo privilegialiter emanatae; quibus mediantibus idem populus et Iobagiones eorundum Praeceptoris et Conventus in Insula Albensi commorantes ab omni collecta, tributo seu exactione ac etiam Praelatorum aut Baronum vel aliorum quorumvis violenta distensione-modo et ordine, ac per causas et rationes literis in eis, dem expressas exemisse et libertate donare dinoscbeatur. Sup-

plicatum itaque est Maiestati nostrae pro parte et in personis eorundem Praeceptoris et Conventus, ut easdem literas praefati quondam Domini Stephani Regis ac omnia in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habeamus praesentibusque literis nostris similiter privilegialibus de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes pro praefatis Ecclesia Sancti Stephani Regis ac Praeceptore et Conventu innovando perpetuo valituras confirmare dignaremur, quarum tenor talis est: Stephanus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex omnibus tam praesentibus, quam futuris, praesens scriptum inspecturis Salutem in Salutis largitore. Quia quibusque carnem suam cum vitijs crucifigentibus et ad contemplationis alta pertingentibus, honerosum imo periculosum est intentionem timoris Domini meditationi dicatam contentionis studia secularibus applicare, providentiae Regalis est debitum contra venena calumniantium ad fovendum Spiritualium virorum quietem protectionis antidotum conficere mentesque beatitudinis aeternae desiderio ferventium, ne temporalium actionibus inhaerendo ad sumpti cursus prefectus minus sufficientes reddantur, authoritatis Regiae subsidio solidare nostri sane potestatem specialem considerantes exigentiam divinis officijs mancipatos universos quidem, sed eos potissimum, de quibus nobis cura praeeminet familiarior nostro volumus amminiculo foecundari, proinde ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod cum ad salutandam ecclesiam Sancti Regis, quae est extra muros castri Albensis, in qua corpus Reginae Euphrosine, matris quondam Belae Regis, felicis recordationis intumulatum est, accessissemus vidimus, et referente fratre Pontio, viro honesto, magistro domorum hospitalis per Hungariam et Sclavoniam Sancti Iohannis Baptistae Ierosolymitani intelleximus, quod homines, qui in territorio eiusdem Ecclesiae commorabantur, in insula propter violentos descensus Baronum nostrorum, et collectas nostras auffugissent. Nos igitur querelis et petitionibus ipsius fratris Pontii inclinati, populis in dicta Insula commorantibus, et ad eam congregantibus, ne dicta ecclesia Sancti Regis permaneat desoláta, de gratia speciali hanc misericordiam

duximus faciendam, quod iidem populi nullam collectam, nulumque tributum vel exactionem aliquam soluere tencantur, nec aliquis Baronum nostrorum super eos praesumat descensus violentos, cum dicti populi terras arabiles aut sijlvas, aut aliquas alias utilitater praeter areas et fundos domorum suarum non habeant, unde commode se possent sustentare. Si quis autem huius nostrae constitutionis transgressor extiterit, eum tanquam nobis infidelem condemnabimus. Statuimus etiam, quod praedicti populi ab huiusmodi gravaminibus manibus armatis si poterunt, contra quemlibet, autoritate nostra se defendant; et si quis contra eos veniendo laesus fuerit nullum iudicium sibi de eisdem populis faciemus. Volumus itaque et firmiter praecipimus Comiti et Iobagionibus castri Albensis, quod collectores pro tempore constitutos super ipsos populos nullatenus adducere audeant aut praesumant. Ut igitur huius nostrae concessionis series robur obtineat perpetuae firmitatis praesentes concessimus literas duplicis sigilli nostri munimine roborando. Datum per manus Magistri Benedicti Orodiensis Ecclesiae Praepositi, aulae nostrae vice Cancellarij dilecti et fidelis nostri, anno Domini milesimo ducentesimo septuagesimo secundo, octavo Idus Aprilis, Indictione quinta decima, regni autem nostri anno secundo, Venerabilibus Patribus Philippo Strigoniensi, Stephano Colocensi, aulae Regiae Concellario, et Iohanne Spalatensi Archi Episcopis, Lamperto Agriensi, Iob Quinque Ecclesiensi, Briccio Chenadiensi, Philippo Watiensi, aulae Dominae Reginae Cancellario, Paulo Wesprimiensi, Timotheo Zagrabiensi, Lodomerio Waradiensi, Dionysio Iauriensi, et Petro Transsylvano Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus. Moys Palatino Comite Suprunensi, et Iudice Comanorum Nicolo Iudice Curiae Comite Simigiensi, Egidio Magistro Tavernicorum Comite Posoniensi, Ioachimo Bano totius Schlavoniae, Matthaeo Waivoda Transsylvano Comite de Zeunuk, Laurentio Bano de Zewrino, Comite de Doboka, Petro Magistro Dapiferorum Comite de Gvechke, Alberto Magistro Agazonum, Comite de Zibino, Philippo Magistro Pincenarum, Paulo Bano Comite Bachiensi, Gregorio Magistro Thavernicorum Dominae Reginae Comite Castriferrei; Ponich Bano Comite Zaladiensi, Michäele,

Comite Nitriensi, et alijs quam pluribus, Comitatus et honores Regni tenentibus. Nos igitur humillimis et devotis supplicationibus pro parte dictorum Praeceptoris et Conventus nostrae Maiestati porrectis, Regia benignitate exauditis, et clementer admissis, praescriptas literas dicti quondam Domini Stephani Regis non abrasas, non cancellatas nec in aliquo sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspicione carentes, praesentibusque literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas quoad omnes earum continentias, clausulas et articulos eatenus quatenus eaedem rite et legitime existunt, emanatae viribus earum veritas suffragatur, acceptanus, approbamus et ratificamus ac pro praefatis ecclesia Sancti Regis Stephani praeceptoreque et Conventu innovante perpetuo valituras confirmamus, Harum nostrarum quibus secretum Sigillum nostrum autenticum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore et testimonio literarum mediante. Datum Budae per manus Reverendi in Christo Patris Domini Thomas Episcopi Ecclesiae Iaurientis, aulae nostrae Cancellarij fidelis nostri dilecti, feria secunda ante festum Beati Valentini Martiris. Anno Domini Millesimo quadringentesimo nonagesimo secundo Regnorum nostrorum Hungariae, anno secundo Bohemiae vero vigesimo primo. Nos igitur praemissa suppligatione pro parte dictorum Praeceptorum et Conventus maiestati nostrae modo quo supra poreecta Regia benignitate exaudita clementer et admissa, praeseriptas literas quondam Domini Wladislai Regis ac omnia et singula in eisdem tenta, non abrasas non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas sed omni prorsus vitio et suspicione carentes praesentibus literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas, quoad omnes earum continentias, clausulas et articulos eatenus quatenus eaedem rite et legitime existunt, emanatae viribusque earum veritas suffragatur ratas, gratas et acceptas habendas acceptavimus, approbavimus et ratificavimus, imo acceptamus, approlamus et ratificamus ac pro praedictis Ecclesia Sancti Regis Stephani ac Praeceptore et Conventu Innovante perpetuo valituras confirmamus et roboramus. Salvis iuribus alienis, harum nostrarum, quibus secretum sigillum

nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in owar, feria tertia proxima post Dominicam Invocavit, Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo octavo Regnorum nostrorum Hungariae et Bohemiae praedictorum Anno secundo.

Keresztesek Prot. II. 24—30 l.

XXVI.

1431. A székesfejérvári káptalan átirja Zsigmond király u. a. évben kelt szabadalom levelét, mely által ez a fejérvári keresztesek konventjét és jobbágyait minden bíróságtól fölmenti.

Capitulum Ecclesiae Albensis. Omnibus Christi fidelibus, tam praesentibus, quam futuris, praesens scriptum inspecturis Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire Quod Religiosus vir Dominus Frater Demetrius Crucifer Custos Ecclesiae Beati Regis Stephani de Alba, nostram personalem veniens in praesentiam exhibuit nobis quasdam literas Serenissimi Principis Domini nostri Sigismundi Regis Hungariae patentes, maiori suo sigillo a tergo consignatas, petens nos debita cum instantia ut easdem de verbo ad verbum transscribi et transumi, ac praesentibus literis nostris privilegialibus inseri faceremus, pro eodem ad uberiorem cautelam, Quarum tenor sequitur et est talis: Sigismundus Dei gratia Romanorum Rex semper Augustus, ac Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae Croatiae, etc, Rex Fidilibus nostris universis Praelatis, Baronibus Comitibus, Castellanis, Nobilibus, ipsorumque officialibus: Item Comitatibus et liberis villis ipsarumque Rectoribus, tributarijs, Iudicibus et Villicis, tam nostris ac reginalibus, quam aliorum quorumcunque, quibus praesentes ostenduntur salutem et gratiam. Dicit nobis fidelis noster Venerabilis et Magnificus Albertus de Nagymyaly Prior Auranae, alias Regnorum nostrorum Dalmatiae et Croatiae praedictorum Banus. Quomodo nonnulli forent populi seu cives et lobagiones, qui in acquisitionibus victuum suorum minorum proficiscentes, in vestris tenutis possessionibus, tributis et Iurisdictionibus, vestrique in medio, tam in personis, quam in mercimonijs, ac alijs rebus et bonis ipsorum arestarentur, prolaberentur et damnificarentur, signanter pro debitis delictis

et offensis aliorum. Unde cum iusti pro iniustis et innoxij pro reorum excessibus, non debeant aliquatenus interiri vel arrestori, ex antiquaque consuetidine et privilegiata libertate quarumlibet Ecclesiarum Regni nostri earum Praelati et Rectores ipsorum familiares impossessionatos et Iobagiones in causis quibusvis, dembtis furti latrocinij et aliis publicis causis criminalibus, Ipsimet iudicanti habeant facultatem. Igitur fidelitati vestrae et cuilibet vestrum firmissime praecipimus et mandamus quatenus a modo deinceps et in antea tum et quando ac quotiescunque cives, Iobagiones, et populi seu familiares dicti Alberti Prioris, vel alter ipsorum, aut homines seu familiares eorundum cum ipsorum mercimonijs, curribus equis seu bobus alijsque rebus et bonis eorundem ad vestras tenutas, honores, possessiones et iurisdictiones tributaque et tributorum vestrorum loca ac vestri in medium pervenerint, tunc ad eosdem ad cuiusvis instantiam in personis iudicare, vel vestro adstare iudicatui compellere nec non currus, equos boves, mercimonia, ac alias res et bona eorum arrestare, seu prohiberi facere nullatenus praesumatis nec sitis ausi modo aliquali, signanter pro debitis, delictis et excessibus aliorum. Si qui autem contra et adversus nemoratos cives populos et iobagiones ipsius Alberti Prioris, vel alterum eorum quiquam actionis vel questionis haberet vel habuerit id tales in ipsique Prioris aut Iudicum, seu officialium suorum ad id deputatorum terminis legitime prosequi debeant et teneantur. Ex parte quorum cuilibet contra ipsos querulanti iustitia non deerit evidens et continua pro ut dictaverit ordo Iuris. Transgressores autem praemissorum nostrorum mandatorum, si qui forsitan, quod non credimus, contra ipsa attentare praesumserint per comites et vice comites illorum Comitatuum, in quibus haec contingerent, ad praemissa nostra mandata efficaciter observanda per eorum gravamina opportuna in talibus fieri solita, arctius compelli mandamus et . . . . Secus igitur gratiae nostrae sub obtentu facere non ausuri in praemissis, praesentes quoque post lecturam semper reddi debeatis praesentanti. Datum Budae feria tertia proxima ante festum Beati Gregorij Papae et Doctoris. Anno Domini Millesimo quadringentesimo trigesimo primo, Regnorum nostrorum anno Hungariae quadra-

gesimo quarto. Romanorum vigesimo primo et Bohemiae undecimo. Nos itaque iustis et legitimis petitionibus praefati Dni Demetrij favorabiliter inclinati, ac institiae annuenfes literas easdem de verbo ad verbum nihil addendo nec minuendo transcribi et transsumi ac praesentibus literis nostris privilegialibus inseri fecimus pro eodem uberiorem ad cautelam. In cuius sei momoriam perpetuamque firmitatem praesentes literas nostras privilegiales sigilli nostri authentici munimine roboratas duximus concendendas. Datum in festo Beati Iacobi Apostoli Anno Domini Millesimo quadringentesimo trigesimo primo. Honorabilibus viris Dominis Benedicto Praeposito Domino et Praelato nostro, Emerico Cantore. Dionysio Custude, Gregorio de Alba perpetuo de Grewliek Decano Ecclesiae nostrae existentibus.

Keresztesek Prot. II. 138 l.

XXVII.

1443. Székesfejérvár. Fejérvármegye szolgabirái bizonyitják, hogy mikor Almásaljai György, királyi adószedő a keresztes vitézek utczájában az adót szedni akarta, a keresztes vitézek felmutatták régi hivaltságaikat s az adóztatás ellen tiltakoztak.

Nos Petrus filius Lucae de Kwzel. Georgius filius Martini de Telge Benedictus de Paczman et Bartholomaeus de Doboz, quatuor Iudices Nobilium Comitatus Albensis damus pro memoria quod cum nos una cum Magistro Georgio de Almasalija Comite lucrae Camerae Regalis ipsius Comitatus Albensis in persona Domini sui Magnifici Domini Laurentij de Hedrehwara Regni Hungariae Palatini constituto inter caeteras lucri camerae dicationes ipsum lucrum Camerae in insula Civitatis Albensis in platea Cruciferorum Ecclesiae B. Regis Stephani de Alba incedentes, deambulantes eadem plateam et per consequens populos et iobagiones in eadem comorantes ad instar aliorum dicari debentium idem magister Georgius Comes dicare et numerare intendebát, tandem ijdem Cruciferi et ex post eorum praefati iobagiones certa et efficacissima libertatum et exemtionum privilegia divorum dicti Regni Hungariae Regum et Summorum Romanae Ecclesiae Pontificum in medium produxerunt, quibus productis et exhibitis per magistrum Geor-

gium Comitem ruminatis et fide oculata perlustratis, ac sufficienter intellectis ex ijsdem clare apparuit eidem prout etiam de exabundanti cautela superinde idem Magister Georgius Comes palam ab his quibus licet diligenter inquirens respondit, quod ipsa platea dictorum Cruciferorum ac populi in eadem residentes semper et ab antiquo a dicatione et solutione censuumque restitutione ipsis lucri camerae inter alias praerogativas exempta et supportati sint, quam et quos idem Magister Georgius comes pristino reliquit et commisit statu, harum se in nullo immiscens vigore et testimonio literarum mediante, ad quas et quod rei huius affirmationem suum impressit sigillum, penes sigilla nostra. Datum in Civitate Albensi predicta die Dominico proxima post festum sancti Michaelis apparitionis. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo tertio.

Keresztesek Prot. III. 1077—1078.

XXVIII.

1552. Bécs. I. Ferdinánd megdorgálja Fejérvár város bíráit és esküdtjeit azért, hogy a keresztes vitézek kuriáját, mely az ő tulajdonukat képező Sz. István utczájukban állt, erővel elvették, és Oláh Miklós jobbágyukat az utczán elfogták, megverték és bebörtönöztették, malmukat pedig feldulták.

Ferdinandus Divina Favente Clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc Rex, Semper Augusztus, Infans Hyspaniarum, Archi Dux Austriae ect Prudentibus et circumspectis Iudici et Iuratis ac ceterisque universis civibus Civitatis nosrae Alba Regalis fidelibus dilectis. Salutem et gratiam. Ex quaerimonia Proeceptoris et Conventus Ecclesiae Cruciferorum istius Civitatis accepimus multas et graves sibi a vobis inferri injurias damna et comtumelias inter caetera distractam sibi jussu vesztro esse propria vestra resumtione curiam et domum ipsorum quam in platea divi Stephani Regis in proprio Sua territorio habebant, et quae iis magno usui fuisset, simul etiam praesumtione aiunt comprehensum fuisse inssu vestro Servitorem ipsorum Emericum Olah in publica platea cum Domino suo ipso Praeceptore euntem, in terramque proiectum atque prostratum gravibus affectum esse verberibus. Queruntur

praeterea vos colonum unum ipsorum violenta manu contra publica Regni statuta in bona vestra abduxisse, et in bonis vestris habere; Item queruntur vos allodium ipsorum et molendinum quod prope civitatem habent penitus desolasse et quidquid rerum in eo fuisset, vos diripi fecisse et insuper sylvam unam eorundem prope ipsorum allodium habitam pene totam incolae istius civitatis desecuisse; quae si ea se habent aequm non est ut talibus damnis iniurysque afficiantur: quapropter vobis mandamus ut ab hisce indignitatibus abstineatis damna illata illis refundatis, de iniurijs etiam et verberibus eos contentos reddatis; Talia enim facta neque conveniunt bonis et fidelibus subditis, neque nos impunita praetermittemus, itaque amplius de hac re nobis conquerendi non praebeatis causam praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Viennae vigesima secuda die mensis Septembris Anno Domini Millesimo quingentessimo quadragessimo secundo.

Keresztesek Prot. III. 1124.—1125. l.

XXIX.

1539. aug. 14. Buda. Dalmady Sebestény fejérvári keresztes preceptor panaszára, hogy Gémes András fejérvári biró és esküdt társai parancsára Szárazy Ferencz és Deák Bertalan eltiltották Takács István jobágyukat, hogy az ő fundusukon házat épitsen, kiküldi a király a fejérvári káptalant, hogy ez ügyet vizsgálja meg és jelentést tegyen. A káptalan tagja Salomváry Máté megvizsgálta és jelentését beadta.

Seremissimo Principi ac Domino, Domino Iohanni dei gratia Regi Hungariae Croatise Domino eorum gratiosissimo Capitulum Ecclesiae Albensis Orationum Suffagia devotarum, perpetua cum fidelitate. Vestra noverit Serenitas nos literas eiusdem Vestrae Serenitatis Exhibitorias, Admonitorias et certificatorias nobis praeceptorie loquentes et directas summo cum honore et reverentia recepisse in haec verbo: Iohannes dei gratia Rex Hungariae Dalmatiae Croatiae etc fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Albensis salutem et gratiam. Expositum nobis in personis fidelium nostrorum Venerabilis et Religiosorum fratrum Sebastiani de Dalmad Praeceptoris et Conventus Crucife-

rorum Domus Hospitalis Ecclesiae B. Regis Stephani de Alba, qualiter feria tertia proxima post festum B. Annae matris Mariae proxime praeteritum, dum videlicet circumspectus Magister Stephanus Textor jobbagio ipsorum Exponentium in terra ipsorum Exponentium extra muros Civitatis nostrae Albae Regalis existente et habita, Zenth Kyralfewlde vocata ex innuentia et beneplacita voluntate corundem Exponentium tamquam Dominorum suorum terestrium quandam Domum de novo aedificare et erigere habnisset; tunc nescitur unde moti prudentes et circumspecti Andreas Gemes Iudex, Iohannes Kanthor, Franciscus Zarazy, Blasius literatus, Benedictus Thorma, Iohannes Zabo, Michael similiter Zabo, Bartholomoens Litteratus, Sebastianus Kenthes, Petrus Ferenczy, Ladislaus Fewldes, Iohannes Bekes et Autonius Lazlo jurati cives dictae Civitatis nostrae Alba Regalis missis et destinatis praefatis Francisco Zarazy, et Bartholomaeo literato manibus armatis et potentiarys in et ad faciem praescriptae terrae ipsorum Exponentium ut scilicet dictus Stephanus Textor praescriptam domum erigere habuisset consequenterque in eundem Stehanum Textorem irruisent, abindeque eundem vi amovissent et repulissent, ijsamque domum eidem crigere et aedificare minime permisissent prout etiam modo non permitterent posentia corum mediante in praejudicium et damnum iurisque derogamen praefatorum Exposentium valde magnum. Et quia iuxta Constitutionem nostram Regiam ac universorum Dominorum Praelatorum et Baronum caeterorumque Consiliariorum nostrorum universi actus potentiarij a festo B. Andreae apostoli in Anno Domini Millesimo quigentesimo trigesimo septimo transacto praeterito per quoscunque et contra quoscunque patrati et commissi et deinceps quoque patrandi et committendi per judices Regni nostri ordinarios pro quimtodecimo die admonitionum seu evocationum exinde fiendarum discuti debeant, et adjudicari. Pro eo fidelitati vestrae harum serie mandamus, firmiter, quatenus praesentes literas nostras per vestrum testimorium fidedignum praenominato Iudici et aliis praeseriptis iuratis civibus praeseripte civitatis nostrae Alba Regalis praemissorum scilicet actorum potentiariorum patratorum exhiberi et praesentari faciatis, qui si personaliter in Consistorio eorum reperiri

poterint ibitem personaliter, alioquin de domibus habitationis ipsorum solitae sive residentia dorum adnoncat eosdem dicatque et committat iisdem verbo nostro Regio, ut si ipsi quinto decimo die a die exhibitionis praesentium ex hinc ipsis fiendae computando corum personali praesentia nostru personaliter aut per procuratores ipsorum legitimos comparere debeant et teneantur, Rationem de premissis reddituri efficacem; certificando eosdem ibidem ut sive ipsi termino in proescripto coram dicta nostra personali praesentia modo praemisso compareant sive non, eadem ad partis comparentis instantiam id faciet in praemissis, quod dictaverit ordo Iuris; Et posthaec hujusmodi exhibitionis admonitionis et certificationis seriem cum admonitorum nominibus terminum ad pradictum ut fuerit expediens, dictae nostrae personali praesentiae fideliter rescribatis. Datum Budae in vigilia festi assumptionis gloriosissimae Virginis Mariae Anno Domini Millesimo quingentesimo trigesimo nono. Unde nos mandatis eiusdem majestati Vestrae semper et in omnibus obedire volentes ut tenemur, unum ex nobis videlicet honorabilem Magistrum Mathaeum de Salomwary socium et concanonicum nostrum ad praemissa fideliter peragenda nostro pro testimonio fidedignum duximus destinandum, qui tandem exinde ad nos reversus, nobis conscientiose retulit eo modo, quomodo ipse feria sexta proxima ante festum B. Bartholomaei Apostoli proxime praeteritum ad domos circumspectorum Andreae Gemes iudicis, ac Sebasthiani Kenthes, Blasii Literati et Michaelis Zabo juratorum civium Civitatis Alba Regalis in eadem Alba Regali habitas accessisset, ipsisque personaliter non repertis nihilominus eisdem de domibus sive solitis residentys corundem, item praefatos Iohannem Zabo Bartholomoeum Literatum, Johannem Kanthor et benedictum Thorma similiter juratos cives personaliter in dicta civitate Alba Regali reperiset, ibique ijsdem exibitis literis Majestatis Vestrae personaliter ibidem eosdem admonuisset dixissetque et commisisset ijsdem verbo Vestrae Majestatis, ut ipsi quintodecimo die a die exhibitionis praesentium ipsis factae computando corum personali presentia Majestatis Vestrae personaliter ant per procuratores ipsorum legitimos conparere debeant et

tenaantur, rationem de proemissis reddituri efficacem; certificando eosdem Majestatis Vestrae modo praemisso compareant sive non eadem ad partis comparentis instantiam id faciet in praemissis quod dictaverit ordo Iuris. Datum duodecimo die a die huiusmodi Exhibitionis, admonitionis et certificationis pradictorum Anno Domini suprodicto.

Keresztesek. Prot. III. 804.—807. l.

XXX.

1454. Fülöp, székesfejérvári keresztes vitéz saját és a székesfejérvári konvent nevében tiltakozik a kalocsai káptalan előtt, hogy Zékel Tamás aurának perjel és Guthy János a székesfejérvári konvent parancsnoka a keresztesvitézek tulajdonát képező Zenth Mihál zigethe nevü fejérmegyei pusztát, mely Alba és Krethner (?) községek [1]) szomszédságában fekszik Porkoláb Bertalan székesfejérvári polgárnak ajándékozták.

Nos capitulum Ecclesiae Colocensis memoriae commendamus. Quod religiosus vir frater Philippus Crucifer de Conventu Cruciferorum Ecclesiae Beati Regis Stephani de Alba coram nobis personaliter constitutus, sua et dicti Conventus in personis per modum protestationis et inhibitionis nobis significari caravit,; quod prout ipse peccepisset Magnificus Thomas Zekel Prior Auranae et Religiosus Iohanes de Guth, Praeceptor praefati conventus, contra eorum voluntatem et inhibitionem quoddam ipsorum praedium Zenth myhal zygethe nuncupatum in Comitatu Albensi commetaneitate et vicinitate possessionum Krethner (?) et Alba existens et habitum eidem Bartolomaeo Porkolab dicto civi civitatis Alba Regalis perpetuo donasset et contulisset, in praeiudicium ipsorum et Iuris derogamen dictae Ecclesiae eorundem valde magnum; Unde facta huiusmodi protestatione idem frater Philippus Crucifer suo ac dictorum Conventus et Ecclesiae nominibus Annotatos Magnificum Thoman Priorem ac Iohannem Praeceptorem ab huiusmodi donationis collatione et perpetuatione, annotatum vero Bartholomaenn Porkolas et alios quoslibet ab ocupatione

[1]) Valószinü, hogy Aba és keresztur értendők.

detentione, sibi ipsis usurpatione et quovismodo ab eisdem Conventu tempore alienationis usuum fructuum et quarumlibet utititatum eiusdem perceptione et percipifactione factis vel fiendis publice et manifeste prohibuit coram nobis, tessimonio praesentium mediante. Datum Sabbatho poximo ante Dominicam Ramispalmarum. Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagessimo quarto.

Keresztesek Prot. II. 336—337. l.

XXXI.

A székesfejérvári tanács a szent Péter egyháza körül levő temetőt nagyobbitandó, az e végre átengedett két kananoki házért Dóczy Orbán házát minden adótól fölmenti. jan. 7. 1478.

„Nos Fabianus Korhy Iudex, ac Gallus Nyerges, Florianus de Kánya, Franciscus Carnifex, Demetrius Zachy, Georgius Ispani, Nicolaus Borsus, et Michael Zondy de Castro, Stephanus Kerekes, Laurentius Literatus de Exteriori Civitate, Gregorius Kővagho, Thomas Literatus de Nova Villa, et Gallus Csapo de Nova Civitate, Duodecim Iurati Cives ac Consules Civitatis Albae-Regalis Memoriae commendamus tenore praesentium significates, quibus expedit, universis: Quod cum Coemeterium Parochialis Ecclesiae Beati Petri Apostoli intra Muros Civitatis nostrae Albae-Regalis praedictae fundatae, tum der constructionem Capellae condam Hentel olim Concivis nostri, ac reformationem et extensionem Sacristiae ipsius Ecclesiae nostrae, tum etiam occupationem Domorum duorum Canonicorum Ecclesiae Beati Nicolai Confessoris de eadem Alba, in introductione eorundem per Divos Reges pro ipsorum habitationibus deputatarum in parte aquilonari nimium foret occupatum et represum, Nosque considerassemus, et saepenumero animo revolvissemus, quo ordine et modo, sine tamen praeiudicio Dominorum Praepositi et Canonicorum p aetactae Ecclesiae Beati Nicolai Confessoris, ad Dei honorem, hominumque decorem et devotionem, praescriptum Coemeterium dictae Ecclesiae nostrae Parochialis ampliare et augmentare possemus; tandem instinctu divino, nostraeque exortationis inductione Venerabilis Dominus Urbanus Praepositus antelatae

Ecclesiae Beati Nicolai, vota fidelium, in hac se, salubriter adaugere cupiens, habitis prius superinde Canonicorum suorum Ecclesiae praetactae, maturo consilio et deliberatione, in subscriptisque benevolum consensum et assensum praebentium quandam Domum lapideam in Vico Sandi Petri iuxta praenar ratam Ecclesiam nostram, in plaga orientali sitam et existentem, pro habitationibus praenotatorum Dominorum duorum Canonicorum, suis propriis et maximis pecuniis a Circumspecto Ioanne de Kalmanchehy Concive nostro, fratre videlicet patruele Reverendi Domini Praepositi Albensis Ecclesiae, sub certis conditionibus, in literis exinde confectis expressatis, pretio emit, quatenus praescriptae Domus duorum Dominorum Canonicorum de ipso Coemeterio amoverentur, et in augmentum eiusdem Coemeterii loea earundem deputarentur, atque perpetuo relinquerentur, et permanerent. Unde nos, considerata huiusmodi utilitate, et salubri dispositione praefati Domini Urbani Praepositi, et Dominorum Canonicorum suorum, Nos una cum ceteris Civibus, et Incolis antedictae civitatis nostrae Albae-Regalis unanimi voluntate et consensu emptioni et perpetuationi memoratae Domus per praelibatum Dominum Urbanum Praepositum antefatis Dominis duobus Canonicis, modo praemisso factis, nostrum purum et benevolum praebuimus, et praebemus consensum, pariter assensum, eandemque Domum, iam fatis Dominis Canonicis deputatam et perpetuo adscriptam, etsdem Libertate et Praerogativa, quibus pristinae praedictae habitationes corum privilegiatae et libertatae, ac ab antiquo observatae forent, ab omni onere quarumcunque Taxarum et Collectarum ordinariarum, et extra ordinariarum, vel aliarum quarumlíbet Solutionum et Servitiorum exemptam, et per omnia et in omnibus, adinstar Domcrum aliarum vestrarum ecclesiasticarum, liberam et securam, futuris et perpetuis temporibus volumus permittere. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes Literas nostras privilegiales pendentis et authentici Sigilli nostri maioris munimine robaratas duximus concedendas. Datum in festo Beati Valentini Martyrls, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Septvagesimo Octavo.

Magyar Történelmi Tár VI. kötet 237—238 lap.

XXXII.

1690. aug. 7. Bécs, Lipót király a Fejérvárott letelepedett Szent Ferencziek rendjének adományozza azon helyet melyen ma templomuk és kolostoruk áll, hogy azon épitkezhessenek, és utasitja a veszprémi káptalant, hogy küldje ki emberét és Ujváry Ferencz, Ványosy Lőrincz, ifj. Babocsay Ferencz királyi emberek valamelyikének közbejöttével az illetőket vezessék birtokba. A veszprémi káptalan pedig kiküldi Homolya Tamás kananokot, aki Ujváry Ferenczczel Landonics György, Reichinger Zakariás, továbbá Flor Kristóf helyettes várparancsnok, Ebersuanói Herkules hadnagy, Widerauff" ker János fegyvertári parancsnok, Huss Henrik élelmezési biztos, végre Plenigs Lőrincz városbirája, Hannold Honor János Faisz Keresztély, Töttösy László senátorok, s Fabesi András helyettes harminczados jelenlétében az illető rendet u. a. év aug. 29-én birtokba iktatta.

Sacratissimo Principi ac DD. Leopoldo Dei gratia electo Romanorum Imperatori semper Augusto, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae Sclavoniaeque etc. Regi, seu Domino ipsorum naturaliter clementissimo Capitulum Ecclesiae Veszprimiensis, humillimarum, ac perpetuo fidelium servitiorum suorum in gratiam eiusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae demissam animorum subiectionem, et assidua in Deo orationum suffragia. Vestra nosse dignetur S. C. Regiaque Majestas Nos benignas eiusdem Litteras pro parte et ad instantiam Religiosorum Patrum Sacri Ordinis S. Francisci Seraphici Provinciae Beatae Mariae Virginis in Hungaria introductorias in Regali papyro clause confectas, et amanuatas, sigilloque eiusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae ab extra in superiori earundem margine suo modo communitas, Nobisque pro executione earundem praeceptorie sonantes, et directas ea, qua par erat, submissionis reverentia et debito fidelitatis cultu recepisse in haec verba.

Leopoldus Dei gratia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex, Fidelibus nostris Honorabilibus Capitulo Ecclesiae Veszprimiensis salutem et gratiam. Quum Nos ad nonnulorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem Nostrae propterea factam

Majestati, tum vero moti pietate et clementia Nostra Regia, qua erga Religiosos Patres Ordinis S. Francisci Seraphici Provinciae B. Mariae Virginis in Regno Nostro Hungariae existentis (quod Suffragiis piisque precibus in prosperitate armorum contra hostes nostros iuvari quoque Nos credimus ducimur, sed et ex eo, quod idem sacer Ordo Seraphicus antiquis etiam temporibus ex pia Divorum quondam Hungariae Regum, felicis recordationis praedecessorum nostrorum funda" tione in Libera et Regia Civitate Nostra Alba-Regalensi monasterium cum Ecclesia habuisse eandem Majestatem Nostram privilegialibus Litteris edocuisset, certam Ecclesiam et fundum pro aedificando monasterio eidem S. Ordini, in praementionata Civitate Nostra Alba-Regalensi et Comitatu Albensi situatam habitum per prius iam ex Benigna annuentia Nostra pro Residentia designatum, in cuius Ecclesiae et Loci pacifico usu et possessione, de praesenti quoque imperturbate idem sacer Ordo Franciscanorum se persistere, sacrasque functiones pro discrimine nationum ibidem praestare assereret, totum item et omne Ius Nostrum Regium, si quod in praefata Ecclesia ac fundo etiam aliter qualitercunque haberemus, aut eadem et idem Nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret Maiestatem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad praedeclaratam Ecclesiam, ac fundum de Iure, et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus, rebusque sic ut praefertur stantibus, seque habentibus, memoratis religiosis Patribus sacri ordinis Seraphici Provinciae Beatae Mariae Virginis, in attacto Regno Nostro Hungariae, ipsorumque successoribus, universis, vigore aliarum Litterarum Nostrarum Donationalium, superinde emanatarum, dedimus, donavimus et contulimus, velimusque eosdem Patres praedicti Ordinis ipsorumque successores in Dominium praerepetitae Ecclesiae et fundi, in iam saepefata Civitate Nostra Alba-Regalensi habitum, Iurisque nostri Regii per Nostrum et Vestrum homines legitime introduci facere, superque fidelitatibus Vestris harum serie firmiter praecipientes committimus et mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, Vestro pro testimonio fidedignum, quo praesente fideles Nostri Egregii et nobiles Franciscus Ujváry,

vel Laurentius Vánosy, sive Franciscus Babócsay iunior, aliis absentibus homo noster Regius ad id specialiter transmissus, ad facies praefatae Ecclesiae, ac fundi in suprafata civitate Nostra Alba-Regalensi, Comitatuque Albensi situatae, vicinis et cometaneis eiusdem Ecclesiae et fundi, praesentibus accedendo introducat eosdem in Dominium eorundem, dictique iuris Nostri Regii in eiusdem habiti, statuatque eadem iisdem, successoribusque eorundem Patrum Franciscanorum Provinciae Beatae Mariae Virginis in Hungaria, praemissaeque Nostrae Donationis titulo ipsis incumbente, perpetue possidenda, si non fuerit contradictum; contradictores vero si qui fuerint evocet eosdem idem Testimonium vestrum contra annotatos Patres Franciscanos, successoresque eorundem, in Curiam Regiam nostram, scilicet in praesentiam, rationem contradictionis eorundem reddituros efficacem, et post haec super huiusmodi introductionis et statutionis, totiusque inibi peragendi negotii serie, simul cum contradictorum et evocatorum, si qui fuerint nominibus, praemissae statutioni intererunt, terminoque assignato, Nobis suo modo fideliter rescribatis. Datum in Civitate Nostra Vienna Austriae Die septima Mensis Augusti Anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo. Nos itaque pro benignis eiusdem Maiestatis Vestrae Sacratissimae mandatis et Commissionibus in omnibus uti tenemur, ex debito subiectionis nostrae humillime obtemperando satisfacere volentes, una cum Egregio Francisco Uiváry, homine Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regio in praeinsertis Litteris introductoriis et statutoriis, inter reliquos homines regios nominatim contentos denominato, per eandem Maiestatem Vestram Sacratissimam ad id specialiter transmisso nostrum hominem, utpote A. Reverendum Dominum Thomam Homolya, fratrem nimirum socium et Concanonicum nostrum ad praemissa rite legitimeque effectuanda, ac tandem nobis suo modo fideliter reportanda, Nostro pro Testimonio e medio nostri fidedignum duximus exmittendum, qui tandem abinde ad nos una reversi, mentionatus quidem homo Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regius sub iuramento suo in generali Regni decreto superinde contento, iam fatum vero testimonium nostrum conscientiae suae puritate fideliter uniformiterque retulerunt nobis in hunc

modum. Quomodo ipsi die vigesima nona praeterlapsi mensis Augusti noviter evoluta, in et ad praescriptam Liberam ac Regiam Civitatem Alba-Regalensem, consequenterque faciem loci dictae Ecclesiae ac fundi impetrati, vicinis et cometaneis eiusdem universis, notanter autem religiosis Patribus societatis Iesu, utpote Georgio Landonics superiore, Zacharia Reichinger Concionatore, iam dictae civitat's Alba-Regalensis, Generosis item ac Egregiis Dominis Christophoro Flor substituto Commendante, Hercule ab Ebersuano Laidinantio, Ioanne Baptista Viderauff, Praefecto domus armamentariae, Henrico Hus Annonae Praefecto, cum aliis officialibus Suae Maiestatis Sacratissimae in praeattacta Civitate Alba-Regalensi degentibus, prudentibus item ac circumspectis Laurentio Plenigs Iudice Primario, Ioanne Honorio Hannold, Christiano Faisz, Ladislao Tötösi, Senatoribus saepe attactae Civitatis Alba-Regalensis, praeterea Andrea Faabesi substituto Tricesimatore eiusdem civitatis, aliisque quamplurimis, inibi legitime convocatis, et praesentibus erga peragendam eandem introductionem et statutionem accessissent, ubi toties fatus homo Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regius annotato testimonio nostro, et praescriptis vicinis ac cometaneis secum semper praesentibus introduxisset practituletos Religiosos Patres Sacri Ordinis S. Francisci Seraphici Provinciae Beatae Mariae Virg. in Hungaria, in Dominium praerepetitae Ecclesiae et fundi, dictique iuris Regii Maiestatis Vestrae Sacratissimae in eisdem habiti, statuissetque eadem et idem, eisdem, successoribusque eorundem, universis praeattactae Donationis et iuris Regii titulis ipsis incumbentibus, simul cum cunctis suis appertinentiis perpetuo possidenda. Cui quidem introductioni et statutioni mox ibidem praenominatus Religiosus in Christo Pater Georgius Landonics uti Plenipotentiarius, et personam moderni Rmi D. Praepositi Albensis gerens, nomine et in persona eiusdem D. Praepositi, ea vel maxime de causa, quod cum praevio modo impetrata Ecclesia et fundus ad praesens esset in controversia, et ad quemnam eorundem pertinerent, nihil certi constaret, adeoque ad ulteriorem eatenus rei fiendam cognitionem, ac simul memorati Rmi D. Praepositi dispositionem contradictionis velamine obviasset, ob quam

etiam illius contradictionem suprafatum testimonium nostrum praementionato homine Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regio sibi assistente, eo facto ibidem repetitum Dominum Praepositum medio praenominati Patris Georgii Landonics, tamquam ut praemissum est Plenipotentiarii eiusdem contra annotatos Patres Franciscanos, successoresque eorundem in Curiam Regiam Vestrae scilicet Maiestatis Sacratissimae personalem in praesentiam ad terminum competentem, pro reddenda contradictionis suae ratione citasset et evocasset. Et sic nos seriem praemissae Introductionis et statutionis simul cum Contadictorum et evocatorum, vicinorumque et cometaneorum, qui eidem intererant nominibus, terminoque assignato, ut fuit expeditum, Vestrae Maiestati Sacratissimae fideliter rescripsimus. Datum decimo sexto die, diei Introductionis et statutionis praenotatae Anno Domini 1690. praemisso.

XXXIII.

1331. jul. 25. Tamás tihanyi apát értesiti László pécsi püspököt, mint a veszprémi püspökség jogainak védőjét, hogy Egyed, Miklós, és János székesfejérvári szent Miklós egyház kanonokjainak kivételével a többi kanonokot mind, nemkülönben István, Csuta fiának, és János Exsző fiának kivételével Fejérvár egész külvárosi közönségét a pécsi püspök elé idézte.

Venerabili in Xto Patri et domino domino Ladislao divna miseratione Episcopo quinque ecclesiensi et conservatori Iurium Ecclesiae Veszprimiensis a sede apostolica deputato Frater Thomas eadem gratia Abbas monasterii beati aniani de Tyhonio et conventus loci eiusdem orationes in Domino debitas ac devotas. Noverit Vestra paternitas litteras vestrae Dominationis Citotorias nos reverenter recepisse tenorem huius modi continentes. Ladislaus divina miseratione Episcopus quinque ecclesiensis et conservator iurium Ecclesiae Veszprimiensis a sede apostolica deputatus, religiosis et Deo devotis viris Thomae Abbati et Conventui Monasterii de Tihonio dilectis filiis in Xto amicis sinceram a Domino charitatem, Devotionem vestram requirimus diligenter per praesentes, quatenus dum per Venerabilem in Christo Patrem Dominum Henricum praemissa miseratione Divina Episcopum Veszpri-

miensem vel eius procuratorom requisiti fueritis, vestrum mittatis hominem fidedignum, qui coram testibus ydoneis citet Canonicos Sancti Nicolai de Alba Regali exceptis quibusdam personis, quae in aliis litteris nostris prorogatoriis nominantur, citet etiam universitatem hospitum de suburbio Albensi similiter, exceptis quibusdam personis contra Eundem Dominum Episcopum Veszprimiensem ad nostram praesentiam ad terminum competentem, et post haec diem citationis et terminum assignatum nobis diligenter rescribatis, Datum Budae quarto die octavarum beati Iohannis Baptistae anno Domini 1331, Nos igitur vestris praeceptis et mandatis annuere cupientes ut tenemur, virum ydoneum unum ex nobis fratrem Benedictum Sacerdotem praefati monosterii nostri hominem nostrum ad faciendas citationes duximus destinandum, Qui postmodum ad nos veniens dixit quod feria sexta proxima postfestum beati Jakobi apostoli sub sufficienti testimonio exceptis Egidio, Nicolao et Iohanne presbisteris Canonicis ecclesiae in eadem Ecclesia quosdam ex eisdem in stallis eorundem personaliter inventos, Item eodem die universitatem Hospitum de suburbio Albensi, exceptis Stephano filio Csuta, et Iohanne filio Exsző apud Ecclesiam beati Dominici, parochialem ecclesiam corundem, sub testimonio Zenthe sacerdotis eiusdem Ecclesiae contra praedictum venerabilem patrem Dominum Henricum Dei gratia episcopum Vesprimiensem aulae Dominae reginae Cancellarium ad vestrae paternitatis praesentiam citavisset, quintum decimum diem a citationis huiusmodi eisdem pro tempore comparendi assignando, quam quidem citationem factam fratribus praedicatoribus et Minoribus de eadem Alba idem homo noster dixit se promulgasse, seu etiam notificasse. Datum feria quarta proxima post festum beati Iacobi apostoli praenotatum anno supra expresso.

Inscriptio. Venerabili in Xto patri Domino Ladislao, divina miseratione Episcopo Quinque ecclesiensi et conservatori iurium Vesprimiensis Ecclesiae a sede apostolica deputato.

Pro Venerabili Henrico Dei gratia Episcopo Veszprimiensi aulae Dominae Reginae Cancellario contra Canonicos Ecclesiae beati Nicolai, exceptis Egidio, Nicolao et Iohanne presbyteris et Canonicis dictae Ecclesiae beati nicolai ac universitate

Hospitum exceptis Stephano fiilio Csuta, et Iohanne filio Exsző de suburbio albensi, ad quindenas feriae secundae proxime post festum beati Iacobi apostoli citatoria.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatról.

XXXIV.

1333. febr. 3. Visegrád. László pécsi püspök mint a veszprémi püspökség jogainak fentartója meghagyja Simon Péter pécsi kanonoknak, vagy Tamás zonuki főesperesnek, hogy Miklós mestert a székesfejérvári külvárosban levő Sz. Miklos egyháza igazgatóját Henrik veszprémi püspök azon panasza következtében, hogy Sz. Domonkos egyházat kirabolta, idézze elibe.

Nos Ladislaus miseratione Divina Episcopus quinque Ecclesiensis, conservator Iurium Ecclesiae veszprmiensis per sedem apostolicam deputatus, tenore praesentium tibi Petro dicto Simoni Canonico eiusdem Ecclesiae Quinque ecclesi eusis, vel Thomae Archi Diacono de Zolnuk, auctoritate apostolica nobis commissa committimus et nihilominus in virtute Sancte obedientiae praecipiendo mandamus, quod visis praesentibus Dominum Nicolaum dictum magistrum se asserentem Rectorem Ecclesiae sancti Nicolai de suburbio Albensi ad petitionis instantiam venerabilis in xtopatris Domini Henrici eadem Miseratione Episcopi veszprimiensis volentis ipsum coram nobis pro spoliatione ecclesiae sancti Dominici indebite attentato civiliter convenire coram nobis citare debeas, quatenus die sabbati proxime futuro debeat comparere eidem Domino Episcopo responsurus super indebite attentata spoliatione praedicta alioquin contra ipsum procedemus iustitia exigente. Data in Visegrad in domo habitationis nostrae secundo die post festum sancti Blasii martyris sub anno domini 1333. indictione prima pontificatus sanctissimi patris et Domini Iohannis divina providentia quoque vicesimi secundi anno XVI. Inscript. Petro dicto Simoni ecclesiae meae Canonico vel Thomae archi Diacono de Zolnuk.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabb kor másolatról.

XXXV.

1716. május 9. Székesfejérvár. Meltzer György királyi itélő táblai jegyző mint kiküldött megvizsgálja Székesfejérvárott a Szt. Jakab templomát — a szövegben tévedésből Szt. István temploma van irva — és a Ráczvárosban levő Szt. József templomát s mindkettőt a legroszabb állapotban levőnek találván, arról hitel s jelentést tesz.

Infrascriptus Inclytae Tabulae Regiae Iudiciariae Iuratus Notarius apud Perillustrem et Generosum Dominum Franciscum Szluha de Iklad, S. C. R. Majestatis Consiliarii et Personalis Praesentiae Regiae in judiciis Locum Tenentis et Consiliarii Magistrum Protonotarium Scribam agens, ateor et recognosco, quod cum ego virtute gratiosi Excellentissimi et Illustrissimi Domini Comitis Inclyti Regni Hungariae Palatini uni Tabulae Regiae Iudiciariae iuratus Notarius, et apud praelibatum Dominum Magistrum Protonotarium scribas agentibus, ac pro parte et ad instantiam Excellentissimi Reverendissimi et Illustrissimi Domini Francisei Wilhelmi Comitis de Nesselrode Episcopi Quinque Ecclesiensis, Praepositi Albensis et altae fatae suae Maiestatis Sacratissimae Consiliarii generalis mandati Praeceptorio Compulsorialis in L. R. Civitate Posoniensi die octava mensis Martii anni labentis infrascripti gratiose emanati, accedente demum eatenus per praetitulatum Magistrum Protonotarium iuditiariae meae exmissionis occasione nonnullorum effectuandorum negotiorum in L. R. Civitatem Alba Regalensem Inclyto Comitatu nominis eiusdem adjacentem pervenissem, cotum in modo dicta Civitate die, mense, annoque abinfrascripto primo quidem in et ad faciem summi Templi in meditullio fatae Civitatis situati, ac cultui apostolici Hungariae Proto Regis S. Stephani dicati veniendo dum cirumferentias et intrinsecam quoque eiusdem existentiam perlustrassem, cunctos item angulos, parietes pavimenta conspexissem, nihil aliud praeter omnibus beneficiis et ornamentis destitutum, ac deserto cuidam persimilem reperi, quando quidem parte ex omni parietes crudi laboris, laceri, indolati apparerent, sedilia licet quaepiam reperirentur, illa tamen veluti et chorus decem circiter personas capiens, qui quum et graduun beneficio careret, minus pro commo-

ditate haberetur, et esto pavimentum desuper habitum ex asseribus pro stucaturis ut eruere licuit adoptatum inveniretur quidem, quod tamen idem ut fideli relatione Francisci Malik prefatae Ecclesiae aeditui informatus fuissem, ante 12 adhuc annoram decursum per eotum hic loci residentem Reverendum Patrem R. Societatis Iesu superiorem laborari in choatum, a tempore non continuatum usque ad proesens manet in statu manco relictum, solo sanctuario cum exigua ara in meliorem formam redactis. Expost demum in conspectum alterius etiam in platea Rácz város dicta extra menia praefatae Civitatis existentis et habitae ac honori Sancti Iosephi dicatae Ecclesiae descendens pari modalitate huius etiam circumferentias cognovissem, primo et ante omnia modo fatae Ecclesiae fundamentum quidem ex lapide extructum, superiorem attamen eius partem meris et incaustis tegulis aedificatam reperi, quae ab intus ita exspoliata exstiterat, ut in ea nec unum sedile, nulla fenestra, imago nulla vel quid, pium aluid pro cultu dei necessarium reperire fas est, tectum vero eius ita lacerum et foraminibus plenum videre est, ut parte ex una exiguae iam scandulae reperiantur, quam ob causam occasione depluentium parietes coruere est necesse, quo ex respectu et metu fatalis cuiuspiam casus, ut ex fidedigna Ioannis Szabó in vicinia eiusdem Ecclesae residentis assertione certus redditus fuissem a duorum jam annorum intervallo nec cultus divinus contineri neque sacra ibidem peragi homines ad similia adienda accedere auderent, quin et ternae domus in contiguo praeattactae Ecclesiae habitae et ad eandem ab antiquo spectantes pari passu extremam ruinam minarentur Supraqua praevia modo facta medio mei antelatorum Ecclesiarum perlustratione, et oculata revisione praesentes literas meas singrapha et sigilli usualis munimine roboratas iurium supratitulati Domini Comitis exponentis futura pro cautela necessarias extradedi Tessimoniales. Datum in L. R. Civitate Alba Regalensi Nona Maii 1716 Georgius Meltzer praelibatae Inclytae Tabule Regiae Iuditiariae Iuratus Notarius. L. S.

Néhai Rosty Zsigmondnak a Fejérmegyei és Fejérvárváros Tört. és Rég. egylet régiségtárának tulajdonát képező iratai közt levő másolatról.

XXXVI.

1372. Székesfejérvár. A székesfejérvári káptalan megkeresésére László opuliai herczeg, Magyarország nádora Székesfejérvár mellett tartott gyülésből Kis János királyi embert és Literatus Jánost a szepesi káptalan tagját kiküldi hogy Székesfejérvár mellett levő s a káptalan birtokát képező bizonyos földrészt, mely Sz.-György vértanu temploma, Sárszabadi nevü majorság, Szent Mihály temploma, bizonyos sziget és Ingovány között fekszik határolják meg, és a káptalan részére foglalják vissza.

Nos Ladislaus Dux Opuliae . . . Regnique Hungariae Palatinus et Iudex Cumanorum damus pro memoria, quod cum in congregatione nostra generali universitati Nobilium Comitatus Albensis feria secunda proxima post festum Nativitatis B. Iohannis Baptistae prope civitatem Albensem celebrata ad petitionem Dominorum de Capitulo Ecclesiae Albensis una cum Iohanne parvo Regio, ac altero Iohanne Literato Capituli Ecclesiae Scepusiensis hominibus, Nicolaum filium Michaelis nostrum hominem ad infrascriptum possessionarium recaptivationem et reambulationem faciendas transmisissemus, demum iidem ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod ipsi feria sexta videlicet quinto die congregationis nostrae praedictae ad faciem cuiusdam particulae terrae prope civitatem Albensem inter Ecclesiam B. Georgii martyris et villam Sarzabady adjacentis accessissent, ac ipsam hoc ordine reambulassent: Quod primo incepissent a quadam valle a parte meridiei existente quae esset prope magnum paludinetum; dehinc ipsum paludinetum saliendo versus aquilonem procesissent, et ibi in quadam insula dictorum Dominorum de praedicto Capitulo Albensi quandam metam fore extruxissent, sed ad ipsam propter inundationem aquarum ire non valuisent; ab hinc circa dictum paludinetum ad plagam orientalem tendendo ad quoddam magnum fossatum prope Civitatem Albensem habitum devenissent, et in eodem fossato procedendo usque ad quendam pontem in quodam luto constitutum devenissent, et quousque ad eundem pontem devenissent, Ecclesiam S. Michaelis Archangeli et magnam partem suburbii civitatis Albensis inclusissent, sed ibi praedicti

Domini de ipso Capitulo Albensi dixissent, quod dictam Ecclesiam S. Michaelis Archangeli et partem suburbii civitatis Albensis non ob hac inclusissent quod cum civitate vellent ad praesens litigare, sed ea de causa, quod metas dictae particulae terrae per ipsos nomine dictae Albensis Ecclesiae recaptivatae usque molendinum ipsorum apud ipsos prope villam ipsorum Ingvan habitum, directe et iusto modo ostendere possint et demonstrare. Ab hinc in eodem fossato ad praedictum molendinum devenissent, monasterium Cruciferorum et totam villam Ecclesiae Sancti Regis Stephani ac insulam et caeteras utilitates eiusdem Ecclesiae penitus includendo sed ipsum monasterium cum suo coemeterio non recapti vasent, et dum eandem Terram sic recaptivatam et reambulatam praedictis Dominis de Capitulo Albensi iuris praedictae Ecclesiae statuere volnissent, ibi frater Albertinus praeceptor praedictum monosterium Sancti Regis Stephani tum a villa quam ac aliis ad suum monasterium pertinentibus ipsos prohibuisset. Quo percepto Magistris Martino et Thoma Canonicis et legitimis procuratoribus praedicti Capituli et Ecclesiae ipsorum nec non fratre Albertino coram nobis adstantibus de eadem partium voluntate ipsam causam ad octavas festi B. Michaelis Archangeli nunc venturi in Curiam Regiam nostram in praesentiam duximus prorogandam. Datum octavo die congregationis nostrae praedictae, in loco memorato. Anno Domini Millesimo trecentesimo septvagesimo secundo.

Keresztesek Prot. III. 1081.—1083. l.

XXXVII.

1530. Székesfejérvár. Madochay Gergely fejérvári kanonok és a sz. Anna kápolna őrének kérésére a fejérvári káptalan átirja azt a szerződést, melyet Kereszturi Imre és családja, Kálmáncsay Domonkos fejérvári prépositsal, a sz. Anna kápolnája iránt Mátyás király előtt 1486-ban kötött, Keresztúrnak eladása ügyében kötött.

„Nos Capitulum Ecclesiae Albensis memoriae commendamus per praesentes, quod honorabilis Magister Gregorius de Madocha socius et Canonicus, ac Rector Capellae Beatae Annae Matris Mariae, in latere aquilonari eiusdem Ecclesiae

fundatae, in medio nostri personaliter constitutus, exhibuit et praesentavit nobis quasdam binas litteras privilegiales, unas Serenissimi Principis condam nostri Mathiae Regis Hungariae et Bohemiae fassionales in pargameno ab infra sigillo suo secreto consignatas, alias vero superinde introductorias, et statutorum Conventus Cruciferorum de Alba similiter in pargameno impendenti Communitas, petens nos debita cum instantia, ut easdem transsumi, et transscribi dignaremur: quarum quidem primum videlicet fassionalium tenor sequetur in haec verba:

Nos Mathias Dei gratia Rex Hungariae Bohemiae etc. Memoriae commendamus per praesentes, quod Egregius Emericus de Keresztur, et Joannes filius condam Stephani de Faisz personaliter per se ipsos, idem etiam Emericus pro nobili Domina Margaretha, alias relicta dicti condam Stephani de Faisz, nunc vero consorte sua, cum procuratoriis litteris Conventus Ecclesiae Szaladiensis, onera vero, et cuncta gravamina Nicolai, Benedicti, et Francisci filiorum, ac puellarum Luciae, Catharinae, et Barbarae filiarum suarum, si tempore in cunctis infrascriptis persistere nollent super se, et cunctas haereditates assumendas, coram nobis constituti sunt, et confessi in hunc modum:

Quomodo ipsi pro quibusdam ipsorum, ac dictorum Consortis filiorum et filiarum eiusdem Emerici necessitatibus totales portiones ipsorum, ac praefatorum consortis, filiorumque ac filiarum ipsius Emerici possessionarias in praedio Keresztur vocato iuxta fluvium Sáár-viz vocatum in Comitatu Albensi existente habet in quas scilicet totales portiones possessionarias Reverendus Dominus Dominicus Praepositus Ecclesiae Albensis, ac Gubernator Castrorum nostrorum maritimorum, ab eisdem per certa tempora tenuisset in feudum, teneretque in praesentiam, simul cum cunctis eiusdem utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet terris utpote arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, nemoribus, montibus, vallibus, aquis, piscinis piscatoriis, molendinis, aquarumque decursibus, generaliter vero cunctis eiusdem utilitatum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem totales portiones possessionarias, de iure et ab antiquo spectantibus, et pertinere debentibus praefato

Dno Dominico Praeposito Ecclesiae Albensis, et per consequens Capellae Beatae Annae Matris Mariae ad latus Ecclesiae eiusdem Beatae Mariae vocatae in Civitate nostra Albensi a parte aquilonari per ipsum Dnum Dominicum Praepositum constructae, pro trecentis aureis puris hungaricalibus ab eodem iam habitis, et receptis, tum ex eo, tum vero ob respectum singularis devotionis, quae ipsi erga Beatam Annam Matrem Mariae, sub cuius nomine praescripta Capella fundata existit haberent, pro refrigerio salutis animarum ipsorum, ac praescriptorum consortis, filiorumque et filiarum praefati Emerici dedissent, vendidissent et in perpetuum adscripsissent imo dederunt, vendiderunt, et in perpetuum adscripserunt, coram nobis Iure perpetuo, et irrevocabiliter tenent, possident, pariter et habent nullum Ius, nullamque Iuris, et Dominii proprietatem, quod et quam in praedio haberent apud se, ac dictos consortem, filiosque et filias praelibati Emerici reservarent, sed totum, et omne Ius, omnemque Iuris et Dominii proprietatem, quod et quam in ipso praedio Keresztur habuissent, in praefatum Dominicum Praepositum, ac dictam Capellam Beatae Annae Matris Mariae transtulerunt pleno iure. — Harum nostrarum vigore, et testimonio literarum mediante. Datum Budae die Dominico proximo ante festum beatorum Philippi et Iacobi Apostolorum. Anno Domini millessimo quadringentesimo octuagesimo sexto. (1486.) Regnorum nostrorum Hungariae Anno 29. Bohemiae vero decimo septimo.

Conventus Cruciferorum Ordinis Sancti Ioannis Ierosolimitani domus hospitalis Ecclesiae Beati Regis Stephani de Alba, omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter et futuris salutem in omnium salutis largitore.

Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, nos litteras Serenissimi Principis, et Domini Domini Mathiae Dei gratia Regis Hungariae et Bohemiae e. c. t. Domini nostri Gratiosissimi Introductorias, et statutorias nobisque praeceptorie loquentes et directas omni cum reverentia et obedientia recepimus in haec verba:

Mathias Dei gratia Rex Hungariae, et Bohemiae, fidelibus nostris Conventus Cruciferorum de Alba, salutem et gratiam. Dicitur nobis in persona fidelis nostri Reverendi Dni Dominici

Praepositi Ecclesiae Albensis, quomodo ipse in dominium totalis portionis possessionariae in praedio Keresztur vocato-iuxta fluvium Sáár-vize vocatum in comitatu Albensi existens, habitum ipsum, et per consequens Capellam Beatae Annae Matris Mariae ad latus aquilonaris dictae Ecclesiae Albensis per ipsum Dominicum Praepositum constructam, titulo emptionis concernens, nomine dictae Capellae legitime velit introire, super quo fidelitati vestrae harum serie firmiter praecipientes mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fide dignum, quo praesente Andreas de Cluth, vel Antonius de Keresztur, aut Sebastianus de eadem, vel Emericus de Alba, sin Gregorius Erdi de Ihalhanfalva, seu Ladislaus de Alba, aliis absentibus homo noster ad facies praedictae totalis possessionis portionariae in dicto praedio Keresztur habitae, vicinis, et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis, et praesentes accedentes, introducat praefatum Dominicum Praepositum in Dominium eiusdem, statuatque eadem, eidem, et dictae Capellae Beatae Annae, simul cum cunctis suis utilitatibus, et pertinentiis, quibuslibet praemisso Iure ipsis incumbente perpetuo possidendi, si non fuerit contradictum, contradictores vero, si qui fuerint; evocet eosdem contra annotatum Dominicum Praepositum ad terminum competentem nostram Personalem in praesentiam, rationem contradictionis eorundem reddituros.

Et post haec huiusmodi introductionis, et statutionis seriem cum contradictorum, et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui praemissae statutioni intererunt, nominibus, terminoque assignato, ut fuerint expedientes dictae nostrae Personali praesentiae fideliter rescribatis. Datum Budae feria quinta proxima ante festum Pentecostes. Anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sexto.

Unde nos mandatis Domini nostri Regis semper et in omnibus obedire cupientes, uti tenemur, una cum praenarrato Ladislao de Alba homine ipsius Domini nostri Regis, nostrum hominem videlicet religiosum fratrem Ladislaum Cruciferum, socium nostrum Conventualem Cantorem Ecclesiae nostrae praedictae, ad praemissam Introductionem, et statutionem fideliter peragendam nostro pro testimonio fide dignum duximus

exmittendum Qui tandem exinde ad nos reversi — nobis uniformiter retulerunt in hunc modum: Quomodo ipsi feria quarta proxima post festum apparitionis S. Michaelis Archangeli proxime praeteritum ad faciés praedictae totalis portionis possessionariae in dicto Keresztur habito vicinis et commetaneis, eiusdem universis inibi legitime convocatis et praesentibus, et signanter nobilibus Michaele, Sebestiano, et Mathia de Kele, Benedicto filio Valentini, Petro filio Augustini de eadem, Andrea Chuth de veres Rekelye, Dionysio Che, de Felső-Gerény, Benedicto similiter Che, Antonio filio Joannis Che, et Osvaldo filio condam Ladislai consimiliter Che, de eadem Felső-Gerény, aliisque nonnulis hominibus nobilibus, tunc ibidem existentibus accessissent, idemque homo ipsius Domini nostri Regis antelato nostro testimonio praesente eodem introduxisset, et praefatum Reverendum Dominum Dominicum Praepositum Ecclesiae Albensis in Dominium eiusdem statuissetque eadem, eidem, dictaeque Capellae Beatae Annae Matris Mariae simul cum cunctis utilitatibus suis et pertinentiis quibuslibet praemisso iure ipsis incumbente perpetuo possidendam, nullo penitus contradictore pro tunc inibi, neque demum coram nobis apparente, legitimis tamen diebus in facie eiusdem moram facientes. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras Privilegiales pendenti, et authentici sigilli nostri maioris munimine roboratas easdem duximus concedendas. Datum sedecimo die dicti introductionis, et statutionis praedictae. Anno Domini supradicto. Venerabilibus et Religiosis Dominis Stephano Preceptore, Petro Lectore praefato Ladislao Cantore, et Benedicto Custode, ceterisque fratribus Ecclesiae nostrae praedictae existentibus. Unde nos petitioni Magistri Gregorii de Madocha favorabiliter inclinati praescriptas litteras non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua parte sui suspectas, sed omni prorsus vitio, et suspitione carentes, sine augmento, et diminutione aliquali de verbo ad verbum transumi, et transcribi, ac praesentibus inseri facientes praefato Magistro Gregorio de Madocha Jurium suorum ad cautelam duximus dandas, et concedendas. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis, et authentici sigilli nostri maioris

munimine roboratas dedimus, et concessimus. Datum feria quarta proxima inter octavas Ascensionis Domini. Anno eiusdem millessimo quingentessimo trigessimo.

Pauer J. Memoria Capellae S. Annae füzetből 1858. Szfejérvár.

XXXVIII.

1279. aprilis 24. Veszprém. Péter veszprémi püspök a fejérvári várban levő s a fejérvári polgárok által elfoglalta palotáját a Szt. István király ünnepén szedetni szokot adóval együtt Kolin veszprémi főesperesnek adja élete végéig tartó használatul.

Petrus miseratione divina Episcopus Veszprimiensis, universis xti fidelibus praesentes literas inspecturis salutem in salutis largitore. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod nos merita servitiorum magistri Colini Archi Diaconi Vesprimiensis prothonotarii nostri, qui nobis in diversis expeditionibus, legationibus, arduis negotiis nostris et ecclesiae nostrae procurandis, eo tempore quos societati nostre se coniunxit, et etiam miseratione xti episcopatum ecclesie vesprimiensis sumus adepti, cum summo fidelitatis obsequio prae aliis efficatius impendit, paternaliter et favorabiliter adtendentes volentesque ipsius meritoriis serviciis aliqualiter satisfacere, palacium nostrum Episcopale in Castro Albensi existens, quod Cives de eodem Castro occuparent, et per eos occupatum ad irreparabile dispendium devenerat, ad cuius reparacionem ipse magister Colinus propriis laboribus et expensis studiose insistens nostre iterum subiecit dicioni, cum omnibus utilitatibus et pertinenciis terris videlicet de pákazt, tributo in Festo sancti Regis et aliis omnibus, quae inter muros dicti Castri et extrinsecus hactenus nomine nostro . . . possessa, et ad ipsum palacium spectare debuerunt, beneplacito consensu et communi consilio magistri Pauli praepositi et Capituli ecclesie nostre accedentibus, magistro Colino contulimus, dedimus, et donavimus. antedicto, contemplacione videlicet tantum sue proprie persone et private usque dum vita comite frui poterit Deo dante, nullis nostris successoribus hanc nostram collacionem retractare valentibus, donec eidem aliter a Domino seu concessum, seu cum idem emedio vivencium

sublatus fuerit ipsum palacium cum suis utilitatibus pertinenciis universis aedificiis que cum eius sumptibus propriis et laboribus refecerit in lus et propri. tatem nostram et successorum nostrorum devolvetur non remanentibus requisicionibus questionibus sen impeticionibus quas fratres aut cognati eiusdem seu quilibet movere intenderet racione sumptuum praedictorum, Eo nihilominus non omisso quod si nos vel nostri successores casu quolibet contingente vivente praefato magistro Colyno ab eodem praedictam nostram collacionem revocare voluerint non poterunt, prout nos et nostros successores ad id propter praedicti palacii refectionem obligavimus, nisi prius solutis sexaginta marcis puri argenti eidem pro sumptibus et laboribus ante dictis. In cuius rei testimonium, firmitatemque collacionis nostre praedicte praesentes concessimus litteras nostri, et ad uberioris cautela perseveranciam mag'stri Pauli praepositi et Capituli ecclesie nostre quorum scilicet interfuit, sigillorum munimine roboratas. Datum Vesprimii in Festo beati Georgii martiris anno Domini 1279. Indictione 7-a.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkor másolatról.

XXXIX.

1290. körül. jan. 8. Buda. András király meghagyja a fejérvári káptalannak, hogy a veszprémi püspöknek Miklós fejérvári biró által elfoglalt palotája ügyében a királyt körülményesen értes'tetse.

Andreas Dei gratia Rex Hungariae fidelibus su's Capitulo Albensi salutem et gratiam. Per frequentem querelam venerabil's Patris Benedicti episcopi veszprimiensis aulae charissimae consortis nostrae Cancellarii dilecti et fidelis nostri intelleximus, quod post mortem petri episcopi sui antecessoris comes Nicolaus Albensis palatium episcopatus vesprimiensis cum suis proventibus et iuribus auctoritate propria occupatum detineret, recipiendo non modicam pecuniae quantitatem de eiusdem proventibus lite inter ipsos pendente in praeiudicium dictae Vesprimiensis ecclesiae et gravamen, Unde fidelitati vestrae firmiter praecipendo mandamus, quatenus super facto ipsius palatii si sit aut fuerit dejure episcopatus Vesprimien-

sis prout secundum Deum et racione vicinitatis vobis constat similiter cum quantitate solucionis, terragii annualis nobis in fide domino et corone debita scribatis omnimodam veritatem. Datum Budae tertio die Epihanie Domini.

Inscript. Fidelibus . . . Albensi . . . Veszprim.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatból.

XL.

1290. március Székesfejérvár. A székesfejérvári káptalan András királynak jelenti, hogy a veszprémi püspök fejérvári palotájának a fejérváriak által történt elfoglalása ügyében Miklóst fejérvári birót és Vinczét Fejérvár városi kamarást a király személye elé idézte.

Excellentissimo Domino suo Andreae Dei gratia Illustri Regi Hungariae, Albensis Ecclesie Capitulum, orationes in domino debitas et devotas, vestra noverit Celsitudo litteras Excellentie vestre patentes nos recepisse in hec verba: Andreas Dei gracia Rex Hungariae fidelibus suis Capitulo Ecclesie Albensis salutem et gratiam. Fidelitati vestre precipientes mandamus, quatenus quandocunque et quotiescunque comiti Petro de Chatár homini nostra per anni revolutionem vestrum testimonium necessarium fuerit, ad reambulandas terras et adversarios citandos venerabili Patri Benedicto Episcopo Vesprimiensi, dare debeatis, et post hec diem citationis et terminum ac nomina citatorum cum facti serie nobis fideliter rescribatis, praesentibus post annum minime valituris. Datum Budae in Festo Beati Egidii conf. anno Domini 1290. Nos gitur maiestatis vestre precepto occurrere cupientes omni cum honore ut tenemur ydoneam personam de choro ecclesie nostre super ipso negocio cum dicto comite Petro homine vestro transmisimus. Qui quidem homo vester et noster ad nos postmodum reversi dixerunt, quod idem homo vester in presentia hominis nostri Nicolaum comitem et Vincentium camerarium de Alba in medio quadragesime citavit contra prefatuns venerabilem Patrem B(enedictum) episcopum Vesprimiensem ad vestre Celsitudinis praesentiam a die Citationis ad quindenas, (Locus sigilli dorsalis) Exc. Domino Regi pro

ven. Patre B. episcopo Vesprimiensi contra Nicolaum Comitem et Vincentium camerarium ad . . . citatorie.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatból.

XLI.

1290. körül. Buda. András király felhivja Pál pécsi püspököt, hogy a veszprémi püspöknek a fejérvári polgárok, nevezetesen Dumbó Miklós által elfoglalt palotája ügyében ötet értesitje.

Andreas Dei gratia rex Hungarie fideli suo venerabili in Xto patri Domino Paulo miseratione divina Episcopo Quinque ecclesiensi salutem et gratiam plenam. Venerabilis pater Dominus Benedictus Episcopus Veszprimiensis aulae charissimae consortis nostrae Cancellarius dicit nobis, quod Iudex Iurati et specialiter Nicolaus dictus Dumbó civis Albensis pallacium ecclesiae episcopalus Veszprimiensis a tempore fundationis eiusdem ecclesiae in Castro Albensi habitum et situm iuxta scitum prae omnium regincolarum nostrorum laicorum et ecclesiasticorum praelatorum occupassent, et occupatum potentionaliter detinerent, in recipiendo annuali censu ipsius palacii damna plurima inferendo. Super quo fidelitati vestre requirendo mandamus, quatenus super facto ipsius palacii . . . ecclesiae et episcopatus veszprimiensis fuerit, ... veri . . . ut constat nobis ad fidelitatem vestram corone et regie deb . . . vis . . . ris fideli . . . rescrib . . . itas cito velitis. Datum Bude in . . .

Inscriptio. Venerabili in Xto patri Paulo Dei gratia episcopo Quinque ecclesiensi.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkorri másolatról.

XLII.

Kelet nélkül. 1300 körül. A székesfejérvári káptalan András királynak bizonyságot tesz arról, hogy a várban levő s a fejérvári biró, esküdtek, különösen pedig Miklós, ispán által erőszakkal elfoglalt palota a veszprémi püspökség tulajdonát képezi.

Excellentissimo Domino suo Andree Dei gratia illustri Regi Hungariae Albensis Ecclesiae capitulum orationes in Domino debitas et devotas. Ad mandatum serenitatis vestre super facto pallatii, quod venerabilis pater Benedictus Episcopus Veszprimiensis de jure suo et ecclesiae suae per Iudicem Iuratos et spebialiter per Comitem Nicolaum, cives Castri albensis dicit in castro eodem esse occupatum Excellentiae vestre sicut antea receptis eximie Majestatis Vestrae litteris, sic et nunc respondemus, quod quemadmodum nobis constat scimus ipsum pallacium fuisse de iure Epi-copatus et Ecclesiae Veszprimiensis antedicte.

Inscript. Excellentissimo Domino suo Andree Dei gratia illustri Regi Hungariae pro Domino Episcopo Veszprimiensi super facto pallacii.

A szekesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatról.

XLIII.

1310. körül. A székesfejérvári káptalan jelenti Róbert Károly királynak, hogy Fejérvár városa biráját és esküdtjeit István veszprémi püspök fejérvári jobbágyai ügyében a király jelenléte elé idézte.

Excellentissimo Domino suo Carolo Dei gracia illustri Regi Hungariae Albensis Ecclesiae Capitulum orationes in Domino debitas et devotas. Vestra noverit Celsitudo quod nos receptis litteris Celsitudinis vestrae, Iudici, Iuratis, et universis civibus de Alba, super facto venerabilis patris Domini Stephani Episcopi Veszprimiensis eisdem destinatas per Marcum praesbiterum eisdem ne super Iobbagiones ipsius Domini Episcopi in Castro albensi existentes, collectam exigere praesummerent, quibus literis nostris receptis et perlectis, sicut. idem homo noster ad nos rediens nobis recitavit, praefati cives nobis respondissent quod ipsi in praemisso mandato vestro Iudicem ipsorum mitterent personaliter, ad requirendam voluntatem vestrae Majestatis.

Inscript. Domino Regi pro Domino Stephano Episcopo Veszprimiensi contra Cives Albenses.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatról.

XLIV.

1312. jun. 8. Sáros. Róbert Károly király Markus fejérvári birót, esküdteket és az egész polgárságot a veszprémi püspök és a város között fentorgó perber elmarasztalja azért mert az idézés napjain sem előtte sem a tárnok mester előtt megnem jelentek.

Nos Karolus Dei gratia Rex Hungariae damus pro memoria quod cum Markus judex iurati et universi cives de civitate albensi contra Venerabilem Patrem Dominum Stephanum Dei gratia Episcopum Veszprimiensem aulae Dominae Reginae Karissimae consortis nostrae Cancellarium iuxta continentiam litterarum nostrarum memorialium in quindenis beati Georgii martyris coram nobis et coram magistro Nicolao magistro Tavernicorum nostrorum comparere debuissent, adveniente ipso termino idem Dominus Episcopus veszprimiensis coram nobis personaliter comparuit, sed praedicti, Iudex, iurati, et Cives nec venerunt, nec aliquem pro se miserunt, novem diebus continuis per supra dictum Dominum Episcopum legitime expectati. Unde decrevimus eosdem in iudicio remansisse. Datum in Sarus nono die termini. Anno Domini 1312

Inscript. Iudicialis pro Domino Episcopo Veszprimiensi contra Marcum iudicem, iuratos et cives de Civitate Albensi.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatról.

XLV.

1312. Pünkösd nyolczadán Sárosd. Róbert Károly király, Jánost, Gylis, Fejérvári polgár fiát minthogy a veszprémi püspöknek ellene vezetett perében a király előtt hova idézve volt megnem jelent, elmarasztalja.

Nos Karolus Dei gratia Rex Hungariae damus pro memoria, quod cum Iohannes filius Gylis Civis de civitate Albensi con . . . m Dominum Stephanum Dei gratia Episcopum Veszprimiensem aulae Dominae Reginae Karissimae consortis nostrae Cancellarium, iuxta continentiam litterarum nostrarum memorialium in octavis pentecostes coram nobis comparere, et respondere debuisset, adveniente ipso termino idem Dominus Episcopus Veszprimiensis coram nobis perso-

naliter comparuit, sed praedictus Iohannes non venit, nec aliquem prose misit noven diebus continuis per supradictum Dominum Episcopum legitime expectatus. Unde decrevimus eundem in iudicio remansisse. Datum in Sarus, nono die termini praenotati. Anno Domini 1312.

Inscriptio. Iudicialis pro Domino Episcopo Veszprimiensi contra Ioannem filium Gylis civem de civitate Albensi.

A székesfejérvári káptalan levéltárában levő ujabbkori másolatról.

XLVI.

1498. Buda. Töredék Buda város tanácsának leveléből, melyben Buda mint királyi székváros van emlitve.

Nos Ioannes Kanczlik Iudex supremus, Ioannes Arnolth Iudex pecuniarum, Georgius Schwecz, Paulus Polyák, Barnabas Jó, Nicolaus Ebendorfer, Demetrius Kalmár, Thomas Schaudt Ioanes Péchi, Ioannes Garber, Petrus Thetény, Sigismundus Kronfelder et Barnabas Thar Iurati cives Civitatis Castri novi montis Pestiensis atque Budensis, omnibus Christi fidelibus praesentibus pariter et futuris praesentium notitiam habituris, salutem in eo qui est salus et Redemptor noster, sub cuius manu superiora sunt et inferiora, in optima regularitatis moderamine vivunt et existunt, proprter hoc ipse altissimus Deus de summa eius bonitate in qua huius Inclitissimi Regni Hungariae hanc ipsam Civitatem Budensem ad quam propter honorificum et notabilem situm ac fundationem Reges Hungariae pro Tempore existentes Praelatique nihilominus Barones dicti Regni Hungariae, Nobiles et Magnates convenire et communiter residere consveverunt adeo praefecit, ut quemadmodum eadem ipsa Civitas Budensis inter ceteras istius Regni civitates Solium Regale Thronusque Regius appellatur, sic etiam eaedem Civitates dicti Regni Hungariae ad ipsam recursum habent et confluunt, et praesertim ex eo quia plurima huius Regni Hungariae Civitates et oppida ipsa eadem libertatis gratia qua haec ipsa Civitas Budensis a Divis serenissimis quondam Dominis Regibus fulcita et decorata existit, — uti frui et gaudere dignoscuntur.

Tudományos Gyüjtemény 1827. X. 80—81. l.

XLVII.

1540. Mart. 14. Buda. János Király megparancsolja a székesfejérvári káptalannak, hogy a török császárhoz küldendő követ fizetéséhez ő is ezer forinttal járu'jon.

Iohannes dei gratia Rex Hungariae Dalmatiae, Croatiae etc Honorabiles fideles nobis Dilecti. Daturi sunt ad expeditionem oratoris ad Caesarem turcarum ex illo Capitulo Albensi florenos mille, Volumus igitur vobisque comissimus, ut in eandem contributionem vos quoque iuxta veram limitationem contribuere debeatis et teneamini et aliud nullo modo facere presumatis. Datum Budae feria secunda proxima post Dominicam Iudica. Anno Domini Millesimo quingentesimo quadragesimo.

Iohannes Rex manu ppa.

Keresztesek. Prot. III.

XLVIII.

1853. Székesfejérvár mart. 12. A Ferencz József nőnöveldéről szóló alapitó levél.

A megoszthatlan teljes sz. Háromság Atya, Fiu, Szentlélek Isten nevében.

Én királyhegyi Farkas Ferencz, Szt.-Miklós püspök és hitvalló Ercsi apátja, a sz.-fejérvári székesegyház nagyprépostja és kanonokja stb.

Tudtára adom mindenkinek, a kiket illet, és minden időben illethet, hogy tekintetbe véve Sz.-Fejérvárnak ezen csaknem 20,000 lakossal diszelgő városnak nyilvános nőnevelésbeni kiáltó szükségét, továbbá azt, hogy a nőnem vallásos nevelése által az áradozó minden jórendet felduló és a keresztényi erényt megrontó hitetlenségnek hatalmas gát tétetik; — ama bölcsészeti főiskolák helyett, melyeknek Székes-Fehérvár városában, a város közbejöttével és segedelmével alapitását szándékoltam, miután a dicsően uralkodó I. Ferencz József ő cs. kir. apost. Felségének legmagasb megegyezése mellett, a zirez-cziszterczi rend apátja nagylelküségéből létrejött és már tettleg virágzásban fenálló nyolcz osztályu nagy gymnasium mellett feleslegessé vált, ugyanazért a bölcsészeti főiskolákat érdeklő a várossal tett megállapodásunkat és ille-

tőleg szerződésünket egyező akarattal megváltoztatván, lelkisugallatom eredeti czéljára s több évek során érlelt eredeti eszmémre visszatérek, és szülővárosomban ezennel üdvös szellemi haladást eszközlendő nyilvános róm kath. nőneveldét alapitok, a már 1843-ban a nyilvános nőnevelés hiányának pótlására állitott, de az idők viszontagságai által feloszlatott magán nőnevelő-intézetem romjain, mely nyilvános nőnevelő-intézet holtom után a város gondossága, felügyelete s jelen alapitványom értelmében, intézkedése mellett rögtön életbeléptetvén, benne a leánynövendékek Isten dicsőségére, Fejérvár diszére, saját boldogságukra, a koruk szükségelte női tudományok és munkákban tanittassanak, és a róm. kath. hit szent elvei szerint vallásosan neveltessenek.

E végre:

1. Miután nagyobbszerü rendezett s nyilvános nőnevelő-intézet alapitását dicsően uralkodó felséges császárom s apostoli királyom trónraléptének az egész birodalomra nézve örökké nevezetes 4-ik évi fordulási napján 1852. decz. 2-kán jelentettem ki szülővárosomnak, s miután f. 1853. felséges császárunk és apostoli királyunknak, az imádandó isteni gondviselés kegyelmével csodás és szerencsés megmentése által örök időkre emlékezetes évben teszem jelen alapitványomat, felséges uram s királyom iránti legőszintébb ragaszkodásból s leghübb jobbágyi hódolatból, ezen egész osztrák birodalomra és különösen az egész magyar nemzetre, kiválólag pedig Székes-Fejérvár lakosaira nézve örökké nevezetes év és esemény emlékeül óhajtanám, hogy a város segedelmével általam alapitott nőnevelő-intézet felséges császárunk s apostoli királyunk magas s dicső nevével Ferencz József nőnevelő intézetnek neveztessék, mely felállitandó nőneveldének örökemlékül ezennel ő cs. kir. ap. felsége 3′ 11″ magas, 3, és $2^1/_2$″ széles hü arczképét ajándékozom, bizton remélve ő cs. k. ap. felségének a nevelés iránt birodalomszerte minden alkalommal tanusitott buzgalmától s legmagasb kegyelmétől, miszerint felséges dicső nevét ragyogó eme diszescillagot a kérdéses intézetnek legkegyelmesebben kölcsönözni méltóztatik.

2. Ő cs. kir. ap. felségének f. 1852. febr. 18. közrémületet gerjesztett irtózatos merénylet gyászos veszélyéből Isten

csodás ereje s szent akaratából szerencsés megmenekülése az intézet legdicsőbb neve által szülővárosomban minden időkre megörökitetvén, kivánom s akarom, hogy a nőnövelde életbelépte után évenként február 18-án az intézet imaházában melynek oltárára ezennel Raphael hirneves madonnájának 3′ és 3″ hosszu és szintoly szélyes remek másolatát ajándékozom, hálaadó isteni tisztelettel különösen megünnepeltessék.

3. Az alapitott nőnevelő-intézet védasszonyának magát példányképül a legjobb és legtisztelettelj esb anyát kivánván védőnének, ő cs. k. fenségét Zsófia főherczegnőt, császár ő felsége leggondosabb kegyeletdus édes anyját óhajtom, kit is az intézet legkegyesebb védelmére hódolatteljesen a várossal egyetértőleg megkérendek, a felállitandó nőneveldét leghathatósb s legkegyelmesb pártfogásába ajánlván.

4. Ezen általam, a város közremunkálásával alapitott, s halálom után azonnal életbeléptetendő nőnev ldében a vallásos és miveltebb polgári nevelés legbiztosb sikeresitése végett óhajtom és rendelem, hogy a nevelést és tanitást (Notre Dame) miasszonyunkról nevezett rendbeli apáczák saját szabályaik szerint kezeljék, kik lelkiismeretes, vallásos miveltségükre és buzgóságukra bizatván, az intézet sz. czélját sikeriteni, a sz.-fejérvári püspök vagy a püspöki szék üresültével a káptalani főhelyettes felvigyázatával, — (kiket ezen alapitási oklevelem erejénél fogva az urban minden időkre ez iránt teljes alázattal megkérek) a növendékeket a róm. kath. hitben, buzgó vallásosságban szellemileg nevelni, azokat minden hasznos női munkákra tanitani, a müveltség igényeihez kellőleg oktatni, a városi előljáróság által kinevezendő egyházi vagy világi róm. kath. hitü igazgató felügyelete alatt, az egyház és haza erényes s müvelt leányaivá képezni törekedjenek.

A nyilvános oktatás és női munkákra tanitásban, ámbár az intézet általam róm. kath. egyházi egyén által alapitatik, mindazáltal a valódi emberszeretet jeléül, más vallásfelekezetü növendékek is részesülhetnek.

5. Kivánom és akarom, miszerint a fent tisztelt apáczák nevelése mellett a növendékek a róm. kath. vallás és erkölcstanban az egyházmegye kormányától e czélra kinevezendő tudós egyházi férfi által oktassanak, ki is egyszersmind az

intézet lelkészhivatalát viselvén, a körülményekhez képest az intézet felügyelői által meghatározandó tiszteletdiját a nőnövelde jövedelmeiből nyerje.

6. A nőnöveldének diszes, czélszerü állására tulajdon költségemen a dühöngő epemirigy gyászos napjaiban 1831. évben épült, a megyeháztéren lévő egy emeletes vastáblákkal fedezett s villámháritóval ellátott 124. sz. alatti uj házamat a melléképületekkel s kerttel együtt és igy 375 házi, 620 kerti, összesen 995 □ öles polgári birtokomat az általam alapitott növeldének ezen oklevelem erejével ezennel örökre visszavonhatlanul adományozom, s azt ő cs. kir. apostoli felségének ezen alapitvány legkegyelmesebb megerősitése után tüstént a növelde részére törvényesen átiratom, tehermentesen örökre bevallom, azon szigoru kikötéssel: hogy halálom után ezen diszes házam változhatlanul semmi más czélra, hanem egyedül minden egyéb ürügy elkerülésével, Sz.-Fejérvár városa által kizárólag s elvitázhatlanul a kitüzött czélra fordittassék, azaz: nőnöveldévé alakitassék, és minden időben jókarban tartassék, kertem szinte a nőnövelde hasznára és a nevelendő nőszemélyeknek szép izlés és gazdasági mivelődésére szolgáljon.

Fentartván azonban magamnak holtomiglan a megteendő bevallás és törvényes átirás után is házamnak és kertemnek kizárólagos használatát.

7. A nőnövelde alapitási tőkepénzeül ezennel harmincz ezer pengőforintot, három teljes értékü ezüst huszast egy forintba számitva, kötelezőkben visszavonhatlanul ajándékozok, s örökre adományozok, fentartván magamnak a 30,000 pfrt. tőke kamatjainak holtom napjaiglani kizárólagos élvezetét és használatát.

Egyszersmind kijelentem, miszerint mihelyt ő cs. kir. ap. felsége által e jelen alapitási oklevél legkegyelmesebben helybenhagyatván, megerősitetik, azonnal az eredeti kötelezőket az alapitott nőnevelő-intézet javára örökös joggal engedményezni fogom, — csak a 30,000 pfrtnyi tőke kamatjaihoz tartom fel magamnak holtom napjáig a törvényes jogot. — Ez alapitványnak fejedelmi megszentesitése után örök biztositékül a 30,000 pfrtnyi tőkét magokban foglalt eredeti biztos kötelezőket a városi hatóságnak kézbesitvén, a tőke további

biztositását annak kötelességére bizom, a kamatokhozi holtomnapjáig fentartott jogom hiteles elismerését pedig magamnak a városi hatóságtól irásban kiadatni kivánom.

Továbbá akarom, hogy a nevezett tőkepénz kamatjai holtom után egyedül, kizárólag és változhatatlanul örök időkre a székesfejérvári nőnöveldére, — alapitványom kitüzött czéljára fordittassék, s hogy Sz.-Fejérvár városa holtom után felállitandó nőnevelő intézetnek a gyakrabban emlitett kezelési s hatósági biztossága alá helyzett alapitványi tőke törvényes kamatjait évenkint legpontosabban fizesse, s pénztárából kiszolgáltassa.

A nőnövelde évenkénti bevétele s kiadásai felől a nőnövelde főnöknéje által készitendő számadások a sz.-fejérvári püspöki vagy káptalani főhelyettes hivatalhoz tétessenek át, honnét a püspöki vagy főhelyettesi hivatal és a városi előljáróság által eszközlendő megvizsgálás után a magas polgári főkormányhoz küldessenek fel, és az otti megvizsgálások s helybenhagyások után, a városi levéltárba tétessenek.

8. A fentebbi alapitványi tőkén felül, a jelen alapitványlevél kelte napjának 1853. márczius 12-ének mint ő császári királyi apostolyi felsége szerencsés tökéletes felgyógyulása és a szent István egyházában szerencsés kimenetele örömünnepének, szülővárosom kebelében leendő megörökitésére a nőneveldére még 2000 pfrtot, három darab ezüst huszast egy forintra számitva ajándékozok és hagyományozok, s ezen utóbb kitett tőkéből 1000 pfrtot biztos kötelezőben f. é. deczember 2-án az intézet javára a városi község elnökségének kézbesitek, melynek az átadás napjától számitandó kamatai az intézet javára fognak tőkét nevelni, a másik 1000 pfrt. tőke pedig tömegemből holtom után fog az intézet javára kifizettetni. A nevezett tartalék-tőkéknek kezelésére a következőket rendelem, az 1000 pfrtos tőkének kamatjai, mindaddig tőkésitendők, mig az 1000 pfrt. 5000 pfrtig fel nem emelkedik, akkor 4000 pfrt. az alapitványi 30,000 pfrthoz csatoltatván, az a nőnevelő-intézetnek törvényes kamataival fog jövedelmezni, a fenmaradt 1000 pfrt. tőke pedig kamatai által ujolag 5000 pfrtig neveltetni, mely esetben ismét 4000 pfrt. a már letett és az intézetnek kamatjai által jövedelmező

alapitványi tőkéhez fog csatoltatni, a fenmaradt 1000 pfrt. pedig ismét kamatjai által 5000 pfrtig tőkésitetni, magától értetődvén az, miszerint a fentebb kifejtett kezelési rendszer az éltemben leteendő 1000 pfrtra nézve f. é. deczember 2-án a holtom utánra hagyományozott 1000 pfrt. tőkének kamatjai általi tőkésitése pedig a tőke letételének napján veendi kezdetét, mely tőkesités mind az utóbb kitett, mind kétezer pfrtra nézve örök időkre folytattassék, és igy az intézet alapja folytonosan szélesbittessék.

Ha időjártával az intézet alaptőkéjének jövedelmei s bárhonnan szaporitandó jövedelmei forrásai képesek leendenek a növeldét illően s czélravezetőleg fentartani, ez esetben a városnak évi segedelmezése feleslegessé válván, e részbeni kötelezettsége megszünik, — egyébiránt az, hogy a községi segedelmezés megszünjék, csk legfelsőbb kormányi beleegyezés mellett leend eszközölhető.

9. Az intézetben a nevelést s tanitást vezető Notre Dame apáczák Sz.-Fehérvár városa megegyezésével bizonyos számu, akár sz.-fejérvári, akár más vidéki születésü növendékeket meghatározandó évi fizetés mellett nevelésre, élelmezésre és lakásra a növeldébe bevehetnek. A növendéktől beveendő fizetéseikről számadásaik között számolni tartozván.

10. Kivánom és akarom, hogy mihelyt ez intézet jövedelmei két árva növendéknek az intézetben leendő ingyentartását lehetővé teszik: ez esetben Ő cs. kir. apost. Felsége és a haza hü szolgálatában érdemeket szerzett, egy katonai és egy polgári egyénnek az intézet kezelői által folyamodás utján megválasztandó egy-egy elárvult leánya az intézetbe felvétessék s ingyen mindenekkel illendően elláttassék.

11. Miután az általam alapitani szándékolt bölcsészeti iskola létrehozásához Sz.-Fejérvár városa is segedelmi készséggel kötelezőleg járulni szives volt, s ekkori alapitványomnak a székesfejérvári nyolcz osztályu nagygymnasium tettleges fenállása után a nőnöveldérei jelen átváltozását örömmel fogadta és beleegyezett, a viszonyosság elvénél fogva kivánom miszerint Sz.-Fejérvár városa községe is ezen ünnepélyes alapitási oklevélben a nőnövelde felállitásához járulását egész hitelességgel kifejezze, s a bölcsészeti iskolák létrehozására

megajánlott segedelmet az általam alapitott nőneveldére átruházza és ennak javára lekösse. Mindezt annál mèltóbban várom meg a városi községtől, minthogy az intézetnek halálom után minden halasztás nélkül megnyitását jelen alapitvány levelem elvei értelmében, az intézet belgazdálkodás ügyei és alapforrásai kezelését ezennel kizárólagosan szülővárosom közönségének ügyelésére és gondosságára bizom, s az emberiség iránti keresztény szeretetem gyümölcsét, az alapitott Ferencz József nőnevelő-intézetet, ezennel Sz.-Fejérvár községének keblében örökemlékül a város iránti hüségem s szeretetem jeléül és zálogául leteszem.

Mindezek pedig Isten dicsőségére, a bold. szüzanya és minden szentek tiszteletére, a róm. kath. hit virágzására, szülővárosam diszére, javára, végre lelkem örök üdvösségére legyenek szentelve és intézve.

Másrészről, mi Sz.-Fejérvár községi választmánya, hálás köszönetet mondunk a képviselt község nevében, ő nagyságának eme ritka példás önzésnélküli tiszta s igaz hazafiui tetteért, lelket s keblet emelő rendivüli áldozatkészségeért, melylyel ő nagysága e város, mint édes szülőföldje iránti őszinte szeretetét s hű ragaszkodását, őt tisztelő polgártársai előtt felülmulhatlanul tettleg megörökité. — Meghajlik a község, ennyi lelkinagyság, ennyi jótékonyság előtt és büszkén nevezi azt hü fiának, ki fáradsága gyümölcsét, édes anyja a sz.-fejérvári község javára szenteli. — Azért is a község képviselői kijelentik miszerint:

1. Sz.-Fejérvár községének legfőbb kivánata s legbensőbb óhaja teljesül, ha az alapitott nevelő-intézet Ő cs. kir. apost. Felségének hőn szeretett ifju fejedelmünknek nevét viselve, Zsófia főherczegnő Ő cs. k. Fensége legmagasb védnökségével dicsekedhetik, s mintegy előemlékét képviselendi, azon hüségnek, melylyel a város mindenkor s minden időben, a Felséges uralkodóház s a magas trón iránt viseltetik.

2. Örömmel s egész készséggel járulnak Székesfejérvár községe képviselői, mindazon jogokhoz s kötelmekhez, melyek a fentebb ő Nagysága által elősorolt 11 pontokban foglaltatnak, kötelezvén a várost az elősorolt elvek megtartására, s a teendők lelkiismeretes teljesitésére.

3. A városi község választmány tagjai csak a közönségnek érdekében működnek, midőn szerencsések az évekkel előbb tervezett főiskolákra a város által igért áldozatokat az alapitott nőnövelde javára jelenleg átruházni s e czélra megajánlani, minek következtében a város részéről ünnepélyesen s kötelezőleg kijelentik, miszerint a nőnövelde házának rendeltetési czéljára leendő átalakitására s butorzatára a sz.-fejérvári községi pénztárból 6272 frt. pengő fog forditatni, az életbe lépendő nőnevelő-intézet létrejötte után pedig évenkint a községi pénztárból 440 pfrtokkal fogja azt segiteni, mindaddig, mig a 8-ik pontban előadott körülmény elő nem álland.

4. Székesfejérvár községe nevében ünnepélyesen kijelentik, miszerint a község előljárósága lelkesülten felkarolván a nevelés szent ügyét, annak érdekében minden erejét ezen, ő Nagysága által alapitott s községileg is segedelmezni kötelezett nőnevelő-intézet alapjának terjesztésére, szilárditására forditani kötelességének ismerendi, ugyszinte ezen nőnevelő-intézet, minélelőbbi felvirágozhatását egyik kitüzött czéljának tekintendi: mindazonáltal a székesfejérvári nőnevelő-intézet főalapitójának, minden időben Farkas Ferencz prépost ő Nagyságát fogja hálásan tisztelni, s a jövendő nemzedék által is hálásan tiszteltetni, — egyszersmind az utókornak irányául kijelentvén, hogy bármily nagyszerüvé s gazdaggá váljék is időjártával ő Nagyságának jelen oklevélben letett alapitási forrása, az alapitvány szentnek tartassék, s az örök időkre az alapitó rendelkezése folytán egyedül s kizárólag e czélra fordittassék, ugyszinte az általa letett alapitási tőke mindenkor „Farkas Ferencz alapitványa“ czim alatt, minden egyéb és magányosok által adományozandó arapitványoktól különválva kezeltessék, ezt nemcsak az alapitó iránti méltányosság de az örök igazság is ugy kivánván.

Végre mindkét részről megjegyeztetik, miszerint ezen alapitási oklevélnek, fejedelmi megszentesitésével mind ő Nagysága, mind a város részéről a bölcsészi iskolákra tett kölcsönös kötelezettség megszünik.

Mely a székesfejérvári nőnöveldét illető jelen alapitási és kölcsönös szerződési oklevél három példányban elkészittetvén és a főalapitó, nemkülönben Székesfejérvár községe

elnöksége által ünnepélyesen aláiratván, s megpecséltetvén, legfelsőbb jóváhagyás, megerősités végett diesően uralkodó Ferencz József Ő cs. kir. ap. felségének jobbágyi hódolattal ezennel felterjesztetik.

Megjegyeztetvén, miszerint a megerősitett s megszentesitett alapitványi-levél egy példánya a magas kormányt — második példánya a Nagyságos alapitót, ennek elkunytával a székesfejérvári püspöki hivatalt, — harmadik példánya a székesfejérvári város községének előljáróságát fogja illetni.

Kelt Székes-Fehérvárott, márczius 12-én 1853. évben.

Farkas Ferencz, Nagy-Prépost.
Sz. k. Sz.-Fejérvár város községe sat.

XLIX.

1423. A hussiták meghasonlott pértjainak egyike, a a prágaiak vagy is az ugynevezett utraquisták kibékülés végett két követet küldenek Zsigmondhoz Fejérvárra. Ez meg is hallgatja őket, tanácskozik főembereivel s az egyességet megis köti velük. Midőn azonban haza érkeztek, küldőik Zsigmond föltételeit nem fogadják el.

In derselben zeit. (1423.) alsó vmb Martini, also ich zu dem konige komen was gein Vngern, do hetten die Hussen vnd Behe'm ir potschafft in Vngern bej dem romischen konig, vnd huben an zu tedigen, vnd begerten: Sie wolten sich wider zu dem Cristen glawben stellen, das Inn der konig wolte alles das vorgeben, das sie wider In getan heten; vnd wolten dorzu pusse emphahen von des babestes gewalt. Also ging der romische konig zu ratte mit seinen fursten und herren, vnd mit dem Placentinnus von Rom. Do wart dem konig geratenn, er solte es tun. Also tat es der konig, vnd sait es In zu. In derselben zeit, vnd in derselben potschafft raither Butschka von Schalawize, vnd her Johan von gen Hermansteteln, die zwene, vnd komen zu Weissenburg in Vngern, do der heilig kunig Saint Steffan, Sant Emmerich sin sun begraben ligen, an Sant Elizabeths tage. Also wart die sach beslossen, das der romisch konig den Hussen allen iren willen tun wolte. Also ritten sie wider hin-

weg. Do sie aber gein Prag komen, vnd wolten wennen, ire botschafft were gar schlecht. Do was es alles nichts denn eitel lugen. Wenn die Prager, Hussen vnd Kezer die hetten sich voreint vnd vorratt mit dem Tischko; vnd worent vnd pliben scheleke, Hussen vnd Kezer, also si vor waren.

Windeck Hist. vitae Imp. Sigismundi 114 fej., Mencken Script. Rer. Germ. I. köt. 1188. l. Wenzel Tata fénykora 15. l.

L.

1440. jul. 17-én Sz.-Fejérvár: Az országgyülés Ulászló királyt minthogy Szent István koronája Albert özvegye Erzsébet királyné kezében volt, a fejérvári templomban őrzött Szent István koponyáján levő koronával koronáztatja meg.

In Nomine Sanctae, et Individuae Trinitatis, Amen: Nos Praelati, Barones, Milites, Proceres, et Nobiles totius Regni Hungariae, cum efficacissima facultate Communitatem eiusdem repraesentantes, ad perpetuam rei memoriam. Multum clare cognitum coram Nobis constat obtuitibus, praedecessorum Nostrorum consummatis hucusque temporibus, reipublicae diligentiam, eiusdem utilitatis operosam advertentiam, hoc in Regno fuisse actum solertia, et ex eiusdem directione tam provida, quam utili non parvum, imo maximum in Christiana religione commodum viguisse. Qua etsi plerumque in temporum mutabilitate, ut assolet, nunc impugnationibus diversis, nunc vero aliorum stimulorum iniectionibus in se immissae adversitatis Seminarium pertulerit, et fortunae variae ventilabro uteunque agitata fuerit, aegre tamen successit ea, quae semper animorum identitas, et voluntatum recuperata unanimitas, ut haec ipsa, quae visa sunt, interdum ad publicam utilitatem conducere, accuratius ordinari, et disponi, illa vero, quae communis taciturnitatis, et dissidii materiam immittere, agnita sunt, providentiae sarculo exstirpari, et evelli sollicitus curabantur. Quo pacto, et nos, qui praesentium temporum die cursum vitalem deducimus, opportune arbitrati sumus, cum pari modo, et per nos mutari operam debere, quatenus res huius regni, et nostra iuxta modernorum qualitatem agendorum, et temporum, sicuti provide sit, et salubriter Regi. ac in melius, auctore Domino drigi propensius cognoscatur.

Siquidem mortuo nuper, et de hac vita sublato quondam Illustrissimo bonae memoriae Principe, Domino Alberto Romanorum, et huius Regni Hungariae immediato, dum generali in civitate Budensi Congregatione celebrata, cognoscentes Regnum hoc, quod plurimorum aemulorum, et praecipue paganorum impugnatur incursibus idoneo, et habili Rectore carere non posse, missisque communi voluntate, assensuque Serenissimae Principis, Dominae Elisabeth, Reginae Hungariae praefati quondam Domini Alberti Regis relictae, prout hoc ex literis eius clare constat, quod etiam omnium nostrorum ad Serenissimum Principem Dominum Wladislaum, Regem Excelsum Poloniae, solemnibus Ambassiatoribus, et Nunciis nostris, eundem tamquam Regem, Curatorem, et Rectorem huius Regni, communi desiderio electum ad hunc locum, primum pro honore Dei, et fidei sanctae catholicae augmento, et demum pro utilitate nostra ad suscipiendam Coronam eiusdem Regni invitassemus, et diligentius instantes induxissemus, quia tempore intermedio praefata Domina Elisabeth, Regina ex adverso aemulorum, et verius externorum hominum, intestini belli viam potius aperire, quam praecludere cupientium freta Consilio, et praesumtam intentionem removens, satagensque, et volens hoc Regnum, et nos Regimini infantuli dicti quondam Domini Alberti Regis nati Posthumi, hoc est, post obitum in lucem editi, parum nostri, et Regni eiusdem necessitati succurrere potentis, subjicere, ad impediendumque praetactae electionis, et Coronationis, utile opus toto nisu anhelans, sublata clandestine de Castro Wissegrad Corona illa, qua hactenus Reges Hungariae coronari soliti fuere, primum antedictum infantem, vix adhuc trimestrem, praeter omnium Nostrum voluntatem, ad hoc sponte concurrere debentium, atque contra consuetudinem hucusque in simili retentam, absentibus etiam omnibus apparamentis sacris, nec non Gladio, Sceptro, Pomo, et Cruce Legationis Sanctissimi Stephani primi Regis nostri, multo amplius in perniciem, quam utilitatem nostram cum Corona sublata coronari, si sic dignum est, fecit, et procuravit, atque ipsam continuo Coronam, proh dolor! viceversa recludens ad locum hactenus nobis incognitum, in crudele omnium nostrum derogamen transmisit, seu asportavit.

Ob hoc nos nunc altera vice, in multitudine tam copiosa, quantam memoria omnium praecedentium Regum Coronationis tempore non comprehendit, congregati, matura plurium dierum deliberatione habita, ex quo Corona illa supratacta, praevia ratione, ut opus erat, tam facile ex nunc haberi non potuit, volentes, et consultius cupientes necessitati nostrae, et Regni huius, cuius pro nunc confinia per insultantium inimicorum, paganorum videlicet, et aliorum morsus asperos continuo lacerantur, opportune praevidere, considerantes etiam potissime, quod semper Regum Coronatio a Regnicolarum voluntate dependet, ac efficacia, et virtus Coronae in ipsorum approbatione consistit, videntes nihilominus Regnum hoc idonei Regis festinatione carere non posse, eundem Serenissimum Dominum Wladislaum Regem pari voto, et communi desiderio, alia Corona aurea operis vetusti, Beatissimi Stephani Regis, Apostoli, et Patroni nostri, in theca capitis reliquiarum eiusdem hucusque multa veneratione conservata, instituimus, disposuimus, et decrevimus debere coronari, quam Coronationem die hodierna, invocata suppliciter Spiritus Sancti gratia, et eiusdem, ut pie credimus, instinctu, cum peractione publica, et manifesta omnium illarum ceremoniarum, quae ad eandem, et eius efficaciam, et solemnitatem concurrere debuerunt, induto praefato Domino Rege nostro illis omnibus paramentis et indumentis Sanctissimi primi Regis nostri, atque oblatis eidem, ac manibus suis traditis, Gladio, Sceptro, Pomo, ac Cruce Legationis eiusdem Sancti Regis, nec non omnibus aliis necessariis, absque omni defectu, praeter solam sublatam Coronam praetactam, feliciter confimavimus, et praeconceptum, auspice Deo, conduximus ad effectum, decernentes, pronuntiantes, et deolarantes per haec scripta, ipsam modernam Coronam, et Coronatinnem omnem illam virtutem, et efficaciam, illudque robur per omnia habere, et habituram, ac si praetacta prior Corona capiti Domini nostri Regis fuisset imposita, et per eandem loco modernae, haec ipsa Coronatio fuisset expedita, ita quod ipsa, priori Corona absente, et, si eadem recuperari non potuerit, omnis deesset efficacia, ac quodlibet signaculum, mysterium, et robur eiusdem in hanc modernam Coronam intelligantur, et harum serie de omnium

nostrorum, quorum merita discutere, probareque, et impro bare interest, voluntate cognoscantur esse transfusa, dantes nihilominus, et pari voluntate, et Decreto tribuentes, praefato Domino nostro nunc coronato Regi plenissimam illam facultatem et potestatis plenitudinem, in faciendis gratiis, et donationibus, et confimationibus perpetuis, et ad tempus collationibus, et locationibus bonorum, et officiolatuum, atque immunitatum Officialibus, et Baronibus Regni. Item in disponendis Praelaturis, ac Beneficiis Ecclesiasticis tam maioribus, quam minoribus, ac recompensandis meritis fidelium, quibuslibet quoque infidelibus, et delinquentibus, secundum uniuscuiusque demerita puniendum, nec non in faciendis, emendandis et exercendis iudiciis, exercendumque, agendum, dirigendum et concludendum in omnibus his, quae ad Reges Hungariae, suos Praedecessores, et eorum facultatem quomodolibet, consuetudine videlicet, aut (iure) pertinuerunt, ac si idem praefata priori nunc sublata Corona fuisset, ut moris exstitit, coronatus.

Proposuimus tamen, istis sic stantibus, eandem priorem Coronam cum ipso Domino nostro Rege unanimiter toto posse et omni diligentia, loco cognito conservationis eiusdem exquirere, atque, dante Deo, recuperare, adiicentes communi voluntate, quod in casu, quo eadem Corona prior huiusmodi diligentia nostra, quod Deus avertat, recuperari non posset, ex tunc a modo in posterum futuris semper temporibus, universorum Regum Hungariae huic succedentium coronatio cum praetacta, alia, puta, moderna S. Regis Corona in ea solemnitate, prout solitum est, absque omni immutatione peragatur. Voluimus consequenter, et disposuimus, ut haec ipsa Corona moderna, inclytum nostrorum Regum insigne, sub diligentissima custodia deinceps teneatur, et honorifice relinquatur, reputeturque haec eadem Corona, illa priori absente, et, si eadem recuperari non poterit, sufficiens, et cum apparamentis, et aliis attinentiis supratactis per omnia competens, ad omnium futurorum Regum Coronationem faciendam. Hoc tamen specialiter declarato, quod si, Domino cooperante, ipsa prior Corona recuperari, viceversa poterit, eadem suis, decore virtute, efficaciaque minime frustrata habeatur. Quin imo

decrevimus eandem pristino honori restitui, atque in locum priorem reponi. De hac autem moderna Corona supratacta tandem in isto Statu disponetur, prout antedicto Domino nostro Regi cum consilio nostro utilius videbitur expedire. Ne autem respectu, et divulgatione praetactae aliae Coronationis, si sic dicendum est, nuper per praefatam Dominam Reginam, quoad antelatum infantem, nobis ex tunc, ut praediximus, invitis factae, et habitae, alicuius discordiae hoc in Regno materia generetur, eandem pari Decreto tanquam, quae praeter omnium nostrorum voluntatem spontaneam peracta est, irritamus, et cassamus, ac nullius volumus esse, et dici efficiae, et virtutis.

Postremo, ut haec omnia praemissa tanquam utilitati nostrae Communi in praesentis necessitatis tempore, per omnia congrua robur obtineant perpetuae firmitatis, ne unquam aliquorum pravis conatibus, eadem retractari, vel immutari valeant, statuimus. et pari Decreto conclusimus, et promulgavimus, praesentiumque serie promulgamus et decernimus, ut si temporum processu aliquis, vel aliqui Coronae Regni Hungariae subditas, seu subjecti, sive ex Praelatis, sive ex Baronibus, aut militibus, seu nobilibus sit, vel existat, primum praemissae ex nunc multis rationalibus et causis comprobatae Coronae, et Coronationi demunire aliis dispotitionibus, conclusionibus et ordinationibus supra specificatis, seu cuipiam ex eis verbo serioso, aut opere, et facto contraire, vel contradicere, seu immutari, retractari, et in irritum revocari procurare praesumserit, seu attentaverit, tales, vel talis mox, postquam de eis, vel aliquo horum contra ipsum, seu ipsos certitudo veritatis constiterit, ii omnium honorum, humanitatisque, et dignitatum, ac nobilitatum amissione, ablata omni spe gratiae obtinendae, condemnentur, seu condemnati ipso facto censeantur, quodque ultra haec perpetuae, et indelebilis infidelitatis crimen laesae Majestatis, reipublicaeque turbatoris poenam, et Iudicium incurrant, omnesque possessiones, et bona eiusdem, et ipsorum omnium, eis denegata gratia, ad Coronam, et Majestatem Regiam devolvantur, et devoluta intelligantur harum nostrarum, quibus sigilla nostra appensa sunt, testimonio litterarum mediante. Datum in Alba Regali XVII. Mensis Iulii,

hoc est, die Dominico proximo post festum divisionis Apostolorum Anno Domini MCCCCXL.

Kovachich Vest. Comitiorum 235—243. l.

LI.

1474. január 22. A veszprémi káptalan, Csatári Balázs és Koromlyai Miklós szolgabirák kértére átirja I. Mátyás királynak Veszprém és Somogy vármegyékhez 1473. dec. 27-én intézett s a fejérvári vár épitését érdeklő parancsát.

Nos Capitulum Ecclesiae Wesprimiensis, memorie commendamus, Quod Nobiles Blasius de Chathar et Nicolaus de Koromlya Iudices Nobilium Comitatus Weszprimiensis coram nobis personaliter constituti exhibuerunt nobis quasdam literas Serenissimi principis et domini domini Mathie regis Hungarie Bohemie etc domini nostri graciosissimi patentes in papiro scriptas, petentes nos debita cum instancia vt easdem de verbo ad verbum sine diminucione et augmento aliquali transscribi et transsumi faceremus, tenoremque et transsumptum earundem, eisdem dare dignaremur Quarum tenor Is est. Mathias dei gracia Rex Hungarie Bohemie etc fidelibus nostris universis et singulis prelatis Baronibus Nobilibus, et alterius cuiusvis status possessionatis Hominibus Wesprimiensis et Simigiensis Comitatuum presencium noticiam habitoris Salutem et gratiam, Cum Nos Castrum nostrum in Civitate nostra Alberegali habitum edifi are et munirifacere celerius ut poterit intendamus, fidelitati igitur vestre et cuiuslibet vestrum, harum serie mandamus firmissime quatenus dum et quando ac quociensquumque homines nostri ad Id deputati exhibitores videlicet presencium vobis seu alteruj vestrum nostro nomine superinde iusserint, omnes vestros Iobagiones ad labores dicti castri absque omni recusa et difficultate mittere debeatis, et Secus gratie nostre sub optentu facere non presumpmatis, presentibus perlectis exhibenti restitutis, datum Bude in festo beati Iohannis apostoli et Ewangeliste. Anno domini Millesimo Quadringentesimo septuagesimo tercio Regni nostri Anno sexto decimo Coronacionis vero decimo Nos itaque iustis et legitimis peticionibus prefatorum Blasy et Nicolai pro nobis porrectis annuentes prescriptas literas dicti

domini nostri Regis de verbo ad verbum transcribi, et transsummifacientes tenoremque et transumptum eorundem memoratis Blasio et Nicolao Iudicibus Nobilium, iustitia suadente duximus concedendas, datum in festo beati Vincency martiris Anno domini Millesimo Quadringentesimo septuagesimo quarto.

Hazai okmánytár IV. köt. 429. l.

FÜGGELÉK.

Az 535. lap 2-ik jegyzetéhez.

1602. Linderberger János ügyvéd verses elbeszélése az 1601-ben Csókakő mellett vivott csatáról.

Pugna ardua.

Variique conflictus penes arcem Tzukakeö, oct. die 10. et sequentibus 1601. praestiti, versu epico comprehemsi a M. Ioanne Linderberger Aquilosylvano Marchico, fori Caesarei apud Viennam iurato aduocato, nec non I. V. sacratissimarumque L. L. Candidato.

Viennae Austriae Typis Francisci Kolbii Anno 1602.

Mille per Europam fiunt hinc inde tumultus.
Ac varios casus clara experientia, certus
Rerum oculus multis monstrat. Laudatur id ipsum,
Fortia facta sequi: virtus memoranda: vel artis
Doctae opus egregium. Quare cum saeva per orbem
Bellona inciperet, patulum grassarier, atque
Pluribus in populis animos accenderet ira,
Splendida tranquillae disrumpens foedera pacis;
Bella Getis diris contra nos suadet iniqua.
Christi ne vigeat, vigeat ne gloria Christi:
Quin potius pereant summi benefacta Parentis,
Tum merita illius, simul augustissima fama
Caesaris, Austriaci gratissima fama Rudolphi. [1])

---

[1]) Rudolphi II. Imperatoris augustissimi.

Quod tam grande nefas, funesta morte piandum
Audiit Aemilio prognatus Sanguine, Divus
Matthias Heros, [2]) contraria rumpit ad arma
Pro Patria intrepidus, vastis se destinataruis.
Nec mora. Eum patriae pietas, magnusve suorum
Urget amor, fulva clarus ferrugine et ostro,
Quadrupedemue premens celerem, modo tendit in hostem:
Nec patitur tanto nosmet deludier astu:
Sed mente ingenua, dextra virtute paratus,
Belligeros iterum foelix concedit ad Hunnos.
Quandoquidem ficta nos pace illuserat hostis
Saspe ferus: Neque enim statuit vel promovet illud,
Quod possit veram multum cumulare salutem.

Interea excellens infracto corde Philippus
Emanuel, [3]) cito Regalem deducit ad Albam
Christiadum bona castra, quibus sat moenia firma,
Firma tribus muris, triplici vel cincta palude,
Sepsit, ut immenso disiecit pondere turres,
Invadunt urbem, terrore metuque sepultam.

Inde dolent duri Turcae, luctuve gemiscunt
Vulnere de tali. Siquidem haec castella tot annos
Obtinuere sibi; nectam potuisse repente
Christicolis unquam reddi quis credidit. Ergo
His super accensi, fraudes meditantur et astus,
Insidias struere instituunt mala bella parando.

Undique conveniunt pariter juvenesque virique,
Contendunt studio collectas frangere vires:
Quos interlatitat crudelis Bassa Thyaja,
Cum caput illius sceleris, dicti agminis author
Supremus. Duce quo quondam est amissa Canisa.
Isquoque sperabat se velle evertere coetus
Exiguos, amplis spoliis post victor abire.
Heu crassa impietas, heu crassa audacia volgi.

[2]) D. Matthias, Sereniss. Archid. Austriae, supremus belli Hungarici Dictator.

[3]) Philipp. Emanuel Dux de Mercurio, Princeps Lotharingiae, Legatus belli Hung.

Est locus Hungariae reliquis in collibus unus,
Non procula capta Regali sede remotus :
Martius hic expectat equo, fortissimus Heros
Mathias, hostem metuens nil ; occipit illos
Fundere ab ore sonos, omnes affatur amice.

Vos quicunque sacro de nomine dulcis Jesu
Vivitis, aut estis divo qui flumine tincti.
Noscitis, idque satis, quae tanta iniuria belli :
Vos moneo, si cura mei, si cura salutis
Aeternae superest, vanum contendite in hostem :
Vobiscum moriar, vobiscum extrema subibo,
Ob commune bonum, patriae ob communis amorem.

Vix ea fatus erat, summo cum exsurgere monte
Castra inimica vident, crudelia signa furoris.
Haec acta expediam tenui modulamine versus :
Ne primam prima repetamus origine caussam,
Aut longo antiquum metro renovare dolorem
Pergamus : quia caussa patet, patet omnis origo.

Splendida lux oritur, decimae pars ista diei,
October [1]) rapido numerat quas ordine mensis.

Splendida lux oritur, medium complevit ut orbem
Phoebus, ubi attentant ferratas iungere dextras,
Aere ciere viros claro, formidine tetra
Perpetuo nixu, rapidis animalibus hostes
Certabant gladiis, praestanti robore acutis.
Qualiter Arcadicis syvestres vallibus hoedi
Vellere sub varis, varijs ut pellibus agni,
Aut etiam Arctõae summis stant turribus urbes :
Taliter apparent Turcarum amplissima castra.

Agminis agmen adest certum, validaeque phalanges.
Omnibus idem ardor pugnae, volat hostis in hostem,
Praelia miscentes asperrima quatuor horis
Donec eos suasit nox atra excedere pugna.

---

[1]) X. Dies octobris omnium conflictuum initium.

[2]) Postera lux surgit, sole approperante quadrigis,
Conflictus alios alia sub sorte notabant;
Fallaces redeunt Turcae, non fervor inanis.

Tum vero actutum clarum fera buccina signum
Rite dedit, rursumque iubet nitida arma parari.
Certatim insistunt cuncti, pars cedere neutra
Cogitat, aut patulum cursu vult linquere campum,
Usque bonam fessis monstrant pulcra astra quietem.
Christicolae idcirco falcatis curribus alas
Omnes, incursus claudunt prohibendo superbos.

Non tamen id satis est, coeptus nec sufficit ardor,
Sanguineam exoptant aciem largumque cruorem.
Horrisonos iterum furioso Marte tumultus
Dant Equitum celeres turmae, peditumque cohortes.
Saevit amor ferri, sceleratae insania mortis.
Dum telum subito ira facit, vocat agmina Princeps
Noster, et alloquitur praesenti talia mente:
State viri fortes, animo pugnate fideli,
Durate: hinc vosmet rebus servate secundis.
Dicit, et exemplo cunctos ad bella redire,
Coepta jubet, veniunt modo debita iussa facessunt.

[3]) Coniunctim vigilant, muri stant instar aheni
Christiades. Curvis Sicis gens impia totum
Circumfusa ruit coetum, clanduntur ubique.
Agmina sancta virum. Veluti cum saepe luporum
Pastores metuunt raptus, vel furta maligna.
Propterea nec finis adest, nec terminus ullus:
Quin potius partes maiora ad facta trahuntur:
Quando quidem accelerant magno conanime Turcae,
Christicolas omnes grandi clamore lacessunt,
Ipsis ut noceant, praeda ut potiantur opima.
Ursae ut sylvestres, irato ut dente leones
[4]) Effrendent validi, dirissima quaeque minantes:
Sic hostilis adest multa vi copia rursus.

[2]) II Conflictus XI. Octob.
[3]) III. Conflictus XIII. huius.
[4]) XIV. Nostri castra nostra aliquantum loco moverunt proprius ad hostem.

Buccina rauca sonat, dant aerea tympana apertum
Clangorem, moniti properant, hac lege viritim.
Quilibet ad luctam votis sua Numina poscunt:
Qualiter et nautae mediis ubi fluctibus haerent
Turbine compulsi, variisve erroribus acti;
Aut loca quando secant fatis haud secura potentes
Sollicitare solent superos, veniamque rogare
Criminis admissi coelum exoptando serenum.

Tunc Ottomanni genae foedissima stirpis origo,
Tolleret ut Christi crudeli clade fideles,
Rursus adest, sperans faustae bona munera sortis.
Stant inhiando canes illi, manet impiger hostis:
Donec Kolnitius, [4]) nitidis vir splendidus armis,
Militiaque gravis, cursu seu calce fatigat,
Calce fatigat equum celerem, cito pergit eundo,

Arma armis miscent, frameis luctantur iniquis:
Nec non et reliqui preclara stirpe Dynastae
Principe sub nostro, simul Emanuele Philippo,
Hostiles inter clypeos ac verbera pugnant.

[5]) Ultimus hunc sequitur tanti certaminis actus,
Qui dictos alios superat ratione tremenda
Seriares agitur, magis et magis ardua res est.
Nam sibi promittens palman istam Bassa Thyaia,
Zerdarium alloquitur turpi sat protinus ore:
Laeto sis animo frater, quia tempore pauco,
Hos laniabo canes, (vocitans ita membra piorum
Monstrum horrendum, ingens turpissima bestia poenis
Exercenda malis, funiis agitanda nigellis)
Hos laniabo canes, sint apta rapacibus esca
Coruis. Impuro haec mala bestia protulit ore.
Dixit continuo ac diversa ex gente coegit
Plurima terga virum, galeas tum tela nefanda.
Sic properat, quia finis erat, seu terminus aevi.

[4]) Sigisfridus a Koloniz 1500 Equitum Magister.

[5]) IV. et ultimus conflictus XV. octob. Thyaia Vesirius Bassa supremus Capitaneus hostium.

Non tamen augurium, tamen ulla eventa movebant
Talem tam Stygium de inopina morte tyrannum:
Praeterquam bini caeca quod nocte ministri,
Custodes abeunt [6]) camerae, tardo haud pede furtim
Sustulerant harpam gemmis auroq'; trilicem,
[7]) Pectine cum nitido, conficta oracula Ditis:
Cum precibus diro Mahometo rite dicatis:
Quas vulgo soliti sunt Alcorana vocare.
Cumaeae faciunt nil verba arcana Sybillae:
Haec tamen interitus signont documenta futuri.
Unde tremor fragiles pavidus timor-alligat artus.
Deficiunt solitae vires, prope tristia fata.
Nec mora. rursus adest hostilis copia, rursum
Praelia dura parant. Igitur Dux inclytus omnes
Convocat, ac forti voce exhortatur eosdem.
Vos, inquit, pugnate mei, pugnate fideles,
Pro patria, aut dulcis dulci pronomine Christi.
Heu, scitis, quaenam Dacorum saeva Tyrannis,
Ingens aut levitas, quanta inconstantia mentis.

Haec ubi dicta dedit, nostri modo nomen Jesu
Implorant, hostes contra Halla, Halla, Halla sonabant.
Inde aciem reparant cuncti pulchro ordine densam.
Intendens acres arcus, animalia vasta
Vulgus agit Scythicum gens impia. Tartari atroces
Multis pro globulis quam plurima spicula mittunt
In nostros equites, peditum validasque phalanges.
Assumunt sua scuta sibi, pungnace ferocem
Conflictu post dant sonitum. Lucta aspera surgit.
Qualiter et solidam guttis, pluvialibus ortus
Verberat imber humum, denso vel grandine Nymbi
In vada praecipitant, sic agmina sancta furorem
Viribus infractis crassum vanumq': repellunt
Eiaculando globos tantos, quot vellier alta
Glandes a quercu possunt, vel ab arbore summa
Forte nuces, quamvis multae, quibus omnia vincunt.

[6]) Duo ministri Camerae clam abeunt
[7]) Anno 1601. mense Aprilis.

Tertius at primo duce sub Mavortius Herman [1])
Palladis arte potens, totum disponere campum,
Cui pia cura fuit, cunctos bene claudere fines

Coepit, cum pedites, equitum fortesque Dynastae
Claris cum sociis, digno fervore sequuntur.
Kolnitius celebris, pulchris vir nobilis armis,
Turnensisque Comes [2]) comes illustrisque Nádasdy [3])
Flos patriae. ac veri semper Ludissus amator.

Princeps Ascaniae Dux inclytus orte Philippus [4])
Belligera, nulli veterum pietate secundus;
Nec non Hofkircher, [5]) Preiner generosus [6]) Adolphus,
Ductores alios comitans, bene dictus ab Althan. [7])
Ordine sat longo, magna probitate videntur.

Popelius [8]) virtute gravis, gravis arce Magister
Caesarea, Austriaci quoque Principis alter Achates,
Concomitando sequi audebant per saxa per ignes;
Nec quicquam metuunt, etiam quo locunque periclí est.
Quos inter ceu gemma micat, ceu Iaspis Eoa,
Inclyta progenies Mathias, Regia proles,
Cognitione gravis docta, pietate benigna,
Hectorea virtute nitet fortissimus Heros.
Magnanimi juvenes, furiosi Martis alumni
Succedunt ultro diversa per agmina campi.
Mox tuba dat sonitum, faciunt tormenta boatum,
Qualem Vulcani, quoties sua membra Cyclopae
Fabriles versant, tractantes ferrea dona:
Aût ubi collapsas magna vi destruit aedes
Ventus ab excelso, resonant sic illa fragore.
His hostem feriunt. Bassae obtruncantur iisdem,
Spiramenta animae lethali ut volnere rumpant.

[1]) Herman Christoph Rusvorm, Marschallus campestris
[2]) Henricus Mathaeus Comes Turnensis
[3]) Franciscus de Nadasdy.
[4]) Joan, Ernestus, Princeps Anhaldinus.
[5]) Georg: Andreas de Hoffkirchen.
[6]) Johannes Preyner. nec non.
[7]) Adolphus ab Althan, IV. Legionarii Duces.
[8]) Adamus Gallus Popel, turnae aulicae Magister.

Mille pharetratis surgunt incommoda Dacis :
Nam globulos plures, quam continet aurea coelum
Sydera transmittunt nostri in mala terga malorum

Sedulus officium de Sulz [9]) comes arduum habendo
Perficit; hoc etiam praefecto, machina vasta
Evomit immensam praegrandi pondere molem,
Permagni Jovis in morem, sic fulminat, aether
Summus ut horrescat, varrio intonet atque fragore.
Hinc tremor exoritur cunctis animalibus ingens.

Arma armis miscent, graviter certando susurrus
Exoritur grandis. siquidem qui rura pererrant
Singula, tum miseros secum vectare penates,
Per mare, per terras suescunt, iaculando sagittas
Innumeras promunt, circlo glomerantur inani.
Insistunt Gallis Galli patulo orbe minaces.
Luctantur cuncti. Bassa [10]) ut vitare charybdin
Cogitat in Scyllam miser incidit, undique quando,
Immanis veluti pecora inter inertia Tigris,
Saevit, et in ucvos Christi vult perdere cives.
Inde cadit subito fugitat genus omne Getarum
Attonitum, cadit ac fugit impia turba scytharum.
Hesperus hinc oriens pugnam cum luce diremit.

Sed satis est. Musae suaves constringite rivos.
Singula si cuperem vili memorare libello
Facta, prius serum componet vesper olympum.
Tu meritam merita Princeps fers, laude coronam
Gloria perpetuo dignissima nomine crescet.
Victor ut impostrum valeas confringere gentes
Turcarum rabidas, spretae quo iniuria legis,
Nominis atque sacri, poenis plectatur amaris
Quo Christi dulcis vigeat pia gloria in orbe,
Caesaris invicti et crescant super aethera laudes
Summa diu id voto, vel mente ego posco fideli.
Saepius ut Victor superato ex hoste triumphet.

[9]) Carolus Ludovicus de Sulz arculariae Christianae praefectus.

[10]) Bassa Budensis in morem obberantis tigris equo hinc inde circumvagatur donec globo peritur.

Sajtóhibák.

154.	lap	3.	sor.	1251 helyett olvasd 1161.
159.	„	15.	„	Conniferorum helyett olvasd Cruciferorum.
181.	„	4.	„	a szövetségben helyett olvasd ó szövetségben.
189.	„	17.	„	Fejémegyei helyett olvasd Fejérmegyei.
206.	„	16.	„	1447 helyet olvasd 1777
208.	„	16.	„	Hungarire helyett olvasd Hungariae.
219.	„	1.	„	essenek helyett olvasd tessenek.
260.	„	25.	„	kiálta helyett olvasd ki állta.
325.	„	10.	„	fájos helyett olvasd fájó.
327.	„	1.	„	több-kevésbbé helyett olvasd több kevésbbé.
372.	„	24.	„	Székesfehérvár helyett olvasd Székesfejérvár.
391.	„	23.	„	segitetle helyett olvasd segitette.
417.	„	6.	„	egyes helyett olvasd egyenes.
421.	„	18.	„	kezébe helyett olvasd kezében.
442.	lap	2.	jegyzet.	Ashlbach helyett olvasd Aschbach.
530.	lap	utolsó	sor.	törökökel helyett olvasd törököket.
531.	„	16.	sor.	buda helyett olvasd budai.
532.	„	10.	„	arczott helyett olvasd arczot.
703.	„	13.	„	pértjainak helyet olvasd pártjainak.